ROBERT FRUIN'S
VERSPREIDE GESCHRIFTEN

MET AANTEEKENINGEN, TOEVOEGSELS EN VERBETERINGEN UIT DES SCHRIJVERS NALATENSCHAP

UITGEGEVEN DOOR

Dr. P. J. BLOK
Hoogleeraar te Leiden

Dr. P. L. MULLER
Hoogleeraar te Leiden

EN

Mr. S. MULLER Fz.
Rijksarchivaris in Utrecht

DEEL IV

HISTORISCHE OPSTELLEN
DEEL IV

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1901

EX-LIBRIS
SIDI·GHEWARIG
SOE·SIDI·SALIG
H·E·VAN·GELDER

ROBERT FRUIN'S

VERSPREIDE GESCHRIFTEN

ROBERT FRUIN'S
VERSPREIDE GESCHRIFTEN

MET AANTEEKENINGEN, TOEVOEGSELS EN VERBETERINGEN UIT DES SCHRIJVERS NALATENSCHAP

UITGEGEVEN DOOR

Dr. P. J. BLOK
Hoogleeraar te Leiden

Dr. P. L. MULLER
Hoogleeraar te Leiden

EN

Mr. S. MULLER Fz.
Rijksarchivaris in Utrecht

DEEL IV

HISTORISCHE OPSTELLEN

DEEL IV

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1901

TYP. ZUID-HOLL. BOEK- EN HANDELSDRUKKERIJ.

INHOUD.

HUGO DE GROOT EN MARIA VAN REIGERSBERGH [1]).

(1858.)

Wij beginnen met den heeren uitgevers der brieven van Maria van Reigersbergh [2]) onzen dank te betuigen voor den moeitevollen arbeid, dien zij zich ons ten gevalle, zoovelen wij belangstellen in de letterkunde en geschiedenis van het vaderland, wel hebben willen getroosten. Zij hebben een nuttig werk goed verricht. Zij hebben stukken, die de uitgaaf waardig zijn, van overal bijeengezocht; zij hebben ze met zorg uitgegeven en in korte

---

1) Dit stuk geeft bijzondere aanleiding tot het maken eener opmerking, die eigenlijk in de Voorrede een plaats had moeten vinden. Fruin was gewoon, alles wat hij bij het bestudeeren van een onderwerp had gevonden, doch niet noodig had geacht af te drukken bij het artikel dat van die studiën het resultaat was geweest, in zijn exemplaar van dit artikel bij te schrijven, hetzij in kantteekeningen, hetzij op losse papiertjes. Wanneer voortgezette studie hem bijzonderheden deed ontdekken, die het vroeger geschrevene aanvulden of toelichtten, dan teekende hij ook dezen in zijn exemplaar aan. Dit alles is thans (met enkele onbelangrijke uitzonderingen) door ons gedrukt. Daardoor kan echter enkele malen onduidelijkheid ontstaan. Immers Fruin teekende niet *alle* bewijsplaatsen voor het door hem gezegde op: in zijn Wederopluiking van het Katholicisme erkent hij zelf, dat hij wel eens uit het hoofd citeert wat hem goed bekend is, en dit was niet weinig! Zoo wordt dus thans een mededeeling wel eens niet volkomen gedekt door een (later bijgevoegd) toelichtend citaat, omdat de werkelijke bewijsplaats (vroeger) weggelaten was. — Dit artikel — een van Fruin's oudste — is een der zéér weinige, waarbij hij niet al zijn adversaria bewaard heeft: blijkbaar was zijn methode bij het uitgeven van dit stuk nog niet volkomen gevestigd. De boven aangeduide misstand doet zich dus hier veelvuldiger voor dan elders. Enkele malen is het ons gelukt, de door Fruin blijkbaar bedoelde bewijsplaats te vinden en bij te voegen; in vele gevallen is dit echter niet het geval geweest. Wij meenen dus deze waarschuwing te moeten laten voorafgaan, ten einde Fruin te vrijwaren voor het ongegronde verwijt, dat hij soms mededeelingen doet, waartoe de in de noten genoemde bronnen hem het recht niet geven. (N. v. d. R.)

2) Brieven van Maria van Reigersbergh, uitgegeven door Mr. H. Vollenhoven en Dr. G. D. J. Schotel, 1857.

aanteekeningen toegelicht [1]). Wij hopen, dat het publiek hun arbeid naar verdienste waardeeren zal en hen daardoor aanmoedigen om nog andere even belangrijke bescheiden aan den dag te brengen.

Want, zoo wij iets in hun bundel misprijzen, het is dat hij niet meer bevat. Waarom ons niet met de brieven van Maria van Reigersbergh de brieven van haar echtgenoot en van haar broeder, die er een geheel mede vormen, tevens gegeven? Zij berusten zeker in dezelfde verzamelingen, waaruit de thans uitgegevene genomen zijn; het bijeenzoeken zou dus niet moeielijk wezen. Twijfelden de uitgevers misschien aan de belangstelling van het publiek, of die de kosten wel vergoeden zou van een zoo lijvig boek? Dan moge hun twijfel treffend beschaamd worden, en een ruim debiet van dezen bundel hun moed en lust geven om door een tweeden aan te vullen hetgeen wij in dezen eersten zoo ongaarne missen. Verwijl kan hier niet dan schaden. De verzamelingen, thans door de welwillendheid der bezitters toegankelijk, kunnen in andere minder vrijgevige handen geraken of zelfs wegraken. Reeds nu worden er in het deel, dat voor ons ligt, brieven van Maria van Reigersbergh gemist, die Brandt, bij het schrijven van zijn *Leven van Huig de Groot*, ten gebruike gehad heeft [2]). Zijn die toevallig aan de nasporing der uitgevers ontgaan, of zijn zij reeds niet meer te vinden? Eer het te laat is moge iemand — en wie liever dan de uitgevers zelf? — al wat er nog van de brief-

---

1) Een enkele aanmerking op de uitgaaf en op de aanteekeningen veroorloof ik mij. Blz. 125, reg. 7, *die* u *daer meede zondt*, lees: *die* ic *daer meede zondt.* Blz. 112, reg. 2, Maria heeft zeker de fout niet gemaakt, die de uitgevers haar laten begaan; in plaats van *de Jel*, heeft zij ongetwijfeld *van Driel* geschreven; eveneens, blz. 20, voor *Commenie Lommenie;* het is ondenkbaar, dat zij zich in zulke bekende namen zou vergist hebben. Zoo houd ik ook, blz. 38, *Hangeerus* niet voor een schrijffout, maar voor een verkeerde lezing; er zal wel *Stangeerus* geschreven staan. Sommige verklaringen van verdichte namen zijn onjuist: *Gallus* is hier geen pseudoniem voor Lodewijk XIII; die verklaring zou de plaatsen, waarin de naam voorkomt, tot onzin maken; veeleer wordt Frederik Hendrik, door zijn moeder van Fransche afkomst, bedoeld. *Victor,* blz. 61, is de predikant Grevinckhoven. *Melander,* blz. 133, is de bekende veldheer van het Hessische leger gedurende het laatste tijdperk van den Dertigjarigen oorlog. De *pensionaris Veen*, blz. 43, dien de uitgevers voor onbekend verklaren, is pensionaris van 's Gravenhage in den tijd van De Groot geweest (Uytenbogaert, Leven, blz. 402; Resol. Holland 1617, blz. 72; De Riemer, 's Gravenhage, II, blz. 185; Navorscher, 1862, blz. 151, 244, 276, 338). *De Louvere*, blz. 81, is niet de Louvre, waarvan geen sprake kan zijn, maar Louvres, een dorpje in Seine et Oise ten noorden van Saint Denis.

2) Zie Brandt, Leven v. H. de Groot, blz. 323; Vervolg, blz. 248, 285.

wisseling van De Groot en zijn betrekkingen bestaat, verzamelen en in druk geven.

Uit geen tijdperk onzer geschiedenis bezitten wij een zoo rijken overvloed van vertrouwelijke brieven als juist uit den tijd van De Groot. Hij en zijn remonstrantsche vrienden, ten gevolge der omwenteling van 1618 uiteengejaagd naar Frankrijk, naar Holstein, waarheen niet al, hadden meer behoefte aan drukke en openhartige briefwisseling, dan de vriendenkringen, die onder gelukkiger omstandigheden bijeen mochten blijven. En de remonstrantsche broederschap heeft voor die gedenkstukken harer waardigste voorgangers steeds liefderijk zorg gedragen: weinig is er van te loor gegaan. Reeds is er veel van gedrukt en door geschiedschrijvers en biographen gebruikt; veel ligt nog in openbare en bijzondere boekerijen weggesloten. De zucht naar juiste en uitvoerige kennis van het verledene, die in onzen tijd tot het uitgeven van zoo velerlei bescheiden beweegt, zal ook dezen verholen schat, vertrouwen wij, aan het licht brengen.

Wat ons nog uit dit tijdperk ontbrak, is de briefwisseling eener welopgevoede en toch niet geleerde vrouw, die schrijft zoo als zij gewoon is te spreken, uit wier geschrijf wij ons een denkbeeld kunnen maken van het gezellig verkeer der toenmalige beschaafde kringen. De weinige brieven, van de hand eener vrouw uit de eerste helft der zeventiende eeuw tot ons gekomen, zijn geen eigenlijke losweg geschreven brieven, maar „pronkjuweelen van konstrijke vernuften", de vruchten van gezetten arbeid. Zij geven ons geen proeve van den beschaafden spreektrant, geen denkbeeld van de eigenaardigheid der fatsoenlijke kringen van dien tijd. Neem, bij voorbeeld, het boekje ter hand, door Van Vloten voor eenige jaren uitgegeven: *Tesselschade en hare vrienden*, en lees daarin de brieven door Roemer's talentvolle dochter geschreven. Hoe bevallen zij u? welken indruk maakt op u de schrijfster? Houdt gij u niet overtuigd, dat het onbillijk zou wezen haar naar dat gezochte en gemaakte geschrijf te beoordeelen, — dat zij, die door al haar bekenden om haar aanminnigheid en vernuft geprezen wordt, geestiger en beminnelijker geweest moet zijn dan zij zich in die brieven aan u voordoet? Het is als zagen wij een bevallige vrouw, uitgedoscht in den tooi eener verachterde mode, met lang verouderden zwier zich bewegen. Wat alleen nooit veroudert, natuurlijkheid, dat ontbreekt haar.

Mocht iemand zich verbeelden, dat die gemaaktheid de heerschende toon der toenmalige groote wereld was, hij leze de brieven

van Mejuffrouw De Groot, en hij zal dien waan laten varen. De vriendenkring van het Muiderslot, waartoe de dochters van Roemer Visscher behoorden, was een Hollandsch hôtel Rambouillet, dat, evenmin als het Fransche, ten voorbeeld kan strekken der maatschappij, waarop het een uitzondering maakte. Maar Maria van Reigersbergh, opgevoed en verkeerende onder de patricische families, spreekt de dagelijksche taal van dezen, en zoo als zij spreekt zoo schrijft zij. De meeste brieven aan haar echtgenoot en aan haar broeder zijn vluchtig opgeschreven, zoo als zij in de pen kwamen, zonder zorg voor vorm en stijl. „Ik heb met zoo grooten haast geschreven" (zegt zij aan het slot van een der brieven) „dat ik schier niet weet wat ik geschreven heb." Elders: „Is hier wat kwalijk in gespeld, zie niet nauw, want ik heb met zeer grooten haast geschreven" [1]). Ik behoef wel niet te zeggen, dat juist daardoor, door die haastigheid, haar schrijven ons de beste voorstelling geeft van haar spreken. Chesterfield zegt ergens [2]) van de brieven van Madame De Sevigné, dat zij eer een onoverdacht gesprek tusschen geestige vrienden gelijken dan brieven, die bestudeerd plegen te zijn, hoe oneigenaardig dat ook is. Hetzelfde kunnen wij van de brieven van Mejuffrouw De Groot zeggen: zij zijn meer vertrouwelijk gepraat dan overdacht geschrijf; zij zijn even natuurlijk als de brieven van Madame De Sevigné, maar oneindig minder geestig, omdat de Hollandsche burgemeestersdochter, en de kring waarin zij verkeerde, oneindig minder geestig waren dan de Fransche edelvrouw en haar betrekkingen. Toch ontbreekt het ook Maria niet aan vernuft en gevatheid; zij stond voor snedig bekend, en zoo betoont zij zich ook in haar brieven. Nicolaas van Reigersbergh, haar broeder, een jongheer van middelbaren leeftijd, maakte veel werk van zijne kleeding en had ze gaarne naar den laatsten Franschen smaak; ontelbaar zijn de commissies voor zijn toilet, die hij aan zijn zuster, tijdens haar verblijf te Parijs, opdraagt. Soms, als zij het hoofd vol zorgen had en verlangend uitzag naar tijding uit Holland, liep zijn brief wat al te lang over den tooi, dien hij zich voor deze of gene feestelijke gelegenheid dacht aan te schaffen. Eens zien wij Maria over die beuzelarij haar geduld verliezen; zij begint haar antwoord [3]): „Mon frère! Eerst, als gij, over

1) Brieven, blz. 27.
2) Chesterfield, Letters, No. XCI.
3) Brieven, blz. 138.

uwe kleeren." Het is wel niet mogelijk in minder woorden iemand gevoeliger te recht te zetten. Het herinnert ons aan een anecdote, die Vondel van haar placht te verhalen [1]). Een der rechters van haar man, bij wien zij zich wat heftig over het harde vonnis beklaagde, deed haar opmerken dat een Christelijk onderdaan elk wettig gewezen vonnis eerbiedigen moet. „En dat van Cajaphas dan?" vroeg zij; de ander had niets meer te zeggen. Zulke zetten geven aan de overigens al te eenvormige en platte brieven afwisseling en levendigheid.

Maar om Maria als schrijfster te beoordeelen, mogen wij ons natuurlijk niet van haar haastige brieven bedienen; wij moeten daartoe de weinige uitkiezen, die blijkbaar met zorg zijn opgesteld. En bepalen wij ons tot dezulke, dan zal ons oordeel, geloof ik, gunstig voor haar bekwaamheid uitvallen. Ik wil u zelf laten oordeelen, en schrijf daarom in de eerste plaats een briefje aan haren Hugo af, het eerste in den bundel, zeker nog in haar jonge jaren geschreven. Ik wijzig alleen de spelling en een enkel verouderd woord, om het stootende weg te nemen en het lezen gemakkelijker te maken.

„Allerliefste!

„Ik heb uw drie brieven ontvangen, maar liever had ik u alleen. Ik ben tot nog toe wel te passe geweest, maar zou nu wel ziek beginnen te worden door uw lang uitblijven, alzoo het het mij zeer verdriet en de tijd mij heel lang valt. Ik weet u niets nieuws te schrijven, daar ik niemand heb die mij wat thuis brengt.... Monsieur Diodati is hier geweest en heeft hier een boekje gelaten om aan u te geven; maar ik zend het u niet, opdat het u te eer doe te huis komen.... Mijn moeder doet u zeer groeten, en, bidde u, kom toch zoo haast als het mogelijk is."

Is dit briefje niet lief gedacht en gesteld? En hoe innemend schildert het ons het huiselijk leven van het jonggehuwde paar. Er straalt een teêrheid van gevoel in door, een ondergeschiktheid van de vrouw aan den man, die in de latere brieven te zeer gemist wordt. En hoe geestig wordt op de lees- en studeerlust van De Groot gezinspeeld, die hem naar huis zal jagen, nu hij weet dat er een nieuw boek op hem wacht.

Maar hoe uitnemend zij schrijven kan, toont Maria eerst als haar gemoed vol is van hevige aandoening; ook haar maakt dan de

---

1) Brandt, Leven van De Groot, blz. 219.

hartstocht welsprekend. Toen De Groot nog onverhoord op het Hof gevangen zat, schreef zij hem twee brieven, die reeds door Brandt, in het *Leven van Huig de Groot* [1]), zijn meegedeeld en in den bundel naar het oorspronkelijk op nieuw afgedrukt [2]). Ik wenschte ze beiden in hun geheel te mogen overnemen; om niet te lang te vallen geef ik er slechts één en in uittreksel.

„Allerliefste!

„Ik heb tot nu toe niet aan u geschreven, omdat ik u niet wist te ontbieden.... Ik heb nooit eenige zwarigheid in uw noch in mijn zake gehad. Ik ken uw gemoed en met wat conscientie gij in deze en andere dingen altijd hebt gewandeld. Hadt gij voordeel of eere daarin gezocht, wij zouden ons de vernedering moeten aantrekken die ons geschiedt. Nu houd ik voor zeker dat gij nergens in kunt worden verkort.... Al dat ik u wenschen kan is dat God u gezondheid verleene; gerustheid geeft u uw goede conscientie. Voor mij behoeft gij geen zwarigheid te maken. Ik ben ten volle gerust en wel te passe; zoo zijn ook al de vrienden en de kinderen. De woorden die gij tot mij spraakt, eenige dagen voor ons afscheid, komen mij dikwijls te voren, en ik troost mij daarmede: dat het dengenen die best handelen niet altijd best gaat, maar dat dikwijls tegenspoed hun van noode is, opdat zij hun harten van de aarde ten hemel mogen trekken; de gedachte daaraan geeft mij een vasten troost. Bidde u ook te willen gedenken de goede resolutie, die gij altijd bij mij hebt gevonden om zwarigheid uit te staan; geloof vast dat die nu niet minder is. Zorg alleenlijk voor uw gezondheid. Bekommer u nergens mede, opdat het derven van uw slaap uw gezondheid niet verkorte...."

Mij treft deze brief bijzonder. Geen sierlijke woorden verbloemen hier ijdelheid van gedachten, maar een fier en edel karakter uit zich in waardige, gepaste bewoording. „Al dat ik u wenschen kan is dat God u gezondheid verleene; gerustheid geeft u uw eigen conscientie," — zonder het te weten, spreekt de fiere vrouw den stoïcijnschen dichter na: „Det vitam, det opes; aequum mi animum ipse parabo [3])." Of kende de gade van Grotius den Latijnschen dichter? Elders haalt zij een spreuk van Seneca aan. Maar waarom zouden wij hier aan een aanhaling van eens anders woorden denken, daar het gezegde zoo juist met haar eigen inborst en denkwijze strookt?

1) Leven van De Groot, blz. 149, 150.
2) Brieven, blz. 2, 3.
3) Horatius, Epist., I, 18, vs. 112.

Zij was geen calvinist; die zou de menschenwaarde niet zoo hoog gesteld hebben, en van God meer te bidden hebben gehad dan goede gezondheid. Maar zij was remonstrantsch in haar hart, en wij verwonderen ons niet als wij haar in later dagen ijverig tegen de voorbeschikking hooren disputeeren. De theologie van de partij, waartoe haar man behoorde, was de eenige die aan haar zelfgenoegzaam karakter paste.

Dat de schrijfster van zulke brieven de pen kunstig genoeg hanteert om, als zij er zich op toelegt, een boek te kunnen maken, dat zij, even goed als menige Française, hare mémoires zou kunnen schrijven, zal mij een ieder gaaf toestemmen. Toch verraste het mij, toen ik vond dat zij zich daarmede inderdaad heeft bezig gehouden; het is zoo ongewoon een Hollandsche vrouw voor het nageslacht haar levensgeschiedenis te zien schrijven. „Mijn huisvrouw (zegt De Groot in 1639) neemt nu en dan wat tijds om haar historie te dicteren" [1]). Dat is al wat wij van dit haar werk weten; Brandt zelfs, dien alle papieren van De Groot en zijn betrekkingen, zoo vele er nog voorhanden waren, waren toevertrouwd, had van Maria's gedenkschriften niets gezien. Denkelijk had zij ze niet voltooid en ze zelf vernietigd. Ook de uitgevers gewagen, in hun levensschets van Maria van Reigersbergh [2]), met een enkel woord van dit geschrift, dat wij zoo gaarne, al ware het ook onvoltooid en gebrekkig, bezitten zouden. Voor de geschiedenis, bepaaldelijk voor de geschiedenis der zeden, die waarlijk niet de minst belangrijke is, zou het een onschatbare bijdrage wezen.

Nu wij de gedenkschriften missen, moeten wij ons met de brieven vergenoegen, en ook deze leeren ons van het huiselijk en maatschappelijk leven van dien tijd menige wetenswaardige bijzonderheid. Misschien vind ik straks aanleiding er iets van meê te deelen. En over den stand der partijen, sedert den *coup d'état* van 1618 tot aan het jaar 1632, leeren wij er veel nieuws uit, al zijn het juist niet alle belangrijke zaken. Bovenal mogen wij er De Groot van nabij in gadeslaan, in zijn doen en zijn wenschen, met zijn groote deugden en zijn kleine gebreken. Niet minder dan in zijn eigen brieven leeft hij in de brieven zijner huisvrouw. Ook de briefschrijfster zelf geeft zich openhartig, en juist zooals zij is, aan ons te kennen, en zij is de nadere kennismaking wel waardig. Niemand die niet van haar gehoord had, ik zeg niet, geen

---

1) Vervolg van het Leven van De Groot, blz. 227.
2) Blz. XLIV.

Hollander, maar geen Europeër. De gade van De Groot, den vermaardsten geleerde sinds Erasmus, heeft zich door haar kloeke, zelfopofferende daad voor altijd even beroemd gemaakt als haar echtgenoot; die van De Groot gehoord heeft, heeft ook gehoord van Maria van Reigersbergh. Maar, tot op de uitgaaf dezer brieven, kende haar niemand goed en vertrouwelijk; het is de verdienste van dezen dat zij ons de beroemde vrouw zoo levendig voorstellen, als gingen wij jaren met haar om. De uitgevers hebben in een uitvoerige inleiding het leven en karakter hunner heldin ons voor oogen willen stellen: maar, mij dunkt, zij hebben te weinig van de nieuwe bouwstof, die zij zelven hadden aangebracht, gebruik gemaakt. Het karakter, dat in de brieven zoo sprekend uitkomt, is in hun beschrijving te vaag en te onzeker; hun Maria van Reigersbergh is nog te veel de heldin der oude overlevering. Ik wil het denkbeeld dat ik mij van haar, onder het lezen harer brieven en met behulp van andere bescheiden, gevormd heb, trachten weêr te geven, en daartoe haar voorstellen zoo als zij zich in de gewichtige oogenblikken van haar leven betoond heeft. Natuurlijk kunnen wij haar levensloop niet afgescheiden van dien van haar echtgenoot beschouwen; de trouwe gade deelde in al wat haar man te beurt viel. En hoezeer wij pogen het oog op haar gevestigd te houden, gedurig wordt het naar den grooten man afgetrokken, in wiens glans, zoo als het behoort, haar zwakker licht opgaat.

In het jaar 1608 was Mr. Hugo de Groot, advokaat-fiskaal van Holland, Zeeland en Westfriesland [1]), vier en twintig jaar oud geworden. „Om zijn leven met meer genoegen door te brengen, en zich met nieuwen lust in zijn pas verkregen ambt te kwijten, besloot hij, op raad zijner ouders, naar een rustige echtgenoot om te zien, die bekwaam ware om hem in allerlei voor- en tegenvallen des vlottenden levens de hand te bieden. Hij wierp het oog op juffrouw Maria van Reigersbergh." Zoo kalm verhaalt ons de biograaph Brandt [2]) de verliefdheid en het huwelijksplan van Mr. Huig de Groot. En zijn voorstelling is zeker juist [3]); zij komt overeen met de zeden van den toenmaligen tijd; want ons verstandig voorgeslacht zag in het huwelijk vooral een maatschappelijken staat, die met het oog op de maatschappij

1) Hij deed den eed als fiscaal 7 December 1607 (Nijhoff, Bijdragen, III, blz. 2).
2) Brandt, Leven, blz. 27.
3) Vgl. den brief van De Groot in Burman's Sylloge, II, p. 413.

verstandig moest gekozen worden. De patricische families in het bijzonder, en tot dezen behoorden onze bruidegom en bruid beiden, gaven aan hun gevoel in dezen den teugel niet ruim. Geen beter voorbeeld dan dat van den zededichter Cats, die ons zelf zijn wedervaren, in zijn *Twee en tachtigh-jarigh leven*, verhaalt.

Hij was als jonkman smoorlijk verliefd geraakt op een bevallige juffer; nog met den voet in het graf verkomt hij, als hij aan die dagen gedenkt:

't Is vreemd als ik haar zag wat vreugd' dat ik ontfing,
My dacht dat voor mijn ziel de hemel openging.

En zijn liefde werd even innig beantwoord; hij vond „dat zij in all's zijn liefde kwam gemoeten;" hij was verrukt in het uitzicht op een liefdevollen, gelukkigen echt. Wie verwacht niet, na zulk een begin, een heugelijk of tragisch einde, althans een poëtisch einde? Maar wij stooten op plat proza. De vader der geliefde had bankroet gemaakt; een gedienstig vriend bracht Cats onder het oog dat hij „ter beurs veracht" was, en dat het voor een advokaat een slechte partij zou wezen zulk een bankroetier aan te trouwen. Dat was den welwikkenden vrijer genoeg; hij reet zich de liefde uit het hart, hij had het meisje innig bemind; „maar ziet, haar's vader's val die sloeg haar uit de baan." Wat er van de arme geworden is wordt ons, als van minder belang, niet vermeld; maar de goede Cats is zijn hartstocht meester geworden, en voor zijn verstandig besluit door God — hij erkent het dankbaar — gezegend; „daar hij het niet en zocht, werd hem een lieve vrouw van Gode toegebrocht." En die lieve vrouw was van goeden huize en niet onbemiddeld. Hij is gelukkig met haar geweest.

Even beredeneerd was het huwelijk van Hugo de Groot en Maria van Reigersbergh. Zij waren beiden voor elkander een goede partij; beiden hadden eenig vermogen en goede familie; hun weêrzijdsche betrekkingen konden hen in de wereld voorthelpen. Hoor hoe De Groot, in later dagen [1]), het aanzien van zijn geslacht en dat zijner huisvrouw verheft: „Mijn voorouders, genoemd Cornets en De Groot, hadden de stad Delft ettelyke honderd jaren zeer loffelijk helpen regeeren [2]). Door mijns vaders moeder kwam ik van de Heemskerken, welk geslacht van

1) Verantwoordingh, blz. 206.
2) Omstreeks 1334 leefde te Delft zekere Huighe die Grote (Grafelijkheidsrekeningen, I, blz. 187).

ouds gekend is geweest onder de edelste geslachten van Holland. Mijn naaste vrienden waren gehuwelijkt aan zeer edele huizen, als aan het huis Almonde, gekomen van de heeren van Strye, en aan de huizen van Renes en Uit den Eng tot Utrecht. Ik had mijn bloedverwanten in de regeering, niet alleen van Delft, maar ook van Leiden, Amsterdam en andere steden, ook in alle de voornaamste collegiën van het land. Door mijn huisvrouw, een dochter van den burgemeester Reigersbergh [1]), die het land van Zeeland en het huis van Nassau goede diensten had gedaan, was ik vermaagschapt aan de beste huizen van Zeeland, hebbende mijn verwanten in de steden en collegiën aldaar." Dat waren betrekkingen om op te bouwen; geen grootheid die op zulke grondslagen niet te vestigen was. En de jeugdige man zelf was onder de uitstekendsten van het land uitstekend. Op vijftienjarigen leeftijd was hij al, om zijn buitengewone gaven, door de Staten aan een plechtig gezantschap naar Frankrijk toegevoegd, en Hendrik IV had hem openlijk het wonder van Holland genoemd [2]); in de geleerde wereld, bij Lipsius, bij Scaliger, bij Vossius, stond hij hoog, ver boven zijn jaren, aangeschreven; als advokaat had hij een uitgezochte praktijk gehad; reeds bekleedde hij een gewichtige staatsambt, zoo als zelden aan mannen van zijn leeftijd was toevertrouwd, en geen ambt, hoe hoog ook, scheen buiten zijn bereik.

Dat de bruid haar luisterrijken bruidegom eerde en liefhad, is ons uit haar briefje, dat ik hierboven aanhaalde, reeds gebleken. Dat de bruidegom door zijn geluk niet overstelpt werd, blijkt uit een Latijnschen brief [3]), dien hij, een maand na de bruiloft, aan Nicolaas van Reigersbergh, zijn schoonbroeder, toen te Parijs vertoevende, schreef. „Mijn broeder" (zoo begint hij) „want broeder mag ik u noemen niet alleen uit kracht onzer oude vriendschap, maar ook naar het recht onzer nieuwe verwantschap, een recht, dat uw zuster, sedert een maand aan mij gehuwd, wel niet zal durven loochenen, — waar gij zijt en hoe gij het maakt verlang ik zeer te weten." Daarna iets over Frankrijk en Fransche zaken, iets over de bruiloftsverzen, in het bijzonder over „het geleerde gedicht van Heinsius, onovertroffen in zijn soort." „Neem mij niet kwalijk" (zoo besluit hij) „dat ik u niet meer schrijf, maar

1) Vgl. J. van Iperen, 200-jarige vrijheid van Veere, blz. 182.

2) Bredero, Opdracht van Roddrick ende Alphonsus aan De Groot. Vgl. Hooft, Memorien, blz. 303.

3) Epistolae, N°. 12.

het ontbreekt mij aan stof; meer zal ik u kunnen schrijven, als ik weêr in Den Haag terug ben." Van Maria en van de wittebroodsweken geen woord. Ik geloof niet dat Cats het hem verbeterd zou hebben.

Van het huiselijk leven der jonggehuwden gedurende de eerstvolgende jaren is ons niets bekend [1]); doch wij twijfelen er niet aan, of het is, over het geheel genomen, gelukkig en kalm geweest. Zij verkeerden in de eerste kringen, gezien en geëerd; hun middelen van bestaan waren onbekrompen. De Groot bleef zich oefenen op het studeervertrek, en gaf telkens boeken uit die zijn letterroem verhoogden. Zijn echtgenoote vormde zich tot een bekwame huishoudster, tot een goede financier zelfs, zoo als de Hollandsche vrouwen plachten te zijn; vijftig jaar te voren had Guicciardini het reeds als iets eigenaardig Hollandsch opgemerkt, dat ook de vrouwen in handels- en kantoorzaken bedreven waren.

In 1613 verliet De Groot zijn post van advokaat-fiskaal [2]); die werkkring stond hem sinds lang niet aan. De fiskaal, zooveel als thans de prokureur-generaal, had de beschuldigden bij den Hoogen Raad te vervolgen, straf tegen hen te eischen, het vonnis hun aan te kondigen en bij de uitvoering tegenwoordig te zijn. Voor het zacht gemoed van De Groot waren die plichten dikwijls smartelijk. Hij wenschte naar een andere betrekking. Wel had hij uitzicht bij voorkomende vacature raadsheer in den Hoogen Raad te worden [3]), maar op zulk een gelegenheid te wachten was te onzeker. Toen hem de opengevallen plaats van pensionaris der stad Rotterdam werd aangeboden, nam hij die, na eenige aarzeling, op zekere voorwaarden aan. Het ambt was aanzienlijk en gewichtig. De pensionaris, door de puristen in het Hollandsch „loontrekkend dienaar" geheeten, was zeker in naam slechts de dienaar der stadsregeering, die hij met rechtsgeleerd advies moest voorlichten en wier besluiten hij moest doen uitvoeren. Maar inderdaad was een bekwaam pensionaris meer de leidsman dan de dienaar der regeering. Zijn advies werd doorgaans gevolgd; de mindere zaken beschikte hij naar zijn goeddunken, op zijn verantwoording. Hij stond tot de vroedschap en de burgemeesters in dezelfde verhouding als de lands-advokaat tot de Staten en de Gecommitteerde Raden. En Rotterdam was nu reeds in handel

1) Zie over een ziekte van Maria in December 1608: Burman, Sylloge, II, p. 420, 421.

2) In de lente van 1613, nog voor hij de post van fiskaal verlaten had, ging De Groot in gezantschap naar Engeland (zie Arend, blz. 590).

3) Verantwoordingh, blz. 168.

en in opbrengst van belastingen, bij gevolg in macht en invloed, de tweede stad van Holland; de pensionaris van zulk een stad was een man van gewicht. De Groot ging als zoodanig ter dagvaart, en deed doorgaans bij de Staten het woord voor zijn stad; zijn talenten hadden nu gelegenheid om schitterend uit te komen. Eerlang [1]) kreeg hij in het college der Gecommitteerde Raden — een permanent college uit de Staten van Holland — zitting; daardoor kreeg hij invloed op het dagelijksch beheer der provincie en kwam hij in nauwe aanraking met den landsadvokaat, Johan van Oldenbarnevelt. Deze was zelf zijn politieke loopbaan als pensionaris van Rotterdam begonnen; thans was hij bedaagd, en spoedig zou hij een medehelper, een opvolger behoeven. Al meer en meer kwam De Groot voor die hooge eer in aanmerking.

Zoo gewenscht in zich zelf, zoo veel belovend voor de toekomst scheen voor De Groot het nieuwe ambt, dat hij loffelijk en tot genoegen zijner meesters waarnam. En toch had Maria van Reigersbergh later maar al te veel reden om uit te roepen: „Ik wenschte dat wij Rotterdam nooit gezien hadden.'' Door zijn betrekking werd De Groot in de heillooze burgertwisten, die bij zijn aanvaarden reeds in vollen gang waren, betrokken; zijn bekwaamheid en talenten deden hem daarbij een voorname rol spelen; bij de ontknooping was hij een der weinigen die door den *coup d'état* getroffen werden.

Toen hij ter Statenvergadering werd ingeleid, was de gereformeerde Kerk in Remonstranten en Contra-remonstranten verdeeld, en verdeeldheid in de Kerk was tweedracht in den Staat; want Kerk en Staat waren nauw verbonden, de predikanten oefenden invloed op de regeering, de regeering had het opperbestuur over de Kerk. De gereformeerde Kerk, tegelijk met den onafhankelijken Staat geworden en opgegroeid, en tegen dezelfde vijanden te verdedigen, was staatskerk; het scheen onredelijk haar, met wie de Staat stond of viel, aan de Roomsche en andere gezindheden gelijk te stellen. Onzijdigheid van den Staat boven de kerkgenootschappen was de vrome wensch van enkelen, maar de verwezenlijking daarvan werd door het vooroordeel en de hartstocht der menigte hoogst moeielijk, zoo niet onmogelijk gemaakt. Zoo nam de Staat de belijdenis der gereformeerde Kerk aan, ook het artikel waarbij hem ten plicht werd gesteld de zuivere

---

1) Hij werd gekozen 24 December 1616, nam zitting Mei 1617 (Brandt, Leven, blz. 91; vgl. Vossii Epist., p. 122; Grotii Epist., N°. 88, 91).

Evangelieleer tegen de dwaalleer te beschermen. Dat noodlottige artikel maakte den Staat tot theologant, bij leerstellige geschillen der predikanten had hij te onderzoeken wat waarheid, wat dwaling was, de rechtzinnigen in hun recht te handhaven, de ketters te helpen censureeren en uitwerpen. Ten ware hij verkoos, in plaats van zelf te onderzoeken en zelf te oordeelen, de beslissing van het synodaal kerkbestuur blindelings aan te nemen, en diens vonnis uit te voeren; maar deed hij dat, waarin onderscheidde hij zich dan van koning Philips van Spanje, die ook de uitspraak der gevestigde geestelijkheid gehoorzaam had uitgevoerd? De eerste gereformeerden daarentegen hadden aan den koning den eisch gesteld, zelf met eigen oogen te zien, of niet hun belijdenis met Gods woord en de waarheid overeenkwam [1]).

Zoo werden de Staten des lands als scheidsrechters geroepen in de godgeleerde twisten van Arminius en Gomarus, waaraan alle predikanten en de geheele gemeente deelnamen. Bevoegde scheidsrechters voorwaar! Velen hunner behoorden tot de zoogenoemde libertijnen [2]), dat is tot de onverschilligen, die zelfs den strijd van Roomsch en onroomsch niet belangrijk achtten, en die den vrede in de Kerk tot elken prijs wilden koopen, die de inquisitie der Roomschen en de bloedplakkaten en den overmoedigen priesterstand haatten, maar eveneens van predikanten-regeering en ketterjacht en afsnijding een afkeer hadden. Zulk een libertijn was de landsadvokaat zelf, wiens geliefkoosde spreuk luidde: „Niets te weten geeft het zekerste geloof" [3]). En daaruit volgde, dat niets te beslissen omtrent de geschilpunten het zekerst eenigheid in de Kerk onderhield; naar dien stelregel was de politiek der Staten van Holland, wier leidsman hij was, gericht. Rust in de Kerk verlangde hij, hoe dan ook: of Arminius dan of Gomarus gelijk had en gelijk kreeg was hem tamelijk onverschillig. In den laatsten nacht van zijn leven bewees hem de eerwaarde Walaeus dat hij, zonder het zelf te weten, op het stuk der praedestinatie rechtzinnig Contra-remonstrantsch was [4]).

De praedestinatie was het waarover getwist werd, aan dat leerstuk hingen alle andere geschillen. Hoe weinigen waren in

1) Vgl. Oldenbarnevelt, Verhooren, blz. 48; De Groot, Epistolae, N°. 62, p. 27.

2) Uytenbogaert, Leven, blz. 137.

3) Leven en sterven van Oldenbarnevelt (1648, 4°), blz. 5; Remonstrantie, blz. 21: „Nil scire tutissima fides." (Cf. Sophoclis Aiax vs. 554: „ἐν τῷ φρονεῖν γὰρ μηδὲν ἥδιστος βίος.") Vgl. Verhooren, blz. 36, 54.

4) Baudartius, XI, blz. 53; Vita Walaei (voor zijne Opera omnia) p. 30.

staat de beteekenis er van te doorgronden! Geen dieper verborgenheid voor den denkenden, zich zelf beproevenden Christen, dan hoe naast Gods alwetendheid en albestuur de zedelijke vrijheid van den mensch bestaan kan [1]). En daarover werd door onkundigen op wagens en schuiten, in de kroegen gedisputeerd: het was meer dan Gods naam die daar ijdelijk gebruikt werd. Jaren lang had die twist al geduurd, en gedurig werd hij heviger. Door zich aanhoudend en bijna uitsluitend met dit eene vraagstuk bezig te houden, begonnen de ijveraars het voor het eene noodige aan te zien; een Kerk, waarin het niet naar hun zin beslist was, waar hun opvatting niet als de algemeene belijdenis was aangenomen, was hun geen Kerk; liever dan het onbeslist te laten, wilden zij de halve gemeente afsnijden en aan Satan overleveren. Die zoo vurig overtuigd waren wisten de gemeente te ontvlammen; de menigte, die nauwelijks begreep wat eigenlijk het punt in geschil was, hield zich aan haar ijverende leeraars. En zulk een fellen brand dacht de regeering met goede woorden te blusschen!

Als rechters van het geschil lieten de Staten voor zich de hoofden der partijen hun meeningen bepleiten; maar zij velden geen vonnis; zij wilden den twist bijleggen, niet beslechten. In hun plakkaten vermaanden zij, „dat niemand zou gevoelen boven hetgeen hij behoort te gevoelen"; zij gelastten den predikanten de geschillen niet op den kansel ter sprake te brengen; zij verklaarden de punten in geschil van ondergeschikt belang. De voorbeschikking van ondergeschikt belang! Zij betrof het wezen der gereformeerde belijdenis, oordeelden de rechtzinnigen [2]): het wezenlijke onderscheid tusschen Roomsche en hervormde kerkleer was de leer der zaligheid, die volgens de Roomsche kerk door goede werken [3]), volgens de gereformeerde Kerk door Gods genade alleen te verwerven was; in het stelsel der Roomsche godgeleerdheid kwam dus de vrije wil van den mensch te pas, want zonder vrijen wil geen goede werken, maar in de protestantsche theologie mocht het geloof, waardoor de mensch Gods genade deelachtig wordt, niet aan 's menschen vrijen wil, maar alleen aan Gods genadige beschikking, voor alle eeuwigheid genomen, eerbiedig worden toegeschreven. Dus was de voorbeschikking de grondslag waarop het geheele gereformeerde kerkgeloof berustte [4]); en dien grond-

1) Vgl. Ranke, Franz. Gesch., IV, S. 332.

2) Zie Triglandt, blz. 54.

3) Vgl. Ranke, Die Päpste, I (Sämmtl. Werke, XXXVII) S. 133/4.

4) Zie wat Rovenius in 1617 over deze questie schrijft aan den kardinaal Borghese:

slag zou men prijs geven, het ondermijnen er van zou men onverschillig aanzien, alleen omdat een libertijnsche overheid kon goedvinden het leerstuk onbelangrijk te achten? Neen, zoo als de ware

---

„Nonnihil juvat ad augmentum numeri et libertatem nonnullam Catholicorum Calvinistarum inter se discordia, quae quotidie magis ac magis invalescit et in apertam tandem eruptura videtur civilem dissensionem et politiae eversionem, adeo ut particulares civitates, ut Harlemum, Amsterdamum, Roterdamum, specialem sibi militem comparent ad praeveniendos vel sedandos tumultus. Haghae et alibi civium lustratio facta et juramentum exactum, quod fideles erunt magistratui in compescendis tumultibus. Nuper Gommaristae contra voluntatem Ordinum templum aliquod invaserunt et concionati sunt, ipso etiam Mauritio praesente, qui hoc nomine Ordinibus invisus et suspectus est. — Gummaristae seu rigidi Calviniani Amsterdami praevalent, qui ibi turbas elapsa Quadragesima excitarunt contra Arminianos, ut notum est. Praevalent etiam Gummaristae in Zelandia et Frisia ac bona parte Gheldriae. Horum factioni favere videtur vel favere se simulat Mauritius; videntur enim contendere, ut Mauritium pro supremo principe habeant. Arminiani seu molliores Calvinistae contra non Mauritio, sed Ordinibus patriae primas (partes?) deferunt voluntque penes Ordines esse supremum tribunal ad definiendum controversias tam ecclesiasticas quam politicas. Hi Ultrajecti et per totam fere diocesim Ultrajectinam praevalent. Item Groningae, Noviomagi, Tielae et in plerisque locis Transisulaniae, ex parte etiam Leidae, Delfis, Goudae, Roterodami, Schonhoviae, Hornae, Alcmariae et in Haga-comitum et alibi. Ultrajectenses tanto zelo persequuntur Gommaristas, ut ne quidem in suburbiis et vicinis pagis eos conventicula agere permittant, sed de facto eos mulctent non minus quam Catholicos. Sunt qui audent dicere, se malle Catholicis aliquod templum concedere quam Gommaristis. Item se malle redire ad legitimum et naturalem principem quam admittere Mauritium, cujus commendatiis non obstantibus, nuper Gummaristis ecclesiam negarunt. [Volgen bijzonderheden betreffende bijzondere plaatsen.] Sunt etiam inter Arminianos qui disputant, an expediat, supremam auctoritatem in regimine ecclesiae esse penes Ordines an vero penes singularium civitatum magistratus. Sunt et provinciae, quae dicant Unionem Provinciarum inter se non concernere religionem, sed pro defensione libertatis duntaxat esse susceptam liberumque esse singulorum oppidorum magistratibus etiam Catholicam religionem accipere. In summa, adeo increscunt discordiae, tum concionatorum tum populi, tum civitatum et provinciarum inter se, ut varios modos excogitent Ordines ad componendum, nec inveniant, quamvis praecipue aliqua dissensionis capita proscripserint. — Quod attinet ad capita doctrinae Gummaristarum, in quibus discrepant ab Arminianis: tenent Gummaristae, Deum ab aeterno praedestinasse majorem partem hominum ad aeternam damnationem, etiam non habito respectu ad eorum demerita; Deum hominem impellere ad malum. Tollunt liberum hominis arbitrium. Docent fidem semel habitam non posse amitti; item Christum satisfecisse non pro omnibus sed pro iis tantum, qui salvandi sunt. Arminiani contrarium tenent in his omnibus, sed adeo in alterum extremum declinant, ut libero arbitrio potiores partes tribuant quam gratiae Dei; Deum propter praevisam fidem in Christum homines praedestinasse asserant, peccatum etiam originale tollere videantur; quidam etiam et circa divinitatem Christi errare deprehendantur, ut Vorstius, qui Goudae privatim jam agit, Adolfus Venator, minister Alcmarianus, nunc exulare jussus. Gummaristae supremum de controversiis judicium penes ministros vel synodum ministrorum esse contendunt, Arminiani penes principem vel magistratum civilem. — Sed de his satis" (Descriptio status, in quo nunc est religio Catholica in Confoederatis provinciis, anno 1617, in: Arch. v. d. Gesch. v. h. Aartsb. Utrecht, XVII, blz. 459 vlg.).

geloovigen den koning van Spanje minder gehoorzaamd hadden dan God, zoo moesten zij ook nu God meer gehoorzamen dan de verdoolde regeering.

Dus werd de strijd tegen de Remonstranten een verzet tegen de wereldlijke overheid; buitendien, om andere redenen waren de predikanten sedert lang op de Staten verbolgen. De strenge Calvinisten vorderden van de regeering tweëerlei: vooreerst zelfstandigheid der Kerk, zelfregeering, vrij beroep van leeraars en kerkeraad, vrijheid van vergadering, vrije oefening der censuur. Die eisch was billijk; zonder vrijheid kon de Kerk zich niet ontwikkelen. Maar nevens de vrijheid voor zich zelven vorderden zij nog van den staat belemmering der andere kerkgenootschappen en medewerking tot het uitvoeren hunner censuur. Die tweede eisch — behoeven wij het te zeggen? — was onredelijk. En beiden tevens inwilligen kon de regeering onmogelijk. Moest zij de censuur der predikanten helpen uitvoeren, de afgesneden lidmaten helpen uitstooten, dan moest zij invloed hebben op het benoemen der predikanten die censureeren zouden, op den gang der procedure, op de behandeling der veroordeelden. Wilde zij, in het belang des lands, de vrijheid van godsdienst zoo min mogelijk belemmeren, dan moest zij waken dat geen eigenmachtige synode haar tot strengheid dwingen kon. Een van beiden: of de Kerk moest ophouden staatskerk te zijn, of zij moest onder den invloed van den Staat blijven; een zelfstandige Kerk mocht bestaan, maar geen zelfstandige staatskerk. Hoe gelukkig zouden èn Kerk èn Staat geweest zijn, als zij het betere deel gekozen hadden, maar zij kozen het kwade. De onredelijke eisch der kerkelijken werd door de regeering gedeeltelijk toegestaan; onwillig en schoorvoetend leende zij haar macht tot het weren der afwijkende kerkgenootschappen en het afsnijden der ongezonde leden. Maar wat de Kerk met recht vorderen kon, dat de regeering haar vrijheid en zelfregeering toestond, dat werd geweigerd. De Kerk achtte zich dubbel verongelijkt om hetgeen haar onthouden werd, en om hetgeen haar slechts gedeeltelijk werd verleend.

Zoo stonden de zaken, toen De Groot als pensionaris van Rotterdam onder de Staten van Holland zitting kreeg [1]). Dat hij die betrekking aanvaard had, bewees reeds hoe hij over de aanhangige verschillen, en de middelen om ze bij te leggen, dacht. Want

---

1) Den 6 Juni 1617 werd De Groot door de Staten van Holland erkend als lid van Gecommitteerde Raden voor Rotterdam (Resol. Holland 1617, blz. 141).

Rotterdam had tot nog toe, onder het pensionarisschap van Elias van Oldenbarnevelt, den broeder van den advokaat, de staatkunde van dezen krachtig ondersteund. En onder al de steden van Holland was Rotterdam misschien de eenige, waar de meerderheid der bevolking de Remonstrantsche gevoelens was toegedaan.

De Groot was dan ook uit volle overtuiging een voorstander van de staatkunde, tot nog toe door de Staten ten opzichte der Kerk gevolgd [1]). Hij was het twisten van het gemeen, over hetgeen het niet verstond, zoo moede als iemand. Even als Oldenbarnevelt, achtte hij het geraden den twist te smoren en aan de partijen het zwijgen op te leggen. Maar om geheel andere redenen dan die Oldenbarnevelt bewogen. Het was er ver van af dat De Groot, als deze, de godgeleerdheid en godgeleerde onderzoekingen geminacht zou hebben; integendeel, hij was een theologant in zijn hart. De heilige schriften, de kerkvaders, de middeneeuwsche doctoren, de kerkhervormers, de roomsche apologeten kende hij zoo goed als de geleerdste professor-theologiae. Maar die uitgebreide wetenschap had hem voor de eenzijdigheid en den bekrompen geloofsijver der kerkelijken gevrijwaard. Overtuigd dat zijn geloof het dichtst bij de waarheid kwam, wist hij toch uit eigen ervaring, dat ook voor het gevoelen der tegenpartij veel te zeggen was. Hij erkende dat de leer der voorbeschikking en van den vrijen wil tot de twijfelachtige leerstukken behoorde, waaromtrent de Kerk vrijheid van meening kon toestaan; de Roomsche Kerk had zulke vrijheid altijd gelaten. Hij zelf was Remonstrant, maar hij wenschte in de staatskerk beide meeningen veroorloofd te hebben [2]), hij wenschte om zulk een verschil van opvatting de eenigheid der Kerk en de broederschap der gereformeerde Christenen niet verbroken te zien.

In het algemeen was De Groot aan de uiterlijke eenheid der Kerk meer gehecht dan zij mij voorkomt te verdienen. Immers, wat beteekent uitwendige eenheid bij innerlijke tweespalt? Wat baat het of wij samenkomen tot denzelfden eeredienst, maar met verschillend geloof in het hart? En zal het niet altijd gaan als het in den tijd van De Groot gegaan is; zal de eene meening in de Kerk de andere niet trachten te verdringen? Zoo brengt men den strijd van buiten naar binnen over; in plaats van strijd tusschen twee gezindheden krijgt men in één genootschap burger-

1) Brandt, Rechtspleging, blz. 91 vlg.
2) Verantwoordingh, blz. 45.

oorlog. Naar eenstemmigheid, naar eensgezindheid te streven is goed; die te veinzen is nutteloos. Beter de tweespalt der meeningen door verscheidenheid van kerkgenootschappen aan den dag gelegd, dan ze vermomd achter een geveinsden vrede.

De Groot, als ik mijn oordeel zeggen zal, had den aard der gezegende reformatie niet begrepen [1]); hij was niet protestant in den waren zin des woords. Zijn ideaal was de eerste Christenkerk; hij haakte naar eene, daaraan beantwoordende, algemeene, apostolische Kerk, die, door eenheid alleen in het hoog noodige te vorderen en in al het twijfelachtige vrijheid te laten, alle Christenen, Roomsche en onroomsche, zou kunnen omvatten. Daarom verkoos hij boven alle andere de bisschoppelijke kerk van Engeland, die, het midden tusschen katholieken en protestanten houdende, de geschiktste scheen om ze beiden op te nemen. En zoo oordeelde hij in den tijd, toen juist de steeds toenemende puriteinen bewezen, hoe ongenoegzaam zulk een tweeslachtige kerk bevonden werd! Hij kon het den kerkhervormers niet vergeven, dat zij aan hun afkeer van de middeneeuwsche misbruiken de eenheid der Kerk hadden opgeofferd. Hij begreep niet dat zij iets anders hadden beoogd, dan het herstellen van de apostolische kerk der eerste Christenen; dat zij, desonbewust, naar de eischen van hun eigen tijd, niet naar het voorbeeld van een lang vervlogen eeuw, het ontaarde Christendom hadden hervormd. Hij hield niet van Luther, nog veel minder van Calvijn; Erasmus was de man naar zijn hart: Erasmus, geleerd als hij zelf, humanist, vrijzinnig, afkeerig van de middeneeuwsche misbruiken der Kerk, maar nog afkeeriger van de uitspattingen eener eenzijdige overtuiging en van een vervolgzieken geloofsijver; Erasmus, die, liever dan de eenheid der Kerk te verbreken, de gewenschte hervorming had opgegeven.

Met zulke inzichten moest De Groot natuurlijk hetzelfde bedoelen, dat de Staten steeds op het oog hadden gehad, het bijeenhouden der gereformeerde Kerk, het beschermen der Remonstranten in de Kerk, het uitdooven van den ijver en het getwist.

Niets scheen billijker, niets verdraagzamer, maar inderdaad was de handelwijs der Staten partijdig en onrechtvaardig. De Remonstranten verlangden niet meer dan dat hun gevoelen als Christelijk en gereformeerd geduld werd; zij waren dus met de

---

1) Hij definieert reformatie: „beternis ende herstelling van de saken op den eersten voet" (Verantwoordingh, blz. 29).

uitspraak der Staten voldaan. Maar de rechtzinnige ijveraars — ten onrechte, ik stem het volgaarne toe — achtten het punt van verschil zoo gewichtig, dat zij met de Remonstranten geen broederschap konden houden. Was het dan niet hard hen te dwingen vereenigd te blijven met menschen, van wie zij zich ten duurste verplicht rekenden te scheiden? Werd het hun niet ondragelijk daarenboven te moeten zwijgen, als zij zijdelings den grondslag van hun geloof zagen ondermijnen? Als zij van den kansel de gemeente voor de heillooze dwaalleer waarschuwden, dan werden zij als overtreders van de plakkaten door de wereldlijke regeering bestraft en, bij herhaling, afgezet, soms de stad uitgebannen. Hier en daar liet men oogluikend toe dat zij in bijzondere gebouwen de welaangename leer der voorbeschikking, die in de kerken verzwegen moest worden, heimelijk verkondigden. Maar elders werd hun ook dat verboden. De beruchte keur van Schieland verbood zulke afzonderlijke prediking op een boete van drie honderd gulden voor den hoorder zoowel als den prediker en op verbeurte van het gebouw. Zulke plakkaten waren zeker gematigder dan de bloedplakkaten, maar van gelijke strekking. Geen wonder dat zij het volk verbitterden. De regeering had een gevaarlijken weg ingeslagen, waarop zij niet kon blijven stilstaan, en die tot volslagen overheersching leiden moest.

En toch, het lag voor de hand hoe op vreedzame wijs de steeds hooger klimmende twisten te eindigen waren. Een van beiden: de regeering moest zelf, of zoo zij zich onbevoegd rekende, door een synode langs den wettigen weg het godgeleerd geschil laten uitwijzen, en dan aan de veroordeelden vergunnen de Kerk te verlaten en een eigen genootschap, zooals de Lutherschen en doopsgezinden, te vormen. Of verkoos zij aan beide partijen in de Kerk gelijke rechten te verzekeren, dan moest zij toch toelaten, bewerken zelfs, dat zij zich van elkander tot twee gemeenten afzonderden, en het aan de verzoenende werking van den tijd overlaten ze naderhand te hereenigen. Van zulk een vrijwillige splitsing is meermalen sprake geweest, maar ernstig is zij wel nooit bedoeld [1]); zij streed te zeer met de staatkunde, tot nog toe jegens de Kerk gevolgd: steeds hadden de Staten getracht de Protestanten van alle gezindheden binnen ééne staats-

---

1) Vgl. De Groot's Oratie in de vergaderinghe der 36 Raden van Amsterdam, 1616, (ed. 1622) blz. 50—53; Uytenbogaert, Leven, blz. 109; Leven en sterven van Oldenbarnevelt, blz. 81.

kerk te vereenigen; zouden zij nu hun eigen werk gaan sloopen en van de ééne Kerk er twee maken, beiden zwak en tegen de Roomsche Kerk niet opgewassen? Uit vrees voor zulk een scheuring hielden de Staten sedert twintig jaar elke synode tegen, die niet door het herzien der geloofsbelijdenis den toegang der Kerk voor gematigde Lutherschen en wederdoopers wilde openstellen [1].

De godsdiensttwisten bepaalden zich tot Holland en Utrecht; in Overijsel en Gelderland waren maar weinige Remonstranten, in de andere provinciën zoo goed als geene. Daarom wilden de Staten van Holland en Utrecht de twisten, als hen alleen betreffende, alleen, buiten medeweten van de Staten der overige gewesten, afdoen. Maar dezen oordeelden dat de Nederlandsche gereformeerde Kerk een geheel was, en dat de vrede dier Kerk een aangelegenheid was van het geheele land. Zij wenschten dat het geschil op een nationale synode onderzocht en beslecht zou worden. Juist hetgeen de Staten van Holland vast besloten waren nooit te gedoogen. Een provinciale synode, onder hun matigend toezicht, konden zij des noods nog toestaan, maar een nationale synode, die ongetwijfeld de partij, waartoe de meeste regenten behoorden, en die als de zwakste op de regeering steunde, de partij der Remonstranten, veroordeelen zou, — tot zulk een synode zouden zij nimmer hun toestemming geven.

Buitendien kwetste het hun zelfgevoel, dat met een aangelegenheid, die hun alleen aanging, de Staten van andere provinciën zich durfden bemoeien. Sedert Leicester de regeering verlaten had, had Holland zich steeds eigenmachtig zelf geregeerd, en op den algemeenen gang der zaken een invloed geoefend, geëvenredigd aan zijn welvaren, zijn macht, zijn bijdrage tot de algemeene uitgaven [2]. Dat had den naijver der kleinere gewesten gaande gemaakt, doch er had zich nog geen goede gelegenheid voorgedaan om Holland te vernederen en te dwingen [3]. Maar in deze kerkelijke twisten was de bevolking van Holland blijkbaar tegen de regeering ingenomen; en van de Staten zelven werkte een minder-

1) Oldenbarnevelt, bij Carleton, Lettres, I, p. 220.

2) Merkwaardig is het gezegde van Meursius in de Epist. dedicatoria aan de Staten van Holland en West-Friesland voor zijne Res Belgicae: „Itaque nunc Provinciae caeterae, quae se jugo subduxerunt, Vobis libertatem debent, quam asserere nisi vestro exemplo fortes, nunquam sane ausae essent, ac praeterea semel ausae non tueri se potuissent, nisi Vos protexissetis". Zoo schrijft hij in 1614. Vgl. De Groot bij Scheltema, Oud en Nieuw, I, blz. 216.

3) Hooft, Memorien, blz. 326, 333, 347.

heid, waartoe het groote Amsterdam behoorde, de bedoelingen en besluiten der meerderheid tegen. Zoo ooit, dan was het thans de tijd om Holland te doen gevoelen, dat het maar een lid der Unie was, met niet meer rechten dan de andere leden. Vier provinciën besloten, als Holland zich niet vrijwillig naar hun verlangen schikte, het te overstemmen en bij meerderheid van stemmen tot het bijeenroepen van een nationale synode, ter herstelling van den vrede der Kerk, te besluiten.

De rechtsvraag was: is de godsdienst aan de beschikking van de Staten-Generaal onderworpen of aan de Staten der afzonderlijke gewesten voorbehouden? Holland beweerde het laatste, en, mij dunkt, het had afdoende gronden voor zijn beweren. De Unie van Utrecht liet uitdrukkelijk de vereenigde provinciën vrij omtrent de religie te handelen zoo als elk van haar goeddocht [1]), onder voorbehoud alleen der gewetensvrijheid [2]). En zoo lang men nog hoop had binnen de Unie eenige Roomsche gewesten van het Zuiden te trekken, kon men wel geen andere bepaling maken [3]). Toen in 1595 Maurits, met medeweten der Staten, in onderhandeling met afgevaardigden der Zuidelijke gewesten over deelname aan de Unie getreden was, had hij hun dan ook vrije beschikking in de kerkelijke zaken toegezegd. En eveneens had elk der Noordelijke provinciën zich eigene kerkwetten gegeven, zonder daarin de Staten-Generaal te kennen [4]). Hoe wenschelijk het dus ook wezen mocht, dat de godsdienst als een nationale zaak op eenparigen voet door de geheele Unie werd geregeld, tot nog toe waren tot zulk een regeling de Staten-Generaal niet bevoegd;

1) Het tegenovergestelde beweren van Fred. de Vry (Historie van den oorsprongh van de kerk-beroerten, blz. 3; Latijnsche editie p. 2, beiden Amst. 1621) is terstond met een beroep op den tekst der Unie wederlegd geworden door Wtenbogaert in zijn anoniem in hetzelfde jaar verschenen Vrye aenwyzing van de onwaerheyden in de ghenaemde Historie van Fred. de Vry, blz. 3.

2) Bij het allereerste ontwerp der Unie (bij Van de Spiegel, blz. 7) was bedoeld één godsdienstregeling voor de geünieerde gewesten te zamen vast te stellen; maar in het Arnhemsche ontwerp worden Holland en Zeeland reeds uitgezonderd, en van de overige gevorderd dat zij „generalijck ofte particulierlijck" order zullen stellen, „sonder dat hun hierin by eenige andere provincien eenich hinder ofte belet gedaen sal mogen worden". En zoo is dit artikel eindelijk vastgesteld (Van Deventer, Gedenkst., I, blz. 16).

3) In 1582 was van Anjou bij de opdracht der landsheerlijkheid bedongen, dat hij de religie onderhouden zou zoo als die verordend was, of zoo als later door de Staten van iedere provincie zou worden verordend. Art. XII (Bor, II, blz. 308, Bk. XVII, f°. 12).

4) Oldenbarnevelt, Verhooren, blz. 43, 121, 195, 240; De Groot, Verantwoordingh, blz. 14 vlg.; Waracht. hist. van Oldenbarnevelt (uitg. 1620), blz. 45 vlg.

elke provincie kon daarin met volle recht handelen zoo als zij oordeelde te behooren. Dus als Holland weigerde zijn toestemming tot een nationale synode te geven, dan was daardoor de mogelijkheid om er een te houden vervallen. Maar zoo oordeelden de vier provinciën niet; zij hoopten Overijsel nog tot inwilliging te bewegen, en dan dachten zij, zonder zich om den tegenstand van Holland en Utrecht te bekommeren, de synode bijeen te roepen.

Zoo ontaardde de kerktwist van Remonstranten en Contra-remontranten in een verzet der kleinere provinciën tegen het overmachtige Holland [1]). Holland werd vertegenwoordigd door Oldenbarnevelt. Tegenover dezen stelde zich prins Maurits als vertegenwoordiger en handhaver der Generaliteit.

Sinds lang waren Maurits en Oldenbarnevelt van elkander vervreemd, en de hoofden geworden waarom zich de twee partijen in de Republiek schaarden. Er was een tijd geweest toen beiden aan het hoofd van een en dezelfde partij gestaan hadden, tegenover Leicester; toen Oldenbarnevelt zijn invloed gebruikte om Maurits van vijf provinciën stadhouder te maken, en Maurits, zich uitsluitend met het voeren van den krijg bemoeiende, aan Oldenbarnevelt de leiding der politiek overliet. Maar die tijd was lang vervlogen. De tocht tegen Duinkerken, door Oldenbarnevelt en de Staten aan den onwilligen Maurits opgedrongen en door dezen niet naar hun zin volvoerd, had de eendracht verstoord [2]), en sedert was de tweespalt gestadig dieper geworden; bij de onderhandeling over vrede en bestand met Spanje had de een den oorlog, de ander den vrede, als onmisbaar voor het land, met alle middelen voorgestaan; elk verdacht den ander dat hij zijn eigen belangen boven die van het land bevorderde. Maurits gaf gehoor aan den laster, die den advokaat van verstandhouding met den vijand betichtte; Oldenbarnevelt was beducht dat de stadhouder zich met revolutionair geweld tot souverein van het land zou opwerpen [3]). Met zulke verdenking in het gemoed konden zij zich niet te goeder trouw verzoenen; schijnbaar naderden zij weêr tot elkander, inderdaad bleven zij vervreemd; er was maar een lichte aanleiding noodig om den twist op nieuw te doen uitbreken. Thans, bij de kerkelijke geschillen, stonden zij weêr tegenover elkander. Oldenbarnevelt begunstigde de zwakke, afhankelijke Remonstranten; Maurits gevoelde zich door zijn godsdienstige

1) Vgl. Grotii Epist., App. N°. 686.
2) Buzanval, in Cod. dipl. Hist. Gen., 2e serie, I, 2e afd., blz. 266.
3) Rechtspleging, blz. 179.

overtuiging zoowel als door staatkundige beweegredenen tot de Contra-remonstranten aangetrokken, die hij „de ware religionsverwanten" noemde, de vrienden die zijn vader op het kussen hadden geholpen [1]). Toch duurde het lang eer hij, die zich met het staatsbestuur van Holland weinig bemoeide, aan de twisten deelnam; hij hield zich onzijdig, al verborg hij zijn sympathie niet; hij maande tot bevrediging, tot eendracht [2]). Eerst toen de Contra-remonstranten verdrukking begonnen te lijden, toen men hun predikanten, noch in noch buiten de Kerk, de leer, die zij voor de zaligmakende hielden, toeliet te verkondigen, kwam Maurits voor hen op; als stadhouder had hij gezworen de gereformeerde Kerk te beschermen, hij achtte zich verplicht voor de ware Gereformeerden tegen de Staten partij te kiezen. En toen dezen, hardnekkig en heerschzuchtig, van hem vorderden, dat hij zelf hun besluiten met zijn gezag en zijn wapenen ondersteunenzou, weigerde hij dit volstrekt; hij was geen afhankelijk dienaar der Staten, tot onvoorwaardelijk gehoorzamen verplicht; aan zijn ambt waren de rechten der grafelijkheid voor een goed deel verbonden [3]).

Zoo werd Maurits het hoofd der Contra-remonstranten, die op hem steunende zich oprichtten en zelfs tegen de Staten van Holland opstonden; hij werd de vertegenwoordiger der Generaliteit tegenover Holland, de leider van de minderheid der Hollandsche Staten; om hem schaarden zich allen die den advokaat vijandig waren; het land werd in twee groote partijen vaneengescheurd onder aanvoering van Maurits en van Oldenbarnevelt.

De Haagsche Contra-remonstranten hadden, door toedoen van den stadhouder, een kleine kerk verkregen om daar afzonderlijk hun godsdienst te oefenen [4]). Spoedig werd die te bekrompen voor den toeloop. De ruime Kloosterkerk, die juist vertimmerd werd, bemachtigden zij op zekeren Zondag, tegen den wil der regeering, die zich echter niet sterk genoeg rekende het geweld te straffen of zelfs maar de kerk te hernemen. Veertien dagen na die overweldiging, den drieentwintigsten Juli 1617, begaf Maurits zich openlijk naar de Scheurkerk, zoo als zij tot nog toe genoemd was, de Prinsenkerk, zoo als haar de Contra-remon-

---

1) Uytenbogaert, Leven, blz. 122.

2) Verantwoording, blz. 187; Carleton, Lettres, II, p. 66.

3) Maurits vreesde werkelijk, dat men hem in zijn wettig gezag bekorten zou: zie een aanteekening van Hooft in de Regtspleging van Oldenbarnevelt, blz. 25. Vgl. Uytenbogaert, Leven, blz. 124.

4) Uytenbogaert, Leven, blz. 134.

stranten voortaan betitelden [1]). Dat was de oorlogsverklaring van Maurits aan den advokaat. Van nu af monsterden beide partijen elken Zondag hare krachten bij den kerkgang [2]): Maurits werd door een drom van hovelingen en invloedrijke personen gevolgd; met den advokaat gingen de weduwe van Prins Willem en haar zoon Frederik Hendrik, de Gecommitteerde Raden en andere staatslieden naar de Groote of naar de Hofkerk. Gedurig werd het uitzicht op bevrediging flauwer. Maurits verklaarde ronduit dat de wapenen zouden beslissen [3]).

En de wapenen van den staat waren in zijn hand: hij had als kapitein-generaal van vijf provinciën het bevel over de krijgsmacht, grootendeels uit vreemdelingen bestaande, die hem alleen gehoorzamen zou. En hij gaf duidelijk te kennen dat hij de garnizoenen niet tegen de Contra-remonstranten gebruikt wilde hebben. Bij oproer waren dus de meeste stadsregeeringen machteloos; want op de schutterijen, die even als de bevolking grootendeels Contra-remonstrant waren, viel niet te rekenen [4]). En maakte een stadsregeering van haar absoluut recht gebruik, en wees zij verdachte ingezetenen uit de stad, dan trokken zich de hooge gerechtshoven de zaak aan en verleenden aan de ballingen tegen hun regeering rechtsingang. Wilden dus de Staten van Holland zich niet onderwerpen, dan moesten zij, door een forschen maatregel, zich meester maken van het leger en meester van de rechtsmacht. Daartoe diende de beruchte Scherpe resolutie van 4 Augustus 1617, een der meest roekelooze besluiten die ooit genomen zijn. De resolutie gelastte den soldaten, die door Holland bezoldigd werden, bij opschudding hun hulp aan de regeering hunner garnizoensplaats te leenen, „ook niettegenstaande eenige andere bevelen" — bevelen van Maurits namelijk — op straffe van oogenblikkelijk te worden afgedankt. Zij machtigde verder elke stad, waar voor oproer te vreezen was, waardgelders aan te nemen en in haar bijzonderen eed te stellen. Eindelijk verbood zij den Hoogen Raad en het Hof van Holland rechtsingang te verleenen aan burgers die, door hun regeering buitengewoon gestraft, daarover bij hen in beklag kwamen.

---

1) Regtspleging, blz. 20; Baudartius, IX, blz. 85; Uytenbogaert, Leven, blz. 141.

2) „Seecker dienaer van 't Landt, ten tyde als Syne Excellentie de Kloosterkerck frequenteerde, niet qualijck en seyde: dat de partye van de Contra-remonstranten op dat uyr sestigh duysent man [de grootte van het leger] was gesterckt" (De Groot bij Scheltema, Oud en Nieuw, I, blz. 210).

3) Uytenbogaert, Leven, blz. 122.

4) Er was vrees voor verzetting der regeering: zie Regtspleging van Oldenbarnevelt, blz. 21.

Roekeloos en gevaarvol was deze resolutie in de hoogste mate; onwettig was zij, geloof ik, slechts in zoo ver [1]), als zij de soldaten der Unie, die hun kapitein-generaal gehoorzaamden, met afdanking bedreigde; noch het lichten van waardgelders, noch het verbod aan de gerechtshoven ging de bevoegdheid der Staten te buiten; voor beide maatregelen bestonden goede antecedenten [2]). De nood wettigde het besluit bovendien; als de Staten niet wilden wijken, konden zij niet anders handelen. Maar die noodzakelijkheid had hen moeten leeren dat zij op een dwaalweg waren: een regeering, die noch op haar leger, noch op haar gewapende burgerij vertrouwen kan; die om zich staande te houden, eigen trawanten behoeft, is op den weg van overheersching en omwenteling; haar hoogste recht ontaardt in onrecht.

De Staten, ik twijfel er niet aan, waren heilig overtuigd dat zij in het welbegrepen belang des volks regeerden; maar zij konden het zich wel niet ontveinzen dat zij tegen den vasten en uitgedrukten wil van de meerderheid des volks handelden. En een vrijheidlievend volk verstaat niet dat men het gelukkig maakt tegen zijn wil. Wat moest er van het land worden, als, gelijk te voorzien was, de soldaten hun bevelhebber meer dan hun betaalsheeren gehoorzaamden; als de gerechtshoven weigerden het hun opgelegde verbod te ontzien? Zouden dan die hooge collegiën afgezet, zouden de geregelde regimenten door de waardgelders ontwapend moeten worden? Een burgeroorlog lag in de resolutie opgesloten.

Maar Oldenbarnevelt had berekend dat het zoo ver niet komen zou. Zijn plan met de waardgelders, zoo veel wij er van bemerken, was wel overlegd. De kern van het leger, de Fransche regimenten, die volgens verdrag door Frankrijk bezoldigd moesten worden, waren wegens de uitputting der Fransche financiën onbetaald gebleven, en Holland had hun de soldij voorgeschoten [3]). Nu dacht Oldenbarnevelt, op grond dat Holland niet meer voorschieten wilde, die vreemde troepen af te danken en met het dus bespaarde geld de waardgelders te onderhouden en te vermeerderen, en, zoo doende, in plaats der regimenten in den eed van de Generaliteit,

---

1) De Groot zegt zelf: „Godt weet dat.... ick in alle mijne zwarigheit wel dikmael bedenkingen heb gehadt, of bij ons wel voorzichtigheits genoegh in ons beleidt was gepleeght, maer noit eenige wroeging dat ick íet gedaen hadde tegens den dienst van 't landt ofte tegens de wetten" (Regtspleging van Oldenbarnevelt, blz. 13).

2) Vgl. Bor, III, blz. 29 (Bk. XXIII, f°. 20) over het aannemen van waardgelders door Leiden in 1587.

3) Carleton, Lettres, II, p. 85, 98, 179, III, p. 236.

een nieuw leger in bijzonderen eed der Hollandsche steden aan te werven. Aan het hoofd van dat nieuwe leger dacht hij Frederik Hendrik te plaatsen, den broeder tegenover den broeder [1]). Maar tot het volvoeren van een zoo verreikend plan was meer tijd noodig dan aan de Staten van Holland gelaten werd.

De verwarring in het land werd grenzenloos. De minderheid der Hollandsche Staten protesteerde tegen de Scherpe resolutie der meerderheid. De Hoven en de stadhouder weigerden zich daarnaar te gedragen. De Staten-Generaal, zonder zich langer om Hollands tegenstand op te houden, besloten te Dordrecht een nationale synode bijeen te roepen. Daarentegen zocht in de Staten van Gelderland en Overijsel een Hollandschgezinde minderheid de meerderheid te belemmeren. Overal was de bevolking onrustig. Een vreedzame ontknooping langs wettigen weg was niet langer te hopen. Maurits begon den knoop door te hakken.

De stad Nijmegen had onder de Staten van Gelderland zich het ijverigst Hollandschgezind betoond. Maar sedert de verovering der stad op de Spanjaarden was de keus der regeering gedurende den oorlog grootendeels aan den stadhouder overgelaten. Maurits maakte van dit recht, dat hij gedurende het Bestand had laten rusten, thans gebruik, en veranderde de regeering, in dier voege dat hij geen tegenwerking meer van haar te vreezen had. Die eerste nederlaag verschrikte de Hollandsche regenten zeer [2]), zij zagen daarin het voorspel van de tragedie die bij hen vertoond zou worden. Het bolwerk hunner partij was Utrecht, dat op het voorbeeld van Holland met waardgelders voorzien, maar tevens als vesting door troepen der Generaliteit bezet was. Die stad was het, waar de Staten-Generaal beginnen wilden hun gezag te doen gelden; de talrijke bezetting maakte het daar gemakkelijker dan in de groote steden van Holland. Zij machtigden den stadhouder en een commissie uit hun midden, de Staten van Utrecht te overreden om de waardgelders af te danken. Zoo als te begrijpen was, de Staten lieten zich niet overhalen: om hen tot volharden te bemoedigen, waren De Groot en eenige anderen door de Staten van Holland opzettelijk naar Utrecht afgevaardigd. Toen de overreding faalde, ging Maurits tot geweld over. Zijn last en zijn bevoegdheid overtredende, dankte hij zelf de waardgelders af, die geen moed hadden om zich met de troepen der bezetting te meten, en

---

1) Regtspleging, blz. 16; vgl. Carleton, I, p. 342; Leven van De Groot, blz. 176.

2) Carleton, II, p. 246.

hij veranderde buiten tijds de regeering der stad. Die éene forsche slag wierp het geheele gebouw van Hollands heerschzucht omver. De Staten stonden machteloos tegenover het leger der Generaliteit. Er viel niet aan te denken daartegen met de ongeoefende, onkrijgshaftige waardgelders den strijd te wagen. Zij begrepen dat zij moesten toegeven [1]). Zoodra de Staten-Generaal — alweêr hun bevoegdheid te buiten gaande — gelastten de waardgelders overal af te danken, gehoorzaamden zij. Zij toonden zich zelfs bereid in het houden der nationale synode toe te stemmen. Het scheen dat alles nog in der minne geschikt zou worden, dat met de verwijdering van Oldenbarnevelt en enkele zijner vertrouwdste vrienden uit het staatsbestuur, de omwenteling haar beslag zou krijgen. Een beuzeling verijdelde die hoop, en bracht het land in beroering en ongeluk.

Tot gematigdheid gezind, was Maurits, naar het mij voorkomt, tevreden met zijn overwinning, en niet voornemens zijn tegenpartij geheel te verderven. Als de ontwapende Staten van Holland en Utrecht zich thans gezeggelijk en inschikkelijk betoonden, en onvoorwaardelijk het houden eener synode tot beslechting der godsdiensttwisten inwilligden, was hij genegen het daarbij te laten. Zijn aanhangers, de persoonlijke vijanden van den advokaat, dreven hem tot harder maatregelen [2]); maar niets bewijst dat hij hun gehoor gaf. Doch de Staten, van den eersten schrik bekomen, begonnen den ouden tegenstand op nieuw, en toonden dat zij zich nog niet overwonnen gevoelden. Zij stemden toe in de synode, mits deze niet beslissen, maar schikken zou [3]). Dat beteekende, zij wilden een synode, zoo als zij er altijd een gewild hadden, geen zoo als de Staten-Generaal besloten hadden er een te houden. De discussie in de Staten-vergadering over dit onderwerp was heftig; men kwam in de eerste zitting tot geen besluit. Maar nu besloot Maurits er een eind aan te maken, en den *coup d'état*, waartoe hij reeds lang was aangezocht, te volvoeren. Hij liet zich en de commissie nevens hem in groot geheim door de weinige heeren, die in den verwarden toestand der regeering de Staten-Generaal vertegenwoordigden, volmacht geven te doen wat zij ten dienste van de landen bevinden zouden noodig te wezen, en den volgenden

---

1) Warachtige historie van Oldenbarnevelt (1620), blz. 55 vlg. — Een plan om zich te weer te stellen en Rotterdam te verdedigen, is een oogenblik in beraad geweest (De Groot, bij Scheltema, Oud en Nieuw, I, blz. 220, 221).

2) Sinds 1617 (Carleton, II, p. 86).

3) Carleton, II, p. 289; Wagenaar, X, blz. 239.

dag nam hij Oldenbarnevelt en Hogerbeets en De Groot in hechtenis, vervolgens ook Ledenberg en Moersbergen, de drijvers der Utrechtsche Staten. Zoo als hij het uitdrukte: nu hij de waardgelders had afgedankt, zette hij ook de oversten af [1]).

Niet genoeg te bejammeren is het, dat Maurits tot dit uiterste gekomen is. Want, al gaf hij voor dat hij slechts uitvoerde hetgeen hem door de Staten-Generaal gelast was, hij is het, die den slag geslagen heeft. Hij, die den Staten van Holland zoo lang weêrstaan had, zou zich niet tegen zijn zin door de veel minder machtige Staten-Generaal als werktuig hebben laten gebruiken. Maar tot zijn verontschuldiging moeten wij opmerken dat hij zich innig van de schuld van den advokaat overtuigd hield, dat hij te goeder trouw geloofde, hetgeen de laster verbreid had, dat de advokaat in verstandhouding met Spanje stond. Hoe velen geloofden aan den anderen kant de lasteringen, die tegen Maurits in omloop waren, als bedoelde hij zich zelven souverein te maken [2])! Noch het een noch het ander was gegrond. Een, die Maurits van nabij kende, heeft terecht geschreven dat deze met zijn *coup d'état* bedoelde af te breken, niet op te bouwen, Oldenbarnevelt van den zetel af te stooten, niet zelf een troon te beklimmen [3]). En even onschuldig was de advokaat aan de hem toegedichte landverraderij. Hij en zijn partijgenooten hadden het land beroerd en benadeeld uit heerschzucht en hardnekkigheid, maar niet met verraderlijke oogmerken. Zij hadden hun macht misbruikt tot overheersching, maar zij hadden hun bevoegdheid niet of weinig overschreden. Hun tegenpartij daarentegen heeft zich èn bij de omwenteling èn bij het proces der gevangenen een reeks van onwettigheden veroorloofd.

Het ongeluk was dat de gevangenneming reeds tot veroordeeling dwong [4]). Zoo als de Fransche revolutionair de doodstraf des konings eischte omdat anders het uitroepen der republiek een misdaad was, zoo zou de *coup d'état* een misdaad en een gevaar voor de daders geweest zijn, als de gevangenen onschuldig bevonden en vrijgesproken, of zelfs licht gestraft waren. Dat voorzag Ledenberg en hij bracht zich in den kerker om het leven. „Mij wachtte", zoo schreef hij tot verontschuldiging van zijn zelfmoord, „een verraderlijk proces, de pijnbank misschien, een

---

1) Carleton, II, p. 291.
2) Carleton, II, p. 67.
3) Carleton, I, p. 196.
4) Verantwoordingh, blz. 269, 270.

valsch onteerend vonnis; want zoo moeten zij doen om mijn gevangenneming te verantwoorden" [1]). Het was juist niet noodig de gevangenen ter dood te brengen; niemand dacht in den beginne aan de mogelijkheid van een doodvonnis; maar zij moesten schuldig verklaard, onteerd worden. In hen, in de hoofden, moest de geheele partij worden vernederd en geschandvlekt en voor het vervolg onschadelijk gemaakt [2]).

Dat De Groot mede in hechtenis werd genomen, verwonderde niemand dan hem zelf. Aan al de regeeringsdaden, die thans tot misdaden werden gerekend, had hij een voornaam deel gehad [3]). Hij had met mond en pen de staatkunde van Holland verdedigd. Hij had ter Staten-vergadering en in verschillende bezendingen, naar Zeeland, naar Amsterdam, het woord gevoerd. Hij was naar Utrecht afgevaardigd om tot tegenstand tegen de Staten-Generaal en prins Maurits aan te sporen. Hij was de kandidaat zijner partij voor het advokaatschap, als Oldenbarnevelt mocht aftreden [4]). De stad, op wier houding hij als haar pensionaris grooten invloed oefende, had zich door strenge handhaving der plakkaten onderscheiden; haar keur voor Schieland, aan De Groot geweten, was een der scherpste bedreigingen [5]) die tegen de Contra-remonstranten waren uitgevaardigd. Een hoofdpersoon der gevallen regeering, was hij natuurlijk een der aangewezen slachtoffers.

Maar het martelaarschap stond hem niet aan; hij had, toen het gevaar naakte, zijn best gedaan om het te ontwijken. Toen hij te Utrecht de omwenteling had zien gelukken, de waardgelders afdanken, de regeering veranderen, begreep hij dat verder verzet niet baten kon en slechts dieper val zou veroorzaken. Hij verlangde dat zijn partij van den nood een deugd zou maken, en, eer zij gedwongen werd, zou toegeven. In alle geval wilde hij zich zelf terugtrekken, en met prins Maurits, dien hij steeds had ontzien en dien hij in vroeger dagen van dienst geweest was, vrede sluiten [6]). Nog eer de Staten-Generaal het gelast hadden, had hij reeds de regeering van Rotterdam bewogen de waard-

---

1) Uytenbogaert, Kerck. Hist., blz. 1006. Vgl. Carleton, II, p. 341, 342; Sententie van Ledenberg (Waracht. hist. van Oldenbarnevelt, 1670, blz. 598).

2) Vgl. het gezegde aan Aerssens toegeschreven: Leven en sterven van Oldenbarnevelt (1648), blz. 240.

3) Carleton, II, p. 67.

4) Verantwoordingh, blz. 206. Vgl. in Cunaei Epistolae, p. 101, het oordeel van diens schoonvader N. Zeyst.

5) Volgens De Groot zelven niet meer dan een bedreiging (Verantwoordingh, blz. 177).

6) Scheltema, Oud en Nieuw, I, blz. 218.

gelders af te danken en voorwaardelijk in het houden der synode toe te stemmen [1]). En na deze besluiten te hebben uitgewerkt, kwam hij zijn opwachting maken aan den Prins, zijn gedrag verontschuldigen en zich dekken met den last zijner regeering, dien hij als pensionaris had moeten uitvoeren. Hij gaf al de schuld aan een burgemeester van Rotterdam, die kort te voren, zeer bij tijds, gestorven was, en aan wien alle harde besluiten, sommige tegen den raad van De Groot genomen, te wijten waren. Zijn verontschuldiging werd niet onvriendelijk aangehoord; hij geloofde den Prins verzoend en voor zich ingenomen te hebben. En de Prins, naar het schijnt, dacht dat De Groot, zoo al niet van partij veranderen, toch zijn gedrag wijzigen wilde [2]); hij rekende op hem voor de verdere onderwerping van Holland. In Den Haag verspreidde zich het gerucht dat De Groot berouw getoond en Zijn Excellentie om vergiffenis gebeden had [3]).

Ongelukkig had De Groot in last slechts voorwaardelijk tot het houden der synode te helpen besluiten; in de Staten-vergadering, wier weêrbarstigheid tot den *coup d'état* aanleiding gaf, sprak hij voor het stellen van verschillende voorwaarden [4]). Maurits zag daarin terugkeer tot het zoo even verontschuldigde gedrag; hij achtte De Groot een draaier, op wien geen staat te maken viel [5]). De goede indruk der gehouden samenspraak was uitgewischt. Met de anderen werd De Groot gevangen genomen.

Hij toonde zich zeer ontsteld toen hem de harde boodschap werd aangezegd [6]). Zijn houding stak ongunstig af bij de kalmte van den ouden advokaat. Hij begreep niet hoe Maurits, dien hij zoo welgestemd verlaten had, zich zijner thans niet aantrok. Hij had niet gedacht dat zijn tegenspraak in de vergadering van den vorigen dag weêr alles bedorven zou hebben. Nog hoopte hij dat de Prins hem helpen zou. Hij verzocht audientie bij Maurits of anders bij graaf Willem Lodewijk van Friesland [7]). Maar zij werd hem geweigerd. Toen schreef hij een langen, deemoedigen brief aan Maurits [8]), en daarin gaf hij niet onduidelijk te kennen dat

1) Leven van De Groot, blz. 132.
2) Verhooren van De Groot, blz. 36, 37.
3) Leven van De Groot, blz. 134.
4) Carleton, II, p. 289.
5) Leven van De Groot, blz. 209; Regtspleging, blz. 11.
6) Carleton, II, p. 290.
7) Leven van De Groot, blz. 139.
8) Leven van De Groot, blz. 141 vlg.

hij zijn lot niet aan dat van den advokaat verbonden achtte, dat hij dezen gaarne wilde verlaten als het hem helpen kon. Hij zeide onder anderen:

„'t Is waar, genadige Heer, ik en véle anderen nevens mij hebben de wijsheid van een persoon veel toevertrouwd; maar van een persoon, die buiten twijfel lang wel geregeerd en van Uw Excellentie en anderen veel eer had ontvangen. Mijn jaren laten mij niet veel ervarenheid toe. Ik heb altijd eenvoudig gegaan volgens de meerdere stemmen van Holland; waren die anders geweest, gelijk apparent was te gebeuren, ik zou, zooveel mogelijk was, mij in alle gehoorzaamheid daarnaar gebogen hebben. Profijten heb ik van den heer Advokaat nooit genoten. Voordeelige commissiën zijn op anderen gevallen, de hatelijkste op mij .... Daarom bid ik Uw Excellentie, genadelijk vergetende al hetgeen ik door last van meerder, beleid van wijzer, onbedachten ijver of vergissing zou mogen gedaan hebben, strekkende tot ondienst van het land of van Uw Excellentie, mij te bevrijden van alle verdere schandelijke en schadelijke proceduren."

Mij dunkt, die brief doet den schrijver in onze achting niet rijzen. Al erkennen wij den invloed, dien de benauwing, waarin hij geschreven is, noodzakelijk op den toon moest oefenen, het is meer dan de toon, die onbetamelijk is. Algemeen maakte de brief op die hem lazen den indruk, dat De Groot, om zich vrij te pleiten, den advokaat bezwaren wilde [1]). En hij baatte niets. Wij weten hoe Maurits over De Groot oordeelde: den vrienden, die bij hem voor dezen een goed woord deden, wees hij op den weêrhaan boven het hofdak: „Daar," zeide hij, „ziet gij het hoofd van De Groot [2])." En inderdaad, De Groot scheen in zijn gevaar met den wind te draaien. Hij zelf verhaalt ons dat de commissarissen, die hem het eerst kwamen ondervragen, even als de Prins over hem dachten. „Zoo gij weder in de regeering kwaamt," zeide hem de Amsterdamsche burgemeester Pauw, „meen ik vastelijk dat gij een anderen koers zoudt houden [3])."

Geen wonder dat de vijanden van Oldenbarnevelt gebruik zochten te maken van de zelfzucht van De Groot, en hem tegen dezen wilden uithooren. En in den beginne, het smart ons het te moeten

1) Carleton, II, p. 332, 318.

2) Leven van De Groot, blz. 235.

3) Regtspleging, blz. 20. — „Nihil crebrius spargitur ab ipsis, auctore τῷ στρατηγῷ (Maurits) quam φερομενον (Grotium) συγγνώμην petiisse et ipsum et per alios; imo ex promisso renuntiasse amicitiae Αἰϑοπεδίου (Oldenbarnevelt)" (Epist. eccles., p. 668).

zeggen, gaf De Groot hun hoop dat hij zich daartoe wel zou laten vinden [1]). Wat hem eigenlijk ontvallen mag zijn, weten wij niet; maar hij zelf erkent dat hij een oogenblik aan de schuld van Oldenbarnevelt begon te gelooven en zich in dien geest tegen de commissarissen uitliet. „Ik beken dat ik, zulks verstaande, vele daden van den advokaat, in dewelke ik van hem notoirlijk had verschild, heb gehouden voor suspect" [2]). En in die gedachte beloofde hij [3]), „dat ik gaarne zeggen zou van de daden van den advokaat wat ik er van wist, zonder iets daaruit te besluiten, maar het besluit te willen laten aan de heeren, om uit de bewijzen, die zij zeiden in handen te hebben, te oordeelen, zoo als zij zouden meenen te behooren" [4]).

Misschien heeft hij niets meer gezegd dan hij hier erkent; maar buitenaf sprak men van veel erger, als had hij beloofd geheimen te zullen openbaren, die den advokaat in een kwaad daglicht stellen zouden. Gelukkig had hij niets te zeggen, dat den ouden man bezwaren kon. En een valsche getuigenis af te leggen kwam natuurlijk geen oogenblik bij hem op. Toch betreuren wij het dat hij aan de schuld van zijn vriend, alleen op grond der lasteringen van hun gemeene vijanden, gelooven kon, hem verdenken zelfs van verstandhouding met den Spanjaard. Hij stelde ten slotte de verwachting der commissie te leur, die gehoopt had iets belangrijks te hooren, en die hem natuurlijk des te sterker van onoprechtheid betichtte.

En hoe hield zich intusschen de gade van De Groot? Zij was niet veel minder dan hij bij zijn ongeluk betrokken. De trouwe echtgenoot deelde met hart en ziel in het lot dat hem overkomen zou; haar maatschappelijke positie, waaraan zij zeer gehecht was, stond evenzeer als de zijne op het spel. Hoe verschoonlijk zou het geweest zijn, als zij haar man had aangezet om zich hoe dan ook, zelfs al moest een ander er voor boeten, vrij te pleiten! Maar zulk een onedele gedachte vond bij haar geen plaats. Zij had haar

---

1) Men heeft de zelfzucht van De Groot geloochend (De vriend van armen en rijken 6 October 1858, III, N°. 40), op grond van het verschil in politieke inzichten tusschen Oldenbarnevelt en hem. Waarin dat verschil bestond, zegt De Groot zelf: zie Regtspleging van Oldenbarnevelt, blz. 24; Scheltema, Oud en Nieuw, I, blz. 226, 227. Daaruit kan men opmaken, in hoeverre dit verschil De Groot tot verontschuldiging kan strekken. Vgl. den brief aan De Bye: Broeders gevangenisse, blz. 282.

2) Regtspleging, blz. 15^b.

3) Regtspleging, blz. 15_a.

4) Vgl. den brief aan De Bye: Broeders gevangenisse, blz. 281.

man lief, en zij stelde hoogen prijs op den aanzienlijken stand, waarin zij verkeerd had. Maar hooger dan haar fortuin, hooger dan de vrijheid van haar echtgenoot, achtte zij de eer; voor schande wilde zij zelfs zijn leven niet koopen. Reeds deelde ik een der brieven mede, dien zij in haar beproeving aan De Groot schreef. Ziehier een gedeelte van een anderen, die haar tot eeuwige eer versterkt [1]): „Een ding verwondert mij, dat sommigen willen zeggen dat gij aan een van de heeren alleen zoudt gezegd hebben iets groots te willen ontdekken, daar den lande veel aan gelegen zou zijn, maar dat gij eerst begeerdet te zijn onder protectie van Zijn Excellentie. Ik heb dit niet willen gelooven, gelijk ik nog niet doe; want ik zeker houde, hetgeen gij mij dikmaals hebt gezegd, dat gij geen geheimen wist; en ik zie ook geen reden waarom gij iemands protectie van doen zoudt hebben. Daarom is er ook niemand die het gelooven wil."

Wij leeren hieruit welke geruchten er omtrent De Groot's verhooren in omloop waren, en wij zagen reeds dat die, hoe overdreven ook, niet allen grond misten. Doch hoe fier verwerpt zijn echtgenoote het vermoeden dat hij zich ten koste van den advokaat, die hem liefhad, zou willen redden! Menige vrouw zou haren man tot buigen, tot toegeven raden; weinige, die zoo als zij, hem zouden schragen in de houding die een eerlijk man betaamt, maar die hem in gevaar brengt. Zich zelf uit edelmoedigheid te wagen is een deugd waartoe, gelukkig, niet weinigen in staat zijn, maar uit eergevoel de vrijheid, het leven op het spel te zetten van die wij liefhebben, is een heldenmoed, die slechts aan de edelste karakters eigen is. Ook aan Oldenbarnevelt strekt het tot eer dat hij een gemoed als dat van Maria van Reigersbergh zoo volkomen had ingenomen. Jaren na zijn terechtstelling komt zij zijn nagedachtenis, als die belasterd wordt, nog ridderlijk te hulp; zij wil niet dat men haren man onschuldig zal houden en den advokaat schuldig noemen. „Was De Groot dood", zeide zij [2]), „als de advokaat, en had hij geen gelegenheid gehad zijn onschuld aan den dag te brengen, zij zouden van hem gelooven wat zij thans van den advokaat doen."

Terwijl het proces der gevangen staatslieden werd opgezet en langzaam voortging, had Maurits de regeeringen der Hollandsche steden, zooveel noodig scheen, verzet, en de ridderschap van de

---

1) Brieven, blz. 4.
2) Brieven, blz. 91.

bloedverwanten en vrienden van Oldenbarnevelt gezuiverd, met al de zachtheid die een zoo harde maatregel toeliet. De synode, te Dordrecht vergaderd, had de zuivere leer vastgesteld, de Remonstranten gehoord en veroordeeld. De vervolging, waarmeê de rechtzinnigen bedreigd en zelfs eenigermate bezocht waren, waarover zij met recht gejammerd hadden, werd nu door hen op hun beurt veel heviger tegen de overwonnenen aangericht. Een tijdvak ving aan — gelukkig heeft het niet lang geduurd — zoo als er zelden in het vrije Nederland beleefd is, een tijd van onderdrukking en onbeschoft geweld. Wat nooit tegen wederdoopers of Lutheranen, nooit tegen geestdrijvers of papisten, nooit tegen joden misdreven was, werd thans tegen de Remonstranten misdaan: de leeraars, die, zoo als vroeger de ijverige Contraremonstranten, heimelijk de verboden leer verkondigden, werden als dieven gekneveld naar het tuchthuis gebracht, en bij wettelijk vonnis tot levenslange opsluiting „ten minsten koste van den lande," dat wil zeggen, op het grofste en soberste voedsel, veroordeeld. Het was alsof de kerkelijke partij het er op gezet had de strengheid te rechtvaardigen, waarmeê haar het gevallen bewind in toom had gehouden. Nooit had zelfs Oldenbarnevelt kunnen vermoeden, dat de geestelijke hoogmoed en heerschzucht tot zulke schandalen zouden uitspatten. Wij kunnen het Maurits niet vergeven, dat hij, die voor de vrijheid en rechten der Contraremontranten zoo moedig was opgetreden, de vrijheid en rechten der tegenpartij zoo schaamteloos liet vertrappen.

Vóór de synode nog gescheiden was, was Oldenbarnevelt omgebracht. Zijn misdrijven, zoo als zij in zijn vonnis staan uitgedrukt, zoo als wij ze in zijn, zorgvuldig geheim gehouden, verhooren zien toegelicht, waren zeker niet zwaar genoeg om een doodvonnis te rechtvaardigen. Zijn vijanden erkennen dat men hem met evenveel reden tot levenslange gevangenschap had kunnen veroordeelen. Zij spiegelen ook iets voor van nog andere misdrijven, niet in zijn vonnis vermeld, van verstandhouding met den vijand en soortgelijke, die het best was maar in het duister te laten [1]). Alsof de haat iets verzwegen zou hebben als hij iets had ontdekt! De eigenlijke misdaad, die de grijsaard met zijn leven boette, was zijn voortdurende betuiging van onschuld, en daarbij de onverschrokkenheid zijner partij [2]). Uit de verslagenheid

1) Leven en sterven van Oldenbarnevelt, blz. 282.
2) Carleton, III, p. 60, 61; Archives, 2de serie II, p. 568.

van het eerste oogenblik had de neêrgeworpen partij zich weêr fier opgericht. Zij erkende zich overwonnen, maar niet schuldig. Zij tartte, door woord en houding, de overwinnaars. Zij daagde hen, als het ware, uit, de gevangenen van schuld te overtuigen en te dooden, zoo zij durfden [1]). Wat schoot dezen over dan de uitdaging aan te nemen? Zij hoopten, tot het laatste toe, dat de gevangenen schuld bekennen en genade vragen zouden, of dat althans hun betrekkingen het voor hen zouden doen. Dan was de gratie, er valt niet aan te twijfelen, op onteerende wijs verleend; de partijhoofden waren blijven leven, maar geschandvlekt; de geheele partij was in hen vernederd. Moersbergen liet zich vrees aanjagen en bedelde om vergiffenis [2]); hij kreeg verzachting van straf, doch hij verloor zijn goeden naam; in ballingschap, vergeten is hij gestorven. Maar geen der overigen, zelfs De Groot niet, op wien de toespraak zijner edele vrouw en zijner vrienden heilrijk gewerkt had, heeft zich zoo verlaagd [3]). Zij begrepen wat zij aan hun partij verplicht waren, en zij hielden hun onschuld vol. En dertig jaren later was hun partij, die zij voor onteering hadden bewaard, op nieuw aan het bestuur. Het bloed van Oldenbarnevelt had gewerkt als het bloed der martelaars.

Er behoort moed toe om op die wijs te sterven. Oldenbarnevelt wist het: hij had slechts genade te vragen om ze te verwerven; hij had het woord maar te spreken en zijn leven was behouden. Maar hij sprak dat beslissende woord niet. Door den predikant, die hem bijstond, liet hij prins Maurits vergiffenis vragen indien hij jegens hem in iets misdaan had [4]); maar toen Maurits vroeg: „heeft hij niet van pardon gesproken?" moest Walaeus „neen" zeggen [5]). Te vergeefs had Maurits, begeerig zijn ouden vriend, aan wien hij zoo grootelijks verplicht was, te redden, door de derde hand de vrouw en kinderen van den veroordeelde tot pardon vragen voor hun vader laten opwekken [6]). Dezen wisten wat de oude man verkoos, en zij lieten hem liever ter dood brengen dan te schande maken.

Een zijner laatste woorden was: „Zal Grotius ook sterven, en

---

1) De Meiboom voor het huis van Oldenbarnevelt (Baudartius, XI, blz. 49; Van der Kemp, Leven van Maurits, IV, blz. 316).

2) Hij was na Oldenbarnevelt de meest bedreigde (Carleton, III, p. 66, 80, 84).

3) Carleton, III, p. 79, 84.

4) Vita Walaei, p. 31.

5) Regtspleging, blz. 178. Vgl. echter Baudartius, XI, blz. 54.

6) Regtspleging, blz. 166.

Hogerbeets ook? Zij konden het land nog groote diensten doen; het zou mij van hen jammeren [1])." De Groot had niet zoo liefderijk over den grijsaard gedacht. Maar die onedele stemming was voorbijgegaan, en voortaan betoonde hij zich moedig en zijner waardig [2]).

Het vonnis was over hem en Hogerbeets nog niet uitgesproken. Wat zou hun beschoren zijn? Het schavot bleef staan; de scherprechters werden in Den Haag gehouden [3]). Aan de betrekkingen der bedreigden werd te kennen gegeven dat het geraden was pardon te vragen. Dat waren bange dagen, die in onderling overleg, wat te doen, werden doorgebracht [4]). Maria van Reigersbergh, wier vader zich steeds een trouwe vriend van het huis van Nassau betoond had, wendde zich, ten derde male sedert de gevangenneming, tot prins Maurits. Maar ook deze had haar niets te zeggen dan dat zij gratie moest vragen, of afwachten wat het vonnis over haar man zou brengen. Toch liet zij zich niet ter neêrslaan; in de hoop dat althans het leven van De Groot geen gevaar liep, verkoos zij straf boven schuldbekentenis. Zij gevoelde zich sterk genoeg om zelfs haar echtgenoot nog op te beuren; zij wist hem een briefje in handen te spelen, waarin zij hem bemoedigde „zich nergens in te verstaan, maar op God en zijn geweten te vertrouwen" [5]). Wij bezitten uit die dagen van doodsangst een brief van haren broeder Nicolaas aan haren broeder Johan, den rent-

1) Vita Walaei, p. 31; Regtspleging, blz. 185; beter in het Leven en sterven (1648), blz. 3; het best in de Warachtige historie (1620), blz. 74.

2) Brief aan De Bye (Broeders gevangenisse, blz. 282): „Ick can met de waerheyt seggen, dat my in alle myne gevanckenisse nyet en heeft beswaert, dan dat ick uyt soodaenige propoosten van de heeren vreesde, dat ick onwetende hadde gedyent tot een instrument van een quaed voornemen. Ben daarom verblijd, dat ick uyt de sententie geleert heb, dat sulcx in de waerheyt gheen fundament en heeft."

3) Verantwoordingh, blz. 157; Leven van De Groot, blz. 196.

4) Vgl. Dagboekje van W. de Groot (N. Arch. v. kerk. Gesch., I, blz. 344): „Postero die 14 (Maii) et sequentibus diebus moniti sumus gratiam orare a variis judicibus aut ab iis subornatis amicis, qualis fuit imprimis Vulpimontius (Vosbergen). Is variis artibus sororem et imprimis cognatum Melissaeum (De Bye) aggressus est, ut veniam pro fratre et gratiam peteremus, cum et ipse Princeps illuc inclinaret et Moersbergius praeiret. Sed cum de vita nihil timeri posse soror comperisset, die 14 sub vesperam (licet eo die acriter ea de re esset disceptatum, et aliqui caput fratris amputandum censuissent) praetulimus exilium vel perpetuos carceres cum bonorum confiscatione (quod erat gravissimum) ei infamiae, quam nobis hoc facto irrogassemus, praesertim cum nec fratrem convenire liceret. Soror adiit Principem die 16, id tertium erat. Is quoque aut viam juris aut gratiae ineundam dicebat; ideoque valide super ea re isto die et 17 est disputatum, sed conclusum est ut supra." Vgl. Verantwoordingh, blz. 157, 160.

5) Leven van De Groot, blz. 196.

meester-generaal van Zeeland; wij nemen hem hier gedeeltelijk over; hij toont ons Maria in hare beproeving, zoo als wij ze ons gaarne voorstellen, moedig in het vertrouwen op God, die de onschuld niet verlaten zal [1]).

„Mijn zuster en ik houden onze oude courage, en kunnen geen reden vinden waarom wij iets zwaars behoeven te vreezen. Ons werd bij verscheidenen geraden eenige submissie te verzoeken, om alle onteering voor te komen. Dan ons dunkt dat het beter is, zoo het immers geschieden moet, iets van anderen te lijden dan zich zelven aan te doen.... Zoo wij pardon verzoeken, zijn wij zeker dat de naam gekwetst wordt.... Blijf gerust, beveel Gode de uitkomst, troost en bemoedig onze moeder. Onze zuster behoudt haar ouden moed. Ik en al de wereld bewonderen haar kloekheid en standvastigheid. God verleent den menschen sterkte naar zij behoeven."

Ook De Groot, als de strijd gestreden is, terugziende op die bange dagen [2]), dankt God die hem en de zijnen heeft gesterkt, zonder wiens krachtige hulp, hij erkent het eerbiedig, het niet mogelijk zou geweest zijn zoo vele en zoo zware tentatiën te wederstaan.

Eindelijk werd het vonnis uitgesproken; het was hard genoeg al was het geen doodvonnis: eeuwigdurende gevangenschap, en De Groot was nog zoo jong; verbeurte van al zijn goederen, en zijn gezin had, als de kostwinner gevangen zat, geen ander middel van bestaan. Het slot Loevestein werd hem en zijn lotgenoot Hogerbeets tot kerker aangewezen, en vier en twintig stuivers daags zou daar voor hun onderhoud worden besteed [3]). Wij moeten erkennen dat de overwinnaars van hun overmacht gebruik wisten te maken. Wat bevreemden kan, zij vergunden de echtgenooten de gevangenschap van haar mannen te deelen.

De Groot zou zich gelukkig gerekend hebben indien zijn straf in ballingschap veranderd was. Hij hoopte nog altijd op de goedgunstigheid van Maurits, maar Maurits deed niets voor hem. De weduwe van prins Willem bemoeide zich zeer om zijn wenschen voldaan te krijgen, maar zij was zelve verdacht en zonder invloed op de nieuwe regeering. Er was een reden, ten hoogste vereerend

---

1) Regtspleging, blz. 263.

2) Verantwoordingh, blz. 158.

3) In de ordonnantie der Staten van Holland op de rechtspraak ten platten lande werd in art. 28 bepaald, dat een gevangen schuldenaar op drie stuivers daags gehouden zou worden (vgl. Van Leeuwen, Costuymen van Rijnland, blz. 343).

voor De Groot, die de overwinnaars bewoog hem achter slot en grendels te houden: zij vreesden voor zijn pen. Een zijner vijanden getuigt het rondborstig [1]), dat de bovendrijvende partij voor den mond en de pen van De Groot beducht was, die hij vrij zou kunnen gebruiken als hij buiten 's lands in veiligheid zat, maar die hij wel stil zou houden, uit vrees voor den dood, zoo lang hij, binnen haar bereik, gevangen bleef. Van daar de ontsteltenis en de gramschap toen er van De Groot's hand een consultatie over leenzaken — zonder staatkundige beteekenis — in de wereld kwam [2]); immers, eens aan het uitgeven, kon De Groot wel een verdediging van zijn gedrag, een verhaal zijner procedure uitgeven, en tot geheimhouding daarvan [3]) hadden zich de rechters — zij wisten best waarom — bij eede verbonden [4]).

Al wat er van het verblijf van De Groot en zijn gade op Loevestein te weten is, heeft ons een der uitgevers van de brieven die wij aankondigen, de heer Vollenhoven, in zijn *Broeders Gevangenisse*, bijeengezocht en geordend [5]). Wij kunnen in zijn verhaal de dagelijksche kwellingen, de opzettelijke vernedering, den gevallen staatsman aangedaan, niet zonder ergernis lezen. De kastelein, in wiens handen hij gesteld was, was een zoon van dien Deventer, dien, als raadsman van Leicester, de Staten van Holland voor dertig jaren hadden bestreden en ten laatste verjaagd [6]).

1) Carleton, III, p. 85. Vgl. Epist. eccles. p. 668: Lassonius Grotio, 1621. „Ipsi etiam inimici jactarunt *τὸν φερόμενον ὁμοποίνον* (Grotium) in principio *τῷ Αἰθωπεδίῳ* (Barneveldio) *καὶ ἐς τὴν φυλακὴν εἰρκεὶ πεποιῆσθαι*, ob metum *ἀυτοῦ δόνακος*."

2) Broeders gevangenisse, blz. 97, 103, 104, 107.

3) Baudartius, blz. 375.

4) Het bovenstaande was reeds ter perse toen mij het nieuwe deel der Archives de la maison d'Orange-Nassau in handen kwam, in welks voorrede Mr. Groen van Prinsterer juist de omwenteling van 1618, haar oorzaken en haar wettigheid bespreekt. Het kan niet bevreemden dat zijn beschouwing in meer dan een opzicht van de mijne verschilt. De oogpunten, waaruit hij en ik de geschiedenis bezien, liggen te ver uiteen, dan dat de feiten op ons volkomen denzelfden indruk zouden maken. Des te meer voldoening gaf het mij te bemerken dat er toch, bij veel verschil, ook groote overeenkomst tusschen zijn opvatting en de mijne bestaat. — De in dit deel der Archives aan het licht gebrachte bescheiden leeren omtrent de hoofdzaak niet veel nieuws. Alleen blijkt er uit dat prins Maurits nog huiveriger geweest is zich met de godsdiensttwisten te bemoeien dan ik hem had voorgesteld, en dat hij voornamelijk door zijn neef Willem Lodewijk van Friesland tot stellig partijtrekken voor de Contra-remonstranten bewogen is. (Vgl. reeds Aitzema, I, blz. 2b.)

5) Over Hoogerbeets op Loevestein zie: Scheltema, Gesch. en letterk. mengelwerk, IV 2, blz. 89 vlg.

6) In de resolutiën van Holland 15 November 1618 komt hij voor als „Jhr. Jacob Proninx genaamt Deventer, luitenant van de compagnie van den heere Van Langerack."

Door een wonderlijken loop van het lot had thans de zoon de hoofden van de tegenpartij des vaders in bewaring; het ongelijk, waarover zijn vader zich beklaagd had, kon hij aan Hogerbeets en De Groot wreken. En inderdaad, hij was hun een harde bewaker; de weinige vrijheid, die hun gelaten werd, vergunden de Staten tegen zijn zin en tegen zijn raad. Maar zijn barschheid vermocht de verongelijkten niet tot zwijgen te brengen. De Groot was wel gevangen, maar Maria van Reigersbergh bleef vrij in haar bewegingen; telkens trok zij naar Den Haag, en, voorgelicht door haar rechtsgeleerde vrienden, hield zij niet op zich in een reeks van requesten en remonstrantiën bij de Staten over het onrecht, haar en haren man aangedaan, te beklagen. En zij vroeg niet als smeekeling om zachtere behandeling, maar als verongelijkte om recht. Dat was den overwinnaars een ergernis. Een hunner zeide ronduit, „dat men zich ootmoedig moest gedragen, en niet verzoeken als rechthebbende; dat een regeering altijd lichtgeraakt was [1])." Willem de Groot, eenige broeder van Hugo, die de verzoekschriften zijner zuster bij de regenten ging aanbevelen, moest telkens hooren [2]), „dat zuster trotsche woorden had gesproken", „dat de Staten het kwalijk namen dat zuster zoo courageux was." In later tijd beweerde de raadsheer Montens [3]), wel niet zonder grond, dat Maria door haar betoon van moed de zaak van haar man benadeeld had; maar zij gaf hem daarop fier ten antwoord: „dat zij nog geen berouw over haar gedrag gevoelde; dat, als eerlijke lieden geen couragie hadden en toonden, wel niemand courageux mocht zijn, en dat, bijaldien de rechters haren man daarom leed hadden gedaan, zij toonden wie zij waren." Wij kunnen er ons niet over verwonderen dat zij, die om het leven van haar man te redden zich tot geen vernedering had kunnen verstaan, zich thans niet verkoos te verlagen om hem een weinig betere behandeling te bezorgen. Ook de slotvoogd voelde zich door haar hooghartigheid gekrenkt, en hij vergold ze met plagerijen, maar zonder haar te buigen [4]). Weigerde hij haar een waschvrouw voor haar huiselijke behoeften, de burgemeestersdochter stak zelf de handen in de tobbe, en dwong van de schaamte van haar tegenstander af, wat zij van zijn billijkheid niet had kunnen verkrijgen.

---

1) Broeders gevangenisse, blz. 97.
2) Broeders gevangenisse, blz. 101, 137.
3) Brieven, blz. 26.
4) Broeders gevangenisse, blz. 108, 263; vlg. Nederl. Spectator, 1871, blz. 370, 371.

Nog altijd hoopte De Groot op de goedgunstige tusschenkomst van Maurits en op verlichting van straf; hij was tevreden als zijn gevangenschap maar in ballingschap veranderd werd: zijn gezondheid, zijn opgeruimdheid ging in den kerker verloren; hij snakte naar vrijheid. Toch weigerde hij voortdurend die te koopen voor den prijs, waarop zij hem werd aangeboden. Voor schuldbekentenis, voor deemoedige onderschrijving van zijn vonnis, kon hij zich — althans hij verzekert het aan den bisschop van Winchester [1]) — niet alleen de vrijheid, maar zelfs herstel in zijn waardigheid verwerven. Vele zijner welmeenende vrienden rieden hem tot die lichte en zoo nuttige vernedering. Maar hij kon er niet toe besluiten. Treffend is zijn brief aan den thesaurier De Bye, den echtgenoot zijner volle nicht Maria van Almonde, een man van aanzien en van gezag bij den Prins, die hem insgelijks tot schuld bekennen vermaand en daarvan veel goeds beloofd had. Hij verhaalt in zijn antwoord aan dezen breedvoerig wat hij als staatsman gedaan en als gevangene geleden heeft, en daarop grondt hij zijn weigering om, door genade te vragen, zich zelven schuldig te bekennen.

„Mijnheer, (zoo eindigt hij [2])) ik verhaal dit wat langer om UE. te doen verstaan de redenen, waarom ik ongenegen ben om de voorzeide proceduren en sententiën goed te keuren, of om tegen mij zelven een vonnis te wijzen in zaken, waarin mijn geweten mij tot nog toe niet heeft getuigd dat ik kwalijk zou hebben gedaan. Ik bid UE. dit te houden voor mijn vast besluit, genomen na aanroeping van Gods genadigen bijstand en na langdurig beraad. Ik gevoel dat, als ik mij zelven en mijn kinderen in dier voege zou hebben verongelijkt, dat ik dan de onrust van mijn eigen hart niet zou kunnen verdragen. Kan UE. zonder zulk een schuldbekentenis iets doen tot mijn verlichting .... ik zal ten hoogste verblijd zijn. Wil het niet gebeuren, zoo hoop ik nog dat de goede God mij niet ongetroost zal laten in mijn droefheid, en te zijner tijd mij uit deze bijzondere of anders uit de algemeene aardsche ellende verlossen zal."

Er is in de houding, waarin De Groot en Maria van Reigersbergh hun ongeluk dragen, bij groote overeenkomst, toch een karakteristiek verschil op te merken. Beiden zijn vast besloten liever alles te lijden, dan tegen de getuigenis van hun geweten

1) Carleton, III, p. 199, 201.
2) Broeders gevangenisse, blz. 283.

schuld te bekennen. Maar De Groot toont zich gelaten en onderworpen, zelfs ter neêrgeslagen en uitziende naar den dood. Zijn gade daarentegen gaat niet gebukt onder den last, dien zij torscht, maar verheft zich te fierder naar mate men haar tracht ter neêr te buigen; niet op verlossing door den dood, maar op uitredding door welberadenheid en moedig handelen hoopt zij. Wel mocht haar broeder haar schrijven [1]: „Behoud toch uw oude courage; uw voorbeeld zal mijn broeder meer goed doen dan onze vermaningen." Zonder haar opbeuring was De Groot wellicht bezweken onder den last van zijn verdriet.

Eindelijk gelukte het der wakkere vrouw haar man uit den kerker te verlossen. Wie kent die geschiedenis niet in alle bijzonderheden? Zij bleef achter, niet zonder gevaar van als gijzelaar voor de bescheidenheid van den vluchteling, onder eenig voorwendsel, in hechtenis gehouden te worden. Zij had de eerste gramschap van den nooit gemakkelijken en thans van schrik dubbel grimmigen slotvoogd uit te staan. Maar dat ontrustte haar niet; integendeel het deed haar goed den verafschuwden gevangenbewaarder in verlegenheid en angst voor zich te zien. Alleen voor de familie Daetselaer, die zij in de vlucht had moeten betrekken en dus, tegen haar wil, in moeielijkheid brengen, was zij bezorgd; voor zich zelf in het minst niet. „Ik en Elsje zouden altemet nog wel eens lachen, als wij niet zoo over u bekommerd waren," schreef zij aan juffrouw Daetselaer [2]; en zij teekende den brief: „uit mijn gevangenkamer, den derden dag van mijns mans verlossing." Gelukkig voor de eer van ons land bracht zij niet vele dagen op die gevangenkamer door; zelfs de partijschap erkende dat haar daad geen misdaad was; zonder eenige bestraffing werd zij ontslagen. De Groot, die anders zijn tijd niet pleegt te roemen, moet toch de eeuw gelukkig prijzen, „waarin schaamte en ontzag voor de publieke meening de vijandige regeering bewegen haar los te laten, die anders zoo goed als gijzelaar voor zijn stilzwijgen had kunnen dienen [3])."

Maar De Groot dwaalde met de eer te geven aan de eeuw, waarin hij leefde; zij kwam veeleer het land toe, waarin hij geboren was [4]). Of was hij vergeten welke wandaden in andere

---

1) Broeders gevangenisse, blz. 161.
2) Brieven, blz. 157.
3) Epistolae, N°. 164, p. 62.
4) Vgl. H. G. Schumann, De quaestione, an H. Grotii uxor ob liberatum e carcere maritum juste potuisset puniri. (Witt. 1727.)

rijken door geen schaamte, door geen volksmeening waren verhinderd? De moord aan den maréchal D'Ancre, op last des konings, zonder eenigen vorm van proces gepleegd [1]) en door het hoogste gerechtshof goedgekeurd, op grond dat de wil des konings alle gebrek aan formaliteiten goed maakte, was nog een andere rechtsverkrachting dan het vonnis der gedelegeerde rechters. En geen ontzag voor het rechtsgevoel der natie had het gerechtelijke vermoorden van de rampzalige echtgenoot van den maréchal belet, waarvoor niet veel geldiger redenen te geven waren, dan die in de *Mémoires de Richelieu* gegeven worden, „om den vreemdelingen te beduiden, dat zij zich niet zoo vrij met de Fransche staatszaken te bemoeien hadden." Hoe vele voorbeelden uit de staatsprocessen van Frankrijk en Engeland zouden wij nog kunnen aanhalen, om te bewijzen dat, vergeleken met hetgeen elders geschiedde, de mishandeling onzen gevallen staatslieden aangedaan gematigd en verschoonlijk is geweest.

De Groot had niet lang geaarzeld waarheen hij de wijk zou nemen. België door reisde hij naar Parijs. Het kwam niet bij hem op, wat zoo vele ballingen bedacht en gedaan hebben, het ondankbare vaderland te doen gevoelen welk een burger het had uitgestooten [2]). Niet dat het hem aan gelegenheid zou ontbroken hebben. Als raadsman en bondgenoot ware hij aan het hof van Brussel met open armen ontvangen. Het Bestand liep ten einde, en de Aartshertogen wilden niets liever dan zich de onderliggende partij in Holland te vriend maken. Maar De Groot stelde er zijn eer in, niet door, maar met het vaderland geleden te hebben; in strijd met het vaderland wilde hij zijn verhooging niet winnen.

En hier mogen wij weêr tot onze zelfvoldoening het gedrag onzer landgenooten met dat van vreemden vergelijken. Hoe wijd was op dit tijdstip het Hollandsche volk door partijschap uiteengescheurd; hoe bitter haatten de partijen elkander! Het bloed van den grijsaard, dien de eene staatspartij als den vader des vaderlands vereerde, was door de andere op het moordschavot vergoten, en, zoo als de dichter zegt, „niemand kon de wellen stoppen van dien moord," — nooit hebben de partijgenooten van den advokaat zijn dood aan de tegenpartij vergeven. En hoe werden zij zelven behandeld! De kerkdienst was hun op zware straffen

1) Lodewijk XIII zou daarover op zijn sterfbed wroeging hebben gevoeld (Grotius, Epistolae, App. N°. 655).

2) Epistolae, N°. 144.

verboden; hun leeraars, als zij getrouw bleven, werden met dieven gelijk gesteld. Zoo vele zij niet, in schijn, tot de gehate heerschende Kerk overliepen, werden zij uit regeering en ambten gezet, onbevoegd verklaard om het land te dienen. Wat misschien nog het moeielijkst te dragen viel, was het gejubel en de triomf der overwinnaars. De overwonnenen haakten naar omwenteling en wraak. Wie onzer durft zich beroemen dat hij zich onder gelijke omstandigheden gelatener zou gevoelen? De Spanjaard zag die tweedracht met blijde oogen aan, vol goede verwachting. De verdrukten waren in de leer dichter bij de Roomsche kerkbegrippen gebleven en voor de Roomschen steeds verdraagzamer geweest dan hun tegenpartij; ook hadden zij in hun geschil de Roomschen op hun hand gehad; thans genoten zij in België ruimer godsdienstvrijheid dan hun in hun eigen land gelaten werd. Hun martelaar Oldenbarnevelt was een voorstander van den vrede in strijd met Maurits, en de voorname bewerker van het Bestand geweest; om het verlengen van het Bestand niet onmoglijk te maken, had hij het oprichten eener West-Indische Compagnie, zoo veel hij vermocht, tegengehouden. Als nu de partij, die aan de regeering was, den zwaren krijg weêr ging hervatten, zouden dan de vrienden van den advokaat geneigd zijn daartoe ijverig meê te werken; zouden dan de Remonstranten gewillig zware belastingen opbrengen, om hun onderdrukkers te stijven? Zouden zij niet veel liever zich met de Aartshertogen verstaan, van wier goedgunstigheid zij hopen mochten in Kerk en Staat weêr de bovenhand te krijgen? Op het minst liet het zich aanzien, dat zij den vijand lijdelijk zouden begunstigen, zoo als in een vroeger tijdperk de Roomschgezinden gedaan hadden. Zoo veel mochten de Spanjaards hopen. En nog veel meer moesten de Hollanders vreezen. Want, hetgeen de vijand beter wist, geloofde menige Hollander te goeder trouw: dat de advokaat in verraderlijke verstandhouding met de Aartshertogen gestaan had, dat hij liever onder het huis van Oostenrijk dan onder Oranje zou geleefd hebben. Men verbreidde, dat Wtenbogaert en de andere uitgewekenen met de Jezuïeten omgang hielden en samenspanden [1]); dat Wtenbogaert had voorspeld dat de vijand, bij een inval in Overijsel of Gelderland, geringen tegenstand ontmoeten zou. Rustte die voorzegging niet op maar al te goede gronden? Bij het hervatten van den krijg moest men er op rekenen, niet alleen een buitenlandschen vijand, maar nog verraders

1) Uytenbogaert, Leven, blz. 276.

bovendien in eigen boezem, tegen zich te hebben. — En wat is er van al dien argwaan verwezenlijkt? Niets, gelukkig. Na het eindigen van het Bestand is het aan het voeren van den oorlog te zien, dat gedurende de wapenstilstand het krijgswezen vervallen is, niet dat inmiddels een zoo heftige tweedracht het volk heeft beroerd. Remonstranten en Contra-remontranten gaan even ijverig den vijand te keer. Van al de aanhangers van den advokaat heeft één man van aanzien zich door zijn ongeluk tot misdaad tegen het vaderland laten verleiden, Stoutenburg, de schuldige maar ook diep ongelukkige zoon van Oldenbarnevelt. In zijns vaders val meêgesleept, uit al zijn waardigheden verstooten, door de confiscatie van zijn erfdeel tot armoede gebracht, zoodat zijn vijand schimpend van hem zegt, dat hij niet veel meer dan zijn rijpaard had overgehouden [1]), — is het niet te begrijpen, zoo al niet te verschoonen, dat hij, door den Prins te vermoorden, zijn vader wreken en een tegenomwenteling veroorzaken wilde? En hoe de Remonstranten de misdaad van dien eenen beschouwden, verhaalt ons Maria van Reigersbergh in een harer brieven. Zij bezocht korten tijd na den aanslag de wraakzuchtige zuster van den misdadiger, en hoorde haar „zeer kwalijk spreken van vele Remonstranten, omdat die de samenzwering zoo verfoeiden [2])." En even luid spreken hunne daden; met uitzondering van Stoutenburg gedroegen zij zich allen als goede burgers [3]); de pogingen, door de regeering van Brussel aangewend om hen te winnen, stieten af op hun vaderlandsliefde; het doet ons goed in de autobiographie van Wtenbogaert te lezen [4]), hoe hij en zijn vrienden alle toenadering behendig ontweken. En wenden wij dan het oog naar andere landen, naar Frankrijk in het bijzonder, hoe geheel anders zien wij daar de overwonnen staatspartij zich steeds gedragen; om het verloren overwicht te hernemen, aarzelt zij niet zich met den vijand te verbinden. Het tijdvak der geschiedenis, dat juist was geëindigd, en het nieuwe tijdvak, dat met de verheffing van Richelieu begint, zijn rijk aan voorbeelden. Op ditzelfde oogenblik lieten de Hugenooten zich met den Spanjaard in, en zich door hem als een werktuig gebruiken om Frankrijk te beroeren en machteloos te houden [5]).

1) Carleton, III, p. 342; Wagenaar, X, blz. 450.

2) Brieven, blz. 37.

3) Alleen Van der Dussen van Rotterdam werd een landverrader (zie Kron. v. h. Hist. Gen., XXV, blz. 159).

4) In het bijzonder op blz. 283.

5) Ranke, Franz. Geschichte, II, (Sämmtl. Werke, Bd. IX) S. 216 ff.

Maar niet alleen de onderliggende partij in Holland, ook de nieuwe regeering, en Maurits aan haar hoofd, verdienen onze erkentenis, daar zij zich noch door argwaan tegen de Remonstranten, noch door den ontredderden toestand des lands, van het hervatten van den krijg lieten afschrikken, en het verlengen van het Bestand volstandig weigerden. Zij hebben zich daardoor jegens het vaderland en jegens geheel Europa verdienstelijk gemaakt. Want hadden zij zich laten verleiden om den verraderlijken wapenstilstand te hernieuwen, dan hadden zij de Spanjaarden in staat gesteld eerst hunne Oostenrijksche bondgenooten in het ten onder brengen der Duitsche protestanten te helpen, en vervolgens, door dezen weêrkeerig bijgestaan, met verdubbelde krachten de Nederlanden aan te vallen, en, naar menschelijke berekening, insgelijks te onderwerpen. Misschien was het thans evenzeer in het belang des lands dat de vredelievende Oldenbarnevelt, die hoogstwaarschijnlijk het Bestand had willen verlengen [1]), van het staatsbestuur verwijderd was, als het een halve eeuw later een geluk zou wezen dat Jan de Witt voor Willem den derde moest plaats maken. Jammer maar dat de oligarchische regeering slechts door omwenteling en rechtsverkrachting in andere handen kon overgaan.

Wij keeren terug tot De Groot. Hij werd te Parijs met voorkomende vriendelijkheid en eerbetoon ontvangen. Hij vond er oude vrienden en lotgenooten, Episcopius en Wtenbogaert, en een aantal geleerden, die hem uit zijn werken kenden en bewonderden. Allen haastten zich hem te komen begroeten en met zijn verlossing geluk te wenschen. Hij werd bij de ministers des konings en bij vele grooten des rijks, onder wie hij meer dan een bekende uit de dagen van zijn grootheid had, goedgunstig toegelaten en welkom geheeten. Hij kon aan zijn echtgenoote, die zich nog in Holland ophield, met ophef van zijn onthaal schrijven, „dat hij alle dagen meer vrienden vond, en dat hij niet deed dan te gast gaan [2])." Eerlang legde hem de koning een jaargeld van twaalfhonderd kroonen, zoo veel als 3600 livres, toe, „opdat hij in Frankrijk zou blijven wonen", en toen De Groot voor zulk een vereerend gunstbewijs kwam dankzeggen, ontving de koning hem met veel goedheid. De Fransche regeering had zich aan de partij van Oldenbarnevelt, in voorspoed en tegenspoed, gehouden; zij wilde thans in De Groot bewijzen, hoe ernstig zij het met haar Hollandsche vrienden gemeend had.

---

1) Brandt, Regtspleging van Oldenbarneveld, blz. 18.

2) Brieven, blz. 13.

Meestal is de regeering van Frankrijk de steun geweest der tegenpartij van den stadhouder, evenwel niet uit sympathie met haar staatsbeginsels, hetgeen trouwens in een zoo streng monarchale regeering onbegrijpelijk zou wezen. Steeds heeft zij met de partij, die de Republiek bestuurde, om het even welke, zich trachten te verstaan; eerst als deze haar veronachtzaamde, wendde zij zich tot de oppositie. Hendrik IV had Maurits zoowel als Oldenbernevelt aan zich bevriend; hij kon, zoo lang hij protestant bleef, op beiden even zeer rekenen. Eerst na zijn afval, toen hij aan de ijverigste Hugenooten, verbonden met weêrspannige rijksgrooten, een lastige tegenpartij gekregen had, begon hij zich meer op den libertijnschen advokaat dan op den strenger protestantschen stadhouder te verlaten [1]). En toen, na zijn dood, zijn weduwe, de regentes, zich nog verder van de Hugenooten verwijderde en zelfs tot Spanje toenaderde, had zij reden aan de welwillendheid van Maurits te twijfelen [2]). Het was bekend dat de Hollandsche gezant te Parijs, Aerssens, in verstandhouding stond met de Hugenootsche grooten, in wie hij een tegenwicht tegen de Spaanschgezinde regeering dacht te vinden, en dat hij Maurits voor hen trachtte in te nemen en tot zijn staatkunde over te halen. Daarentegen wilde Oldenbarnevelt zich met de rijksgrooten niet inlaten; hij begreep dat hun partij geen toekomst had, dat de Republiek, door haar heimelijk of openlijk te begunstigen, alleen de reeds tot Spanje overhellende regeering bewegen kon, bij het einde van het Bestand, stellig als bondgenoot van Spanje tegen haar op te treden: een gevaar, dat prins Willem bovenal geducht had, en dat hij tot elken prijs had zoeken af te weren. Daarom was de advokaat bij iedere aanvraag der Fransche regeering om hulp tegen de oproerige grooten, er voor, haar die zonder aarzelen te verleenen [3]). Zelfs den maréchal D'Ancre, dien hij als vijand van de Republiek mistrouwde, wilde hij onverwijld tegen de betergezinde opstandelingen bijstaan, hoezeer Maurits en andere welmeenende maar niet zoo juist berekenende staatslieden liever uitvluchten gezocht hadden om de Republiek onzijdig te houden [4]). De maréchal werd vermoord, tot vreugde der Hollanders; maar de regeering des konings, die hem opvolgde, bleef zijn staatkunde tegenover het buitenland volgen, Spanje ontzien, en in de Republiek de partij

1) Buzanval, p. 416—417, 388, 411—412.
2) Ouvré, Du Maurier, p. 190, 191, 208, 214, 216.
3) Grotius, Epistolae, N°. 86.
4) Carleton, I, p. 242, 244, 246, 263, 268, 286, 295.

van den advokaat ondersteunen, als die waarop zij het zekerst staat kon maken. Toen die partij ten val was gebracht, toonde zij zich een trouw vriend in den nood; zij verzuimde niets om Oldenbarnevelt te redden. Thans trok De Groot de vruchten van haar goedgunstigheid; daaraan was hij zijn goed onthaal en zijn jaargeld verschuldigd.

Terwijl hij te Parijs gevierd werd, was Maria van Reigersbergh in Holland bezig met het bijeenzamelen van wat er uit de schipbreuk hunner fortuin nog te redden viel. Een paar brieven in onzen bundel [1]) toonen haar te midden van die beslommeringen. Zij zijn ons, bij gebrek aan toelichting van elders, maar half verstaanbaar; toch kunnen wij er uit zien, dat Maria in de geldzaken van haar man goed te huis was, en ze met verstand beheerde. Al gelooven wij ook niet, hetgeen verhaald wordt, dat De Groot op zijn vlucht in ongelegenheid geraakte, omdat hij zich voor een voortvluchtig bankroetier had uitgegeven, maar niet eens de muntspeciën bleek te kennen [2]), — een onkunde in een pensionaris niet wel te onderstellen; — het schijnt waar te zijn dat De Groot, bij zijn drukke ambtsbezigheden en zijn onverpoosden letterarbeid, het beheer van het huishouden en de geldzaken gaarne aan zijn knappe huisvrouw overliet. Hoe oppermachtig zij zich in dit opzicht tegenover hem gevoelde, blijkt uit uitdrukkingen als deze [3]): „UE. behoeft de kosten die er gevallen zijn (bij de vestiging te Parijs) aan mij niet te excuseeren. Het zijn kosten die niet alle dagen weêrkomen. Ik weet, dat gij wijs genoeg zijt om zoo weinig te verdoen als mogelijk is, mits dat alles met eere geschiede." Die zoo spreekt moet zich wel bewust zijn de strengen van de beurs in handen te hebben. En geld is macht; die over het geld te zeggen heeft, spreekt in de meeste aangelegenheden beslissend mee. Het is zeker dat Maria tot alle gewichtige besluiten, waartoe haar man gekomen is, meer dan raadgevend heeft meêgewerkt. Van haar overwegenden invloed dragen haar brieven onmiskenbare sporen. Om een voorbeeld te noemen: eer De Groot de toezegging van een Fransch jaargeld ontvangen had, was de toekomst van zijn gezin niets minder dan gewaarborgd. Zijn gade onderhoudt hem daarover, nog uit Holland, aldus [4]): „Ik verlang zeer te hooren wat UE. van meening

1) Zie vooral p. 13, 14.
2) Brandt, Leven, blz. 250.
3) Brieven, blz. 11.
4) Brieven, blz. 11.

is bij de hand te nemen, want, naar ik hoor en uit uw brieven versta, is Parijs geen stad om met kleine middelen iets uit te richten. Maar ik versta ook daarentegen dat er wel wat te winnen is met de praktijk, die ik meen dat gij van plan zijt bij de hand te nemen. Dit schrijf ik u niet, omdat ik u daarin eenige wet wil stellen, maar alleen om het u in bedenken te geven."

Juist die bezorgheid, dat De Groot haar bescheiden raad voor een vasten wil zou houden, dien hij als wet eerbiedigen moest, toont hoe overtuigd Maria was van haar gezag. En hoe had het ook anders kunnen wezen? Een vrouw van een zoo vast karakter, van een zoo hoogen moed, moest op haar zachter gestemden echtgenoot wel overwicht oefenen. Vondel had het tot „eeuwige eer van Reigersbergh" bezongen, hoe „één vrouw duizend mannen te erg" was geweest: natuurlijk was het, maar niet zoo vereerend, dat die vrouw ook haar eigen man te erg werd. Het bezit van zulk een heldhaftige gade was voor De Groot onder de moeielijke omstandigheden, waarin hij verkeerd had, een onschatbaar voorrecht geweest; maar slechts bij zeldzame gelegenheden komt heldenmoed te pas, in het huiselijk leven zijn zachter deugden meer gewenscht. Wij kunnen het vermoeden niet van ons weren dat de krachtige echtgenoot, die De Groot in zijn beproeving had gesteund, hem wel eens neêrdrukte in den dagelijkschen omgang. Hij toont zich doorgaans leidzaam, zij bedrijvig en ondernemend: zeker niet de meest passende verhouding van man en vrouw. Ook tot de kinderen was de betrekking der ouders niet de gewone: de moeder was streng, zoo als het den vader betaamt, de vader moederlijk toegevend. Maria schrijft daarover aan haar broeder Nicolaas, toen de kinderen nog jong waren [1]): „Onze kinderen zijn wat stout, en moeten onder oogen zijn die dwingen. Mijn man is al te zacht. Ik houd hen zooveel in dwang als ik kan." De gevolgen van zulk een opvoeding zijn geweest zoo als men ze wachten moest; het ontbrak den kinderen, toen zij groot werden, aan ontzag voor den vader, aan liefde en ontzag beide voor de moeder.

Maar hoe volgzaam De Groot doorgaans was, in één zaak volgde hij toch den raad, het dringend verzoek zelfs zijner Maria niet. Tegen haar stellig verlangen gaf hij zijn *Verantwoording der wettelijke regeering van Holland* uit [2]).

---

1) Brieven, blz. 100.

2) De Groot had dadelijk plan dit boek te schrijven: hij werkte de in den kerker opgestelde memorie later slechts uit (zie Epistolae, N°. 144).

Wij hebben gezien hoe beducht de nieuwe regeering van Holland voor de meesterlijke pen van De Groot was; dat zij, om deze in bedwang te houden, den gevangene zonder schuldbekentenis niet had willen loslaten. Thans, nu hij ontsnapt en in vrijheid was, kon zij hem niet langer dwingen; zij trachtte hem door belofte en bedreiging tot stilzwijgen te overreden. Zoo als zij hem vroeger met een onbepaald uitzicht op vrijlating gepaaid had, zoo spiegelde zij hem thans de mogelijkheid eener spoedige terugroeping en herstelling voor. Vele vrienden van De Groot waren overtuigd en poogden ook hem te overtuigen, dat hij door bescheidenlijk te zwijgen zijn vijanden verzoenen kon, maar dat hij zijn toekomst voor altijd zou bederven, indien hij zich openlijk ging verantwoorden. Nicolaas van Reigersbergh schreef hem opzettelijk [1]) dat zijn zaak, misschien eer dan hij bevroedde, geschikt stond te worden, mits hij zich stil hield, maar dat hij, door een verdediging uit te geven, den weg tot zijn herstelling voor altijd zou opdelven. Ook de fiere Maria, die haar vijanden nooit ontzien had, achtte thans zwijgen raadzaam. Zij schreef uit Holland herhaaldelijk aan haar man, dat hij toch het drukken van alle boekjes zou uitstellen tot haar overkomst; en tot aandrang voegde zij er bij: „ik twijfel niet of gij zult het ook doen" [2]). Te Parijs gekomen ontried zij ten sterkste de uitgaaf van het reeds aangevangen verdedigingsgeschrift, waarvan zij niets dan kwade gevolgen voorspelde [3]). Maar te vergeefs. Door niemand, door niets liet De Groot zich van zijn voornemen afbrengen. Die eene voldoening had hij zich beloofd: kalm en waardig zou hij al hetgeen hem en zijnen lotgenooten wedervaren was voor gansch Europa, voor alle eeuwen blootleggen; hij zou de wettigheid der onwettig afgezette regeering, de onschuld der veroordeelde staatsdienaars, de onrechtmatigheid van hun proces, de boosheid hunner vervolgers aan den dag brengen. Geen ijdele beloften van herstel konden hem verlokken [4]); hij begreep dat zij alleen ten doel hadden hem te doen zwijgen, totdat hij en zijn zaak in vergetelheid geraakt zouden zijn [5]). Spoedig was zijn boek voltooid;

---

1) Leven van De Groot, blz. 287.

2) Brieven, blz. 16.

3) Leven van De Groot, blz. 305.

4) Epistolae, N°. 146.

5) „Quantum ea res [het uitgeven der Apologie] auctura sit potentium in me odia satis intelligo; sed mihi semper rebus omnibus potior fuit famae cura, quam crudelis sim si negligam" (Epistolae, N°. 172).

het werd heimelijk in Holland gedrukt en verspreid [1]); in Frankrijk verscheen zelfs nog vroeger een Latijnsche vertaling met privilegie des konings. Gansch Europa las de meesterlijke *Verantwoording*, en vormde daarnaar zijn blijvend oordeel over de omwenteling, die De Groot ten val had gebracht. De Staten van Holland, die het meesterstuk in hun machtelooze woede „een fameux, seditieux en schandaleux libel" noemden [2]), en de uitgaaf en verspreiding er van ten strengste verboden, onteerden zich zelven nutteloos; hun plakkaat was als de plompe banbliksems van het Vaticaan [3]), de *bruta fulmina*, waarmeê zij zelven hadden gespot; niettegenstaande de bedreigde straffen werd het verboden boek door een ieder gelezen. En dertig jaren later — zoo vreemd wisselen de tijden — gaf hetzelfde collegie der Staten aan de kinderen van De Groot octrooi om al de werken van hun vader, dus ook dit „schandaleux libel", in een kostbaren herdruk voor de nakomelingschap te vereeuwigen [4]).

Het verdiende die eer ten volle, want het had meer dan voorbijgaande waarde. Het is een uitstekend staatsrechtelijk betoog; nergens kan men het regeeringsstelsel, waarnaar Holland van het vertrek van Leicester tot op de omwenteling van 1618 geregeerd is, zoo helder voorgesteld en ontwikkeld zien [5]). Geen luisterrijker gedenkteeken van Oldenbarnevelt's bewind bestaat er dan de *Verantwoording* van De Groot. Maar als rechtvaardiging van het gedrag der gevallen staatspartij is zij, naar mijn oordeel, niet afdoende. Want wat de nakomelingschap met recht aan Oldenbarnevelt en de zijnen verwijt, is niet zoozeer dat zij hun bevoegdheid te buiten zijn gegaan, als dat zij hun macht misbruikt hebben ter onderdrukking van een aanzienlijk deel des volks. Die beschuldiging roert De Groot ter nauwernood aan; hij acht zijn pleit gewonnen, als hij bewezen heeft dat de wettelijke regeering voor al wat zij deed de bepalingen der Unie en goede antecedenten kon aanvoeren. Maar er is nog een hooger wet dan de geschrevene, en die verbiedt elke regeering, zelfs de meest absolute, de vrijheden der volken buiten reden te verkorten, en die wet hadden Oldenbarnevelt en de Staten van Holland niet

1) Het werd in Holland nog eerst gekeurd en besnoeid (Brieven van Uytenbogaert, II 2, blz. 3, dd. 4 Mei 1622).

2) Zie het plakkaat bij Baudart, boek XIV, blz. 212.

3) Leven van De Groot, blz. 304.

4) Aitzema, III, blz. 1312.

5) Vgl. Kluit, Holl. staatsregeering, III, blz. 145.

trouw genoeg nageleefd. Overigens valt het De Groot gemakkelijk zijn tegenpartij van een aantal onwettigheden bij de gevangenneming, het proces, het vellen van het vonnis te overtuigen. Hij beschouwt het geding uitsluitend uit een rechtsgeleerd oogpunt; wij erkennen dat het eigenlijk een staatszaak, geen rechtszaak was.

Na de uitgaaf der *Verantwoording*, en na het heftig plakkaat waarin de Staten hun grimmigheid daarover hadden geuit, viel er voor De Groot aan spoedigen terugkeer in het vaderland niet meer te denken. Misschien ware het hem beter geweest als de hoop op terugroeping voor goed was afgesneden. Dan had de balling zich in zijn lot geschikt, en aanstonds een nieuw vaderland en een vasten werkkring kunnen zoeken. Maar thans, met het oog op een ver verschiet, bleef hij het verloop des tijds werkeloos aanzien. Vroeger of later voorzag hij een tegenomwenteling in Holland. Maurits was afgeleefd en zou het niet lang meer maken; na zijn dood moest Frederik Hendrik aan het bewind komen, de vriend der Remonstranten, de persoonlijke vriend van De Groot; die zou waarschijnlijk de afgezette regenten weêr op het kussen en De Groot in het vaderland terugbrengen. Met die hoop in het hart kon de balling niet besluiten in dienst eener vreemde mogendheid te treden; hoeveel plannen daartoe zich opdeden, zij waren nauwelijks ernstig gemeend, en leidden tot niets. Jaar in jaar uit bleef hij met zijn toenemend en opgroeiend gezin te Parijs ambteloos leven.

Hij leefde er niet gelukkig. Het was er duur wonen [1]), en zijn pensioen, het voorname middel van zijn bestaan, werd ongeregeld en slecht betaald; want in den verwarden tijd, die aan de verheffing van Richelieu voorafging, was de schatkist van Frankrijk ledig; de hoogste staatsbeambten bleven onbezoldigd, hoeveel eer de Hollandsche vluchteling. En toch wilde De Groot zich niet bekrimpen; hij achtte het aan zijn vroegere grootheid verschuldigd te zijn, dat hij zich als een man van aanzien voordeed. „Ons huishouden (schrijft Maria [2]) aan haar broeder) is tamelijk groot. Wij hebben twee meiden en twee knechts, en mijn man houdt een paard, hetwelk zonder den jongen twee honderd gulden 's jaars kost; en wij hebben, zoo lang ik hier ben, geen penning ontvangen. Gij kunt bedenken dat zulk huishouden moeielijk valt."

---

1) Epistolae, App. N°. 128.

2) Brieven, blz. 18.

Het huis, waarin zij woonden [1]), au faubourg St. Germain, deed zeshonderd gulden; een tijdlang verhuurden zij er een gedeelte van aan een dame, die lastig was en hun niet beviel; zij moesten haar laten vertrekken [2]). De kinderen werden grooter en de kosten hunner opvoeding klommen. Dat gaf nijpende zorgen, die meest op Maria drukten. De Groot ging gebukt onder zijn verplichting aan de Fransche regeering, die hem pensioen betaalde, en die hij niet dienen kon, zoo als zij met recht van hem mocht vorderen. Zij wilde een zeemacht scheppen, waaraan Frankrijk dringende behoefte had, handel en scheepvaart opwekken en koloniën stichten [3]); van De Groot vroeg zij allerlei inlichting, die hij, om zijn vroegere bediening en ervaring, zeer berekend was te geven, maar die hij niet geven kon zonder de belangen van zijn nog altijd dierbaar vaderland te benadeelen. Had hij dat vaderland kunnen vergeten, dan stond er een luisterrijke loopbaan in Franschen dienst voor hem open [4]), maar onder één voorwaarde, die hij evenmin mocht vervullen: hij had Roomsch moeten worden. Onophoudelijk werd hij daartoe aangezocht [5]). De katholieke geestelijkheid begreep, hoeveel eer en hoeveel nut haar Kerk uit de bekeering van een zoo geleerd, zoo talentvol schrijver trekken zou, en zij had reden om geen onverzettelijken tegenstand bij hem te verwachten, die de hereeniging van Roomsch en Onroomsch in één gezuiverde katholieke Kerk altijd van ganscher harte gewenscht had. Nu eens richtte zij haar aanzoeken rechtstreeks tot hem, dan weêr tot zijn vrouw, door wier toedoen zij zijdelings hem hoopte te winnen. En als wilden de Hugenootsche predikanten haar behulpzaam wezen, zij vielen De Groot om zijn Remonstrantsche onrechtzinnigheid hard. Meermalen verbreidde zich in Holland het gerucht, dat De Groot reeds ter misse ging, en hij ontving van daar brieven vol ernstige waarschuwing. Dat krenkte hem als een beleediging zijner eer, want niet minder dan godsdienstige bezwaren hield eergevoel hem bij zijn oude belijdenis. Hij mocht de partij, waartoe hij behoorde, niet door afval in de oogen der natie schandvlekken. Hij schreef

---

1) Vgl. Epistolae, N°. 183, waar De Groot zegt in één huis met Tilenus te wonen (Juli 1622), en N°. 193 (April 1623).

2) Juffrouw De Forreau: zie Brieven, blz. 56, 71; Epistolae, App. N°. 154, 155. (Een vermakelijke geschiedenis!)

3) Epistolae, App. N°. 109.

4) Epistolae, App. N°. 133.

5) Epistolae, App. N°. 67.

terug, dat hij niets doen zou dat tegen eer en geweten streed, en tot bevestiging van die belofte beriep hij zich, vol zelfgevoel, op hetgeen hij al geleden had, omdat hij de getuigenis van zijn geweten en de eischen der eer niet had willen verkrachten. Onder al die verdrietelijkheden zag hij zich de invloedrijksten zijner Fransche vrienden ontvallen. Du Maurier en Jeannin stierven, anderen raakten uit de regeering; vele Remonstrantsche ballingen trokken heen naar Holstein en Denemarken. Hij begon zelf weêr plan te maken om zich elders te vestigen. Naar Denemarken werd hij eervol, wij weten niet recht tot welken post, geroepen. Hij raadpleegde zijn Hollandsche vrienden, maar allen, die met de levenswijs daar te lande bekend waren, meenden dat hij er zich niet gelukkig gevoelen zou. Langen tijd dacht hij er aan om zich te Spiers als advokaat te vestigen [1]), maar ook hiertoe kon hij niet besluiten. Het toenemend krijgsgewoel in Duitschland en aan den Rijnkant was waarlijk ook niet uitlokkend. Hij bleef waar hij was, uitziende naar de gebeurtenis, waarvan hij alleen lotsverbetering wachtte, den dood van Maurits. Een treurig lot voorzeker, aldus ontevreden met het tegenwoordige slechts in de toekomst te leven! Soms, als hij goede berichten uit Holland ontvangen had, was hij opgewekt en lustig; doorgaans was hij hopeloos en lusteloos; hij staakte zijn begonnen geschiedwerk, omdat de herinnering aan het verleden hem te grievend aandeed. Zijn brieven, hoewel met opzet in kalmen toon geschreven, kunnen toch de somberheid van zijn stemming niet verbergen. Tien jaren na zijn gevangenneming schrijft Maria van Reigersbergh aan haar broeder [2]): „Mijn man is dezen winter in een zeer goed humeur geweest; ik heb hem nooit sedert zijn zwarigheid zoo tevreden gezien." Een verdriet, dat tien jaren noodig heeft om te slijten, moet wel diep in de ziel gedrongen zijn.

Gelukkig had De Groot een middel van verstrooiing en van vertroosting: hij kon studeeren [3]). Men moet het ondervonden hebben, om te weten hoe zalig het is de moêgetobde gedachten van het onherstelbare ongeluk, waarop zij zich stomp denken, af te trekken en in kalme studie te verdiepen en te verpoozen; met een verfrischt denkvermogen, met nieuwe zielskracht keert men uit de boekenkamer in de wereld terug; de ontspannen boog

1) Epistolae, App. N°. 67,72.
2) Brieven, blz. 84.
3) De Groot, bij Carleton, III, p. 200.

is weêr veêrkrachtig, in staat om op nieuw gespannen te worden [1]). En dubbel heilrijk moet dit geneesmiddel werken, als het gemoed niet door het blinde noodlot, maar met opzet door de hand der menschen getroffen is; als de ziel niet alleen in droefheid gedompeld, maar met wrevel en menschenhaat vervuld is. Dan geeft de studie niet alleen kracht om te dragen, maar zelfs om te vergeven. Hoe menig gevallen staatsman, dien partijschap het hart had gewond en vergiftigd, heeft door de vreedzame, verzoenende studie zijn zielrust herwonnen en in nuttigen letterarbeid een gebruik gevonden voor de vermogens, die hij niet werkeloos kon laten zonder zich zelven te verteren. Bij voorspoed verhoogt lust tot studie het genot, onder tegenspoed strekt hij tot onuitsprekelijken zegen. En dien zegen genoot Grotius in de hoogste mate [2]). Hij mocht het getuigen dat, als hij zich op het studeervertrek opsloot, de zorgen buiten bleven, en hem onder zijn boeken met rust lieten. Van het oogenblik zijner gevangenneming af zocht hij zijn toevlucht in de letteren; Loevestein was hem niet minder studiecel dan gevangenis. Onafgebroken studeerde hij daar voort, door afwisseling van arbeid slechts verpoosde hij zich. Zijn veelomvattende geleerdheid hield zich nu eens met de Grieksche en Latijnsche klassieken, dan met de godgeleerdheid en de werken der kerkvaders, dan weêr met de bronnen der geschiedenis of der rechtsgeleerdheid bezig. Het theologisch getwist van den dag bracht hem tot dieper onderzoek der Heilige schrift: op Loevestein werden de wereldberoemde *Annotata* ontworpen en aangelegd. Om zijn zoon, een aankomend jongeling, in de rechtsgeleerdheid in te wijden, stelde hij te gelijker tijd zijn onsterfelijke *Inleiding tot de Hollandsche rechtsgeleerdheid* op, een der zeldzame handboeken, die na meer dan twee eeuwen niet verouderd zijn. En hoeveel geschriften van minder omvang en niet zoo duurzame waarde heeft hij buitendien in den kerker gemaakt! Een zijner geleerde vrienden placht schertsend te zeggen, dat zijn vriendschap voor De Groot hem niet verhinderen kon te wenschen, dat hij nog wat langer op Loevestein gehouden ware, opdat hij nog meer boeken, even voortreffelijk als de voltooide, in de rustige gevangenkamer had kunnen afwerken. Maar die wensch had geen aanleiding, want in ballingschap was De Groot even werkzaam als in de gevangenis. Een der

1) Vgl. Trevelyan, Life of Macaulay, II, p. 216.

2) „Philosophia bonarumque artium studia multum in se habent inter secunda voluptatis, inter adversa solatii, quod experiundo didici," zegt hij in 1639 (Epistolae, N°. 1214).

eerste brieven, die hij uit Parijs aan zijn achtergelaten echtgenoot schreef [1]), verzocht haar de historiën van Bor en de kroniek van Meerbeeck uit Holland meê te brengen; de arbeidzame geleerde zette zich reeds aan het schrijven van zijn geschiedwerk. En onder al de zorgen en moeiten, waaraan de eerste jaren, die hij in Frankrijk doorbracht, maar al te rijk waren, schreef hij het beroemdste van al zijne werken: *Over het recht van oorlog en vrede*, dat een nieuwe wetenschap in het leven riep; een handboek voor de vorsten en staatslieden van zijn tijd, een schatkamer van geleerdheid en wijsheid voor volgende eeuwen. Onverwelkelijken roem behaalde hij met die boeken, en, wat niet minder te waardeeren is, hij won zich zielsrust onder het werken, vrede met zich zelven en met de menschen. De boekenkist heeft hem zijn vrijheid teruggeven; nog jaren daarna vraagt hij, waar toch dat gedenkstuk der goddelijke bescherming gebleven mag zijn. De boeken, zijn geleerde vrienden [2]), hebben hem niet minder dienst bewezen; zij hebben zijn gemoed bevrijd van de onedele gedachten en booze driften, die zijn wederwaardigheden als staatsman bij hem hadden opgewekt.

Intusschen zat zijn huisvrouw, die zijn vreemdelingschap zoo als vroeger zijn gevangenis met hem deelde, ook niet ledig. Wij zagen reeds hoeveel zorgen haar het huishouden en de geldzaken berokkenden. Buitendien voerde zij een drukke briefwisseling met haar invloedrijke betrekkingen, en onderhield met hen de vriendschap, die bij den toenmaligen oligarchischen regeeringsvorm voor de ballingen van het hoogste belang was. Van die talrijke brieven zijn er maar weinige tot ons gekomen en in onzen bundel geplaatst. Zij zijn vol groeten en complimenten aan een schat van vrienden; niets vreest de afwezige meer dan vergeten te worden. Aan nicht Basius, zoodra deze ophoudt haar te schrijven, laat zij zich in herinnering brengen: „Zeg haar, dat ik wel zie dat ballingen eer vergeten worden dan zij vergeten." Een nog zekerder middel om zich bij de vrienden in voortdurend aandenken te houden dan de briefwisseling, vond Maria in het trouw waarnemen van de velerlei commissies harer prachtlievende kennissen [3]). Immers in deze dagen der zoo dikwerf overdreven voorgestelde oud-Hollandsche zuinigheid, was het reeds mode de artikels van

1) Brieven, blz. 16.

2) Zoo noemt hij ze: Epistolae, N°. 317. — Hij gebruikte te Parijs vooral de Bibliotheca Cordesiana (Epistolae, N°. 300, 346, 1605; App. N°. 610, 623).

3) Over de weelde circa 1672 vgl. Het huismans-praatje (Navorscher, 1853, blz. 289).

weelde en smaak uit Parijs te ontbieden; aan een vrouw zoo knap en zuinig als Mejuffrouw De Groot, droeg ieder gaarne de zorg voor zijn aankoopen op; haar brieven zijn vol van soms zeer piquante bijzonderheden omtrent de modeartikels die de voorname Hollandsche families uit Parijs bestelden. De prijzen, die zij besteedden, zijn hoogst aanzienlijk, vooral als wij de veranderde geldswaarde in aanmerking nemen. Voor den heer Huygens, om iets te noemen, kocht Maria een behangsel en eenige stoelen voor achthonderd gulden; voor haar broeder, den rentmeester van Zeeland, franje om aan een behangsel te zetten voor omtrent tweehonderd gulden. — In haar ijver om zich door dienstbetoon vrienden te maken, neemt zij zelfs voor oude vijanden bestellingen op zich, voor de vrouw Van Hautain, bij voorbeeld, en voor de vrouw Van de Voorde (d. i. Van Duvenvoorde), „twee van onze beste vrienden (zegt zij lachende); doch ik zal voor haar zoowel mijn best doen als voor iemand anders."

En om de zaken van haar man te bezorgen, en met eigen oogen van nabij te zien hoe zijn kans op terugroeping staat, maakt de moedige vrouw meer dan eens de in dien tijd lastige en gevaarlijke reis naar Holland. Naar aanleiding van een dier reizen noemt haar De Groot, in een latijnschen brief aan een geleerden vriend [1]), mijn Ulysses in japon, „Ulysses meus stolatus"; — gansch geen vleiende benaming, want hij ontleent ze aan niemand anders dan aan Caligula, die gewoon was de oude Livia, de sluwe en kloeke gemalin, aan wier leiband keizer Augustus in zijn ouderdom geloopen had, dus te betitelen [2]). Maar De Groot meende het zoo kwaad niet, en dacht zeker niet aan de heerschzucht van Livia, zelfs minder aan de manmoedigheid van den Homerischen held, dan aan diens jarenlange zwerftochten en aan de levenswijsheid, die hij daarbij had opgedaan: „qui mores hominum multorum vidit et urbes." Maar wij zijn geneigd de vergelijking nog iets verder uit te strekken dan Grotius ze bedoelde. Nu hij ons aan den gang gebracht heeft, gaan wij ons de ondernemende vrouw onwillekeurig als wat al te mannelijk verbeelden. Het bevreemdt ons niet als wij haar bij zekere gelegenheid hooren uitroepen: „Dat ik een man ware! ik zou den Prins zelf gaan spreken [3])." Was het niet maar het uiterlijk van den man, dat haar ontbrak? En zelfs haar uiterlijk was forsch genoeg. De kardinaal De la

1) Epistolae, N°. 314.

2) Suetonius, Caligula, c. 23. Menaechmus bij Plautus noemt den parasitus, die hem bedrogen heeft: „meus Ulysses" (V, 5 vs. 4).

3) Brieven, blz. 59.

Valette, toen hij haar voor het eerst als ambassadrice in den hofcirkel van St. Germain in het oog kreeg, kon niet nalaten aan de jonge dame die naast hem stond, te vragen, „wie toch die beer was, die daar bij de koningin zat?" „Mijn moeder," kreeg hij ten antwoord, want bij ongeluk was het Cornelia de Groot, aan wie hij zijn onbeleefde vraag gedaan had [1]). Die beerengestalte maakt de vergelijking met den breedgeschouderden Ulysses nog wel zoo treffend.

Haar eersten tocht naar Holland ondernam Maria nog bij het leven van prins Maurits, in 1624, toen De Groot in beraad stond naar Denemarken te verhuizen. Een der doeleinden van haar reis was met de vrienden te overleggen, of het raadzaam scheen de hoop op terugkeer te laten varen en vreemden dienst te zoeken, en of dan de dienst van Denemarken de voorkeur verdiende. Wij weten reeds dat de vrienden het geheele plan ontrieden. De bijzonderheden van haar reis en haar verblijf in Holland verhaalt Maria zelf in een reeks van brieven aan De Groot; zij zijn niet zonder belang voor de kennis der zeden van den tijd. Als ik niet vreesde te veel van het geduld mijner lezers te vergen, ik zou er genoeg van hebben meê te deelen. Van Holland uit houdt de waakzame huisvrouw nog steeds het oog op haar gezin en haar huishouden. „UE. moogt Monsieur Van der Meer wel eens te gast nooden; maar laat Elsje haar best doen om wel te trakteeren, als gij iemand noodt [2])." Het ontgaat haar niet dat het tijd wordt voor het inmaken van een en ander te zorgen, en zij laat De Groot haar bevelen dienaangaande aan Elsje overbrengen [3]): „Ik wilde wel dat Elsje eens naar juffrouw Anna Chrestien [4]) ging, en haar verzocht dat zij eens op een briefje wilde stellen, hoe men abrikozen, pruimen, perziken, druiven, appelen en peren konfijt.... Ik wilde ook dat Elsje aan juffrouw Anna of aan juffrouw Ottemans (d. i. Hotoman) of aan juffrouw Tilenus, die gij best vindt, verzocht voor mij drie of vier pond suiker te konfijten aan kersen en evenveel aan pruimen, en bijaldien de abrikozen wel te krijgen zijn, wilde ik wel dat zij er acht of tien flesschen konfijtte.... Vergeef mij dat ik u met deze beuzelingen moeielijk val, maar UE. zal meê eten."

Hoe verrassend is het, Maria van Reigersbergh en Elsje van

1) Mémoires d' Aubéry du Maurier, p. 448.
2) Brieven, blz. 25.
3) Brieven, blz. 29.
4) Zie over haar vader: Uytenbogaert, Leven, blz. 320.

Houwening, die twee heldinnen der overlevering, over het inmaken van pruimen en abrikozen in besprek te zien! Die goede Elsje had wel eens gewichtiger diensten bewezen dan haar hier worden gevergd. Zij was, om haar aandeel aan de verlossing van haar heer, bijna een historisch persoon geworden; de beroemde Jeannin had haar willen zien en haar vriendelijk toegesproken. Eerlang huwde zij den dienaar-secretaris van De Groot, Willem van Velde, dien zijn meester in de rechtgeleerdheid onderwezen en tot advokaat bekwaam gemaakt had; met dezen trok zij naar Holland, en leefde daar in een stand ver boven dien waartoe zij geboren scheen. Haar opvolgster, Femme, was niet kwaad, maar toch niet zoo vertrouwd als zij, en naar den zin van Mejuffrouw De Groot veel te rijkelijk. Bij een latere afwezigheid houdt de zuinige huismoeder niet op met klagen aan De Groot [1]): „Mij dunkt dat Femme al wat grof gaat; schrijf mij eens hoe veel zij alle weken verdoet [2]).” „UE. dient Femme wel te zeggen dat het al te grof toegaat; dat het niet bestaan en mag, het is al te veel; zeg het haar vrij [3]).” Hadt gij u Grotius wel ooit voorgesteld zijn trouwe Femme onderhoudende over het al te hooge weekboekje, of zijn hooghartige gade zorgende voor den voorraad gekonfijte vruchten? Het is de verdienste dezer vertrouwelijke brieven dat zij ons den held en de heldin voor oogen stellen als gewone menschen, zonder dat zij ophouden van karakter en geest buitengewoon te zijn.

Het hoofddoel van Maria's reis was het lossen van de helft der verbeurd verklaarde goederen, als aan haar in het bijzonder toekomende. Dat zij een zoo rechtmatigen eisch eerst vijf jaren na de veroordeeling van haar man met goeden uitslag kon instellen, bewijst hoe partijdig in den eersten roes der overwinning het recht in Holland bedeeld was [4]). Thans was de partijschap merkelijk bedaard, en zonder veel moeite kreeg Maria wat haar toekwam terug. Dat kwam den ballingen, bij het ongeregeld ontvangen van het pensioen, uitmuntend te stade. En het vriendschappelijk onthaal dat zij op haar reis overal vond, niet alleen bij haar bloedverwanten in Zeeland en te Delft, maar ook bij haar oude vrienden in Den Haag, te Rotterdam, te Amsterdam en elders, deed de hooghartige vrouw niet veel minder genoegen dan het winnen van haar proces. Zij zag met eigen oogen dat de overwonnen

1) Brieven, blz. 64.
2) Brieven, blz. 64.
3) Brieven, blz. 71.
4) Vergelijk vooral over het proces Soutendam, in Navorscher, 1860, blz. 30.

partij nog leefde en krachtig was, en haar man niet had vergeten. Ook Neef (onder die benaming duidden de Remonstranten Frederik Hendrik aan) was jegens De Groot even welgezind als voorheen. Zijn broeder Maurits kwijnde weg, en zou weldra voor hem plaats maken. Allen, die zij sprak, waren van oordeel dat De Groot den loop der gebeurtenissen bedaard te Parijs moest afwachten, en niets nieuws bij de hand nemen. Bemoedigd keerde zij derwaarts terug.

Een half jaar later stierf Maurits eindelijk, en Frederik Hendrik volgde hem in zijn hooge waardigheden op. Met blijde hoop begroetten de Remonstranten den nieuwen stadhouder [1]); wij kunnen ons voorstellen in hoe opgewonden stemming De Groot zijn brief van gelukwensching schreef, dien hij den Prins heimelijk ter hand liet stellen. Nog na zijn ontvluchting had hij blijken van welwillendheid van dezen ontvangen: dat hij hem helpen wilde, scheen ontwijfelbaar; dat hij het voortaan zou kunnen, was niet minder zeker. Want het stadhouderschap, nu Frederik Hendrik het aanvaardde, had iets anders te beteekenen, dan zoo als Maurits het, tot op het jaar 1618, had bekleed. De *coup d'état* van dat jaar had wel oogenschijnlijk de bevoegdheid en den werkkring des stadhouders onveranderd gelaten, maar inderdaad de grenzen zijner macht onbepaald uitgebreid [2]). Het was een eigenaardigheid der gebrekkige regeering van de Republiek, dat de invloed van elke staatsmacht niet zoozeer van de haar toegekende rechten afhing, als wel van haar eigen zedelijk gewicht en van de omstandigheden waaronder zij werkte. Nu eens de tegenstand van Holland gebroken was, nu Maurits op de ondersteuning der predikanten en der gereformeerde gemeente rekenen kon, was hij inderdaad de souverein van het land, al heette hij nog steeds de dienaar der Staten [3]). Had Maurits de heerschzucht gekoesterd, waarvan hij beticht was, hij had zich zonder moeite tot landsheer kunnen opwerpen.

Onverantwoordelijk was in 1618 de gelegenheid verzuimd om den regeeringsvorm der Republiek, over wiens gebreken zoo dikwerf geklaagd was, eens voor altijd te verbeteren [4]). De tijds-

1) Epistolae, App. N°. 88, 99.

2) Vgl. A. van de Capelle, Gedenkschriften, I, blz. 348.

3) Slingelandt (Staatk. geschr., I, blz. 235) acht een instructie voor een stadhouder uit den aard der zaak zoo goed als onbeteekenend om hem te binden.

4) Het plan daartoe had, kort na de gevangenneming van Oldenbarnevelt, bestaan, als eens de synode gesloten was (Carleton, p. 299, 334).

omstandigheden waren zoo gunstig als men ze wenschen kon. De eenheid van de Nederlandsche Kerk, die zich zoo onweêrstaanbaar had doen gelden, zou de pogingen tot nauwere vereeniging der gewesten in het staatkundige, als zij maar welberaden en ernstig gemeend waren, stellig bevorderd hebben. Tot eminent hoofd der Vereenigde provinciën was Maurits als van zelf aangewezen; zijn partij trekken voor den godsdienst der meerderheid verzekerde hem de liefde en den bijstand van het meerendeel des volks; niets liever had de gemeente gezien dan Maurits aan het hoofd van den staat. De stadhouder van Friesland, Groningen en Drenthe, de eenige die met Maurits eenigermate had kunnen mededingen, was kinderloos, een boezemvriend en een innig vereerder van Maurits. Hij zou dezen zeker niet in den weg hebben gestaan. Niets dan de lust ontbrak Maurits om stadhouder der Unie te worden [1]). Had hij zich deze waardigheid met een toereikende macht laten opdragen, dan had men nevens hem een Raad van State, overeenkomstig de plannen die reeds bij het onderhandelen over het Bestand te berde waren gebracht, met uitgebreiden maar wel afgebakenden werkkring kunnen instellen; een algemeene, op eenparigen voet te heffen, belasting kunnen invoeren; een nationaal gerechtshof boven de provinciale hoven kunnen vestigen; en ten laatste, hetgeen niet het minst wenschelijk was, de benoeming der vroedschappen gedeeltelijk althans aan de gezeten burgerij kunnen toevertrouwen, dan ware de staat in de goede richting gebracht, waarin hij zich voortaan zonder schokken zou hebben voortbewogen. Maar er waren redenen die deze schijnbaar zoo natuurlijke en bijna noodzakelijke hervorming onmogelijk maakten. De overwinnaars wilden de revolutie doen doorgaan voor een restauratie. Zij wilden niet erkennen dat Oldenbarnevelt en de Staten van Holland, overeenkomstig de bepalingen der Unie en volgens de antecedenten sedert 1588, wettelijk hadden geregeerd, en dat de verwarring, waarin 's lands zaken onder dat regeeringsstelsel vervallen waren, minder nog de regenten dan het stelsel zelf veroordeelde: dat het dus nog noodzakelijker was van regeeringsvorm dan van regeeringspersonen te veranderen. Neen, het was den raddraaiers der omwenteling, den Aerssens, den Manmaeckers en huns gelijken, niet om verbetering van het staatsbestuur, maar om zegepraal over hun vijanden te doen. Oldenbarnevelt en de zijnen moesten

1) Zie Ouvré, p. 179, 185. Wel wat kras: zie Aitzema, I, blz. 2, 7; doch ook: Vervou, Eenige aenteken. van 't gepasseerde in de Stn. Gen., blz. 249, 260, 268.

de schuld alleen dragen: de regeeringsvorm was goed genoeg als hij maar eerlijk en goed werd nageleefd. Zoo werd de weinig schuldige grijsaard omgebracht, en de veel schuldiger regeeringsvorm onveranderd in wezen gehouden. De omwenteling betrof personen, niet het stelsel; daarom kon zij op den duur niet baten. Hoeveel beter, hoeveel billijker ware het geweest de staatsregeling te hervormen en de staatsdienaars, die zich met het verouderde stelsel al te zeer vereenzelvigd hadden, wel van het bewind te verwijderen, maar niet boven hun misdrijf te straffen.

Zoo als de zaken stonden, erfde thans Frederik Hendrik de onbepaalde macht die Maurits bezeten had [1]). Waartoe zou hij die gebruiken? Het was bekend, dat hij en zijn moeder de partij der Remonstranten in de kerk en die van Oldenbarnevelt in den staat hadden voorgestaan [2]). Wtenbogaert zoowel als De Groot hadden na hun val nog bewijzen van goedgunstigheid van hem ontvangen [3]). Natuurlijk wachtten beide partijen dat de nieuwe stadhouder trachten zou zijn vrienden weêr de overhand te bezorgen [4]). Zoo gemakkelijk zou dat niet gaan; want die thans in de regeering zaten zouden niet zonder tegenstand wijken, en de kerkelijken waren machtig genoeg om de verkregen voordeelen te verdedigen. Maar hun overmoed na de zegepraal had reeds velen, die hen vroeger hadden aangehangen, van hen vervreemd. Amsterdam vooral, dat in 1618, door zich af te scheiden van de meerderheid der Staten, zoo beslissend tot de omwenteling had meêgewerkt, was tot inkeer gekomen en begreep dat het, tegen zijn belang, geholpen had om den storm te verwekken, die, zooals Vondel zegt, het groote schip van Holland had doen stranden [5]). Reeds maakte het zich gereed de rol op zich te nemen, die het anderhalve eeuw vervuld heeft, die van leider der anti-stadhouderlijke partij. In de vroedschappen der andere steden waren de Remonstrantsch-gezinden ook niet weinig in getal, want velen, die, om hun rang te behouden, zich bij de heerschende Kerk hadden gevoegd, waren in hun hart onveranderd gebleven. Dus, zoo de stadhouder een tegenomwenteling bedoelde, kon hij op een aantal medehelpers staat maken. Wel had hij de gereformeerde

1) Van de Capelle, Gedenkschriften, I, blz. 348, 349, 353.

2) Vgl. Leven van De Groot, blz. 291.

3) Zie in de Brieven van Maria van Reigersbergh blz. 141, wat Frederik Hendrik gezegd had van hen, die de overwonnen partij verlaten hadden.

4) Vgl. Epistolae eccles., p. 936—953.

5) Vgl. het gezegde van Hogerbeets, bij Grotius, Epistolae, App. N°. 686.

gemeente en hare predikanten, de ijverigste helft der bevolking, tegen zich, maar deze had eerst de bovenhand gekregen toen de stadhouder zich aan haar hoofd had geplaatst. Die den Prins voor zich had, zegt een tijdgenoot [1]), had de Generaliteit, de geheele macht en de militie van den staat voor zich. Als Frederik Hendrik even vastberaden handelde als Maurits voorheen, had hij goede kans van te slagen.

Zijn eerste daden schenen de verwachting te bevestigen, die men van hem had. Van der Myle, de schoonzoon van Oldenbarnevelt, in 1618 uit de ridderschap gezet en uit Den Haag gebannen, keerde, zoodra Maurits overleden was, in de residentie terug, en werd zelfs bij de begrafenis genoodigd en overeenkomstig zijn vroegeren rang behandeld, ofschoon er in de Staten-Generaal over gesproken was er tegen op te komen [2]). Hogerbeets werd op verzoek zijner kinderen uit Loevestein ontslagen, en ging zijn laatste dagen op het huis Ter Weer bij Wassenaar in vrede doorbrengen. Nog beter voorteeken voor De Groot: de broeder van zijn echtgenoot, Nicolaas van Reigersbergh, werd door gunstige verkiezing van den stadhouder raadsheer in den Hoogen Raad, tot ergernis der Contra-remonstranten. De Groot was voor zich zelven eveneens vol hoop, en stelde reeds een ontwerp van bevrediging op, dat hij voornemens was aan het oordeel van Frederik Hendrik te onderwerpen, waarbij de in 1618 afgezette regenten hersteld en met de toen in hun plaats benoemde gelijk gesteld werden [3]). Hij zelf dacht zijn nog onvervulde plaats van pensionaris van Rotterdam op nieuw in te nemen; want naar de vreemde gewoonte van dien tijd was hij voor zijn leven aangesteld en onafzetbaar [4]), zoodat hij zelfs aanspraak maakte op het salaris gedurende de jaren, welke hij buiten zijn toedoen verhinderd was zijn post waar te nemen. Maurits, die niet onverbiddelijk op De Groot gebeten was geweest, had steeds de Rotterdamsche vroedschap het benoemen van een nieuwen pensionaris afgeraden; en als nu de nieuwe stadhouder duidelijk te kennen gaf, dat hij de terugroeping van den vluchteling verlangde, zou Rotterdam, althans zoo meende De Groot, niet dralen hem zijn ambt op nieuw toe te vertrouwen.

Maar niet lang bleef het uitzicht zoo schoon. De eerste daden van den Prins en de verdere bedoelingen, waarvan men hem ver-

1) Aitzema (op het jaar 1636), II, blz. 391.
2) Van de Capelle, Gedenkschriften, I, blz. 371.
3) Epistolae, App. N°. 111; Leven van De Groot, blz. 334.
4) Verantwoordingh, blz. 168.

dacht hield, verontrustten en ontstemden de bovendrijvende partij, en zij uitte haar misnoegen en haar argwaan heftig; de predikanten waarschuwden de gemeente, en klaagden over het slap uitvoeren der plakkaten; de opgeruide gemeente stelde zich hier en daar oproerig aan. Een request om vrijlating der gevangene Remonstrantsche leeraars, hoewel door den stadhouder aanbevolen, werd door de Staten ter zijde gelegd [1]). De Prins zag dat hij te snel en te ver was gegaan, en ging niet voort op den ingeslagen weg. Hij nam een onpartijdiger houding aan.

Natuurlijk werd hij daarover door zijn voormalige vrienden hard gevallen; zij maakten hem uit voor ondankbaar en zelfzuchtig; zij herhaalden het oude: stel op prinsen geen vertrouwen. En de naïeve Aitzema, die al wat zelfzucht en baatzucht is natuurlijk vindt, twijfelt er niet aan, of de Prins, die om zijn verleden de vriend der Remonstranten was, zocht door zijn tegenwoordig, onzijdiger gedrag de Contra-remonstranten te believen, „ten einde van beide partijen gelijkelijk te worden aangebeden [2]).” Dat er heerschzucht en eigenbaat bij Frederik Hendrik in het spel waren, is niet onwaarschijnlijk — welk mensch durft zich beroemen uitsluitend door goede drijfveeren bewogen te worden? — en de Prins was meer op macht en invloed gesteld dan zijn voorganger [3]). Maar zeker is het, dat hij toch ook uit beter beweegredenen handelde, dan Aitzema begrijpen kon.

Het hoofd van een staat heeft andere verplichtingen dan een onderdaan. Hij mag niet naar zijn persoonlijke sympathieën, hoe eervol die zijn, zijn daden richten; hij moet het staatsbelang bovenal in het oog houden. Dus wat aan Frederik Hendrik bij het leven zijns broeders had vrijgestaan, het kiezen en begunstigen van de partij der Remonstranten, werd hem door zijn ambtsplichten thans verboden. Hij mocht geen partijhoofd wezen; hij was het eminente hoofd van den staat. Bovenal moest hij trachten de noodlottige partijschap uit te dooven, die het land zoo diep in rouw gedompeld had; maar het tegendeel zou hij te weeg brengen, als hij de onderliggende partij in het oog loopend voortrok. Een verzoening, zooals De Groot beraamd had, waarbij de afgezette regenten, allen te zamen, in hun waardigheid werden hersteld, was ondoenlijk. Zij zou een openlijke veroordeeling van den *coup*

1) Van de Capelle, Gedenkschriften, I, blz. 368.
2) Aitzema, I, blz. 517, vgl. blz. 965.
3) Van de Capelle, Gedenkschriften, I, blz. 438.

d'état zijn geweest, en in de oogen der menigte was deze nog altijd een gelukkige en roemrijke gebeurtenis. Wat er van zulk een maatregel te wachten was, liet zich afleiden uit hetgeen te Amsterdam gebeurde, waar een vrijzinnige regeering tegen den wil der Contra-remonstrantsche burgerij een verzoenende staatkunde volgde. Daar herhaalden zich de tooneelen van 1618; de predikanten twistten op den kansel, en klaagden elkander bij de gemeente aan; de gematigde vonden steun bij de regeering, de rechtzinnige ruiden de gemeente tegen de regeering op; de regeering bande de oproerige leeraars uit de stad, de gemeente trok voor deze partij [1]). De verwarring werd zoo groot, dat de stadhouder ten laatste tusschenbeiden moest komen. En, zijn persoonlijke voorkeur verloochenende, besliste hij, in vorm althans, meer ten voordeele der Contra-remonstrantsche meerderheid dan van zijn eigen vrienden [2]); hij begreep dat het handhaven van rust en vrede zijn eerste plicht was [3]).

Om die te bewaren vermeed hij voortaan al wat aanstoot geven kon; de Remonstranten bleef hij begunstigen, maar zonder vertoon. De plakkaten tegen hen werden niet afgeschaft, integendeel op onweêrstaanbaren aandrang der predikanten op nieuw afgekondigd; maar het uitvoeren er van vermeed hij, zoo veel de omstandigheden gedoogden. De gevangen leeraars werden niet vrijgelaten, maar, toen zij ontvlucht waren, niet opgezocht. De ballingen, die heimelijk het land binnenslopen en zich schuil hielden, werden niet bemoeilijkt. Van de afgezette regenten kwamen de meest gematigde allengs weêr in de regeering. Van de raddraaiers der omwenteling werden de hevigste en minst aanzienlijke, Manmaecker [4]) bij voorbeeld, ongevoelig teruggeschoven. Het karakter der nieuwe regeering was gematigdheid en verzoening [5]).

Gaarne had de Prins ook De Groot weêr in het vaderland teruggezien. Hij sprak meermalen zeer vriendelijk over hem tegen den raadsheer Reigersbergh. Hij liet hem vermanen zich met

1) Zie Van de Capelle, Gedenkschriften, I, blz. 569.

2) Van de Capelle, Gedenkschriften, I, blz. 463; vgl. Aitzema, I, blz. 703.

3) De lezers van de Gids zijn zeker Bakhuizen van den Brink's voortreffelijk opstel nog niet vergeten: Vondel met roskam en rommelpot (herdrukt in Bakhuizen van Brink, Studiën en schetsen, II, blz. 1). Daarin wordt de geschiedenis van Amsterdam, gedurende die dagen van opgewondenheid, getrouw en aanschouwelijk voorgesteld.

4) Een persoonlijk vijand van Frederik Hendrik (Brandt, Regtspleging, blz. 15—16. Vgl. Hooft, Brieven, II, blz. 84, 89; Regtspleging, blz. 226 s).

5) Van de Capelle, I, blz. 470—471.

Aerssens, die thans als gezant te Parijs was, te verzoenen. Want Aerssens was een man van veel invloed en van onverdachte gehechtheid aan de beginsels van 1618; met zijn medewerking was er voor De Groot wel wat te doen. Maar Aerssens had tot den val van De Groot meêgewerkt; De Groot begreep dat hij den eersten stap tot verzoening niet doen kon, en de ander, die De Groot niet noodig had, voelde zich daartoe nog veel minder geneigd. Overal stond aan De Groot zijn zelfgevoel in den weg. Hij wilde niet, gelijk Episcopius en Wtenbogaert en andere zijner lotgenooten, het vaderland, waar hij zoo aanzienlijk geweest was, binnensluipen, en zich verbergen als een misdadiger. Hij wilde evenmin door zijn houding als door zijn woorden zich schuldig verklaren. Des noods was hij bereid zijn ambt te laten varen. Maar met opgerichten hoofde en met fiere borst, als een onschuldig verongelijkt man, wilde hij in het land wederkeeren [1]). Daartoe mocht Frederik Hendrik hem niet behulpzaam zijn, althans niet zoolang het vuur der tweedracht nog smeulde. De Groot was, na den dood van Oldenbarnevelt, na het uitgeven der *Verantwoording*, de vertegenwoordiger zijner partij. Door hem terug te roepen zou de stadhouder het land in beroering brengen, en niets winnen dan dat hij een oud vriend van dienst was. Hij benam den balling de hoop niet op een betere toekomst, maar voor als nog onthield hij zich van alle poging in zijn belang. De Groot bleef, als te voren, ambteloos te Parijs.

Treuriger werd daar zijn toestand, en zijn stemming neêrslachtiger, hoe verder de tijd verliep. Zoolang Maurits leefde, had een ieder gedacht dat hij terstond na diens dood teruggeroepen en in zijn rang hersteld zou worden. Die meening had hem te Parijs in eer gehouden. Maar nu eindelijk de voorziene regeeringsverandering had plaats gegrepen zonder hem te baten, zag men hem als een voor goed afgedankt staatsdienaar aan, en begon hem als zoodanig te minachten. De Groot gevoelde zich vooral als regent en staatsman; nu moest hij ondervinden dat men hem alleen om zijn geleerdheid waardeerde. Hij raakte hoe langer hoe meer op den achtergrond. Daartoe werkte de nieuwe staatkunde, die Frankrijk sedert de verheffing van Richelieu volgde, insgelijks mede. De kardinaal, in plaats van met Spanje te heulen, zoo als zijne voorgangers gedaan hadden, vatte de staatkunde van Hendrik IV weêr op, en trad de heerschzucht van het huis van

1) Epistolae, App. N°. 218, 276.

Habsburg overal in den weg, in Italië, in Duitschland en Nederland. Dat veranderde plotseling de verhouding van Frankrijk tot de partijen in de Republiek. Zoodra de kardinaal de vriendschap met Spanje verbroken had, kon hij op de welwillendheid van Maurits en de Staten-Generaal rekenen. Maurits, die het ondersteunen van den maréchal D'Ancre tegen de weêrspannige rijksgrooten had afgekeurd, was terstond bereid den Roomschen prelaat tegen de Hugenooten van Rochelle, geloofsgenooten en van ouds bondgenooten der Geuzen, met schepen bij te staan; hij begreep dat eerst de Hugenooten tot ondergeschiktheid moesten gebracht worden, voor Frankrijk tegen Spanje in het veld kon treden [1]). Nog veel stelliger Franschgezind betoonde zich, na Maurits' dood, Frederik Hendrik. Wat was er nu Richelieu, voortaan met de regeering der Republiek in verbond, aan den armen machteloozen balling gelegen? Wat gaf hij er om, wie van beide partijen in 1618 de rechtvaardigste zaak had voorgestaan? Toen De Groot zijn eerste gehoor bij hem had, en uitweidde over het onrecht dat hem was aangedaan, had hem de kardinaal geantwoord, „dat in materie van staat de zwakste altijd ongelijk moest hebben" [2]). Een gezegde dat de gewetenlooze staatkunde van Richelieu uitnemend karakteriseert. Dus, nu het gebleken was dat De Groot tot de zwakste partij in de Republiek behoorde, had hij in de oogen der Fransche regeering ongelijk, en hij werd vergeten. Om zijn letterkundige verdiensten alleen behield hij aanspraak op het hem toegelegde jaargeld.

Is het te verwonderen, dat De Groot zich onder die omstandigheden aan zwaarmoedigheid en wrevel overgaf? Hij was door het minste blijk van minachting lichtgeraakt; hoe menigmaal moet hij zich nu aan de koelheid zijner Hollandsche vrienden en aan de veronachtzaming der Fransche bewindslieden geërgerd hebben. De hoop op Frederik Hendrik, waarin hij zoo lang geleefd had, was teleurgesteld; de uitkomst, die hem als nabij was voorgespiegeld, weêr onbepaald verschoven. Afwachten was al wat zijn vrienden hem aanrieden en wat hij zelf geraden achtte, al ging het hem aan het hart zijn beste levensjaren dus doelloos te zien voorbijgaan. Niet zonder medelijden kunnen wij in zijn brieven de diepe neêrslachtigheid bespeuren, die hij wel poogt te verbergen, maar soms onwillekeurig verraadt. Ook de brieven van

1) Ranke, Franz., Gesch., II (Sämmtl. Werke, Bd. IX), S. 220.
2) Leven van De Groot, blz. 333.

Maria van Reigersbergh getuigen van een moedeloosheid, die zij niet belijden wil, maar niet geheel kan ontveinzen. Op een brief van haar broeder, die haar, zonder reden, met de heugelijke verandering sedert den dood van Maurits geluk had gewenscht, antwoordt zij aldus [1]): „UE. neemt de dingen heel anders dan ze zijn, of ten minste zou mij gaarne zulks persuadeeren.... Gij zegt, dat de oppermedicijn (Frederik Hendrik) goed is; ik geloof voor een gedeelte, ja, maar of hij alles wil bijbrengen dat de ziekte vereischt, daaraan twijfel ik zeer. Er is veel aan gelegen dat men de ziekten zoekt te genezen terwijl het tijd is; anders raken de zieken wel in een tering, en is er geen helpen meer aan.... En geloof niet dat het haastigheid of ongeduld is, dat mij zoo doet spreken, maar overmits de tijd nu daar is, waarop wij zeven jaar of daaromtrent gewacht hebben, en waarvan men mij altijd zooveel goeds verzekerd had; anders zouden wij hier niet gebleven zijn, want hier is niet te doen of men moet te mis gaan; en dan is het nog onzeker genoeg; en wij zijn niet van meening dat te doen. Ik zal tot besluit zeggen, dat bijaldien onze Neef niet van plan is iets te doen, dat hij ons dan evenveel ongelijk doet als de ander (Maurits) ons gedaan heeft." Slechts zelden klaagt Maria zoo openhartig; meestal doet zij zich tevredener voor dan zij is, want zij is veel te trotsch om zich door anderen te laten beklagen. Bij het minste vertoon van medelijden, richt zij zich fier, bijna beleedigd, op, en spreekt in bewoordingen als deze [2]): „Ons ontbreken geen aanbiedingen; wij behoeven met ons zelven niet verlegen te zijn. Ik voor mij vraag zoo weinig naar Holland, als Holland naar mij vraagt. Laat ze woelen zoolang totdat zij suizelen. Het beste voor ons ware dat Neef ronduit zeide dat wij daarop (op terugroeping) niet moesten denken. Wij zouden in dat geval al lang een besluit genomen hebben; maar als men meent dat wij tot een besluit komen, toont men dat men het niet gaarne heeft."

Twee jaren verliepen er op die wijs in vruchteloos uitzien; ten laatste besloot Maria nogmaals naar Holland te reizen, om de vrienden, die zich stil hielden, aan te wakkeren, om den staat van zaken zelve op te nemen, en, naar zij dien bevinden zou, eindelijk tot een afdoend besluit te geraken. Buitendien vereischten de belangen van haar man dat zij ze in persoon ging

1) Brieven, blz. 49.
2) Brieven, blz. 52.

behartigen. In zoover was ten minste de partijschap bedaard, dat er op een zuivere rechtspraak te rekenen viel, en de verbeurdverklaring der goederen van De Groot was zoo rechtstreeks in strijd met de privilegiën geweest, dat er gegronde hoop bestond die nu nog vrij te krijgen. De voorrechten van Rotterdam [1]) zoowel als van Delft vergunden den poorters de confiscatie van hun goed tegen een vaste som van zestig of tachtig ponden af te koopen. Daarop hadden de veroordeelden van 1618 zich beroepen; maar de partijdige rechters hadden beslist, dat die privilegiën in zake van majesteitsschennis niet gelden konden, en, hoewel in het vonnis van geen majesteitsschennis gewaagd werd, hadden zij een jaar later, opzettelijk daartoe bijeengekomen, verklaard, dat het toch hun meening geweest was de veroordeelden aan de misdaad van gekwetste majesteit schuldig te spreken. Zoo bleven de verbeurdverklaarde goederen onder beslag. Maar de vrouws-helft, wij hebben het gezien, was reeds voor eenigen tijd vrij gegeven. Sedert was ook aan de kinderen van Hogerbeets toegestaan huns vaders goed, krachtens de privilegiën, te lossen. Een soortgelijken eisch ging Maria nu instellen. Na een lang slepend proces werd haar vordering haar toegewezen; de bekende welwillendheid van den stadhouder kwam haar daarbij te stade. Toch mocht De Groot hoogmoedig zich beroemen: „Ik heb er niet om verzocht, ik heb er niemand voor te danken."

Overigens was de toestand, waarin Maria Holland vond, geenszins bemoedigend. Het was het jaar 1627, juist de tijd waarop de weêrzin der bevolking tegen de verzoenende staatkunde, die sedert den dood van Maurits gevolgd was, zich luide deed hooren [2]). De synode, in het voorjaar bijeengekomen, klaagde bitter over het slapen der plakkaten tegen de Remonstranten, en, gesteund door het onmiskenbare misnoegen der gemeente, noopte zij de Staten tegen hun zin die plakkaten op nieuw af te kondigen [3]). Tegen De Groot bepaaldelijk was de bevolking nog even sterk ingenomen als te voren. Nicolaas van Reigersbergh, wiens vertrouwelijke briefwisseling met zijn zwager door een ongelukkig toeval aan den dag kwam [4]), werd daarover, als over verstandhouding met den vijand, lastig gevallen, en ontging met moeite

1) Batav. Arkadia, blz. 415 vlg. (uitg. 1751).
2) Vgl. Kron. Hist. Gen., XXVI (1870), blz. 530.
3) Van de Capelle, Gedenkschriften, I, blz. 424.
4) Aitzema, I, blz. 656.

de rechtsvervolging, die hem de menigte overwaardig keurde. Wat baatte het, bij dien zoo levendigen volkshaat, dat vele regenten gunstig voor De Groot gezind waren, en dat de Prins hem van dienst wilde zijn, als het behoudens de rust van het land mogelijk was? De brieven van Maria aan haren man gloeien van toorn over de stemming, die zij bij het volk en vooral bij de geestelijken waarneemt [1]: „Wat er in de synode gebeurd is zult gij uit uws broeders schrijven verstaan. In de vergadering van de Staten van Holland gaat het genoegzaam op rollen. God wil het land bewaren, want het is in een ellendigen stand. Hebben de predikanten Vlaanderen doen verloren gaan, het schijnt dat zij nog van hetzelfde humeur zijn, alzoo zij vast hun best doen om Holland van gelijke te doen, hetgeen velen vreezen dat gebeuren zal.... Wat mij belangt, ik zeg het met een oprechte meening, dat zij veel gelukkiger zijn die er uit zijn, dan die zich met zulk een onordelijke regeering moeten moeien."

Geen wonder, dat zij er onder deze omstandigheden niet aan denken kon uit naam van haar echtgenoot eenig verzoek tot de Staten te richten, ofschoon men algemeen geloofde dat zij daartoe was overgekomen, en haar vrienden haar aanspoorden het te doen. Zij begreep dat elk verzoek, hoe ook gesteld, voor een verootmoediging zou worden uitgekreten, en toch misschien, als niet ootmoedig genoeg, zou worden afgewezen; in dat geval kon het niet anders of de mislukte poging zou De Groot in de oogen der vreemdelingen verlagen, en het hem moeielijk maken in vreemden dienst een goeden post te krijgen. Dus van verzoeken mocht niets inkomen. Wat De Groot verlangde was niet veel, maar hij stond er op dat hem dit ongevraagd en uit eigen beweging door de Staten verleend werd. Hij wenschte dat zij, op voorstel van den stadhouder of van eenige stad, een resolutie zouden nemen, waarbij hem het land werd opengesteld en een ieder gelast hem ongemoeid te laten. Meer verlangde hij niet; op een staatsbediening maakte hij geen aanspraak. Maar ook niet de minste voorwaarde kon hij zich laten welgevallen. Al stond er maar in de resolutie, „dat de sententie gelaten werd die ze was," dan, verklaarde Maria, zou haar man liever nooit, dan krachtens zulk een besluit, het vaderland wederzien. Dat het onmogelijk was, bij de tegenwoordige opgewondenheid des volks, een resolutie, als De Groot verlangde, te nemen, kon Maria niet ontkennen.

1) Brieven, blz. 65.

Aan den anderen kant verwierpen de vrienden haar voorstel niet voor altijd. De slotsom was dat Maria op zich nam haar echtgenoot te overreden nog een jaar geduld te oefenen en te wachten; na dien tijd zou het hem vrijstaan zich in dienst eener vreemde mogendheid te begeven.

Er bestond voor den balling maar één kans op een terugroeping, zoo als hij ze wenschte: indien de invloed van den stadhouder, ten gevolge zijner roemrijke krijgsbedrijven, zoo toenam dat hij, zonder vrees voor tegenstand, een voorstel van die strekking bij de Staten kon indienen. En gelukkig, nog eer Maria te Parijs was weêrgekeerd, had de Prins het sterke Grol, onder het oog van het vijandelijk leger, weggenomen; een glansrijk wapenfeit, dat hem in de oogen van zijn krijgsvolk en van de natie niet weinig verhief. Om, van zijne zijde, een bewijs van gehechtheid aan het vaderland te geven, besloot De Groot de inneming van Grol in een Latijnsch geschiedverhaal te vereeuwigen; zulk een verheerlijking van Holland's roem zou een geschikte aanleiding wezen voor den stadhouder en de Staten om den verbannen burger terug te roepen. Met zorg stelde hij zijn beschrijving in keurige taal; in sierlijken druk en met gravuren verrijkt gaf hij haar in het licht; in den brief, waarmeê hij een exemplaar aan den overwinnaar deed toekomen, uitte hij de hoop, „dat de nakomelingen, om de rechte regeering van het land en het beleid van krijgszaken wel te verstaan, geen andere historie behoeven zouden dan die van de regeering van Zijn Excellentie." De zinspeling op de „rechte regeering van het land" was niet te miskennen. Maar de Prins liet niets van zich hooren.

Eer de *Belegering van Grol* was uitgegeven, was het jaar waarin De Groot beloofd had nog geen vreemden dienst te zoeken, verstreken; toch bleef hij wachten. De Prins had het beleg voor 's-Hertogenbosch geslagen. Nam hij die vesting, waaraan de Republiek zoo onwaardeerbaar veel gelegen was, dan zou hij zich daardoor zulk een aanspraak op den dank des volks verwerven, dat hij, zonder zijn gezag te wagen, alles voor zijn vrienden doen kon wat hij begeerde: „dan zou het met volle zeilen gaan," voorspelden aan Maria haar vrienden [1]). Frederik Hendrik nam de geduchte vesting, na een der merkwaardigste belegeringen die onze krijgsgeschiedenis heeft aan te wijzen. Zijn invloed steeg gedurig; hij werd machtiger in de Republiek dan zijn vader of

1) Brieven, blz. 96.

zijn broeder ooit geweest waren [1]). Begeerde hij ernstig de terugroeping van De Groot, zonder twijfel kon hij die thans doordrijven [2]). Maar hij bleef zich stil houden. Zoo vast de balling besloten was niets te vragen, zoo vast besloten schenen de Staten en de stadhouder ongevraagd niets te vergunnen.

Bitter wordt de taal waarin de zoolang teleurgestelden zich beginnen uit te laten. De Groot geeft de schuld aan de overdreven inschikkelijkheid der regenten, die de oproerpredikende geestelijken en de domme menigte, die hun aanhangt, naar de oogen zien. Hij, de burger-aristokraat van voor 1618, schimpt op de volksregeering, zoo als hij de oligarchie noemt [3]), nu zij op den wil des volks meer acht geeft dan naar zijn oordeel betaamt; een volksregeering, zegt hij met beter reden, zal in Holland altijd een predikantenregeering zijn, want de groote hoop hoort meer naar de geestelijkheid dan naar zijn wettige overheden [4]). Omdat hij de volksmeening blind en dom acht, zou hij zonder haar te ontzien willen regeeren. Hij had niet veel geleerd sedert den staatkundigen misgreep, die hem en zijn partij ten val had gebracht.

In de brieven zijner vrouw hooren wij nog meer over de flauwheid der vrienden dan over de onverzoenlijkheid der vijanden en de onverdraagzaamheid der rechtzinnigen klagen. Het is in Maria van Reigersbergh natuurlijk dat zij van angstvalligheid en beschroomdheid een afkeer heeft. „Ik zie wel (schrijft zij aan haar broeder [5])) dat vijf of zes harde vijanden meer kunnen doen dan twintig flauwe vrienden. Mijn man zal den nakomelingen tot een exempel strekken." Zij twijfelt er niet aan of de terugroeping zou zonder weêrstand kunnen geschieden, „als mijnheer de Prins het ernstig meende, en geholpen werd door degenen die zeggen dat zij aan De Groot denken, en die willen dat wij gelooven zullen dat zij onze vrienden zijn [6])." „Voor mij" (zoo schrijft zij voort [7])) „ik weet niet wien ik het wijten zal, mijnheer den Prins, of die dagelijks met hem omgaan, omdat zij hem niet ronduit zeggen waar het op aankomt. Elk wil wèl met de Prinsen staan en

1) Van de Capelle, Gedenkschriften, I, blz. 569 (op het jaar 1630).
2) Akte van survivance (Uytenbogaert, Brieven, III, blz. 68, N°. 907).
3) Leven van De Groot, blz. 360.
4) Epistolae, App. N°. 210 vgl. N°. 209.
5) Brieven, blz. 96.
6) Brieven, blz. 97.
7) Brieven, blz. 97.

daardoor worden vele zaken bedorven. Dat is niet de Prinsen beminnen, hen in alles te volgen. Men moet hun somwijlen zeggen waar het op staat; anders gelooven zij dat hetgeen zij doen zoo behoort, en dat men daarmeê wel tevreden is." Die laatste aanmerking was bepaaldelijk tot haar broeder, aan wien zij schrijft, gericht. Zij had reden hem zijn al te groote omzichtigheid te verwijten. Hij behoorde tot die voorzichtigen, die, voor zij iemand een grooten dienst bewijzen, naar alle zijden rondzien of zij daarmeê misschien zich zelven eenigen ondienst zouden doen. Hij beantwoordt hare klachten en verwijten met zeer goedkoope troostredenen, en rekent haar voor dat zij en de haren, wel bezien, nog onder de gelukkigste stervelingen behooren. „Ik weet niet (schrijft zij hem weêrom [1])) waar gij het van daan haalt dat wij van de gelukkigsten zijn. Mij dunkt, als anderen dat geluk hadden, het hun niet smaken zou. Mijn meeste geluk bestaat daarin, dat ik mij naar alles voegen kan; doch daarom gevoel ik toch het ongelijk ons geschied, dat niet gering is." Al weêr verloopen er jaren zonder eenige beterschap aan te brengen, zonder eenig uitzicht op verbetering te openen. Het ongeduld van Maria is steeds klimmende. „Zoo kan het langer niet blijven," schrijft zij aan haar broeder in 1631 [2]). „Als gij alles wel overlegt, zult gij toestemmen dat wij reden hebben om een besluit te nemen, en te gaan waar wij de rest van ons leven zullen eindigen."

Het besluit, waarop zij doelt, was gewichtig: De Groot zou, ongeroepen, naar Holland terugkeeren, niet heimelijk gelijk Wtenbogaert gedaan had, maar openlijk, ten aanzien der natie, als een die zich geen schuld bewust is en geen straf te duchten heeft [3]). Wilden hem zijn medeburgers op die wijs niet ontvangen, dan was alles met hen afgedaan; hij zou den ondankbaren den rug toekeeren, en elders een vaderland gaan zoeken, dat hem wist te waardeeren en zijner waardig was. In alle geval zou hij uit den staat van besluiteloosheid, die met den dag ondragelijker werd, verlost zijn. Zijn vrienden te Parijs meenden dat dit koene plan niet bij hem, maar bij zijn huisvrouw was opgekomen [4]). Wij zijn geneigd te gelooven dat zij gelijk hadden.

Maria, de onvermoeide, reisde vooruit, om, eer De Groot den

---

1) Brieven, blz. 99.

2) Brieven, blz. 105.

3) Reeds in 1626 schijnt Willem de Groot iets van dien aard te hebben voorgeslagen (Epistolae, App. N°. 123).

4) Brief van Tilenus (Epistolae eccles., p. 770).

beslissenden stap waagde, nog eens met eigen oogen den toestand des lands en de kansen der beraamde proeve op te nemen [1]). Het tijdstip scheen haar goed gekozen. De kerkelijke partij had zich door haar overmoed niet alleen vele regenten, maar ook een aanzienlijk deel der gemeente tegengemaakt. Amsterdam was geheel omgekeerd, en even scherp tegen haar gekant, als het in 1618 voor haar geweest was. Frederik Hendrik beschermde de Remonstranten, zoo veel hij zonder gevaar vermocht, tegen de uitvoering der plakkaten [2]); hier en daar hielden zij reeds, zonder bemoeielijkt te worden, hun godsdienstoefening [3]). De predikanten waren uit Loevestein ontvlucht, en men zocht ze op een wijs die toonde dat men voorhad ze niet te vinden [4]). Maria vond vooral te Rotterdam de burgemeesters en de vroedschap welgezind, zelfs boven verwachting. „Ik verwonder mij (schrijft zij aan haar man [5])) dat ik die lieden zoo gematigd vond.... Meest allen zeiden mij: „Wij wenschten mijnheer Grotius hier, wij zouden hem wel van doen hebben." Een van de burgemeesters zeide mij: „Ik wenschte mijnheer Grotius hier ware, hij weet wel hoe dat geschieden kan. Ik kan dat zoo niet zeggen. Alles zou wel gaan als hij maar hier was." Hij wilde zeggen: waarom komt hij niet? Vele anderen zeggen hetzelfde." Toen zij met zoo goede berichten, en zelfs zoo hoopvol, te Parijs terug was gekomen, aarzelde De Groot niet langer; hij ging de proef nemen van wier uitslag zijn volgend levenslot afhing. Hij nam openlijk afscheid van den koning, die hem met de gewone welwillendheid behandelde, van zijn vrienden, die hem niet zonder bezorgdheid zagen vertrekken. Over zee begaf hij zich naar Zeeland, en, zonder zich daar op te houden, verder naar Rotterdam (eind van October 1631). Daar gaf hij aanstonds kennis van zijn aankomst aan den voorzittenden burgemeester [6]). Ook aan den stadhouder gaf hij er schriftelijk bericht van. Hij vertoonde zich in het openbaar. Zoo als Maria het uitdrukte, hij wilde niet in het land als in een stille gevangenis binnenkomen.

Wij kunnen zijn gedrag niet afkeuren; immers het was bijna een noodzakelijk gevolg van de houding, die hij na zijn gevangen-

1) Uytenbogaert, Brieven, III, N°. 951 vlg.: blz. 107, 108, 110, 113, 118 Noot 2, 119.

2) Van de Capelle, Gedenkschriften, I, blz. 613.

3) De predikanten waren meer voor de Friesche dan voor de Hollandsche Nassau's (Uytenbogaert, Brieven, III, N°. 908, blz. 69; Wagenaar, Amsterdam, 8° ed., IV, blz. 419).

4) Uytenbogaert, Brieven, N°. 963, blz. 127.

5) Brieven, blz. 112.

6) Vgl. Uytenbogaert, Brieven, III, N°. 998 vlg., blz. 172; vgl. N°. 884 vlg., blz. 35.

schap had aangenomen. Hij, die geen schuld had willen, had mogen belijden, kon door zich schuil te houden zich niet als schuldig aanstellen. Maar, aan den anderen kant, kunnen wij licht begrijpen dat de tegenpartij, die hem terecht veroordeeld en ingekerkerd achtte, verontwaardigd was over zoo verregaande onbeschaamdheid [1]). Een ontvlucht misdadiger, die door het uitgeven van een eerroovend geschrift zijn schuld nog verzwaard had, durft zich in het land vertoonen niet alleen, maar zelfs de regeering nog tarten door haar aan te dienen dat hij er is! Hem op die wijs te laten begaan, was hem een vrijbrief te geven en zijn vonnis als onrechtvaardig te niet te doen; het was de omwenteling van 1618 tot schande maken. De Groot moest wel verblind zijn, als hij geloofde dat de bewerkers en vrienden dier omwenteling haar dus zonder slag of stoot zouden opgeven, en hem ongemoeid in het land laten.

Voor zijn vrienden was zijn komst een bron van moeielijkheden. Het kon niet anders, of zij moest den storm weêr opwekken, dien zij met zooveel moeite tot bedaren hadden gebracht [2]). Weinigen voelden zich geroepen dien te trotseeren, alleen om een oud, half vergeten vriend in zijn hoogmoed te stijven. Zij gaven hem goeden raad, maar dien hij niet kon opvolgen, van zich stil te houden, zich niet te vertoonen. Toen Frederik Hendrik zijn terugkomst vernam, zeide hij: „Als ik Grotius moet wegjagen, zal hij nog lang in het land blijven" [3]); en daarmeê drukte hij juist uit wat hij zich voorgenomen had in dit geval te doen. Hij zou niets tegen, maar ook zoo goed als niets voor De Groot ondernemen. IJverig waren alleen de vijanden van De Groot. Van den kansel werd de gemeente in beweging gebracht; de bange regenten sloegen die waarschuwing niet in den wind. De Gecommitteerde Raden, in wier college de geest van 1618 nog leefde, schreven aan de vroedschap van Rotterdam, dat het verblijf van De Groot binnen haar stad, „in vilipendentie van de publieke autoriteit," niet anders dan tot nadeel van het land strekken kon. De raadpensionaris verwittigde de Staten, die op het punt stonden van bijeen te komen, van De Groots terugkeer, als van een gewichtig feit. Het was te voorzien dat daarover in de aanstaande vergadering een harde strijd zou gevoerd worden.

1) Uytenbogaert, Brieven, III, N°. 1000.
2) Vgl. Vossii Epistolae, I, p. 190, 191.
3) Uytenbogaert, Brieven, III, N°. 1000.

En hoe die zou uitvallen was nauwelijks onzeker, als men lette hoe een ieder, de stadhouder, Reigersbergh, de Rotterdamsche vroedschap, alle voorweten van zijn komst ontkenden. Inderdaad onder de Staten waren Amsterdam, Rotterdam [1]) en Delft en de ridderschap de eenigen die zich nog voor De Groot beijverden, maar in mindere mate dan Haarlem, Leiden, Alkmaar en Enkhuizen tegen hem. Deze weigerden zelfs over eenige andere aangelegenheid te helpen besluiten, voor de zaak van De Groot en van de voortvluchtige predikanten naar hun genoegen afgedaan zou zijn. Na een heftige discussie dreven de vijanden van De Groot het door (December 1631), dat den officieren van justitie werd aangeschreven naar den vluchteling te zoeken en hem in hechtenis te nemen. De baljuw van Rotterdam ontving deze aanschrijving natuurlijk ook, en, hoewel hij zocht met plan om niet te vinden, achtte De Groot het toch geraden naar het machtiger Amsterdam de wijk te nemen, en daar de eindbeslissing, die in de eerstvolgende bijeenkomst van de Staten vallen moest, af te wachten. Die beslissing (Maart 1632) was nog harder dan hij gevreesd had; een premie van tweeduizend gulden werd uitgeloofd aan dengene die, als hij na tien dagen nog in het land werd aangetroffen, hem in handen der justitie zou overleveren, en een boete van vijfhonderd gulden werd bedreigd tegen die hem verborgen zou houden. Als reden van deze resolutie werd onder anderen opgegeven dat hij gewaagd had in te keeren „zonder dat bij of van wege denzelven aan de Staten eenig vertoog of verzoek was gedaan." Dat toonde duidelijk genoeg wat De Groot had moeten doen, wat hij nog moest doen, wilde hij in het land blijven wonen. Zijn vrienden smeekten hem dat hij althans hun veroorloven zou een verzoekschrift te zijnen behoeve aan te bieden. De drossaart van Muiden ontwierp er een, zoo gesteld dat de eer van De Groot er niet in verkort scheen. Maar deze wilde er zelfs niet van hooren. De hardnekkigheid zijner vijanden verhardde hem ook; aan zulke onverzoenlijken wilde hij niet toegeven; „hij wilde geen pardon, noch half, noch vierde part, noch achtste part van pardon; hij wilde wel vergeven die hem misdaan hadden" [2]). In die stemming verliet hij het land, met meer wrok en bitterheid in het hart dan toen hij uit Loeve-

---

1) Rotterdam was verplicht De Groot te handhaven volgens een advies in: Holl. consultatien, Amsterdamsch IIIe deel, blz. 85.

2) Leven van De Groot, blz. 436; vgl. Nederl. Spectator, 1871, blz. 370.

stein ontvluchtte. Toen vertrouwde hij op zijn vrienden, die hij nu meest allen koel en flauw had bevonden; toen rekende hij op Frederik Hendrik, die hem nu had verlaten; toen was de toekomst nog hoopvol, nu was alle hoop verdwenen. Van Holland spreekt hij voortaan als van zijn „gewezen vaderland" [1]). Er moeten jaren voorbijgaan, eer hij zonder hartzeer aan den eens zoo dierbaren geboortegrond [2]) en aan zijn oude vrienden [3]) denken kan.

Na een zoo geruchtmakende miskenning wilde hij niet naar Parijs in zijn oude ballingschap teruggaan. Hij vertrok naar Hamburg, en schreef van daar aan de Fransche regeering, dat hij zich verplicht rekende, nu hij zich elders gevestigd had, voor het hem toegelegde pensioen te bedanken. Zijn echtgenoote brak het huishouden op, en kwam over Holland, waar zij nog een en ander te beschikken had, zich bij hem voegen. Uit zijn brieven, in dien tusschentijd geschreven, blijkt hoe treurig hij zich alleen gevoelde, hoe reikhalzend hij naar zijn Maria uitzag. Zij bewaarde hem door haar nooit verwonnen moed voor volslagen moedeloosheid; zij wees hem op de toekomst, als zijn blik al te zeer op het troostelooze heden gevestigd was. „Mijn vrouw" (schrijft hij aan Vossius) „leeft bij den dag, in de hoop op betere tijden; intusschen verloopt het leven, de tijd vervliegt, en tevens, vrees ik, de uitzichten die zich nu en dan opdoen. Het is droevig zoo lang aan het onzekere te hangen." Hoe scherp steekt bij de kleinmoedigheid van den man de kloekheid der vrouw af! „Wij hopen haast ons wel te stellen" (schrijft zij aan haar broeder Nicolaas [4])). „Van daag, nadat wij uw brief ontvangen hebben, zijn wij zoo tevreden geweest als ooit. Geloof mij, wij zullen die ondankbare Hollanders wel vergeten, die niet waard zijn dat hun God zulk een man geeft. Al die hem kennen hebben hem lief. Hij is al te deugdelijk voor hen. Gij moogt wel gelooven dat er tegenwoordig zes verschillende plaatsen zijn, waarover hij aangesproken is, van welke de minste beter is dan het pensionarisschap van Rotterdam in eer en salaris. Bekommer u niet om ons. Wees zoo wel tevreden als wij, zoo zal het u niet kwellen."

---

1) „Quondam populares mei" (Epistolae, N°. 982). Vgl. vooral N°. 298, 727, 1305 („Suedia, patria nunc mea"), App. N°. 483, 672.

2) „A patria ter venumdatus" (Epistolae, N°. 737).

3) Uit het hart vloeit hem de uitroep: „Gaudeo nomen meum quovis modo apud vos retineri" (Epistolae, N°. 964, p. 433, dd. 1638).

4) Brieven, blz. 118.

Bedrieg ik mij, of is deze opgeruimdheid meer gemaakt dan welgemeend? Er straalt in den brief weêr dezelfde afkeer van beklaagd te worden door, dien wij vroeger bij Maria opmerkten. Zij gevoelt zich sterk genoeg om ook deze wederwaardigheid te dragen. Het was anders treurig genoeg met haar en haar gezin gesteld. Het gemis van het pensioen, dat wel ongeregeld, maar toch betaald werd, was niet gering te achten, te meer daar de opvoeding der kinderen gestadig kostbaarder werd. Het leven te Hamburg was eentoonig, op verre na zoo gezellig niet als te Parijs. De Groot miste er zijn geleerde vrienden en hun welvoorziene boekerijen. In betrekkelijke werkeloosheid sleet hij er den tijd; geen zijner groote werken dagteekent van zijn verblijf te Hamburg [1]). Ook zijn vooruitzichten waren geenszins zoo schoon als Maria ze beschreef. Van de zes plaatsen, die zij voorgaf dat hij krijgen kon, waren er vijf òf onaannemelijk, òf niet op eervolle voorwaarden te krijgen. Inderdaad, de trotschheid van De Groot maakte het moeielijk een ambt te vinden, dat hij zijner waardig keurde.

Als wij den aard zijner talenten nagaan, en letten op hetgeen hij goed en minder goed verricht heeft, zullen wij, geloof ik, tot de slotsom komen, dat hij geboren was om aan een universiteit — en waarom niet bij voorkeur aan de universiteit te Leiden — hoogleeraar te wezen. Dat zijn geleerdheid zijn staatkunst verre te boven gaat, dat hij als schrijver duurzamer roem verworven heeft dan als pensionaris of gezant, zal wel niemand ontkennen. Maar met een volslagen gebrek aan zelfkennis, zoo als men bij uitnemende geleerden niet zelden aantreft, versmaadde De Groot den werkkring, waartoe hij geschikt was [2]), en haakte naar een staatkundige loopbaan, waarvoor zijn talenten veel minder berekend waren. Toen hem in Denemarken een goed bezoldigd professoraat werd aangeboden, schreef hij aan zijn vader, dat zulk een post aan te nemen hem om de waardigheid, die hij bekleed had, weinig paste [3]). Toen eenige jaren daarna Amsterdam zijn Athenaeum Illustre oprichtte, en er aan dacht Vossius en Barlaeus als hoogleeraren aan te stellen, schreef Maria van Reigersbergh aan haar broeder: „Als die van Amsterdam mijn man ontboden en hem maakten — curateur, zij weten niet hoeveel voordeel hun dat zou kunnen doen" [4]). En als beweegreden gaf zij op, hetgeen

1) Sophompaneas (Epistolae, N°. 344 en App. N°. 335).
2) Vgl. Uytenbogaert, Brieven, III, N°. 944 (blz. 103) en N°. 964 (blz. 13).
3) Epistolae, App. N°. 79.
4) Brieven, blz. 104.

zeker tot aanbeveling van een professor, maar veel minder van een curator verstrekken kon, „dat er Polen en Duitschers jaar en dag te Parijs gebleven waren alleen om soms een uur met hem van hun studie te mogen spreken.” Wat zij er bijvoegt kenmerkt den aristocratischen trots van De Groot niet minder: „Die vreemdelingen wilden dan daarvoor geschenken geven, maar wij verkozen die volstrekt niet te ontvangen. Als mijn man niet was die hij is, hij zou zooveel geld winnen als hij zelf zou verlangen” [1]).

Er schoot derhalve niets over, dat goed genoeg was om door den verbannen Hollander aanvaard te worden, dan een staatsambt in vreemden dienst. Maar weinige regeeringen schenken zulke posten aan vreemdelingen weg, en allerminst aan iemand als De Groot. De Roomsche mogendheden konden hem natuurlijk niet gebruiken, en de protestantsche moesten zwarigheid maken iemand aan te nemen, die aan een der machtige protestantsche staten — want dat begon de Republiek reeds te worden — mishagen moest. Daaruit volgt dat wij van de zes plaatsen, waarop Maria doelde, vijf kunnen uitdoen.

Één vorst was er, die door het meesterstuk *De jure belli ac pacis* zoo hoogelijk voor De Groot was ingenomen [2]), dat hij hem, niettegenstaande zijn verbanning uit Holland, gaarne in zijn dienst wilde hebben: Gustaaf Adolf van Zweden [3]).

Het jaar, waarin De Groot zich te Hamburg kwam nederzetten, het jaar 1632, was allergewichtigst voor de wereldgeschiedenis. De Dertigjarige oorlog, in Duitschland uitgebroken op hetzelfde tijdstip waarop Oldenbarnevelt gevallen was, duurde nog onverflauwd voort. De opstand der Bohemers tegen het huis van Oostenrijk, waarmeê de krijg aanving, was spoedig gedempt geweest, maar had de reactie tegen het protestantisme, al sedert jaren voorbereid, aan den gang gebracht; de ijverigste protestantsche vorsten waren onderworpen, de overige gedurig van naderbij bedreigd. In dien nood had Christiaan van Denemarken, aan het hoofd van den Neder-Saksischen kreits, den kamp voor de reformatie en voor zijn eigen grootheid tegen den overmoedigen vijand gewaagd, maar verloren; zijn neêrlaag had het protestantisme nog dieper ten onder gebracht. Intusschen was Frankrijk, dat sedert den dood van Hendrik IV door tweespalt met zich zelf

---

1) Geld te bedingen voor een boek, de Annotationes bijv., scheen te min voor iemand als De Groot (zie Brieven van M. v. R., blz. 42).

2) Epistolae, N°. 880.

3) Vgl. Vossii Epistolae, p. 215.

bezig en machteloos gehouden was, onder de ijzeren hand van Richelieu tot eendracht genoopt en machtig geworden om aan den oorlog in Duitschland, die een algemeen Europeesche werd en geheel Europa aan de overmacht van het Oostenrijksche huis dreigde te onderwerpen, deel te nemen. Reeds had Richelieu den Deenschen koning opgezet en geholpen; na diens neêrlaag zocht hij een anderen voorvechter, en hij vond Gustaaf Adolf, dien tot nog toe alleen een oorlog met zijn erfvijand Polen verhinderde, uit eigen beweging den Duitschen protestanten te hulp te snellen. Door een wapenstilstand tusschen hem en Polen te bemiddelen, gaf hij den Zweedschen koning de handen vrij, en verder ondersteunde hij hem met geld. Zoo kon de protestantsche held den heiligen oorlog beginnen, waarnaar zijn hart verlangde; twee jaren waren hem genoeg om de kans te doen keeren, den Keizer en de Roomsche ligue te vernederen, een groot protestansch verbond te vormen, en het uitzicht te openen op een volkomen zegepraal van de protestantsche beginsels in Duitschland.

Zoo stonden de zaken, toen De Groot Holland vaarwel zeide; hij wist toen, dat de koning van Zweden er aan dacht hem in zijn dienst te nemen. Maar kort nadat hij zich te Hamburg gevestigd had [1]), keerde plotseling de loop van den krijg, en eindigde tevens de levensloop waarop hij had mogen rekenen: de Zweedsche held vond den dood op het slagveld van Lutzen.

De Groot werd door dien slag dubbel getroffen; zijn bijzondere teleurstelling verdween bij den algemeenen ramp. Hij zag de verslagenheid, waarin Noord-Duitschland bij het vernemen van dat ongeval verviel. Hij behoefde zijn gewone scherpzinnigheid niet, om te voorzien dat het protestantsche verbond, thans zonder hoofd, uiteen zou vallen; dat de eenige mogenheid, berekend om Oostenrijk in toom te houden, en bij gevolg het protestantisme en de vrijheid van Europa te bewaren, Frankrijk was, door Richelieu bestuurd [2]); en niet zonder weêrzin zag hij van dien gewetenloozen staatsman het lot van Europa afhangen. Dus beangstigd door de onzekerheid waarin de groote belangen der menschheid verkeerden, en buitendien gekweld door de onzekerheid van zijn eigen toekomst, bracht hij twee treurige jaren te Hamburg en op het land, in de nabijheid der stad, door. Wel wist hij, en het was hem een troost en een roem bij zijn veelvuldige vernedering (ik gebruik

1) Vgl. Vossii Epistolae, p. 207.
2) Epistolae, N°. 354.

zijn eigen woorden [1]), dat de groote koning, toen hij, als bij goddelijke ingeving zijn levenseind voorziende, aan de zijnen nog velerlei bevelen gaf, ook geboden had hem, De Groot, in dienst van Zweden te nemen. Maar Oxenstjerna, de kanselier die na het sneuvelen des konings diens plaats bekleedde, had het met de groote staatszaken te druk om terstond aan De Groot te denken [2]. Eerst in 1634 ontbood hij hem naar Frankfort, waar hij vertoefde, en, na een onderhandeling van zeven maanden, droeg hij hem den post op van Zweedsch gezant bij het hof van Frankrijk.

Geen gewichtiger, geen eervoller ambt had zich de eerzuchtigste staatsman kunnen wenschen. Aan de samenwerking van Zweden en Frankrijk was het lot van Europa verbonden; de toekomst van Zweden hing af van de verhouding waarin het tot zijn bondgenoot geplaatst zou worden. Welk een machtigen invloed kon de gezant, die tusschen beide hoven bemiddelen zou, hierop oefenen! Dat De Groot, een vreemdeling, een balling, tot zulk een post werd uitgekozen, was een schitterend eerbewijs, een erkenning zijner verdiensten, die hem evenzeer moest streelen als zij zijn vijanden mishaagde en ergerde. Met natuurlijke zelfvoldoening gaf hij van zijn verheffing aan de Staten en aan den stadhouder kennis. Zijn voorspoed had den wrok tegen zijn ondankbaar vaderland verzoend, en hij verklaarde zich bereid het te dienen, zooveel zijn nieuwe betrekking hem vergunde. Aan die van Rotterdam diende hij zijn ontslag als pensionaris in; nu eerst achtte hij zich uit hun dienst ontslagen, en zonder aanspraak op het salaris aan zijn bediening verbonden.

Tien jaren heeft De Groot als Zweedsch gezant te Parijs geresideerd. Wat hij als zoodanig verricht heeft behoort meer tot de geschiedenis van Europa dan tot zijn levensgeschiedenis en die zijner echtgenoote. Zeer uiteenloopend zijn de oordeelen, die tijdgenooten en nakomelingen over zijn verdiensten als ambassadeur geveld hebben: sommigen verheffen hem als een der grootste diplomaten van alle tijden; anderen maken hem tot niet veel beter dan een geleerden beuzelaar. Zooals meestal, zoo schijnt ook hier de waarheid in het midden te liggen. De Groot was een middelmatig gezant, gelijk er velen geweest zijn [3]. Had hij zich

1) Epistolae, N°. 875.

2) Vgl. in de Clavis den brief N°. 327 van den Appendix in dato 24 Maart 1634.

3) Vgl. Le Vassor, II, p. 333.

door zijn geschriften geen naam gemaakt, hij zou als ambassadeur met den grooten hoop zijner ambtgenooten onopgemerkt voorbij zijn gegaan. En het kan ons niet verwonderen. Want in een gezant worden geheel andere eigenschappen vereischt dan die De Groot aan den dag had gelegd. Al de geleerdheid, die hij boven de gewone beschaving der mannen van de wereld bezat, kwam hem in zijn nieuwe loopbaan zelden of nooit te pas. Integendeel, zijn lust tot studie, die bijna hartstocht geworden was, moest hem dikwerf aftrekken van zijn minder aangename beroepsplichten [1]). Hetgeen men van hem verhaalt, dat hij gewoon was, als hij met andere gezanten in de antichambre op gehoor bij den koning of den kardinaal wachtte, zich met een Grieksch testament of eenig ander geleerd boek af te zonderen, is natuurlijk een zot verzinsel. Maar dat hij dikwerf op zijn kamer zat te studeeren, als een echt diplomaat, een D'Avaux bij voorbeeld, aan het uitvorschen en intrigueeren zou geweest zijn, gelooven wij gaarne [2]). Eveneens kwam hem de onbuigzaamheid, die hij door zijn lotgevallen had aangeleerd en die hij als een deugd eerbiedigde, in zijn ambassade kwalijk te pas. Hij heeft menigmaal het hoofd gestooten, waar een behendig gezant, langs bijwegen, zijn doel gemakkelijk bereikt zou hebben. En de eerlijkheid, die De Groot niet alleen bezat, maar ten toon droeg, kon hem ook niet dan schaden in een tijd toen de diplomatie, om de woorden van een geestig man te gebruiken, hoofdzakelijk bestond in de vervoeging door alle tijden en op alle wijzen van het werkwoord: ik bedrieg. Buitendien, in het belang van Zweden, moest hij vooral met de Fransche regeering en de Hollandsche gezanten op goeden voet staan, en de Hollandsche gezanten waren persoonlijke en staatkundige vijanden van hem, die hij van den beginne verdacht hield; den kardinaal en zijn onderhoorigen verachtte hij vooral in het eerst, en hij zelf was om zijn stroeve en schoolsche vormen en zijn eerlijk gevoel van eigenwaarde bij den kardinaal niet gezien [3]). Zoo kunnen wij ons niet verwonderen, als wij bevinden dat hij in zijn onderhandelingen doorgaans ongelukkig is geweest; dat Frankrijk en Zweden spoedig verkozen buiten hem om te handelen, zoodat zelfs zijn naam niet eens voorkomt in de *Mémoires de Richelieu;* dat zijn brieven opgevuld zijn met klachten over miskenning. Want nog een hoedanigheid, die wij niet verhelen mogen, bezat

1) Vgl. Epistolae, N°. 373.
2) Vgl. Wicquefort, Mém. touchant les Ambassadeurs, (edit. in 12°) p. 15.
3) Vervolg van het Leven van De Groot, blz. 302.

De Groot in hooge mate: hij was ijdel [1]) op zijn hoogen rang en lichtgeraakt. Kort na zijn verheffing schrijft hij aan zijn ouden vader [2]), dien hij geen hoop heeft meer in dit leven te ontmoeten, en hij troost hem over zijn afwezigheid met de opmerking, dat hij nu een veel hooger ambt bekleedt dan hem, als hij in Holland gebleven was, ooit had kunnen te beurt vallen. En als iemand hem het eerbetoon, aan zijn rang verschuldigd, onthoudt, toont hij zich daarover ten hoogste verstoord [3]). Het is waar, en wij mogen het tot zijn verontschuldiging bijbrengen, in zijn tijd was de etiquette van meer belang dan nu, omdat allen er belang in stelden: de mogendheden waren niet tevreden met invloedrijk te zijn, zij wilden het ook schijnen. Doch zoo ver als De Groot ze dreef trokken haar slechts weinigen. Het is bedroevend in zijn brieven aan den kanselier zoo onafgebroken te hooren klagen over allerlei gekibbel om den voorrang tusschen hem en zijn ambtgenooten. Een man van zijn geest en zijn karakter zien wij ongaarne in zulke nietigheden verloren. Maar nog meer ontstemt het ons in zijn vertrouwelijke brieven aan vrienden en betrekkingen zooveel over die ijdele titels en hoofsche eerbewijzen te lezen. Brieven uit Holland, van oude bekenden, waarin hij niet met den titel van Excellentie werd aangesproken, ergerden hem [4]). Hij wendde voor in het onthouden van dien titel een poging zijner vijanden te zien om hem, den gezant, tot den rang van resident te verlagen; om de eer van Zweden mocht hij daarin niet berusten. Maar moest hij daarom den aanbevelingsbrief van zijn vriend Barlaeus, omdat er dat ongelukkige „Excellentie" aan ontbrak, ter zijde leggen [5])? Nog erger: een brief van Vondel, die waarlijk De Groot eer genoeg bewezen had, werd om gelijk verzuim eveneens verworpen [6]), een brief van den jongen Hogerbeets te nauwer nood gelezen [7]). Ten laatste schrijft hij aan zijn broeder

1) Een beoordeeling van De Groot's karakter, zooals hij zich in 1613 in Engeland voordeed, geleverd door den aartsbisschop van Canterbury in een brief aan Winwood (Winwood-papers, III, p. 459), is niet vleiend: De Groot wordt voorgesteld als een pedant en een snapper, die niemand liever dan zich zelf hoort, en praat alsof hij een geleerde les opzegt. Vgl. wat hij zelf zegt: Verantwoordingh, blz. 202, 203.

2) Epistolae, N°. 1364, App. N°. 496.

3) Vgl. Epistolae, N°. 829, 831.

4) Epistolae, N°. 829, 831, App. N°. 527, 536, 542, 545, 551, 699.

5) Epistolae, N°. 542.

6) Epistolae, App. N°. 542. Het schaadde echter niet aan hun vriendschap: zie Vondels brief, na Grotius' sterven geschreven, in: Hooft, Brieven, IV, blz. 205.

7) Epistolae, App. N°. 628.

Willem [1]): „Gij zult mij genoegen doen als gij geen Hollanders meer tot mij zendt, want zij schijnen maar te komen om mij oneerbiedig te behandelen; ik heb dezulken niet van noode" [2]). Zoo ver gaat zijn gevoeligheid, dat hij, een jaar na zijn aankomst te Parijs, ophoudt den kardinaal, aan wien het lot van Europa hangt, te bezoeken, dewijl deze, wegens zijn geestelijke eminentie, zich in zijn eigen hôtel den voorrang boven den Zweedschen ambassadeur aanmatigt, hetgeen De Groot, als vertegenwoordiger eener protestantsche mogendheid, ondragelijk acht [3]). En daar hij buitendien de eer niet geniet, die hij oordeelde dat hem toekwam, stelt hij iets later aan zijn regeering voor geen gezant meer te Parijs te houden, en slechts iemand van minderen rang te zenden, die niet gelast zou wezen tot handelen, maar alleen tot hooren. En dat raadt hij op een tijdstip, als Zweden den bijstand van Frankrijk niet ontberen kan! Natuurlijk liet Oxenstjerna zich tot zulk een dwazen stap niet verleiden.

Keeren wij ons tot Maria van Reigersbergh. Uit den tijd van haar verblijf te Hamburg hebben wij geen brieven van haar over. De eerste die volgt na den brief, dien wij het laatste aanhaalden, is reeds uit Parijs gedagteekend. Het was haar een groote voldoening met den rang van ambassadrice terug te keeren in de stad, die zij als vrouw van een zoo diep vernederden balling verlaten had. Zij was gelukkig aan het Fransche hof te verkeeren, ontvangen te worden bij de koningin, een dochter van het trotsche Habsburgsche vorstenhuis. Zij had meermalen de aangenaamheden van het wonen te Parijs geprezen: „Dat wij twaalf duizend gulden 's jaars hadden, wij zouden geen betere woning wenschen om pleizier te hebben; als ik een koets had was ik liever hier dan in Holland" [4]). En nu kwam zij in dat bekoorlijke Parijs terug met een jaarlijksch inkomen van niet twaalf, maar twintig duizend gulden, met koets en paarden, prachtiger dan zij ooit had durven wenschen, met een rang die haar aan de edelste dames gelijk stelde. „Wij zijn met ons vijven (zoo beschrijft zij haar huishouden [5])), twee edellieden maakt zeven, een staatsjuffrouw acht, de hofmeester en de secretaris tien.... Wij hebben een

---

1) Epistolae, App. N°. 679. Zijn broeder zelf keurt dit af: zie App. N°. 682.

2) Hij wijt alle miskenning aan de Hollanders: Epistolae, N°. 1311.

3) Luden, Hugo De Groot, blz. 255; Baugeant, Hist. des guerres et négotiations, II, p. 60.

4) Brieven, blz. 108.

5) Brieven, blz. 119.

groote huishouding, zeventien boden in de keuken. UE." (het is haar broeder Nicolaas, tot wien zij deze voorname aanmerking richt) „UE. weet niet wat moeite men met de bedienden heeft.... Wij maken onze rekening te verteren wat men ons geeft. Als wij kunnen toekomen, is het ons genoeg."

Maar dat was juist de zaak, het toekomen ging bezwaarlijk. Het tractement van den ambassadeur werd, in den ongeregelden oorlogstijd, niet beter uitbetaald dan vroeger het pensioen van den balling [1]). En de zooveel zwaarder lasten maakten het uitblijven der baten des te gevoeliger. De financiëele zorgen waren even nijpend als voorheen, en het was Maria alweer die ze te torschen had. Eens (in 1640) is zij zelfs naar Holland getrokken om van den daar woonachtigen betaalmeester althans eenige afrekening te verkrijgen. „Die alle dagen vier, vijf en twintig menschen te voeden heeft en te onderhouden, een kostlijke huis, koets en paarden, en drie zonen buiten 's huis, heeft genoeg te doen. Geloof dat ik werk genoeg heb eer ik ieder het zijne bezorg. Mijn hoofd doet er mij somwijlen zeer van. Ik ben een tijd lang niet wel geweest. Ik ben sedert een maand vijfmaal gelaten. Mijn bloed was zoo kwaad dat er vrees was voor een zware ziekte; doch ik hoop dat het nu geen nood heeft: het laatste bloed was beter. Ik doe al wat ik kan, om mij op te houden. Ons huishouden kan mij niet wel missen. Ik mag niet sterven; het zou de ruïne van onze kinderen zijn. Maar God ziet daar niet altijd op [2])."

Geen benijdbaar lot is het dat ons hier wordt geschilderd, en geen tevredenheid spreekt in deze woorden. Meer plichtgevoel dan lust om te leven straalt er in door. En die stemming was niet voorbijgaand. In alle brieven van later tijd heerscht dezelfde sombere toon. De wereldsche grootheid had ook Maria van Reigersbergh geen geluk aangebracht. „Wat is ons geheele leven geweest? Niets dan kwelling en droefheid; en als wij den geest niet sterk hadden, en als wij niet zagen dan op het tijdelijke, hoe hadden wij al de kwellingen kunnen weerstaan? Het gaat in het achtste jaar dat wij hier zijn in den staat waarin wij zijn. God weet hoeveel distelen en doornen dat er in gevonden worden, en dat om den ijdelen titel en den soberen kost [3])."

Hoe nietig, hoe kleingeestig wordt bij dit zoo diep gevoelde hartzeer, het behagen dat De Groot in dien ijdelen titel schept, en

1) Epistolae, N°. 979, 1012, 1083, 1095, 1212, 1227, 1263, 1278, 1490, 1536.
2) Brieven, blz. 132.
3) Brieven, blz. 141.

zijn zorg dat hem dien titel niemand, zelfs Vondel niet, onthoude!

Met Maria hebben wij deernis; zij was ongelukkig [1]), en wat het bedroevendst van al is, de tijd en de tegenspoed hadden op haar karakter ongunstig gewerkt. Haar kloekheid was in hardheid overgegaan, de vrouwelijke teerheid, de moederlijke zachtheid waren vervlogen. Tegenover haar zonen, die niet te best oppasten, toont zij zich streng, strenger dan menig vader. Zij wekt onze bewondering als zij in haar jeugd haar man tot moedig plichtbetrachten aanspoort; maar als wij haar thans haar zoon, te midden van het krijgsgevaar, tot dapperheid hooren aanzetten, verwonderen wij ons meer dan wij bewonderen. „Wij hooren dat de hertog (Bernhard van Weimar) u haast een cornette zal geven, zoo hij ziet dat gij couragie hebt. Doe uw best om het te toonen. Wat is een man zonder couragie [2])?" In den mond eener Spartaansche moeder zou zulk een opwekking misschien niet ongepast zijn, maar een Christenmoeder betaamt het den krijgsmoed harer kinderen eer te matigen dan aan te vuren. Doch in het algemeen, de toon van Maria tegen haar zonen is hard en onaangenaam. Het opschrift van haar brieven is gewoonlijk niet meer dan: „Zoon"; het slot: „Ik zal blijven uw moeder." En de brieven zelven bevatten geen woord van moederlijke liefde, van hartelijke deelneming in het lot der kinderen. Tot plichtvervulling, tot werkzaamheid, tot zuinigheid worden zij opgewekt, een enkele maal tot godsvrucht, maar in den toon die een harden voogd zou passen, niet in die liefdevolle taal eener moeder, die zelfs het gemoed van den verloren zoon kan roeren en tot bekeering bewegen. Wij mogen daarom Maria niet hard vallen; in de deugden, die wij in hare jeugd bewonderden, lag de kiem van de eigenschappen, die ons thans mishagen; de levensloop, die haar werd aangewezen, moest juist het krachtige, het harde van haar karakter bovenmatig doen uitkomen. Haar noodlot had haar aandacht van de vrouwelijke bezigheid, van de moederplichten, op staatszaken en financiëele beslommeringen afgetrokken; geruimen tijd waren de kinderen uit haar armen en haar oogen verwijderd geweest. Met diep gevoel zegt zij eens aan haar broeder:

---

1) Haar moeder stierf in December 1638 (Epistolae, N°. 1096) of een jaar vroeger (zie N°. 883); haar zuster en De Groot's vader overleden in 1640 (l.c. App. N°. 1371). Zijn moeder, die in 1640 aan de oogen leed, zoo dat hij haar daarom liever niet schreef (Epistolae, App. N°. 512), begon in 1642 te sukkelen en stierf in Januari 1643 (Epistolae, App. N°. 637, 638, 640).

2) Brieven, blz. 129.

„De zwarigheid, die ons de Hollanders hebben aangedaan, voelen wij meest in onze kinderen" [1]).

Het oudste der kinderen was een meisje, Cornelia, de lieveling haars vaders, die in haar zijn evenbeeld aanschouwde [2]). Zij had reeds de gevangenschap harer ouders gedeeld, zij deelde ook in hun ballingschap. Toen zij opgroeide en huwbaar werd, was het een der zorgen van haar moeder, hoe zij nog ooit in de vreemdelingschap een huwelijk zou doen, dat harer waardig was. Maria van Reigersbergh spreekt daarover meermalen vertrouwelijk in de brieven aan haar broeder Nicolaas. Wat zij zegt is te karakteristiek voor den tijd en voor haar zelve, om het hier niet over te nemen. „Wat de dochters aangaat, wij kunnen ze hier niet uithuwelijken dan aan katholieken, en, om een goed huwelijk te doen, moeten zij een man nemen die bejaard is. Als wij ons daartoe konden verstaan, geloof ik dat er wel wat voordeel te doen zou zijn. Nog onlangs is mij gevraagd, op last van een persoon die zeer veel goede qualiteiten heeft, en onder andere zeer rijk is, of wij wel van meening waren Cornelia aan een katholiek uit te huwelijken. Ik antwoordde dat wij ze liever aan een van de religie zouden geven. Verschillenden hebben mij van dien man gezegd dat hij op Cornelia het oog had. Hij is een heel rijk man, maar hij is van uw jaren en katholiek; anders ware hij een zeer goede partij. Gij zult zeggen, gelijk ik ook zeg, dat zij nog jong is en geen haast heeft; maar gij moet bedenken dat, bijaldien wij van meening waren haar hier uit te huwelijken, zij veel meer waard is met de achttien dan met de vier en twintig. Als de dochters hier over de achttien jaar zijn, minderen zij van dag tot dag [3])."

De laatste zinsneden zouden wel zoo gepast zijn, als er sprake was van een paard of een hond aan den man te brengen, en niet een jonge dochter. De jonge dochter had niet alleen tegen den rijken edelman dat hij katholiek was, maar ook dat hij de jaren droeg van haar oom Reigersbergh. „De jaren stonden Cornelia wel wat tegen; zij verbeeldt zich dat oude mannen gewoonlijk wel wat moeilijk zijn. Zij kent twee of drie oude mannen, die jonge vrouwen hebben, die wat vies zijn. Dat exempel doet haar een tegenzin in de oude mannen hebben [4])."

1) Brieven, blz. 139.
2) Epistolae, App. N°. 469.
3) Brieven, blz. 105.
4) Brieven, blz. 82.

Eerst na haars vaders dood is Cornelia gehuwd met een Fransch edelman, den vicomte de Montbas, en met dezen naar Holland, waar hij krijgsdienst genomen had, teruggekeerd. Haar verdere geschiedenis gaat ons thans niet aan. Behalve deze dochter en twee andere, die vroeg gestorven zijn [1]), had De Groot drie zonen, wier opvoeding wel wat veronachtzaamd is, daar hun ouders er zich niet onverdeeld genoeg aan konden toewijden, en zij, om goed onderricht te genieten, langen tijd buiten het vaderlijk huis gezonden waren. Toen het tijd werd een beroep voor hen te kiezen was de beslissing niet gemakkelijk; immers de meeste kostwinningen waren voor de kinderen van den Hollandschen patriciër te gering: advokaat of soldaat, anders konden zij al niet worden. En de zonen zelven wisten niet recht wat zij wilden. De oudste, Cornelis, was in de rechtsgeleerdheid opgebracht, maar gevoelde meer lust om soldaat te worden. De tweede, Pieter, was voor den zeedienst bestemd, maar verkoos liever advokaat te wezen [2]); hij is de beruchte gezant bij Lodewijk XIV in 1672. De derde, Dirk, ging met toestemming zijner ouders in krijgsdienst. Het was gedurende den Dertigjarigen oorlog gemakkelijk genoeg een officiersplaats te krijgen.

Toen Pieter op twintigjarigen ouderdom tegenzin in de voor hem gekozen loopbaan begon te toonen, schreef hem zijn moeder een brief, die zeker niet van moederlijke teerheid getuigt. Ik wil er slechts eenige regelen van uitschrijven [3]): „Zoon Pieter! Uw vader had gewild dat gij een zeereis zoudt ondernomen hebben, omdat hij meende dat gij daardoor best tot advancement zoudt kunnen geworden. Uw oom schrijft echter dat gij gansch tot geen reizen gezind zijt. Wij denken dat het is omdat gij u verbeeldt dat men u dat raadt om u kwijt te zijn. Die u dat hebben wijs gemaakt hebben u geen voordeel gedaan." Hoe ongelukkig een gezin, waar de kinderen zoo iets van hun vader en moeder kunnen gelooven! „Maar uw oom De Groot schrijft dat gij best zin hebt om in de rechten te studeeren. Ik denk dat gij meent te doen als vele anderen, den naam te hebben van advokaat, en wel opgepronkt langs de straat te gaan wandelen, en somwijlen de juffrouwen te gaan bezoeken. Geloof mij, dat is uws vaders meening niet. Zijn meening is dat gij alle drie u zult stellen om

1) Maria, jonger dan Cornelia, stierf in 1635, kort na de aankomst te Parijs (Epistolae, N°. 377, 378, App. N°. 339; Vossii Epistolae, p. 267); over de geboorte van Francisca in 1626 vgl. App. N°. 135, 137, 141.

2) Epistolae, N°. 344, 407, App. N°. 326, 328, 335, 352, 360, 380, 426, 427.

3) Brieven, blz. 121.

geld te winnen en u zelven voort te helpen. Uw vader had uw oudsten broeder geschikt tot de rechten [1]); hij zegt dat hij wel wilde dat men hem bekwaam gemaakt had tot de zee. Zie eens wat humeuren! Wat dunkt u? Zouden de kinderen niet best doen huns vaders oordeel en genegenheid te volgen?... Dezen schrijf ik u uit uws vaders naam, die het van mij heeft begeerd."

Meestal liet De Groot zijn vrouw met de kinderen begaan, en hij keurde goed wat zij beschikte. Slechts zelden zien wij hem een ander plan aanbevelen dan zij ontworpen had. En dan wordt hij niet vriendelijk terecht gewezen. Zoo had hij, toen Pieter dan toch advokaat geworden was, gewild dat deze zich, liever dan te 's Gravenhage, te Amsterdam zou vestigen [2]); want Amsterdam, dat hem bij zijn laatste verblijf zoo eervol behandeld had, ging hem na aan het hart: „daar alleen," oordeelde hij, „werd de kranke en kwijnende vrijheid nog gekoesterd." Maria, die zich toen in Holland ophield, diende hem schriftelijk op dat advies als volgt [3]): „Gij doet mij nog lachen, hoe kwalijk het mij lust, als gij zegt dat men Pieter immers naar Amsterdam zou laten gaan wonen. Als UE. iets in het hoofd heeft, geen redenen kunnen het er uit brengen.... Ik bid u, zet toch die lorren uit het hoofd, dat gij meent dat, als hij maar te Amsterdam is, dat het dan wonderen zullen wezen. Het ontbreekt hem aan geen werk. Gelooft gij mij noch iemand van de mijnen, vraag het aan uw broeder: ik hoop immers dat gij dien wel zult gelooven."

Er staat boven dezen brief, als van ouds: „Allerliefste." Maar de toon is niet meer die van vroeger dagen. In den geheelen bundel is er geen brief, die ons zoo ontstemt en tegen de schrijfster inneemt als deze. Hij getuigt van huiselijke oneenigheid, vooral van onmin met de kinderen, waarbij dezen wel niet alleen de schuld zullen gehad hebben. „Mij dunkt" (schrijft Maria [4])) „dat het met de mijnen gaat als men van Spanje zegt: dat het al goed is dat er van daan komt, behalve dat spreken kan; zoo gaat het ook met mij en de mijnen. Al dat er van mij komt is niet kwaad, behalve dat gezegd en geraden wordt. Ik ben altijd nog goed genoeg om voor de kinderen geld bijeen te rapen.... Had ik mij begeven om gouvernante in iemands huis te zijn, en had ik daar zoo vele jaren wel en getrouwelijk gediend, men zou mij meer eere doen,

1) Vgl. Epistolae, App. N°. 427.
2) Vgl. Epistolae, No. 946, 1371.
3) Brieven, blz. 135.
4) Brieven, blz. 134.

dan men nu doet, daar ik moeder ben.... Mijn intentie is mij van al deze bekommeringen te ontlasten, dewijl ik zoo weinig aanzien bij de kinderen heb, en de bekommeringen te laten aan hen die het commandement hebben."

Het is zeker smartelijk als een moeder zoo moet klagen. Maar wij kunnen de meening niet onderdrukken, dat zij als gouvernante behandeld wordt, omdat zij te veel gegouverneerd en te weinig moederlijk lief gehad heeft. Er zijn gemoederen waarop de tijd zegenend werkt, die met de jaren zachter, aanminniger worden, die den hemelschen vrede reeds aan deze zijde van het graf vertoonen. Zulk een karakter was dat van Maria van Reigersbergh niet. De harde trekken, die het oorspronkelijk kenteekenden, waren door den tijd nog dieper ingegroefd; de vrouwelijke zachtheid, die niet geheel ontbroken had, verdween met het klimmen der jaren. Haar moed om tegenspoed te verduren ontaardde in ongevoeligheid. „Als ik aantrekkend was," schrijft zij aan haar broeder [1]), „ik zou nimmermeer rust hebben."

Geheel anders ging het met De Groot. Nog altijd was hij ambassadeur van een krijgvoerende mogendheid aan een zeer oorlogzuchtig hof. In zijn huis, zagen wij, ging het zeker niet altijd vreedzaam toe [2]). Maar des te meer hongerde en dorstte zijn gemoed naar vrede. Vrede in Kerk en Staat, vrede van de Europeesche mogendheden onderling had hij altijd vurig gewenscht; die wensch werd meer en meer hartstocht, en nam zijn ziel geheel in. De eenheid der Kerk, die de misbruiken der Roomsche geestelijken en de onstuimige hervormingszucht van Luther en Calvijn verbroken hadden, weer te herstellen, was het levensdoel dat hij voor oogen had. Onafgebroken hield hij zich met de gedachte daaraan bezig, onvermoeid werkte hij aan haar verwezenlijking [3]). Door de ijdelste inbeelding vond hij zich aangemoedigd tot volharden; hij hoopte zoo vurig dat hij het heilige doel nader kwam [4]). De hardste lessen, die de ondervinding hem toediende, de toenemende onverdraagzaamheid in Engeland en elders, verstoorden zijn vromen waan niet. De plichten van zijn ambt nam hij getrouwelijk waar, maar slechts als bijzaak; hij achtte zijn betrekking van gezant een middel, hem van God beschikt, om de goede zaak des te meer

1) Brieven, blz. 152.

2) Hij eindigt een zijner brieven (App. N°. 599): „Saluta quaeso.... D. Utenbogardum, felicem quod prole careat" (10 Mei 1642).

3) Epistolae, N°. 1706, App. N°. 491, 613, 650.

4) Epistolae, N°. 496.

te bevorderen. „God" (schrijft hij [1])) „God heeft mij dit gezantschap beschikt, opdat ik vrij zou kunnen spreken. Zal ik dan in een zoo heilig werk nalatig zijn?" Talrijk zijn de geschriften, in dit tijdvak door hem opgezet, allen strekkende tot hetzelfde doel. Allen ademen vrede, en zij wekten niets dan strijd. Want de Kerk, waarvoor Grotius dweepte, was steeds de bisschoppelijke gezuiverd-katholieke Kerk der oudheid. De hervormde Kerk der zestiende eeuw, naar de nieuwe behoeften van den tijd gesticht, bleef hem vreemd. Geen wonder dat hij een aantal protestantsche bestrijders tegen zich kreeg! Zij betichtten hem van allerlei ketterij, van de ergste die zij bedenken konden, van Roomschgezindheid. Maar De Groot stond even ver buiten de beide kerken van zijn tijd; hij leefde in een ideaal, dat hij zich uit de overleveringen der eerste christeneeuwen gevormd had. Van de nieuwere predikers was Erasmus de man naar zijn hart, zijn heilige [2]). Zijn eerste bezoek, bij zijn terugkeer te Rotterdam, had hij aan het in zijn afwezen opgerichte standbeeld van Erasmus gebracht; hij beschouwde zich daartoe als tot een bedevaart verplicht [3]). Maar de kerkhervormers, „hen die de misbruiken der Kerk door scheuring hadden willen wegnemen," schatte hij niet veel hooger dan hen die de misbruiken bedreven hadden [4]). Merkwaardig zijn de brokstukken uit zijn briefwisseling met zijn zwager over dit onderwerp, ons door Van Cattenburgh bewaard; het is opmerkelijk hoe de minst verstandige, de minst gemoedelijke van de twee toch de waarheid het duidelijkst ontwaart, misschen juist omdat hij, de oudheid minder kennende, onbevangener in het tegenwoordige rondziet. Op de klachten van De Groot over de rampen, door de scheuring der Kerk veroorzaakt, antwoordt Reigersbergh eens zeer juist [5]): „De reformatie, het is waar, heeft veel onheilen met zich gesleept; maar waartoe ware zonder reformatie de Christelijke religie niet vervallen? Die de Kerk in de Kerk wilden reformeeren, werden verdrukt. En zonder eenigen buiten de Kerk, hadden wij het licht niet dat in de Kerk wordt gezien. Maar al die dingen" (eindigt hij bescheiden) „weet UE. beter."

Neen, De Groot wist het niet beter. Hij had geen oog op zijn tijd.

---

1) Epistolae, App. N°. 534; cf. N°. 1371, 1582.

2) Ook hij was immers door de zijnen miskend en bij zijn leven nergens minder dan in Holland geëerd (Epistolae, N°. 1168, cf. 1742).

3) Leven van De Groot, blz. 409; Nederl. Spectator, 1871, blz. 370.

4) Vervolg van het Leven van De Groot, blz. 322.—Over Calvijn vgl. Epistolae, N°. 1520.

5) Vervolg van het leven van De Groot, blz. 321.

Te midden van den godsdienstoorlog levende, had hij daarin niet gezien dan strijd tusschen tweeërlei kerkleer en kerkgebruik; hij had niet gezien dat twee levensbeginsels in strijd waren; dat de reformatie meer bedoelde dan het afschaffen van eenige misbruiken, dat zij de stiklucht der middeneeuwen, die het leven der Europeesche menschheid dreigde uit te blusschen, verdreven had; dat aan haar zegepraal de vrijheid van denken en van spreken, de onmisbare voorwaarde van beschaving en ontwikkeling, die hij zelf zoo beminde, onafscheidelijk verbonden was.

Terwijl hij te Parijs gezant was, barstte er in Engeland een nieuwe godsdienstoorlog uit; de Puriteinen kwamen in opstand tegen de van Roomsche begrippen doordrongen kerk en staat. Had De Groot oogen gehad om te zien, geen leerrijker voorbeeld had hem vertoond kunnen worden. De Anglicaansche kerk was een kerk, zoo als De Groot ze wenschte, naar het model der verre oudheid ingericht [1]). Haar aartsbisschop Laud, de kleingeestige die niets heeft dat voor hem pleit dan zijn ongelukkig levenseinde, was een begunstiger der hereeniging van Roomsch en Onroomsch [2]), en om die reden in de schatting van De Groot een eerwaardig, een groot man [3]). Maar wat leerde juist op dit tijdstip de ervaring? Dat die hooggeprezen kerk een dood lichaam was, waarvan zich de levende krachten der natie met walging afkeerden; dat de uiterlijkheden nietig zijn als geen overtuiging ze bezielt, en dat overtuiging niet zoo verdraagzaam kan wezen dat ze zelfs het meest tegenstrijdige omhelst en liefheeft als zich zelve. De oordeelvellingen van De Groot over die onuitputtelijk leerrijke omwenteling zijn die van een kamergeleerde, niet die van een staatsman die zijn tijd begrijpt.

Niet veel juister is zijn beoordeeling van Richelieu. Wij merkten reeds op dat De Groot, om een verzuim van plichtpleging, den staatsman, die Frankrijk en Europa beheerschte, jaren lang niet bezocht. Natuurlijk zijn toch zijn brieven vervuld met de daden van den grooten man, die hij zelf gezien of van ooggetuigen vernomen had. Veel is er nog voor ons uit die brieven te leeren. Die het laatste tijdperk van den Dertigjarigen oorlog, dat zijn middelpunt te Parijs, in het kabinet van Richelieu, heeft, grondig wil leeren kennen, mag niet verzuimen de talrijke in het Latijn geschreven depêches van De Groot te bestudeeren. Maar

1) Vgl. Epistolae, N°. 62 p. 21, N°. 966.
2) Epistolae, N°. 372.
3) Epistolae, N°. 1074, App. N°. 530.

een juiste beschrijving van de maatregelen, waardoor de kardinaal al de draden van het bestuur in zijn vaste hand bijeengreep, en al de krachten van het rijk te zamen trok en tegen het buitenland keerde, zal hij te vergeefs daarin zoeken. Die Richelieu alleen naar De Groot's berichten beoordeelen zou [1]), zou hem voor niet veel meer dan een gewoon, maar gelukkig dwingeland houden [2]). En als het Latijnsche grafschrift echt is, dat De Groot gezegd wordt op den kardinaal gemaakt te hebben, is dit het sterkste bewijs van zijn kortzichtigheid. „De Christenvorsten heeft hij tegen elkander in de wapenen gebracht; het hof heeft hij met zijn nietige creaturen vervuld; met Europa heeft hij zijn spel gespeeld" [3]). Wie zal beneden zulk een grafschrift den bedwinger van een zelfzuchtigen adel en van weerbarstige Hugenooten, den grondvester van het monarchaal gezag, den overwinnaar der Habsburgsche rijken, den wegbereider van Lodewijk XIV zoeken, zonder wiens tusschenkomst de Roomsche staats- en kerkbegrippen wellicht het protestantisme in Europa vernietigd hadden?

Is het wonder dat Zweden met zulk een bevooroordeeld en onhandig gezant op den duur niet tevreden was [4])? Al sedert jaren liepen er geruchten, dat De Groot op het punt stond van teruggeroepen te worden. Zijn vrienden smeekten hem, in zijn godgeleerd geschrijf — waaraan zij de ontevredenheid over hem voornamelijk toeschreven — toch omzichtiger te wezen, zich niet zoo open ten gunste van Roomsche begrippen en instellingen te verklaren en den protestanten geen ergernis te geven [5]). Maar hoe kon De Groot zonder zelfverloochening en plichtverzuim dien raad opvolgen? Hij geloofde zich door God geroepen om te spreken; hoe zou hij zwijgen of anders spreken dan de geest getuigde? Zoo lang de dochter van Gustaaf Adolf minderjarig was, en de kanselier, die hem had aangesteld, voor haar regeerde, bleef De Groot in zijn post gehandhaafd [6]). Maar een der eerste daden van koningin Christina was het zenden van een buitengewoon gezant naar Parijs; en toen De Groot, dien wenk begrijpende, zijn terugroeping verzocht, werd hij terstond eervol [7]) uit zijn

1) Zoo oordeelden trouwens de meeste tijdgenooten: vgl. De Sacy, Variétés, I, p. 93.

2) „Cardinalis mundo gravis esse desiit", zoo kondigt hij (App. N°. 629) aan zijn broeder den dood des grooten mans aan.

3) Luden, Hugo De Groot, blz. 277.

4) Toch werd hij geprezen, in 1639 (Epistolae, N°. 1141).

5) Vgl. Epistolae, App. N°. 572, 610.

6) Zie daarover: Vervolg van het Leven van De Groot, blz. 397.

7) Hij zegt: op het eervolst (Epistolae, N°. 1757).

betrekking ontslagen en naar Stockholm opontboden. Hij ging alleen, zonder vrouw of kinderen; Maria vergezelde op dien tijd haar zieke dochter naar de baden van Spa [1]. Hij nam zijn reis over Holland, en werd er, in het bijzonder te Amsterdam, onthaald en gevierd. Het was het afscheidsbezoek dat hij aan het vaderland bracht. Zijn ouders, velen zijner vrienden vond hij er niet meer; zij waren hem voorgegaan in het graf; hij stond hen spoedig te volgen. Mogen wij in het gunstig onthaal, dat hem geschiedde, een verzoening zien tusschen het vaderland en den lang verstooten zoon, zijn wederopneming in de rij der burgers? Het is ons goed het te gelooven. De Groot was te echt Hollander in zijn hart om als Zweed te sterven. Te Stockholm werd hij met de onderscheiding bejegend, waarop zijn naam hem aanspraak gaf; een nieuwe werkkring in den staatsraad werd hem aangeboden; maar hij bedankte, hij achtte zich uit den dienst van Zweden ontslagen; en, misschien geraakt over zijn afscheid dat hem onwaardig scheen, begaf hij zich vrij overhaast naar Lubeck op weg. Waarheen wilde hij verder? Naar Holland terug misschien? Wij weten het niet [2]. Na een stormachtige zeereis en een vermoeienden tocht op een wagen, kwam hij ongesteld te Rostock aan; hij was alleen, hij kon niet voort, hij moest het bed houden. Spoedig voelde hij dat de dood hem naderde [3]. Een Luthersch predikant stond hem bij, en ontving van zijn stervende lippen de betuiging, die zijn geheele leven voortdurend had afgelegd, dat hij zijn hope alleen op Christus gevestigd had. Zoo stierf hij (28/29 Augustus 1645) ver van de zijnen, in vreemdelingschap gelijk hij geleefd had. Zijn gebeente werd in den vaderlandschen grond begraven [4].

Wie kan bij dat verlaten sterfbed aan de gebreken en dwalingen van den doode denken? Wij willen daar alleen weten dat hij

---

1) Epistolae, N°. 1758.

2) Vgl. echter Epistolae, App. N°. 719.

3) Zie Nederl. Spectator, 1884, p. 265.

4) Zijn lichaam werd gebalsemd, doch het ingewand in een koperen kistje in den Dom of hoofdkerk te Rostock begraven; het gebalsemde lijk werd over Hamburg naar Delft gebracht en daar begraven in het koor van de Nieuwe kerk den 3en October 1645. Op verzoek van Mr. Pieter de Groot en zijn zuster Cornelia werd 21 Juli 1663 door de regeering van Delft vergund, op het graf een „tombe met de ornamenten daertoe behoorende" op te richten. Een teekening werd ontworpen door Rombout Verhulst (zie Van Alkemade, Inleidinge tot het ceremonieel der begravenissen, blz. 240); maar daarvan is niets gekomen. Eerst in 1781 is een monument voltooid (Kunst en Letterbode, 1836, II, blz. 412, 413).

vroom en goed was; dat hij, zijn leven lang, naar waarheid en vrede gezocht had. Had hij ze niet gevonden, ze gezocht langs den weg waarop zij niet te bereiken zijn, het was den stervende genoeg dat hij er van ganscher harte naar gejaagd had. Zijn gebreken hebben wij niet verholen, zij vallen in het oog, want zij liggen aan de oppervlakte; tot in de kern waren zij niet doorgedrongen, die was onbedorven en goed. Onder de burgers, op wie Holland trotsch is, bekleedt De Groot een eerste plaats. Holland behoeft zich niet te schamen dat het den staatsman verstooten, en den balling niet op zijn eigen voorwaarde terug ontvangen heeft; maar het moet het als een volksramp betreuren dat de heillooze tweespalt zulk een man belet heeft, zonder zich zelf te vernederen, te verblijven waar zijn hart altoos gebleven is.

Na den dood van haar echtgenoot verdwijnt Maria van Reigersbergh uit onze oogen. Hebben wij reden het te betreuren? Ik geloof het niet. De eenige brief, dien wij van later tijd in den bundel aantreffen, doet niet naar meer verlangen. Hij is treurig van inhoud en somber van toon [1]). „Het schijnt dat onze fortuin niet beter is. Als het God zal gelieven, zal het beteren. Ik word schier ongevoelig, alzoo ik altijd in een egale droefheid leef. Wat er meer bijkomt, kan het niet veel verergeren."

Haar laatste levensjaren bracht zij in Den Haag, bij haar betrekkingen en vrienden, door. Zij is er in 1653 gestorven, nadat zij nog had mogen beleven dat de staatspartij van haar echtgenoot, die zij zelf met hart en ziel was toegedaan, het bestuur des lands hernomen had.

Ik had gemeend, ten slotte, nog op eenige kenteekenende bijzonderheden, de zeden en gewoonten van den tijd betreffende, die ik in de brieven van Maria van Reigersbergh had opgemerkt, de aandracht mijner lezers te vestigen. Ik had hun het portret van Maria's getrouwen correspondent, van haar broeder Nicolaas, dat zoo geestig in haar brieven geteekend staat, willen vertoonen. Ik was voornemens nog meer uittreksels uit de briefwisseling mee te deelen. Maar ik mag mijn bestek niet te buiten gaan. Ik eindig met de lezing van het aangekondigde boek in zijn geheel aan te bevelen. Niemand, vertrouw ik, zal het onvoldaan uit de hand leggen.

(Gids, 1858 II, blz. 289 vlg., blz. 417 vlg.)

---

1) Brieven, blz. 153.

DE JEUGD VAN LOUISE HENRIETTE D'ORANGE [1]).

(1866.)

Het huis van Oranje-Nassau is niet slechts rijk aan helden en groote vorsten, het mag ook roem dragen op vorstinnen, die toonbeelden zijn van vroomheid en deugd. Juliana, de moeder van prins Willem I, en Charlotte van Bourbon-Montpensier, zijn echtgenoote, strekken het geslacht, waaraan zij zich door huwelijk vermaagschapt hebben, ten sieraad. En weêrkeerig heeft het stamhuis aan andere vorstelijke familiën voortreffelijke prinsessen afgestaan, een Louise Juliane aan de Paltzische Wittelbach's, een Louise Henriette aan de Hohenzollern's van Brandenburg.

De laatstgenoemde, een dochter van prins Frederik Hendrik, de echtgenoote van den Grooten keurvorst en de moeder van den eersten koning van Pruisen, is in haar aangenomen vaderland nog geenszins vergeten. In Juni 1858 werd haar te Oranienburg — een jachtgoed in de buurt van Berlijn, waar zij zich gaarne had opgehouden, en dat ook naar haar naam genoemd is — een standbeeld opgericht [2]), dat toonde, hoe haar koninklijke afstammelingen haar nagedachtenis in eere houden, maar dat overigens niet noodig was om de herinnering aan haar persoon bij het volk te doen voortleven. Zij was, en is steeds, voor het kerkelijk Pruisen een geliefkoosd voorbeeld van christelijke en vorstelijke vroomheid. Een geschrift, te harer herinnering in

---

1) Vgl. over ditzelfde onderwerp: Erdmannsdörffer, Louise Henriette von Oranien und der Prinz von Tarent, in: Zeitschrift für preussische Geschichte, XV 1 (1878) S. 242 flg.

2) Zie Van Lennep, Vondel, I, blz. 540.

1835 te Berlijn uitgegeven [1]), noemt haar „een der beminnelijkste en vroomste vorstinnen, waarin zich ooit eenig volk heeft mogen verheugen." „Als een zegen Gods (zoo lezen wij verder) was zij in het keurvorstelijk huis en in het land van Brandenburg gekomen, en als een voortdurende, altijd nieuwe zegen werkte zij in dat huis en in dat land gedurende de twintig jaren van haar echt." Dit is nauwlijks overdreven. De invloed der vorstin op haar gemaal en op haar onderdanen is waarlijk groot en uiterst weldadig geweest.

Maar ten onrechte, naar het mij voorkomt, wordt haar vroomheid ook nog aan onze tijdgenooten ter navolging aanbevolen. Mettertijd veroudert de vorm van alles; alleen het wezen blijft onveranderlijk hetzelfde door alle tijden heen. Dit is ook van de vroomheid waar; haar wezen voorzeker is sedert den tijd der keurvorstin niet veranderd, maar wel de wijze waarop zij zich uit. Het godsdienstig geloof, waaraan de vroomheid gepaard gaat, loutert zich met de vordering der wetenschap, en ontdoet zich van de bijgeloovigheden, die het misvormen; en zoo neemt ook de vroomheid allengs een edeler en waardiger gestalte aan. Louise, zoo als zij ons door haar Duitsche lofredenaars en levensbeschrijvers wordt voorgesteld, en zoo als zij zich in de beroemde liederen, die zij gedicht heeft [2]), aan ons voordoet, is een te zwaarmoedige, te lijdelijke figuur, dan dat zij voor ons in onzen tijd nog de ware type der christelijke vroomheid wezen kan. Zij behoort tot die vromen, die de wereld als een tranendal beschouwen, waaruit het een geluk is door den dood te ontkomen; het leven als een proeftijd, op zich zelf van luttel waarde, alleen als inleiding tot een hooger bestaan te waardeeren; het lichaam als een kwaad, als een booze, dien men door boeten en vasten kastijden en bedwingen moet. Zij voegt zich in al wat haar van Hooger hand wordt beschikt met een gelatenheid, die aan onverschilligheid grenst; innige gehechtheid aan iets wat wereldsch is, zelfs aan haar liefste panden, acht zij zondig. Als zij haar einde voelt naderen, zegt zij: „Ik heb wel geen reden om naar mijn dood te verlangen; ik bemin den keurvorst, mijn heer, hartelijk en zoo ook mijn lieve kinderen;

1) Die Churfürstin Louise Henriette zu Brandenburg.

2) Van de vier of vijf stichtelijke liederen, die men haar op goede gronden toekent, ademt alleen het eerste („Gott, der Reichthum deiner Güte") eenige levensvreugde, en het eindigt evenwel met de ontboezeming: „dass ich hasse Welt und Zeit, und ein Feind sey dieser Erde". Het schoonste en meest bekende lied: „Jesus, meine Zuversicht", is in uiterst weemoedigen toon gestemd.

maar ik wil gaarne mijn God gehoorzaam wezen." En toch was haar oudste zoon pas tien jaren oud, en dus juist in den leeftijd waarin de invloed der moeder het dringendst van noode is. Maar haar geloof in den Algoede maakte haar zelfs voor de toekomst van haar kinderen onbezorgd; ook zonder haar, vertrouwde zij, zou alles zich ten beste schikken. Zoo scheidde zij, negen en dertig jaren oud, van een leven, dat aan aardsche vreugde arm was geweest, en waarvan zij volkomen los was.

Aan zulke minachting der wereldsche genietingen paarde zich van zelf een verachting van den vleeschelijken mensch. Gedurende de laatste jaren van haar leven had zij den Dinsdag voor bede-, boete- en vastendag bestemd [1]). Dan zonderde zij zich af en verzonk in zelfbeproeving en vernedering voor God; zelfs bij ziekte gunde zij dien dag aan haar lichaam geen spijs en geen lafenis; zij ontvlood met haar gedachten de booze wereld, en verplaatste zich in het bovenzinnelijke, dat haar toekomst en haar hope was. — Het valt ons, die de wereld en het leven zoo geheel anders opvatten en betrachten, niet licht, een vroomheid als deze naar waarde te schatten, en eerbied te koesteren voor een eerbiedwaardig gevoel, dat zich op zulk een onwaardige wijze uitspreekt. Wij moeten echter de kern van de schaal onderscheiden. Het bijgeloof, dat de edele ziel bevangen hield, gaf aan haar vroomheid, die haar wezen was, deze jammerlijke plooi. En dat bijgeloof was het geloof van haar tijd. Haar gemaal werd evenzeer door een valsch begrip van God tot bijgeloovigheden gebracht, die hem in onze oogen zouden vernederen, zoo wij den geest van zijn tijd niet tot zijn verontschuldiging lieten getuigen. Toen zijn geliefde gemalin door de geneesheeren was opgegeven [2]), schreef hij, radeloos van smart, een soort van beding, dat hij met God had aangegaan, een gelofte, ter neder, waarbij hij zich verplichtte, zoo de Heer nog uitredding schonk, een armhuis te bouwen, en tot onderhoud daarvan een jaarlijksche rente van 6000 thaler vast te zetten. Wij moeten ook hier den vorm voorbijzien, om den inhoud, die er in opgesloten ligt, te waardeeren. Wij willen slechts opmerken, welk een aanzienlijke som de zuinige en niet rijke vorst voor het herstel zijner gemalin over had: een bewijs, hoe innig hij haar beminde, hoe zeer zij zich zijn liefde had weten te verwerven. Ook zegt de overlevering, dat de bedroefde

1) Vgl. Aitzema, Saken v. staat, VI, blz. 346.
2) Wegführer, Leben, S. 171.

weduwnaar nog dikwerf op haar beeltenis, die levensgroot aan den wand van zijn kamer hing, bleef staren en dan uitriep: „O Louise! hoe zeer mis ik u." — Haar gemis werd hem in een tweede huwelijk slechts voor een gering gedeelte vergoed.

Uit de jeugd van de keurvorstin weten haar biografen zoo goed als niets mee te deelen; zij kennen de prinses slechts als getrouwde vrouw [1]). Wij betreuren het. Wij vragen ons af, of haar jeugd, haar eerste ervaring van het leven, misschien de zwaarmoedige levensbeschouwing van later jaren opgewekt kan hebben; of het misschien meer plichtgevoel dan de neiging van haar hart was, dat haar den keurvorst als gemaal deed eerbiedigen en aanhangen. Wij herinneren ons bij deze vraag het gedicht, door Vondel aan de pas gehuwde keurvorstinne toegezongen [2]), dat waarlijk geen vurige liefde bij de bruid onderstelt. De dichter verhaalt hoe „de keurvorst aen 't ontvoncken" raakt voor de bevallige dochter van Frederik Hendrik.

„Haer wezen, haer gelaet, haer opzicht en haer zwier
Gaen waeren door zijn ziel....
........al zijn gemoedt en zin
Blijft staeren op Louise, om haere wedermin
T'ontvoncken."

Maar de bruid legt geen wederliefde aan den dag:

„De vader ondergaet zijn dochter, die, beschreit
En bang voor 't juck des echts, te noô van Holland scheit.
. . . .
Een tedere Princes verlaet haer ouders noô,
De tederheit en schaemte, en jonckheit maeckt ze bloô."

Doelt de dichter in de twee voorafgaande verzen inderdaad op niets meer dan op den algemeenen regel, dien hij in de twee volgende uitspreekt? Was het alleen bloôheid, die de jonge prinses van het juk des echts afkeerig maakte? Of bestond er een andere reden, waarom de beschreide bruid door haar vader

1) De uitvoerigste levensbeschrijving is van Joh. Wegführer: Leben der Kurfürstin Luise (Leipzig, 1838). Zie ook: M. Schoockius, Curriculum vitae Seren. Louysae, uxoris Fred. Guil. (Colon. ap. Spreeam. 1676, l. 1667).

2) De Kleefsche Hofzwaan aan de Doorluchtigste Prinses Louise van Oranje (Van Lennep's Vondel, I, blz. 534).

bewogen moest worden om aan den keurvorst haar hand te schenken? Wij zullen het althans den uitgever van Vondel, Jacob van Lennep, wel moeten toestemmen, dat de verzen „min vleiend voor den Bruidegom" zijn. Maar geven zij nog niet iets anders te kennen, of ten minste te raden? Ik geloof, dat ik in staat ben op deze vraag een waarschijnlijk antwoord te geven. Gedeeltelijk uit bescheiden, die eerst onlangs, in het 4de deel der *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, aan het licht zijn gebracht, gedeeltelijk uit de *Mémoires du Prince de Tarente* [1]), die reeds een eeuw geleden gedrukt, maar (vreemd genoeg) door niemand geraadpleegd zijn, kan ik over andere aanzoeken om de hand der prinses eenige wetenswaardige bijzonderheden meêdeelen, die misschien over het latere leven der keurvorstin een verrassend licht werpen, en die in alle geval de zeden van den tijd, waarin zij leefde, en het karakter van haar ouders sprekend kenteekenen.

Een vorsten-huwelijk is zelden een zaak van het hart: doorgaans speelt de politiek bij zulken bruiloft voor Cupido. Bij het huwelijk van den Grooten Keurvorst vervulde inderdaad geen ander deze rol. Eer de zes en twintigjarige vorst door het wezen en de zwier van Mademoiselle d'Orange aan het ontvonken raakte, had hij reeds, zonder juist ontvonkt te zijn, over meer dan een huwelijksverbintenis, die tevens politieke alliantie zou wezen, gedacht en onderhandeld. Voor den eerzuchtigen en winzuchtigen beheerscher van Brandenburg scheen geen verbintenis gewenschter dan die met de erfdochter van wijlen Gustaaf Adolf, de minderjarige Christina van Zweden. Een huwelijk met haar zou de kroonen van beide rijken in één huis brengen, en de aanspraken van beiden op Pommeren vereenigen, en dus de grondslagen leggen voor een overmachtigen Noordschen staat. In 1642 en 1643 werden dan ook over zulk een huwelijk tusschen beide hoven ernstige onderhandelingen gevoerd, maar zij leidden tot geen resultaat. De eigenzinnige koningin was niet zeer geneigd zich een gemaal en heer te kiezen, en de Zweedsche grooten wenschten evenmin een machtigen monarch op den troon te plaatsen. Aan den anderen kant was de keurvorst te fier om eerste ambtenaar te willen zijn in een zoo aristocratischen en republikeinschen staat als Zweden toen ter tijd was, en te heerschzuchtig om zich met den rang van gemaal der koningin tevreden te stellen. In Juli 1645

1) Mémoires de Henri Charles de la Trémoille, prince de Tarente, publiés par Griffet. Liège, 1767, in 8°.

was de onderhandeling dan ook afgesprongen. „De keurvorst (zoo schreven de Fransche diplomaten aan elkander [1])) bedankt voor een kroon, die hem geen macht verzekert, en voor een huwelijk, dat hem naast en niet op den troon zou plaatsen." Van nu af vond hij in Zweden zijn geduchtsten mededinger. Het begeerde, even als hij, het hertogdom Pommeren, en zocht het bij den vredehandel te Osnabrück voor zich te bedingen. Het had grooter macht, zoo al niet rechtmatiger aanspraak, en werd door Frankrijk gesteund. Hij zou stellig het onderspit delven, zoo hij Frankrijk niet van Zweden aftrekken en voor zijn belang winnen kon. Geen beter middel om daartoe te geraken dan een huwelijksverbintenis met een Fransche prinses, de nicht van Lodewijk XIV, Mademoiselle d'Orleans, — de *grande Mademoiselle* van de Fronde, die voor al de vorsten van Europa, den een na den ander, bestemd is geworden, om ten slotte, toen haar jeugd verwelkt was, in het geheim een huwelijk aan te gaan met een saletjonker van geen hoogen rang, M. de Lauzun. — Ook van dat huwelijk, hoezeer het door het Fransche hof verlangd werd, kwam niets. De voordeelen, die het aan Brandenburg beloofde, waren te onzeker om op te wegen tegen de vernedering, die de keurvorst er in zag; hij achtte het een mesalliance zich te verbinden met de onderdane van een vreemden monarch. Zoo wendde hij eindelijk het oog naar de bevallige prinses, die hij als aankomend meisje aan het hof van Frederik Hendrik had opgemerkt, toen hij in Holland, aan de academie van Leiden, in het leger der Staten en aan het hof van 's Gravenhage, zijn opvoeding had voltooid [2]). Hij kon het waarlijk niet beneden zijn rang achten in het huis van Oranje-Nassau zijn gemalin te zoeken, sedert de koning van Engeland zich verwaardigd had zijn oudste dochter aan een prins van dat huis uit te huwelijken. En uit een politiek oogpunt scheen de verbintenis gewenscht met het eminente hoofd eener republiek, die aan de Rijnprovinciën van den keurvorst, aan Kleef en Mark grensde, en die de opkomende macht van Zweden met argwaan gadesloeg. In haar zou hij èn tegenover Paltz-Neuburg, zijn mededinger aan den Rijn, èn tegenover Zweden, zijn mededinger aan de Oostzee, een machtigen en gewilligen bondgenoot verwerven. Daarenboven, beide staten en beide familiën waren protestantsch; en nog altijd, hoewel in mindere mate

1) Négociations secrètes touch. la paix de Munster, II, p. 104.

2) Zie daarover: G. W. von Raumer, Friedrich Wilhelm des Grossen Jugendjahre, I en II. (In geen der brieven wordt van Louise d'Orange gewag gemaakt.)

dan te voren, lieten zich bij het aangaan van verbintenissen de kerkelijke sympathieën en antipathieën hooren. In alle opzichten was dus een huwelijk met Mademoiselle d'Orange voor den keurvorst geraden. Zijn meest vertrouwde raadsman, Conrad von Burgsdorf, en de moeder der prinses, Amalia van Solms, dreven er hem toe aan; en het was te vergeefs dat zijn eigen moeder, uit het huis van de Paltz [1]), op een van haar verwanten, bepaaldelijk op een dochter van den naamkoning van Boheme, zijn keus zocht te vestigen. In het voorjaar van 1646 zond hij een gemachtigde naar Den Haag, om den weg tot een openlijker aanzoek te banen.

Zoo min als dit aanzoek het eerste zou wezen, waartoe de keurvorst overging, zoo min was het het eerste, dat om de hand der prinses van Oranje gedaan werd. Hoewel zij pas negentien jaar oud was, was haar hand reeds eenige jaren geleden zoo goed als toegezegd geweest, en alleen omdat partijen het over de voorwaarden niet eens waren geworden, was zij nog altijd te bekomen. Dat was echter buiten de prinses zelve omgegaan. Haar ouders en vooral haar moeder hadden voor haar, zonder haar voorkennis, naar een voornamen bruidegom gedongen. En intusschen had zij, zonder voorkennis van haar ouders, haar hart geschonken aan een nabestaande, die niet aanzienlijk genoeg was om van haar eerzuchtige ouders ooit haar hand te verwerven.

Haar moeder was waarlijk zelve van zoo hooge geboorte niet. Zij was een dochter van graaf Hans Albert van Solms, die de fortuin van Frederik van de Paltz naar Boheme gevolgd was, in den kortstondigen voorspoed van dien Winterkoning had gedeeld, en in zijn gevolg naar Den Haag was komen vluchten, nadat de slag aan den Witten Berg aan al die heerlijkheid een eind had gemaakt. Met den vader waren de kinderen meêgekomen, en zij bleven in Holland: de zoon trad in dienst der Staten, de dochters bleven in de hofhouding der koningin van Boheme, zoo als de gemalin van den verdreven Frederik tot haar dood bleef heeten. Amalia was een schoone en statige dame; zij trok het oog van den broeder des stadhouders, van Frederik Hendrik [2]),

1) Elisabeth Charlotte van de Paltz, dochter van Frederik IV en van Louise Juliana van Nassau, en dus schoonzuster van de koningin van Boheme.

2) Een curieuse brief van Frederik Hendrik, van 27 Maart (1624), over zijn verhouding tot zijn latere gemalin, staat verscholen onder de Facsimilen van onuitgegeven brieven, bij Houtman te Utrecht, 1e aflev. Hij had wel een plaats verdiend in de Archives van Groen van Prinsterer. Ziehier wat daarin voorkomt over Amalia

en toen deze in 1625, reeds 39 jaren oud en nog ongehuwd, op uitdrukkelijk verlangen van zijn stervenden broeder, een vrouw moest nemen, vestigde zich zijn keus op de 23-jarige hofdame. Het was een huwelijk boven haar rang, dat zij dus bij overhaasting aan het sterfbed van prins Maurits sloot. Wel was de macht van den stadhouder en het aanzien van zijn huis toen nog op verre na niet wat het een twintig jaar later wezen zou; maar de hofdame der verdreven paltzgravin had zich toch niet kunnen voorstellen, dat zij de echtgenoote van den voornaamsten man der geheele Republiek zou worden. Haar zusters sloten huwelijken meer geëvenredigd aan den rang van haar vader: de eene werd burggravinne van Dohna, de andere huwde op reeds gevorderden leeftijd den weduwnaar Johan Wolfert van Brederode.

Maar wat haar geboorte, wat vroeger haar uitzichten geweest mochten zijn, de nieuwe stadhouderesse gevoelde zich op haar plaats, en streefde steeds naar nog hooger. Eens in het huis van Oranje-Nassau opgenomen, wilde zij dat huis tot den rang der Europeesche koningshuizen opvoeren. Vol vreugde zag zij, hoe haar gemaal, met uitnemend beleid, zijn invloed op de staatszaken, zijn gezag bij alle partijen aanhoudend vermeerderde. Zij vermeerderde te gelijker tijd haar gezag en haar invloed op hem; zij drong zich in zijn kabinet; zij nam deel aan de staatszaken. Weldra was het voor de mogendheden, die de Republiek tot vriend wilden houden, niet onverschillig, op welken voet zij met Amalia van Solms stonden. De ambassadeurs, de vreemde regeeringen dongen naar haar gunst, en zij verleende die niet om niet; met eerbetoon, met presenten moest haar welwillendheid gewonnen worden. Richelieu, die den stadhouder wat beters dan een ridderorde, wat beters dan den

---

van Solms: „U lesten brief van de 12 Martii stilo veteri heeft mi wel roodt doen worden, dat ick sie dat men so veel soternien van hier onbiet, die niet waer en sijn; tis wel waer, dat ick in die galerie van min maler wat hebbe doen vermaken; dat ick de schilderi van frele van Solmes hebbe, is ooc waer, maer niet met al die circonstantie, die ghi daarbi scrift. Ick hebbe die van de Ringravine mede ende die van die Coninginne, die drie die hangen bieen: ben ick nu genoomen voor een van die twee? Ick ben seer hoveerdich, dat ick aen sulken scoone dames gelike; van kleeren, van koetsen te doen maken, weet ick niet van te spreken, noc van bi die dames teeten ende savons so laet blieven; ick wilde van al min hert, dat het moct waer sin, maer so veel faveur is my niet toegelaten. Komt selver eens hier ende besiet hoe ter toegaet; tis nu de beste tijt ende waer men tminste heeft te doen. Dat ghi scrift, dat ick de naem op min hoet draege, die u dat scriven die weetent niet wel: tis de naem van Joufrou Hoedoeart, die min valentin is; ghi sult opt laest bevinden, dat deen so waer is als dander."

Kouseband, waarmeê Engeland hem vereerd had, die hem den titel van *Altesse* schonk, bood tevens aan de stadhouderesse een paar prachtige en kostbare oorbellen aan, opdat deze (zoo drukte zich de galante kardinaal uit) den laster tegen Frankrijk zouden afwijzen, zoo dikwerf hij de ooren der prinses zocht binnen te sluipen. En dit uitmuntend gekozen middel trof doel: Amalia wilde niets ten nadeele van Frankrijk hooren, totdat de zuinige opvolger van Richelieu, Mazarin, zich door de Spaansche regeering in edelmoedigheid liet overtreffen. Van toen af werd in de oogen der stadhouderes een afzonderlijke vrede met Spanje, in strijd met de tractaten, die de Republiek aan Frankrijk verbonden hielden, aannemelijk, te meer omdat daaraan een zeer voordeelig tractaat tusschen Spanje en het huis van Oranje-Nassau gepaard zou gaan.

Een vrouw van zulk een karakter zag natuurlijk het geluk van haar kinderen bovenal in een aanzienlijk huwelijk, dat tevens over het geheele stamhuis een nieuwen luister verspreiden zou. Haar eenige zoon, Willem, was in dit opzicht gelukkiger dan zij zelfs had kunnen hopen. Hij verwierf de hand van de oudste dochter van Karel I van Engeland en van Henriette van Frankrijk [1]). Het was waar, het huis van Stuart was op dit oogenblik aan het dalen, het Lange Parlement bedreigde de monarchie, de burgeroorlog kondigde zich reeds aan: de koning had meer behoefte om geholpen te worden dan macht om te helpen. Ook was het alleen onder deze omstandigheden dat hij zich tot een huwelijksverbintenis liet vinden, waarvan hij in zijn voorspoed nooit had willen hooren. Maar met dat al, een koninklijke prinses werd de schoondochter van Amalia van Solms. De kinderen, uit dit huwelijk voortgekomen, zouden haar, de dochter van Hans van Solms, zoowel als de koningin van Engeland, de dochter van Hendrik IV, grootmoeder noemen. Zulk een grootheid was wel waardig, dat het huis van Oranje er zich eenige opoffering voor getroostte, en dat de politiek der Vereenigde Nederlanden zich schikte naar de dynastieke belangen van hun stadhouder en van de Stuarts. Het was zeker te betreuren, dat de schoondochter een onaantrekkelijk, grillig kind was, dat haar schoonmoeder niet lijden mocht en allengs begon te haten; nog erger, dat de zoon, wat hij in den echt niet vond, in ontucht ging zoeken, en,

---

1) Hoe noode het Engelsche hof tot dezen stap overging, blijkt o.a. uit: Huygens, Journaal, I, blz. 220.

zoo als een elegant latinist [1]) het uitdrukte: „conjugis immemor Veneres suas venaretur." Dit nam echter niet weg, dat de alliantie met de Stuarts een luisterrijke en voor Oranje-Nassau vereerende gebeurtenis mocht heeten.

En weldra deed zich een nog schitterender uitzicht op. Het huis van Stuart was niet genoegzaam geholpen met den bijstand, dien het zich voor de hand van prinses Maria van den stadhouder bedongen had. Het behoefde veel krachtiger ondersteuning, zou het zich tegenover het parlement staande houden; het zocht dus overal naar bondgenooten en helpers, — zonder er te vinden. Wat kon het ook in zijn benarden toestand als prijs voor een bondgenootschap aanbieden? Het had niets kostbaars overgehouden dan de hand van den jongen prins van Wales. Maar voor de groote mogendheden, die alleen in staat schenen de monarchie te redden, voor Frankrijk of Spanje, had dit pand geen waarde; en zij, voor wie het waarde had, de vorstenhuizen van den tweeden rang, waren niet bij machte om de vereischte hulp te bieden. Het scheen derhalve onmogelijk een huwelijk te bedenken, dat tegelijk voor de Stuarts nuttig en voor de andere partij begeerlijk zou wezen.

Maar de politiek staat voor niets. De koningin van Engeland bedacht een combinatie, die aan den eisch volkomen voldeed [2]). De prins van Oranje zou de eer hebben van zijn dochter aan den prins van Wales uit te huwen; de republiek der Vereenigde Nederlanden zou daarvoor zekeren prijs aan Frankrijk of Spanje betalen, en die mogendheid zou in anderen vorm de waarde van het genotene weêr aan de Stuarts uitkeeren. Het was als het ware door middel van een geëndosseerden wissel, dat de koning van Engeland ten slotte de waarde ontvangen zou van hetgeen hij leverde.

De vernuftige berekening luidde aldus.

Frankrijk en Spanje waren met elkander in oorlog; de Republiek nam daaraan, aan de zijde van Frankrijk, deel, maar toonde zich genegen tot het aangaan van vrede. Beide partijen was er ten hoogste aan gelegen, waartoe de Republiek besluiten zou. Verbond zij zich nauwer aan Frankrijk om den krijg voort te zetten totdat al het begeerde verkregen was, dan zou Spanje moeten

1) Janus Vlitius, in een brief aan Heinsius dd. 14 Kal. April 1648 (Burman, Sylloge, III, p. 724, cf. 704).

2) Aitzema, II, blz. 815ª, III, blz. 104, 106; Groen, Archives, 2e Serie IV, p. 94, 119 vlg.; Eenighe extracten uyt verscheyde missiven gevonden in de Lord Digby's cabinet, hetwelck bekomen is in de batailie ontrent Sherborn (Bibl. v. pamphl., N°. 3011).

bukken. Sloot zij daarentegen afzonderlijk vrede of bestand met Spanje, dan zou Frankrijk alleen bezwaarlijk zijn doel bereiken. Nu had de stadhouder een grooten invloed op de besluiten der Republiek; van hem zou het grootendeels afhangen, welke partij zij in dit geval zou kiezen. En hij was uiterst begeerig om zijn dochter tot kroonprinses van Engeland te verheffen. Aan deze begeerte zou voldaan kunnen worden, bijaldien hij bewerkte dat de politiek der Republiek zich richtte naar het belang der Stuarts. Hij had maar te zorgen, dat Frankrijk het voortdurende bondgenootschap der Republiek koopen kon voor het verleenen van toereikende hulp aan de royalisten in Engeland, of dat, zoo Frankrijk weigerde, Spanje voor gelijken prijs het verlangde bestand van de Republiek kon bekomen.

Zietdaar wat een koning bij de gratie Gods aan een prins van Oranje durfde voorstellen. Het belang der staten is in zijn oogen te eenen male ondergeschikt aan het belang der vorstenhuizen. Frederik Hendrik zal de hooge eer genieten van zich nog nauwer aan het huis van Stuart te vermaagschappen: daarvoor moet de republiek, wier eminent hoofd hij is, betalen. Haar staatkunde moet gericht worden niet naar haar belang, niet overeenkomstig haar verplichting en haar eer, maar naar het verlangen van een vreemden koning. Zij zal vrede sluiten of oorlog voeren, al naarmate Frankrijk of Spanje op zich wil nemen den monarch van Engeland over zijn parlement te doen zegevieren.

Ongelukkig kon van dit plan niets komen. Eer het werd voorgesteld, hadden de Staten-Generaal, bij het tractaat van garantie, reeds aan Frankrijk de verzekering gegeven, die het verlangde, en zich tevens, vooreerst althans, de mogelijkheid ontnomen om Spanje te believen. Zoo moest de vindingrijke koningin weêr iets anders bedenken. Het duurde niet lang, of zij kwam ook met een nieuw voorstel te berde.

Door den invloed van den stadhouder (zoo stelde zij voor) zou er een drievoudig verbond tusschen Frankrijk, Engeland en de Republiek worden gesloten. Onmiddellijk daarop zouden gezantschappen van Frankrijk en van de Vereenigde Nederlanden naar Engeland gaan, en aan het parlement de bemiddeling van beide mogendheden in zijn twist met den koning aanbieden, op grond dat het verbond nutteloos was, zoolang Engeland zijn krachten in een burgeroorlog verspilde. Liet zich het parlement gezeggen, dan was de monarchie gered; weigerde het, dan hadden de beide mogendheden aanleiding om het gewapenderhand te dwingen;

daartoe zouden beiden de noodige troepen overzenden op schepen, die Holland leveren zou.

Tegen dit plan had Frederik Hendrik geen bezwaar; hij nam aan het met al zijn invloed bij de Staten te bevorderen; maar het voorstel, verklaarde hij, moest van Frankrijk uitgaan. Doch Frankrijk had geen belang bij de zaak, en betuigde van zijn kant een voorstel van de Staten te zullen afwachten.

Terwijl hierover tusschen Parijs en Den Haag gehandeld werd, kwam onverwachts van een andere zijde een redder voor het bedreigde koningschap opdagen, die geen belooning dan een som gelds verlangde, een gedeelte slechts van het huwelijksgoed, dat de prins van Oranje bereid was zijn dochter meê te geven.

Die edelmoedige redder was Karel IV van Lotharingen. Door Richelieu uit zijn hertogdom verdreven, had hij zijn leger bijeengehouden, en aan het hoofd er van diende hij sedert eenigen tijd de Spaansche regeering. Maar hij was daarom niet Spaanschgezind; als een echte condottiere van den ouden tijd was hij bereid te dienen wie hem het best betaalde. Hij verlangde niets liever dan voor Karel I en zijn cavaliers het zwaard te trekken, zoo hij met zijn leger maar eens aan de andere zijde van het Kanaal was. Daarheen moesten hem, zoo sprak hij met de Engelsche regeering af, Hollandsche schepen overvoeren. Er waren er in overvloed te krijgen; Frederik Hendrik had ze maar te huren en uit te rusten. Reeds was de plaats voor de inscheping, aan den mond van den Wezer of van den Eems, bepaald. Maar de Prins had weinig lust voor de overscheping van troepen te zorgen, die tot nog tot nog toe vijandelijk tegenover die der Staten hadden gestaan. Hij wilde wel het noodige geld, op rekening van den bruidschat, verstrekken; maar de Fransche regeering moest de vaartuigen op haar naam laten huren. Doch weldra kwam een veel ernstiger bezwaar, waaraan men niet gedacht had, het geheele werk verstoren. Het parlement had reeds een niet onaanzienlijke zeemacht bijeen, en zou daarmeê zeker een landing beletten. De transportschepen dienden dus door een oorlogsvloot begeleid te worden. De Engelsche onderhandelaar begreep, dat de marine der Republiek daartoe bestemd moest worden. Maar zoo iets was ondenkbaar. Nooit zouden de Staten-Generaal, althans de Staten van Holland zouden nooit daartoe hun toestemming geven. Bij gevolg was het geheele plan onuitvoerlijk. Tegen den nieuwen veldtocht vernieuwde Lotharingen zijn contract met de Spaansche regeering; en de troepen, waarmeê hij de

cavaliers zou hebben bijgestaan, beletten ons leger dien zomer het binnenrukken in Vlaanderen.

Aan den anderen kant liep de zaak der Engelsche royalisten gestadig terug. Den 14den Juni 1645 verloren zij den grooten slag bij Naseby. En hoe meer zij verloren, hoe meer bij de Staten de lust verminderde om zich, hun ten gevalle, het machtige parlement tot vijand te maken. Om al deze redenen verflauwde allengs de onderhandeling over de huwelijkszaak. Naarmate het onmogelijker werd den verlangden prijs er voor te betalen, verloor tevens de alliantie met de hulpbehoevende Stuarts meer en meer van haar aantrekkelijkheid. Buitendien kwam juist op dit oogenblik uit Brandenburg een mededinger naar de hand der prinses van Oranje opdagen, die zeker wel niet van koninklijken bloede was, maar in alle andere opzichten de voorkeur verdiende. Het werd zaak met de Stuarts tot een eind te komen. In Mei van het volgende jaar 1646 ontsloegen dan ook beide partijen elkander van alle verplichting, die uit de onderhandeling voortgevloeid mocht zijn. Beide waren nu weêr volkomen vrij.

Zoo ontging Mademoiselle d'Orange het gevaar, dat haar bedreigd had, van gekoppeld te worden aan den losbandigen Karel Stuart, de deelgenoote te zijn van zijn ballingschap en zijn rondzwerven, en, wat nog erger was, getuige te wezen van het losbandige en verachtelijke leven, dat hij na zijn herstelling op den troon van Engeland leiden zou.

Haar ouders haastten zich de nieuwe gelegenheid, die zich opdeed, aan te grijpen. Nauwelijks hadden zij hun woord van den koning van Engeland terug, of zij kwamen met den keurvorst in besprek, en behandelden met hem de vele punten waaromtrent bij een huwelijk overeengekomen moest worden [1]). Dat kostte natuurlijk tijd. De geheele zomer verliep eer men het eens was geworden.

Het blijkt niet, dat bij dit alles aan de genegenheid van de bruid, over wier hand men beschikte, een oogenblik gedacht is, niet meer dan aan de gaven van geest en gemoed, aan het karakter en de zeden van den uitverkoren bruidegom. Zij was prinses, en moest dus, zoo als alle van haar rang, haar hart vrij houden voor den minnaar, dien het belang van haar huis haar zou toevoeren. Ongelukkig had het meisje niet gewacht, en zonder verlof van haar ouders reeds een keus gedaan.

1) Zie daarover: Aitzema, III, blz. 106, 144; Groen, Archives, 2e Serie IV, p. 171, 176, 178.

In den zomer van 1638 was onverwachts aan het stadhouderlijk hof de zeventienjarige Henri Charles prince de Talmont, de zoon van Henri duc de la Tremoille, pair de France, overgekomen. Hij had zich heimelijk uit Frankrijk weggemaakt, zoo hij zeide omdat zijn vader, die zelf de protestantsche Kerk had verlaten, ook hem tot afval had genoodzaakt, en hij liever hier in het geloof zijner vrome moeder wilde leven; weldra keerde hij dan ook tot de gereformeerde Kerk terug.

Hij werd aan het hof met open armen ontvangen. Hij was er geen vreemdeling; zoowel van vaders- als van moederszijde was hij een achterkleinzoon van prins Willem I; de moeder van zijn vader was Charlotte Brabantine, de moeder van zijn moeder Elisabeth van Nassau, beiden dochters van Willem van Oranje en van Charlotte van Bourbon-Montpensier. Frederik Hendrik was dus zijn oudoom, en betoonde zich van den beginne zijn vaderlijken vriend [1]). Zijn ouders waren spoedig overgehaald om hem zijn vlucht te vergeven; zij bevalen hem aan den stadhouder aan, en hij zelf gevoelde zich zoo goed aan het hof te huis, dat hij besloot zich voor zijn leven in Holland te vestigen. Hij nam dienst in het leger der Staten, en kreeg, zoodra hij het zich waardig had gemaakt, een regiment cavallerie, dat ter begeving van den stadhouder stond.

Een paar jaren na zijn komst hier te lande had de verloving van den zoon des stadhouders met Maria Stuart plaats. De prins zou met een schitterend gevolg naar Engeland oversteken om het huwelijk te sluiten. De jonge prins van Talmont werd uitgenoodigd, en nam gaarne aan, om deel te nemen aan die feestelijkheid. De inscheping zou te Helvoet plaats hebben, maar tegenwind hield den stoet eenige dagen in Den Briel op. Toen de wind keerde en de tocht naar Helvoet werd voortgezet, was Talmont afwezig. Hij had van het oponthoud gebruik gemaakt om nog even naar Den Haag terug te keeren, „pour dire un second adieu à Mademoiselle d'Orange, pour laquelle j'avois alors une forte inclination," zegt hij zelf. Het scheelde weinig of zijn galanterie had hem het leven gekost. Toen hij zich in een gewone hengst, door een enkelen veerman gestuurd, van Maassluis naar Den Briel liet overzetten, wierp de hevige stormwind het vaartuig twee of drie malen om, en het was een wonder dat hij nog behouden aan wal kwam, juist bij tijds om de zeilree liggende vloot te Helvoet te bereiken.

1) Mémoires du Prince de Tarente, p. 304.

Het kon niet anders of zulk een avontuur, haar ter liefde geloopen, moest de dertienjarige prinses voor den moedigen jongeling innemen. In alle opzichten onderscheidde hij zich, in het veld door zijn moed, onder zijn vrienden door zijn fierheid, die zelfs voor de Nassau's niet onderdeed, door zijn eergevoel, dat hem meer dan een duel op den hals haalde. Hij leefde verder als een edelman van rang; hij trok een aanzienlijk jaargeld van zijn ouders, 30,000 livres, behalve hetgeen zijn moeder hem toevoegde [1]); hij had bovendien zijn tractement als kolonel en de daaraan verbonden emolumenten; en desniettemin maakte hij tot een hoog bedrag schulden, die hij eerst in later jaren heeft afbetaald [2]). Hij was dus een schitterend hoveling, gevaarlijk voor het meisje, aan wie hij zijn hof maakte. En was het niet natuurlijk, dat zij op een tijd toen haar broeder, die slechts een jaar ouder was dan zij, een bruid trouwde, die vier jaren jonger was, dat zij ook naar een minnaar omzag, en haar keus vestigde op den schitterenden neef, die zijn liefde voor haar zoo onbewimpeld aan den dag legde? Weldra, in 1643, wees hij haar ten gevalle een luisterrijke partij van de hand. Mademoiselle de Rohan, het eenige kind van wijlen den beroemden Henri de Rohan, het hoofd der Hugenoten, een der rijkste erfgenamen van Frankrijk, en die vroeger voor een der zoons van den koning van Boheme bestemd was geweest, was thans niet ongenegen haar hand en haar vermogen aan den prins van Talmont te schenken. Zijn ouders verlangden deze verbintenis zeer. Zij zou hem een eerste positie aan het Fransche hof verzekerd hebben. Maar hij had er geen ooren naar. Hij had zijn keus reeds gevestigd. Hij haastte zich naar Holland terug. Jaar op jaar nam hij er deel aan den veldtocht, en, zoodra het seizoen verstreken was, spoedde hij zich naar Den Haag, en bracht er aan het hof van den stadhouder den winter door.

Het was in dien tijd een vreemd leven in de hoogere kringen van Den Haag. De heeren onder elkander leefden er los genoeg. Het waren meestal edelen van allerlei landaard: Fransche en Engelsche van hooge geboorte, die om deze of gene reden hun land hadden moeten verlaten, en nu in de legers der Republiek een bezigheid overeenkomstig hun stand en hun neiging vonden; Duitsche officieren, sommige van niet geringer afkomst, maar

1) Mémoires, p. 304.
2) Mémoires, p. 134, 136.

meest alle zonder eigen vermogen, en levende van de voordeelen, die de krijg opleverde; verder volgelingen van den koning van Boheme, leden van het talrijke geslacht der Nassau's, of verwanten van Amalia van Solms, eindelijk avonturiers van alle natiën en tongen, Polen, Hongaren, Denen en Nooren. Aan hun onderling twisten om den voorrang, aan hun duellen en moorden, aan hun galante avonturen en hun moedwil kwam geen einde. Een ieder kent de historie van juffrouw Orleans, hoe zij door een edelman zonder geld om haar geld uit Den Haag geschaakt en met geweld getrouwd werd. Soortgelijke schandalen waren volstrekt niet zeldzaam. Er hadden er nog wel erger plaats. In hetzelfde jaar 1646, waarvan wij spreken, den 20sten Juni, werd een Fransch edelman in Hollandschen dienst, L'Espinay, toen hij van een diner bij den Franschen ambassadeur naar huis keerde, door den jongsten zoon van de koningin van Boheme en drie van diens handlangers op klaarlichten dag overvallen, de Hoogstraat langs nagejaagd, en op de markt in koelen bloede vermoord, uit wraak over de een of andere beleediging. Toen de politie op de been kwam, waren de moordenaars reeds weg, en spoedig over de grenzen. Maar vijftig Fransche officieren zwoeren plechtig wraak over die misdaad te nemen, en ook hen liet de politie vrijelijk begaan [1]). In die kringen ging het buitendien zoo losbandig toe, dat de keurvorst van Brandenburg, die er een poos in verkeerde, zijn heil in de vlucht ging zoeken naar het leger voor Breda, en door Frederik Hendrik ontvangen werd met de betuiging: „Uw vlucht strekt u niet minder tot eer, dan mij de verovering van deze vesting" [2]).

De zoon des stadhouders, Willem II, was niet zoo voorzichtig als de keurvorst was geweest. Hij nam maar al te ijverig deel aan de uitspattingen der edelen van zijn omgeving. Doch aan het hof van den stadhouder heerschte overigens een betamelijke tucht en een zedige toon. Het ging er geheel anders toe dan in de dagen van prins Maurits, die geen andere familie had gehad dan zijn maitres en zijn bastaards te Rijswijk, en die bovendien aan zijn hof in Den Haag een alles behalve voorbeeldig leven had

1) Aitzema, Saken v. staat, III, blz. 105, verhaalt de gebeurtenis, maar noemt den moordenaar niet; hij wordt echter genoemd in een brief van Vlitius aan N. Heinsius (Burman, Sylloge, III, p. 709). Zie vooral ook: Mémoires d' Amelot de la Houssaie, II, p. 74, die verhaalt, dat graaf Philips L'Espinay zoo doodelijk haatte, omdat hij verdacht werd een liaison te hebben met zijn moeder, de koningin.

2) Zoo verhaalt Horn, Das Leben Friedrich Wilhelms, S. 9. Denkelijk is het verhaal echter onjuist: zie Friedrich Wilhelms Jugendjahre, I, S. 120, vgl. II, S. 12.

geleid. Van Frederik Hendrik viel niets van dien aard te zeggen. En hoeveel er ten nadeele van Amalia van Solms verhaald werd, van onbehoorlijk gedrag is zij nooit beticht. In dit opzicht althans gaf zij aan haar dochters een goed voorbeeld.

Haar hof was rijk aan dames van geboorte en hoofsche manieren. Zeker, er waren in Den Haag meer vreemde prinsen en heeren dan edelvrouwen en vorstinnen [1]); maar de Nassau's alleen waren talrijk genoeg om een hofstoet te vormen, en de dochters van prins Willem en zijn kleindochters waren gewoon, na den dood harer echtgenooten, aan het hof in Den Haag haar dagen te komen slijten. Zoo had zich Catharina Belgica, douairière van Hanau, hier neêrgezet met haar reeds bedaagde dochter Charlotte. Van Emilia van Nassau, die met den (naam-)prins van Portugal, Emanuel, gehuwd was geweest, en te Genève was gestorven, hielden zich meer dan een dochter aan het hof van haar oom op. Van de ontelbare afstammelingen van Jan van Nassau vond men er een aantal graven en gravinnen, van Dietz, van Dillenburg en bovenal van Siegen. Voegt daarbij de Solmsen en die aan de Solmsen verwant waren, de Dohna's, de Brederode's, en wie niet al. En even als de jonge edelen gaarne in het gevolg van den prins werden opgenomen, zoo zochten de dochters van den Nederlandschen adel een plaats in de hofhouding van Haar Hoogheid; en de Wassenaars, de Merodes, de Zevenaars, de Dorthen droegen bij feestelijke gelegenheden den sleep van het prachtgewaad van een Nassau of een Solms.

Nevens het hof van Oranje bezat Den Haag bovendien het hof van de koningin van Boheme. Al was deze slechts koningin in naam, zij was toch een koningsdochter, de zuster van Karel I van Engeland. Aan haar hof heerschte een waarlijk hoofsche toon. De zoons waren meestal bij hun oom in Engeland; de jongste, die bij zijn moeder gebleven was, gedroeg er zich, zoo als wij zagen, alles behalve voorbeeldig. Maar de dochters muntten uit in beschaving, in talenten, in kennis, in goede zeden; complimenteuse poëten vergeleken haar bij de Gratiën en de Musen. De oudste, Elisabeth, de leerling en vriendin van Descartes, wordt uitdrukkelijk een vriendin van Louise d'Orange genoemd [2]);

---

1) Den hofkring leert men o.a. kennen uit: Relation de ce qui s' est passé à La Haye au mois de Fevr. 1638 . . . . au mariage de Mons. de Brederode et de Mademoiselle de Solms (Bibl. Thys. N°. 2008). Over die bruiloftsfeesten zie ook den brief van N. van Reigersbergh aan H. De Groot van 15 Februari 1638.

2) Schotel, De winterkoning en zijn gezin, blz. 140.

de twee daarop volgende waren ook nog van haar leeftijd, en zullen dus insgelijks met haar hebben verkeerd [1]). In rang boven haar, waren zij door het ongeluk van haar familie haars gelijken geworden. De omgang met haar was dubbel gewenscht, omdat de prinses geen zuster in leven had, die haar in jaren nabij kwam; met de naaste, Albertine Agnes, verschilde zij zeven jaar; twee oudere waren vroeg gestorven [2]). In het ouderlijk huis vond zij dus niemand, aan wie zij zich vertrouwelijk kon aansluiten.

In dezen kring was de jonge Louise opgegroeid. Van haar opvoeding is ons niets bekend dan de naam van haar gouvernante Mevrouw de Merode [3]). Maar hoedanig het onderricht moge geweest zijn, dat zij genoot, zeker ontbrak het haar niet aan goede voorbeelden om zich naar te vormen. Al was haar eigen moeder een vrouw zonder beschaving of kennis — de Fransche brieven van Amalia zijn verwonderlijke cacographieën — zij had boven en nevens zich rijk begaafde en innemende prinsessen, wier omgang op haar ontwikkeling gunstigen invloed moest oefenen. Ook bewijzen de liederen, die zij in later tijd gedicht heeft, dat zij zich werkelijk in kunst en wetenschap heeft geoefend [4]). En hoe

1) Elisabeth was geboren 26 December 1618 in Den Haag, Louise Hollandine in April 1622, Henriette Maria 7 Juli 1626, Sophie 4 Januari 1632.

2) B. van Loo, Kleine Kronycke van de avontueren des koninghs van Bohemen, blz. 97, 126. (Kon. Bibl.)

3) Uit de Relation van 1638, aangehaald op de vorige bladzijde. Uit hetzelfde jaar is ook een briefje van Huygens aan de prinses, typisch voor den schrijver en den toon aan het hof: „A la petite princesse Louise. Noordgeest, 23 Juill. 1638. Mademoiselle, Je suis si glorieux de l'honneur qu'il vous a pleu me faire en me choisissant plus tost qu'un autre pour l'adresse de vos lettres à son. Alt^{e}. que je ne puis m'empescher de vous en rendre mes très humbles remercimens, par ce mot qui tendra quant et quant s'il vous plaist à vous supplier que la grâce de cest employ me puisse estre continuée. Car encore que selon vos reproches d'autre fois je soie grandement amoureux de mad^{le}. Dorp, et que l'extrémité de cest amour m'empesche le repas et le repos, je ne trouve pas, mad^{le}., qu'il me donne si fort dans la cervelle que j'en devienne tout à faict incapable de vous rendre le très humble service que je vois doibs, que si vous estes toujours dans la belle humeur d'aymer à descoudre les gants de vos valets j'en envoyeray plus tost par douzaines d'icy à Buren que de perdre l'honneur de votre souvenir. Car enfin de quelque façon que ce soit je seray ravi de veoir que vous preniez la peine de retenir que je suis au monde. Je vous laisse à penser quel excès de joye ce me sera quand au moyen de l'honneur de vos commandemens vous daignez me tesmoigner que je ne fay rien mal à propos en osant me qualifier etc." (Brieven van Huygens, Kon. Acad., I, p. 803).

4) Van de jongste dochter van Frederik Hendrik schrijft De Thou: „Elle n'est pas belle véritablement, mais elle a beaucoup d'esprit, comme toutes les autres" (Groen, Archives, 2e Serie V, p. 195).

zich haar gemoed en haar karakter vormden, heeft haar geheele volgend leven bewezen.

Wij kennen thans de personen, die in het drama, dat wij gaan beschouwen, de hoofdrollen hebben vervuld, en wij kennen tevens de omstandigheden waaronder het plaats greep. Wij laten van nu af den prins van Talmont zelf verhalen wat hem en haar wedervaren is. Meer dan twintig jaren na den afloop beschreef hij het gebeurde, ten gevalle zijner kinderen: bewijs genoeg, dat de zaak, die hem toen nog zoo levendig voor den geest stond, meer was geweest dan een voorbijgaande luim.

„De veldtocht van 1645 was geeindigd; het leger in de winterkwartieren verdeeld. De prins van Oranje nam mij met zich naar Den Haag, waar mij veel tegenspoed en veel verdriet wachtten. Ik heb u verhaald, dat ik genegenheid voor Mademoiselle d'Orange had opgevat; ik had sedert lang reden om te gelooven, dat ik haar niet te vergeefs mijn hof maakte. Wij hadden samen gesproken over de verschillende partijen, die zich voor haar konden opdoen, en ik mocht hopen, dat zij mij boven die allen de voorkeur gaf. Wij beleden denzelfden godsdienst, wij sympathiseerden in alles. Zij had mij gezworen, dat zij nooit iemand anders dan mij huwen zou, dat zij zich niet door de weidsche titels van den prins van Wales of van den keurvorst van Brandenburg zou laten bekooren; dat zij ieder aanzoek van die zijde zou voorkomen door duidelijk te kennen te geven, dat wij ons aan elkander verloofd rekenden. Van den prins van Wales was voor het oogenblik niets te vreezen, wel van den keurvorst, dien Mevrouw de prinses van Oranje gaarne tot schoonzoon wilde hebben, en die uitsluitend door de oogen van den aan haar verknochten en verkochten Von Borgsdorf zag. Wat mij betreft, ik had mijn ouders met mijn voornemen bekend gemaakt, en zij hadden mijn wenschen bij den prins en de prinses ondersteund [1]). Zij hadden wel ten

1) In de verzameling van manuscripten en autografen van Van Sypesteyn, te Londen in 1825 verkocht, kwamen eenige brieven van den prins van Talmont en zijn ouders aan Frederik Hendrik en aan Huygens voor (zie den catalogus, blz. 61 en 62). Een der brieven van den vader des prinsen aan Huygens, van 9 November 1643, wordt aldus beschreven: „Intimating that the Sieur Beaugendre was charged with a confidential mission to the Prince of Orange, and requesting the good offices of the Secretary". Deze zending (onmiddellijk na het afspringen van het huwelijk met Mademoiselle de Rohan) had echter geen betrekking op een aanzoek om de hand van Mademoiselle d'Orange. In de correspondentie van Huygens (Kon. Akad. v. Wetensch.)

antwoord gekregen, dat Mademoiselle voor een koning of een keurvorst bestemd was, maar ik mocht hopen op de goedgunstigheid van den prins, en op de liefde, die hij aan zijn dochter toedroeg. Mevrouw de prinses merkte spoedig onze innige verstandhouding op, en zij zag ze met leede oogen. Zij gaf haar misnoegen over mijn hoffelijkheid meermalen aan haar dochter te kennen; en toen zij, in het vroege voorjaar van 1646, met haar gezin naar Honselaarsdijk vertrok, liet zij mij opzettelijk en tegen gewoonte in Den Haag.

Dit baarde opzien. En, zooals altijd aan de hoven de een ten koste van den ander zoekt vooruit te komen, zoo begreep Mademoiselle de Portugal [1]), dat zij van deze gelegenheid gebruik moest maken om zich in de gunst van haar tante in te dringen. Zonder ouders [2]), zonder vermogen, hing zij van deze geheel af. Zij liet zich opdragen de gangen van Mademoiselle d'Orange te bespieden, en zij kweet zich zoo voortreffelijk van die taak, dat wij geen oogenblik konden vinden om elkander vertrouwelijk te spreken. Zoo zochten wij een gelegenheid om elkander te schrijven, en wij hadden geen moeite ze te vinden.

Al mijn brieven aan haar waren vol bewijzen van eerbied en liefde, en van de vurige begeerte om onze wenschen vervuld te zien. Ik ried haar aan, haar hart voor haar vader te openen, op wiens welwillendheid ik betuigde volkomen staat te maken; ik sprak van de mogelijkheid om haar broeder, prins Willem, in ons belang over te halen en tot voorspraak onzer wenschen bij zijn moeder te winnen; over die moeder liet ik mij soms in bittere

---

deel II, komt namelijk voor een brief A mad[e] la Duchesse de Trémouille dd. 29 November 1643, en een A M. le Duq de la Tr. van denzelfden dag. Er blijkt uit, dat de overbrenger van den brief, M. de Beaugendre, kwam spreken over het handhaven van zekere aanspraken van den hertog op het congres van Westfalen. Over hetzelfde onderwerp schreef Huygens aan de Duchesse nog 4 Janvier 1644. Een brief van den prins van Talmont zelf aan Huygens over deze zaak dd. 21 November 1643, berust onder de handschriften der Maatsch. v. Letterkunde. — Van prinses Louise heeft de heer Groen geen enkelen brief in het Huisarchief kunnen opsporen (zie de Prolegomènes van het 4e Deel, blz. 112). In de verzameling Sypesteyn waren er drie aan haar ouders, en daaronder een, die onze aandacht bijzonder trekt: „In one of the letters to the Prince is a description of the Princess of Portugal, then with the family" (p. 75).

1) Eleonora Mauritia. Zij huwde weinige maanden later met George Frederik van Nassau-Siegen, een broeder van den bekenden Joan Maurits den Braziliaan (Goethals, Godtsalich overlyden van Frederik Henrik, blz. 41).

2) Haar vader, Don Emanuel, was reeds in 1626 naar Brussel vertrokken, haar moeder naar Genève (Aitzema, I, blz. 540). De vader overleed 22 Juni 1638, de moeder was reeds vroeger gestorven.

klachten uit. — Ik had haar laten beloven dat zij al mijn brieven aanstonds verbranden zou; maar het vertrouwen dat zij stelde in haar femme de chambre, die den sleutel van haar kabinet bewaarde, maakte dat zij deze voorzorg verzuimde.

Op zekeren dag, terwijl Mademoiselle d'Orange van huis was, deed de freule van Portugal, daartoe van wege Mevrouw de prinses gemachtigd, een smid in haar vertrek komen, en de sloten van het kabinet en van de cassette, waarin zij haar brieven bewaarde, afnemen. Zij maakte zich meester van al de brieven, die ik aan Mademoiselle geschreven had, en bracht ze aan haar tante. Deze las ze, en vreezende dat haar dochter mijn raad gevolgd en haar vader en broeder in haar belang gewonnen mocht hebben, liet zij, om zich daarvan te vergewissen, de freule al de brieven aan prins Willem brengen, en hem vragen wat hij ried in dit geval te doen. De prins hield de brieven, beloofde ze te lezen en dan zijn gevoelen te zeggen, doch liet den geheelen dag niets van zich hooren; hetgeen Mevrouw de prinses in haar vermoeden, dat hij voor ons gewonnen was, versterkte.

Tegen den nacht, toen al de huisgenooten naar hun kamers uiteen waren gegaan, trad prins Wilem bij zijn zuster binnen. Zij had nog niets van den gepleegden diefstal gemerkt, zoo goed waren de sloten weêr hersteld. Hij begon met zich te beklagen, dat zij hem van haar liefde voor mij onkundig had gelaten; hij betuigde, dat hij mijn vriend was en ons behulpzaam wilde zijn, mits wij vertrouwen in hem stelden. Maar zij, in den waan dat hij haar slechts kwam uithooren, ontkende alles, en bleef ontkennen, hoewel hij haar verzekerde meer te weten dan zij vermoedde, en dreigde ons onverbiddelijk te zullen tegenwerken, indien zij hem zocht te misleiden. Het eene woord kwam uit het andere, en zij scheidden in twist van elkaar. Bij het heengaan haalde hij een mijner brieven uit zijn zak en toonde haar dien van verre. Eerst toen begreep zij hoe zij zich vergist had, zij liet haar femme de chambre hem naloopen en verzoeken terug te komen. Te vergeefs. De prins was aanstonds naar zijn moeder gegaan, en had haar beloofd, alles te zullen aanwenden om onze wenschen te verijdelen.

Mademoiselle d'Orange verzuimde niet mij van het gebeurde te verwittigen. Ik keurde haar achterhoudendheid jegens haar broeder af; maar zij verontschuldigde zich, en verzekerde dat zijn toegenegenheid lichtelijk te herwinnen zou zijn door tusschen-

komst van Mademoiselle Wilhelmina de Nassau [1]), die hij teeder beminde. Zij ried mij aan, mij inmiddels voor een poos uit Den Haag te verwijderen, om den eersten storm van misnoegen te laten voorbijgaan.

Ik had daartoe een gereede aanleiding; ik was gewoon alle jaren kort voor den veldtocht mijn regiment te Bergen op Zoom te inspecteeren; daarheen vertrok ik nu, na eerst van Z. H., die met zijn familie te Honselaarsdijk vertoefde, afscheid genomen te hebben. Ik merkte bij die gelegenheid, dat zoowel hij als zijn gemalin over mijn vertrek verheugd schenen te zijn. Over de groote zaak zelve werd van beide zijden geen woord gerept. Ik was sedert twee dagen te Bergen, toen ik van den vicomte de Machaut een brief kreeg om mij namens Z. H. te gelasten, dat ik daar tot op het openen van den veldtocht, hetgeen over drie weken geschieden zou, zou blijven. De bedoeling van dit bevel was niet te miskennen; ik besloot die te verijdelen, en mij te houden alsof de brief mij niet ter hand was gekomen. Ik vertrok onmiddellijk naar Den Haag, en zonder aan mijn eigen huis af te stappen, spoedde ik mij naar het paleis. Z. H. was juist ontwaakt. Zonder audientie te vragen trad ik bij hem binnen, verhaalde hem dat ik den brief van Machaut eerst op mijn terugreis te Rotterdam had ontvangen, en aan het daarin vervat bevel uit dien hoofde niet had kunnen gehoorzamen; en dat ik nu, overtuigd van bij hem belasterd te zijn, mij kwam verdedigen. Ik sprak hem van mijn liefde voor zijn dochter, van zijn goedgunstigheid jegens mij, die mij moed had gegeven om die neiging te koesteren, van het aanzoek mijner ouders, waarop geen stellige weigering was gevolgd, van den liefdevollen maar eerbiedigen toon mijner brieven. Op dit woord van brieven viel hij mij in de rede, en zeide dat hem die brieven juist het meest hadden mishaagd, en hij haalde eenige onbetamelijke gezegden aan, die ik echter wist niet gebruikt te hebben. Ik zeide hem dit; ik beweerde dat hij de brieven zelf niet gelezen kon hebben; ik verzocht hem dit nog te doen en mij voor altijd uit zijn tegenwoordigheid te verbannen, indien hij bevond, dat ik de door hem aangehaalde woorden gebezigd had, maar, zoo het bleek dat ik ze

1) Denkelijk Wilhelmina Christina, dochter van wijlen den veldmaarschalk Willem van Nassau-Siegen, die later met Josias van Waldeck gehuwd is en overleed 21 Januari 1700. Van wat aard de liefde is geweest, die de jonge prins van Oranje voor haar gevoelde, is niet uit te maken; zijn slechte reputatie werpt op de hare een misschien onverdienden blaam.

niet had gebruikt, mij dan niet te veroordeelen eer hij mij nader had gehoord. Hij erkende dat de brieven hem slechts waren voorgelezen, en hij beloofde ze nu zelf in te zien, en, indien hij bevond dat ik belasterd was, voortaan geen onbepaald geloof meer te hechten aan hetgeen hem tegen mij door zijn gemalin en zijn zoon mocht worden gezegd. Hij betuigde verder dat hij op mijn vriendschap rekende, en niet geloofde dat ik mij tegen de belangen van zijn huis zou kanten; dat hem aanzoeken om de hand zijner dochter waren gedaan, te eervol om af te wijzen, en dat ik het niet vreemd kon vinden als het mijne bij deze werd achtergesteld. Ik antwoordde, dat hij zich in mijn gevoelens ten opzichte van zijn huis niet bedroog, dat ik mij gereedelijk zou terugtrekken voor den prins van Wales of den keurvorst van Brandenburg, maar dat ik tegenover anderen op zijn goedheid hoopte; dat ik misschien in vermogen en rang, maar zeker niet in verknochtheid aan zijn huis voor iemand onderdeed, en dat hij niet mocht vergeten dat zijn geliefde dochter, zoo zij de mijne werd, in Holland, onder zijn oogen zou blijven. — Wij scheidden ten slotte volkomen verzoend; hij met het stellige voornemen om mij boven allen, den prins van Wales en den keurvorst van Brandenburg alleen uitgezonderd, de voorkeur te geven; ik vol vreugde, dat ik mij zelven vrijgepleit en zijn gunst herwonnen had.

De prins vroeg inderdaad mijn brieven van zijn gemalin, en toen deze verzekerde dat ze al verbrand waren, twijfelde hij niet langer aan de waarheid mijner verdediging. Mijn pogingen om ook haar te verzoenen mislukten geheel. Twee uren lang had ik de hardste verwijten, de bitterste beschuldigingen van haar te verduren, en zij eindigde met te betuigen, dat zij haar misnoegen niet kon overwinnen, maar, zoo ik van handelwijs veranderde, God zou bidden om de kracht van mij vergiffenis te schenken. Prins Willem handelde anders; hij liet mij niet aan het woord komen, en sneed iedere poging tot opheldering der zaak af.

Mijn hoop bleef dus uitsluitend gevestigd op de toegenegenheid die mij Zijn Hoogheid voortdurend betoonde, en op de standvastigheid van zijn dochter. Een maand ongeveer voor deze uitbarsting, had de moeder van den keurvorst, die haar zoon liever aan een der prinsessen van Boheme gehuwd wilde zien, aan Mademoiselle de Hanau [1]) geschreven, dat Von Borgsdorf, door Mevrouw de

1) Charlotte de Hanau, dochter van Philips Lodewijk I van Hanau en van Catharina Belgica van Nassau, en zuster van de meer bekende Amalia Elisabeth, weduwe van landgraaf Willem van Hessen. Zij was reeds 49 jaar oud.

prinses gewonnen, al zijn best deed om een huwelijk tusschen den keurvorst en Mademoiselle d'Orange te bekuipen; zij verzocht om die reden te mogen weten, wat er aan was van een engagement tusschen de prinses en mij, waarvan het gerucht tot haar was gekomen. Mademoiselle de Hanau deelde mij dien brief mede, en ik toonde hem weêr aan prinses Louise. Deze verzocht daarop Mademoiselle de Hanau te willen antwoorden, dat de geruchten van een engagement tusschen ons volkomen juist waren, en dat de keurvorst, zoo hij aanzoek om haar hand deed, refus zou lijden, want dat zij vast besloten was, nooit iemand anders te huwen dan mij. Van dien brief maakte de keurvorstin bij haar zoon gebruik, maar vruchteloos. Hij liet zich zelfs door deze stellige verklaring niet van zijn voornemen afbrengen.

Gedurende den zomer vertoefde het hof te Breda. Ik vond er nu en dan gelegenheid Mademoiselle d'Orange te ontmoeten. Te vergeefs trachtte haar moeder mij van haar te verwijderen; de vader was mij gunstig, en wilde mij niet heenzenden, als ware ik niet te vertrouwen. Den overigen tijd bracht ik in het leger eerst om Antwerpen, later voor Venloo door. In het laatst van October betrokken de troepen de winterkwartieren. De prins was blijkbaar verzwakt en vervallen. Dat de veldtocht geen voordeelen had opgeleverd, was gedeeltelijk daaraan te wijten. Intusschen had de keurvorst zich door Von Borgsdorf laten overhalen om zelf de hand van Mademoiselle d'Orange van haar ouders te komen vragen. Hij kwam met weinig gevolg, op het laatst van November, in Den Haag. Hij begon met aan Mevrouw de prinses den brief te toonen, dien Mademoiselle de Hanau aan zijn moeder had geschreven, doch hij verzekerde haar tevens dat hij zoo hoogen prijs stelde op de verbintenis met haar huis, dat hij desniettegenstaande opzettelijk gekomen was om, zoo mogelijk, de koelheid van haar dochter te overwinnen.

Zijn eerste ontmoeting met deze was inderdaad bijzonder koel [1]). Al de drangredenen van haar moeder vermochten niets

1) Hoe potsierlijk steekt bij de naakte waarheid de opgepronkte voorstelling van den biograaf der prinses Wegführer af: „Er kam am 22sten November Abends um sieben Uhr in Grafenhaag an, und liess sich bei dem Erbstatthalter melden. Derselbe war bedeutend krank; doch unterhielt er sich eine halbe Stunde mit ihm, bevor er zur Erbstatthalterin und in die Kammern seiner Luise geführt wurde. Einer der alten Schriftsteller bemerkt, dass letztere ihn „mit vielen Complimenten" empfangen habe; vermuthlich will er sagen, dass sie ihre lang genährte Achtung vor ihm auf eine geziemende Weise geäussert habe. Das war einmal ein glücklicher Abend, ein recht glücklicher Familienkreiss! Vom seligen Liebespaare will ich kein Wort sagen;

op de prinses; zij bleef er bij dat zij den keurvorst niet huwen wilde. Zij ging zoo ver van hem dit onbewimpeld te zeggen en hem te verzoeken van niet meer aan haar te denken. Maar van den anderen kant hield Von Borgsdorf niet op van den vorst te beduiden, dat hij zijn voornemen niet kon opgeven zonder zich te vernederen en belachelijk te maken. Hij was overgekomen op uitdrukkelijke verzekering van Mevrouw de prinses, dat hij van haar dochter geen weigering te wachten had. Hij beklaagde zich thans bitter, dat hij op deze betuiging was afgegaan.

Ik lag op dien tijd ziek aan een hevige koorts, en wachtte met ongeduld op hetgeen de keurvorst besluiten zou. Ik kon het mij niet ontveinzen, dat, zoo hij bij zijn voornemen bleef, Mevrouw de prinses wel zorgen zou dat het huwelijk gesloten werd, al ware het tegen den wil der dochter. Om te zien wat zijn afwezen kon uitwerken, verwijderde de keurvorst zich voor een poos uit Den Haag. Bij zijn terugkomst vond hij den stand van zaken onveranderd.

Maar men was onderwijl met de toebereidsels tot de bruiloft voortgegaan, en had den dag voor het huwelijk bepaald. Nog den avond te voren betuigde de bruid dat zij er haar toestemming niet toe geven kon. Tegen haar wil voerde haar haar moeder den volgenden dag, den 7den December, naar de kerk. De plechtigheid was zeer somber, zoowel om de droefenis der bruid als om de ziekte van den Prins, haar vader...."

Tot zoover het verhaal van den prins van Talmont. Wij hebben niet de minste reden om aan de waarheid er van te twijfelen. Het is met niets, wat van elders bekend is, in tegenspraak; in menig opzicht wordt het door berichten van anderen bevestigd [1]).

---

aber auch die Eltern fühlten sich so glücklich, so zufrieden, dass ihr liebes und liebenswürdiges Kind kein Opfer der Politik sei, wie das so oft das Loos der Prinzessinnen war, besonders in damaligen Zeiten." Zoo wordt de historie geschreven door hen, die, in plaats van met geloofwaardige bescheiden, met hun verbeelding te rade gaan!

1) Het past althans zeer goed in den tijd. Den 15 April 1646 werd het huwelijksplan met den prins van Wales afgebroken (Groen, Archives, 2e serie IV, p. 153), denkelijk omdat er een aanzoek uit Berlijn gekomen was; in April kwam Cleyst, gezant van den keurvorst, in Den Haag (Aitzema, III, blz. 106). Na de ontdekking der brieven (in denzelfden tijd) ging het hof naar Honselaarsdijk (vgl. Archives, 2e serie IV, p. 154), en 9 Juni vertrekt Tarente met het geheele hof naar Breda (vgl. Aitzema, III, blz. 102), dat daar bleef tot Juli (l.c., III, blz. 107), terwijl de veldtocht plaats had. Den 3 November kwam Z. H. in Den Haag terug (Aitzema, III, blz. 113); kort daarop volgde de kennisgeving van het Brandenburgsche huwelijk (l.c. blz. 144). Den

Geen wonder, dat de huwelijksplechtigheid droevig was. Ook was zij niet zoo luisterrijk als men anders verwacht zou hebben. „Het huwelijk (zegt Van der Capellen) geschiedde zonder groote pompe." Wij weten er niet veel meer van dan dat de sleep van het bruidskleed van drap d'argent acht el lang was, en door zes gravinnen gedragen werd. Welk een grootheid! welk een genot voor Amalia van Solms! En dat genot werd nog door een andere, even waardige voldoening verdubbeld. Zij geloofde, dat zij voor haar dochter den gemaal had weggekaapt, dien de Fransche regeering voor Mademoiselle d'Orleans had bestemd, en daarop was zij met reden niet weinig trotsch [1]). De kerkelijke plechtigheid had te vijf uren plaats; te zeven uren was er diner op het Oude Hof, het tegenwoordig paleis in het Noordeinde, door Frederik Hendrik tot het prachtigste gebouw van Den Haag vertimmerd [2]) en voor zijn douairière bestemd. Na den afloop van het diner was er bal: de oude prins werd op een stoel binnengedragen om het bij te wonen; zijn tegenwoordigheid verhoogde zeker de feestvreugde niet, en zijn toestand was een nieuw verdriet voor zijn arme dochter.

Zij weigerde hem, zoo lang hij zoo krank was, te verlaten, en haar gemaal naar buiten 's lands te volgen. Zij bleef bij hem totdat hij drie maanden later overleed. Als wij Talmont mogen gelooven, heeft de Prins nog op zijn sterfbed zijn leedwezen betuigd dat hij haar tegen haar zin had uitgehuwelijkt. Hoe dit zij, het scheiden van vader en dochter was aandoenlijk. De predikant Goethals, die er getuige van geweest is, beschrijft het ons eenvoudig en treffend: „Wanneer syne Hoogheyt syne swacke handen haer toereyckte, heeft sy deselve met sulcke groote eerbiedigheyt gekust ende met hare tranen bedauwt, dat my het herte breeckt, als ick noch daeraen gedencke, als oock aen de beweeglycke Godvruchtige propoosten, die hare Cheurvorstelycke Doorluchtigheyt geduerende de sieckte van haer Heer Vader menichmael met my heeft gehouden; daarby komende gedurighe teyckenen van een uytsteeckende kinderlycke liefde ende Godtsalige voorsorge nevens haren Heer Vader."

---

22 November kwam de keurvorst in Den Haag; den 7 December had het huwelijk plaats.

1) „Elle pense avoir emporté un Prince, que la France gardoit pour Mademoiselle, et s'en tient assez glorieuse" (Brasset à Mazarin, 17 December 1646, bij Groen, Archives, 2e serie IV, p. 178).

2) Van der Does, Beschr. van 's-Gravenhage, blz. 109.

Wij behoeven niemands verzekering, om te gelooven, dat de prinses bij haar huwelijk alle neiging tot haar minnaar heeft afgelegd. Zij deed wat plicht was. En hij beroemt zich, dat hij, van zijne zijde, haar daartoe heeft vermaand. Hij hield haar voor, dat zij voortaan geen anderen toeverlaat hebben zou dan haar gemaal, en dat haar geluk zou afhangen van de verhouding waarin zij zich tot hem plaatste. Weldra verliet ook hij Holland, zoo hij dacht voor goed; en, op verlangen zijner ouders, huwde hij een prinses van Hessen-Cassel, voor wie hij, naar het schijnt, niet veel meer gevoelde dan de keurvorst voor zijn bruid.

Zoo eindigde de jeugd van Louise d'Orange. Zij mocht zich nog gelukkig rekenen, dat de staatkunde en het familiebelang haar een gemaal als den keurvorst hadden beschikt. Hij was een man, die harer waardig mocht heeten. Zij was met hem gelukkig, zoo gelukkig als hij haar maken kon. Welk een ander lot zou haar te beurt zijn gevallen, indien het eerste plan van haar ouders ware gelukt, indien zij de vrouw van Karel II was geworden! Maar toch, zij had in zich zelve wat van geen omstandigheden afhankelijk is, wat in ieder lot doet berusten, het onwankelbare geloof aan een liefderijke Voorzienigheid en aan een toekomstig leven, waartoe het leven hier op aarde slechts een oefenschool is. Aan het wellustige hof van den losbandigen koning van Engeland zou haar vroomheid misschien een nog lijdelijker, nog zwaarmoediger karakter hebben aangenomen. Maar zeker zou zij ook daar niet volstrekt ongelukkig zijn geweest, en te midden van een verdorven hofstoet haar reinheid en zielenadel onbesmet hebben bewaard.

(Gids, 1866 II, blz. 531.)

OVER DE OORLOGSPLANNEN VAN PRINS WILLEM II NA ZIJN AANSLAG OP AMSTERDAM IN 1650.

(1896.)

I.

Over dit onderwerp, den toeleg van Willem II om den pas gesloten vrede met Spanje te verbreken en in verbond met Frankrijk den oorlog te hervatten, welke toeleg door zijn onverwacht sterven verijdeld is geworden, heb ik vroeger al eens ter loops gehandeld [1]; maar sedert zijn mij verschillende nieuwe bijzonderheden voorgekomen, die mij aanleiding geven om er nog eens, meer opzettelijk, op terug te komen.

Het geheim, waarin de Prins zijn plannen had gehuld, is na zijn overlijden vrij wel bewaard gebleven [2]; de gelijktijdige geschiedschrijvers Aitzema [3]) en De Wicquefort [4]) hadden wel iets van het voorgevallene en voorgenomene gehoord, en hebben er ook wel eenig gewag van gemaakt, doch de aandacht er niet op

---

1) In Ned. Spectator van 1875, blz. 146. Vgl. Bijlage hierachter.

2) Dat echter zij, die achter de schermen van het staatstooneel gluren konden, wel iets van de toedracht hadden bemerkt of geraden, blijkt uit sommige pamfletten van dien tijd. In een van deze (N°. 3781 van Tiele's Bibliotheek) dat nog bij het leven van den griffier Musch, dus vóór 16 December, geschreven werd, wordt verzekerd (blz. 24), dat Mazarin beloofd had den Prins van Oranje bij te staan tegen zijn binnenlandsche vijanden, „en dat maar onder die beloften, dat als sijn Hoogheyd sijn vijanden overwonnen soude hebben, sij dan gesamentlijck eerst op den Spaignaart souden aanvallen en daar na den Koning van Engelandt in sijn Rijck helpen. Hoe konde dat jonge en soo genereusen bloedt, als sijn Hoogheyd was, beter presentatiën gedaan worden?" Vgl. Lenting op Wicquefort, I, p. 521/522.

3) Dl. III, blz. 474.

4) T. I, p. 253 suiv., 358. Vgl. de noot op p. 250.

gevestigd. De eerste, die er met eenige uitvoerigheid van gesproken heeft, is de Italiaan Vittorio Siri, in het XIV[de] deel van zijn *Mercurio*, dat in 1682 te Florence verscheen. Siri was indertijd, toen hij de voorafgaande deelen bewerkte en bouwstof voor de latere verzamelde, een beschermeling van Mazarin geweest; en wat hij van de onderhandeling met prins Willem II verhaalt, ontleende hij aan documenten, die hem waarschijnlijk door den kardinaal waren verschaft [1]). Zij zijn drie in getal: een brief van Willem II aan den comte d'Estrades, waarbij hij deze uitnoodigd om onverwijld tot hem over te komen, ten einde samen gewichtige zaken te bespreken; een machtiging van Mazarin aan D'Estrades om aan deze uitnoodiging te voldoen en, zoo mogelijk, met Zijn Hoogheid een tractaat van bondgenootschap tegen Spanje te sluiten; en eindelijk een ontwerp-tractaat, dat de vrucht was van beider overleggingen in Den Haag. Hoogst gewichtige bescheiden, voorwaar, inzonderheid voor onze Nederlandsche staatkundigen en geschiedschrijvers. Maar het lijvige boek van den Italiaan werd door de onzen haast niet gelezen, en zijn onthullingen werden niet opgemerkt. In de geschriften uit den tijd van Willem III vinden wij dan ook nergens van die plannen zijns vaders melding gemaakt, hoe overvloedige aanleiding de gebeurtenissen van den dag daartoe anders ook geven mochten.

Evenmin schijnt het in dien tijd de aandacht te hebben getrokken, dat het ontwerp-tractaat, door Siri in Italiaansche vertaling bijna letterlijk in zijn verhaal ingelascht, in het jaar 1693 door Fr. Léonard in het oorspronkelijke Fransch in zijn *Recueil des Traitez de Paix*, tome V, meegedeeld was geworden. Léonard was „premier imprimeur du Roi et de Monseigneur le Daufin," en putte de stof voor zijn werk grootendeels uit officieele bronnen [2]).

De eerste geschiedschrijver van naam, die van deze beide

---

1) Hij gebruikt o.a. brieven van Brasset, den Franschen resident te 's-Gravenhage; diens brief van 11 December 1648 (Archives, t. IV, p. 286) staat in uittreksel bij Siri, XIII, p. 353 sq.

2) Volgens Langlet du Fresnoy, Méthode pour étudier l'histoire, t. IV, p. 455, trok Léonard de door hem gepubliceerde staatsstukken grootendeels uit den „Trésor des chartes de la bibliothèque du Roi, de la chambre des comptes de Paris, de celle de Lille, de celle de Nantes, du cabinet de plusieurs ministres et secrétaires d'état et de divers ambassadeurs." Zie Martens, Discours sur les différens recueils des traités, vóór het Supplément au Recueil des Principaux Traités etc., t. I. In zijn opdracht aan Lodewijk XIV erkent Léonard hulp ontvangen te hebben van de regeering en haar ambassadeur.

uitheemsche uitgaven partij heeft getrokken is de réfugié Basnage, in het eerste deel van zijn breedvoerige *Annales des Provinces Unies*, hetwelk hij in 1726 uitgaf. „Voici le fait (zoo begint hij zijn verhaal, op p. 189) peu connu des Historiens, et qu'on a tiré des papiers du Cardinal Mazarin;" en aan den voet der bladzijde citeert hij Siri en Léonard. Maar ook Basnage werd door onze voorouders weinig gelezen. Vreemd genoeg heeft zelfs de ijverige Wagenaar weinig acht op zijn *Annales* geslagen [1]). Zoo raakten dus ook na het verschijnen van zijn boek de bescheiden, door Siri en Léonard in het licht gegeven, volstrekt niet algemeen bekend. Eerst in de nieuwe, in 1743 door den boekverkooper Prosper Marchand bezorgde, uitgaaf der *Lettres, mémoires et négociations de Mr. le Comte d'Estrades*, waarin zij waren overgenomen, baarden zij opzien, als kwamen zij nu voor het eerst uit het duister der archieven aan het licht. Zij trokken nu ook de aandacht van Wagenaar, die, waar hij ze in het 12de deel zijner *Vaderlandsche Historie* bespreekt, geen andere bron noemt dan deze uitgaaf der *Lettres du Comte d'Estrades* [2]). Na Wagenaar ging het onderzoek der geschiedkundigen doorgaans niet verder dan zijn betrouwbaar boek terug, en zoo is het gebeurd dat alle latere schrijvers, die over de drie bewuste documenten gehandeld hebben, ze niet anders schijnen te kennen dan uit de bron, door Wagenaar aangewezen. Als ik mij niet vergis ben ik de eerste geweest, die, in 1875, weer op Siri opmerkzaam heb gemaakt. Een paar jaren later heeft de Boheemsche geschiedkundige Jaroslav Goll, onafhankelijk van mij, hetzelfde gedaan, in zijn *Recherches critiques sur les Ambassades et négociations du Comte d'Estrades* [3]). Beiden hebben wij herinnerd, dat de eerste uitgaaf der *Lettres du Comte d'Estrades*, die van 1709 in 5 deeltjes, de bewuste bescheiden nog niet heeft; zij begint met de brieven van 1662. De brieven der voorafgaande jaren zagen eerst het licht in 1718, in een afzonderlijk bundeltje onder den titel: *Ambassades et négociations de M. le Comte d'Estrades en Italie, en Angleterre et en Hollande, depuis l'année 1637 jusqu' en l'année 1662*, bij J. F. Bernard te Amsterdam gedrukt. Daarin

1) Slechts een paar maal haalt hij ze aan: XI, blz. 396, 429.

2) Het ontwerp-tractaat kent hij buitendien uit het Corps Diplomatique van Du Mont, dat het aan Léonard's Recueil ontleend had.

3) Revue Historique, Année 1877, t. IV, p. 307. „Ces pièces étaient déjà connues au XVIIe s. Siri donne aussi bien les lettres que le projet de traité. Les Ambassades (du Cte D'Estrades) semblent avoir puisé dans l'ouvrage de Siri .... Un autre texte (du traité), rédigé originairement en francais, est donné par Léonard, Recueil des traités, t. V."

worden onze documenten gegeven, gelijk zij in alle latere uitgaven worden herhaald. Wie de verzamelaar en bewerker van dit deeltje mag wezen, is niet bekend [1]). Hij is iemand van slechts zeer twijfelachtige vertrouwbaarheid. Wat de stukken betreft, waarom het ons thans te doen is, ik heb in *de Spectator* aangetoond, dat hij ze eigendunkelijk gereconstrueerd heeft naar het Italiaansche uittreksel in den *Mercurio*. Voortaan kunnen wij dus zijn namaaksel eenvoudig ter zijde schuiven, en behooren wij ons voor den tekst van het ontwerp-tractaat aan Léonard en voor het overige aan Siri te houden.

Dat deze verwisseling van zegsman niet zonder invloed blijft op de vraag naar de echtheid der stukken en van het gansche verhaal, behoeft niet betoogd. Over hun echtheid liepen de meeningen der geschiedkundigen van vroegeren tijd zeer uiteen. De meest bedachtzame, Wagenaar o. a. en Kluit [2]), durven niet beslissen; Tydeman [3]) en Vreede [4]) houden ze zonder twijfel voor echt; Wiselius [5]) en anderen voor stellig onecht. Een grondig onderzoek heeft geen van hen allen ingesteld.

Eerst het verschijnen van het 4de deel der tweede serie van de *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, in 1859, verplichtte ons tot zulk een onderzoek, omdat het een reeks van nieuwe documenten, het onderwerp betreffende, aan den dag en in het debat bracht: zeven brieven namelijk, in den loop van 1649 en 1650 door prins Willem aan een ongenoemden Franschen officier van aanzien geschreven [6]). Groen van Prinsterer had ze reeds in 1836 ontdekt in de Archives des Affaires Etrangères de France, en wel in het 49ste deel der *Correspondance de Hollande:* aan hun

1) Het kon wel de uitgever zelf zijn, van wien in 1733 wordt gezegd: „Mr. Bernard est un libraire qui a de l'esprit et du savoir; il aime peut-être trop l'étude pour son négoce". Zie Ledeboer, De boekdrukkers, boekverkoopers en uitgevers in N.-Nederland, blz. 10. Vgl. Wicquefort, I, p. 510 en vooral Rogge, De diplomatieke correspondentie van D'Estrades in Versl. en Med. Kon. Acad., Afd. Letterk., 4de R. I, blz. 198 vlg.

2) Index chronologicus etc., p. 111, nº. 432.

3) Aanteekening op Bilderdijks Gesch. d. Vaderl., IX, blz. 252.

4) Inleiding tot een Gesch. d. Nederl. Diplomatie, dl. I, blz. 213.

5) Geschied- en regtskundig onderzoek enz., blz. 62.

6) In de Archives t. IV, genommerd Nº. 922, 933, 949, 973, 975, 976, 981. — Naar het mij voorkomt, heeft de uitgever zich in de rangschikking vergist, en behoort 973 (zonder dagteekening) achter 976 geplaatst te worden. De inhoud wil dit; er wordt in 973 aan het slot op de mediatie gedoeld; en bovendien pleit de volgorde er voor, waarin de brieven in den bundel der Correspondance de Hollande zijn ingelijfd: Nº. 973 staat op p. 188; Nº. 975 op p. 186; Nº. 976 op p. 187; Nº. 981 op p. 192.

echtheid viel niet te twijfelen. Zij handelden over gelijke plannen als de stukken die Siri bekend had gemaakt. Wie mag de niet genoemde correspondent wezen, aan wien de Prins ze richtte? „Ce ne saurait être d'Estrades", geeft Groen ten antwoord [1]) en toont zoodoende dat ook naar zijn gevoelen noodzakelijk aan dezen in de eerste plaats gedacht moest worden. Maar de redenen, die hij voor zijn ontkennend antwoord opgeeft, zijn verre van afdoende: de toon der brieven schijnt hem een geheel andere dan die van den brief, door Siri (of gelijk hij nog meent en zegt, door den uitgever der *Ambassades*) te voorschijn gebracht, aan welks echtheid hij niet twijfelt. Al een zeer zwak betoog! dewijl de laatste brief blijkbaar geschreven werd om aan de Fransche regeering getoond te worden, en de overige van vertrouwelijken aard zijn. Tegen Groen's beweren kwam dan ook Van Vloten in verzet; even stellig als Groen gezegd had: zij kunnen kwalijk aan D'Estrades geadresseerd zijn geweest, zei hij: zij konden voor niemand anders dan voor dezen zijn bestemd. Maar, bescheiden, voegde hij er aan toe: „ik wil mijne gronden voor dit zeggen aan anderer beter oordeel onderwerpen". Zonder nu mijn oordeel voor een beter uit te geven, achtte ik mij toen toch geroepen, mijn gevoelen, dat sedert lang gevestigd was, uit te spreken.

Ik was namelijk na rijp beraad tot geen zoo stellige overtuiging, als Groen aan de eene en Van Vloten aan de andere zijde, geraakt. Wel helde ik over tot de meening, waarvoor zich Van Vloten verklaarde; maar tusschen de nieuw gevonden brieven en de sedert Siri bekende documenten nam ik een veel dieper verschil waar, dan alleen in den toon. Terwijl Van Vloten meende dat de echtheid der laatste door het vinden der eerstgenoemde boven allen twijfel verheven werd, vond ik integendeel dat, zoo eerstgenoemde werkelijk aan D'Estrades gericht waren, de echtheid der andere te twijfelachtiger werd. Ik toonde dit in bijzonderheden aan, en betuigde dat ik uit dien hoofde, zonder een ontegenzeggelijk bewijs, zooals tot nog toe niet geleverd was, niet durfde aannemen, dat D'Estrades en niemand anders de geadresseerde moest zijn. „Een afdoend bewijs (zei ik) zouden „wij eerst bekomen, indien het bleek dat de zoon van D'Estrades

1) Prolégomènes, p. LXIII. Deze uiting is dubbel vreemd, omdat in het opschrift van een brief van 18 Augustus 1649 (dien hij trouwens niet heeft opgenomen) D'Estrades als de correspondent van den Prins wordt aangenomen (zie Blok, Verslag aangaande archivalia te Parijs, blz. 35).

„ omstreeks dezen tijd als vaandrig in dienst der Vereenigde „ Nederlanden getreden was. Want de Prins schrijft den 26sten „ Augustus 1650 aan den ongenoemde: „ J'ay fait expédier l'acte „ de nostre [vostre?] enseigne colonelle pour vostre fils." Toen „ ik mij dus eenige jaren geleden met het onderwerp bezig hield, „ heb ik aan de heeren van het Rijksarchief gevraagd, of zij „ zulk een commissie voor den jongen D'Estrades ook konden „ aanwijzen, maar tot mijn spijt ten antwoord gekregen, dat de „ aanstelling van een officier van zoo lagen rang niet te vinden „ zou zijn." Zoo gevoelde ik mij derhalve wel genoopt vooralsnog tot een *non liquet* te besluiten.

Maar thans, gelukkig, ben ik daartoe niet langer verplicht. Integendeel. Want wat ik niet had kunnen vinden toen ik er naar zocht, is mij naderhand, terwijl ik zocht naar iets anders, van zelf onder de oogen gekomen. In de *Resolutiën der Staten van Holland* trof ik op 21 Juni 1651 (blz. 302) in een lijst van „ de absente officieren, uit krachte van acte van wijlen Z. Hoogh. absent zijnde," den namen aan van „ Collonel D'Estrades" en „ den soon van den Collonel, vaandrich van desselfs compagnie." Die onverwachte vondst maakte aan mijn twijfel, en ik durf vertrouwen aan den twijfel van ieder, voor goed een einde [1]).

Zooveel staat derhalve onwrikbaar vast: de brieven in de *Archives* zijn echte brieven van prins Willem II aan D'Estrades geschreven, en kunnen derhalve tot onbedriegelijken toetssteen verstrekken bij het onderzoek naar de echtheid der documenten van Siri. Zullen de laatste echt zijn, dan moeten zij zich met de eerste overeen laten brengen.

Maar, zoo als zij daar voor ons liggen, doen zij dit niet. Het zij mij veroorloofd mijn betoog, dat tot deze uitkomst leidde, hier gemakshalve uit *de Spectator* over te nemen. „ In de *Archives* (zeide ik) schrijft de Prins den 27sten Augustus: „ J'espère que „ le Roy et la Reyne feront l'honneur à la Princesse Royalle de „ l'envoyer visiter après ses couches; je vous conjure de faire tout „ vostre possible auprès de son Eminence afin que ce soit vous." „ En nog geen volle week later, den 2den September, zou hij, „ als de brief in den *Mercurio* echt is, de noodiging herhaald „ hebben, maar daarbij een ander voorwendsel voor de overkomst „ aan de hand hebben gedaan: „ J'estime qu'il sera à propos que

---

1) De zoon komt ook nog voor in September 1669, wanneer hij genoemd wordt in de briefwisseling van Van der Goes (uitg. Gonnet), dl. I, blz. 353.

„vous preniez le prétexte de venir solliciter ce qui vous est dû „des appointements de vostre regiment [1])." Op zich zelf schijnt „het verklaarbaar genoeg, dat de Prins bij nader inzien een „spoediger overkomst verlangde en daarvoor ook een reden opgaf „die aanstonds gelden kon. Maar de *Archives* bevatten een nog „lateren brief, van 29 September, en daarin blijkt niets van „zulk een dringender noodiging noch van een zoo spoedig te „wachten bezoek. Integendeel, de brief toont dat de Prins nog „steeds in dezelfde gedachte verkeerde, waarin hij den 27sten „Augustus zijn verzoek om over te komen had gedaan. „Je vous „prie de continuer à m'escrire toutes choses et me mander vos „sentimens;.... j'espère que vous me viendrez voir cet hyver, „ainsi que je vous ay escrit". Het is niet mogelijk dat die den „29 September zoo schrijft, ook den brief van 2 September had „geschreven en dientengevolge zijn correspondent in persoon iederen „dag te wachten had.

„Maar, kan men mij tegenwerpen, misschien is de datum bij „Siri bedorven en moet er voor 2 September bijv. 2 October „gelezen worden; dan zou de brief van 27 September in de „*Archives* aan dien in den *Mercurio* voorafgaan. Onmogelijk „is dit zeker niet. Maar" — dan vervallen wij in een ander bezwaar, waarover zoo straks. Om deze en andere redenen durfde ik nog wel niet beslissen, maar verklaarde toch over te hellen tot het onecht verklaren van den brief van 2 September, met de beide andere daarvan onafscheidelijke documenten.

Ik geloof nog steeds dat die gevolgtrekking toen ter tijd juist was. Voor een stelliger uitspraak, in den eenen of den anderen zin, bestond nog geen voldoende grond.

Maar plotseling heeft zich zulk een grond onlangs voorgedaan. D'Estrades zelf is ons de echtheid van den brief en van het ontwerp-tractaat komen verzekeren. Wij hebben het aan professor Krämer te danken, dat zijn getuigenis in het geding is gebracht. Deze had door de goedheid van den bezitter, Jhr. Mr. F. H. de Pesters, het *Verbaal* van diens voorvader, den bekenden Johan Pesters, van zijn onderhandeling met D'Estrades te Maastricht in 1674 ten gebruike gekregen, en gaf daarvan in *de Navorscher* van 1892 een belangrijk verslag. Een bijzonderheid, die daarin voorkwam, was wel geschikt om onze aandacht te trekken. Na al zijn overredingskracht op Pesters aangewend te hebben om hem

1) Archives, t. IV, p. 259, 260, 261 (6 Juin).

en door zijn tusschenkomst zijn meesters, prins Willem III en Fagel, voor een verbond met Frankrijk gunstig te stemmen, „bracht D'Estrades (zoo verhaalt ons de heer Krämer) nog andere wapenen in den strijd; hij stelde Pesters het concept-verdrag ter hand van den 20sten October 1650, met een kopie van de missive van prins Willem II daarover, aan hem, D'Estrades, gericht, om daaruit een nieuw vertoog af te leiden, dat men tot het verdeelingsverdrag van 1634 moest terug keeren," enz [1]). Dit korte bericht prikkelde mijn belangstelling in hooge mate. Op mijn verzoek om omstandiger naricht had de heer Krämer de goedheid mij dit terstond te geven, en verder naar het *Verbaal* zelf te verwijzen, dat, sedert zijn schrijven in *de Navorscher*, door Jhr. Pesters aan het Rijksarchief was geschonken en daar thans berust. Door de nimmer falende hulpvaardigheid van den chartermeester Hingman bekwam ik weldra een kopie van hetgeen mij de heer Krämer in het *Verbaal*, als ons onderwerp betreffende, had aangewezen. Het belangrijkste daarvan neem ik hier onverkort over [2]).

„Ten zelven dage [26 September 1674] stelde sijn Excell. [D'Estrades] mij ter hand een concept-tractaat tusschen Vranckrijk en dezen Staat, in dato den 20sten 8br. 1650, met eene copie van de missive van Sijn Hoogheit op den 2den 8br. 1650 aan hem D'Estrades geschreven; daaruyt beweerende dat men op d'oude partage [van de Spaansche Nederlanden tusschen Frankrijk en de Republiek] van den jare 1634 [3]) wederom behoord te denken, sonder eenige ombrage te nemen van de Fransse nabuurschap,

---

1) Navorscher van 1892, blz. 315.

2) Vgl. den brief van Louvois aan D'Estrades van 4 October 1674 bij Waddington, La République des Provinces Unies, t. II, p. 357. Merkwaardig, dat daar niet gesproken wordt van het markiezaat van Antwerpen, maar van „une souveraineté dans le païs de Limbourg", grenzende aan Maastricht en Overmaas. Aan eene vergissing is hier niet te denken: gedurende den oorlog van 1672—1678 hadden Louvois en Lodewijk XIV te veel met dat gedeelte van Nederland te doen om Antwerpen en Limburg te verwarren. Men zou dus moeten denken, dat men in het Huisarchief der Koningin een ander verdrag of concept-verdrag van 1650 had gevonden dan het door D'Estrades bedoelde. Maar de geheele plaats is niet duidelijk. Heeft Louvois soms het markiezaat in Limburg gezocht? Merkwaardig ook, dat hij niet van een „projet" maar van een traîté" spreekt.

3) Opmerkelijk is het noemen van het jaar 1634. Het traité de partage is van 8 Februari 1635, en van het verdrag van 25 April 1634 wel te onderscheiden. Dat nu D'Estrades hier dezelfde vergissing begaat als het ontwerp-verdrag, gelijk het bij Léonard en bij Siri voorkomt, is een afdoend bewijs, dat D'Estrades hetzelfde stuk, dat zij publiceeren, aan Pesters overhandigde. De Franschen hechtten bijzonder veel aan dat verdrag van 1634. Zie Négoc. Secr. touchant la paix de Munster, t. III, p. 222[a]. Vgl. Wicquefort, I, p. 91—92 en 111.

die bij toedeelinge van sulke frontieren, als daarinne voor den Staat begrepen sijn, geensints te vresen is, maar wel daar sonder magh gedugt worden, doordien Vrankrijk doch t'eeniger tijde, hetzij bij tractaat tegens het Rousillon of andersints, hetzij door de wapenen, van de geheele Spaanse Nederlanden sal meester worden ende alsdan voor den Staet zeer redoutabel sal moeten wesen".

Zekerder waarborg dan wij hier in Pesters' verbaal bekomen, hadden wij voor de echtheid der door Siri gebruikte documenten zelfs niet kunnen wenschen. Want dat de brief van Mazarin, die door D'Estrades, om licht te gissen redenen, niet werd overgelegd, van de andere niet te scheiden is, en echt moet wezen als de overige echt zijn, zal wel niemand ontkennen [1]). Wat wij alleen nog buitendien zouden wenschen, is dat in een onzer archieven, het Huisarchief der Koningin, het Rijksarchief of het archief der familie Fagel, de aan Pesters terhandgestelde en door hem den 3den October aan zijn oom Fagel weer overhandigde [2]) bescheiden bewaard waren gebleven en teruggevonden mochten worden. Tot nog toe is het zoeken tevergeefs geweest, doch het is ook nog slechts oppervlakkig geschied: wij behoeven de hoop nog niet te laten varen. Gewichtig voor ons is alvast het bericht van Pesters, dat de brief van den Prins aan D'Estrades, waarvan hij kopie kreeg, niet van 2 September, zooals Siri en op zijn gezag de uitgever der *Ambassades* meldden, maar van 2 October dagteekent. Zoo verdwijnt de strijd, die tusschen deze en de overige brieven van den Prins aan D'Estrades in de *Archives* scheen te bestaan, en wel op dezelfde wijs die ik als mogelijk ondersteld had. Eerst tusschen den 29sten September en den 2den October derhalve heeft de Prins, om de een of andere

1) In Chéruel's Lettres du Cardinal Mazarin komt wel is waar de brief aan D'Estrades niet voor, hoewijl hij ongetwijfeld binnen het kader zou vallen, dat zich de uitgever heeft afgebakend: „Nous ne publions guère que les dépêches adressées aux diplomates, aux généraux, aux intendants des armées et des provinces" (Préface du t. I). Maar dit bewijst volstrekt niet, dat de brief niet voorkomt in een der Parijsche archieven. Verschillende brieven, door den kardinaal aan Brasset geschreven en in Groen's Archives uit Fransche archieven overgenomen, ontbreken bij Chéruel insgelijks.

2) Pesters zelf geeft het te kennen, hoewel in onduidelijke bewoording: „De 3e October hebbe ik den Raad-Pensionaris wederom gesproken .... Ende na dat ik aan Sijn WelEd. Gestr. hadde verthoond het project-tractaat van den jare 1650 ende het cijfer, die ik uit Maastricht bij copie niet en hadde durven oversenden, soo hebbe myn afscheyd genomen." Het vertoonen van het project-tractaat kan, even als het vertoonen van het cijfer, wel niet anders dan het overhandigen er van beteekenen.

reden [1]), besloten de overkomst van D'Estrades te bespoedigen, en hem een ander voorwendsel voor zijn komst in Den Haag aan de hand gedaan.

Maar is zoo één bezwaar, dat mij weerhield om de betwiste documenten voor echt te houden, uit den weg geruimd, nu stooten we op een ander, dat ik daar zoo even reeds aanduidde en thans ter sprake moet brengen. Tusschen den 2den October, toen de Prins op onverwijlde overkomst van D'Estrades aandrong, en den 20sten, toen hij gezegd wordt met hem een ontwerp-tractaat te hebben vastgesteld, moet zoo velerlei gebeurd zijn, dat het zich in een zoo kort tijdsbestek niet wel plaatsen laat. Om dit overtuigender te betoogen, dan ik voorheen in *de Spectator* deed, wil ik beginnen met het verhaal van Siri hier in letterlijke vertaling mee te deelen.

„.... Derhalve schreef de prins van Oranje aan den graaf D'Estrades, gouverneur van Duinkerken, en verzocht hem zich spoedig bij hem te willen vervoegen om samen te overleggen. Sedert lang toch had de graaf zich de liefde en het vertrouwen van het Huis van Oranje gewonnen, alsmede van de Republiek, onder wier vaandels hij geruimen tijd loffelijk gediend had en zelfs een regiment Franschen commandeerde, zoodat hij aan de kroon van Frankrijk, bij menigvuldige gelegenheden van gewicht, in staat was geweest uitnemende diensten te bewijzen; waarop hij naderhand te Nijmegen de kroon heeft gezet door het beleid, waarmee hij de Hollanders heeft weten te overreden om afzonderlijk vrede met Frankrijk te sluiten, hetgeen den algemeenen vrede met de gansche ligue ten gevolge heeft gehad: een vrede zoo voordeelig en roemrijk als geen andere in de nieuwere geschiedrollen der Fransche kroon geboekt staat.

[2 September 1650.] Zijn Hoogheid schreef hem dan, dat het vertrouwen, hetwelk hij in de vriendschap stelde, die thans tusschen hen beiden en voorheen tusschen zijn vader en hem, D'Estrades, bestond, hem hoop gaf dat hij zijn verzoek wel niet zou weigeren om hoe eer hoe liever hem in Den Haag te komen vinden, daar hij hem allergewichtigste zaken had mee te deelen,

---

1) Den eersten October waren de Staten van Holland voor eenige weken uiteen gegaan, en in de laatste dagen vóór hun scheiden hadden zij het druk gehad over het vereffenen van het achterwezen van meerdere kolonels. Het kan zijn dat die omstandigheden op het besluit van den Prins en het bedenken van een geschikt voorwendsel voor D'Estrades invloed hebben geoefend.

welke hem betroffen. Dat hij meende, dat hij, D'Estrades, zijn reis zou kunnen motiveeren met het voorwendsel, dat hij om het achterwezen kwam vragen, dat hem voor zijn regiment verschuldigd was. Dat hij dezen brief niet dan door een vertrouwd persoon, als M. Deschamps, ook aan hem, D'Estrades, bekend, had willen zenden, aan denwelken hij volle vertrouwen mocht schenken in al wat hij hem van zijnentwege zou berichten.

De graaf zond met dezen brief den sieur Delas, majoor van Duinkerken, aan den kardinaal, om verlof te vragen voor de daarin verzochte reis naar Holland. Hij kreeg van den kardinaal ten antwoord [1]), dat deze den brief aan de koningin had getoond en van haar bevel had ontvangen om den brenger, Delas, onverwijld aan hem terug te zenden met last om zich zoo spoedig mogelijk bij den Prins te begeven. Dat hem tevens voor het geval dat hij in staat mocht zijn om met Zijn Hoogheid, zoo die genegen was met Spanje te breken, een overeenkomst aan te gaan, — de grootste dienst, die hij ooit aan de kroon zou kunnen bewijzen — een volmacht des konings werd toegezonden. Uit zijn eigen naam voegde de kardinaal er bij, dat hij hem dank zou weten in evenredigheid van het gewicht van den bewezen dienst, indien hij den prins van Oranje tot het breken met Spanje wist te overreden, omdat hij zoo doende al de maatregelen van zijn (des kardinaals) vijanden verijdelen en de kabalen en facties verstrooien zou, die zich tegen hem persoonlijk aan het hof en in het Parlement roerden. Dat hij hem daarom bad niets te verzuimen wat deze allergewichtigste zaak kon doen gelukken.

Toen D'Estrades in Den Haag was gekomen, opende de Prins hem zijn gansche hart en deelde hem mee al de geheimen, die hij er in verborgen hield. Tusschen twee, die ieder van zijn kant hetzelfde begeerden, was de onderhandeling noch moeilijk noch langdurig en evenmin het ontwerpen van het tractaat dat volgt," — het ontwerp namelijk, dat in zijn oorsponkelijken vorm in het *Recueil* van Léonard te lezen staat, en daarom hier gevoeglijk kan worden weggelaten.

Resumeeren wij in het kort hetgeen, volgens dit verhaal, tusschen den 2den en den 20sten October zal geschied zijn. De brief

1) Zoo als men ziet: Siri geeft noch dagteekening op, noch plaats van waar de brief van den kardinaal aan D'Estrades gezonden werd. De uitgever der Ambassades heeft er die eenvoudig bij verzonnen.

van den Prins is door zijn stalmeester, le sieur Deschamps [1]), naar Duinkerken gebracht aan D'Estrades, en verder met begeleidend schrijven door diens expres, le sieur Delas, maréchal de de camp en majoor van Duinkerken [2]), weer naar Mazarin, die toenmaals niet te Parijs was, zooals de uitgever der *Ambassades* zich inbeeldt, maar gedurende de eerste helft van October in en om Bordeaux vertoefde, en eerst den 16den der maand van daar noordwaarts op reisde en Saintes (aan de Charente) den 18den, Melle (halverwege Saintes en Poitiers) den 21sten bereikte [3]). Waar Delas hem mag hebben aangetroffen, eenige tijd van beraad met de koningin zal daar moeten verstreken zijn, voordat hij met het antwoord van den kardinaal naar Duinkerken kon terugkeeren. Te Duinkerken heeft D'Estrades zich voor de reis moeten aangorden, de reis heeft bij moeten volbrengen, en eindelijk korter of langer met den Prins moeten onderhandelen, eer het ontwerp-tractaat ter teekening gereed lag. Is het mogelijk dat dit alles binnen achttien dagen geschiedde?

Ik antwoord, gelijk ik voorheen reeds in *de Spectator* deed, zonder aarzelen ontkennend. In dien tijd van slechte wegen en trage middelen van vervoer, werd voor zulk een omreis wel het dubbel aantal dagen gevorderd. Een enkele reis van Bordeaux naar Den Haag duurde haast zoo lang. Wij leeren dit uit de *Resolutiën van de Staten-Generaal*, waarin van de depêches, die in de vergadering gelezen werden, doorgaans de dagteekening wordt opgegeven. De brieven van onzen gezant Boreel, die het hof volgde en dus in de eerste helft van October in de buurt van Bordeaux verwijlde, zijn gemiddeld wel achttien dagen oud, als zij ter tafel komen. Zoo werden brieven uit Blayes van 26 en 27 September den 13den October, en van 3 en 6 October den 20sten dier maand gelezen, brieven uit Bordeaux zelf van 10 en 13 October den 28sten, uit Saintes van 15 September den 8sten October, enz. Natuur-

1) Hij komt in de Archives meermalen onder het gevolg van Willem II voor. Dat hij diens stalmeester was, blijkt uit een brief van Servien van 23 April 1647, waar hij kortaf „l'escuyer" wordt genoemd (t. IV, p. 210, vergeleken met p. 208). Wij vinden hem bij 's Prinsen overlijden weer van zijn tocht naar Duinkerken teruggekeerd. Zie Kronijk van het Histor. Genootschap, dl. XXV, blz. 543. Ook daar heet hij stalmeester. Vgl. Huygens Gedichten, uitg. Worp, dl. II, blz. 146.

2) Delas komt voor in de Relation inédite de la défence de Dunkerque par le Maréchal d'Estrades, publiée par Ph. Tamizey de Larroque, p. 37. Ook daar wordt hij met een bericht van groot belang naar het hof afgevaardigd.

3) Dit blijkt uit de dagteekening van verschillende missiven in het IIIe deel van Chéruel's Lettres du Cardinal Mazarin.

lijk maakt het verschil, of de brief korter of langer voor het vertrek der post, die slechts eens per week placht te gaan, geschreven was, en of hij verzonden werd „per ordinaire" of „per courier." De brieven van den Prins aan D'Estrades en van D'Estrades aan Mazarin werden, gelijk wij zagen, per expres bezorgd; doch de meerdere spoed van de reis zal wel ruim opgewogen zijn door den omweg over Duinkerken en het oponthoud daar ter plaatse en bij den kardinaal [1]). Volstrekt onmogelijk is het dus, dat tusschen 2 en 20 October geschied is al wat Siri [2]) ons wil doen gelooven [3]). Wat volgt hieruit? Zoolang de echtheid van 's Prinsen brief en van het ontwerp-tractaat nog niet boven allen twijfel verheven was, meende ik, dat wegens het ontoereikend tijdsverloop tusschen beider dagteekening, die echtheid al zeer onwaarschijnlijk was. Maar aan de echtheid en aan de juistheid tevens der dagteekeningen [4]) valt nu niet langer te twijfelen; wij moeten dus een andere verklaring zoeken, en die is ook niet moeilijk te vinden. Wij hebben aan te nemen, dat het ontwerp-tractaat niet is waar het voor wordt uitgegeven, niet de vrucht van een conferentie

---

1) De koerier is niet altijd het snelst. Vgl. Mazarin aan de gezanten te Munster 27 Janvier 1646 (Négociations secrètes, t. III, p. 31): „Mais il m'oblige à vous faire remarquer que pour nous faire savoir quelque chose importante la voie des couriers n'est pas la plus propre et que celle des Ordinaires est toujours la plus prompte et la plus sûre". — Doorgaans duurt het 6 à 7 dagen, eer een depêche uit Parijs te 's Gravenhage besteld wordt. Brasset ontvangt in Den Haag 29 Juni 1649 een brief van D'Estrades uit Duinkerken van den 15den (Archives, t. IV, p. 313). Daarentegen de Prins 27 Augustus een brief uit Duinkerken van den 25sten (ib. p. 409).

2) Misschien heeft hij om die reden wel 2 October in 2 September veranderd.

3) Daarentegen, zoo als D'Estrades haar aan Pesters deed voorkomen, kon de zaak zeer wel in achttien dagen afgeloopen zijn geweest. Immers hij verzweeg zijn onderhandsche correspondentie met Mazarin; en, denkt men het hierdoor veroorzaakte tijdverlies weg, dan houdt men na aftrek van de dagen, voor de reis van Den Haag naar Duinkerken heen en weer vereischt, nog acht of tien dagen over voor het onderhandelen en het sluiten van het verdrag, dat dan dáárom slechts een ontwerp heet, omdat het de goedkeuring van de Fransche regeering nog behoefde. Het chronologisch bezwaar, dat voor ons onoverkomelijk is, bestond dus zelfs niet voor Fagel en voor Willem III.

4) Wanneer iemand vraagt, waarom de dagteekening van 's Prinsen brief bij Siri verkeerd, bij Pesters juist moet zijn, dan antwoord ik, dat Pesters den eigenhandigen brief voor zich heeft gehad, hetgeen wij van Siri niet weten en ook niet vermoeden. Buitendien had ons het onderlinge verband der verschillende brieven reeds tot de onderstelling geleid, dat de dagteekening bij Siri bedorven zou zijn, en dat gelezen zou moeten worden wat nu Pesters werkelijk te lezen geeft. Bovendien was Z. H. wel 2 October, niet 2 September in Den Haag; doch dit maakt hier niet uit, omdat wel in de Ambassades, maar niet bij Siri Den Haag genoemd wordt als plaats, waar de brief geschreven wordt.

tusschen den Prins en D'Estrades, maar een eenzijdig ontwerp [1]) van een van beide partijen, dat bestemd was om in de voorgenomen conferentie overwogen te worden en tot leiddraad te strekken. Zoo alleen wordt het, anders onoverkomelijke, bezwaar van chronologischen aard op natuurlijke wijze uit den weg geruimd [2]).

Nemen wij deze oplossing aan, dan hebben wij verder te onderzoeken, van welke der twee partijen, Frankrijk of Oranje, het ontwerp afkomstig zal zijn.

Op het eerste aanzien schijnt het ongetwijfeld aan Oranje toegekend te moeten worden; het onderschrift luidt, ook in het *Recueil* van Léonard: „Fait à la Haye le vingtième Octobre mil six cens cinquante". Maar bij nader onderzoek wekt dit „fait à la Haye", in plaats van iets te bewijzen, integendeel onze achterdocht, want — reeds Wagenaar heeft het opgemerkt — op den 20sten October was Zijn Hoogheid niet in Den Haag; hij was ter jacht te Dieren sedert den 8sten en keerde eerst den 29sten van daar terug. Wij zouden dus, indien wij het onderschrift voor echt zullen houden, een reden moeten opsporen, waarom het noemen van een andere plaats, dan waar de conferentie waarlijk gehouden werd [3]), raadzaam heeft kunnen schijnen, en zulk een reden kan ik althans niet bedenken. Merken wij ook op, dat Pesters van het stuk, dat hem door D'Estrades overhandigd werd, eenvoudig zegt: „in dato den 20sten 8br. 1650". Dit bewijst zeker nog niet, dat er de plaatsaanduiding op ontbrak, maar het geeft toch te denken. Ik voor mij acht het licht mogelijk, zoo niet waarschijnlijk, dat dit, in allen gevalle onware, onderschrift een toevoegsel is van later tijd [4]).

Aangenomen dat dit zoo zijn kan, en derhalve het schijnbewijs der dagteekening voorloopig buiten rekening gelaten, blijft ons over den inhoud van het ontwerp aandachtig te overwegen en ons af te vragen met wiens belangen, met wiens van elders

---

1) Een dergelijk bij Guizot, La Républ. d'Angleterre, p. 416.

2) Arend-Van Vloten, dl. IV, 1, blz. 152, neemt het ontwerp-verdrag aan als tusschen D'Estrades en den Prins beklonken. Volgens hem zou de Prins „na zijn samenzijn met D'Estrades in het begin van October opnieuw naar Dieren vertrokken zijn". Hoe hij dan het „fait à la Haye le 20 Octobre" opvat, is niet duidelijk.

3) Dat de Prins voor zulk een conferentie heimelijk naar Den Haag zou zijn overgekomen, is ongerijmd. Integendeel voor geheime onderhandeling was Dieren geschikter (vgl. Archives, t. IV, p. 290 suiv.).

4) In het concept-tractaat met Frankrijk van December 1650 (Bijdr. en Meded. Hist. Gen., VII, blz. 171) staat alleen: „ainsi faict".

bekende oogmerken, die van den Prins of die van Frankrijk, de verschillende artikels het best strooken.

Beschouwen wij dan vooreerst de hoofdbepaling: dat de Republiek tegen 1 Mei aanstaande met Spanje zal breken en in samenwerking met Frankrijk den veldtocht zal openen. — Dat Frankrijk en inzonderheid de kardinaal dit vurig verlangden en er bij den Prins en bij de Staten gedurig op aandrongen, is bekend. Maar kon de Prins den 20sten October verlangen zich daartoe bij verdrag te verbinden? Onmogelijk. Ja, hij hoopte spoedig den krijg in verbond met Frankrijk te hervatten [1]; hij had reeds de Staten overgehaald tot een maatregel, waaruit hij voorzag dat een vredebreuk met Spanje zou voortvloeien, het aanbieden namelijk van hun bemiddeling aan de beide oorlogvoerende mogendheden. Maar eigenmachtig te bepalen, dat de vredebreuk reeds voor Mei aanstaande zou plaats grijpen, dit ging niet alleen zijn macht te buiten, maar ook, blijkens zijn brieven, de voorstelling, die hij zich van die macht vormde. Frankrijk daarentegen was met 's Prinsen plan van het aanbieden der bemiddeling slechts matig ingenomen; het verlangde stelliger partij trekken, in den geest van hetgeen het ontwerp belooft [2]).

Nog vuriger dan Frankrijk te helpen tegen Spanje, verlangde Zijn Hoogheid den koning van Engeland, zijn zwager, te ondersteunen tegen de republikeinen [3]). Vooral daarom wenschte hij aan Frankrijk een aannemelijken vrede met Spanje te bezorgen, om dan, door Frankrijk bijgestaan, de Stuarts op den troon van Engeland te herstellen. Wat hij zich als levenstaak en ideaal voorspiegelde, verhaalt de Fransche resident in Den Haag, Brasset, in een depêche van 7 September aan den kardinaal: „Son Altesse me semble songer aux affaires d'Angleterre et juger avec raison que, si la France estoit en repos, qu'elle seroit plus en estat d'y

1) „Je ne désespère pas (zoo schrijft hij den 27sten Augustus aan D'Estrades) que nous n'ayons bientost la guerre, mais il fault bien prendre ses mesures" (Archives, t. IV, p. 409). Zie hoe Z. H. 8 October nog met Brasset spreekt over hetgeen hij in Gelderland gaat doen. Deze heeft den 26sten nog geen besef van zoo iets gewichtigs als het concept-tractaat. Ook vinden wij geen toespeling er op in de Instructie van De Bellièvre bij Siri, p. 474, alleen op de bemiddeling der Republiek.

2) Zie wat Brasset er van schrijft: Archives, t. IV, p. 410—11, en vooral de memorie bij den brief des konings van Frankrijk aan de Staten-Generaal van 10 October gevoegd (gedrukt o. a. bij De Wicquefort, folio-uitgaaf, I, p. 621).

3) Volgens Aitzema, III, blz. 752—3 stond het in 1652 bij de prinsgezinden vast, dat geen heil voor Nederland te vinden was dan in „een alliancie of- ende defensive met Vranckrijk" en „omhelsing van het interest van den koningh van Engelandt".

prester les mains. A quoy j'adjousteray que, dans un discours qu'il fit l'autre jour à un de ses serviteurs, il usa de cette généreuse satisfaction (?), que si, après avoir maintenu l'union de ces provinces, il pouvoit moyenner la paix entre la France et l'Espaigne et ensuite restablir le Roy de la Grand-Bretaigne, il penseroit avoir assés fait pour le bien public et pour sa propre réputation [1])."

Wij zien hier een geheel andere gedragslijn geteekend, dan in het ontwerp verondersteld wordt: eerst vrede tusschen Frankrijk en Spanje, daarna gezamenlijk met Frankrijk oorlog tegen de Engelsche republiek. Dit laat zich hooren: het een na het ander; het is wel gewaagd en gevaarlijk, maar niet roekeloos. Daarentegen oorlog te beginnen tegelijk tegen Spanje te land en tegen Engeland ter zee, hoe kon dat in het gezonde brein van een Nederlandsch staatsman opkomen, die met de beperkte macht van den staat rekening hield? Hoe kon buitendien de Prins, die wist wat Holland in de Unie beteekende, welk een kracht van tegenstand het bezat, ook maar één oogenblik wanen, dat hij de Staten tot zulk een daad van roekeloosheid vóór 1 Mei aanstaande zou kunnen meeslepen? Aan den anderen kant was voor Frankrijk, zonder handelsvloten, het gevaar in een oorlog met Engeland zoo groot niet; en het vreesde buitendien op dezen tijd, dat, wat het zelf doen of laten mocht, het toch niet zou kunnen beletten, dat de republikeinen van Engeland zich met de Spanjaarden verbonden [2]). Voor dat geval zou Frankrijk aan het schiprijke Holland een allernuttigsten bondgenoot hebben, en, eens van dezen zeker, was het misschien wel raadzaam den vijand te voorkomen. Verliezen wij ook niet uit het oog, dat wij met een ontwerp te doen hebben, voor ingrijpende verandering vatbaar. Misschien bedoelde de kardinaal met dit artikel vooral den Prins aangenaam te zijn, wiens voorliefde voor het Engelsche koningshuis hij kende [3]), in het zeker niet ongerijmde vooruitzicht, dat deze

---

1) Archives, t. IV, p. 414.

2) In de memorie bij zijn brief van 10 October aan de Staten-Generaal wijst de Koning nadrukkelijk op „les liaisons estroittes que les Espagnols prennent avec les Anglois, après avoir tant assuré le Roy d'Angleterre de leur assistance". — Ranke, Englische Geschichte (S. W., Bd. IV, S. 42) hecht aan het ontwerp geloof.

3) In het begin van 1646 rekende Mazarin er op, dat de Oranjes voor zijn ruilplan van de Zuidelijke Nederlanden tegen Catalonië wezen zouden: „car l'exécution de ce parti fourniroit les moyens de mettre promptement les choses en état de rétablir les affaires du Roi d'Angleterre, lesquelles touchent le Prince d'Orange au point que chacun sçait" (Negoc. secr., t. III, p. 56^b et 57^a).

zelf, als het op vaststellen aankwam, daartegen zou wezen.

Is eens de oorlog door de Republiek aan Spanje verklaard, dan zal, volgens het ontwerp, het oude tractaat van verdeeling van 1635 tusschen haar en Frankrijk herleven, en daarmee de bepaling dat geen van beide bondgenooten zonder den anderen vrede zal mogen sluiten.

Dat Frankrijk dit verlangde, niets vuriger verlangde dan dit, behoeft waarlijk niet te worden betoogd. Dat daarentegen de Staten van Holland er nooit in zouden toestemmen, evenmin. En wat voor ons onderwerp van meer gewicht is, ook de Prins zelf was met de bepalingen van dat verdrag van 1635 niet langer tevreden. Toevallig weten wij uit zijn eigen mond, hoever zijn begeerte zich thans uitstrekte. Een jaar geleden, in het heetst van zijn strijd met Amsterdam en Holland, schreef hij in een instructie voor een vertrouwde, dien hij naar het Fransche hof dacht af te vaardigen, dat, indien hij met den steun van Frankrijk over zijn binnenlandsche vijanden zegevierde, hij voorhad „de renouveller le traitté d'alliance et du partage, et là dedans augmenter nostre partaige des villes d'Ostende, de Brugge, Damme, Gendt et Dendermonde et des forts dépendants de ces places" [1]). Indien de Prins dat vorderde op een tijd toen hij tegen Holland hulp zocht bij Frankrijk, hoe zou hij dan thans, nu zijn verhouding tot Frankrijk zich zoo zeer in zijn voordeel gewijzigd had, zijn eischen, in plaats van hooger, lager hebben gesteld?

Eindelijk, want het is niet noodig al wat voor mijn vermoeden pleit op te sommen, wordt in het ontwerp aan den Prins in persoon het volgende toegezegd: „Le Roy consent que M. le Prinse d'Orange ait en propre, tant pour luy que pour ses héritiers, la ville d'Anvers et le Marquisat du Saint-Empire, et ne consentira point à faire la paix que cet article ne soit accordé." Waarop gelijkt dit meer, op een lokaas door Frankrijk aan den Prins voorgehouden, of op een eisch van Zijn Hoogheid aan Frankrijk gesteld? Mij dunkt, het antwoord op deze vraag is niet twijfelachtig. Uit niets, uit geen daad, uit geen gezegde

---

1) Archives, t. IV, p. 299. — Mazarin begreep zelf, dat zulk een wijziging van het verdrag van 1635 in het voordeel der Republiek onvermijdelijk zou wezen, (Archives, t. IV, p. 288—'9) en had dit den Prins ook reeds laten weten (p. 291). Hetgeen hij hier in het ontwerp stelde was dus slechts een eerste bod, dat hij op de conferentie, als de Prins er op aandrong, ongetwijfeld voornemens was te verhoogen. — Vgl. het plan van verdeeling van 1663 bij Mignet, Négociations, t. I, p. 202, 206.

blijkt, dat de Prins met dezen wensch toenmaals omging [1]). Daarentegen weten wij, dat de kardinaal al vóór den vrede van Munster 's Prinsen vader met gelijke toezegging voor zijn plannen had hopen te winnen. „Il me semble (zoo schreef hij den 10den Februari 1646 aan zijn gemachtigden te Munster) qu'un bon moyen pour obliger bientôt le Prince d'Orange à y donner les mains, ce seroit, comme je vous l'ay marqué ci-devant, de lui donner espérance de le gratifier du Marquisat d'Anvers, à condition de le reconnoître de la France. Il ne faut pas douter qu'il n'en fût ravi" [2]). En in een mémoire van iets later tijd geeft hij de reden op, waarom hij meent dat de Prins over zulk een aanbod opgetogen zal zijn: „Il y a tout sujet de croire qu'il doit être favorable à cet expédient, puisque toutes ses pensées sont tournées vers Anvers.... qu'on lui pourroit donner en propre, relevant pourtant de Messieurs les Etats" [3]). Wij zien het, het lokaas wordt gaandeweg begeerlijker voorgesteld. Eerst zal de Prins het markiezaat van de kroon van Frankrijk, dan van de Staten in leen houden, eindelijk, in het ontwerp, krijgt hij het in vollen eigendom [4]).

Zoo heb ik, naar ik mij vlei, het waarschijnlijk gemaakt, dat de Prins geen aandeel heeft genomen aan het samenstellen van het ontwerp, dat ten onrechte gezegd wordt in Den Haag tusschen hem en D'Estrades beklonken te zijn. Zoo ik mij niet bedrieg, wordt hiermee aan zijn naam van bedachtzaam en vaderlandslievend staatsman een ware dienst bewezen. Immers, drukt dat ontwerp inderdaad zijn bedoelingen voor de naaste toekomst uit; had hij den staat in de onafzienlijke gevaren van een dubbelen oorlog denken te storten; had hij daarbij voor zich zelf en voor zijn huis een onafhankelijk vorstendom als loon van Frankrijk bedongen; hoe zouden wij hem dan kunnen vrijspreken van dolzinnige eerzucht en zelfzucht? Losgemaakt daarentegen van het ontwerp, waarin wij nu slechts de Fransche oogmerken en begeerten uitgedrukt vinden, verschijnt ons zijn politiek, gelijk wij haar van elders kennen, als gewaagd, als vermetel zelfs, maar

1) Zie hoe hij over zoo iets in 1648 dacht: Archives, t. IV, p. 283, 286; Wicquefort, I, p. 82, noot. Er was toen sprake waarschijnlijk van het Overkwartier en Antwerpen. Zie ook Siri, XIII, p. 348.

2) Négociations secrètes touchant la paix de Munster, t. III, p. 50, 61. Vgl. Wicquefort, I, p. 89.

3) Négociations, t. III, p. 107.

4) Hoe zeer Mazarin in 1646 van de zucht naar grootheid van Frederik Hendrik en zijn gemalin overtuigd was, blijkt uit zijn schrijven aan D'Estrades, ib. p. 52[a].

voor wijziging naar omstandigheden en voor matiging vatbaar; in strijd voorzeker met de wenschen en met de stoffelijke belangen van Holland, maar uit edelmoedige gezindheid geboren en op grootsche doeleinden gericht. Hetgeen Groen van Prinsterer te vergeefs, naar het mij voorkomt (daar hij geloof bleef hechten aan het ontwerp, als door den Prins en D'Estrades samengesteld), beproefd heeft, de bedachtzaamheid en voorzichtigheid van Willem II van gegronde verdenking vrij te pleiten [1]), dat schijnt mij nu eerst mogelijk geworden, nu de kritiek aan Frankrijk alleen de plannen heeft toegekend, die niet dan uit het oogpunt van zijn afzonderlijke belangen verdedigbaar zijn.

Zoo als ik mij de toedracht voorstel, heeft Mazarin het ontwerp-tractaat den 20sten October te Saintes of te Melle op schrift gesteld en te gelijk met zijn brief (bij Siri) en met de volmacht des konings, daarin genoemd, aan D'Estrades gestuurd, om dezen bij zijn onderhandeling tot leiddraad te dienen [2]). Is dit zoo, dan houd ik het voor hoogstwaarschijnlijk, dat D'Estrades den Prins voor diens dood niet eens meer gesproken heeft, en dat Zijn Hoogheid het ontwerp-tractaat, waarvoor hij zoolang verantwoordelijk is gehouden, niet eens heeft gezien. Het is zelfs de vraag, of D'Estrades bij deze gelegenheid in Den Haag is gekomen. Hij kan van de ziekte en van den dood van Willem II gehoord hebben, voordat hij zich op weg begaf. Zeker is het, dat van zijn verblijf aldaar op dien tijd geen spoor te ontdekken is, hoewel het voorwendsel, waaronder hij gekomen zou zijn, om aanzuivering te vragen van zijn achterwezen, toch meebracht dat hij er zich openlijk vertoonde [3]).

---

1) Prolégomènes, p. LXV: „Serait-il impossible, que le Prince n'eût pas encore pris de détermination irrévocable? N'y avait-il, dans les circonstances du moment, rien qui pût le faire hésiter sur le parti qu'il convenait de prendre?" Toegegeven dat dit niet ondenkbaar is; maar waarschijnlijk is het zeker niet, als wij in het ontwerp-tractaat de preliminairen zien, waarover de Prins en D'Estrades het na een opzettelijke conferentie eens waren geworden.

2) Het zou ook kunnen zijn dat het ontwerp door D'Estrades gereed was gemaakt als leiddraad bij de conferentie. Maar het schijnt haast ondenkbaar, dat hem de kardinaal geen instructie zou hebben gegeven.

3) Toevallig vernemen wij, uit het journaal van Van Kerckhoven, dat Deschamps den dag voor 's Prinsen dood gasten had genoodigd, Schomberg en Buat. Ware D'Estrades, dien hij van vroeger kende en nog zoo onlangs te Duinkerken had bezocht, in Den Haag geweest, dan zou men verwachten dat hij ook dezen mede genoodigd zou hebben, nu de Prins te ziek was om hem te ontvangen. — In Februari 1651 vergezelde D'Estrades den kardinaal naar Dourlens, als Aitzema, III, blz. 644*a*, goed geïnformeerd is.

Hoe hebben wij het, als dit alles waar of waarschijnlijk is, dan wel te verklaren, dat door Siri en op zijn voorbeeld door alle latere geschiedschrijvers aan het ontwerp-tractaat een zoo volstrekt valsch karakter wordt toegeschreven? Naar mijn gevoelen geeft het *Verbaal* van Pesters ook op deze vraag een aannemelijk antwoord. Het zal D'Estrades zelf geweest zijn, die in 1674 bij het onderhandelen met Pesters zich van het ontwerp heeft willen bedienen, als een middel om Willem III te winnen voor de anti-Spaansche en Franschgezinde politiek van 's Prinsen vader, gelijk die zich in dat stuk openbaarde; en met dat doel voor oogen zal hij het hebben voorgesteld in het licht waarin het later altijd beschouwd is. De kwade trouw, waaraan hij zich zoo doende schuldig maakte, is dan nog zoo beschamend niet. Immers, Willem II had soortgelijke, ofschoon niet gelijkvormige, plannen inderdaad gekoesterd als in het ontwerp omschreven stonden, en D'Estrades mag zich in oprechtheid hebben voorgesteld, dat hij het ook met Zijn Hoogheid wel eens zou zijn geworden in den geest van het ontworpen tractaat, indien de dood niet tusschen beiden was gekomen. Wat hij met het stuk bewijzen wilde, dat Willem II een staatkunde gevolgd had als die hij thans aan Willem III smakelijk trachtte te maken, was eerlijk waar; het bewijsmiddel moest echter een weinig verdraaid worden voorgesteld, om doel te kunnen treffen. Doet men nu een staatsman uit dat tijdvak ongelijk, wanneer men hem niet te nauwgezet acht om zich zulk een kleine vervalsching te veroorloven?

Naar Pesters zich uitdrukt, was hem door D'Estrades ter hand gesteld een concept-tractaat met een „copie" van de missive van Zijn Hoogheid. Vatten wij dit letterlijk op, dan hebben wij te gelooven dat van de missive slechts een afschrift, van het ontwerp daarentegen het oorspronkelijke hem werden overhandigd. Maar is het wel aan te nemen, dat D'Estrades het oorspronkelijke van een zoo gewichtig document uit zijn handen gegeven zal hebben? Ik zou denken, dat hij het eigen stuk, hetwelk hij Pesters toonde, aan hem heeft afgestaan, maar van 's Prinsen eigenhandigen brief, dien hij hem liet zien, slechts een afschrift. Immers het was van belang te laten zien, dat de brief werkelijk van 's Prinsen hand was; van het tractaat, dat erkend werd met een andere hand geschreven te zijn, had een kopie evenveel gezag als het oorspronkelijke stuk. Dat het ontwerp op zich zelf geen onmiskenbare teekenen droeg van te zijn waarvoor het werd uitgegeven, zou ik juist opmaken uit het vertoonen van den eigenhandigen

brief van Zijn Hoogheid, waarbij hij D'Estrades tot zich ontbood. Waartoe immers die noodiging overgelegd, indien reeds het ontwerp zelf geen twijfel toeliet? Buitendien, zoo D'Estrades geweten had, dat het ontwerp tusschen den Prins en hem overwogen en vastgesteld was, lag immers het vermoeden voor de hand, dat het duplicaat er van, hetwelk Zijn Hoogheid in dat geval natuurlijk voor zich had gehouden, nevens zijn overige papieren op zijn zoon vererfd en thans in diens bezit wezen zou. Dat hij zich hierop niet bij Pesters beroepen schijnt te hebben; dat hij integendeel hem het document ter hand stelde als iets dat voor Willem III nieuw zou wezen, versterkt nog onze achterdocht.

Wij zagen dat de Fransche regeering, speculeerende op de eerzucht van Willem II, hem het markiezaat van Antwerpen als lokaas voorhield, om hem tot het meegaan met haar politiek over te halen. Dat Zijn Hoogheid omstreeks dezen tijd naar het bezit van een eigen grondgebied verlangde, is op zich zelf, zijn karakter in aanmerking genomen, waarschijnlijk genoeg, en toevallig vernemen wij daarvan iets naders, ook ditmaal van D'Estrades in een zijner depêches van later tijd.

Omstreeks den aanvang van het jaar 1665 had Frankrijk, met Spanje weer in vrede, ten opzichte onzer Republiek een gewichtig besluit te nemen. Het liet zich aanzien dat Engeland, onder de herstelde monarchie van Karel II, ons weldra den oorlog zou aandoen. Frankrijk was dan verplicht, krachtens het tractaat met de Staten-Generaal in 1662 gesloten, ons bij te staan en mede in oorlog met Engeland te treden. Dat was een hoogst onwelkome verplichting, en die Frankrijks belang meebracht zoo mogelijk te ontduiken. Want het had andere uitzichten en plannen: het wenschte de Spaansche Nederlanden te annexeeren en had het voorwendsel daartoe al gevonden. Zich op dit oogenblik ons ten gevalle in een andere onderneming, een oorlog met Engeland en diens bondgenooten, te steken, scheen onraadzaam. Maar aan den anderen kant was er, bij het ten uitvoer leggen van het plan op België, veel aan gelegen hoe de Republiek zich zou houden; of zij den toeleg begunstigen, althans werkeloos aanzien, dan wel er zich tegen verzetten zou. D'Estrades, die sedert het begin van het jaar 1663 bij de Staten-Generaal als Fransch gezant geaccrediteerd en uitmuntend op de hoogte van al hun

zaken was, wenschte dat zijn regeering van deze gelegenheid, of liever verlegenheid, gebruik zou maken om de Staten tot een nieuw verdrag en tot een nauwere alliantie, dan zij wenschten, te noodzaken, en dan tevens een waarborg te eischen dat zij de uit dat verdrag voortvloeiende verplichting, hoe hard die hun ook vallen mocht, te allen tijde zoude nakomen. Als zulk een waarborg noemde hij den afstand aan Frankrijk van de vesting Maastricht, van waar uit een Fransche krijgsmacht de Heeren Staten voortreffelijk in bedwang en bij hun plicht zou kunnen houden. Maar Lodewijk XIV begreep terstond, en ook D'Estrades zal het zich op den duur niet hebben kunnen ontveinzen, dat voor de Republiek de nood heel wat hooger zou moeten klimmen, eer de Staten zich zoo zeer in de afhankelijkheid van Frankrijk zouden begeven. De gezant ging toen omzien naar een anderen dwangburg in de buurt, die zijn meester, zonder er de Staten om lastig te vallen, van eén derde zou kunnen bekomen; en zijn zoekend oog ontdekte er waarlijk zoo eenen. Aanstonds, in zijn depêche van 5 Februari 1665, schrijft hij er zijn koning aldus over:

„Si Messieurs les États viennent à quelque résolution qui les sépare de Votre Majesté, il seroit à souhaiter deux choses: l'une qu'Elle traitât de la Duché de Clèves et Comté de Meurs avec Monsieur l'Electeur de Brandebourg, ainsi qu'il avoit fait avec feu Monsieur le Prince d'Orange dix jours avant sa mort, par le moyen de Madame la Princesse d'Orange Douairière, dont les conditions étoient que le Prince lui donneroit le Comté de Meurs, qui est une Souveraineté relevant de l'Empire, valant quatre vingt mille livres de rente, et trois millions de livres en argent comptant, et six cens mille livres à Madame la Princesse sa Mère, pour le soin qu'elle avoit pris d'y disposer l'Electeur. Le projet de ce Traité a été trouvé par les États dans la cassette du Prince après sa mort" [1]).

Er schuilt hier in den 3den regel een fout, die den zin stoort en eerst verbeterd dient te worden, voordat wij de bedoeling begrijpen kunnen. Voor „Duché de Clèves et Comté de Meurs" moet gelezen worden „Duché de Clèves et Comté de Marc" [2]).

---

1) T. III, p. 44, van de uitgaaf van 1743. — In 1650 was er ook sprake van het verkoopen van Lingen aan Munster. Zie Aitzema, III, blz. 410, 411.

2) De bedorven lezing staat ook reeds in de eerste uitgaaf, die van 1709.

D'Estrades wil zeggen, dat prins Willem II, kort voor zijn dood, in onderhandeling was met zijn zwager den keurvorst van Brandenburg, onder bemiddeling zijner moeder, de geldgierige Amalia van Solms, die op haar schoonzoon een grooten invloed bezat [1]), over een ruil van Kleef en Mark tegen het veel minder aanzienlijke Meurs [2]) met een toegift van drie millioen (Fransche?) livres. Daarvan was toenmaals door het ontijdig sterven van den Prins niets gekomen, en de keurvorst was nog altijd in het bezit van het hertogdom en het graafschap, die hij nu wel genegen zou zijn aan Frankrijk over te dragen, indien hij er een goede som voor kon bedingen, en die in Fransche handen, nog beter dan Maastricht, geschikt waren om de Republiek in bedwang te houden en volgzaam te maken.

Wij laten het voorstel van den gezant in zijn waarde of liever onwaarde: zijn regeering schijnt het nauwelijks in overweging genomen te hebben; het was dan ook onuitvoerbaar. Maar wij schenken daarentegen onze volle aandacht aan zijn bericht, betreffende de onderhandelingen in 1650. Dat toch vergunt ons een blik te slaan op den omvang der grootsche plannen, waarmee de jeugdige Willem II na zijn overwinning op Holland zich bezig hield.

Wat mag hij hebben voorgehad met die poging om hertog en graaf te worden van twee aan Gelderland grenzende gewesten?

Een ieder weet, dat zijn zoon in het voorjaar van 1675 op het punt heeft gestaan van hertog van Gelderland en graaf van Zutfen te worden [3]). En dat uitzicht op de vorstelijke waardigheid van het in rang eerste, hoewel niet aanzienlijkste gewest der Unie was toen volstrekt niet nieuw noch ongehoord. Reeds in de dagen van Frederik Hendrik, tijdens den vredehandel van Munster, was er sprake van geweest. Het gerucht had toen geloopen, dat Spanje, om den ouden Prins gunstig voor den vrede te stemmen, zich niet ongenegen betoonde om het Overkwartier van Gelderland, dat grootendeels nog in zijn handen was, aan diens jeugdigen zoon, onzen lateren Willem II, met den titel

---

1) Chanut, de Fransche gezant, meldt in December 1651 aan zijn regeering, dat de keurvorst gewoon is zich naar den raad van anderen te schikken, dat de prinses van Oranje grooten invloed op hem heeft en dat haar dochter, zijn gemalin, dien ook begint te verwerven. Zie Droysen, Staat des groszen Kurfürsten, Bd. II, S. 61.

2) Meurs is in 1646 tot een immediaat rijksleen verheven (Archives, t. IV, p. 154; Négociations secrètes, t. III, p. 235^b).

3) Vgl. Van Bolhuis in Nijhoffs Bijdr., dl. III, blz. 197 vlg.

van hertog af te staan. Een staatsman, dien men zeker niet tot de vijanden van het huis van Oranje mag rekenen, Alexander van der Capellen, gewaagt daar meer dan eens van in zijn *Gedenkschriften*, en toont zich niet vreemd aan de gedachte, dat het slapjes voeren van den krijg in die streken met dat vooruitzicht in verband stond. „Verleden somer," zegt hij — de zaak is belangrijk genoeg om hem in zijn eigen woorden er van te laten spreken — „verleden somer is gebleken, dat met het belegh van Venloo geen ernst is geweest; nu blijckt dat de Prints, hoewel swack wesende, niet geerne soude sien dat eenighe beletselen in het Tractaet van Vrede voorgeworpen wierden. D'Ambitie van 't Hof is groot; de heerschappye over de Nederlanden is aenlockende; de titul van Excellentie, Vurstlijcke Genade was te geringh [1]); die van Hertoghen, bestaende in Hoocheyt, is aengenomen; den titul van Hertogh of Hertogdom ontbreeckt noch, ende staet die van de Vereenichde Provintien, met haer wille, niet te verwachten. Den Spagnaert, goede kennisse van alles draegende ende in Engelant gehoort hebbende, by tyden van de gemaeckte alliance tussen Prints Wilhem met d'outste Dochter van Engelant, dat de Prints sich flatteerde met den titul van Hertogh van Gelderlant, heeft d'ambitie weten te voeden, soo om den Prints te winnen als om te verwecken tussen hem ende de Francoisen jalousie," enz [2]). Wij weten dat de Franschen van hun kant dezelfde ambitie met een ander lokaas trachtten te prikkelen. Door allen werd aan zucht naar hooger waardigheid bij de Oranjes geloofd [3]).

In dat licht, door de vermoedens van 1646 en de gebeurtenissen van 1675 ontstoken, moeten wij de onderhandelingen met Brandenburg van 1650 beschouwen. Niet minder voorzeker dan zijn vader voorheen en zijn zoon naderhand, was Willem II op de grootheid van zijn huis en de vermeerdering van zijn aanzien en macht gesteld. Zouden zijn hertogdom en zijn graafschap, indien Kleef en Mark zulks geworden waren, op den duur buiten de Unie der Zeven Provinciën zijn gebleven? Zou dan verder al niet

1) Over den titel van Excellence of van Altesse, aan Alexander Farnese te geven, zie Corresp. de Granvelle, t. IX, p. 586.

2) Gedenkschriften, II, blz. 172. Vgl. II, blz. 72, 73, 157, 183, 184.

3) Maar niet alleen bij hen. In 1667 loopt er in Engeland een gerucht, dat, als Frankrijk de Spaansche Nederlanden geannexeerd zou hebben, De Witt hertog van Gelderland zou worden en de overige provinciën aan Frankrijk zou overleveren (Brief van Manmaker aan De Witt, Rijksarchief, dd. 11 Maart 1667).

vroeger in Gelderland zijn beproefd geworden hetgeen in 1675 een begin van uitvoering heeft gekregen? En zouden de overige provinciën, Holland niet uitgezonderd, dan niet nu al te voorzien hebben gehad wat zij in 1675 voorzagen en vreesden? Deze en meer andere vragen dringen zich aan ons op, maar laten zich niet dan met waarschijnlijkheid beantwoorden.

Een geheel andere vraag is het, en waarop een waarschijnlijk antwoord niet zoo moeilijk valt te geven, of het Brandenburg met een afstand van zijn twee Rijnprovinciën in 1650 ernst kan geweest zijn.

Ongetwijfeld is het waar, dat die twee provinciën, en haar Stenden inzonderheid, aan den keurvorst gedurig moeite en zorg baarden, aan hem en zijn huis weinig gehechtheid betoonden en tegen zijn drukkende regeering doorgaans bij onze Staten-Generaal haar toevlucht zochten. Uit den aard der zaak waren dezen op haar hand. Zooals Aitzema, die jaren lang de agent van Kleef en Mark in Den Haag was, het treffend uitdrukt: „de Stenden waren van outs seer yverende voor haer privilegien, gelijk alle gemeenten of onderdanen gheneycht sijn tot vryheydt, waartegen deurgaens sijn woelende die 't oor van den Prins of Monarch hebben, soeckende alles tot de Uniteyt te brengen [1]." In dien strijd tusschen vorstelijke centralisatie en burgerlijke vrijheid, over heel Europa gevoerd, waren uit hun aard de Staten der Vereenigde Provinciën, die zich van hun koning hadden vrijgevochten en voor hun stadhouder vreesden, eensgezind met de Stenden in de Duitsche vorstendommen; en bepaaldelijk ten opzichte der Rijnprovinciën gevoelden zij zich tot een soort van beschermheerschap gerechtigd. Immers zij waren bij acte van 13 December 1614 garant gebleven voor de richtige naleving van de kort te voren tusschen de vorsten van Brandenburg en Neuburg te Keulen gesloten overeenkomst betreffende de landen van Gulik en Kleef, op welke de Stenden zich plachten te beroepen, wanneer zij over inbreuk op hun privilegiën en over vorstelijke willekeur, met name op het stuk van werving en inlegering van troepen en heffing van niet ingewilligde belastingen, te klagen hadden. In zulke gevallen lieten de Staten-Generaal het niet altijd bij ijdele voorspraak der verongelijkten bij den keurvorst blijven, maar gaven soms, zooals in 1646, aan hun krijgsvolk last om het onrecht met de wapenen te keeren [2].

---

1) Saken van Staat en Oorlogh, III, blz. 141.
2) Aitzema, t. a. pl., blz. 144; Arend—Brill, III, 5, blz. 645.

Ook hadden zij hun krijgsvolk bij de hand [1]) in de voornaamste Kleefsche vestingen, zoowel gedurende de laatste jaren van den grooten oorlog als ook na den vrede van Munster. Dat was een tweede bron van ergernis en belemmering voor den keurvorst, als hertog van Kleef. Onophoudelijk drong hij, niet zonder reden, bij de Staten op het ontruimen van Emmerik, Rees, Wesel, Burik, Orsoy aan; maar noch de Staten noch de Prins wilden hooren van het teruggeven dier vestingen, die zij gewoon waren geworden als een onmisbare barrière tegen hun Duitsche naburen te beschouwen.

Zoo bestond er dus wel degelijk reden om te onderstellen, dat de keurvorst niet ongeneigd bevonden zou worden, om zulk een lastig bezit over te dragen aan iemand, die er hem een goede som voor aanbood. Maar alleen voor wie oppervlakkig oordeelde was dit waarschijnlijk; wie den Grooten Keurvorst kende, gelijk hij zich in zijn gansche leven heeft betoond, kon geen oogenblik meenen, dat hij zich ontdoen zou van gewesten, op wier eigendom hij weer nieuwe aanspraken vestigde, te weten op Gulik en Berg, die eens met Kleef en Mark onder één kroon verbonden waren geweest en met hen gaarne weer vereenigd zouden worden. Toen hij in de lente van het volgende jaar zich voor den krijg tegen den paltzgraaf van Neuburg toerustte, stelde hij den keurvorst van Saksen voor, diens aanspraken op Gulik en Berg af te koopen voor drie of vier ambachten, die hij noemde, van het vorstendom Maagdenburg. Zoo weinig dacht hij er toenmaals aan, zich van den Rijnkant terug te trekken [2]). Het komt mij uit dien hoofde haast ondenkbaar voor, dat er tusschen den keurvorst en prins Willem over den afstand dier provinciën een ernstig gemeende onderhandeling gevoerd zou zijn. Veeleer zou ik denken, dat het ontwerp-verdrag, waarvan D'Estrades spreekt, niet meer geweest is dan een overeenkomst tusschen den Prins en zijn moeder over de som, die zij ontvangen zou, indien zij haar schoonzoon tot den gewenschten ruil wist te overreden. Maar zelfs dan nog schijnt mij deze poging, om den keurvorst over te halen tot iets, dat zoo in strijd was met zijn gestadig streven, een blijk te meer van 's Prinsen avontuurlijken aard. Evenwel bedenken wij, voor wij deswegens Zijn Hoogheid hard vallen, dat een D'Estrades vijftien jaren later nog met een soortgelijk plan bij zijn regeering

1) 4 á 5000 man (Droysen, Der Staat der groszen Kurfürsten, II, S. 39 noot).
2) Droysen, II, S. 22.

durfde aankomen. Zoo volstrekt hopeloos kan dus de kans in 1650 niet gestaan hebben.

Hoe dit zij, dat er tusschen den Prins en zijn zwager van Brandenburg in den zomer van 1650 over politieke en militaire samenwerking onderhandeld en zelfs, zoo al niet schriftelijk, dan toch mondeling, een overeenkomst getroffen is, acht ik meer dan waarschijnlijk. Wel is daarvan, naar Droysen verzekert, in de Pruisische archieven geen bewijs te vinden [1]), doch de samenhang der feiten bewijst het zeker genoeg. Niet minder namelijk dan de prins van Oranje was de keurvorst van Brandenburg misnoegd over den Westfaalschen vrede, voorzoover die hem aanging, en geneigd om hem weer te verbreken. Terwijl hij met den Prins in het geheim en met de Staten-Generaal in het openbaar over een nieuwe alliantie onderhandelde, gelastte hij den 30sten October 1650 — let wel op de dagteekening — zijn krijgscommissaris voor Kleef en Mark al het mogelijke te doen, ten einde de Stenden te bewegen om nog voor één jaar in het onderhoud van zijn, op hun gebied gelegerde, troepen te voorzien. Hij kon ze vooreerst niet afdanken (zoo schrijft hij) om hoogst gewichtige redenen, „die wij vooralsnog geen mensch ter wereld, ook onzen intimi niet, geopenbaard hebben [2])."

Van wat aard die zoo geheim gehouden redenen waren, kunnen wij met waarschijnlijkheid gissen. Wanneer wij acht slaan op den oorlog tegen — of liever het overvallen van — den paltzgraaf van Neuburg in Gulik in het volgende jaar, dan kunnen wij niet anders denken, dan dat dáárvoor het krijgsvolk in Kleefsland onverminderd had moeten blijven, en dat de thans alleen met zijn eigen kracht ondernomen krijg, die zijdelings ook Spanje en de geheele katholieke partij in West-Europa bedreigde, een gedeeltelijke uitvoering was der uitgebreide plannen, die door den dood van Willem II in hun geheel verijdeld waren. Wel trachtte de keurvorst na dien dood nog de Staten-Generaal in zijn onderneming te betrekken, doch te vergeefs; toen hem dit volstrekt mislukt was en de macht der katholieke tegenpartij zich meer en meer tegen hem alleen keerde, gaf hij ze voor goed op.

Het verdient onze opmerking, dat noch in de plannen van

1) „Leider haben sich weder in dem Berliner noch in dem ehemals cleve'schen Archiv Acten über den brandenburgischen Antheil an diesen Verhandlungen von 1650 gefunden. Der Kurfürst war 1649 und bis in den Frühling 1650 in Cleve und Sparenberg" (Droysen, II, S. 12).

2) Droysen, t. a. pl.

Brandenburg, noch in de verstandhouding van den prins van Oranje met den keurvorst, de Fransche regeering ingewijd schijnt geweest te zijn. In haar briefwisseling met Brasset vinden wij er geen woord van gerept, ook niet in die van den Prins met D'Estrades. De laatste zegt ons zelf, in den door mij aangehaalden brief, hoe hij er naderhand kennis van gekregen had: „Le projet a été trouvé par les Etats dans la cassette du Prince après sa mort". Het was waarschijnlijk de raadpensionaris De Witt, van wien hij die bijzonderheid, evenals al het overige, vernomen had.

Over die cassette van den Prins, „waarin men vermeende eenige papieren van importantie opgesloten te zijn" [1]), is indertijd heel wat te doen geweest, dat met ons onderwerp in verband staat. Ik wil het daarom hier ter sprake brengen, te liever omdat Wagenaar en Van Wijn, die er vroeger, en Bilderdijk en Tydeman, die er later over gehandeld hebben, niet genoeg op de hoogte van het gebeurde waren. Dat konden zij ook niet zijn; eerst na de uitgaaf der brieven van Sommelsdijck aan Willem Frederik van Nassau, in het 4de deel van Groen's *Archives*, en van het journaal van Polyander van Kerckhoven, superintendant van de hofhouding der Prinses Royale, in het 25ste deel der *Kronijk van het Historisch Genootschap*, zijn wij in staat om de toedracht der zaak in haar bijzonderheden te beschrijven.

Terstond na den onverwachten dood van den Prins waren zijn vertrouwden, inzonderheid zij die zich aan den aanslag op Amsterdam medeplichtig gevoelden, en onder dezen vooral de stadhouder van Friesland en de heer van Sommelsdijck, zeer beducht, dat de nagelaten papieren van Zijn Hoogheid door hun vijanden, de Staten van Holland, in beslag genomen, onderzocht en tegen hen gebruikt zouden worden. Maar daarvoor had Van Kerckhoven bij tijds gezorgd. Hij beschrijft in zijn journaal, hoe hij weinige uren na 's Prinsen overlijden de koninklijke weduwe reeds op de noodzakelijkheid opmerkzaam maakte, om „de coffers, casten en cabinetten" onverwijld te laten verzegelen [2]); hetgeen dan ook

1) Resolutie der Staten van Holland van 9 Maart 1661.

2) Van Kerckhoven droeg althans tot op zekere hoogte kennis van hetgeen er tusschen den Prins en Mazarin gaande was geweest. Dit is al op zich zelf waarschijnlijk en de Brandenburgsche gezant Weiman zegt het met zooveel woorden: „Gar gewiss hat sie [die Princesse R.] einige Sachen welche Prinz Wilhelm a. 1650 mit dem Cardinal projectirte, in Händen gehabt und weil

op haar bevel door baron de Schomberg, 's Prinsen kamerheer [1]), Constantijn Huygens en Heilerseich, bijzonder secretaris van Zijn Hoogheid, terstond geschiedde [2]). De zegels, hoewel slechts van particulieren, werden door de tegenpartij ontzien. Maar weldra ontstonden, gelijk wij weten, tusschen de familieleden, tusschen de weduwe vooral en haar schoonmoeder, hooggaande twisten over de voogdij van het nageboren kind. Om zich den steun der Staten van Holland in dezen te verwerven, keurde de douairière het geweld, tegen Amsterdam en Holland gepleegd, nu stellig af, en toonde zich niet afkeerig van een vervolging der medeschuldigen, vrienden meestal van haar schoondochter, en van een onderzoek met dat doel in de nagelaten papieren van haar zoon [3]). In het midden van December achtten zich Sommelsdijck en de zijnen zoo bedreigd, dat zij de Prinses Royale, die intusschen het kraambed verlaten had, vermaanden de zegels te verbreken en de compromitteerende brieven in veiligheid weg te bergen [4]). Het duurde echter nog een poos, eer de Prinses daartoe overging. Zoolang zij nog hoop had door het Hof van Holland en de Staten in de uitsluitende voogdij over haar kind gehandhaafd te worden, onthield zij zich van hetgeen haar ten kwade kon worden geduid. Maar toen die hoop al meer en meer zonk, besloot zij eindelijk te doen wat haar vrienden van haar verlangden. Den 21sten Maart 1651 begaf zij zich in het kabinet van haar overleden gemaal, begeleid door haar dame d'honneur en eenige heeren van haar hofstoet, en verbrak de zegels, waarmee indertijd de meubels op haar last door haar vertrouwelingen verzegeld waren geworden. En (ik wil hier de eigen woorden van Van Kerckhoven aanhalen) „nadat [5]) alles in de laden was gelecht, ende

ich mich erinnere, das der von Hemfliet [Van Kerckhoven, heer van Heenvliet] viel davon zu zagen, ja auch dem Cardinal damit zu drohen pflegte, so dürften sich dieselben mit in selbiger Kiste finden und viele Ungelegenheit machen, da sie zu Tage kommen sollten" (Urkunden etc., S. 506). Waarmee en bij welke gelegenheid Van Kerckhoven den kardinaal bedreigd mag hebben, is slechts te gissen. Ik vermoed, dat hij het gedaan zal hebben toen Mazarin met Cromwell in verbond was getreden en zich van de belangen der Stuarts en Oranjes had afgekeerd, en dat hij den kardinaal, achter zijn rug natuurlijk, gedreigd heeft met het publiek maken van hetgeen tusschen hem en Oranje in 1650 in het belang van Karel II was voorgenomen. Is dit zoo, dan begrijpen wij licht dat het bij enkel dreigen gebleven is.

1) Aitzema, III, blz. 365a.

2) Kronijk v. h. Histor. Genootschap, dl. XXV, blz. 545.

3) Archives, t. V, p. 6, reg. 4. („La personne que connoissez".)

4) Archives, t. V, p. 10, 15.

5) In de uitgaaf staat „Maar dat", blz. 606.

in coffers de particuliere brieven, 't gelt in een ander, de juweelen geïnventariseert, soo is alles weder gezegelt ende geslooten." Of er bij die gelegenheid ook brieven en bescheiden verduisterd en vernietigd zijn, en of de papieren, van Dieren meegebracht, bij de overige zijn gevoegd: wie zal dat zeggen [1])? Het heeft echter den schijn, alsof de tijd geen schifting, geen keus, hoogstens bijeenvoeging heeft toegelaten. Den volgenden dag reeds beklaagde zich over deze eigendunkelijke daad van haar schoondochter de douairière bij het Hof, en waarlijk gebood dit den 29sten Juli, „dat het cabinet, ten processe vermeld, zal worden hersteld" — als of dat mogelijk ware! — „in sulcken state als het is geweest ten tijde 't selve door ordre van Haer Koninkl. Hoogheyt is gedaen openen" [2]). Aan dit onuitvoerbare bevel zal natuurlijk geen gevolg zijn gegeven. Om kort te gaan [3]), in het accoord, dat eindelijk onder bemiddeling van het Hof tusschen de hooge partijen getroffen werd, wordt over het kabinet gezwegen; hetgeen niet verhinderde, dat naderhand de douairière er nog eens (evenals op andere punten) op terugkwam. Doch op haar klacht antwoordde de Koninklijke Prinses kortaf: „Pour le Cabinet, voylà l'inventaire, et tous les papiers sont cachettez dans un coffre. Et dans l'accort il n'est parlé du Cabinet" [4]). Zoo bleef de kist met papieren, daaronder, zoo zij al niet vroeger vernietigd waren, de stukken betreffende de buitenlandsche onderhandelingen, ondoorzocht en goed verzegeld in bewaring der Prinses, die ze op de Kamer der Raden van de Reekeninge van haar minderjarigen zoon deed plaatsen [5]).

Met dat al verloren de Staten van Holland, en inzonderheid hun waakzame raadpensionaris, die ijzeren kist met papieren niet uit het oog [6]). Eerst in 1660 evenwel deed zich voor hen een gelegenheid voor om er zich mee te bemoeien. Kort te voren, nadat de broeder der Prinses Royale, Karel II, op den troon

1) De Prins was geheimzinnig (Arch. t. IV, p. 339, 340, 409) en voor het verbranden van compromitteerende brieven (vgl. p. 314, 315).

2) Kronijk Hist. Gen. l.l., blz. 632.

3) Een en ander breedvoerig bij Jorissen, Mémoires de Const. Huygens, p. 411 suiv.

4) Kronijk Hist. Gen., blz. 648. Eenigszins anders verhaalt Sommelsdijck, in de Archives, t. V, p. 58, doch Van Kerckhoven verdient eerder geloof dan hij.

5) Jorissen, l.l., p. XCI suiv.

6) In het pamflet, waaruit ik hiervoor, blz. 122, reeds eenige zinsneden aanhaalde, wordt verder nog gewaarschuwd, dat de plannen van Mazarin wegens het sterven van Zijn Hoogheid nog niet zijn opgegeven, al zijn zij „door de wijsheyt en voorsichtigheyt der Heeren Staten verborgen en in sijn Cabinet opgeslooten en bewaert".

zijn vaders hersteld was, hadden zij zich de belangen van het huis van Oranje en van den jongen Prins opzettelijk aangetrokken, en, met goedvinden der Prinses, die gereed stond om haar broeder een bezoek in zijn herwonnen rijk te gaan brengen, eenige gedeputeerden benoemd „tot de educatie van den Heer Prince van Oranje met hetgeene daaraen dependeert". Tot die gedeputeerden behoorde natuurlijk de raadpensionaris, en even natuurlijk was hij onder hen de hoofdpersoon. Nu gebeurde het, gelijk een ieder weet, dat de Prinses, kort nadat zij in Engeland was aangekomen, de pokken kreeg en den 3den Januari 1661 overleed, hetgeen een nieuwe orde op de voogdijschap, waarin volgens het voorgenoemde accoord de Prinses zooveel te zeggen had gehad als haar schoonmoeder en haar zwager van Brandenburg te zamen, noodzakelijk maakte. Van den onzekeren toestand, die intusschen plaats greep, maakten De Witt en zijn medegedeputeerden op eigen gezag, want de Staten van Holland waren sedert 11 December tot het begin van Maart uiteengegaan, gebruik om van de Raden van de Reekeninge van Zijn Hoogheid het afgeven van de bewuste kist te eischen [1]). Zij hielden zich alsof zij meenden, dat anders de kist wel eens naar Engeland kon worden weggevoerd; en zij beweerden, dat de Staten recht hadden op de papieren, betreffende zaken die hun stadhouder, hun ambtenaar, in deze hoedanigheid had behandeld [2]). De heeren van den Rade wisten niet wat te doen, zij waren ook niet eensgezind [3]); zij begonnen met aan den koning van Engeland, aan den keurvorst en aan de douairière, die beiden toevallig te Kleef vertoefden, te schrijven en bevelen te vragen. Maar voordat zij antwoord hadden gekregen [4]), had De Witt reeds het Hof in den arm genomen, dat den eisch der gedeputeerden aandrong en, toen ook dit niet dadelijk hielp, den sterken arm aanwendde. Den 1sten Februari verscheen de griffier met dienaars van het Hof en met een slotenmaker, door wien hij het slot van de kamer, waarin de kist bewaard werd, liet openslaan; hij nam vervolgens de kist weg en bracht haar naar de raadkamer van het Hof. Te vergeefs protesteerden tegen die

1) Zie Aitzema, VI, blz. 742 vlg.

2) Dit beweerde De Witt, volgens de Brandenburgsche gezanten, in hun brief aan den keurvorst van 23 Februari 1661. Zie Urkunden und Actenstücke z. Gesch. d. Kurf. Fredrich Wilhelm v. Brandenburg, IX, p. 504 ff., waaraan ik veel van hetgeen volgt ontleen.

3) Zoo meldde de gezant aan den Grooten Keurvorst.

4) Zie het antwoord uit Engeland bij Sypesteyn, Geschiedk. Bijdr. I, blz. 136.

daad van geweld de douairière en de keurvorst; te vergeefs trachtten zijn buitengewone gezanten (Daniel Weiman en Maurits van Nassau, die hij over Holland naar Engeland zond, om met Karel II over de voogdijschap te overleggen) de heeren van het Hof en de invloedrijkste leden der Staten van Holland tot teruggaaf van de in beslag genomen kist te bewegen. Van Wimmenum, president van Gecommitteerde Raden, en zooveel zijn zelfzucht toeliet Oranjegezind, waarschuwde Weiman, dat, als hij al te veel drukte over de zaak maakte, het licht zou kunnen gebeuren dat de kist, die nu onaangeroerd bleef staan, op last der Staten geopend en onderzocht werd, onder voorwendsel van de particuliere brieven van wijlen den Prins van de staatspapieren af te zonderen. Om dit gevaar te ontgaan lieten, op zijn raad en dien van anderen, de gezanten weldra de zaak maar stil op haar beloop. Ook Karel II van Engeland toonde zich in dezen het meest beducht voor het onderzoeken der papieren, en liet zich zelfs door onze gezanten overhalen om het Hof te verzoeken de kist in zijn bewaring te willen houden; nadat hem namelijk een hunner, Van Hoorn, verzekerd had dat, naar hij geloofde, de intentie was „om dezelve ongeopend te doen bewaren, totdat de Prins van Oranje tot zijn mondige jaren soude sijn gekomen, ofte dat de voogden gezamentlijk anders souden hebben gedisponeert."

Maar bij nader inzien was intusschen De Witt tot andere gedachten gekomen en ongenegen geworden om de kist in bewaring van het Hof te laten; hij voegde zelfs den gezanten een berisping toe, omdat zij den koning overreed hadden aan het Hof te schrijven, denkelijk vergeten zijnde, dat hij zelf het geweest was die hen daartoe had vermaand [1]). Hij verkoos thans de kist in handen der Staten, dat is in zijn eigen handen, te hebben; en zijn wil geschiedde ook. Toen in de eerste dagen van Maart de Staten van Holland hun werkzaamheden hervatten, gaf hij hun, den 9den der maand, als eerste gedeputeerde ter educatie, verslag van hetgeen sedert hun scheiden, in December, aangaande dit onderwerp was voorgevallen, en hij en zijn medegedeputeerden ten opzichte der ijzeren kist hadden meenen te moeten doen. Dat alles lieten zich hun Edelmogenden welgevallen; zij zeiden President en Raden van het Hof dank „voor de goede voorsorge by henluyden in het

1) Deze en andere bijzonderheden leeren wij uit de Brieven van en aan De Witt IV, blz. 86—100.

verzekeren van de voornoemde ijzeren kiste gedragen," en besloten verder: „dat die kist tot nader orde gebracht sal worden op de Charterkamer van Holland, onder het opzicht en de bezorginge van H. Ed. Gr. Mo. gedeputeerden, die mits desen oock specialijck gerecommandeert ende gelast werden goed regard te nemen en wel toe te sien, dat de voorsz. papieren van daar niet vervoerd ofte andersins in eeniger maniere verduystert werden."

Zoo bleef de kist in handen van hen die haar hadden genomen, zonder dat dezen verplicht werden of zich verplichtten om haar niet te openen of te onderzoeken. Maar intusschen had Weiman op last van den keurvorst iets misdreven, waarmee de eigendunkelijke daad der Staten niet in vergelijking mag komen. Ik moet er hier van spreken, omdat de Pruisische geschiedschrijver Droysen de zaak verkeerd begrepen heeft en verkeerd voorstelt. Volgens hem zou Weiman, voordat de Staten hun besluit namen, nog in Februari de kist met papieren hebben gestolen [1]). Hij verwart namelijk de ijzeren kist met het kabinet, waarin de Prinses indertijd de nagelaten juweelen van haar gemaal geborgen had. Te zijner verontschuldiging mag ik bijbrengen, dat Weiman tot het misverstand zelf aanleiding heeft gegeven, door nu en dan de kist ook wel „het kabinet" te noemen. De zaak heeft zich inderdaad dus toegedragen. Toen Weiman, op weg naar Engeland, in Den Haag kwam, had hij onder anderen in last uit te vorschen, of zeker kabinet met kostbaarheden van wijlen den Prins van Oranje ook te bemachtigen en weg te voeren zou zijn. Ik acht het allerwaarschijnlijkst dat de douairière, die zich op dit oogenblik bij haar schoonzoon te Kleef bevond, op dit fraaie denkbeeld was gekomen. Zij, en niet de keurvorst, zal de bijzonderheden van het meubilair van haar zoon nauwkeurig gekend hebben, en zij was hebzuchtig en geldgierig van aard. Hoe dit zij, Weiman zocht toegang tot de kamer, waar de kist met papieren gestaan had en het kabinet nog altijd stond; hij nam het zorgvuldig op en bevond het groot en zwaar. In hetgeen hem verder te doen stond had hij, niet zonder reden, weinig zin. „Ik merk dat men op mij let (zoo schreef hij aan zijn meester), de bibliothecaris en de tuinier wijken niet van mij, ik ben zeer bezorgd, hoe het aan te leggen. Ik sidder op de gedachte dat het mislukken kan, want

1) „Weiman bemächtigte sich der Kiste durch förmlichen Raub" (Droysen, II, S. 12, in de noot).

dan worden de slapende honden gewekt en ontstaat misschien een onheelbare rupture met Holland." Maar, daar hij er niet van tusschen kon, ondernam hij toch maar hetgeen hem bevolen was, den 19den Februari, en volvoerde het zonder hindernis. Ik wil hem zijn waagstuk zelf laten beschrijven. „Ik had den vorigen dag mijn toebereidselen gemaakt. Nadat ik de lieden, die met de bewaring belast waren, niet zonder gevaar, met list en met geld verwijderd had, greep ik met behulp van een mijner bedienden het meubelstuk aan, sleurde het verscheidene trappen af en wierp het in mijn koets, grendelde de deuren achter mij en vernielde de sloten, liet het vervolgens inpakken in allerijl, verzegelde het met mijn zegel naast de andere zegels, en stuurde het, met een daarvoor opzettelijk gehuurd schip, onder geleide van een bediende weg, buiten het gebied der Staten — alles in den nacht — aan het adres van iemand die den keurvorst getrouw is. Den volgenden dag hield ik de lieden, die het kabinet in bewaring hadden gehad, nog altijd aan den gang, gaf hun geld om bloemen te koopen; en zoo ging de dag zonder argwaan te geven voorbij [1])." Wat er verder met het geroofde goed, dat zeker ten slotte te Kleef belandde, is geschied, wordt ons niet gezegd. Wel durft Weiman zijn meester raden, ten einde nu en later alle verkeerde uitleggingen voor te komen, de zegels niet te schenden en het kabinet gesloten te houden [2]); maar of deze raadgeving aan den keurvorst en vooral aan de douairière behaagd zal hebben, moeten wij in het midden laten. Wij willen het hopen, alsmede dat Willem III na zijn meerderjarigheid zijn eigendom onverkort terug heeft gekregen.

Evenmin kan ik zeggen wat er van de ijzeren kist en haar inhoud later geworden mag zijn. Maar dit is toch wel te gissen. Daar wij bij het meerderjarig worden van Willem III er niets van vernemen, zal Zijn Hoogheid waarschijnlijk eerst na 1672 zich in het bezit van de kist gesteld en haar van de charterkamer naar zijn bijzonder archief teruggebracht hebben. Denkelijk zal toen ook de inhoud onderzocht, en wat niet verdiende bewaard te blijven vernietigd zijn geworden. Groen van Prinsterer en die hem aan het Huisarchief zijn opgevolgd hebben van de geheime papieren uit het jaar 1650 weinig, en betreffende de onderhandelingen met Frankrijk en Brandenburg zoo goed als

1) Urkunden, IX, S. 509.
2) Ibid., S. 513.

niets gevonden. Zou de kist oorspronkelijk niet meer hebben bevat dan dit weinige?

Een andere vraag, die zich aan ons opdringt is deze: hebben vóór 1672, terwijl de kist op Hollands charterkamer berustte, de gedeputeerden ter educatie, met De Witt aan het hoofd, de zegels, waarmee wijlen de Prinses haar gesloten had, steeds ontzien en nooit kennis genomen van „de papieren van importantie," die zij vermoedden dat er in geborgen waren? Niets hoegenaamd is mij voorgekomen, dat over deze vraag eenig licht verbreidt, — dan het zeggen van D'Estrades in den brief dien ik aanhaalde, en hetwelk tot deze breede uitweiding aanleiding gaf: „het ontwerp-tractaat tusschen den keurvorst en den Prins werd door de Staten gevonden in 's Prinsen cassette na zijn dood." D'Estrades was noch in 1651 noch in 1661 in Den Haag geweest en hij vergist zich dien ten gevolge in de bijzonderheden. De „cassette" is zeker „de ijzeren kist," en „na 's Prinsen dood" wil zeker zeggen „in 1661, na den dood der Prinses." De hoofdzaak is, dat, als wij hem mogen gelooven, de gedeputeerden, eigenlijk De Witt, de kist geopend en van de geheimen, die zij inhield, kennis genomen hebben. Voor zoo ver het landsbelang, naar zijn opvatting, het gebood of althans niet verbood, maakte de raadpensionaris ook geen bezwaar er D'Estrades, en aan hem wel niet alleen, van mee te deelen. Alleen den landshistoricus, dien hij had aangesteld, De Wicquefort, wijdde hij, naar het schijnt, in die geheimen niet in. Niets althans vinden wij bij dezen vermeld, dat aan particuliere papieren van Willem II ontleend schijnt te zijn [1]).

(Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 3de Reeks, dl. IX, blz. 1 vlg.)

---

1) Wel zegt hij, bij gelegenheid van 's Prinsen dood (p. 358 van Mr. Lenting's uitgaaf): „L'Espagne avoit apprehendé que le Prince ne recommençast la guerre, et la France l'avoit esperé. Il y en a mesme qui croyent qu'il s'y estoit engagé, et qu'on luy avoit promis un puissant establissement en Brabant, s'il pouvoit porter les affaires à une nouvelle rupture"; en teekent de uitgever hierbij aan, dat de schrijver het bewuste ontwerp-verdrag hoogst waarschijnlijk gekend heeft, en met „een grootsche vestiging in Brabant" Antwerpen en het Markiezaat van het Heilige Roomsche Rijk bedoelen zal. Maar dat vermoeden komt mij ongegrond voor. Indien het ontwerp behoord had tot de papieren, die aan De Wicquefort van staatswege ten gebruike waren verstrekt, zou hij er, dunkt mij, meer aan ontleend hebben dan dit éene, dat hij buitendien voor niet meer dan de meening van sommigen uitgeeft. Eer zou

II [1]).

(1897.)

Met de oorlogsplannen, waarmee prins Willem II na den aanslag op Amsterdam, in den zomer van 1650, omging, hangt ten nauwste samen de bemiddeling, door de Staten-Generaal in den oorlog tusschen Frankrijk en Spanje op aandrang van den Prins aangeboden. Die bemiddeling toch had het middel moeten zijn om aan die oorlogzuchtige plannen een begin van uitvoering te geven.

Dat het ontwerp-tractaat, dat gezegd wordt tusschen den Prins van Oranje, als vertegenwoordiger der Vereenigde Nederlanden, en den luitenant-generaal D'Estrades [2]), als gevolmachtigde van den koning van Frankrijk, den 20sten October 1650 in Den Haag gemaakt te zijn, niet als zulk een middel te beschouwen is, meen ik vroeger bewezen te hebben, door in het licht te stellen, dat dit ontwerp niet was, waarvoor het tot nu toe werd gehouden, een voorloopig aangegane verbintenis, maar een slechts eenzijdig voorstel van de Fransche regeering, dat door D'Estrades in een conferentie, die hij eerlang met den Prins hoopte te houden, ter tafel gebracht had moeten worden, maar wegens den ontijdigen dood van Zijn Hoogheid niet eens te zijner kennisse zal gekomen zijn. Uit dat staatsstuk zijn dus de plannen van Willem II volstrekt niet af te leiden; wij kunnen er slechts uit opmaken, waartoe Mazarin en D'Estrades hoopten dat zij Zijn Hoogheid zouden kunnen overreden.

Intusschen is onze historische literatuur met een merkwaardig boek verrijkt, waarin onder anderen ook dit onderwerp besproken

---

ik mij met een ander vermoeden van Mr. Lenting, op p. 522 geopperd, kunnen vereenigen: „Il est plus que vraisemblable, que le dessein du Prince.... n'était pas suffisamment caché pour échapper à l'attention générale, bien que ses négociations à ce sujet avec D'Estrades restassent encore secrètes longtemps après sa mort." Wat De Wicquefort t. a. pl. als een gerucht, dat in omloop was, vermeldt, was toevallig ongeveer juist; meer mag m.i. uit het citaat niet worden afgeleid.

1) Wat hier volgt was oorspronkelijk een tweede geheel afzonderlijk stuk, door Fruin later in de Bijdragen afgedrukt onder den titel: „De bemiddeling tusschen de kronen van Frankrijk en van Spanje door de Staten der Vereenigde Nederlanden in 1650 aangeboden". Daar het nauw met het vorige samenhangt en over dezelfde zaken handelt, voegden wij het als een tweede gedeelte bij het eerste. (N. v. d. R.).

2) Hij had dien rang sedert 20 September 1650 (Tamizey, l.l., p. 12).

wordt. Een ieder begrijpt terstond, dat ik *La République des Provinces-Unies, la France et les Pays-Bas Espagnols de 1630 à 1650*, van Albert Waddington, hoogleeraar in de faculteit der letteren te Lyon, bedoel: een boek in vele opzichten voortreffelijk, doch waarvan ik thans alleen de nauwkeurigheid en volledigheid wensch te roemen, die het gevolg zijn van een ver uitgebreid onderzoek in de bibliotheken en rijksarchieven van Nederland zoowel als van Frankrijk en België, en van een onpartijdig kritisch oordeel over de dus zorgvuldig verzamelde stof. Het strekte mij dan ook tot een bijzondere voldoening, uit zijn geschiedverhaal te mogen vernemen, dat de schrijver zich met de uitkomsten van mijn onderzoek, in dat vroegere opstel neergelegd, volkomen vereenigt en ze bevestigd had gevonden in de, mij slechts gedeeltelijk bekende, documenten en brieven van de Fransche bewindslieden, die hij vooral in de Parijsche archieven aangetroffen en geraadpleegd had [1]). Dat was het wat aan de zekerheid mijner voorstelling van de toedracht der zaken nog ontbroken had, de toetsing aan de volledige berichten van de Fransche zijde: de instemming van den geleerden geschiedschrijver, die ze daaraan heeft getoetst, voltooit dus, om zoo te zeggen, mijn betoog; het berust voortaan zoowel op zijn gezag, als op de door mij aangewezen gronden.

Dat er niettemin aan mijn voorstelling in bij zaken wel het een en ander te wijzigen valt, naarmate vroeger niet bekende oorkonden aan het licht komen, spreekt van zelf. Ik wil hier al dadelijk op een van die bijzonderheden opmerkzaam maken. Ik had vermoed, dat de naamlooze uitgever der *Ambassades et Négociations de M. le Comte d'Estrades .... depuis l'année 1637 jusqu' en l'année 1662* (Amsterdam chez J. F. Bernard, 1718) het ontwerp-tractaat, met de twee daarbij behoorende brieven, uit het Italiaansch van Siri's *Mercurio* (deel XIV, Firenze, 1682) in verdichten vorm had overgezet. Maar nu heeft Waddington alle drie die stukken in denzelfden Franschen vorm en met dezelfde opschriften reeds aangetroffen in de Collection-Clairembault (op de Bibliothèque Nationale) en wel onder de afdeeling *Additions aux Négotiations de M. le Maréchal d'Estrades .... imprimez en 6 vol.* (chez Mr. de Hondt, 1719), en wat nog veel opmerkelijker is, Blok heeft ontdekt, bij zijne

1) „Je ne referai pas longuement," schrijft hij, „la discussion de M. Fruin, je me contenterai de la résumer, en y ajoutant les renseignements complémentaires que j'ai pu me procurer, et qui ne font, d'ailleurs, que confirmer pleinement les conclusions de l'historien hollandais" (II, p. 352).

nasporingen in de Parijsche archieven, op last onzer regeering ingesteld [1]), dat Clairembault die stukken weer ontleend had aan een handschrift, tegenwoordig in het archief van het Ministère des Affaires Etrangères berustende, dat hij beschrijft als „een deel van het kopieboek van D'Estrades zelven, door zijne eigene hand voorzien van een Table." Nu, in dat boek komen zij voor juist zoo als zij in de uitgaaf van Bernard van 1718 gedrukt staan, uitgezonderd de spelling, die eenigermate verschilt.

Men moet zich al zeer zeker achten van zijn zaak, om door zulk een feit niet van zijn stuk gebracht te worden, en, zoo als ik thans doe, toch vol te houden dat de bewuste bescheiden, al staan zij in een boek dat een deel van D'Estrades eigen kopieboek schijnt te zijn, toch geen hoogere waarde bezitten dan die van vrije navolgingen naar Siri's *Mercurio*. In het voorbijgaan wil ik slechts herinneren dat D'Estrades in 1687, vier jaren na het verschijnen van het veertiende deel van den *Mercurio*, waarop het hier aankomt, overleden is, en dat dus mijn meening althans op geen bezwaren van chronologischen aard kan afstuiten, waarom ik mij dan ook niet verder zal inlaten met de vraag, of werkelijk dat bedoelde boek het karakter draagt, dat Blok er aan meent te moeten toekennen [1]). Ik wil alleen thans de bewijzen leveren, die ik bij het schrijven van mijn vroeger opstel als niet volstrekt noodig achterwege had gehouden, voor mijn beweren, dat de drie bewuste stukken in hun Franschen vorm niets zijn dan vrije navolgingen van het Italiaansch van den *Mercurio*.

Die afdoende bewijzen zouden niet te leveren zijn, indien het geluk ons niet van één der drie, namelijk van het ontwerp-tractaat, ook de oorspronkelijke redactie bewaard had. Deze staat gedrukt in het vijfde deel van het *Recueil des Traitez de Paix* van Léonard (Rotterdam 1693). Nu heeft men dien echten tekst slechts met den lateren van het „kopieboek" te vergelijken, om tot de overtuiging te komen, dat tusschen die beide het Italiaansch

1) Zie zijn Verslag, blz. 16, 30, 35.

2) De heer Gideon Busken Huet, die de goedheid had mij ten gevalle dat „kopieboek" nog eens aandachtig te bezien, is van gevoelen, dat de door Blok genoemde „Table" wel door een hand van dien tijd maar niet door die van D'Estrades zelven geschreven is. Laat ons hieruit voorloopig slechts afleiden, dat dit punt nog niet voor goed is uitgemaakt. Wat Huet verder bericht is niet geschikt om ons van het gansche boek een hoogen dunk te geven. „Het trof mij," schrijft hij, „dat het handschrift zulk een treffende overeenkomst vertoont met de meer dan suspecte gedrukte verzameling. Men vindt er bijv. de reeds door Ranke onecht verklaarde stukken over D'Estrades zending naar Engeland in 1637 en soortgelijke meer in opgenomen".

van Siri in staat; dat dit (van Siri) een vertaling is van het oorspronkelijke Fransch bij Léonard, en op zijn beurt het oorspronkelijke van de latere Fransche redactie [1]).

Al dadelijk springt een verschil van vorm in het oog tusschen den tekst van Léonard, dien ik gemakshalve voortaan A zal noemen en dien van het „kopieboek," dien ik met C zal aanduiden. In A wordt de gewone stijl der tractaten gebruikt: „Le Roi promet....; M. le Prince d'Orange promet pareillement...." en zoo in ieder volgend artikel. Daarentegen staat in C dat alles in den verhaaltrant: „Que le Roi promet...., que pareillement M. le Prince d'Orange promet" enz. Waarlijk, het is moeilijk te gelooven, dat het ontwerp, hetwelk in de conferentie ter tafel had moeten komen, in zulk een zonderlinge zegswijze gesteld zal zijn geweest. Wel vinden wij dezelfde gebruikt in den *Mercurio* (B) p. 460; maar daar kan zij ons niet bevreemden, want daar worden alle drie de documenten, het ontwerp zoowel als de beide brieven, verhalenderwijs ingelascht, aldus (in het Hollandsch overgezet): „De Prins schreef hem [D'Estrades], dat het vertrouwen". „Hij [D'Estrades] kreeg van den kardinaal ten antwoord, dat deze". En zoo ook nu voort tot aan het slot: „Tusschen twee, die ieder voor zich hetzelfde begeerden, was de onderhandeling noch moeilijk noch langdurig, en evenmin het vaststellen van het volgende ontwerp: Dat de koning belooft". Wij zien hieruit, dat Siri volstrekt niet geloofd wil hebben, dat de artikels van het ontwerp in afhankelijken zin gesteld waren en met „dat" aanvingen; hij gaat, op dezelfde wijs als tot nog toe, voort met mee te deelen wat elk artikel inhield. Het is dan ook een bewijs van de zorgeloosheid, waarmee de Fransche vertaler, wie hij wezen mag, te werk is gegaan, dat hij bij zijn reconstructie het ontwerp-tractaat in dien zonderlingen vorm heeft gelaten, terwijl hij toch den stijl van de brieven naar den eisch van hun aard heeft veranderd. Hoe slaafsch hij zich aan de Italiaansche bewoordingen gehouden heeft, blijkt ten duidelijkste hieruit. Het heeft Siri blijkbaar verveeld al de artikels in den verhaaltrant om te zetten; de laatste geeft hij eenvoudig terug, gelijk hij ze in het oorspronkelijke gesteld vond: „Il Re promette.... Consente il Re...." enz. Welnu, op die plaatsen lezen wij ook in C: „Le Roi promet.... Le Roi consent." Dat zulk een afwisseling van zegswijs wel bij een schrijver als Siri en bij zijn onnadenkenden

1) Ik sprak hiervan reeds in de eerste aanteekening op blz. 125.

vertaler kan voorkomen, maar in een ontwerp-tractaat niet denkbaar is, behoef ik wel niet te zeggen. Al bepaalde zich het verschil tusschen A en C tot deze eigenaardigheid van vorm, het zou, dunkt mij, voldoende zijn om mijn beweren te wettigen, dat C geen oorspronkelijk stuk, maar een vertaling uit B is. Doch een aantal kleine afwijkingen in bewoording leiden nog stelliger tot hetzelfde besluit. Zoo wordt in art. 3 in plaats van „par toutes les voyes qui leur seront possibles," hetwelk A heeft, in C gezegd: „par toutes sortes de voies," blijkbaar vertaling van Siri's „per ogni via." In het tweede der geheime artikels zegt A, dat de koning aan den Prins zal zenden: „les expéditions et lettres patentes de son Lieutenant-général pour commander ses armées," waarvan C maakt: „les expéditions *pour être* son Lieutenant-général *et* pour commander ses armées;" hij had namelijk bij Siri gevonden: „le speditioni e patenti necessarie di suo Luogotenente generale *e* per comandare le sue armate." Nog duidelijker spreekt hetgeen in hetzelfde artikel volgt. „Pour commander ses armées de la mesme manière qu'ont fait ses prédécesseurs," zegt A: de Prins zal de koninklijke legers commandeeren, evenals zijn voorgangers dit plachten te doen. Hieruit maakt C: „en la même forme que ses prédécesseurs les ont eues," geheel verkeerd het gezegde op de patenten toepassende, die volgens hem in denzelfden vorm gesteld zouden worden als de voorgangers ze hadden gehad. Blijkbaar heeft hij Siri verkeerd begrepen, die vertaald had „mella medesima forma goduta da' suoi predecessori". *Forma* beteekent in het Italiaansch evenzeer het Fransche *manière* als *forme*. — Er zijn meer soortgelijke misvattingen in C, alle uit dezelfde oorzaak te verklaren, maar ik zou, door er nog meer te bespreken, waarschijnlijk overbodig werk doen. Ik durf aannemen, dat ik naar aller oordeel mijn stelling reeds voldoende bewezen heb.

Is het dus waarlijk een kopieboek van D'Estrades, waarin Blok de drie documenten ontdekt heeft, dan zijn wij wel gedrongen aan te nemen, dat D'Estrades om een of andere reden, die wij kwalijk kunnen navorschen, ze uit den *Mercurio* heeft laten vertalen en bij zijn andere bescheiden inboeken. Zonderling zou het dan echter wezen, dat, gelijk Blok meldt, geen andere stukken dan juist deze drie uit het tijdvak tusschen de jaren 1648 en 1652 in het kopieboek gevonden worden.

Hetgeen ik in de tweede plaats in mijn vorig opstel wensch te wijzigen is eigenlijk geen verbetering, maar een toevoegsel, mij

door Waddington aan de hand gedaan. Ik had het *Verbaal* van Pesters, betreffende een onderhandeling van 1674, in het debat gebracht, om daaruit aan te toonen, dat D'Estrades zich toenmaals op het concept-tractaat van 1650 had beroepen, en zoo doende de vaak betwiste echtheid daarvan buiten twijfel had gesteld. Dit heeft Waddington aanleiding gegeven om ook in de Fransche archieven naar de toedracht dier onderhandeling van 1674 een onderzoek in te stellen, en het is hem gelukt een brief van Louvois van 4 October 1674 op te sporen, waaruit blijkt dat toen ter tijd het ontwerp, in het oorspronkelijk of in afschrift, in het koninklijk archief berustte, en daar reeds niet voor een bloot ontwerp, maar voor een gesloten verdrag doorging, gelijk het ook dertig jaren later door Léonard als zoodanig werd uitgegeven. „Le Roy (zoo luidt de brief [1]) s'est fait informer de ce que portoit le traitté de l'année 1650, dont il est parlé dans l'instruction dont vous m'avez envoyé copie etc." Het bewaren van het stuk in het Rijksarchief is, als blijk van de waarde die er aanstonds aan gehecht werd, voor ons van belang: de benaming, die Louvois er aan geeft, van tractaat, beteekent daarentegen niet veel tegenover het gezag van den veel beter ingelichten D'Estrades, die het een concept-tractaat noemt, gelijk wij bevonden hebben dat het ook waarlijk geweest moet zijn.

Nog een andere aanvulling van mijn vroeger betoog, die ik insgelijks aan de nasporingen van Waddington in de Parijsche archieven te danken heb, moge hier mede een plaats vinden. Om mijn bewering te staven, dat er over het ontwerp-tractaat niet tusschen den prins van Oranje en D'Estrades geconfereerd kan zijn, had ik gezegd: „Het is zelfs de vraag of D'Estrades bij deze gelegenheid wel eens in Den Haag is gekomen; hij kan van de ziekte en van den dood van Willem II gehoord hebben, voordat hij zich op weg begaf; zeker is het dat van zijn verblijf aldaar op dien tijd geen spoor te ontdekken is." Hetgeen ik toen slechts vermoeden mocht is thans tot zekerheid geworden, door de uitkomst van het onderzoek van Waddington in de Fransche archieven: buiten twijfel is D'Estrades de gansche maand October door te Duinkerken gebleven. Een der onuitgegeven brieven, waaruit dit blijkt, een brief van Mazarin aan D'Estrades van 28 October, heeft Waddington opgenomen onder de *Pièces*

1) Waddington, t. II, p. 357.

justificatives, die de waarde van zijn boek nog verhoogen. Gelukkig, in het bijzonder voor mij; want ik vlei mij er een en ander uit af te kunnen leiden, dat de schrijver in zijn geschiedverhaal onopgemerkt heeft gelaten, en dat tot bekrachtiging van mijn betoog zeer dienstig is. Doch vooraf moet ik bezwaar maken tegen de verklaring, die Waddington van den aanhef van den brief geeft.

Zoo als ik zeide, de brief is van 28 October. De kardinaal begint met te zeggen, dat hij het schrijven van D'Estrades van den 4den der maand en den daarbij ingesloten brief van den prins van Oranje aan D'Estrades van den 29sten September ontvangen heeft. Daaruit volgt, zegt Waddington, dat Mazarin den later geschreven brief van den Prins, van 2 October, inhoudende het verzoek dat D'Estrades hem hoe eer hoe liever zal komen bezoeken in Den Haag, den 28sten October nog niet had ontvangen; eerst later zal hem die in handen zijn gekomen. Mij komt deze gevolgtrekking gewaagd voor. Immers niet altijd ontvangt men de brieven van zijn correspondenten in de volgorde van hun dagteekening, inzonderheid wanneer zij met verschillende gelegenheden verzonden zijn, zoo als hier het geval was. D'Estrades had 's Prinsen gewichtigen brief van 2 October naar den kardinaal verzonden met een expres, die hem het antwoord er op van dezen ook weer terug heeft gebracht. Daarentegen zal de brief van D'Estrades van 4 October met de gewone post, „l'ordinaire" zoo als men toen zeide, den kardinaal hebben bereikt. Dat deze langs dien weg later is aangekomen dan de later per expres verzondene, zou niet zoo vreemd zijn; en ik vermoed dat het ook waarlijk het geval is geweest. Maar, kan men mij tegenwerpen, met geen enkel woord spreekt de kardinaal in zijn brief van 28 October van de zoo bijzonder gewichtige zaak, door den Prins in den zijnen van 2 October behandeld. Juist (geef ik op die tegenwerping ten antwoord) omdat de zaak zoo bijzonder gewichtig was, zwijgt de kardinaal er over in een brief, dien hij op de gewone wijze verzendt en die dus licht in verkeerde handen zou kunnen vallen. Zoowel in het belang van den prins van Oranje als van hem zelf en van de regeering moest de onderhandeling stipt geheim worden gehouden voor een ieder; zelfs in zijn correspondentie met den minister van oorlog, Le Tellier [1]), komt er geen enkel woord over voor. Doch, voor wie in het geheim

1) In het 4e deel van Chéruel's Lettres du Cardinal de Mazarin.

is ingewijd, schemert in den brief van 28 October ten stelligste door, dat de kardinaal kennis draagt niet alleen van de uitnoodiging, door den prins van Oranje tot D'Estrades gericht, maar ook dat hij D'Estrades reeds verlof heeft gegeven om de uitnoodiging aan te nemen en naar Den Haag te gaan. De plaats in den brief, waaruit ik meen dat wij dit mogen opmaken, is voor de toedracht van zaken te belangrijk om haar niet in te lasschen.

„J'ay mandé (zoo luidt zij) à M. Le Tellier de parler de vostre congé à S. A. R. (den hertog van Orleans, rijksbestuurder) comme si c'estoit vous qui luy en eussiez fait instance. Il sera bon aussy que vous luy en escriviez un mot et que vous le sollicitiez pour cela. Nous faisons nostre compte d'estre dans.. jours à Fontainebleau; c'est à vous à prendre vos mesures pour y arriver vers ce temps là. Cependant je ne doute point que vous ne donniez si bon ordre à vostre place qu'on en puisse estre en repos...."

Wij leeren hieruit, dat D'Estrades Duinkerken met verlof staat te verlaten: de kardinaal heeft er Le Tellier van verwittigd, en verzocht het te doen voorkomen, alsof de aanvraag van D'Estrades zelven, wegens zuiver persoonlijke redenen, was uitgegaan; in welken zin een nader schrijven van dezen ook gewenscht wordt. Stipte geheimhouding derhalve van de wezenlijke reden van het verlofvragen: blijkbaar schuilt er iets gewichtigs achter de voorgenomen reis. Ook moet D'Estrades vooraf den kardinaal komen ontmoeten te Fontainebleau, waar deze met het hof eerstdaags zal aankomen. Op welken dag is nog niet zeker; het cijfer wordt daarom niet ingevuld. De koningin was namelijk op de terugreis van Bordeaux naar Parijs te Amboise, van waar de brief gedateerd is, ziek geworden; van haar herstel hing het voortzetten van den tocht af [1]). Eerst had men gedacht den laatsten October te Fontainebleau te zullen zijn; het werd echter de 7de November [2]) eer men er kwam. Tegen dien tijd moest nu D'Estrades orde gesteld hebben op de zaken in Duinkerken gedurende zijn afwezigheid, en naar Fontainebleau zijn overgekomen.

Dit alles vernemen wij uit den brief met zekerheid. En wij hebben reden om verder te vermoeden, dat het ook zoo gebeurd zal zijn als de kardinaal beval. D'Estrades zal den kardinaal te Fontainebleau hebben ontmoet den 7den of 8den November, — één of twee dagen dus na het overlijden van den Prins in Den Haag.

---

1) Lettres de Mazarin, ed. Chéruel, t. III, p. 886.
2) Ib., p. 916.

Voordat zij daar de tijding van dit onverwachte en voor hun plannen noodlottige voorval ontvingen, hebben zij er waarschijnlijk het ontwerp-tractaat beraamd en vastgesteld, dat ten grondslag voor de aanstaande conferentie had moeten dienen, en dat later, in 1674, toen D'Estrades er op uit was om prins Willem III voor samenwerking met de Fransche regeering te winnen, voorzien werd van het bedriegelijke onderschrift: „Faict à la Haye, le 20 Octobre 1650." Naar Den Haag is in November 1650 D'Estrades natuurlijk niet doorgereisd: wat zou hij er gedaan hebben, nu de Prins gestorven en de verhouding der Nederlandsche staatspartijen volslagen omgekeerd was? Hij is echter ook niet zoo terstond naar zijn post te Duinkerken teruggekeerd: wij vinden hem in den winter van 1650 op 1651 eerst in het gevolg van den kardinaal, later, na diens uitwijking uit Frankrijk, te Parijs, alwaar hij een poos in hechtenis werd gehouden [1]).

Met de bovenstaande wijzigingen en aanvullingen geloof ik dat thans mijn vroeger opstel „up to date", gelijk de Engelschen zeggen, is bijgewerkt, en dat ik thans, als een vervolg er op, een beschrijving kan gaan geven van de toedracht der bemiddelingsplannen tusschen Frankrijk en Spanje, waarmee Willem II tijdens zijn sterven zich bezig hield.

Over dit onderwerp handelt Waddington, naar mijn bescheiden meening, niet zoo volledig en daarom ook minder juist dan hij het in zijn voortreffelijk boek over de meeste andere onderwerpen doet. Niet omdat hij het gewicht er van niet zou erkennen, maar omdat de juiste toedracht van zaken hem verborgen is gebleven. Hij heeft het ongeluk gehad bij zijn onderzoekingen in het Haagsche Rijksarchief één register ongebruikt te laten, dat hem in dezen van het grootste nut had kunnen zijn en hem de beteekenis van andere bescheiden, die hij kent maar veronachtzaamt omdat hij hun gewicht niet beseft, zou hebben aangetoond. Dit mag hem evenwel niet als een verzuim worden aangerekend. Geen vreemdeling, met den gang onzer omslachtige staatsmachine niet vol-

---

1) Volgens den heer Ph. Tamizey de Larroque (in zijn Relation inédite de la défence de Dunkerque par le Maréchal d'Estrades, p. 13) zegt Benj. Priolo, dat D'Estrades in het begin van Februari 1651 den kardinaal op diens uitwijking uit Frankrijk naar Havre vergezelde; en die bijzonderheid wordt door onzen gezant Boreel in een brief van 18 Februari bevestigd: zie Bijdr. en Mededeel. van het Histor. Genootschap, VII, blz. 304. Dat hij kort daarna te Parijs gevangen werd genomen, verhaalt zij die er bevel toe gaf, Mlle. de Montpensier, zelve in haar Mémoires, aangehaald door Tamizey t. a. pl.

komen bekend, zou ooit op den inval gekomen zijn om daar, in dat register, een naricht te zoeken over buitenlandsche politiek. Het is alsof Waddington een voorgevoel heeft gehad, dat hij, niettegenstaande de uitgebreidheid van het onderzoek, dat hij in de Nederlandsche staatsarchieven instelde, en de waarlijk niet geringe zorg en moeite, die hij er aan besteedde, toch nog gevaar liep van een of andere bron voorbij te zien en ongebruikt te laten. In zijn voorrede klaagt hij over het verspreid liggen der bescheiden, die de geschiedschrijver behoort te raadplegen. „C'est une conséquence forcée", zegt hij terecht, „de la multiplicité des organes du gouvernement. A côté des Etats Généraux, qui semblaient tout diriger, il y avait le Conseil d'Etat, le Stadhouder, les Etats de Hollande et leur premier ministre, le Conseiller pensionnaire; de là une dispersion inévitable des lettres et rapports addressés à ces divers organes ou émanés d'eux." Volkomen juist wordt hier die breede verscheidenheid van regeeringslichamen en personen beschreven; er ontbreekt echter ééne in de rij: de Staten van Holland werden, wanneer zij tijdelijk uiteen waren gegaan, vervangen door hun Gecommitteerde Raden, van wier beraadslaging insgelijks notulen werden gehouden, die tot ons zijn gekomen en nagezien behooren te worden. Jammer dat de zoo ijverige onderzoeker niet bij tijds op deze bijzonderheid opmerkzaam is gemaakt. Hij zou wel is waar slechts zelden iets belangrijks voor zijn doel uit die notulen geleerd hebben, maar juist voor deze zaak, van bijzonder groot belang, zou hij er uit te weten zijn gekomen wat tot recht verstand van de wezenlijke toedracht volstrekt onmisbaar is. Dat dit niet te veel is gezegd zal, naar ik vertrouw, een ieder blijken, die de voorstelling, welke Waddington van het gebeurde geeft, en die van de algemeen aangenomene slechts in enkele bijzaken verschilt, vergelijken wil met de beschrijving, die ik er van ga geven overeenkomstig de aanteekeningen, in het register van Gecommitteerde Raden geboekt.

Duidelijksheidshalve ben ik echter verplicht de zaak van wat hooger op te halen.

De afzonderlijke vrede, in 1648 te Munster door onze republiek met Spanje gesloten, was der Fransche regeering, die er door alleen werd gelaten, nauwelijks meer gehaat dan hij het den jeugdigen stadhouder, Willem II, was [1]). De Prins was over-

---

1) Zie zijn brief aan D'Estrades van 14 Augustus 1649 (Archives, t. IV, p. 314).

tuigd, dat de vrede niet duurzaam kon zijn; dat Spanje steeds de erfvijand der Republiek zou blijven, en, zoodra het met Frankrijk, dat door de binnenlandsche onlusten en de tweedracht zijner grooten onmachtig was, had afgerekend en vrede gesloten, zich op nieuw tegen de Vereenigde Provinciën zou keeren, die dan op haar beurt alleen en zonder bondgenoot niet bestand tegen zijn oorlogsmacht zouden blijken te zijn. Buitendien achtte hij zich in zijn eigen aanzien en invloed door den vrede verkort: de kern zijner macht was in het kapitein-generaalschap der Unie gelegen, en dat had in vredestijd, wanneer de krijgsmacht tot een minimum was teruggebracht, niet zooveel te beteekenen. Hij, vol eerzucht en zelfgevoel, wenschte aan het hoofd van een machtig leger, in samenwerking met de legers van Frankrijk, te schitteren op het krijgstooneel en roem voor zich zelf en aanzien voor den staat, wiens eminent hoofd hij was, te behalen. Zoodra hij zich dus op den zetel zijner voorvaderen genoegzaam bevestigd gevoelde om zich, evenals dezen gedaan hadden, de leiding der buitenlandsche staatkunde aan te matigen, zocht hij zich in vertrouwelijke betrekking met de Fransche regeering, bepaaldelijk met den kardinaal Mazarin, te stellen. Het was in November van 1648 dat hij den beslissenden stap deed, en door een vertrouwd aanhanger van zijn huis in het diepste geheim den resident van Frankrijk in Den Haag, Brasset, — die om reden van diplomatieke welvoegelijkheid geen hooger titel voerde maar overigens, wat bekwaamheid betreft en invloed bij zijn eigen zoowel als bij de Nederlandsche regeering, voor geen ambassadeur behoefde onder te doen [1]) — deed weten, dat de kardinaal vast op hem kon rekenen en dat hij met hart en ziel de hervatting van den oorlog tegen Spanje en van het vroegere bondgenootschap met Frankrijk verlangde. Natuurlijk beantwoordde Mazarin deze zoo vurig gewenschte toenadering met de meest vriendschappelijke tegemoetkoming van zijn zijde, en van toen af was het slechts de vraag, hoe het aan te leggen om de Staten der Republiek, die het voortduren van den vrede, eindelijk met zooveel moeite gesloten, in hun gemoed begeerden, niettemin allengs en geleidelijk zoo ver te brengen, dat zij meewerkten met den stadhouder om hem weer te verbreken. Met een oplossing van die vraag was de sluwe kardinaal spoedig gereed; reeds in de volgende maand liet

---

1) Hij werd voor zijn diensten slecht beloond: zie Voyage de deux jeunes Hollandais à Paris, 2e ed., p. 40.

hij den Prins door Brasset een middel aan de hand doen, dat, eenigermate maar niet wezenlijk gewijzigd, ten slotte door den Prins is beproefd geworden, en om die reden verdient met de eigen woorden van hem, die het had uitgedacht, hier te worden beschreven.

„....Tascher à porter les Srs Estats de déclarer aux Espagnols, avec force et fermeté, qu'ils reprendront les armes, si ne font la paix avec la France, fondant ceste déclaration sur ce qu'il est désormais cogneu de tout le monde, qu'ils ne la veulent pas.... Car après cela, ou les Espagnols, appréhendans le coup dont ils se verront menacez, donneroyent la main à la paix;.... ou les Espagnols s'oppiniastreroyent à vouloir encoires continuer le guerre, et alors Mrs les Estats reprendroyent les armes avec justice et avec l'applaudissement général de toute la terre...." [1]).

Kortheidshalve laat ik al de verlokselen ter zijde, waarmee de kardinaal zijn plan niet slechts voor den Prins maar ook voor de heeren Staten smakelijk zoekt te maken, zijn voorspiegelingen van aanwinst van grondgebied voor de Republiek en van verhooging van macht en invloed voor den Prins, en van roem en eer voor beiden. Ontdaan van al die opsieringen, is het wezenlijke voorstel in de aangehaalde woorden vervat. De Prins behoeft slechts de Staten te overreden om zulk een aanmaning tot vredesluiten aan Spanje te richten, en al de rest volgt van zelf, onvermijdelijk. Dat de Prins dien aangewezen weg goedkeurde en dacht te bewandelen, heeft zijn later gedrag getoond, maar vooreerst viel aan de verwezenlijking van het plan niet te denken. Tusschen Zijn Hoogheid en de Staten van Holland, voornamelijk de regenten van Amsterdam, rees een hevige twist, die vooraf beslecht diende te worden, over een onderwerp, met de buitenlandsche staatkunde in het nauwste verband, over het inrichten namelijk van het leger op den voet van vrede en het verminderen van de krijgsmacht. Wij weten op welke wijze die twist, die op een burgeroorlog dreigde uit te loopen, in de eerste dagen van Augustus ten voordeele van den Prins beslist is geworden. Wel was zijn overwinning slechts onvolkomen, en werd de tegenpartij, die voor hem onderdeed, niet voor goed verslagen. Maar het gebruik, dat hij van zijn macht had durven maken, had zijn aanzien aanmerkelijk verhoogd en zijn tegenstanders ontzag en vrees ingeboezemd. Hij kon thans met kans op welslagen overgaan tot het uitvoeren

1) De kardinaal aan Brasset, 11 December 1648, in de Archives, t. IV, p. 288.

van het plan, hem twee jaren te voren door Mazarin voorgeslagen en door hem geen oogenblik uit het oog verloren.

De toestand, waarin zich op dit tijdstip Frankrijk bevond, maakte ook onverwijlde uitvoering er van dringend gewenscht. De tweedracht en de onlusten woedden er heviger dan ooit, en Spanje, dat er in betrokken werd, wist er maar al te goed partij van te trekken.

In Januari van 1650 had Mazarin, om zich aan het hoofd der regeering staande te houden, een *coup de force* gewaagd, van dezelfde soort als die Willem II een half jaar later in Holland ondernam: hij had de hoofden zijner tegenpartij, de prinsen van Condé en Conti en hun zwager den hertog van Longueville, gevangen genomen en hield ze op het kasteel van Vincennes in hechtenis. Maar die wanhopige daad had meer verbitterd dan ontmoedigd. Andere grooten, Turenne en zijn broeder de hertog van Bouillon, hadden zich het ongelijk hunner standgenooten aangetrokken en, in samenwerking met de gemalin van Longueville, te Stenay den 20sten April een tractaat gesloten met Spanje, waarin een tweeledig doel werd gesteld: bevrijding en herstelling der gevangen heeren, en het sluiten van een billijken (dat is voor Spanje aannemelijken) vrede, waarvan het noodzakelijke gevolg de verwijdering van den gehaten kardinaal zou wezen. Twee legers overschreden, ter bereiking dier doeleinden, de noordelijke grenzen van Frankrijk: een Spaansch, onder bevel van den landvoogd der Nederlanden, aartshertog Leopold, aan wien de koning volmacht gaf om zoowel den oorlog te voeren als vrede te sluiten, en een Fransch, door Turenne en zijn vrienden aangeworven en onder zijn bevel [1]). Tegelijkertijd barstte er in het zuiden, in Guienne, een dreigend oproer uit, waarbij de broeder van Turenne en de gemalin van den gevangen Condé de hoofdrollen speelden. Met kloek beleid wendde zich de kardinaal het eerst naar den kant van waar het grootste gevaar hem scheen te dreigen, naar het zuiden, en trok met den jeugdigen koning en de koningin-regentes derwaarts, het verdedigen van de noordergrenzen aan den maarschalk Du Plessis-Praslin voorloopig toevertrouwende. Maar deze beschikte over geen toereikende krijgsmacht om den dubbelen aanval af te weren. Hij moest toezien, hoe den 3den Augustus — denzelfden dag, waarop in Holland Amsterdam zich met den prins van Oranje verdroeg — La Capelle

1) De stukken bij Wicquefort, fol. uitg. I, p. 411—418.

door den vijand werd veroverd, en kort daarop het veel gewichtiger Réthel, waaruit vier steden van belang, Reims, Châlons, Soissons en Laon, om het zeerst bedreigd werden, en dat terstond versterkt werd en tot een steunpunt voor verdere ondernemingen bestemd. Zoo ooit, dan behoefde thans Frankrijk de dadelijke hulp van de Republiek, waarmee de Prins had gevleid; en die hulp zou ook voldoende zijn om het voortrukken van het Spaansche leger te stuiten, want België was ten behoeve van dat leger gansch van troepen ontbloot geworden, en steden als Antwerpen, Mechelen, Lier, waren zonder bezetting gelaten [1]). De Prins wist dit, en zou niets vuriger hebben gewenscht dan van deze gelegenheid gebruik te kunnen maken. Tegen den gezant van Spanje in Den Haag, Antonie Brun, ontzag hij zich niet op dreigenden toon, en in den geest dien Mazarin hem had ingeboezemd, te spreken. Op een der laatste dagen van Augustus, toen de tijdingen uit noordelijk Frankrijk hoogst ongunstig luidden, durfde hij hem toevoegen — ik wil de eigen woorden herhalen, die hij aan Brasset verklaarde gesproken te hebben — „que les progrez de l'armée Espagnolle sur la frontière de Champaigne se réduisant à des bicoques, il ne s'en fairoit icy ny mise ny recepte, mais que si elle pensoit donner par delà Rheims, M[rs] les Estats seroient gens pour se porter à une diversion." Brun wilde dit opvatten en laten doorgaan voor jokkernij, maar de Prins verklaarde met een strak gezicht: „que ce qu'il luy en disoit estoit tout de bon [2])." Dat het waarlijk Zijn Hoogheid ernst was en dat hij het oogenblik tot handelen gekomen achtte, zou weldra blijken. Niet slechts dat de nood van Frankrijk dreef tot haastmaken met de uitvoering van het voorlang beraamde plan, de staat van zaken in Den Haag was daarvoor op dit tijdstip ook bijzonder gunstig: de Staten van Holland waren den 20[sten] Augustus uiteengegaan om eerst half September weer bijeen te komen; en een voorslag, gelijk de Prins aan de Staten-Generaal voorhad te doen, geschiedde het best wanneer die van Holland niet vergaderd waren.

De reden hiervan lag in de eigenaardige plaats, die in het college der Staten-Generaal de afgevaardigden van Holland innamen, geheel verschillend van die der afgevaardigden uit de overige provinciën. Dezen, verwijderd van hun lastgevers, die buitendien slechts zelden en voor kort plachten te vergaderen, gevoelden

1) Brun, bij Muller in Nijh. Bijdr., Nieuwe Reeks, dl. VII, blz. 160.
2) Brasset aan Mazarin, 31 Augustus 1650 (Archives, t. IV, p. 412).

zich en waren ook inderdaad van hen tamelijk onafhankelijk, en des te meer afhankelijk van den stadhouder, die een menigte van posten en voordeelige bedieningen te vergeven had en door dit middel uitnemend in staat was om hun aanhankelijkheid te beloonen of hun zelfstandigheid te straffen, aan hen zelf en aan hun bloedverwanten en vrienden. Zoo kon een stadhouder, die er zich stelselmatig op toelegde, de meeste landprovinciën doen vertegenwoordigen door weinige op zijn gunstbewijzen beluste en hem naar de oogen ziende heeren, van wie hij dan ook kortaf getuigde, dat zij „van hem afhingen." Geheel anders daarentegen was de verhouding, waarin de afgevaardigden van Holland tot hunne committenten, de Staten der provincie, voortdurend stonden. Die Staten waren een groot gedeelte van het jaar bijeen en vergaderden dan onder hetzelfde dak, om zoo te zeggen, waaronder ook de Staten-Generaal vergaderden. Wanneer er bij dezen iets van eenig belang voor Holland gaande was, hadden zij van hetgeen er voorviel dagelijks rapport te doen aan hun meesters, en het goeddunken van dezen te vernemen, waarnaar zij zich in hun adviezen en besluiten moesten richten. Van onafhankelijkheid ten opzichte der Staten kon dus bij de afgevaardigden van Holland geen sprake zijn, en hun afhankelijkheid van dezen belette hen doorgaans zich de goedgunstigheid van den stadhouder te verwerven door hem bij voorkeur naar de oogen te zien. Terwijl de Staten voor een poos waren uiteengegaan, konden zij het nog wagen, indien hun eigenbelang het meebracht, tegen den vermoedelijken wil hunner meesters te spreken en te stemmen naar den zin van den stadhouder. Maar dat was al te gevaarlijk en haast ondoenlijk tijdens de Staten op enkele stappen afstands vergaderden, en oogenblikkelijk vernemen zouden wat er bij de Staten-Generaal voorviel en door een ieder hunner gesproken werd. Dan te handelen in strijd met den uitgedrukten wil van hun meesters was onmogelijk.

Dus, in een geval als dit, nu een besluit, dat de Staten van Holland buiten twijfel zouden afkeuren, moest worden doorgedreven, was het zaak den tijd waar te nemen waarin zij niet bijeen waren, en te beproeven, of de vrees om den stadhouder te vertoornen, die aan de Bickers en hun vrienden zoo onlangs getoond had waarop zijn ongenade hun te staan kon komen, misschien machtig genoeg zou zijn om de afgevaardigden van Holland althans te doen berusten in het nemen van een besluit, waaromtrent hun committenten geen stellig voorschrift gegeven hadden. Het trof buitendien gelukkig, dat de beurt om in de vergadering der Staten-

Generaal te presideeren aan Friesland was, wiens vertegenwoordiger, Osinga, afhing van den Prins, om in de volgende week over te gaan op Mulert [1]) wegens Overijsel, een man van gelijk gehalte. De samenloop van deze omstandigheden en bovenal de hachelijke toestand in Frankrijk deden den Prins besluiten niet langer te dralen, maar nog in dezelfde week het gewichtige voorstel bij de Staten-Generaal in behandeling te brengen. Hij nam dit besluit, hetgeen verwonderen kan, maar waarschijnlijk uit zijn zelfgevoel en trots te verklaren zal zijn, zonder voorafgaand overleg met den Franschen resident. Hij gaf dezen er eerst kennis van toen het een begin van uitvoering had bekomen. Wat hij er eigenlijk mee bedoelde en er van hoopte ontdekte hij echter, nog stelliger dan aan dezen, aan den gouverneur van Duinkerken, D'Estrades (den ouden vriend van zijn vader en van hem, met wien hij in een hoogst vertrouwelijke correspondentie was getreden) in een brief van 27 Augustus [2]), die wel verdient onder de oogen der lezers, althans in hoofdzaak, gebracht te worden.

„J'ay obligé", zoo schrijft de Prins, „la province de Frise, par le moyen du président de semène, qui dépend de moy, de proposer aux Estatz-Généraux qu'il nous estoit honteux de voir la France embarassée dans les affaires où elle est, sans lui offrir nos assistances, après les obligations que cest Estat luy a. Il proposera aussi qu'il soit escrit une lettre honneste à l'Archiduc [Leopold], pour luy faire entendre que cest Estat ne pouvoit voir ny souffrir qu'il s'enguageast plus avant dans les affaires de France, s'offrant à s'entremettre d'un bon accommodement. Il proposera aussi que les Espagnolz seront priéz de satisfaire à tout ce qui a esté promis pour les intérestz de ma maison par le traicté de Munster, à faute de quoy on employera les moyens qu'on advisera bon estre. Je suis asseuré qu'ils ne sont pas en estat de satisfaire à ce poinct, et, comme ils m'ont voulu embarrasser, vous pouvez croire que je ne perdray pas l'occasion d'user de la pareille..... Je ne désespère pas que nous n'ayons bientost la guerre contre les Espagnolz, mais il fault bien prendre ses mesures."

Dit is het dus wat de Prins met zijn voorstel bedoelt. Het komt geheel overeen met de bedreiging, eenige dagen te voren

---

1) Aitzema, dl. III, blz. 642^b; Wicquefort, t. I, p. 521.

2) Archives, t. IV, p. 408. De brief is gedagteekend van 27 Augustus, maar de aanhef, dien ik er uit afschrijf, moet van den ochtend van den 26sten wezen.

aan Brun toegevoegd, en verschilt niet wezenlijk van hetgeen hem Mazarin vroeger had aanbevolen. De Spaansche veldheer in Frankrijk zal gesommeerd worden halt te houden en geen verdere veroveringen te ondernemen, op straffe van anders ook met de Republiek te doen te krijgen. Gehoorzaamt hij, dan biedt zich de Republiek aan om een billijken vrede te helpen sluiten. Mits dat hij ook onverwijld den Prins in het bezit stelle van al wat dezen bij den vrede van Munster is toegezegd. Het laat zich voorzien, en de Prins voorziet ook, dat Spanje aan die eischen, aldus aangedrongen, geen gehoor zal geven, en dan is het gevolg: nieuwe oorlog tegen Spanje in bondgenootschap met Frankrijk.

Een voorstel van die strekking is ook werkelijk op Vrijdag den 26sten Augustus door den president bij de Staten-Generaal ter tafel gebracht en terstond in behandeling genomen. Het besluit is echter eerst gevallen op Dinsdag den 30sten. Het staat opgeteekend in het Secreet register en is daaruit het eerst bekend gemaakt en afgedrukt door De Wicquefort [1]). Het is te breedsprakig om hier in zijn geheel te worden ingelascht; den hoofdinhoud wil ik liefst in de woorden van Waddington samenvatten. „De ambassadeur der Staten in Frankrijk, Willem Boreel, zal zich naar het hof, waar het zich bevinden mag, begeven en den koning hun verlangen betuigen om den vrede tusschen de twee kronen te zien sluiten, en daartoe hun bemiddeling aanbieden en verzoeken dat het Zijn Majesteit behage die aan te nemen, als komende van goede vrienden en oude bondgenooten. Aan den anderen kant zullen de Staten aan den aartshertog Leopold schrijven en zijn goede diensten bij het hof te Madrid verzoeken om ook dit de bemiddeling te doen aannemen."

Welk een sterksprekend en als in het oog springend verschil, niet waar? tusschen dit eindbesluit en het aanvankelijk voorstel, gelijk de Prins het aan D'Estrades mededeelde! De Prins had een begin van interventie bedoeld ten behoeve van Frankrijk; de Staten besloten tot een geheel onzijdig aanbod van bemiddeling aan beide mogendheden. In het voorstel van den Prins was wel het voornaamste, dat aan Leopold geschreven zou worden „que

1) Folio-uitgaaf, Preuves du livre III, p. 608. Wicquefort laat echter het slot der resolutie, betreffende de satisfactie aan den prins van Oranje te bezorgen, die ook in het gewoon register der Staten-Generaal geboekt staat, onachtzaam weg. Dit is gedrukt, voor zoover ik weet, alleen in een pamflet van dien tijd (Muller, n°. 3587): Extract uyt het Register der Resolutiën van de Staten-Generaal, Martis 30 Augusty 1650, enz. Schoonhoven 1650.

cest Estat ne pouvoit voir ny soufrir qu'il s'enguageast plus avant dans les affaires de France, s'offrant à s'entremettre d'un bon accommodement"; volgens de resolutie der Staten zal aan den aartshertog geschreven worden: „dat syne Hoogheyt devoires believe te doen en goede officiën aan te wenden by den koning van Spagnien, ten eynde de voorsz. mediatie van desen Staet van de syde van syne Majesteyt ook magh werden geaccepteert."

Het heeft mij zeer verwonderd, dat Waddington dit, mijns inziens zoo groot en wezenlijk, verschil nauwlijks schijnt opgemerkt te hebben. Hoort hoe hij er over spreekt: „Entrainés par lui (den Prins) les Etats-Généraux prirent, le 30 aout 1650, une resolution très-importante: (volgt de bovenaangehaalde opgaaf van den inhoud). La Hollande avait d'abord soulevé quelques objections; elle adhéra à la résolution quand on eut renoncé à employer vis à vis de l'archiduc le langage comminatoire que désirait la Zélande. Malgré cette affectation de neutralité absolue la démarche des Etats Généraux n'en avait pas moins une signification plutôt hostile à l'Espagne, et, de tous côtés, on l'interprêta ainsi." Volgens den geachten schrijver beantwoordt dus de vastgestelde resolutie in hoofdzaak aan het voorstel, van wege den Prins door Friesland gedaan. Naar mijn gevoelen, deed zij dit geenszins. Uit die, het zij met bescheidenheid gezegd, verkeerde opvatting zal het wel te verklaren zijn, dat onze schrijver niet heeft trachten op te sporen, wat er tusschen Vrijdag, toen het voorstel in behandeling kwam, en Dinsdag, toen het besluit werd genomen, bij de Staten-Generaal over deze gewichtige aangelegenheid mag zijn voorgevallen. Hij heeft zich tevreden gesteld met hetgeen Brasset er over van den Prins vernam en aan Mazarin overschreef [1]). „Ce matin là mesme (zoo zegt deze) fut faite dans l'assemblée de M^rs^ les Estats la susdite proposition, sur laquelle les députez pour la province de Hollande demandèrent temps pour en consulter avec leurs principaux (die wij weten dat sedert den 20sten gescheiden waren), comme d'une affaire sur laquelle ils n'estoient pas authorisez; ce que M. le prince me fit sçavoir aussitost, avec l'espérance que tout iroit bien, et que cependant il alloit pour sept ou huit jours prendre le divertissement de la chasse en sa maison de Diere, vers où il partit samedy" (den 27sten).

Van die tegenspraak van Holland verlangen wij natuurlijk wat meer te vernemen, vooral indien wij aan de verandering, ten slotte

1) Zie zijn brief van 31 Augustus in de Archives, t. IV, p. 411.

in het voorstel gebracht, het gewicht hechten, dat ik er aan meen te moeten toekennen. In de registers der resulutiën en der secreete resolutiën der Staten-Generaal vinden wij volstrekt niets geboekt, noch van de discussie noch zelfs van het inbrengen van het voorstel. Alleen lezen wij in het gewone register, aan het slot der notulen van de avondvergadering van den 26sten: „Ende wat belanckt de vordere saecken, in deliberatie gebracht, daerop is uytgestelt te resolveren." Een uitstel dus voor onbepaalden tijd, dat licht een afstel kon worden, om welke reden men het waarschijnlijk geraden achtte zelfs in het secreet register van het voorstel nog vooreerst geen gewag te maken.

Dat het ter tafel was gekomen en vooralsnog tot geen besluit had geleid, bleef echter niet volstrekt geheim. De ambassadeur Brun kwam het te weten en schreef er over aan zijn regeering in zijn depêche van 28 Augustus, waarvan ons Dr. P. L. Muller, in zijn verhandeling over *Spanje en de partijen in Nederland in 1650* [1]) een gedeelte in het oorspronkelijke Spaansch en het overige in uittreksel heeft meegedeeld. „Zeeland (zoo verhaalt Muller) [2]) had in de Staten-Generaal voorgeslagen Frankrijk de hulp toe te staan, die men volgens de tractaten verplicht was het te geven. Brun had door eenige zijner gedienstige geesten in tijds de lucht van dit plan gehad en de gedeputeerden der andere gewesten met zulk een goed gevolg bewerkt, dat besloten werd van den voorslag rapport te doen aan de respectieve meesters." Wij zullen wat Brun hier van zijn bemoeienis vermeldt veilig op rekening zijner gewone pocherij mogen plaatsen, maar de hoofdzaak is zoo als hij schrijft: er was overeengekomen, op aandrang van Holland, geen besluit te nemen dan na ruggespraak met de committenten.

Onder onze gelijktijdige geschiedschrijvers en publicisten is Aitzema (wiens verstandhouding met leden der staatsvergaderingen

1) In Nijhoff's Bijdr. N. R. VII, blz. 136 vlg. Muller onderscheidt dit voorstel van het voorstel, dat tot de resolutie van 30 Augustus heeft geleid, en heeft zoodoende ook Waddington (p. 369) in dwaling gebracht. De dagteekening van den brief, 28 Augustus, toont dat de gezant handelt over het gebeurde van den 26sten. Dat hij Zeeland en niet Friesland noemt, is denkelijk hieruit te verklaren, dat het oorlogzuchtige en prinsgezinde Zeeland bij de discussie het hoogste woord had gevoerd en op het terstond aannemen van het voorstel, in zijn voor Spanje uitdagenden vorm, het dringendst had aangehouden. Opmerkelijk is het dat ook Siri (p. 457), van de aangeboden bemiddeling gewagende, zegt, dat Zeeland het aanbod van een bedreiging tegen Spanje had willen verzeld doen gaan, maar dat de andere provinciën dit als ontijdig hadden vermeden.

2) Blz. 164.

bekend genoeg is) de eenige, die van het voorgevallene met kennis van zaken spreekt. Hooren wij wat hij verhaalt [1]. „In Augusto wierden ter bane ghebracht twee saecken, die het aensien hadden als of het preludien waren om weder met Spaengien in oorlogh te komen. Het eene was, dat men behoorde de Spaensche rondelyck bekent te maecken dat aen den Prince van Orangien aengaende syne particuliere tractaten behoorde te geschieden satisfactie, ofte dat men bij retorsien soude gaen op de goederen der prelaeten, die als cautionarisen hadden gheteeckent [2]. Het tweede was, dat men soude de mediatie van desen Staet presenteeren tusschen Vranckrijk ende Spangien, ende by ontstentenis van sulcx van nu af verklaeren, dat men soodanigh was aan Vranckrijk verbonden, dat men hetselve Ryck soude moeten assisteren. Maer Hollant stelde sich daer machtigh tegen; soo dat men sich contenteerde met het doen van ernstighe vermaningh aen den Ambassadeur (van Spanje) alhier sonder dreygement op het eerste; en aengaende het tweede is aen den ambassadeur Boreel ghesonden last om aen den Koningh (van Frankrijk) de mediatie te presenteren, ende door gedeputeerden (is) desgelijks gesproocken met den Spaensen Ambassadeur," enz.

Volgens Aitzema dus was de tegenspraak van Holland, waarvan de Prins den Franschen resident gesproken had als van een zaak van geen belang, zoo machtig geweest, dat de overige provinciën zich lieten vinden tot de diep ingrijpende verandering, waarop ik opmerkzaam maakte. Waar zullen wij over die tegenspraak, waarvan wij zoo gaarne het juiste zouden weten, iets naders kunnen vernemen? Niet in de resolutiën der Staten van de provincie, want dezen waren, zooals wij weten, niet vergaderd. Maar zouden misschien de afgevaardigden van Holland ter Staten-Generaal, bij afwezigheid hunner principalen, te rade zijn gegaan met de permanente commissie, die de afwezigen verving, met de

1) Saken van Staet en Oorlog, dl. III, blz. 474.

2) Meteen verklaart ons Aitzema hier de beteekenis van hetgeen de Prins in het voorstel, gelijk hij het D'Estrades beschreef, met de clausule bedoelde „à faute de quoy on employera les moyens qu'on advisera bon estre." Bij het tractaat tusschen den koning van Spanje en den prins van Oranje, den 8sten Januari 1648 voorloopig gesloten en bij den algemeenen vrede in het volgend jaar bekrachtigd, was een brief van 30 Augustus 1647 gevoegd, waarin de aartsbisschop van Mechelen, de bisschop van Antwerpen en de abten van St. Michiel, Grimbergen, Tongerloo, Deligem en St. Gertrude, als leden van den eersten Staat van Brabant, beloven „de procurer que Sa Majesté accomplisse le susdit Traitté selon sa forme et teneur" (zie Aitzema, Verhaal van de Nederlandsche Vreedehandeling (ed. 1650), II, blz. 474).

Gecommitteerde Raden? Zoo vroeg ik mij zelven af, en ik begaf mij naar het Rijksarchief en sloeg daar het register der notulen van die Raden op. Ik vond er waarlijk wat ik zocht, en uitvoeriger en vollediger dan ik had durven vermoeden. Ik wil het tot nog toe onbekend gebleven en onuitgegeven relaas van het gebeurde hier in zijn geheel laten afdrukken.

Het luidt als volgt: „26 Augustij. Presenten de Heeren van Mathenesse, Joost Duyst van Voorhout, Van der Collick ende Botter. Ende uyt de Generaliteyt de Heere van Wimmenum, Paets, Sonck ende den Raet Pentionaris.

De Heeren ordinaris gedeputeerden wegens desen provintie ter Generaliteyt met den Raet Pentionaris hebben gerefereert in substantie, dat de Presiderende aldaer huyden morgen hadde voorgedragen twee saecken van gewijghte; de eene: ofte ten opsichte van de beroerten in Vranckrijck ende de progressen van het Spaensche leger in hetselve Rijck, wesende de oudste geallieerde van desen Staet, wegens denselven Staet niet behooren devoiren te werden aengewent omme 't meergeroerde Rijck in ruste te brengen, ende tot dyen eynde door den ambassadeur Boreel aengeboden de mediatie tusschen de strijdende Croonen; dat oock daerover soude gesproocken werden met den aenwesenden ambassadeur van Spagnien, ende in ernstige terminis geschreven aen den Ertzhertoch Leopoldus, met verklaeringhe aen beyden, van dat de Staet met geen goede oogen soude connen aensien dat haere geallieerden soo teenemael souden werden geopprimeert. Dat over het voorsz. subject door gedeputeerden van haere H. M. was gesproocken met sijn Hoocheyt, dewelcke van dien advyse sijnde, daer beneffens verklaert hadde voor seecker te houden, dat gem. ambassadeur Boreel, tot hetgene voorsz. is wesende gequalificeert, naer behooren soude werden geadmitteert.

Ende de tweede saecke: dewijlle sijnne Hoocheyt op desselffs gehandelde, mede gecomprehendeert in het Tractaet van vrede met Spagnien, tot noch toe geenne satisfactie werden gedaen, ofte daer over niet behoort te werden gesproocken met gem. ambassadeur van Spagnien, ten eynde de voorsz. satisfactie metter daet moghte volgen binnen den tijdt van zes weecken, ofte dat, by ontstentenisse van dien, hoochgem. sijnne Hoocheyt soude werden geautoriseert omme by andere wegen desselfs pretentien goet te maecken.

Tot beyde welcke saecken de andere ses provintien inclinatie waeren toonende.

Versouckende de voorsz. Heeren gedeputeerden ter Generaliteyt dat overleyt moghte werden, wat wegens dese provintie (alsoo de Vergaederinghe tegens zes uyren weder stonde by een te komen) daerinne dient te werden gedaen.

Waerop sijnde gedelibereert, is by de aenwezende Heeren van 't college ende meergem. gecommitteerden verstaen ende geresolveert, dewijlle beyde de voorsz. saecken sijn van groote importantie voor den Staet, dat daerinne wegens dese provintie niet kan werden gedaen noch geadviseert sonder voorgaende kennisse ende resolutie van de Heeren Staten van deselve provintie, ende dat derhalven deselve behooren te werden beschreven, met relatie tot de notulen dewelcke over de voorsz. saecken ter Generaliteyt sullen werden gehouden, omme aensiens brieffs herwaerts te comen. Dat onder des, omme de importantie als vooren, ter Generaliteyt versocht sal worden, dat de deliberatie voor eenige daegen moge werden uytgestelt. 't Welcke geschiedende, dat alsdan de voorsz. beschryvinge zonder uytstel invoegen als vooren zal werden gedaen. Ende ingevalle de provintien, buyten vermoeden, souden mogen presumeren in meergeroerde saecken ten fine als vooren te concluderen, dat alsdan aenteyckeninge sal werden gedaen van dat wegens dese provintie daerinne niet kan werden geconsenteert.

Is mede goetgevonden, dat van de voorsz. resolutie door den Heere Raet Pentionaris kennisse zal werden gegeven aen sijnne Hoocheyt. Hetwelck aenstonds geschyed sijnde, heeft gem. Raet Pentionaris gerefereert, dat sijnne Hoocheyt in bedencken hadde gegeven, ofte, in plaetse van de voorsz. beschryvinge van de Staten niet beter wesen soude (gelijck in andere gelegentheden wel was geschyed) dat door de Heeren van 't college de voorsz. saeck werde gecommuniceert aen de respective principalen, ende dat ten aensien van de absente de voorsz. communicatie gedaen werde door missive. Doch is de saecke gelaten by 't voorsz. geresolveerde."

Tot zoo ver het register van Gecommitteerde Raden. Wij zien dat de heeren, aan wie de Staten van Holland bij hun uiteengaan de belangen der provincie tijdens hun afwezen overlieten, aan het in hen gestelde vertrouwen beantwoordden. Zij weerden zich welberaden en moedig; wat te meer waardeering verdient na de onlangs gepleegde daad van geweld tegen de hoofden hunner partij en de stad Amsterdam; en zij bedienden zich handig van de middelen

van tegenweer, die zij konden aanwenden: zij dreigden met een nadrukkelijk protest, indien de overige provinciën op hun tegenspraak niet letten en bij meerderheid een besluit doordreven; zij stelden verder de bijeenroeping buitentijds van het volle Statencollege in uitzicht, een maatregel, die, het kon niet uitblijven, opzien baren en onrust, gansch Holland door, verwekken zou. Te vergeefs trachtte hen de prins van Oranje van hun voornemen af te brengen. Niettegenstaande zijn advies besloten zij kortaf, zich te houden aan het geresolveerde. Het gevolg van hun vastberadenheid kennen wij uit het bovenaangehaalde slot der notulen van de avondvergadering der Staten-Generaal: „Wat belangt de verdere zaken, nog in deliberatie gebracht, daerop is uitgestelt te resolveren.” De meerderheid dreef niet door, maar stond het gevraagde uitstel toe. Ik vermoed, niet ongaarne. Immers wij mogen niet voorbijzien, dat de heeren Staten, voor het meerendeel althans, niet naar een nieuwen oorlog verlangden, en dat zij den vrede in gevaar gebracht zouden hebben alleen uit ontzag voor Zijn Hoogheid. Indien zij dezen te wille konden zijn, zonder een vredebreuk te veroorzaken, zal hun dat zeker het meest naar den zin zijn geweest. — Aan den anderen kant gaven de heeren van Holland ook geen dadelijk gevolg aan hun voornemen; zij beschreven niet aanstonds een buitengewone vergadering der Staten. Waarschijnlijk was er tusschen beide partijen onder de hand over een vergelijk onderhandeld. De vrucht daarvan was dan de resolutie van 30 Augustus, die het voorstel van Friesland bekrachtigde, in zoover het onschadelijk en ongevaarlijk was gemaakt. Ook daarover bevat het register van Gecommitteerde Raden een wetenswaardig bericht, dat ik weer woordelijk laat volgen.

„30 Augusty. Presenten de heeren van Mathenesse, Joost Duyst van Voorhout, Van der Aa, Backer, Navander ende Van der Collick. Ende uyt de Generaliteyt de heeren Paets ende Sonck met den Raet Pentionaris.

Sijn by de heeren Gedeputeerden ter Generaliteyt aen haere E. M. geexhibeert ende vervolgens gelesen de concepte resolutie van den 26en deser maent, aengaende de aenbyedinge van mediatie volgens (*sic*) desen Staet tot accomodatie van de differenten tusschen Vranckryck ende Spagnien, mitsgaders de brieff, dienthalven te schryven aen den Ertzhertoch Leopoldus [1]), ende de notificatie,

1) De brief aan den aartshertog, overeenkomstig de resolutie van 30 Augustus zoo mak en goedig mogelijk gesteld, is, zoo ver ik weet, alleen gedrukt in het boven (blz. 171) aangehaalde pamflet. Hij is de moeite van het uitschrijven niet waard.

te doen aen den ambassadeur De Bruyn, ende mede concerneerende de devoiren by gem. ambassadeur te doen, ten eynde sijnne Hoocheyt mochten erlangen sactisfactie over sijnne particuliere tractaeten. Ende gelet dat de comminatoire clausulen uyt beyde de voorsz. resolutien sijn gelight, is, naer deliberatie, goetgevonden ende geresolveert deselve wegens dese provincie mede te acquiesceren, de aenteyckeninge, daertegens op den 26en deser maent geresolveert, achterwege te laten, ende de komste van de vergaederinge van de Staten van Hollandt, dewelcke by de voorsz. resolutie mede verstaen was te accelereren, te laten op haer beloop."

Inderdaad, een onverwijlde samenkomst der Staten was thans volstrekt onnoodig geworden; de zaak was op de lange baan geschoven; er zouden heel wat meer dan ééne vergadering der Staten gehouden worden, eer men van de aangeboden bemiddeling iets naders zou vernemen. Op den vooraf bepaalden tijd, den 13den September, kwamen de leden van zelf weer bijeen, en den 14den (zoo lezen wij in de resolutiën) „werd bij den Raet Pensionaris rapport gedaen van de notabelste saecken, in 't afwezen van de vergaderinge ter Generaliteyt voorgevallen; ende is 't voorschreven rapport provisionelijck aengenomen voor notificatie, ende de Raet Pensionaris versocht de saecken, naerder resolutie van haer E. Gr. M. van noode hebbende, van tijdt tot tijdt in propositie te brengen."

Het weldra gevolgde afsterven van prins Willem heeft nadere proposities over deze zaak, zooals wij weten, onnoodig gemaakt.

Ontegenzeggelijk was dus de resolutie van 30 Augustus de vrucht eener transactie; en nu is de vraag: wie van de twee partijen had zich daarbij de meest wezenlijke concessie getroost? Letten wij in de eerste plaats op hetgeen elk van haar voor de naaste toekomst beoogde, dan gaven ongetwijfeld de Prins en zijn aanhangers het meeste toe. Wat de Prins beoogde was, den Spanjaard de keus te geven tusschen het staken der vijandelijkheden op Fransch grondgebied en een vernieuwden oorlog met de Vereenigde Nederlanden. In zijn boven aangehaalden brief aan D'Estrades, wij herinneren het ons, had de Prins, na zijn plannen ontvouwd te hebben, betuigd: „Je ne désespère pas que nous n'ayons bientost la guerre contre les Espagnols." Let wel op dit „bientost": een spoedigen oorlog. En waarlijk, de tijdsomstandigheden, zoo als wij die hebben leeren kennen, maakten voor Frankrijk de dadelijke hulp van een bondgenoot haast onmisbaar. Welnu, de resolutie,

zoo als zij ten gevolge van Holland's tegenspraak werd gesteld, deed het uitzicht op onverwijld hulpbetoon aan Frankrijk geheel verdwijnen. Immers op het aanbod van hun bemiddeling dienden de Staten het antwoord van beide kronen een geruime poos gelaten af te wachten, eer zij verder mochten gaan, en intusschen bleef Frankrijk prijs gegeven aan zijn voor het oogenblik voorspoedigen vijand. Het naaste doel van den Prins met zijn voorstel was dus verijdeld door hetgeen zijn vrienden, zeker wel onder zijn berusting zoo al niet met zijn goedvinden, aan de heeren van Holland hadden toegegeven.

Maar voor het vervolg en op den langen duur, wie van beide werd dan door het aanbieden van de bemiddeling der Staten-Generaal het meest gebaat, de partij van den Prins en van Frankrijk of die van Holland en Spanje? Ik aarzel niet om op die vraag te antwoorden: Holland en Spanje, buiten twijfel. Zooals ik althans den staat van zaken inzie, was het aanbod der bemiddeling een strik, waarmee zich de Staten en de Prins de handen bonden en tot niets doen verplichtten. Immers de eerste plicht van een bemiddelende mogendheid is strikte onzijdigheid. Wat Mazarin voor het oogenblik bovenal verlangde, onderhandsche hulp met geld en krijgsmiddelen [1]), daarvan kon sedert het aanbieden hunner bemiddeling bij de Staten geen sprake zijn: Holland zou natuurlijk op dien afdoenden grond elk voorstel, daartoe strekkende, weerspreken en afstemmen. Hoe is het mogelijk dat de Prins dit uit het oog heeft kunnen verliezen? Van beide kronen begrepen het de ministers terstond. Toen Brasset nog in de hoop verkeerde, dat het aanbod onder bedreiging van Spanje zou geschieden, rees er toch terstond een bedenking bij hem op: ik roemde de goede bedoeling, schrijft hij den 31sten Augustus aan Mazarin, „bien que je considérasse en moy-mesme que, s'il estoit question de l'admettre (de bemiddeling namelijk), cela pourroit servir de retenue à Mrs. les Estats de venir à l'exécution de leurs menasses, pour ne point sortir des termes d'une neutralité convenable à des médiateurs [2])." En toen door een commissie uit de Staten den 5den September den ambassadeur van Spanje werd aan-

---

1) Toen onze gezant Boreel voor het eerst met de Fransche ministers in conferentie trad, was de eerste vraag, die zij hem deden: „of hy gelast was soo blootelyk de mediatie te presenteren, dan of hij mede in last hadde aen Hare Majesteyten yets meer aen te bieden, van secours ofte assistentie van geldt ofte volck ofte schepen" (Bijdr. en Mededeel. v. h. Hist. Genootschap, dl. VII, blz. 136).

2) Archives, t. IV, p. 411.

gezegd, welke besluiten het college genomen had, gaf deze in de hoflijkste termen te verstaan: „dat in consideratie komt, dat haer Ho. Mo. sijn geallieerden van de Kroone van Vranckrijck...., maer dat hy, heer ambassadeur, het daervoor hout, dat haer Ho. Mo. om haer eigen eer ende reputatie dit interest souden praeterieren ende passeren ende niet onderlaeten haer naer behooren te quyten [1]).” Hij, in zijn qualiteit, kon bij deze gelegenheid niet meer dan zinspelen op hetgeen hij eigenlijk meende. Maar in het belang van Spanje, dat zij op dit tijdstip behartigde, betoogde de moeder van den Prins, Amalia van Solms, aan haar zoon en aan de voornaamste afgevaardigden van Gelderland en Zeeland, die zijn partij hielden, dat op grond van het verdrag van Compiègne van 1624 thans subsidiën aan Frankrijk uit te keeren, zoo als die heeren wenschten dat geschiedde, niet overeen te brengen zou zijn met de strikte neutraliteit, waartoe het aanbod van bemiddeling den staat verplichtte [2]).

En welk mogelijk voordeel voor Frankrijk stond tegen dat stellige nadeel over? Wat zou, als bemiddelaar, de Republiek voor hem kunnen uitwerken? Met den besten wil, al zeer weinig. Immers alleen zou zij niet te bemiddelen hebben; reeds van twee andere mogendheden, van den paus en de republiek van Venetië, was

---

1) Extract uit de Resolutie der Staten-Generaal bij Wicquefort, III, p. 618. — In Januari daarop volgende, nadat Brasset bij de Groote Vergadering geklaagd had over het uitblijven van een antwoord uit Madrid op het aanbod van bemiddeling der Staten, en op de noodzakelijkheid had gewezen om eindelijk een antwoord af te vorderen, deed de Spaansche ambassadeur een propositie of beter gezegd een tegenklacht, waarin hij o. a. het volgende zeide: „Avec ce mesme dessein (om de Republiek in den oorlog te betrekken) Monsieur le Cardinal Mazarin désire vostre médiation, vous ayant fait insinuer adroictement d'en ouvrir de vous mesme la proposition, après avoir essayé de vous porter à quelque chose de plus, touchant les assistances que l'on prétendoit tirer de vous pour le mesme dessein de la continuation de la guerre. De quoy feu Monsieur le Prince d'Orange m'ayant parlé, peu de jours avant son voyage de Gueldres, avec intention, selon qu'il paroissoit par son discours, de me monstrer qu'il est permis d'en venir là sans rupture de la paix, je refutai sur le rang ceste opinion avecq des exemples et raisons si palpables, qui s'offroient en foule d'elles mesmes, qu'il témoigna d'en demeurer satisfait; mais bien persista-t-il à me dire, que VV. SS. ne pourroient s'excuser de donner dumoins ce contentement à la France que d'offrir leur médiation entre les deux couronnes. Maintenant après avoir tiré cette satisfaction de VV. SS. on presse plus oultre, en leur demandant une médiation armée menaçante et partiale, qui est le mesme que de vouloir joindre le feu et l'eau, le jour et la nuict, n'y ayant rien de si opposé à la nature de la médiation que la force, la menace et la partialité" (Resol. der Gr. Verg. van 24 Januari 1651).

2) Brun, bij Dr. Muller t. a. pl., blz. 168.

de bemiddeling door de beide kronen aanvaard; aan dezen zou zij, zoo haar aanbod werd aangenomen, eenvoudig worden toegevoegd; een van drieën zou zij wezen in dat college van vredemakers, waarin de paus even stellig op de hand van Spanje was, als zij op de hand van Frankrijk zou wezen. Ook dat had Brun terstond aan de commissie uit de Staten doen opmerken, en gaf later de Fransche regeering aan onzen gezant te kennen. Wonderlijk genoeg schijnen de heeren in Den Haag aan die omstandigheid niet eens gedacht te hebben. Toen de Fransche minister verklaarde te onderstellen, „dat haer Ho. Mo. dese mediatie aenboden met intentie om in deselve mediatie nevens de twee voor desen aengenomen ende alrede geëmbesoingeerde (bemiddelaars) te werden gebruyckt," moest Boreel ten antwoord geven, „by haer Ho. Mo. niet gelast te sijn om daertoe ofte daertegen yets te begeren ofte te versoecken [1])."

In dezer voege nam dan de Fransche kroon het aanbod van de Republiek zeer hoflijk aan en erkende haar als derde onder de bemiddelende mogendheden. Doch zonder ingenomenheid; alleen in de hoop dat er iets van meer beteekenis, een bondgenootschap tegen Spanje of althans een bedreiging van Spanje met oorlog, uit volgen zou. Dat verklaarde zij openlijk in de uitgebreide memorie van 9 October, waarvan zij haar officieël antwoord van den 10den vergezeld deed gaan [2]). En nog duidelijker gaf zij het onder vier oogen aan onzen gezant te kennen. Van een bemiddeling, zonder dwang en zonder bedreiging, verklaarde zij volstrekt niets te verwachten, daar Spanje blijkbaar naar geen redelijken vrede maar naar overmacht door voortgezet krijgvoeren streefde.

Natuurlijk had het Spaansche hof van zijn zijde geen reden om zich met een antwoord op de aangeboden bemiddeling te haasten. Liever, dat spreekt van zelf, had het zijn vijand van zoo kort geleden buiten zijn vredehandel met Frankrijk gehouden. En aan voorwendsels voor dralen ontbrak het niet: de afstand van Madrid en de wenschelijkheid om vooraf met de regeering te Brussel en met de reeds bemiddelende mogendheden van gedachten te wisselen verontschuldigden het uitblijven van een antwoord voor een geruime poos. Aartshertog Leopold gaf al dadelijk een voorbeeld van zulk langzaam beraad. Den 30sten Augustus

1) Brief van Boreel aan de Staten-Generaal van 20 October 1650 (Bijdr. en Mededeel. van het Hist. Genootschap, VII, blz. 136).

2) De memorie en het officieële antwoord staan gedrukt bij Wicquefort en in de Bijdr. en Mededeel. t. a. pl.

hadden hem de Staten geschreven, en den 26sten October kwam hun Brun zijn antwoord overhandigen. Dat dit antwoord zoo weinig beduidde als de welvoeglijkheid slechts gedoogde, behoeft niet gezegd: treffend juist wordt het door de Staten beschreven in het register hunner notulen, als „houdende in effect dilatoire responsive" [1]). Nog langer liet een antwoord uit Madrid op zich wachten. Wanneer het gekomen zou zijn en wat het zou hebben ingehouden, is niet te zeggen. Maar zeker is het, dat, toen de Prins den 6den November kwam te overlijden en alle antwoord hierdoor onnoodig werd, er nog geen antwoord zelfs maar in aantocht was.

Dat het geen stellige weigering zou hebben bevat, is zoo goed als zeker. De Spaansche regeering, die onlangs den vrede met de Republiek tot zoo hoogen prijs had gekocht, was vast besloten niets te doen of te laten, dat dien vrede in gevaar zou kunnen brengen van weer verbroken te worden. Reeds in een brief van 18 Augustus had de koning het aan zijn ambassadeur in Den Haag op het hart gedrukt, „te zorgen dat alles wat in zijn (des konings) macht stond werd gedaan om den vrede te behouden, en alle voorwendselen werden weggenomen, waarvan zich de vijanden van den vrede zouden kunnen bedienen" [2]). Om te beginnen werd aan de particuliere eischen van den Prins, al waren zij niet vrij van overdrijving, voldaan en een accoord opgesteld, dat door beide contractanten geteekend stond te worden, toen de Prins onverwachts overleed. Dit alles geeft ons vasten grond om te vermoeden, dat wanneer de beslissing niet langer te verschuiven zou zijn geweest, het aanbod der Staten niet zou zijn afgewezen, doch aangenomen, zoo mogelijk onder voorwaarden, die de bemiddeling even nutteloos maakten, als Frankrijk voorzag dat zij wezen zou.

Op zich zelf had dus de resolutie van 30 Augustus al bitter weinig te beteekenen, en wat zij uitwerken kon strekte m. i.

---

1) De brief van den aartshertog is in den oorspronkelijken tekst niet bewaard gebleven, maar de heer Hingman heeft mij een gebrekkige Hollandsche overzetting, uit het register der gekopieerde brieven uit Spanje, verschaft, en deze billijkt de beschrijving, die de Staten er van geven, ten volle. Het eenige dat, te midden der gewone complimenten, op een antwoord gelijkt, is de volgende zinsnede: „ende hebben niet naergelaten Syne Koninklijke Majesteyt van deze de Heeren believende presentatie ende gedane voordragen behoorlijken mede te deelen der [?] vertrouwelyke hope, deselve [Majesteit] sullen, naer Haer bekende vredelievendheid, de tot besluytinge der lang gewenschte vrede oirbaerlycke middelen aen de hand nemen."

2) Bij Muller, t. a. pl. blz. 163, 181.

meer tot nadeel dan tot voordeel voor Frankrijk. Alleen als inleiding tot wat beters had zij dan ook in het oog van Mazarin en van Brasset eenige waarde. Maar wanneer wij ons afvragen, hoe zij tot dat betere, dat de Franschen beoogden, een interventie van onze zijde, had kunnen leiden, dan staan wij met ons antwoord verlegen. Indien Spanje vast besloten was, gelijk het was, om alles te vermijden wat als voorwendsel voor een vredebreuk dienen kon, en Holland van zijn kant even vast besloten om zonder dringende reden zijn toestemming nooit te geven tot het hervatten van den krijg, dan zie ik niet in, hoe nu de prins van Oranje het zou hebben moeten aanleggen om tot een vredebreuk te drijven. Niet hij, maar de Staten hadden over oorlog of vrede te beslissen, en niet de Staten-Generaal bij meerderheid van stemmen, maar de Staten der provinciën gezamenlijk en eenstemmig. Tegen het protest van Holland, dat het onontbeerlijke geld had moeten verschaffen, een oorlog, en wel een zwaren oorlog, aan te vangen, was ondoenlijk, ondenkbaar zelfs. En hoe de toestemming van Holland, zijns ondanks, af te dwingen? De Prins had eens om het gedwee en volgzaam te maken geweld gebruikt. Voor een tweeden keer was echter dit middel niet aan te wenden: Holland en Amsterdam in het bijzonder waren toen op een *coup de force* niet verdacht geweest; thans waren zij gewaarschuwd en op hun hoede en in staat van tegenweer. Bij overrompeling waren zij thans niet meer te onderwerpen.

Binnen de grenzen van het recht was ten opzichte van een geschil als het onderhavige de positie van Holland, ik herhaal het, veel sterker dan die van den Prins. Doch werd dit nadeel misschien bij hem opgewogen door beter beleid en grootere bekwaamheid? Ik voor mij meen dit in twijfel te moeten trekken. Wel is waar heeft eens De Witt, in een gesprek met sir William Temple, hoog opgegeven van de begaafdheid van prins Willem II, en betuigd te gelooven dat, als hij was blijven leven, hij zich de bekwaamste van zijn geslacht betoond zou hebben [1]). Maar aan zulk een uitspraak van iemand, die den Prins niet persoonlijk had gekend, en van wien wij niet weten of zijn oordeel in dezen op voldoende gronden gevestigd was, mogen wij, al is hij ook een De Witt, geen onvoorwaardelijk gezag toekennen. Wij behooren ons een eigen oordeel te vormen, voornamelijk uit de daden en het gedrag van

---

1) „The ablest of his race" (brief van 7 September 1668 van Temple aan Arlington in de uitgaaf der Works van 1754, III, p. 330).

den man zelven. En dan komt het mij voor, dat die daden van geen bijzondere staatsmanswijsheid of bekwaamheid getuigen. Willem II had ontegenzeggelijk één groote eigenschap: hij durfde, en wist vrees en ontzag in te boezemen; en tegenover lieden als de meesten onzer regenten, die bovenal bevreesd waren voor hun personen en posten, was hiermee heel wat uit te richten. Maar er werd toch meer vereischt om naar eigen inzicht en wil te regeeren, en dat de Prins ook die meerdere deugden bezat, schijnt mij geenszins bewezen. Noch bij zijn *coup d'état* tegen Amsterdam en Holland, noch bij zijn toeleg om den vrede met Spanje te verbreken kan ik bedachtzaam overleg, zorgvuldige keus der aan te wenden middelen en voorbereiding tegen een zeer mogelijke mislukking bespeuren. Het heeft weinig gescheeld of de onderneming op Amsterdam was mislukt; hadden de regenten het op een beleg laten aankomen, de Prins zou het hoofd hebben gestooten, en tegenover Holland ook door de Staten-Generaal niet gesteund zijn. En wat zou er dan van zijn gezag zijn geworden? Zijn geluk, en niet zijn wijsheid heeft hem op niet te voorziene wijze staande gehouden en den schijn van een overwinning bezorgd. Zou hem thans, bij zijn poging om de Republiek tegen haar wil in den oorlog te betrekken, het geluk evenzeer hebben gediend? Zijn wijsheid had het welslagen geenszins verzekerd. Zij had het geval niet voorzien, dat zich werkelijk voordeed, niet voorzien dat de heeren, die Holland in de Generaliteit vertegenwoordigden, bij afwezigheid der Staten zich zoo stellig verzet zouden hebben tegen hetgeen op zijn aandrang werd voorgesteld, en toen dat gebeurde leende hij de hand tot een transactie, die hem bij het doorzetten van zijn eigenlijk plan slechts belemmeren kon.

Hoe dit zij en wat men van het beleid van den Prins moge denken, aan de bijzondere bekwaamheid der toenmalige Staten van Holland, als college beschouwd, valt wel niet te twijfelen. Zij hebben daarvan een schitterend bewijs geleverd, nadat Willem II zoo plotseling uit de rij der levenden was verdwenen en het er op aankwam van die gebeurtenis, waarop niemand verdacht had kunnen zijn, partij te trekken. Zonder weifelen, zonder aarzelen beraamde en nam de vergadering toen de meest doeltreffende maatregelen, om vooreerst de regeering van Holland zonder stadhouder te organiseeren, gelijk zij twee en twintig jaren heeft bestaan, en verder aan Holland de hegemonie in de Unie te verschaffen, voorheen door de stadhouders gevoerd. Aan welke personen in het bijzonder de eer van dit bewonderenswaardig bedrijf vooral toekomt, laat zich

niet meer uitmaken; wij moeten haar toekennen aan het college in zijn geheel, dat zulke leidslieden in zijn midden telde en de leiding van dezen zonder bedenken, zonder eigenzinnig tegenstreven gehoorzaamde en volgde. Van diezelfde bekwaamheid getuigt, als ik mij niet bedrieg, het gedrag der gedeputeerden ter Generaliteit en der Gecommitteerde Raden bij gelegenheid van Friesland's voorstel op den 26sten Augustus. Zich met kracht verzettende tegen een resolutie, die tot het hervatten van den oorlog tegen Spanje leiden moest, nemen zij het voorstel van den Prins en diens vrienden aan, zoodra het gelukt is er het gevaarlijke karakter aan te ontnemen. Dat het den Prins niet licht zou gevallen zijn van zulke beproefde staatslieden, die uitstekend de kunst verstonden om te geven maar ook om te nemen en te houden, een besluit af te dwingen, dat zij voor zich en hun provincie verderfelijk achtten, dat behoef ik wel niet opzettelijk te betoogen. Wie van beide partijen in den politieken strijd, zoo het daartoe gekomen was, de meeste kans om te overwinnen gehad zou hebben, laat zich uit den uitslag van de eerste ontmoeting tusschen beiden, naar het mij voorkomt, met waarschijnlijkheid voorspellen. Nu geen geweld gebruikt kon worden, moest de overwinning zich wel verklaren voor hen, die binnen de grenzen van het bestaande recht de sterkste positie inhadden en overbekwaam waren om er zich in te handhaven.

Dat de Prins, door zich de resolutie van 30 Augustus te laten welgevallen en aan de oorlogvoerende mogendheden een volstrekt neutrale bemiddeling der Republiek, in samenwerking met den paus en Venetië, te laten aanbieden, een weg had ingeslagen, die tot niets verders leidde maar doodliep, moet hij zelf, dunkt mij, wel hebben gevoeld. De aangeboden bemiddeling verbood voorloopig eenige hulp aan het hulpbehoevende Frankrijk te verleenen, verbood zelfs een voorstel van zulke strekking bij de Staten-Generaal, onder welke de gedeputeerden van Holland de voornaamste plaats bekleedden, in behandeling te brengen. Zoolang Spanje zich op zijn antwoord bedacht en met voeg kon blijven bedenken, was de Prins tot stilzitten en afwachten gedoemd. Zouden wij misschien in verlegenheid hierover de reden te zoeken hebben van zijn dringende noodiging aan D'Estrades, in zijn brief van 2 October, om onverwijld tot hem over te komen? Zou hij behoefte gevoeld hebben aan den raad en de hulp van een ervaren en handig diplomaat, die hetzelfde wilde als hij, ten einde met hem nieuwe middelen uit te denken, die beter en

sneller dan het te kwader uur gekozene, naar het gewenschte doel leiden konden? Als deze gissing aannemelijk is, hadden Mazarin en D'Estrades, toen zij het concept-tractaat samenstelden, dat in de conferentie met den Prins had moeten dienen, zich al een zeer verkeerd begrip gevormd van den staat van zaken in Den Haag en van de bevoegdheid en macht van Zijn Hoogheid. Dat deze, zooals de zaken stonden, zich bij tractaat zou hebben verplicht om met Mei aanstaande den oorlog tegen Spanje en tegen Engeland te gelijk aan te vangen: wie zoo iets mogelijk achtte verstond de toestanden in de Republiek al zeer verkeerd en dichtte den stadhouder een eigenwaan en roekeloosheid toe, die deze gelukkig, in die mate althans, niet bezat.

Om al deze redenen zou ik Waddington niet gaarne nazeggen: „qu'on peut affirmer sans témerité, que, si le Prince avait vécu, la République des Provinces-Unies serait revenue à ses anciennes traditions, et aurait repris les armes contre le Roi Catholique." Wie zich aan zulk een uitspraak waagt, houdt naar mijn gevoelen te weinig rekening met de vastberadenheid en bekwaamheid der toenmalige Staten van Holland, geholpen door de vredelievendheid van den koopmansstand en de toegevendheid in dit geval van Spanje. Zooals de zaken bij den dood van den Prins zich lieten aanzien, zou ik meenen dat voor een voorzegging in tegenovergestelden zin altijd nog oogenschijnlijk vaster gronden waren aan te wijzen. Maar naar mijn bescheiden oordeel was de tweestrijd tusschen Holland en den Prins nog te zeer in zijn aanvang, dan dat wij met waarschijnlijkheid den eindelijken uitslag zouden kunnen voorspellen.

(Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 3de Reeks, dl. X, blz. 197 vlg.)

BIJLAGE.

PRINS WILLEM II EN D'ESTRADES [1]).

Op blz. 141 vlg. van den *Nederl. Spectator* van 1875 onderwerpt Dr. Van Vloten aan het oordeel van ons anderen geschied-

1) De inhoud van dit stukje is wel grootendeels in de voorgaande bladzijden opgenomen, maar het scheen ons toch wenschelijk toe het opnieuw af te drukken, omdat men er uit zien kan, hoe de opvatting van F. allengs veranderd is (N. v. d. R.).

kundigen een vermoeden, dat bij hem opgerezen is aangaande den persoon, aan wien prins Willem II in 1649 en 1650 zekere zes vertrouwelijke en hoogst belangrijke brieven, die in de *Archives de la Maison d'Orange-Nassau* gedrukt staan, geschreven zal hebben. De uitgever der *Archives* had er van gezegd: „Ce ne saurait être d'Estrades". In strijd daarmee beweert thans Dr. Van Vloten: „Het kan niemand anders zijn dan D'Estrades", en hij roept ons allen op om met gepaste bescheidenheid tusschen Groen van Prinsterer en hem te beslissen. Beslissen durf ik voor mij niet, maar ik wil gaarne mijn gevoelen uitspreken.

Sedert lang ben ik het gevoelen toegedaan dat Dr. Van Vloten thans ook als het zijne doet kennen. Groen van Prinsterer had blijkbaar de quaestie niet volledig bestudeerd, toen hij zijn boek in de wereld zond, en het voor en tegen niet zoo nauwkeurig gewikt, of hij zal gaarne zijn uitspraak in nadere overweging nemen. Dat bewijst de zwakke grond, waarop hij zijn meening vestigt, het verschil in toon van deze brieven met een anderen, die gezegd wordt door den Prins aan D'Estrades geschreven te zijn. Alsof die verschillende toon zich niet daaruit liet verklaren, dat die andere brief bestemd was om aan derden getoond te worden, en deze in vertrouwen en voor D'Estrades alleen geschreven zijn!

De redenen die voor de bewering van Dr. Van Vloten pleiten zijn talrijk; degenen die hij opgeeft waren licht met veel andere te vermeerderen. De geadresseerde in de *Archives* komt voor als soldaat, bekend met Holland, bevriend eertijds met Frederik Hendrik, thans met Willem II en vertrouwd met Mazarin. Dat alles is waar van D'Estrades. Deze verving buitendien sedert 1 Maart 1649 den afwezigen gouverneur van Duinkerken, graaf Josias de Rantzau, en nu schijnen werkelijk de bewuste brieven aan den commandant van Duinkerken gericht. Dat alles slaat zoo goed op elkander, dat het nauwelijks te gelooven is dat de brieven toch voor een ander bestemd waren. Een ontegenzeggelijk bewijs levert die overeenkomst evenwel niet. Zulk een bewijs zouden wij eerst bekomen, indien wij konden aantoonen dat de zoon van D'Estrades omstreeks dezen tijd als vaandrig in dienst der Vereenigde Nederlanden gekomen was. Want de Prins schrijft den 26sten Augustus 1650 aan zijn ongenoemde: „J'ay fait expédier l'acte de nostre enseigne colonelle pour vostre fils". Toen ik mij dus eenige jaren geleden met dit onderwerp bezig hield, heb ik aan de heeren van het Rijksarchief gevraagd of

zij zulk een commissie ook konden aanwijzen, maar tot mijn spijt ten antwoord gekregen, dat de aanstelling van officieren van zoo lagen rang niet te vinden was. Op zich zelf beschouwd heeft de zaak wel eenig bezwaar. D'Estrades is voor de eerste maal gehuwd in 1637; in 1650 kan zijn oudste zoon dus nauwelijks 13 jaren oud zijn geweest, wel wat heel jong voor een vaandrig; — maar dat hij jong was getuigt toch ook Zijn Hoogheid uitdrukkelijk: „Je voudrois qu'il fust assez grand pour exercer une plus haute charge."

Al durf ik derhalve zoo stellig niet spreken als Dr. Van Vloten, acht ik toch zijn vermoeden zeer waarschijnlijk. Ik zou dan ook gezwegen hebben en mijn instemming alleen zoo doende hebben betoond, ware het niet dat hij uit zijn onderstelling juist het tegendeel afleidt van hetgeen er naar mijn oordeel noodzakelijk uit volgt. „Bij het viertal brieven der *Archives* (zegt hij) sluit zich een vijfde aan, van 2 September [die niet in de *Archives* maar in de sedert lang gedrukte *Mémoires de D'Estrades* voorkomt]. Daarmee valt nu ook alle zweem van twijfel aan de echtheid van dezen laatsten weg." Dit moet ik ten stelligste ontkennen. De brief der *Mémoires* sluit zich geenszins aan die der *Archives* aan, integendeel hij is met deze niet te vereenigen; de zweem van twijfel aan zijn echtheid, die bij mij bestond zoolang de brieven der *Archives* nog onbekend waren, is tot een wezenlijken twijfel aangegroeid nu deze ons ter vergelijking ten dienst staan.

Maar eer ik verder ga ben ik aan mijn lezers, die de zaak waarover gehandeld wordt niet in alle bijzonderheden kennen, eenige opheldering verschuldigd.

De quaestie is deze. De brief, om welks echtheid of onechtheid het te doen is, betreft een gewichtige staatszaak. Prins Willem II, niet tevreden over den vrede met Spanje, kort te voren te Munster gesloten, wenschte dien weer te breken en op nieuw deel te nemen aan den krijg, die tusschen Spanje en Frankrijk nog voortduurde. Na zijn overwinning op Holland en Amsterdam, in de zaak van het afdanken van krijgsvolk behaald, begon hij al spoedig de noodige maatregelen te nemen om tot de gewenschte vredebreuk te geraken. Zijn ontijdige dood alleen heeft de Republiek van die gevaren verlost. Daaraan valt thans niet meer te twijfelen. Maar in het begin der 18de eeuw wisten onze geschiedschrijvers het rechte van de zaak nog niet, en met verbazing vonden zij in de toen juist verschijnende *Mémoires* van D'Estrades de volgende drie stukken. Vooreerst den brief van 2 September,

waarom het ons thans te doen is, waarin prins Willem D'Estrades verzoekt hoe eer hoe liever over te komen, ten einde samen gewichtige zaken te bespreken, waarvan de brenger van den brief, Deschamps, nader zal berichten. Dan een brief van Mazarin van 15 September, waaruit blijkt dat de brief van den Prins en de nadere verklaring van Deschamps ter kennisse van den kardinaal gebracht waren, en waarin D'Estrades machtiging bekomt om aan de uitnoodiging van den Prins onverwijld te voldoen en met Z. H., zoo mogelijk, een verdrag aan te gaan. Eindelijk het verdrag zelf, in dato Den Haag 20 October, waarin de Prins en de koning van Frankrijk zich verbinden om in het volgend voorjaar gezamenlijk den krijg tegen Spanje te ondernemen, op voorwaarden die het thans niet noodig is te noemen. Zijn die drie stukken echt of onecht? Dat is de vraag. Onze geschiedschrijvers, met Wagenaar te beginnen, twijfelen, maar hellen toch over tot een gunstige beslissing. Zoo deed ik vroeger ook, hoewel de toon der brieven en de vorm van het verdrag mij verdacht voorkwamen. Dat Willem II zijn brief aan D'Estrades eindigt: „et croyez que je suis etc."; dat Mazarin den zijnen begint: „J'ay reçu vôtre dépêche par le sieur De Las, major de Dunquerque" (alsof D'Estrades den rang van zijn afgevaardigde niet kende); dat het tractaat aanvangt: „Que le Roy promet", moet wel elken aandachtigen lezer vreemd voorkomen. Bovendien zijn de dagteekeningen dier stukken stellig onjuist: de brief van 2 September is gedateerd uit Den Haag; maar de Prins hield zich van 27 Augustus tot 7 September te Dieren op. Den 20sten October was hij er insgelijks en toch staat onder het verdrag: „faict à la Haye le 20 Octobre." Reden genoeg om ons te bedenken eer wij beslissen, en vooraf na te gaan welk gezag aan de *Mémoires*, in den vorm waarin wij ze bezitten, moet worden toegekend.

De *Mémoires du Comte d'Estrades* zijn het eerst in 1709 in vijf deeltjes in kl. 8°. uitgekomen, met „Bruxelles Henri le Jeune" op het titelblad, doch inderdaad in Den Haag gedrukt bij Abraham de Hondt: het is Prosper Marchand die ons dit verzekert. In deze eerste uitgaaf begonnen de gedenkschriften eerst met het jaar 1662, al de diplomatieke onderhandelingen van vroeger bleven daarin onvermeld. Doch in 1718 kwam te Amsterdam bij J. E. Bernard een afzonderlijk boekdeeltje uit, hetwelk het ontbrekende aanvulde, onder den titel: „*Ambassades et négociations de M. le comte d'Estrades en Italie, en Angleterre et en Hollande depuis l'année 1637*

jusqu' en l'année 1662. Dit deel is in de tweede uitgaaf, die in 1719 weer bij Abraham de Hondt verscheen, als 6de deel aan de vijf overige toegevoegd, en insgelijks in de derde uitgaaf, die Prosper Marchand in 1743 bezorgde, herhaald. Het blijkt dus dat de Mémoires van voor 1662 een anderen oorsprong hebben, dan die van later jaren, en dat met name de drie stukken, die wij thans onderzoeken, niet gedekt worden door de onmiskenbare echtheid van hetgeen wij de kern van het geheel kunnen noemen. Onwillekeurig vragen wij ons af, of wij hier niet te doen hebben met een van die talrijke fabrikaten, die in de 18de eeuw zekere klasse van letterkundigen voor de pers en voor den handel vervaardigde. Wij weten hoe die lieden de mémoires die zij uitgaven plachten samen te stellen. Van heinde en ver sleepten zij al wat zij van hun held in gedrukte boeken of in de handschriften hunner Maecenaten konden opsporen bijeen, en smolten dat alles tot een samenhangend geheel op, dat zij dan voor gedenkschriften uitgaven. Wij zien dus rond, of wij niet ergens de bouwstof vinden, die bij het samenstellen der *Mémoires du Comte d'Estrades* gediend heeft, en wij vinden ze, gedeeltelijk althans, zoodra wij den welbekenden *Mercurio* van Vittorio Siri naslaan. Bepaaldelijk treffen wij daar (t. XIV, p. 459 sq.) den inhoud aan, waaruit de mémoiresmaker zijn twee brieven en zijn tractaat verdicht heeft.

Het zou meer ruimte vereischen, dan ik in dit weekblad durf innemen, indien ik den Italiaanschen tekst nevens de Fransche navolging in hun geheel ging overschrijven. Het zal voldoende wezen als ik in een enkele proeve laat zien, hoe de verdichter te werk is gegaan. Ik kies daartoe den brief van Mazarin aan D'Estrades. In den *Mercurio* lezen wij onmiddellijk na het uittreksel uit 's Prinsen brief van 2 September: „Al Cardinale transmesse Estrades per via del Signor Delas, Maggiore di Doncherchen, la detta lettera.... Ne ritrasse per risposta dal Cardinale, come hauea mostrato alla Regina le lettere inuiategli, la quale gli hauea comandato di rispedire senze frammettimento di tempo il portatore d'esse, e ordinarli che celeramente si transferisse in Olanda" enz. Dit werkt onze man nu alles om in den vorm van een brief van Mazarin, van dezen inhoud: „J'ay reçu vôtre dépêche par le sieur De Las, Major de Dunquerque, avec la lettre de M. le Prince d'Orange; je l'ai fait voir à la Reine, qui m'a commandé de vous dépêcher aussi-tost le dit sieur De Las et de vous donner ordre de passer incontinent en Hollande" enz. Het daarop volgende is woordelijk uit het Italiaansch vertaald. Het fraaie slot echter: „Je suis etc."

is, zooals te wachten was, aan den brievenmaker te danken, en zoo ook de tijdsbepaling, 15 September, die bij Siri ontbreekt. Vreemd genoeg heeft hij zich daarentegen de moeite niet gegeven om den inhoud van het verdrag, zooals Siri dien meedeelt, in den vorm van een tractaat om te zetten; hij vertaalt het eenvoudig gelijk hij het vindt, en van daar dat het bij hem begint zooals ik reeds deed opmerken, met een: „Que le Roi promet." Siri had geschreven: „Dalle parti ansiosamente sospirandosi la medesima cosa nè lungo nè operoso fu il maneggio e la conclusione del seguente progetto: Che 'l Re promette," enz.

Mij dunkt, de zaak is hiermee uitgemaakt; de drie stukken der *Mémoires* zijn in hun Franschen vorm stellig onecht, en er blijft alleen over te onderzoeken of Siri, die nog bij het leven van D'Estrades het 14de deel van zijn lijvig werk in het licht zond, al dan niet echte stukken voor zich heeft gehad. Deze vraag is veel moeilijker uit te maken, althans vooralsnog. Ik geloof echter dat het antwoord ontkennend zal moeten luiden, en wel op grond van diezelfde brieven der *Archives*, die naar het gevoelen van Dr. Van Vloten de echtheid van den brief van 2 September buiten twijfel zouden stellen.

In de *Archives* noodigt de Prins zijn ongenoemden correspondent, in wien wij D'Estrades meenen te erkennen, even dringend uit om naar Holland te komen als hij het in den *Mercurio* doet. Maar de termen dier twee noodigingen verschillen en zijn met elkander onmogelijk te rijmen. Oordeelt zelf. In de *Archives* schrijft Zijn Hoogheid den 27 Augustus: „J'espère que le Roy et la Reyne feront l'honneur à la Princesse Royalle [zijn gemalin] de l'envoyer visiter après ses couches; je vous conjure de faire tout vostre possible auprès de S. E. afin que ce soyt vous" enz. Nog geen volle week later zou hij, als de brief in den *Mercurio* echt is, de noodiging herhaald maar daarbij een ander voorwendsel voor de overkomst aan de hand gedaan hebben: „J'estime qu'il sera à propos que vous preniez le prétexte de venir solliciter ce qui vous est du des appointemens de vostre regiment." Op zich zelf schijnt het verklaarbaar genoeg, dat de Prins bij nader inzien een spoediger overkomst verlangde en daarom ook een reden opgaf die aanstonds gelden kon. Maar de *Archives* bevatten een nog lateren brief, van 29 September, en daarin blijkt niets van zulk een dringender uitnoodiging noch van een zoo spoedig te wachten bezoek. Integendeel, die brief toont dat de Prins nog in dezelfde gedachte verkeerde, waarin hij den 27sten Augustus zijn verzoek om over

te komen had gedaan. „Je vous prie de continuer à m'escrire toutes choses et me mander vos sentimens;.... j'espère que vous me viendrez voir cet hyver, ainsi que je vous ay escrit.” Het is niet mogelijk dat die zoo schrijft ook den brief van 2 September had geschreven, en dien ten gevolge zijn correspondent in persoon iederen dag te wachten had.

Maar, kan men mij tegenwerpen, misschien is de datum bij Siri bedorven, en moet er voor 2 September b.v. 2 October gelezen worden; dan zou de brief van 27 September in de *Archives* aan dien van den *Mercurio* voorafgaan. Onmogelijk is dit zeker niet. Maar bedenkt, dat in den brief van 27 September niets voorkomt wat een zoo spoedige verandering van plan doet voorzien, en dat er in de eerstvolgende dagen ook niets is voorgevallen wat haar verklaren kan. Bovendien de Prins heeft den 27sten October de ziekte opgedaan, waaraan hij den 6den November overleden is; de datum van het tractaat kan dus kwalijk worden verschoven. Maar dan is de tijdsruimte tusschen 2 en 20 October niet voldoende om, in die eeuw van langzaam reizen, eerst een noodiging van Den Haag naar Duinkerken te laten gaan, dan tusschen Duinkerken en Parijs een correspondentie te laten voeren, die een reis van Duinkerken naar Dieren, een onderhandeling aldaar en het opstellen van een hoogst gewichtig tractaat ten gevolge heeft. Wij behoeven daartoe waarlijk wel de zeven weken die de *Mercurio* er voor geeft, van 2 September tot 20 October. Maar dan blijft de tegenspraak van den brief van 27 September in haar volle kracht.

Summa summarum: ik durf nog niet beslissen, maar hel toch over tot de onechtverklaring der documenten, die uit den *Mercurio* in de *Mémoires* zijn overgegaan. Zijn zij niettemin echt, dan moeten de zes brieven in de *Archives* aan een ander dan aan D'Estrades gericht zijn. — Dat alles neemt echter niet weg, dat de politiek, die in deze stukken aan Willem II wordt toegekend, inderdaad de zijne was, en dat een soortgelijk verdrag, als waarvan Siri den inhoud meedeelt, door Zijn Hoogheid vurig werd begeerd.

(Nederlandsche Spectator, 1875, blz. 146 vlg.)

UIT HET DAGBOEK VAN EEN OUD-HOLLANDER [1]).

(1869.)

Honderdmalen heb ik de klacht vernomen dat onze literatuur, die in zoo veel opzichten beneden die van andere natiën staat, ook aan gedenkschriften armer is dan eenige andere. En ik zelf heb mijn spijt over dit gemis ook niet altijd in mijn hart besloten gehouden, maar bij voorkomende gelegenheden herhaaldelijk geuit. Er bestaat ook wel eenige reden toe; in mindere mate evenwel dan ik mij vroeger had voorgesteld, eer ik met den voorraad, dien wij bezitten doch gebrekkig kennen, allengs beter bekend ben geraakt. Ik versta namelijk onder gedenkschriften niet juist *mémoires* in den zin, dien de Franschen aan het woord hechten: doorloopende verhalen van wat de schrijver of schrijfster ondervonden en bijgewoond heeft; daarvan bezitten wij slechts enkele proeven. Maar een aantal losse aanteekeningen, betreffende voorvallen waarin degeen die ze heeft opgeteekend betrokken was, bestaan er uit vroeger en later tijd; en nog meer hebben er bestaan, die door de onachtzaamheid van latere bezitters verloren zijn geraakt. Nu echter eens onze aandacht op deze soort van geschriften gevestigd is, komt er telkens het een of het ander

---

1) Op verschillende plaatsen van dit opstel zijn wijzigingen in den oorspronkelijken tekst aangebracht naar aanleiding van de door Fruin in Bijdragen v. vaderl. geschiedenis, Tweede Reeks, dl. VI, blz. 314 vlg. geplaatste inleiding voor de uitgave van een deel van Doubleth's dagboek, behelzende zijne lotgevallen „op de kermis te Antwerpen". Een herdruk dezer inleiding, waarin niets voorkomt wat niet ook in het oorspronkelijke Gidsartikel vermeld is, werd daardoor onnoodig (N. v. d. R.).

voor den dag, en wat eens aan het licht is gebracht trekt doorgaans de aandacht van het publiek, en wordt voor nieuwe verduistering beveiligd. Het Historisch Genootschap te Utrecht in de eerste plaats, maar ook andere maatschappijen en particulieren hebben zich in den laatsten tijd door het uitgeven van zulke bescheiden verdienstelijk gemaakt.

Met dat al blijven eigenlijk gezegde dagboeken uit de vorige eeuw en nog vroegere eeuwen zeldzaam. Want te allen tijde is het getal van hen, die dagelijks opteekenden wat hun belangrijks en onbelangrijks overkwam, gering geweest in Nederland, en nog geringer het getal van hen, die zulke dagboeken van voorvaderen of oudooms bewaarden en aan volgende geslachten overleverden. Het haastige schrift was onduidelijk, en werd het nog meer naar mate de schrijfwijs verder afweek van die uit den tijd der dagboekschrijvers. Als onleesbaar zijn veel familiepapieren opgeruimd. En nog meer misschien als onbelangrijk. Men moet eenigen historischen zin bezitten om belang te stellen in de ontmoetingen uit het dagelijksch leven van het voorgeslacht, om behagen te scheppen in de kleinigheden, die ons de zeden van vroegere dagen teekenen, doch op zich zelf niets meer beduiden dan hetgeen ons dagelijks gebeurt. Wat gaat het den meesten onzer aan, hoe men een paar eeuwen geleden met elkander omging, waarover men sprak, waarmeê men zich bezig hield, waarin men zijn uitspanning zocht? Een bundel bijna onleesbare papieren, waarin wij, na ze met veel inspanning ontcijferd te hebben, niets anders vinden dan hoe iemand uit den ouden tijd zijn dagen sleet en wat hij daarbij dacht, zulk een ballast is het bewaren niet waard en moet maar „opgeruimd." Dit opruimen is een echt Hollandsch gebruik, en bijgevolg zijn de familiën, die „papieren" bezitten, niet vele.

Het was mij daarom een heuglijk bericht, dat de heer Knottenbelt, predikant te Mijnsheerenland, mij bracht, dat hij in het archief van de heerlijkheid, waaronder hij woont, een handschrift had gevonden, dat een dagboek scheen te zijn, door een lid der familie Doubleth in het midden der zeventiende eeuw gehouden. Zijn vriendelijk aanbod, om het mij ter inzage te zenden, nam ik volgaarne aan, en weldra kreeg ik het vrij lijvige kwarto deel, met verzoek om het, na het gebruikt te hebben, uit zijn naam aan de Bibliotheek der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde aan te bieden. Over de herkomst van het handschrift kon hij mij slechts berichten, dat het

„ afkomstig was uit de nagelaten papieren van François Doubleth, heer van Groenevelt, Moerkerken, enz., die omstreeks 1767 als gezant van hun Ho. Mo. bij het Hof van Spanje overleden is." François Doubleth was eigenaar van Mijnsheerenland en een tijdlang bewoner van het kasteel geweest, en zoo was het dagboek van zijn voorvader daar geborgen, en na zijn dood met al de overige papieren in handen der koopers van de heerlijkheid overgegaan. De overige bescheiden bevatten volstrekt niets wat tot opheldering van het dagboek kon dienen of er bij behoorde. Het boek stond geheel op zich zelf.

Op het eerste aanzien zag het er tamelijk onleesbaar uit. De heer Knottenbelt had er nog al wat van ontcijferd, maar om zijn oogen niet te bederven het verdere lezen moeten opgeven. Het kostte ook mij oefening eer ik aan het schrift gewend was en het vlot kon lezen, maar de moeite lag meer aan de ongewoonheid dan aan de onduidelijkheid van het schrift. Het is vluchtig op het papier geworpen met de verkortingen die toen gebruikelijk waren; de zin moet ons dikwerf te hulp komen en doen raden wat er staan zal, eer wij bemerken dat het er werkelijk staat. Met eigennamen van onbekenden blijft dit het onzekerst; met het overige heeft het geen groot bezwaar. Wie geduld heeft kan het boek van het begin tot het eind met volkomen zekerheid doorlezen. En het beloont de moeite, die het vordert, ruimschoots. Ik heb er veel uit geleerd en veel genoegen uit geschept. Gaarne zou ik dat genot aan anderen meêdeelen, en een volledige uitgaaf bezorgen, zoo ik maar rekenen kon op zooveel belangstelling als vereischt wordt om de onvermijdelijke kosten goed te maken. Daarop durf ik echter niet hopen. Ik vrees veeleer, dat dit boek zou deelen in het lot der *Gedenkstukken van Oldenbarnevelt*, die wegens het geringe debiet der eerste deelen niet licht vervolgd zullen worden. Hoe dit zij, het schijnt geraden het publiek op een volledige uitgaaf niet te laten wachten, maar zonder langer verwijl een voorsmaak te geven van hetgeen het in zijn geheel kan genieten, zoo het maar toont het te begeeren.

De schrijver van het journaal is de heer en Mr. George Rataller Doubleth — van wien ik, zonder onbescheiden te zijn, mag vermoeden dat de meesten mijner lezers nooit gehoord hebben. Veel weet ik ook niet van den man te verhalen. Had hij dit dagboek niet geschreven, hij zou niet anders in de herinnering voortleven dan in de dubbele qualiteit van raadsheer en van geleerd vriend van Huygens en Hooft, van Vossius en Grotius, in wier brieven

hij nu en dan voorkomt. Ter wille van zijn dagboek heb ik naar zijn levensbijzonderheden eenig onderzoek ingesteld, en wat volgt is de slotsom waartoe mij dit geleid heeft.

Zijn dubbelen naam dankt hij aan zijn vader en aan zijn moeder te zamen. Zijn vader was Philips Doubleth, raad en eerste rekenmeester van Holland en Westfriesland en later ontvanger-generaal, overleden in 1612 [1]). In eerste huwelijk met Maria van der Goes had deze het gezegend aantal van zeventien kinderen gewonnen; in tweeden echt met Cornelia Rataller nog twee daarenboven, namelijk onzen George, die bij zijns vaders naam den naam zijner moeder ter onderscheiding aannam, en een dochter, die met een officier van 's Prinsen lijfwacht, De Gleser, gehuwd is geweest [2]). Van vaders en van moeders zijde was de afkomst aanzienlijk. De Doubleths hadden van ouds in de regeering van Mechelen gezeten, van waar de grootvader in den tijd der troebelen naar Holland was uitgeweken. De Ratallers waren opgekomen in de magistratuur; de vader van George's moeder was Mr. George Rataller [3]), die door koning Philips tot president van het Hof provinciaal van Utrecht gekozen en aldaar in 1581 overleden was.

Van de opvoeding en van de jeugd van onzen dagboekschrijver is mij niets bekend. Het eerst vinden wij hem (in de brieven van Vossius) op zijn groote reis, waarmeê hij, zooals gebruikelijk was, zijn opvoeding voltooide. Achtereenvolgens treffen wij hem aan, tusschen Augustus 1621 en Augustus 1625, te Londen, in Frankrijk, te Rome, te Venetië en weêr te Parijs [4]). Een gedeelte althans van die reis maakte hij met Nicolaas Meerman, en met dezen kwam hij te Parijs veel aan huis bij Hugo de Groot, toen nog ambteloos balling en juist bezig met het drukken van het *Jus belli ac pacis* [5]). Hij ontmoette daar ook den jongen Graswinckel, die eveneens van zijn groote reis huiswaarts keerde en intusschen De Groot met overschrijven en met verbeteren van drukproeven bijstond. In zijn gezelschap kwam hij in het najaar van 1625 behouden in het vaderland terug [6]), gelukkiger dan

1) Zie de genealogie bij Rogge, Brieven en onuitgegeven stukken van Joh. Wtenbogaert, I, blz. 269; Frederiks in Herald. Bibl., 1880, blz. 248 vlg.

2) Dagboek, blz. 50, 115, 567.

3) Ib., blz. 463. Hij dichtte ook Latijnsche verzen: zie Valckenaer ad Euripidis Hippolytum, p. XII. — Zie over het geslacht Rataller: Van Leeuwen, Bat. illustr., p. 1114; Bor, II, blz. 364 (Bk. XVIII, fol. 6); Van Meteren, fol. 319; Holl. consult., IV, blz. 99.

4) Vossii Epist. (Londen, 1690), p. 29, 31, 32, 34, 39, 83.

5) Grotii Epist., App. p. 96.

6) Ib., p. 110. Den 24 Augustus 1625 schrijft Nic. Reygersbergh aan H. de Groot:

zijn vriend Meerman, die iets later zijn reis over zee nam en schipbreuk leed, waarbij al zijn bagage verloren ging [1]).

Na zijn terugkomst heeft Doubleth zich denkelijk in Den Haag als advocaat nedergezet, maar lang is hij er niet ambteloos gebleven. In 1629 werd hij rentmeester van de Espargne. Als zoodanig had hij het toezicht te houden over de zeevonden, en te zorgen dat zij ten bate der grafelijkheid te gelde werden gemaakt. In de waarneming van dat ambt kwam hij onder anderen met den beroemden drost van Muiden in aanraking, in wiens gedrukte briefwisseling eenige brieven van en aan hem gevonden worden [2]), die niet uitsluitend over ambtszaken handelen maar ook over letterkundige onderwerpen, over een biografie van Paolo Sarpi, aan welker uitgaaf onze auteur niet vreemd schijnt geweest te zijn, en over de *Historiën* van Hooft, waarvan hij een present-exemplaar had ontvangen. Een dier brieven [3]) is een welkome proef van de kunstige en gekunstelde schrijfwijs van onzen vriend.

Intusschen was hij, in October van 1629, in het huwelijk getreden met Maria van Schoterbosch, wier zuster Katharina aan een zijner neven, Philips Doubleth, heer van Groenevelt, eerst wagenmeester en later ontvanger-generaal der Unie, gehuwd was [4]). De familie, waarmee hij zich verzwagerde, was even aanzienlijk als de zijne en tamelijk vermogend. Een zijner halve broeders, Philips, heer van St. Annaland, had nog aanzienlijker huwelijk aangegaan: met Geertruid, de oudste zuster van Constantijn Huygens. Zoo kreeg de geleerde en dichtlievende George gereeden toegang tot den letterkundigen kring, waarvan Huygens het middelpunt was. Een vers van zijn maaksel is zelfs waardig gekeurd om onder de gedichten van dezen te worden opgenomen [5]). Uit dit dichtstuk en uit den met zorg gestelden brief aan Hooft,

---

„Den 23sten deser.... mondelinge tydinge gehoort van Mr. Doublet ende Graswynckel, die daegs te voren over Brabant (in Den Haag) waren gearriveert”.

1) Brief van Reigersbergh aan De Groot dd. 5 October 1625: Grotii Epist., App. p. 110.

2) In de uitgaaf van Van Vloten, de Nos. 350, 351, 412, 744, 745, 747, 748, 771, 772, 829, 830, 880 en 922. De brieven N°. 135 en 198 worden in die uitgaaf verkeerdelijk aan George Doubleth geadresseerd; zij waren aan diens ambtsvoorganger Philips Doubleth gericht.

3) Uitg. Van Vloten, N°. 829.

4) Balen, Dordrecht, blz. 1086.

5) Huygens' Gedichten, uitg. Worp, dl. I, blz. 200. Vgl. verder dl. II, blz. 148, 245; dl. III, blz. 49; dl. VI, blz. 329, 330. Een „clincdicht” van Doubleth, dd. 1621, kwam voor in het album van Scriverius, verkocht met de Hss. van den heer Hoog van Ter Aar.

waarvan ik reeds gewaagde, kan de belangstellende lezer zich een denkbeeld vormen van de verdiensten van onzen dagboekschrijver als poëet en prozaïst.

Van zijn huwelijk en maatschappelijk leven is ons verder niet veel bekend. Hij verwekte bij zijn echtgenoote minstens vijf kinderen, drie zoons en twee dochters. Den 20sten Mei 1639 [1]) trof hem de zware slag, waarmeê hem Vossius condoleert, de dood van zijn vrouw [2]). In het volgend jaar, 1640, verkreeg hij een aanzienlijk en begeerenswaardig ambt: hij werd gekozen tot lid van den Hoogen Raad van Holland en Zeeland en deed als zoodanig den eed den 10den Mei.

In den vrijen tijd, dien hem deze post ruimschoots liet, bleef hij zich met de studie bezighouden en met zijn geleerde vrienden verkeeren. In Mei 1648 droeg hem Vossius, toenmaals hoogleeraar te Amsterdam, zijn *Theses de baptismo* op [3]). Uit den opdrachtsbrief vernemen wij niet veel, buiten hetgeen wij reeds weten, het aanzien der Doubleths en der Ratallers, de geleerdheid en den studiezin van den raadsheer; alleen nog hooren wij, dat hij de gelukkige vader van drie veelbelovende zonen is [4]). Weêr verliezen wij hem uit het oog tot 1653. Dan vinden wij hem solliciteerende naar het lidmaatschap van de Chambre-mipartie [5]).

De Chambre-mipartie, die in December 1653 geopend werd, was reeds in 1648 bij het verdrag van den vrede van Munster verordend. Om de vele rechtsvragen van minder belang, die nog niet opgelost waren, uit te wijzen, waren Spanje en de Republiek overeengekomen om een soort van internationale rechtbank in te stellen, voor de helft uit Noord-Nederlandsche, voor de andere helft uit Zuid-Nederlandsche raadsheeren bestaande, van waar de naam van Chambre-mipartie, of, zooals Wagenaar het woord vertaalt, Tweeledige kamer. De geschiedenis van dit gerechtshof heeft Mr. F. J. K. van Hoogstraten in zijn academische dissertatie met veel vlijt en zorg nagespoord, en slechts daarom niet volledig beschreven omdat de noodige bescheiden meestal ontbraken. Zooveel heeft hij doen uitkomen, dat de Kamer van den aanvang harer zittingen weinig te beteekenen heeft

1) Van Leeuwen, Batavia Illustrata, blz. 1484.

2) Dagboek, blz. 334. Vgl. Vossii Epist., I, p. 341; Jorissen, Huygens, I, blz. 272.

3) Vossii Epist., p. 28/9.

4) Een heette Isaacus, ib. p. 425.

5) In hetzelfde jaar was hij de onderste op de nominatie voor het ambt van raadpensionaris, waaruit Jan de Witt gekozen werd (Resol. Holland, 23 Juli 1653, blz. 376).

gehad, en hoe langer zij zat, des te minder beteekende. Beide mogendheden, Spanje zoowel als de Republiek, wilden haar geen groot gezag verleenen, en hielpen haar dus gebrekkig in haar moeilijk werk. Zonder ze uitdrukkelijk op te heffen, hebben zij ze allengs te niet laten gaan.

De Kamer moest volgens het tractaat om beurten in een Belgische en in een Noord-Nederlandsche stad zetelen. Het eerst werd zij te Mechelen gevestigd. Wat Doubleth bewogen mag hebben naar een plaats in dit reizend gerechtshof te staan, begrijp ik niet wel. Misschien zocht hij alleen vermeerdering van inkomsten, ofschoon hij die geenszins behoefde; misschien ook eenige afwisseling in zijn eentonig leven, en een tijdelijke verwijdering uit Den Haag. Daartoe kan hem inzonderheid bewogen hebben de driedubbele slag, die hem omstreeks dezen tijd moet hebben getroffen. In 1648, toen hem Vossius zijn *Theses* opdroeg, bezat hij, gelijk wij zagen, drie zonen. In 1653 had hij ze alle drie verloren. De omstandigheden en de juiste tijd van hun sterven zijn mij alweer niet bekend. Het moet echter kort voor de opening der Kamer zijn gebeurd, want op den 14den Januari 1654 teekent hij in zijn dagboek aan [1]), dat hij een missive heeft ontvangen van den secretaris van den Raad van State met een ingesloten brief, aan hem uit Zweden door Nicolaas Heinsius geschreven „over de doot van mijn soonen." Het kan zijn dat deze vreeselijke ramp, waarover hij verder nooit eenig woord in zijn dagboek aanteekent, hem afkeerig heeft gemaakt van de woonplaats die zulke smartelijke herinneringen levendig hield. Waarschijnlijk heeft ook nog een andere reden meêgewerkt; te Mechelen stond de bakermat van het geslacht Doubleth [2]), en hij was verre van onverschillig omtrent zijn afkomst en trotsch op zijn aanzienlijke voorvaderen. Ook was zijn moeder toevallig daar ter stede geboren, ofschoon de Ratallers er anders niet thuis hoorden. Hij werd dus door dubbele banden naar de residentie van de Kamer getrokken.

Hoe dit zij, om welke reden ook, hij stond naar den post en verkreeg hem. Den 19den December 1653 vertrok hij, een paar dagen na de overige Noord-Nederlandsche leden, uit Den Haag, in gezelschap van zijn twee dochters.

Van dien dag begint het Journaal, dat een gelukkig toeval

---

1) Blz. 24.

2) Dagboek, blz. 235, 463.

ons bewaard heeft, het *Journael van de Mechelsche reyse*, zooals de titel luidt. Het loopt onafgebroken bijna van dag tot dag voort tot op den 23sten Maart van het jaar 1655, toen hij, na afloop van den zittingstijd te Mechelen, met zijn gezin in Den Haag terug was gekeerd. Onderaan op de laatste bladzijde schreef hij toen: „Eynde van mijn Mechels secreet Memoriael, gesloten huyden 23 Maart 1655 's morgens voor elff uyren." Ik houd mij overtuigd dat hij ook vroeger, gedurende zijn groote reis en later tijdens zijn verblijf in Den Haag, soortgelijke journalen en memorialen gehouden zal hebben, gelijk ook uit alles blijkt dat hij een schat van papieren, kisten vol, bewaarde. Dat alles is echter verloren gegaan; misschien heeft ons handschrift het alleen aan zijn hoornen band te danken gehad, dat het, als een boek bewaard, niet als papieren verscheurd is. Ware het den weg der overige bescheiden opgegaan, wij zouden van den schrijver, wiens karakter en eigenaardigheden ons thans zoo goed bekend zijn, volstrekt niets weten. De weinige bijzonderheden uit zijn leven, die ik heb meêgedeeld, zou zelfs niemand de moeite waard hebben geacht te verzamelen. Aan zulke beuzelingen hangt de vermaardheid van den sterveling!

Bij het leveren van een uittreksel uit een dagboek uit dien tijd, ten behoeve van het hedendaagsche publiek, ontmoet men groote bezwaren. Als ik alleen met mijn eigen smaak te rade ging, zou ik de plaatsen, die mij voorkomen den man en zijn tijd het best te teekenen, overschrijven in haar oorspronkelijke spelling, vooral in haar eigen bewoording, zonder iets er aan te veranderen. Het een behoort bij het ander, de spelling bij den stijl, beiden bij de gedachten en zeden van den tijd. Maar ik vrees, dat de ongewoonheid der spelling en de ouderwetschheid van sommige uitdrukkingen den hedendaagschen lezer zouden afschrikken. Daarbij, ik moet het erkennen, heeft de schrijver zich een stijl aangewend, die meer Latijnsch dan Hollandsch is; hij koppelt gaarne drie, vier zinnen aaneen, door het werkwoord in het participium te zetten, hetgeen naar mijn smaak, en waarschijnlijk evenzeer naar dien mijner lezers, verre van bevallig is. Aan den anderen kant, een man van de zeventiende eeuw wordt belachelijk als hij de taal van de negentiende eeuw spreekt. Om beide uitersten te vermijden, sla ik een middenweg in. Ik laat den schrijver zich uitdrukken op zijn wijs, maar ik veroorloof mij hier en daar zijn lange zinnen te breken en een enkel verouderd woord door een meer verstaanbaar te vervangen, zonder

echter zoo veel te wijzigen dat het oorspronkelijke karakter er door zou worden uitgewischt.

Van de reis naar Mechelen met al de wederwaardigheden, die aan een scheepstocht in den winter toen ter tijd verbonden waren, zal ik niets meêdeelen. Ik moet mij bepalen tot hetgeen ons den man en zijn tijd het best leert kennen. Hij trok naar Mechelen op 54-jarigen leeftijd, zooals ik zeide, met zijn twee dochters, de eene van 14 of 15, de andere van 16 of 17 jaar. Hij moest er dus een eigen houshouden opzetten. Ook had hij zich reeds een jaar geleden, eer hij nog was aangesteld, gehaast om een geschikte woning te huren [1]), die aan het college der Jezuïeten toebehoorde en in zijn nabijheid gelegen was [2]). Hij was een man van fortuin en hij richtte zijn huis overeenkomstig zijn stand deftig in; hij schafte zich een karos aan, en kocht een paar maanden later bovendien een kales om uitstapjes meê te maken [3]). Hij was in dat opzicht een uitzondering op den regel. De andere Noord-Nederlandsche raadsheeren vonden het voor zoo korten tijd, als het verblijf te Mechelen duren zou, niet geraden of mogelijk wel te kostbaar om er zich met hun familie te vestigen; zij woonden meest allen te zamen in een logement, „De groote Lieve Vrouw" geheeten [4]). Alleen de griffier der Kamer, de welbekende Dirk Graswinckel, dien wij reeds als reisgenoot van Doubleth op zijn thuisreis van Parijs naar Den Haag hebben leeren kennen, had zijn voorbeeld gevolgd, en zich een eigen huis gehuurd. Overigens bestond er tusschen die twee geen sterke sympathie. De kennismaking was niet tot vriendschap gedijd; integendeel Doubleth kon den griffier niet uitstaan en omgekeerd. Spoedig zullen wij den een van den ander kwaads genoeg hooren spreken.

Graswinckel leeren wij door Doubleth van naderbij en geheel anders dan van elders kennen. Zeker was hij een origineel man, geleerd en niet onbekwaam, maar bovenal bij de hand als er voordeel te behalen was. Door het schrijven van een beantwoording van Selden's *Mare Clausum*, hetgeen hij zich had laten opdragen, had hij een pensioen van *f* 500 verdiend, voor zoolang hij niet met een landsambt vereerd zou zijn; toen hij daarop fiscaal der domeinen van Holland werd, hield de ontvanger-

1) Dagboek, blz. 4, 9.
2) ib., blz. 10, 11.
3) ib., blz. 88.
4) ib., blz. 439, 441.

generaal, Doubleth's halve broeder, met het betalen van het pensioen op; maar hij wist na langdurig gehaspel de Staten-Generaal te beduiden, dat die post een provinciale bediening was, die hem zijn aanspraak op het pensioen der Generaliteit niet benam; en hij werd in het genot er van gelaten [1]). En nu weer had hij zoo ijverig gesolliciteerd, dat hij den door velen begeerden post van griffier der Kamer verkregen had. Hij was gehuwd maar kinderloos. Met zijn vrouw, die hem overleefd heeft en een fraai gedenkteeken in de kerk te 's Gravenhage met een pronkerig Latijnsch grafschrift te zijner gedachtenis heeft opgericht, had hij zich thans te Mechelen metter woon gevestigd.

Het lag niet in het plan van Doubleth om met hem of met anderen veel omgang te houden. Hij zou daartoe anders, zoo hij het gezocht of maar gewild had, gelegenheid genoeg hebben gevonden. De Belgische families kwamen hem beleefdelijk tegemoet. Maar hij vond zijn dochters nog te jong om veel in de wereld te verkeeren. Zeer voorkomend betoonde zich vooral een familie, uit Nederland afkomstig, maar te Mechelen gevestigd. Slechts twee huizen van het zijne af woonde een dame, nog uit de verte aan hem vermaagschapt, die zeer bereid scheen om hem en zijn dochters en amitié te nemen, als hij ze maar liet begaan. Wat hij van haar en haar beleefdheden in zijn journaal heeft aangeteekend, is een niet onaardige bijdrage tot de kennis der toenmalige zeden [2]).

„Dingsdag den 20sten Januarij kwam de vrouw van Relleghem, madame d'Invrea, mijn dochters bezoeken. Zij is van zich zelf juffrouw Constance Helmans, zuster van wijlen den heer Pieter Helmans, heer van Dussen-Muilkerk, die met een nicht van mijn zalige huisvrouw, juffrouw Marie Vermeeren, getrouwd is geweest. Ik ontving haar met mijn dochters. Zij was vergezelschapt van haar eigen dochter, juffrouw Constance d'Invrea, meesteresse en sterk gevrijd wordende van den heer Van der Natt, mitsgaders twee dochters van den heer van Muilkerk en een Waalsch edelman, die de oudste juffrouw Helmans nauw oppaste. Beleefdheid en bevalligheid certeerden met schoonheid in mevrouw d'Invrea, hoewel zij al bejaard en vijftig jaar oud is. In haar discoursen toonde zij wel onderricht te zijn aangaande de persoon en de familie van mijn huisvrouw zaliger, met zwager Schoterbosch en de overige betrekkingen. Zij begon ook te spreken van dat

1) Resol. Staten-Generaal, 22 October 1650.

2) Dagboek, blz. 29.

mijne dochters met de hare nadere kennis houden moesten, dat er dagelijks goede gezelschappen van juffrouwen bij den anderen kwamen, etc. Ik, die die wilde kennissen met alle gezelschap van jonge lieden te Mechelen voor mijn dochters onnoodig en ondienstig, en particulierlijk alle gezelschap met den heer Van der Natt cane pejus et angue te schuwen acht (hetgeen echter niet te vermijden zoude zijn, als er wat nauwer kennisse tusschen mijn dochters en de hare gehouden zoude worden), zeide alleen dat wij met mate en zonder al te importuun te zijn, die beleefde aanbieding zouden gebruiken. Zij vroeg, waarmede dan mijn dochters haar tijd passeerden. Ik zeide lachende, met haar poppen te kleeden en op te sieren: dat past haar jaren en haar slag beter dan groote gezelschappen. Zij beantwoordde dit beleefdelijk, mijn dochters en hare presentie degelijker makende dan zij zijn. Zij diende dit ook wel te doen, doordien haar dochter niet ouder zijnde dan mijn jongste, dat is tusschen de 14 en 15 jaren, niet alleen alle gezelschappen van juffrouwen hanteert, maar ook de hantise van verscheiden edellieden admitteert. Ik persisteerde bij mijn zeggen en vroeg mijn dochters al lachende, of ik geen gelijk had, dat het kleeden en pareeren van de poppen al veel stellens inhad en veel tijdpasseering kon geven; hetwelk met lachen werd beantwoord. En zoo lieten wij dit gaan en vielen op andere propoosten. Na omtrent een uur zittens ging mevrouw d'Invrea met haar gezelschap weg, en liet bij mij de gedachte achter, dat de heer van Muilkerk, als hij voor wel 24 jaren soms veel van zijn zuster Constance's bevalligheden placht te vertellen, en bij mij geloofd werd uit broederlijke affectie wat al te gunstig van haar te gevoelen, evenwel de waarheid niet te buiten is gegaan, maar eer beneden dezelve is gebleven".

Doubleth was met de dames Helmans in de war. De bevallige en beleefde dame, die hij zoo bewonderde, was niet de door haar broeder voorheen geprezen, misschien wel aangeprezen, Constance, maar Anne Marie, haar zuster; Constance zelf was gehuwd, niet met den heer van Relleghem, maar met den heer van Ramey, een zoon van den beroemden Pieter Paulus Rubens [1]). Ook van dezen ondervond hij, ter liefde van de vrouw van Relleghem, bijzondere beleefdheid. Veertien dagen later schreef hij het volgende in zijn journaal [2]):

1) Zie Poplimont, La Belgique héraldique, t. V, p. 228, over de genealogie der familie Helmans.

2) Blz. 40.

„Toen ik uit den Raad thuis was gekomen, kwamen tegen den middag twee dienaars van mevrouw d'Invrea mij en mijn dochters uit den naam van mevrouw en mejuffrouw d'Invrea, mitsgaders mijnheer de Ramays, zwager van mevrouw d'Invrea, die het feest gaf, noodigen op het bal te haren huize tegen 's avonds te half tien uren. Ik ging zelf bij hen, mij zelven excuseerende om mijn jaren, die het balleeren al te boven waren, en mijn dochters om de hare, die er nog beneden waren, er bijvoegende: dat ik mij ondertusschen ten allerhoogste vereerd hield door deze uitnoodiging en dat ik niet zou nalaten bij gelegenheid mevrouw d'Invrea daarover de handen te komen kussen," etc.

Een week later bracht hij met zijn dochters werkelijk een tegenbezoek aan de voorkomende en bevallige buurvrouw. Maar op deze eerste weigering volgde geen tweede noodiging. Het schijnt dat de families zelfs ophielden elkander visites te maken. Dat hij intusschen over den heer Van der Natt en het gevaar van zijn omgang juist had geoordeeld, bewijst de volgende aanteekening, die hij, als het ware tot verontschuldiging van zijn onbeleefdheid, op den kant heeft geschreven.

„*Nota.* Daarna in onze Paaschvacantie is deze jonge juffrouw d'Invrea met Van der Natt buiten moeders consent doorgegaan; de pais is weer gemaakt kort voor half Mei 1654".

Voor zulk een ontvoering, in die dagen verre van zeldzaam, was de trouwe vader bijzonder bezorgd en op zijn hoede. Wij weten niet, of het uiterlijk van zijn dochters daartoe reden gaf. Maar aan zulk gevaar stond een rijk meisje nog meer bloot dan een bekoorlijk, en Doubleth werd voor niet onbemiddeld gehouden. Hij weerde dus zooveel hij kon de jonge heeren uit zijn huis. Onder zijn ambtgenooten van de Kamer was er maar één, die in de termen viel, de heer Riccen, zoon van wijlen een zijner ambtgenooten in den Hoogen Raad [1]). Hij was eenige jaren lang pensionaris van Purmerend geweest, had zich aan de staatsgezinde partij aangesloten, was door haar invloed thans lid van de Chambre-mipartie geworden, en hoopte het met haar hulp nog verder te brengen. Hij was jong en ongehuwd, maar niet ongenegen om

1) Frederik Riccen, lid van den Hoogen Raad, was overleden vóór 28 October 1652 (Resol. Holland, blz. 510). Op de nominatie van zijn opvolger stond als eerste Mr. Franco Riccen, pensionaris van Purmerend, maar den 18den December werd gekozen Mr. Fr. Born (ib. blz. 623). Den 20sten December werd Franco Riccen in de Chambre-mipartie gekozen (ib. blz. 633).

te huwen, zoo hij een rijk meisje kon winnen [1]); om die reden had hij zich vroeger in Den Haag ingedrongen bij de weduwe van den griffier Musch, schandelijker gedachtenis, die binnen het jaar hertrouwde met Mr. Dirk Pauw, met wien zij bij het leven van haar eersten reeds op vertrouwelijken (de booze wereld zeide: al te vertrouwelijken) voet had omgegaan. Mevrouw Musch had ongetrouwde, schatrijke dochters, aan wie Riccen, althans indien Doubleth goed was ingelicht, bijzonder het hof had gemaakt maar te vergeefs. Buat, de waardige held van de tragedie van 1666, had hem de loef afgestoken. Zulk een zoekenden vrijer zag Doubleth met siddering om zijn dochters rondwaren, te meer omdat hij hem kende en niet van hem hield; hij meende reden te hebben om zich over hem te beklagen. Toen namelijk vader Riccen op het sterfbed lag, had hij zijn kinderen aan Doubleth en Reigersbergh aanbevolen en hun weêrkeerig op het hart gedrukt naar den raad van deze heeren in alles „en particulierlijk in zaken van hun huwelijk" te luisteren. Maar de pensionaris van Purmerend had na de begrafenis nooit eenig blijk gegeven dat hij zijns vaders vermaning gehoord had. Doubleth hield zich wel alsof hij het zich niet aantrok, en schrijft in zijn dagboek, dat het hem „alzoo lief was buiten de communicatie van zijn bizarre vrijagiën gehouden te worden, als het den ander lief moest wezen dat zijn vader niet zag hoe hij hem voorbijging [2])"; maar zijn bitse aanteekeningen over hetgeen hij van Riccen zag en hoorde, bewijzen dat hij zich door dezen veronachtzaamd en gekrenkt gevoelde.

Al aanstonds na de vestiging te Mechelen zocht hij een gelegenheid om Riccen, zoo hij plannen mocht hebben, te beduiden dat daarvan niet kon inkomen. Wat hij in zijn journaal over dit onderwerp heeft aangeteekend, is aardig genoeg. Den 4den Februari 1654 gingen de oude en de jonge heer na het scheiden van de Kamer samen een wandeling maken — maar ik wil Doubleth zelf het woord geven [3]).

„Rakende te spreken van de vrijage van den heer Van der Natt met juffrouw d'Invrea, mijn gebure, oud omtrent vijftien jaren, zeide ik dat zooveel rijke juffrouwen ongelukkig werden door haar rijkdom, dewijl zij uit dien hoofde zoo vroeg werden gevrijd en met uiterlijkheden gecaresseerd, eer zij oordeel hadden

1) Dagboek, blz. 321.
2) ib., blz. 633.
3) ib., blz. 48.

van wat haar diende en wat haar behoorde te behagen of te mishagen. Dat een trompet haar al springende in het verderf kon leiden, zoo als de ruiters in de bataille en in den dood. Dat ook zoo jonge kinderen met dat vroeg trouwen in haar gezondheid werden bedorven, even als paarden, die, door onwijze boeren te jong in den wagen geslagen, spoedig gebreken krijgen, die zij niet subject zouden geweest zijn, had men ze vier of vijf jaren oud laten worden, eer men ze tot harden arbeid had gebracht. Nadat die propoosten als ongezocht, maar met goed opzet, door mij gevoerd waren, raakten wij op het subject van juffrouw Adrichem, die op haar dertiende jaar haar grootvaders huis en voogden ontloopen was om in het voorleden jaar met Berestein te trouwen. Ik sprak met heilige indignatie van zulk doen en van de slapheid der justitie in het supprimeeren en straffen van zulke zaken. Ik ging verder, en zeide dat ik uit detestatie van zulke leelijke praktijken, die hedendaags zoo veel in zwang gaan, bij het leven van mijn zonen, en met hun weten, een testament had gemaakt, waarbij ik onterfde wie van mijn kinderen, zonen zoowel als dochters, het wagen zou een huwelijk aan te gaan zonder het goedvinden van wederzijdsche ouders: expres verklarende niet te willen dat mijn zonen straffeloos aan de ouders van een juffrouw van hooger stand dan zij waren, zulk een verdriet zouden geven, als ik niet gaarne zou lijden van een die in stand minder dan mijn dochter was. Ik voegde er bij, dat ik die bedreiging ook in ernst zou hebben geëxecuteerd, bijaldien mijn zonen hadden durven, al ware het nog zoo hoog, fortuin te bejagen met een juffrouw te debaucheeren buiten de gehoorzaamheid van haar ouders, of aan den anderen kant mijn dochters haar lieten debaucheeren buiten mijn gehoorzaamheid, door wien het ook wezen mocht. Dit zeide ik hem te verhalen tot bewijs hoezeer ik die leelijke manieren, hedendaags in gebruik, verfoeide. Hij antwoordde, dat hij die bepaling, wat mijn dochters betrof, niet vreemd vond, maar wat mijn zonen betrof, te gelooven dat zij zonder exempel was, dewijl ouders gewoonlijk niet zoo kwalijk tevreden waren, wanneer hun zonen fortuin konden maken door huwelijk, al ware het met onwille van een juffrouw's ouders: doch dat het evenwel niet goed was; hij durfde mijn eerlijke inzichten niet anders dan prijzen," enz.

Mij dunkt, voor de zeden van den tijd van Katharina Orliens en Dirk Mortaigne is dit gesprek op de wandeling karakteristiek. Dat de waarschuwing maar niet de but en blanc gegeven werd,

dat zij zeer bepaald voor Riccen in het bijzonder bestemd was, leert de volgende gulle belijdenis [1]): „Mijn inzichte in deze discoursen was hem bij tijds te doen vatten, eer het offensie geven kon, dat ik met mijn dochters, hier met mij gekomen, geen vroege huwelijken voorhad, noch gaarne zou toestaan. Om hetwelk hem in zachtigheid te doen verstaan ik meende reden te hebben".

Welke reden hij meende te hebben, duidt hij verder niet aan. Maar zijn ongerustheid bleef duren, en hij bediende zich daarom van de eerste gelegenheid de beste, om een dergelijk discours als hij met Riccen zelf had gehouden, aan te knoopen met den eerwaarden Vogelsangh, die bij de Nederlandsche heeren der Kamer als predikant dienst deed [2]), en bovendien, wat toen ter tijd niet vreemd was, als medicinae doctor practiseerde, in welke dubbele qualiteit hij dus bijzonder vatbaar scheen om zoowel de medische bezwaren tegen het vroeg trouwen, als de moreele tegen het debaucheeren van jonge dochters in te zien en aan anderen onder het oog te brengen. Doubleth had bovendien twee redenen, waarom hij juist den dominus in den arm nam [3]). Vooreerst twijfelde hij, „of hij, Ds. Vogelsangh, ook wel heel vrij zoude zijn van het bijna algemeene humeur van de predikanten, dat zij zich zeer licht laten employeeren tot bemiddeling van huwelijken"; ten andere wist hij dat de predikant met den heer Riccen op vertrouwelijken voet verkeerde, „en het kon (zegt hij) geenszins tegen mijn intentie gaan, bijaldien Ds. Vogelsangh dit mijn propoost, aldus occasioneelijk opgenomen, bij geval aan den heer Riccen kwam te verhalen". Zoo goed beraamde maatregelen troffen doel. De heer Riccen, indien hij al op een der dochters of op de fortuin van Doubleth gevlamd had, hield zich voor gewaarschuwd, kwam voortaan slechts zelden bij den ouden heer aan huis, en vergenoegde zich met den gemanqueerden schoonpapa van tijd tot tijd in het vaarwater te zitten, hetgeen deze hem met woeker betaald zette. Uit een aantal van zulke schermutselingen, in het journaal nu eens ernstig en knorrig, dan weer schalks en vermakelijk beschreven, kies ik er een tot voorbeeld uit [4]).

„Heden morgen in den Raad gekomen zijnde, zeide ik dat

1) ib. blz. 50.
2) Vgl. Pamflet Meulman, N°. 3536.
3) Dagboek, blz. 73.
4) Blz. 293.

het guur en bijna herfstweder was. Ja, antwoordde de heer van der Beken, men zoude wel vuur aansteken. De griffier Graswinckel, ziende den heer Riccen met het wambuis zoo voor de borst als in de mouwen open, zeide dat het voor zulke kleeding geen weer was. Riccen antwoordde, dat hij tegen de borst nog gewapend was onder het hemd, maar voor de armen niet. Toen ik daarop opmerkte dat hem dit wel eens kwalijk zoude kunnen bekomen, noemde Graswinckel zekeren oom van hem, die doctor in de medicijnen was geweest en placht te zeggen, dat de doctoren twee groote vrienden hadden, die hun veel voordeels in de beurs brachten, namelijk crapula wat de mannen aanging, en de mode, wat de vrouwen belangde; en met een greep hij den heer Riccen in de mouw. Waarop ik lachende zeide, dat de poëeten als Graswinckel scherp en satiriek vielen; dat hij, met zijn onderscheiding van mannen- en vrouwenkwalen, voor juffrouwen schold mannen die de mode volgden in het dragen van open mouwen; „weer u, mijnheer Riccen (zeide ik), tegen den poëet." Maar ik merkte wel aan de contenance en aan een gemompeld woord, hetwelk ik echter niet verstaan kon, dat hij het meer tegen mij dan tegen Graswinckel opnam en boos was. — Zij gelet of ik, naar zijn tipsigheid, mij niet nog eens tusschen vier oogen te verantwoorden zal hebben".

Is dit niet goed verteld, en schildert het ons de verhouding tusschen den ouden en den jongen heer niet sprekend? Aardig zijn ook de telkens terugkeerende opmerkingen over de drukke correspondentie van Riccen met den jongen raadpensionaris van Holland, Mr. Johan de Witt, waarop hij zich nog al wat laat voorstaan, en die Doubleth voor een lid der Chambre-mipartie op zijn minst ongepast vindt [1]). Maar ik moet mij in de keus van mijn uittreksels beperken. Hoe goed de oude heer zijn jongeren medebroeder in de kaart zag, bewijst het volgende [2]): „De discoursen van den heer Riccen op den dood van den raadsheer Reigersberg, op de constitutie van den Hoogen Raad en op de voortdurende zware zwakheid van den president, waarvan hij wederom, zoo als meermalen voor dezen, tijding zeide te hebben, eindelijk zijn protestatie van het respect, waarmee hij altijd den goeden stand der collegiën van justitie had behartigd, confirmeerden mij in mijn vorige, ik behoef niet te zeggen opinie maar kennisse, dat onze president niet zoo haast zal komen te over-

1) Dagboek, blz. 287.
2) ib. blz. 379, vgl. blz. 561.

lijden, of hij (de heer Riccen) zal door zijn vrienden pousseeren den heer Pauw tot het presidentschap en zich zelven tot suppleant van den heer Pauw's raadplaatse".

De uitkomst heeft bewezen dat Doubleth goed had gezien. President Haga stierf in 1655 en werd opgevolgd door den Raadsheer Reinier Pauw, in wiens plaats den 5den Augustus 1655 werd gekozen de heer en Mr. Francisco Riccen [1]), — juist zooals zijn oude vriend had voorspeld. Wat deze alleen niet voorzien had, tegelijk met de raadsplaats, opengevallen door de promotie van den heer Pauw, werd nog een andere vergeven, „vacerende door 't overlijden van den heer ende Meester George Rataller Doubleth." De profeet was dood eer zijn profetie bewaarheid werd. Maar niettemin had de oude man getoond zijn eerzuchtigen jongen vriend goed te kennen. Of hij zijn ouden vriend en tijdgenoot Graswinckel ook zoo goed gekend en naar waarheid geteekend heeft, durf ik niet beslissen, al ben ik ook zeer geneigd het te gelooven. Zijn schets van dezen is dubbel curieus, omdat Graswinckel veel meer dan Riccen een historisch persoon, een man van gewicht in den staat en in de letterkunde is, en wij hem bijna uitsluitend van de lichtzijde kennen. Hij was een volgeling van Hugo de Groot, maar uit de verte. Moge ook het vonnis, dat Bynkershoeck over hem velt, overdreven streng zijn, te ontkennen is het niet, dat hij meer geleerd dan bekwaam en meer scherpzinnig en spitsvondig dan treffend van oordeel was. Daarbij wist hij zich zelf best voort te helpen, wij hebben het hierboven reeds herinnerd, en had hij een hoogen dunk van zijn waarde en van zijn gezag, zooals blijken zal uit eenige verhalen van Doubleth. Maar eerst deel ik iets mede over een gemeener en in den tijd algemeener gebrek, waaraan de griffier, als wij Doubleth gelooven mogen, ook al kreupel ging. Reeds den 28sten Januari 1654 schreef deze in zijn Journaal [2]): „In den Raad was des griffiers Graswinckels dronkenschap dagelijks zoo blijkbaar, niet min voor als na noen, dat verscheiden heeren van de Spaansche zijde niet dissimuleerden het te merken, en eenige der onze openlijk aan die van 's konings zijde zijn impertinentiën excuseerden, met te zeggen: „hij is vol, hij is zoo vol als een ei," enz.

Doubleth voorziet, dat wie later zijn dagboek, zoo als wij thans, mag lezen, die aanteekening misschien niet zeer christelijk zal

---

1) Resol. Holland, blz. 303.

2) Blz. 38.

vinden, en hij laat daarom volgen: „'t Welk ik hier aanteeken, niet om mijns evennaasten fouten te beter te gedenken te zijner schande, maar om schande en blame van ons in tijden en wijlen af te weren, wanneer kwade effecten van die dronkenschap zich naderhand openbaren door de loosheid van eenigen van de Spaansche zijde, particulierlijk den heer Verheyen en den anderen griffier (van 's konings wege) Boccabella, nademaal hem alles uit den neus gehaald wordt hetgeen hij weet, en ook hetgeen hij niet wetende wil schijnen te weten".

Wat onze vriend inzonderheid ergerde was dat de Spaansche heeren, wat hij ook oordeelen en in zijn dagboek neêrschrijven mocht, toch nog al hoogen dunk van den invloed van Graswinckel toonden te hebben. Eens zeide hem de raadsheer Van Lantsheer [1]), „verstaan te hebben, dat de heeren Staten-Generaal hem, Graswinckel, om zijn eminente wetenschap, kennisse en goede qualiteiten, geauthoriseerd hadden om in zaken, voor de Chambremipartie komende, met ons, die van Hun Ho. Mo. wegen gedeputeerd waren, te delibereeren en in effecte een maniere van directie over ons te hebben".

Doubleth antwoordde hierop lachend, „dat hij een raadsheer niet behoeft te zeggen, dat een rechter, die aan eens anders directie gebonden was, geen rechter zou wezen." Maar hij zag wel dat die opmerking den ander niet van gevoelen deed veranderen. De houding, door Graswinckel van het samenkomen der Kamer af aangenomen, was wel geschikt om de Belgische leden te imponeeren. En van daar de naijver en boosheid van Doubleth en van zijn Noord-Nederlandsche ambtgenooten. Een keurig tafereeltje, dat daarop betrekking heeft, mag ik mijn lezers niet onthouden [2]).

„Vrijdag, 13 Februari, voor noen, als wij even sessie hadden genomen in de Raadkamer, zes en zes raden wederzijds, kwam de griffier Graswinckel, met de brandewijnslucht in den mond, en begon nevens den presidentsstoel een formeele harangue [over de orde der werkzaamheden]. Zoo haast hij zich in dat postuur stelde, zagen al de heeren malkander aan, als verwonderd over deze manier van doen. Ik zeide stillekens aan den heer Riccen [die juist op zijn beurt presideerde], neffens wien ik zat, dat hij hem den stoel van president diende te presenteeren. Riccen antwoordde: „Stil, laat hem eerst uit-

1) Blz. 445.
2) Blz. 59.

hebben met zijn harangue." Zoo haast hij dan ophield van spreken, stond de heer Riccen op en zeide: „Mijnheer, aan deze tafel is het niet gewoonlijk dat eenige propositie wordt gedaan dan uit dezen stoel; gelieft u daarin plaats te nemen, zoo zullen wij hooren of gij nog iets meer te proponeeren hebt." Graswinckel werd van deze bejegening konfuus, voor zoo ver hij des capabel is, en zeide: hij had dus om bestwille gedaan omdat er anders geen werk was. Riccen, weder neergezeten, antwoordde: „En ik zeg u om bestwille, dat dit geen fatsoen is, noch orde in een college gehouden, noch respect gedragen naar behooren." — „Ik meende (zeide Graswinckel) dat ik dus doende het respect best bewaarde." — „Dat vertrouw ik (antwoordde Riccen), dat niemand van deze tafel zoo met u begrijpen zal.... En wilt gij weten of ik het alleen vreemd vind, dan of het ook de heele vergadering improbeert, zoo zal ik u ten gevalle straks daarop omvrage doen." — „Dat is onnoodig," zeide Graswinckel".

Gij kunt begrijpen, hoe Doubleth die scène genoot. Op zulke wijs trachtten de raadsheeren gedurig hun heerschzuchtigen griffier klein te krijgen. Dat het echter maar half gelukte, blijkt uit alles en niet het minst uit de telkens in het dagboek terugkeerende vinnigheid tegen hem. Hij was iemand van geld [1]), „alzoo hij alleen van zijn tratament uit 's lands kas meer dan ƒ 5000 's jaars genoot, boven zijn en zijns vrouws particuliere goederen, die van beide zijden veel waren." Hij had een prachtige bibliotheek, en stond als een geleerde te boek. Ook uit dien hoofde was hij te Mechelen gezien. Een der Spaansche leden had gehoord, „dat zijn bibliotheque 30 à 40 m. gulden waardig was, en infereerde daaruit dat hij een persoon van groote curieusheid en studie en ook van zeer groote middelen zijn moest [2])." Doubleth, die oordeelde „dat dergelijke estimatiën altemet uit affectatie geschieden," sprak er den griffier zelf over aan, en hoorde toen dat deze zijn boeken op twintig à twee en twintig duizend gulden schatte. Dat de eigenaar dien schat goed gebruikte, en „'t geen in boeken steekt" ook in zijn hoofd had geprent, kon onze vriend niet tegenspreken. Op het punt van geleerdheid was Graswinckel meer dan tegen hem opgewassen.

Hij zelf, de goede man, die het bespottelijke der eigenliefde in anderen zoo bij den eersten blik opmerkte en zoo snedig ten toon stelde, hij was zelf ook niet vrij van dit gebrek; hij leed

1) Blz. 723.
2) Blz. 444.

aan de ergste soort er van, aan de eigenliefde van den auteur. Wij hebben hem Riccen en Graswinckel met smaak en talent zien afteekenen. Thans komt de beurt aan hem zelf; hij zelf, zonder er erg in te hebben, zal zich in al zijn zwak aan ons vertoonen.

Op zekeren dag raakte hij met Graswinckel in gesprek over het vertalen in het Latijn van staatsstukken, zooals de groote Deductie van Holland betreffende de Acte van seclusie; bij die gelegenheid verhaalde hem de griffier, dat hij in 1652 op last der Staten hun oorlogsverklaring aan Engeland had vertaald, omdat de vertaling, door Boxhorn geleverd, aan hun Ho. Mo. niet voldeed.

„Ik vraagde (zoo gaat onze vriend voort [1])), of dat zijn translatie was, die achter Burmania's *Helena* staat. — „Dat moet ik zien, zeide hij, want ik mijn eigen stijl wel kennen zal." — „Gij hebt maar te weten, zeide ik, of gij die Burmania zijt, want die *Helena* en die translatie zijn van één en dezelfde hand, zoo als ik uit de lectuur van beiden wel heb onthouden, dewijl ik nog een exemplaar van die *Mare Helena* hier heb." — Hij zeide het nog wel eens te willen lezen, alzoo het een zeer net stukje was, het netste dat hij ooit gezien had, en dat hij er over aan Burmania had geschreven, doch nooit had kunnen verstaan wie of wat deze was. Ik zeide het hem wel eens te zullen zenden — doch zweeg, dat ik den auteur wel kende, en veel meer, dat hij tegen hem sprak.

Ik heb dien naam van Stephanus de Burmania J. C. mij zelven gegeven om te latiteeren, dewijl Pasibulus Agricola Didymus voor Georgius Ratallerus Doubleth zelfs door de kinderen wel op mijn naam te ontcijferen zoude geweest zijn, maar niemand nu om ontcijfering denkt, omdat zij ingenomen zijn met het vooroordeel dat, Burmania een bekend geslacht zijnde, het geen gefingeerde maar een open naam is. En evenwel schuilt mijn naam niet onbekwamelijk onder dat deksel, dewijl Boerman is Georgius, J. C. of Juris consultus Raad-aller, en Stephanus Doubleth, beteekenende dit laatste een lancy-kroontje, gelijk het stamwapen er drie, neffens drie zakmesjes, altijd heeft gevoerd en nog voert. Dit heb ik bij deze gelegenheid hier eens willen nederstellen, anders geen mensch op aarde dan ik zelf hiervan kennis hebbende; en even weinig van mijnen nog dagelijkschen arbeid aan het uitwerken van mijne schedae tegen Seldeni *Mare*

1) Blz. 458.

Clausum, reeds voor achttien jaren aangevangen en lang geïntermitteerd, maar bij het terugkeeren van die pretensiën in den laatsten bloedigen oorlog weder uit den hoek gehaald, en thans al mijn tijd, die mij van mijn publieke affairen overschiet, geheel wegnemende, uit liefde voor mijn vaderland en voorstand van vrijheid en recht. Het zoude te pas kunnen komen, dat het ergens nedergesteld zij voor memorie (en het kan niet secreeter gesteld worden dan in dit secreetste memoriaal), waarmee ik mijn tijd te Mechelen doorbreng. Met één woord zij dan hier gezegd, dat de tijd, waarvan in deze geen rekening wordt gegeven, noch in luiheid, noch met slapen, meer dan de natuur ten nauwste vereischt, maar met eerlijke en voor mijns vaderlands beste wel geïntentioneerde oefeningen wordt doorgebracht, in de punctueele refutatie van Seldeni *Mare Clausum*, tegen dat de Engelsche vrede weder uit is, want die toch, behoudens de vrijheid van ons vaderland, niet lang zal duren. Tot dit laatste ben ik te meer geprikkeld, sedert dat mij de heer Graswinckel zijn werk tegen Seldenum, hetgeen het land zoo duur te staan komt, in het voorleden jaar heeft laten zien, waaruit ik heb bevonden dat ik om zijn werks wille, zoo als ik nochtans gedaan heb, het mijne niet had behoeven uit de hand te leggen, als zullende het een het ander niet in den weg loopen, en zijnde op een heel anderen voet aangelegd. Immoriar fortasse operi, prout mea nunc se habet corporis constitutio, sed, hoc ita si Deus jusserit, immoriar honesto certe pro patria conatui".

O Nemesis! worden Riccen, in zijn fatterigheid, en Graswinckel, in zijn gewichtigheid en wijndorst zoo onbarmhartig tentoongesteld, niet gewroken, nu hun portretteur zich zelf welbehagelijk schildert als geëerd maar onbekend schrijver van meer dan één meesterstuk? Maar wij hebben met hem in dit karakter nog niet afgehandeld. Hooren wij verder. Den eigen dag van dit gesprek krijgt Graswinckel de *Mare Helena* al thuis. Hij brengt het den volgenden, met dank voor het genot der lezing, terug. Eerst wordt er over iets anders geredeneerd, maar weldra komt het onderwerp, dat Doubleth zoo na aan het harte ligt, weêr op het tapijt [1]). .... „Maar die Burmania (zeide ik, om hem in geen nadenken te brengen), die deze *Helena* gemaakt heeft, zou dat misschien een zoon zijn van dien Burmania, die in Engeland extra-ordinair ambassadeur zijnde neffens den heer van Sommelsdijck anno 1625 het tractaat van Southampton heeft helpen beleiden? Dan zou

1) Blz. 461.

de auteur door middel van zijns vaders papieren, mogelijk bij occasie van de ambassade uit curieusheid vergaderd, eenige kennis van de Engelsche zaken, die hij eenigszins schijnt te bezitten, gekregen kunnen hebben." — Graswinckel antwoordde: „Toen ik deze *Helena* het eerst had gelezen, amoureus geworden van den auteur en begeerig om nader kennis aan hem te krijgen, sprak ik den heer André, toenmaals gedeputeerd ter vergadering van de Staten-Generaal, wiens eerste vrouw een Burmania was, in Den Haag er over aan, omdat ik al te voren een brief geschreven had aan Stephanus Burmania, die echter niet te vinden was. André verzekerde mij, dat er in Friesland geen van dien naam en qualiteit bestond." — Daarop repliceerde ik niet, maar liet het dood bloeden en viel op wat anders".

Ik zou gaarne vermoeden, zoo er maar eenige grond toe bestond, dat Graswinckel, die ook verre van bot was, geraden had, waarom Doubleth het over dien Burmania en zijn *Mare Helena* zoo druk had, en dat hij alleen om die reden zich zoo amoureus betoonde op den auteur en zijn boek. Maar ware dit het geval geweest, er zou in het dagboek wel iets van doorschemeren. Wij moeten het er dus voor houden, dat de griffier te goeder trouw, zoo al niet opgetogen over het boekje, er toch zeer meê ingenomen zal geweest zijn. Hoe echter een man als hij, die veel beter werk dan dit niets beteekenende tractaatje geleverd had, er met ophef van spreken kon, verklaar ik niet te begrijpen. Ik had nooit van die *Helena* gehoord, eer ik er den auteur zelf over hoorde. Toen, nieuwsgierig geworden, heb ik getracht het boekje te zien te krijgen, hetgeen mij na eenige vergeefsche moeite gelukt is. De titel luidt: *Mare belli Anglicani injustissime Belgis illati Helena, MDCLII.* Men heeft het in der tijd de eer eener vertaling waardig gekeurd: *De zee is de Helena waerom de Enghelse den onrechtveerdigen Oorlog de Vereenigde Nederlantsche Provintiën aendoen.* De vertaling, en nog meer het oorspronkelijke tractaatje, zijn zeldzaam. De openbare bibliotheken hebben het blijkbaar niet op zoo hoogen prijs gesteld als Graswinckel schijnt gedaan te hebben. En na de lezing moet ik erkennen dat ik haar geen ongelijk kan geven. Men heeft er alles van gezegd, als men het niets beteekenend noemt. Aan het eind is men even ver als in het begin. Men heeft geleerd, dat de Engelschen jaloersch zijn op de zeemacht der Hollanders en hen daarom beoorlogen: ziedaar alles. Het bezit van dit opstel is derhalve wel in staat om ons over het gemis der onuitgegeven schedae, dienende tot refutatie

van Seldenus, te troosten. Wij zouden ons daarvan misschien nog al wat hebben voorgesteld, als het nijdige lot die ongelukkige *Helena* niet gespaard had. Thans: ex ungue leonem. Zulk een leeuw zou tegen Selden gebruld maar hem wel niet verscheurd hebben.

Graswinckel was noch de eenige noch de eerste dien de auteur der *Helena* over dit zijn papieren kind onderhouden had. Nog een ander medelid in de Kamer, van 's konings zijde, den vermaarden Stockmans, had hij er eerst graag naar gemaakt en vervolgens op de lectuur onthaald. „Bij het terugontvangen van het geleende exemplaar (zegt Doubleth [1])) vroeg ik, hoe het hem beviel? — Hij prees het over de zuivere latiniteit, menigvuldigheid van stoffe in zoo korten begrip, en pertinent oordeel over zaken van staat; zeide nooit iets solieders gelezen te hebben over die materie, en dat er uit bleek dat de auteur een man was zoowel van affaires als van geleerdheid".

Genoeg lofs voor den auteur. Genoeg tevens over 's mans even natuurlijke als goedige ijdelheid, die ik niet zonder eenig zelfverwijt doe uitkomen, omdat zij allicht een verkeerden dunk van zijn overigens zoo achtenswaardig karakter en van zijn gezond verstand kan geven. Maar een weinig onschuldige ijdelheid misstaat niet aan een overigens rechtschapen man, en doet geen afbreuk aan de achting die wij hem toedragen.

De raadsheer Stockmans, wiens gunstige getuigenis omtrent de schoonheid der *Helena* ik zoo even aanhaalde, was een dergenen wier omgang Doubleth bijzonder op prijs stelde. Weêrkeerig had deze veel behagen in het verkeer met den Hollander, en hij liet dit niet alleen blijken door hem trouw te bezoeken, maar betuigde het ook met zooveel woorden [2]), „daartoe gebruikende vriendelijke en, zoo ik vertrouwe, hartelijke expressiën, die, als met eenige beleefdheden tot mijn advantage vermengd, mij niet alle zouden voegen hier punctueelijk te adnoteeren. Zooveel mag ik wel zeggen, dat hij onder anderen verklaarde, dat gelijk ieder mensch lust en tochten had, hij sedert onze eerste ontmoeting een particuliere toegenegenheid te mijwaarts had gevoeld, die hij begeerde te voedsteren, zoo het mij aangenaam was, begeerende 't reciproque".

Hoe zou een zoo vereerend verlangen Doubleth niet aangenaam

1) Blz. 210.
2) Blz. 77/8.

geweest en niet hartelijk door hem beantwoord zijn! Ook was Stockmans werkelijk een merkwaardig man, een der hoofden van die partij in België, die even als de Gallicanen in Frankrijk, aan de Kerk een nationaal karakter en aan de geestelijkheid slechts een beperkt gezag wilde toekennen. Als zoodanig is hij wel van elders bekend, maar komt hij duidelijker dan misschien ergens elders hier in het dagboek van Doubleth voor. Zijn gesprekken met dezen leveren een niet te versmaden bijdrage tot de kennis van zijn richting, en tevens van den staat van zaken op dien tijd in de Zuidelijke Nederlanden. Men oordeele uit de volgende proeve [1]):

„Hij bracht mij twee boekjes in quarto op één manier gedrukt en over dezelfde materie, beiden in het Latijn: het eerste geïntituleerd *Jus Belgarum circa Bullarum Pontificiarum receptione*, groot 105 zijden; het andere *Defensio Belgarum contra evocationes ad peregrina judicia*, groot 97 zijden. Wij geraakten daarover op dat subject in discours, en hij klaagde zeer dat de gerechtigheden van den koning en van het land tegen de usurpatiën van den paus niet meer zoo wel als voor dezen gehandhaafd konden worden, sedert de tegenwoordige gouverneur-generaal, Zijn Hoogheid de aartshertog Leopold, zich zoo verknocht hield aan de geestelijkheid, en particulierlijk zich in alles liet gouverneeren door de Jezuieten. Hij verhaalde, dat de Raad van Brabant weinige jaren geleden, vindende een bul van den paus geaffigeerd aan de kerkdeuren, zonder dat daarop vooraf placet van den vorst aan het Hof verzocht veelmin geobtineerd was, zich ten sterkste hiertegen had gekant, zoo dat eindelijk de nuntius van den paus zijn huis door orde van het Hof had zien beklimmen en genoodzaakt was het te ontruimen; dat tevens de bul openlijk ter rolle was gescheurd en te nauwernood ontgaan het verbranden door beulshanden. De aartshertog had veel arbeid gedaan om het Hof te doen buigen, doch te vergeefs, totdat een brief van den koning uit Spanje gekomen was, bij welken Zijn Majesteit gelastte zich in het toekomende niet te kanten tegen den paus of zijn nuntius om dergelijke zaken, maar dezen zijnen brief aan te zien voor placet over alle bullen, die Zijn Heiligheid in Brabant zoude publiceeren, voor het eerst en totdat de koning anders zoude gelasten. Waarmede hij klaagde dat 's konings rechten thans ter neder lagen, totdat een betere tijd met den dood van Zijn Hoogheid of

1) Blz. 206, dd. 12 Juni 1654.

andere occasie dezelve zoude doen herleven. — „Maar (zeide ik), al sterft Zijn Hoogheid, zoo zullen niet te gelijk zij sterven, die dit dus bij hem weten te besteken, en zij zullen hun banden wel zoo vast leggen, dat ze daarna niet meer los te maken zullen zijn." — Hij antwoordde: „Daar waren nog al courageuse lieden, die 's lands rechten zouden voorstaan, hoewel men ze zeer zocht te intimideeren. Zoo had men zeer groote moeite gedaan bij het Hof om scherpelijk te onderzoeken, wie de auteur zijn mocht van deze twee boekjes, die hij mij nu hier bracht." — Ik zeide, dat het niet zonder peryckel was alleenlijk verdacht te zijn van ze geschreven te hebben, en vroeg of hij, heer Stockmans, heel buiten hun oog en suspicie was van de auteur te zijn. — Hij antwoordde, dat zij het hem sterk nagaven, geïnduceerd doordien hij in alle diergelijke voorgevallene materiën bij den kanselier rapporteur gemaakt was, en ook in het heetste van het laatstmaal gedane onderzoek met den kanselier naar Antwerpen geretireerd was; doch dat hij er niet om gaf. — Ik raadde hem evenwel op zijn hoede te zijn, alzoo dat volk al zeer ruime maximen had om iemand leed te doen, die zij meenden hun (dat is, zoo als zij het interpreteeren, de Kerk en God zelf) contrarie te wezen. — Hij zeide die maximen wel te kennen, al was het maar uit de schriften van pater Francisco Amico, Jezuiet, die openlijk leerde, dat het niet alleen geoorloofd was, maar dat ook iedereen schuldig was, door wat wegen hij bekwamelijk konde, ter dood te brengen die tegen het voordeel van de Kerk iets onderstond, of tegenstond een persoon die der Kerke beste ijverig zocht te promoveeren. Hoedanige leer niemands leven vrij liet, die zich niet verslaafde aan der Jezuieten boozen wille. Hij voegde er bij, dat deze en dergelijke maximen den tegenwoordigen aartsbisschop van Mechelen bewogen hadden om 33 artikelen, uit de schriften der Jezuieten getrokken, op het papier te brengen, die hij vorderde dat expresselijk werden afgezworen, eer hij iemand uit de societeit der Jezuieten ad sacra ordineeren wilde. Om dezen en dergelijken voorstand van 's lands rechten tegen de exorbitante macht van den paus is de aartsbisschop een tijd lang van zijn functie gesuspendeerd. Daarentegen causeert de onderdanigheid van Zijn Hoogheid aan de Jezuieten en het onderwerpen van 's lands gerechtigheden aan de macht van den paus hier in het land groote ontsteltenis; in de vergadering der Staten van Brabant is er van gewaagd, en geen van de Leden heeft daartegen scherper ingespannen dan het Lid van de prelaten".

Het belang van den inhoud moge de lengte van dit citaat verontschuldigen. Ongaarne laat ik het bij deze eene aanhaling. Meer bijzonderheden van den strijd, toen reeds tusschen de clericalen en liberalen in België gestreden, stelt het journaal in het licht. De magistratuur komt over het algemeen als anti-clericaal te voorschijn. Even hard als Stockmans klaagt bij voorbeeld de raadsheer Kuyermans over de „onwetendheid, barbarij en superstitiën der religieusen in bijna al de ordren" [1]). Dat de Belgische heeren zich zoo jegens een ketterschen Hollander uitlaten, is wel een bewijs dat er hun de mond van overliep en het hart vol van was.

Overigens hadden de Belgen, ook die uit den aanzienlijken stand, al zeer vreemde denkbeelden van den godsdienstigen staat der noordelijke provinciën. In een gesprek met een burgemeester van Mechelen, Meerbeecke, vond Doubleth gelegenheid [2]) „dien goeden heer te desabuseeren van zijn opinie, waarin hij door verkeerde onderrichting stak, dat nauwelijks één stad onder het gebied van de Staten stond, die niet een heel verscheiden religie van de andere volgde, en dat alle godsdienst daar in het wilde liep." Anderen weêr hielden het er voor, dat het den regenten althans met het protestantisme geen ernst was, en dat zij de Roomsche Kerk alleen uit eigenbelang en heerschzucht hadden verlaten. In dien geest liet zich de raadsheer Verheyen uit, dien Doubleth voor bijzonder sluw en gevaarlijk hield. Deze zeide eens [3]), „dat de religie in de landen veeltijds uit politieke inzichten gedreven, en de gemeente naar het interest der vorsten geleid werd, die als zij oorlog voeren, gaarne discessen en discrepantiën in materie van religie foveeren. Dat de advocaat Barnevelt bij het sluiten der Trèves aan den president Richardot, op zijn vraag of de Roomschen niet eens open exercitie in ten minste ééne kerk van iedere stad zouden mogen hebben, had geantwoord: „Ja wel, in alle kerken, mits dat de koning van Spanje alvorens professie doe van de gereformeerde religie," niet anders dan of de advokaat had willen zeggen, dat wij een contrarie oefening van religie hebben moesten dan die de koning had".

Een keurige anecdote, die beter den verhaler en de zijnen kenteekent dan hem van wien zij verhaald wordt. Zoo vast waren die brave katholieken overtuigd van de waarheid hunner kerkleer, dat zij een afwijkende belijdenis niet uit een andere denkwijs,

1) Blz. 131.
2) Blz. 235.
3) Blz. 47.

maar alleen uit bijoogmerken wisten te verklaren. Alleraardigst zijn de tallooze gesprekken, door Doubleth over godsdienstige en kerkelijke onderwerpen met menschen van allerlei stand en ontwikkeling te Mechelen gevoerd [1]). Bovenal die met de vier dames De la Forge, zijn naaste buren, geestelijke dochters, die een kinderschool hielden. Zij, en inzonderheid de oudste, Elisabeth, kwamen druk bij hem aan huis, vooral 's winters 's avonds [2]): zij brachten dan haar naai- of borduurwerk meê, onderhielden zich met de jonge dames, terwijl de oude heer aan zijn werk zat, en bleven vervolgens met hem en haar gezellig avondmalen, waarbij het aan gesprekken, veelal van stichtelijken aard, niet ontbrak. De toon dier samenspraken, uitvoerig in het journaal geboekt, is zeer eigenaardig: blijkbaar houden de rechtzinnigen en de ketters veel van elkaâr, maar zij durven elkander toch niet vertrouwen en zijn voortdurend op hun hoede. De „Jesuitessen", zoo heeten de geestelijke zusters doorgaans in het dagboek, gelooven dat, hoe braaf Doubleth en zijn dochters mogen schijnen, er toch ergens een adder onder het gras schuilt [3]). Doubleth verdenkt van zijn kant de „Jesuitessen" van hetgeen zij bij hem zien en hooren te verklappen aan haar geestelijke overheid. Wat de raadsheer boven de zusters vooruit heeft, is een ruimer opvatting van godsdienst; hij eert het goede ook in het katholicisme; zij daarentegen verwonderen zich zoo dikwerf zij een gedachte of een gevoelen, dat zij moeten goedkeuren, bij hem aantreffen. Na zekere ontboezeming van Doubleth over de waarde en de vereischten van een gebed, dat Gode welgevallig kan zijn, sprak zuster Elisabeth onverholen haar verwondering uit, „en zeide nooit voor de kennisse met de familie geloofd of gedacht te hebben, dat die van de gereformeerde religie in zoodanige manier godsdienstigheden voorstonden en pleegden." De oude man sprak gaarne met haar over den aard van zijn geloof, en schijnt het als een soort van plicht te hebben aangezien de vooroordeelen te bestrijden, die het protestantisme in België ook bij de liefderijkste menschen verdacht maakten. Hij was daartoe geschikt, bijzonder omdat hij het kwaad der katholieke Kerk niet zoozeer in haar leer of gebruiken, als wel in de overdrijving er van en in het ingeslopen misbruik zocht. Het kruisslaan, het wijwater, de kerk-

1) Vgl. blz. 831.
2) Blz. 753.
3) Blz. 194/5, 621, 627.

beelden enz. rekende hij onder de onverschillige zaken; hij was er maar tegen ingenomen om het misbruik dat er van gemaakt, en het bijgeloof dat er door opgewekt werd. Hij bemerkte dit in zijn buurmeisjes zelf, die hem op een goeden avond over zijn gedachte aangaande het wijwater ondervroegen en niet begrijpen konden, dat iemand twijfelde aan de waarheid van wat hun verzekerd was, „dat de kerk van Schriek in de verleden week door den bliksem in brand geraakt, na drie dagen brandens eindelijk was gebluscht geworden door wijwater, hetwelk de pastoor met tonnen vol gewijd had." De rede, bij deze gelegenheid door Doubleth een paar uren lang gehouden, is waarlijk een uitmuntende proeve van waardeering van hetgeen de katholieke ceremoniën goeds en kwaads bevatten. Op den langen duur worden die gerekte discoursen wel wat vervelend maar zij bezitten toch voor mij een groote charme, want zij teekenen in de fijnste trekken de eigenaardigheid der kerkelijke begrippen van dien tijd, en (zooveel is er in dit opzicht onveranderd gebleven) ook nog de begrippen van den onzen.

Sommige denkbeelden van dien tijd, die gelukkig niet meer aan den onzen eigen zijn, komen ook aardig uit bij gelegenheid dat men de groote zoneclips van 12 Augustus 1654 verwachtte en met bezorgdheid tegemoet zag [1]). Niet slechts de onbeschaafde groote hoop, ook de lieden van opvoeding en zelfs de raadsheeren in de Chambre-mipartie waren in spanning. — Den dag te voren schreef Doubleth in zijn journaal [2]): „Eenige van de heeren toonden zich scrupuleus om des naasten daags voor den noen uit hun huizen in de lucht te komen, mits de groote Eclipsis van de zonne, waarvan vele prognosticatiën gemaakt waren, en particulierlijk de heer Ryckewaert, die hoogelijk protesteerde niet in den Raad te zullen komen. Dus werd goedgevonden, daar wij ook voor als nu geen werk voorhanden hadden, de vergadering uit te stellen tot Woensdag na noen. Voor mijn huis, op het ingaan van hetzelve, sprak mij de raadsheer Lantsheer ook aan over de Eclipsis, en met mij binnengaande, toonde mij een gedrukt half vel papiers, houdende in het Fransch verscheiden waarschuwingen tegen den voorseiden eclips, verbiedende uit te gaan, de vensters der huizen open te stooten, beesten buiten te laten weiden, kruiden te eten of water te bezigen hetgeen dien dag

1) Vgl. het meegedeelde in Navorscher, II, blz. 319.
2) Blz. 370.

zoude geplukt of geschept wezen, radende abstinentie van spijs, en — 't geen nimmer kwaad is — hartelijk God te bidden. Dit biljet, zeide hij, was hem van Brussel toegezonden, en waren diergelijke aldaar aan de poorten van de stad en de kerken geplakt, en al de wereld aldaar was zeer ontroerd".

Opmerkelijk is de denkwijs van Doubleth zelf ten opzichte van zulke zaken, gelijk hij die op een vraag van zijn geestelijke buurvrouw beleed.

„Ik zeide, dat ik tegen zoo universeele alarme en verscheiden zwaarhoofdigheden, particulierlijk van astronomen en medicijns, daar het geheele land vol van was, niet moedwilliglijk temerair wilde zijn, kunnende God honderd wegen vinden en ook dusdanige om onze zonden te straffen, al is er de natuurlijke reden van te begrijpen; dat ik daarom niet, als in spijt van al deze prognosticatiën, achter straat zoude willen loopen buiten nood en daar ik niet te doen had; maar wederom niet te zullen thuis blijven zoo mij mijn beroep ergens henen riep. Dat het evenwel altijd goed was een aandachtig en ootmoedig hart te dragen jegens God, die wonderlijk is in zijn werken".

Kan men zich verstandiger en passender gedragen onder een bijgeloovige bevolkiug? Op den dag der eclips teekent hij aan [1]): „Wij gingen niet ten hove, ook niet ter predicatie om der Eclipsis wille, hebbende de heeren gevreesd dat bij de knechts en meiden weinig devotie onder de predicatie zoude geweest zijn, waarvan de tijd juist zoude gevallen hebben op het hertje van de eclipsis. — Ondertusschen was de zoo dikke geprognosticeerde duisternisse veel minder dan ik ze wel op andere tijden gezien heb".

Zoo ging dan ook deze dag ongestoord voorbij, en den anderen morgen hernam te Mechelen en in den Raad alles zijn gewonen loop. Doubleth sloeg, volgens de getuigenis van het journaal, nooit een zitting over, maar wat daar voorviel teekende hij er niet in aan; hij hield daarvoor een afzonderlijk dagboek, dat zeker verloren is. Veel verliezen wij er ook niet aan, want het is bekend, zoo als ik reeds opmerkte, dat de Kamer niet veel belangrijks deed en zelfs niet veel te doen kreeg. Toen zij nog maar drie maanden bijeen was geweest, tegen het eind van Maart, gaf zij zich reeds voor een maand vacantie, en Doubleth nam dien vrijen tijd waar om met zijn kinderen een uitstapje naar Den Haag te maken. Van zijn wedervaren op reis en in de

---

1) Blz. 372.

residentie staat het voornaamste in ons journaal aangeteekend. Het curieuste misschien is zijn ontmoeting met den raadpensionaris De Witt. Nauwelijks was hij in Den Haag aangekomen, of, zoo als zijn plicht meêbracht, ging hij den machtigen man zijn opwachting maken [1]).

„Zoo als ik naar het huis van den heer raadpensionaris De Witt ging om hem te begroeten, zoo rencontreerde ik hem op de straat, aan den hoek van het stadhuis, op weg naar de vergadering der Staten. Na een weinig samenspraaks wilde ik hem geleiden, maar werd daarin verhinderd door zijn overdadige beleefdheid, dewijl hij de hoogerhand niet wilde nemen, en ik liever dan ze hem niet te geven van hem verkoos te scheiden. En zoo zeide hij, dat hij mij des naasten daags na de morgenpredicatie aan mijn huis wilde komen verwelkomen....

Zondag op het uitgaan van de kerk sprak mij de heer raadpensionaris aan, en excuseerde zich van zijn beloofde visite, alzoo de heer president van de Staten-Generaal op deze ure vergadering had belegd, maar zeide des nanoens te zullen komen, zoo het mij gelegen was, gelijk hij dan ook deed. Hij had lange propoosten met mij van alles, maar inzonderheid over de presidentie van de Chambre-mipartie. Ik beloofde den heer raadpensionaris bij zijn afscheid requit van visite, zoo haast ik na het scheiden der vergadering van Holland zou oordeelen, dat hij beter vaceeren kon tot het ontvangen van bezoeken".

Herhaaldelijk ontmoetten sedert dien tijd de heeren elkander. Doubleth, die zijn raadsheersambt in den Hoogen Raad met dat in de Chambre-mipartie cumuleerde, nam tijdens zijn verblijf in Den Haag de zittingen van den Raad geregeld waar en bezocht bovendien op zon- en feestdagen zijn familie buiten de stad: hij had het dus druk genoeg. Terugkomende van een dier uitstapjes vond hij een invitatie, die hem nog lastiger viel dan zij vereerend was.

„Thuis komende verstond ik, dat de heer raadpensionaris De Witt een- en andermaal aan mijn huis had gezonden, mij ter maaltijd verzoekende tegen den middag, met begeeren dat men het mij immers zeggen zoude op mijn tehuiskomst. Ik ging voor half negen 's morgens bij hem, biddende geëxcuseerd te mogen zijn, zoo overmits onze besognes in den Hoogen Raad als mits mijn verkoudheid en onbekwaamheid tot wijn drinken. Dan ik konde geen oorlof verwerven, maar wel belofte, van mij

1) Dagboek, blz. 93, dd. 28 Maart.

alle vrijheid te laten zoo in het drinken als in het opstaan en weggaan naar mijn welgevallen".

Van den maaltijd wordt ons niet veel bijzonders verhaald. Het was een heeren-partij; De Witt was nog ongehuwd, en leefde zeer eenvoudig; onder de gasten bevonden zich Doubleth's ambtgenooten uit de Kamer, Riccen en Crommon, en eenige advocaten. Het discours liep meest over rechtszaken, inzonderheid over de werkzaamheid der Chambre-mipartie.

Wat dien maaltijd en de gastvrijheid van De Witt op dit oogenblik bijzonder opmerkelijk maakt, is de toenmalige staat der landszaken. Het verdrag van Westminster was vijf dagen te voren geteekend, en acht dagen later had De Witt aan de Staten van Holland meê te deelen, dat het verdrag slechts voorwaardelijk was aangegaan en door Cromwell niet geratificeerd zou worden, indien hem niet door Holland in het bijzonder een acte van seclusie der prinsen van Oranje werd verleend. Op dit oogenblik wist hij reeds wat hem te doen zou staan; hij wist dat die zaak niet alleen netelig, maar voor hem persoonlijk ook niet zonder gevaar was. Hij had haar buiten voorkennis van de Staten, in overleg met slechts enkele leden, reeds zoo goed als beklonken. Werd zijn bemoeiing afgekeurd, dan was zijn toekomst vernietigd; werd zij goedgekeurd, dan was een uitbarsting van volkswoede te vreezen. Een diner aan zijn huis onder deze omstandigheden heeft wel iets dat onze verbeelding treft.

Den eigen dag, waarop de raadpensionaris de groote zaak het eerst aan de Staten van Holland onder eed van geheimhouding openbaarde, vertrok Doubleth, natuurlijk zonder er iets van vernomen te hebben, weer naar Mechelen. Den 9den Mei ontving hij daar geheel onverwachts van een vriend uit Den Haag een brief, „mij verslaande (zoo zegt hij in het journaal) door het advijs van een resolutie, bij meerderheid van stemmen genomen, dat Zijn Hoogheid de prins van Oranje zal geëxcludeerd blijven van eenig ambt van staat nu of immer te bekleeden". „God verhoede de onheilen (dus eindigt de aanteekening), die op zoodanige resolutie niet buiten vermoeden zijn wellicht te kunnen volgen, en preserveere ons vaderland [1])!"

Het is waarlijk een voorrecht, dat ons te beurt valt, op deze wijze den indruk gade te slaan, dien de eerste tijding der vermaarde acte op een man als Doubleth maakte. Hij was zeker

1) Blz. 143.

geen partijman; zijn geheele karakter was daarmeê in strijd, en hij had zijn relatiën bij de Staatschen niet minder dan bij de Stadhoudersgezinden. Wij hebben gezien, hoe wel hij was met den raadpensionaris en hoe hoog hij hem achtte. Maar die mishandeling van het Huis van Oranje was hem toch te sterk. Van nu af is hij jegens Riccen, den vertrouwde van De Witt, zoo hij meent, nog meer dan gewoonlijk op zijn hoede, en ook aan schimpscheuten op den raadpensionaris zelven ontbreekt het voortaan niet.

Den dag na het ontvangen van het eerste bericht kwam Riccen, die twee dagen na hem uit Den Haag vertrokken en geheel op de hoogte der zaak was, met hem discoureeren, en uitvisschen wat hij reeds wist en hoe hij daarover dacht. Maar Doubleth wilde niets weten en niets begrijpen, en zijn bezoeker vond het niet geraden ronduit te spreken. Het verslag van het gesprek in het journaal is te lang om het hier in zijn geheel over te nemen, hoewel het anders karakteristiek genoeg voor den schrijver is. „Ik speelde den ignoranten, en zeide hem meermalen: gij wilt van een Davus een Oedipus maken; spreek uit den mond, man, dat men u verstaan moge.”

Den volgenden dag, den 11den Mei, keerde ook Crommon, raadsheer in de Kamer en kortelings door Zeeland tot gedeputeerde ter Staten-Generaal gekozen, uit Den Haag terug, verbaasd en verslagen door het bericht dat hij meêbracht. Doubleth hoorde thans van dezen de toedracht in alle bijzonderheden, waardoor zijn eerste oordeel volstrekt niet gewijzigd werd. Wat Crommon hem ten slotte verhaalde, schijnt mij voor de historie niet zonder belang te zijn [1]).

„Hij, Crommon, was zelf op Vrijdag, den 8sten, gegaan bij den heer raadpensionaris van Holland, De Witt, en had hem gevraagd: waarmede Holland justifieeren konde zoodanige afzonderlijke resolutie te nemen buiten Zeeland, dat te allen tijde zoo nauw met hem in het punt van het stadhouderschap verbonden was geweest. De heer De Witt had geantwoord, dat Holland gedwongen was geweest door een onvermijdelijke noodzakelijkheid, alzoo Cromwell buiten die geheime voorbelofte van Holland verklaard had geenszins te willen vrede sluiten”.

Ik laat hier in het midden, of De Witt al dan niet de waarheid en de geheele waarheid sprak. Zooveel is zeker, dat alleen onvermijdelijke noodzakelijkheid de acte rechtvaardigen kon, niet

1) Blz. 146.

slechts tegenover de bondgenooten, maar ook ten opzichte van het bijzonder belang van Holland. Zij werd een bron van moeiten en gevaren voor de regeering die ze gesteld en aan den Lord Protector uitgeleverd had; zoozeer, dat Doubleth, die tegen de Engelschen een nationaal wantrouwen koesterde, niet vreemd was van het gevoelen, dat de zaak door Cromwell opzettelijk was aangelegd om Holland in tweespalt te brengen en machteloos te maken. In een gesprek, met Riccen den 25sten Juni gevoerd, liet hij er zich in dien geest over uit [1]: „Ik zeide, dat de Engelschen niet slechts ons voordeel niet zouden helpen bevorderen, al ware het zonder hun minste schade, maar dat zij zelfs met eenige schade van hun republiek en onderdanen onze grootere schade zouden zoeken te procureeren: dat dit de vriendschap was die ik van deze vrienden verwachtte. — De heer Riccen zeide daarop, 't zij geveinsd of ernstig, dat hij altijd van hetzelfde gevoelen was geweest en nog was. — Ik zeide daar weer op, dat ik hen niet te goed hield om dezen twistappel van des Prinsen seclusie moedwillig onder ons geworpen te hebben, ten einde Holland, de machtigste provincie om hun te resisteeren, in tweespalt te brengen, de gemeente tegen de regenten te conciteeren en de andere provinciën tegen Holland op te zetten, zoodat wij eindelijk genoodzaakt mochten worden protectie bij den Lord Protector te komen zoeken. — „Ik geloof het waarachtig (zeide hij), en dat het daartoe komen zal ook, want onze Republiek kan niet bestaan." (Een zwaar woord uit den mond van een van Hollands raden en pensionarissen en die zoo strikte intelligentie houdt met den heer raadpensionaris van Holland!) — „Wel (zeide ik), ik bevele ze Godes protectie. Maar moeten wij vervallen tot protectie van den Lord Protector te zoeken, zoo heb ik al te lang geleefd, en, na het droevig verlies van drie zonen, nog twee kinderen te veel overgehouden aan mijn twee dochters; en gave God dat ik met haar beide in Zijn genade sterven mocht eer die dagen kwamen!" „Is er zwarigheid te wachten (repliceerde Riccen), zoo is zij nu voorhanden; en kunnen wij het dit jaar uithouden, wij zullen het wel langer uithouden." — „Zoo lang als het God belieft", zeide ik, „en hiermee braken wij het discours af".

Opmerkelijk discours, en gelijk er vele in dat bange jaar gehouden zullen zijn. Thans [2]) wordt er ook weer over het gevaar van annexatie, hoewel niet bij Engeland, gesproken. Geschiedt

1) Blz. 248.

2) Men denke aan het jaartal, boven dit stuk geplaatst. (N. v. d. R.)

het altijd op dezen toon en in den geest, die Doubleth bezielde? Kunnen allen in oprechtheid getuigen niet langer te willen leven dan de vrijheid van het land? Dan loopt die vrijheid thans niet meer gevaar dan voor twee eeuwen.

Over staatszaken komt verder niet veel meer in het journaal voor, en niets dat hier afgeschreven verdient te worden. Doubleth was geen vriend van het staatsmansleven; hij achtte het bezwaarlijk daarin te handelen zooals het een Christen betaamt. Het gesprek, dat hij over die meening eens met den heer Crommon voerde, komt mij belangrijk genoeg voor om het meê te deelen [1]).

„De heer Crommon verviel in een lang discours, hetgeen hij ook 's daags te voren gevoerd had, van ernstig bij zich zelf te delibereeren om alle regeeringsambten af te leggen en in een privé leven zijn God met meer aandacht te gaan dienen de reste van zijn dagen, die niet vele wezen konden, dewijl hij reeds 69 jaren oud was; dat men in emplooi zijnde daartoe slechts weinig tijd had, en dat ook vele dingen overkwamen, die met het rechte Christendom niet bestaan konden. — Ik antwoordde, dat een emplooi in de justitie [zoo als Crommon jaren lang bekleed had] een eerlijk man niet licht verleiden konde om het spoor van den Christen te buiten te treden, wanneer hij onder Gods genade wel wilde; maar dat het in de politiek wat meer zwarigheid inhad, en dat ik mij daarom verwonderde dat hij in zijn oude dagen had willen veranderen, en zijn raadsheerplaats voor de Staten-Generaal verlaten. — Hij verklaarde daartoe ook nooit zin te hebben gehad, maar zich te hebben laten bewegen op hoop van zijn plaats in den Raad aan zijn zoon te bezorgen, hetgeen echter niet had willen gelukken. — Voorts zeide ik, dat men in een honorabel emplooi ook al goed doen konde in de wereld en hetgeen Gode niet onbehaaglijk was; dat ik vertrouwde mijn plaats, zoo het nood deed, alzoo gerust te zullen kunnen opgeven als iemand anders; maar van zelf mijn plaats te quiteeren, dat ik des nog niet van zin was, alzoo ik vreesde dat de ruimer tijd, dien ik zoodoende zoude winnen, mij, in plaats van God meer te dienen, zoude mogen doen vervallen in het ernstiger waarnemen van mijn particuliere middelen en op die wijs mijn godsdienst niet verbeteren".

Dat zoo iemand zich, vooral in het jaar 1654, niet met de politiek bemoeide, toen over de Acte van seclusie de partijschap zoo

1) Blz. 266.

heftig opstak als misschien nooit te voren, spreekt wel van zelf. Nog meer dan vroeger onthield zich Doubleth van alle gesprekken over staatszaken, vooral met lieden, die hij verdacht van uit te vorschen en aan De Witt over te brieven, hoe elk der heeren van de Kamer over den vrede met Engeland en de binnenlandsche politiek van Holland oordeelde. „Maar ik (zoo schrijft hij) schuw onlusten, en meen Riccen te laten tobben: hij zal met zijn winderig bedrijf zich zelven noch gunst, noch vertrouwen, noch respect conquesteeren."

Het dagboek blijft dus grootendeels gewijd aan zaken van huishoudelijken aard, gesprekken over allerlei onderwerpen, en ontmoetingen van geen groot belang. Het leven van den raadsheer en zijn dochters was eentonig. Slechts zelden waren er logés die eenige verstrooiing aanbrachten. In Augustus, toen hij twee nichten en een neef uit Holland overgekregen had [1]), maakte hij vooral hun ten gevalle een uitstapje naar de Antwerpsche kermis. Het verhaal van dien tocht en van hetgeen hij bij die gelegenheid toen gezien en bijgewoond heeft vormt in zekeren zin een geheel op zich zelf. Het is te uitgebreid om het hier in te lasschen; misschien deel ik het elders afzonderlijk mede. Naar het mij voorkomt, verdient het in meer dan een opzicht de eer van gedrukt te worden [2]).

Den meesten omgang hielden de dochters met vrouwen en meisjes van minder stand, met de geestelijke zusters die naast haar woonden en soortgelijken. De vader wilde het zoo: hij wilde niet dat zij de deftiger gezelschappen zouden bijwonen, en sloeg alle toenadering van die zijde af. Een uitzondering maakte hij alleen voor de familie van den president van den Grooten Raad van Mechelen, tevens lid van de Chambre-mipartie, messire L'Hermité, seigneur de Bétissart. Hem leerde hij eerst bij zijn aankomst te Mechelen kennen; zijn vrouw, Anna Gilles, van Hollandsche afkomst, kende hij van voor dertig jaren [3]), en zelfs waren haar familie en de zijne eenigszins verwant, hoe en uit wat hoofde wordt ons niet meêgedeeld. Zij hadden een eenige dochter, Maria, weduwe sedert een jaar van Martin Snouckaert, heer van Somerghem [4]), en moeder van vier of vijf

---

1) Blz. 324, 393.

2) Het is in 1870 gedrukt in Bijdragen voor Vad. Gesch. en Oudheidk., Nieuwe Reeks, dl. VI, blz. 314 vlg

3) Dagboek, blz. 5, 10.

4) Martin Snoeckaert van Somerghem, geboren te Gent, 12 November 1621, gestorven 3 September 1652, huwde 17 Augustus 1642 Maria l'Hermité, geboren 10

nog jonge kinderen. Die beide dames, moeder en dochter, waren zeer beleefd voor Doubleth en de zijnen. De dochter kwam het eerst de jonge dames al spoedig na haar overkomst verwelkomen, en noodigde haar zoo dringend tot een tegenbezoek uit, dat Doubleth niet nalaten kon ze bij mevrouw L'Hermité te presenteeren. Gedurig werden nu de jonge meisjes met rijtuig afgehaald, dan eens in den omtrek rondgetoerd, dan weer aan huis ontvangen. Er heerschte daar een voortreffelijke toon; veel gezelschap werd er niet gezien; de dames waren zeer pieus en verkeerden meer met priesters dan met jonge heeren, zoodat de angstvallige vader van dien kant gerust kon zijn. Hij zelf kwam ook veel bij den president aan huis en gevoelde er zich op zijn plaats, maar hield zich toch altijd op een deftigen afstand, als beschouwde hij de familie in rang en in levenswijs boven zich verheven. Veel pikants levert de beschrijving van zijn verkeer in dat gezin niet op. Om niet te uitvoerig te worden, zal ik er niets van meêdeelen, en mij bepalen tot een enkele, eenigermate romantische geschiedenis, die hij er bijwoonde.

Op het laatst van zijn verblijf te Mechelen, in Januari van het jaar 1655, ontving hij een bezoek van den heer L'Hermité, die, na over allerlei zaken gepraat te hebben, ten slotte met de eigenlijke reden van zijn komst voor den dag kwam [1]).

„Hij vroeg, of ik in Holland niet een kolonel Hollart of Hallert [2]) kende; hij moest binnen Utrecht of wel daaromtrent in een plaats, Buren geheeten, wonen, die, zelf Nederlander zijnde, met een Fransche vrouw gehuwd was en onder andere kinderen een dochter had van omtrent twintig jaren? Allengskens met trappen kwam er nog uit, dat dit meisje bij haar moeders zuster, die Roomsch-katholiek was en zich in Frankrijk onthield, had gewoond, en aldaar met dezelfde religie geïmbueerd was geworden, waarover de ouders, toen zij het gewaar werden, haar hard en lastig hadden gevallen, zoo zeer dat zij eindelijk had geresolveerd in stilte haar ouders huis te verlaten en herwaarts in deze kwartieren te komen; alwaar zij (dit waren zijn formalia)

Februari 1622, gestorven 6 Augustus 1661, douairière van baron Theodore de Camargo, dochter van Antoine, ridder, president van den Hoogen Raad van Mechelen, en van Anna Gilles. Onder de brieven van Huygens (Bibl. Kon. Acad.) bevinden er zich verscheidene van Maria Lausame douairière van Zomerghem uit Gent; een daarvan dd. 26 Augustus 1642, geeft kennis van het huwelijk van haar zoon.

1) Dagb., blz. 758.

2) Den 18 November 1661 werd aan Montbas de compagnie gegeven „by wylen Collonel Hallardt gheleydt geweest sijnde" (Resol. Holland, 1661, blz. 91).

vrienden vinden zoude, als de religie de ware en eenige reden was van haar vluchten, en niet maar een pretext om misschien eenige debauche te dekken".

Die vraag wekte aanstonds bijzondere belangstelling bij onzen ietwat nieuwsgierigen vriend. Hij vermoedde dat de bedoelde persoon kolonel Alard wezen zou, een zoon van een der eerste Fransche kapiteins, die de Staten tegen Spanje hadden gediend, en die wegens zijn spraak en manieren voor Nederlander kon doorgaan; van diens familie wist hij echter niets en hij was bij gevolg niet in staat de hem gedane vragen te beantwoorden, maar hij beloofde nadere informaties in te winnen. Van zijn kant trachtte hij uit te vorschen, of het meisje reeds in België was, maar toen hij zag dat de heer L'Hermité daarvoor niet uitkomen wilde, vroeg hij niet door, om geen argwaan te geven. De slimme vos, die zijn menschen kende, hoopte „iets naders daaraf mogelijk uit mevrouw L'Hermité te zullen verstaan." Intusschen raadpleegde hij zijn collega in de Kamer, Parmentier, die den kolonel Alard kende, en hoorde van dezen, dat hij een half uur beneden Wijk bij Duurstede aan de rivier woonde en ook een huis te Utrecht bezat [1]); verder dat hij een dochter had van omtrent twintig jaren, maar of er met deze iets was voorgevallen, kon Parmentier niet zeggen. Hetgeen hij gezegd had was evenwel genoeg om Doubleth te overtuigen dat hij juist had gegist, en dat niemand anders dan juffrouw Alard het bedoelde meisje zijn kon. Hij schreef op dien grond naar zijn zwager, den heer van Groeneveld, die jaren lang wagenmeester was geweest en dus alle officieren van nabij kende, om nadere inlichtingen. Zelf trok hij er op af om zoo mogelijk aan mevrouw L'Hermité het geheim te ontlokken, dat haar echtgenoot niet goedgevonden had hem toe te vertrouwen. Maar ik wil hem zijn wedervaren zelf laten vertellen [2]).

„Ondertusschen ging ik na noen nader tijding hieraf visschen bij mevrouw L'Hermité, onder pretext van rapport te doen wat mij de heer Parmentier deze aangaande had gezegd, doch inderdaad op hoop van uit der vrouwen praat wat te hooren hetgeen des mans retenu binnen had gehouden. *Et adfuit successus!* Want Mevrouw liet mij den brief, in welken haar de geheele historie

---

1) Jonkhr. Hans Wolphert d'Hallart, heer van Bellevaux, werd in Denemarken vermoord anno 1657 (Navorscher, XXIV, blz. 589); hij was denkelijk een broeder der gevluchte dame. — In 1630 werd zekere luitenant-kolonel Maurice d'Allart beleend met het huis Patijnenburg te Naaldwijk (V. d. Aa, Geogr. Woordenb., i. v. Patijnenburg).

2) Blz. 762.

van dezer juffrouw overkomste uit Antwerpen was geadviseerd, voorlezen, eerst door haar dochter, vrouwe van Somerghem, die het wijselijk liever gelaten had, en op het einde door haar man, die onder het lezen binnenkwam en ontzet was den brief in handen te zien. De inhoud was, dat zij met een kamenier, die bevorens in haars moeders huis had gediend, en zelf mede in kameniershabijt, was overgekomen, maar nog aan boord ontdekt en erkend door een burgemeester uit Holland (zoo hield de brief in), die haar aangestreden had dat zij kolonel Allarts dochter was, en, toen zij het bleef ontkennen, den schipper (ik denk onder Staten-gebied wonende) scherpelijk had belast die juffrouw niet uit zijn schip te laten gaan, hij apparentelijk voornemens zijnde de hulp van den magistraat te Antwerpen te imploreeren. Maar dat de schippersvrouw, die katholiek was, zich door de juffrouw en haar kamenier en ook door den heer Van den Berghe, die te Utrecht en te Antwerpen beiden zijn woning hield en verklaarde haar onder zijn protectie te nemen, had laten bewegen om haar aan land te laten gaan. Zij was den eersten nacht gelogeerd geweest in een herberg nabij de poort, en den naasten dag door den heer Van den Berghe gebracht in het logement van de klopjes, waar zij nog tegenwoordig was, en waar men groot werk van haar maakte wegens haar verstand en wijsheid en modestie, hebbende zij aanstonds op vermaning dezer geestelijke zusters gedesisteerd van de borst bloot te dragen, van het aangezicht met moesjes en pleistertjes te beleggen, zoo als zij, na het kameniers-kleed afgelegd en het juffrouwenkleed aangedaan te hebben, was begonnen te doen; ook werd haar gezeggelijkheid, haar eerbaarheid en haar standvastigheid in de religie, die zij had aangenomen, geroemd. In het midden van den brief sloeg de vrouwe van Somerghem iets over, onder pretext van hetzelve niet te kunnen lezen, zooals ook in het vervolg de heer president den brief niet geheel uitlas. Ook had mevrouw van Somerghem, eer het tot het lezen van den brief kwam, haar moeder al eens bij de slippen getrokken, om haar te doen zwijgen in het narré van de circumstantie van des schippers vrouw en den naam van Van den Berghe. Toen ik met de vrouwen nog alleen in discours was, spraken wij, hoe licht het gebeuren kon dat de religie het pretext, en liefde of debauche de ware reden van zulk vluchten zijn mocht; ter occasie van hetwelk ik zeide (om te eliceeren of zij haar gezien hadden en bij gevolg of de juffrouw in deze stad was), dat twee zulke scherpziende vrouwen, als zij waren, immers

wel hadden kunnen bemerken of zij in haar woorden en contenance standvastig was, dan of zij altemet stamelde of haperde of zich zelf tegensprak. Mevrouw L'Hermité antwoordde hierop: „Als zij ons spreekt, kunt gij wel denken dat zij haar schoonste zegt." Waarop ik dadelijk op haar woorden acht slaande zeide: „Maar gij hebt verstands genoeg om haar te doen strompelen als zij niet recht zoude gaan; hervat het nog eens en overlegt dan het discours wat meer, etc." Op dat alles kreeg ik geen woord hetgeen strekte om te zeggen dat zij haar niet gezien hadden, veel eer ter contrarie".

Wij zijn blijkbaar, ik behoef het niet te herinneren, in de eeuw onzer groote diplomaten. De wijs, waarop Doubleth met zijn zoete praatjes en flikvlooierijen aan mevrouw L'Hermité, in weerwil van haar echtgenoot en dochter, ontlokt wat hij weten wil, zou een Van Beuningen of Van Beverningh tot eer strekken. En dat alles om de gewichtige vraag, of juffrouw Alard al dan niet door de dames gezien en gesproken is! Wel getuigde mevrouw later uitdrukkelijk, dat zij de juffrouw nog niet had gezien. Maar onze diplomaat liet zich niet om den tuin leiden, en schreef haar latere getuigenis, afwijkende van haar vroegere uitlatingen, toe aan de inblazing van haar echtgenoot. Voor ons is het van geen groot belang te weten of die gissing al dan niet juist was. Liever willen wij hooren, hoe mevrouw L'Hermité haar belangstelling in het gevluchte meisje rechtvaardigde [1]).

„Zij zeide, dat zijlieden deden zoo als wij ook doen zouden, dat zij blijde waren als iemand tot haar religie overkwam; en op dat propoost verhaalde zij mij, in presentie van haar dochter, haar eigen conversie, zoo als zij het noemde, tot het Roomsche geloof: hoe zij van gereformeerde ouders geboren, op haar twaalfde jaar in de school met beeldjes was gelokt en aan een rozenhoedje had leeren bidden etc., doch op ombrage van haar ouders weder was gedwongen niet alleen gestadig ter predicatie, maar ook op haar achttiende jaar ten avondmaal te gaan, totdat zij door de onminnelijkheid van haar stiefmoeder naar Mechelen bij haar moei was geraakt en daar verder in de Roomsche religie geconfirmeerd, en eindelijk op het expireeren van de Trèves aldaar getrouwd was met den heer L'Hermité. En zoo is, zeide zij, het ongeluk van een kwade stiefmoeder te hebben het geluk geweest van mijn bekeering; anders zou ik licht van Ulieder religie gebleven

1) Blz. 765/6.

zijn. — „Al waart gij zoo gebleven, Mevrouw", zeide ik lachende, „ik zou er u niet een haar te erger om houden." — „Zoo verstaat gij het, ik weet het wel", zeide zij. — „Ja, ik toch", zeide ik. En daarmede was dat uit".

Het geheele gesprek was hiermeê uit, en bij deze visite had Doubleth niets naders vernomen. Maar na den middag kwam mevrouw uit eigen beweging bij hem aan huis het onderhoud voortzetten [1]).

„Zij zeide, dat zij haar dochter Van Somerghem in de kerk van Onze Lieve Vrouw van Hanswijck gebracht en gelaten had, onder pretext van mevrouw Lantsheer intusschen te visiteeren, daar zij ook en passant was aangegaan; maar dat haar eigenlijk doel was mij in vertrouwdheid wat nader te berichten van de reden van haar interest in het nader onderzoek naar de reputatie van deze juffrouw en haar comportement in haars vaders huis, en of niet de religie maar een dekmantel van haar vluchten zijn mocht. Zoo zeide zij mij dan, dat men ze haar gerecommandeerd had om ze voor staatsjuffrouw in haar huis te nemen en dat zij ze haar woord ook gegeven had, mits dat zij in haar huis niet kwame dan na Paschen, wanneer de zoon van haar broeder, kapitein Gilles, een jongman van achttien of negentien jaren, die bij de Jezuieten studeerde en bij haar inwoonde, vertrokken zou zijn, dewijl zij het niet goed vond dat twee zulke jonge lieden te gelijk bij haar logeerden, weshalve zij zich ook na het vertrek van haar vorige juffrouw, die in een klooster te Gent was gegaan, beholpen had. Wanneer zij nu ondertusschen vernemen mocht, dat er iets anders achter school dan religie, zoo zoude zij ze niet in huis nemen, en daarom verzocht zij mij nogmaals haar te willen obligeeren met iets daaraf door een briefje te willen vernemen".

Zij vermoedde niet dat Doubleth haar wensch reeds voorgekomen was en zelf van verlangen brandde om iets naders aangaande de juffrouw te hooren. Het duurde echter eenige dagen eer hij het antwoord van zijn zwager, waarin hem uit naam van den heer Alard het geheele geval in den breede werd bericht, ontving en aan mevrouw L'Hermité kon gaan mededeelen [2]). Hij vond haar toen niet te huis, maar het bericht dat hij aan huis geweest was, bezorgde hem nog dien eigen dag een bezoek van haar [3]).

1) Blz. 764.
2) Blz. 788.
3) Blz. 789.

„Na noen kwam mevrouw L'Hermité te mijnen huize. Ik zeide haar, zonder mijn brief te voorschijn te brengen of den schrijver te noemen, dat zeker vriend van mij op mijn verzoek, te haren begeeren gedaan, zich geïnformeerd had op de opvoeding van juffrouw Alard en haar comportement tot den tijd toe van haar clandestien vertrek; dat hij niets dan goeds daaromtrent had gehoord, dan alleen dat zij zich zoo nu zoo dan bij den een en den ander, en laatstelijk nog bij haar eigen brief uit Antwerpen aan haar ouders geschreven, beklaagd had over haar moeders hardigheid jegens haar en de kleine estime in comparatie van haar zusters. — Van de halsstarrigheid, die tot die mindere estime, volgens mijn brief, reden had gegeven, zweeg ik, om het meisje niet uit het huis te weren, en ook omdat mevrouw L'Hermité alleen wegens haar eerbaarheid bekommerd was, en op haar buigzaamheid en zacht humeur zich genoeg onderricht achtte door de geestelijke dochters, bij wie zij thans logeert. — Ik voegde er bij, dat de vader, door mijn vriend daarover aangesproken, verklaard had dat hij, nu zij eens haars vaders huis ontloopen was, gaarne zien zoude dat zij in een zoo wel gequalificeerd huis, als ik het hare beschreven had, intreden mocht om te dienen, in plaats van thuis te worden gediend, doch dat hij verlangde te weten welk huis het was. Ik vroeg, of ik dit met haar consent mocht melden. Zij zeide, ja; dat zij zelfs gemeend had mij te verzoeken dit te doen. Zij verhaalde mij voorts veel van haar zorgvuldige en preciese orde in het logeeren van haar boden en haar juffrouw, en dat de juffrouw niet dan door haar vrouws kamer uit haar eigen kamer kon komen".

Zoo was dus mevrouw gerustgesteld en aan haar woord gebonden. Of zij later reden heeft gehad om zich te beklagen, dat zij het ooit had gegeven, weet ik niet. Eer Paschen voorbij was, was Doubleth uit Mechelen vertrokken en zijn journaal gesloten. Maar hetgeen volgt doet mij twijfelen of de jonge dame, die naar haar meening thuis in te kleine estime werd gehouden, onder vreemden wel meer estime verdiend zal hebben [1]).

„De heer Parmentier toonde mij een brief van monsieur Du Bois, Fransch predikant te Utrecht, houdende een pertinent verhaal van de occasie van juffrouw Alards retraite, namelijk een souflet, haar bij de moeder gegeven op een contumelieus nakakelen van haars moeders woorden, zijnde zij de jongste dochter en

---

1) Blz. 795.

zeventien à achttien jaren oud. Dat zij een zilveren bekken en lampet of kandelaar mede had genomen, en haar moeder uit Antwerpen geadverteerd bij missive, dat zij om te subsisteeren daarop zestig gulden had gelicht, aanwijzende waar haar moeder voor zestig gulden haar zilverwerk terug krijgen konde. Dat het de burgemeester Tins van Amersfoort was, die haar in het schip had gedecouvreerd en gepoogd te doen aanhouden; dat hij gerefereerd had dat hij haar tegen haar kamenier had hooren zeggen: „qu'au monde elle ne haissait rien tant qu'une mère tyrannisant ses enfans, et n'aimait rien au pair de servir Dieu."

Doubleth beloofde deze omstandigheden te verzwijgen, inzonderheid voor de familie L'Hermité, bij wie hij het meisje gaarne geplaatst zag, omdat zij het er zeker goed zou hebben, en ook „omdat de vader ze daar zou kunnen kippen als hij zou willen, zullende de President ze hem niet durven ontfutselen of onthouden, hetwelk nu zeer licht geschieden kon als hij ze thans te Antwerpen kwam reclameeren [1])."

Bedrieg ik mij, of zijn zulke familiegeschiedenissen in haar soort niet minder belangrijk dan menige staatsgeschiedenis? Zij toonen ons, wat in die streken van de maatschappij, waarheen de deftige historie zich niet verwaardigt af te dalen, wat er in huisgezinnen en in den dagelijkschen omgang voorviel. Om die reden waag ik het nog een tweede soortgelijke historie te doen volgen, van een Roomsche juffrouw die wel genegen scheen protestant te worden, ook alweer niet zonder bijoogmerken van meer wereldschen aard. Zij behoorde tot een familie van niet minder aanzien dan die van kolonel Alard.

In het najaar van 1654 vangt de geschiedenis aldus aan [2]):

„Cornelia, mijn dienstmaagd, zeide mij, dat zij voor deze meermalen en nu weer gisteren met vele tranen aangesproken was geworden door een oude vrouw van omtrent zestig jaren, wonende in het klein Begijnhof en wasschende het lijnwaad voor onze heeren medegedeputeerden; en dat zij een zusters- of broeders- dochter zijn moest van den president Aerssens in Den Haag. Dat zij zeer verlangde om eens bij ons een predicatie te hooren, en, nu er wegens de vacantie geen predikant is, althans present te mogen zijn als wij onze huisoefening doen met lezen. Ik zeide aan Cornelia, dat zij ze vrijelijk hier zoude laten komen morgen te acht uren, en dat zij haar dit zou gaan aanzeggen".

1) Blz. 998.
2) Blz. 431.

Doubleth vermoedde dat die juffrouw wel aan de Aerssens van Sommelsdijk, alleraanzienlijkste lieden op dit tijdstip, verwant kon wezen, maar niet zoo na als zij voorgaf. Hij was zeer benieuwd haar te ontmoeten. Zij kwam den volgenden ochtend, „zijnde een statig, modest wezen," en sprak met hem geruimen tijd. Zij herhaalde wat zij aan Cornelia had gezegd, dat zij nog steeds tot de gereformeerde leer overhelde, maar, voegde zij er thans bij, niet zonder twijfelen en niet zonder gehechtheid aan de religie waarin zij leefde. Van haar afkomst verhaalde zij het volgende:

„Haar naam, zeide zij, was Hesther Aerssen; zij was getrouwd geweest met een Spaanschen alferez (d. i. vaandrig) Del Villar, zoodat haar dochter, die sedert dertien jaren in het klein Begijnhof van Santa Clara woonde, Maria del Villar heette. Haar andere dochter was getrouwd met een serge- of dekenmaker, die eenige jaren bij gebrek aan nering zeer bezwaarlijk met zijn kinderen aan den kost was gekomen, doch nu wel werk had en buiten zwarigheid leefde. Haar vader, Wouter Aerssen, was volle broeder geweest van den griffier (der Staten-Generaal) Cornelis Aerssen. Dat zij wel hoorde dat haar vrienden in Holland rijker fortuin hadden gemaakt dan zij, doch dat zij in God getroost en wel tevreden was".

Doubleth was met de oude vrouw, met haar godsdienstigheid en zeker ook met de belangstelling, die zij in zijn onderrichting aangaande de punten van verschil tusschen de beide religies aan den dag had gelegd, zoo ingenomen, dat hij haar gaarne verlof gaf haar bezoeken te herhalen en ook haar dochters bij hem te introduceeren [1]).

„Heden kwam mijn dochters bezoeken de dochter van juffrouw Aerssen, begijntje op het klein Begijnhof, daar zij bij inwoont; zij is een zeer wel gemanierde, wel- en verstandig sprekende dochter. Ik heb haar mede een uurtje gezelschap gehouden. Zij zeide mij, dat haar vader, die reeds op zijn drieëntwintigste jaar gestorven is, een Spaansch kapitein was geweest, don Pedro de Villar, wiens broeder, don Balthasar de Villar, voor twee of drie jaren gestorven, maestre del campo was geweest en gouverneur van Veurne in Vlaanderen, daarna gekozen tot gouverneur van Gelder, doch dat hij gestorven was alvorens derwaarts te gaan. Dat haar oom voornoemd een karos met vier paarden te Brussel

1) Blz. 506.

hield, en dat zij bij tijde van haar stiefvader daar wel in huis placht te zijn. Dat namelijk haar moeder zich later mishuwelijkt had, en daarom van haar eersten mans vrienden geabandonneerd was geworden; doch dat zij achttien jaren lang de penitentie van haar onwijze keus wel had gedragen en een martelares was geweest onder de onhebbelijkheid van dien tweeden man. Dat zij zelf, die op haar zestiende jaar in het Begijnhof was gegaan en daar nu twaalf jaren met genoegen was geweest, haar moeder bij zich had ingenomen en van nooddruft verzorgd, haren en haars moeders kost winnende met wollen-lijnwaad naaien en lakenstoppen, al hetwelk zij zeer wel verstond te doen".

De kennismaking met de andere zuster had een paar dagen later plaats [1]).

„Voor noen kwam juffrouw Aerssen met haar oudste dochter, Louise, een zeer fraaie vrouw, getrouwd aan een sergemaker, ons aanspreken. Deze oude vrouw is om haar religieuse devotie en haar twee fraaie verstandige dochters wel waardig door haar zoo rijke en machtige vrienden in Holland wat aangetrokken te worden, waartoe och of ik iets doen konde!"

Het blijkt evenwel niet dat hij iets voor haar gedaan heeft. En ook al had hij ze nog zoo vurig voorgesproken, geloof ik niet dat de Aerssens roeping zouden hebben gevoeld, om de waschvrouw der heeren leden van de Chambre-mipartie en de vrouw van den sergemaker te Mechelen als hun nichten te erkennen. Zij waren daartoe te veel parvenu, te kort geleden in de Ridderschap van Holland beschreven. Bovendien waren er in de familie reeds te veel onbezorgde juffrouwen naar den zin van haar heer vader, die zich bij zekere gelegenheid, in een brief aan den stadhouder van Friesland, Willem Frederik van Nassau, aldus over zijn ongehuwde dochters uitliet [2]): „La petite vérole jusques icy ne passe pas oultre, et traicte fort gracieusement mes trois filles, les ayant desjà mises hors de danger de mort et d'augmentation de laideur; mais parceque j'ay beaucoup de ceste mauvaise marchandise, je doubte fort, nonobstant la bonne opinion qu'avez de mon fonds, s'il suffira pour m'en décharger; mais puisque je suis d'une religion qui ne m'y promet aucun soulagement, et en laquelle nos filles se mocquent du voeu de virginité, il faudra voir ce que la grand-mère aura espargnié pour les bien

---

1) Blz. 518.

2) Archives, 2e S. t. V, p. 60.

colloquer". Die over zijn eigen dochters zoo beminnelijk kan schertsen, zou zeker Doubleth hebben zien aankomen, als hij een goed woord kwam doen voor een oude nicht, die zich door haar devotie en haar fraaie dochters aanbeval, en voor een begijntje dat wel te winnen zou zijn voor de religie, „en laquelle les filles se mocquent du voeu de virginité!"

Wat Doubleth zelf betreft, hij gedroeg zich jegens die verlaten vrouwen op een uitnemende wijs. Hij behandelde ze volstrekt niet alsof zij zijns gelijken niet waren. Hij vroeg ze gedurig bij zich, ook ter maaltijd; hij leende ze zelfs, als het zoo uitkwam, zijn karos. Het begijntje vooral kwam dikwerf bij hem aan huis, om naaiwerk te verrichten en meteen zijn dochters gezelschap te houden. Dan voegde zich aan het eind van den avond de oude heer veelal bij de dames en redeneerde met haar over de religie, — welke gesprekken hij niet verzuimde in zijn journaal breedvoerig te boeken. Het arme kind werd over dien omgang door haar superieuren gedurig gekapitteld en, zoo zij er meê voortging, zelfs met uitzetting uit het hof bedreigd. Doubleth gaf hiervan voor het grootste gedeelte de schuld aan zijn buurmeisjes, de „Jesuitessen", die voor het geloof van het begijntje ongerust waren, en haar misschien ook wel de intimiteit met de familie misgunden. Voor het geduld van mij, en zeker van mij niet alleen, is Doubleth wel wat erg langdradig in het uitweiden over die zaak. Hij had echter ten slotte de zelfvoldoening van het zieltje zoo goed als te winnen [1]).

„Zij verklaarde mij voor haar afscheid, dat zij niet van meening was hier lang te blijven leven onder dezen godsdienst. Ik zeide dat, als zij, na goed overleg en gestadige gebeden tot God om Zijn genadig bestier in zoo gewichtige zaak, des kwam te resolveeren, dat zij dan ten minste zoo wijs mocht zijn om het Begijnhof en Mechelen beiden op één dag te verlaten; want dat zij, het Begijnhof eerst quiteerende, nu zij alreeds in het oog gevallen en onder begin van censure was, zekerlijk meer zwarigheden zoude hebben te wachten. Zij zeide haar zaken te willen redderen, zoodat niemand in Mechelen een stuiver op haar te pretendeeren mocht hebben, dan verlof te willen vragen om haar vrienden te Antwerpen eens te gaan bezoeken, vervolgens uit Antwerpen een briefje te willen zenden aan de superieuren van het Begijnhof, en daarbij, zoo als elk begijntje te allen tijde

1) Blz. 838.

vrijstond, afscheid van het hof te nemen, en dan of naar Middelburg, waar zij vrienden had, of naar Holland te gaan wonen, naar zij zal beraden worden".

Of het meisje werkelijk aan dit plan gevolg heeft gegeven, en of haar moeder met haar meêgetrokken en van geloof veranderd is, blijft onzeker. Het journaal was lang geëindigd, eer de tijd om dien beslissenden stap te wagen voor de nichten der Aerssens was aangebroken.

Wat aan de tweede helft van het journaal, waarin het begijntje en de „Jesuitessen" de hoofdrollen spelen, een eigenaardige en aandoenlijke kleur geeft, is de stemming van den schrijver, die, bij toeneming ongesteld, zich gestadig bezig houdt met de gedachte aan den dood. Die gedachte beangstigt hem volstrekt niet; hij weet op Wien hij vertrouwt. Zijn eenige zorg is voor de kinderen die hij achter zal laten. Hij neemt ons meer en meer in, naarmate zijn journaal, en tegelijk zijn leven, ten einde spoedt.

Zijn ziekte openbaarde zich het eerst in Juni. Hij was aamborstig en begon bij vlagen hevig te hoesten. Van tijd tot tijd werd hij daarbij door de koorts bezocht. Tegen den winter nam dit toe. De „Jesuitessen", die hem bijna iederen avond gezelschap hielden, hoorden hem hoesten en zagen hem lijden, en toonden zich even dienstvaardig als medelijdend. Zij brachten het eerst de tijding van zijn kwaal door de stad, maar vertelden daarbij eenige jokkernijen over, die hij zich veroorloofd had en die zij verkeerd hadden begrepen. Op Nieuwjaarsdag sprak hem de heer L'Hermité er over aan, en voegde hem toe [1]):

„Ik hoor dat gij niet meer te Mechelen begeert te komen, als gij eens [bij het verleggen van de zittingen der Kamer naar Dordrecht] van hier zult gegaan zijn." — „Mij dunkt," antwoordde ik lachende, „dat ik mij aanstel of ik Mechelen nooit verlaten en Den Haag nooit wederzien en bij gevolg dan ook nooit weder hier terugkeeren wilde: want mijn dagelijksche gedachte is dat ik, hoe ongaarne ook, de heeren van Mechelen wel eens verlegen zou kunnen maken, waar zij met mijn doodsbeenderen blijven zouden." — „Neen, zoo meen ik het niet," zeide de President. — „Maar zoo meen ik het wel," antwoordde ik; „anders heb ik geen reden om mij over Mechelen te beklagen: heb ik hier dezen kwaden hoest opgedaan, misschien zoude ik in Holland nog erger gevaren zijn; de lucht is hier beter dan in Holland, en de beleefd-

---

1) Blz. 738.

heid, die ik hier van heeren van qualiteit ondervind, grooter dan ik verdien."

Dit verhaal teekent ons treffend de kalme stemming, waarin Doubleth zijn einde tegemoet zag. Nog beter misschien doet het een voorval, dat, volgens zijn gissing, aanleiding had gegeven tot het gerucht, waarop de heer L'Hermité had gedoeld, alsof hij niet begeerde later met de Kamer naar Mechelen terug te keeren. Hij giste, dat zijn buurmeisje dit had opgemaakt uit een aardigheid, die zij niet begrepen en verkeerd had oververteld. Hij herinnerde zich namelijk [1]), „dat zij bevorens met mijn dochters had zitten praten van zeker fatsoen van naaldwerk, hetwelk, als meest te Mechelen gemaakt wordende, den naam heeft gekregen van *point de Malines;* en dat zij een kwartier uurs daarna gezegd had, dat zij den tijd met droefheid te gemoet zag als wij naar Holland dreigden te vertrekken, en mij gevraagd, of ik dan toch niet weder herwaarts zoude keeren wanneer de residentie van de Chambre-mipartie hier weer zoude moeten zijn; waarop ik had geantwoord: „Leef ik zoolang dat ik Mechelen kom te verlaten, zoo verlaat ik het voor eeuwig; het zal met mij zijn: Adieu Malines en daarna point de Malines, zoo als gijlieden fluskens spraakt." — „Wel", zeide zij, „dus kwaad op Mechelen?" — „Neen", zeide ik, „Mechelen dus kwaad op mij, dat het mij nauwelijks leven zal gunnen totdat ik naar Holland mag gaan, en veel minder zoo lang dat ik hier weder zou kunnen keeren." — „Dat kan veranderen," zeide zij. En zoo waren wij daaraf gescheiden".

Aan het eind van Januari, den 25sten, vond hij zijn toestand zoo bedenkelijk, dat hij „uit overdenking des doods" een uitvoerigen brief schreef aan zijn broeder, den heer van St. Annaland, behelzende beschikkingen over de woonplaats en levenswijs zijner dochters na zijn dood. Het antwoord, dat hij hierop den 7den Februari ontving, was naar zijn wensch en stelde hem eenigermate gerust. De voorbereiding tot den dood hield hem van nu af het meest bezig. Hij twijfelde niet, of het zou weldra met hem gedaan zijn. Evenwel, toen het beslist was dat de Kamer met Mei aanstaande haar residentie naar Dordrecht zou overbrengen, voorzag hij zich daar ter stede nog van een woning. Hierbij deed zich iets voor, dat Doubleth weer in al zijn diplomatieke behendigheid deed uitkomen. De bekende Van Beveren

1) Blz. 739.

van Barendrecht, burgemeester (en wat niet al!) te Dordrecht, was naar de Staten-Generaal afgevaardigd en zou dus drie jaren lang in Den Haag moeten wonen, waar Doubleth een eigen huis bezat. Daar deze nu juist te Dordrecht een woning zocht, liet de slimme Van Beveren hem door den predikant Colvius voorstellen hun huizen tijdelijk te ruilen [1]), „zoodat hij voor drie jaren mijn huis (schrijft Doubleth) in Den Hage en ik bij wisseling zijn paleis, het allerschoonste in Dordrecht, gelijk hij zeide, bewonen mocht". Maar de huishuur was in Den Haag veel hooger dan te Dordrecht; daarop speculeerde de slimme Van Beveren; jammer voor hem dat hij met Doubleth te doen had, die even slim was als hij. Onze vriend hield zich onnoozel, en antwoordde allerbeleefdst, dat het huis van Van Beveren naar de beschrijving zeker wel eens zoo fraai als het zijne wezen moest, en dus circa *f* 2000 huur doen zou, maar dat hij met zijn klein gezin zulk een kostelijke woning niet behoefde, dat hij voor *f* 500 wel vinden zou wat hij noodig had [2]). Hij huurde werkelijk voor dien prijs het huis „van den heer Pompejus de Roovere, zaliger" [3]), en verhuurde het zijne in Den Haag voor een veel hooger prijs aan den rekenmeester Andries de Graeff, een oom van Jan de Witt. Maar hij zou in het geheel geen huis te Dordrecht van doen hebben. Hij was ziek en doodelijk zwak toen hij Mechelen op het eind van Maart verliet, na van allen met wie hij in de Kamer en daarbuiten omgang had gehouden, van de familie Aerssen en de „Jesuitessen" inzonderheid, een hartelijk afscheid te hebben genomen. Met het Maasjacht, dat hem overbracht, kwam hij gemakkelijk te Rotterdam. Daar moest hij het rijtuig van een bekende, Mr. Jacob van Couwenhove, leenen om zich naar het jacht te laten vervoeren, waarmeê hij vervolgens de Schie langs naar Den Haag voortreisde. Den 22sten Maart kwam hij gelukkig te huis. Den volgenden morgen sloot hij zijn journaal met de volgende woorden:

„Alzoo ben ik, indien niet in staat van gezondheid of apparent lang leven, immers in leven weder geraakt in mijn eigen huis [4]),

1) Blz. 826.

2) Blz. 861/5.

2) Vgl. over hem Balen, Dordrecht, blz. 975, 1136.

4) In het Voorhout (noordzijde) gelegen, tusschen de huizen van zijn neef, den ontvanger-generaal Philips Doubleth, en van zijn schoonbroeder Johan van Overrijn van Schoterbosch, heer van Oudkarspel (Kohier der verponding in 1628). Vroeger had het huis behoord aan Dudley Carleton.

waar ik God menigmaal gebeden had te mogen geraken, om liever onder de mijnen en die van onze godsdienstbelijdenisse het uiterste van Zijn wille te wachten dan onder een vreemd volk vol van superstitiën, waar ik komende te sterven mijn dochters zeer verlegen zoude hebben gelaten met mijn lijk, het huisraad en haar verhuizing.

Des Heeren naam zij gebenedijd voor Zijn genade en goedigheid, aan mij en de mijnen zoo menigvuldiglijk bewezen, in der eeuwigheid. — Einde van mijn Mechelsch secreet Memoriaal, gesloten heden, 23 Maart 1655, 's morgens voor elf uren".

Van zijn verder wedervaren en van den loop zijner ziekte weten wij niets. Alleen weten wij, dat hij gestorven is den 30sten April, dus ongeveer een maand na zijn laatste aanteekening.

Ik vlei mij, dat de uittreksels, die ik uit zijn dagboek heb meêgedeeld, denzelfden indruk op mijn lezers zullen gemaakt hebben, als de lezing van het geheele journaal bij mij heeft achtergelaten. Ik ben met den man ingenomen, en ik zou wenschen dat ik hem als type van den Oud-Hollander van zijn tijd mocht beschouwen. Hij toont zich verstandig en gemoedelijk tevens, op zijn godsdienst en zijn nationaliteit gesteld, maar niet onverdraagzaam voor andere gezindheden en natiën. Hij is een man van studie, een geleerde, een auteur van geringe verdienste en daarbij niet vrij van auteursijdelheid, maar hij verzuimt zijn ambtsplichten niet ter liefde van zijn liefhebberijen, en zoekt daarin alleen een nuttige vervulling van zijn vrijen tijd. Hij theologiseert gaarne en bij iedere gelegenheid, maar hij vergeet de moraal niet voor de theologie, en hij voegt aan de theorie de praktijk toe. Hij leeft waarlijk met God voor oogen en in de hoop op een volgend leven. De levendigheid van die hoop blijkt uit zijn kalmte bij het naderen van den dood.

Zijn journaal verspreidt geen nieuw licht over de groote gebeurtenissen van den tijd. Als wij het hebben doorgelezen, is de politieke geschiedenis ons volstrekt niet duidelijker dan te voren. Ook leeren zijn theologische samenspraken ons niets nieuws over de betrekkelijke waarde van het protestantsche en het katholieke geloof; wij vormen daarover ons oordeel uit geheel andere gegevens. De bijzonderheden aangaande enkele familiën, die wij vernemen, zouden wij even goed kunnen missen. Kortom, bijna alle feiten, die het journaal vermeldt, zijn op zich zelf van volstrekt geen belang meer. Maar niettemin geeft ons de lezing van het lijvige

dagboek een zeer aanschouwelijk beeld van het dagelijksch bedrijf onzer voorouders, van den kring der gedachten waarin zij zich bewogen, en van het ideaal dat zij voor oogen hadden, gedurende een der merkwaardigste tijdvakken onzer geschiedenis. Hadden wij honderd zulke journalen, wij zouden negentig gerust ongelezen kunnen laten. Nu wij er maar één bezitten, is het niet genoeg het te lezen; de beoefenaars onzer geschiedenis moeten het bestudeeren, om er zich alles van eigen te maken wat het wetenswaardigs bevat. Het zou verdienen in zijn geheel te worden uitgegeven, indien maar het getal der belangstellenden in onze geschiedenis grooter was. Moge dit allengs zoo groot worden, dat er behoefte ontstaat aan een volledige uitgaaf! Intusschen kan het bovenstaande als proeve dienen, en tevens strekken om de aandacht op het handschrift te vestigen, dat in de Bibliotheek der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde voor allen, die het begeeren, te lezen ligt.

(De Gids, 1869, IV, blz. 369 vlg.)

DE NEDERLANDERS DER ZEVENTIENDE EEUW, DOOR ENGELSCHEN GESCHETST.

(1861.)

„De Vereenigde Nederlanden hadden op dit tijdstip (het midden der zeventiende eeuw) het toppunt van macht, welvaart en roem bereikt. Hun grondgebied, op de golven veroverd en met gestadige inspanning tegen de golven verdedigd, ging in omvang het vorstendom Wales maar weinig te boven. Doch die bekrompen ruimte geleek een volle en nijvere bijenkorf, waar iederen dag nieuwe rijkdom werd geschapen, en waar oude rijkdom in overvloed vergaderd lag. Het voorkomen van Holland, de rijke bebouwing van den grond, de tallooze kanalen, de altijd draaiende molens, de eindelooze vloten en vaartuigen, de snelle opeenvolging van groote steden, de havens prijkende met duizenden masten, de breede en deftige woonhuizen, de rijkgestoffeerde vertrekken, de schilderijenkabinetten, de buitenplaatsen, de tulpenbedden maakten op Engelsche reizigers in dien tijd een indruk, als tegenwoordig het eerste gezicht van Engeland op een reiziger uit Noorwegen of Canada."

Het is Macaulay, de beroemde geschiedschrijver van Engeland, die dus over ons vaderland spreekt [1]). Wie kan zijn getuigenis hooren zonder een gevoel van hoogmoed op zulk een verleden, en van weemoed tevens over het tegenwoordige, dat bij het verledene zoo droevig afsteekt? Bij het terugzien naar die vervlogen grootheid is het ons te moede als den koopman, wiens zaken verachterd zijn, bij het herdenken aan zijn goede dagen van weleer. Aan trots op het eens genoten aanzien paart zich schaamte over

---

1) History of England, vol. I, p. 198.

de misslagen, die zijn tegenspoed althans gedeeltelijk veroorzaakt hebben. Maar wat voor zulk een man een nutteloos terugzien, een ijdele zelfverheffing, een ijdele kwelling is, kan voor een volk een heilrijke zelfbeproeving, een opwekking tot krachtig handelen wezen. De jeugd van den mensch, als zij eens voorbijgegaan is, komt niet weder; de tijd van werken en winnen verloopt eens voor altijd. Maar een volk, al is het verouderd en schijnbaar afgeleefd, kan weêr op nieuw verjongd en verlevendigd worden, en zelfs na langdurig verval een nieuwen bloeitijd ingaan, indien het opkomend geslacht zich weet vrij te houden van de loomheid en onverschilligheid van den ouderdom, en de energie, die eigen is aan de jeugd, door ingespannen arbeid onderhoudt. Zeker, wij kunnen niet verwachten dat de buitengewone omstandigheden, die eens de grootheid van Nederland hebben bevorderd, ooit terug zullen keeren. Maar meer dan aan de omstandigheden had het voorgeslacht zijn welvaren aan eigen inspanning van krachten, aan eigen moed en beleid te danken. Waarom zouden wij dan aan een voorspoedige toekomst wanhopen, indien wij ons in staat gevoelen de oude veerkracht te herwinnen, de oude deugden te betrachten? Reeds nemen wij weêr in krachten toe, en met de bedrijvigheid klimt ook weêr het welvaren. Het is een zekere waarheid dat het thans levende geslacht beter is dan dat onzer vaderen en grootvaderen. De geschiedkundigen, die het leven en handelen van ons volk in de laatste helft der vorige eeuw van nabij hebben gadegeslagen, zullen het allen getuigen, dat, zoo wij al bij de helden van prins Willem's tijd en van dien van Jan de Witt achterstaan, wij toch beter zijn dan de tijdgenooten van Willem den Vijfde. Het laat zich aanzien dat het Nederlandsche volk weêr langzaam opstijgt uit het diepe verval, waarin het door verslappende weelde en door onverschilligheid kort vóór de groote omwenteling was weggezonken. In het bewustzijn van ons aanvankelijk herstel mogen wij zonder al te diepe beschaming het kloeke voorgeslacht van de 16de en de 17de eeuw weêr onder de oogen komen, en ons zijn luisterrijk voorbeeld, zonder aanmatiging, weêr ter navolging voorstellen. Wij willen daarom in de volgende bladzijden de korte schets van Macaulay in eenige bijzonderheden uitwerken en aantoonen, wat de Engelschen in onze voorouders vooral bewonderden en benijdden.

Wij volgen daarbij de leiding van een zeldzaam boekje, dat in 1664 te Londen werd uitgegeven, en dat ten titel voert: *De*

Nederlanders naar het leven geteekend [1]). Kort te voren had het Engelsche parlement aan koning Karel II openlijk geklaagd over de belemmering, door de Nederlanders aan den handel van Engeland aangedaan, en de krachtige hulp der natie aangeboden om aan dit onrecht een eind te maken. Dit manifest moest tot een nieuwen, den tweeden, oorlog met onze republiek leiden: ieder voorzag het. En onze naamlooze schrijver begreep zijn landgenooten geen ondienst te doen, door kort saam te vatten wat vele reizigers over de macht en de hulpbronnen van den Nederlandschen staat hadden geschreven. Daaruit zou het blijken dat de vijand, wien men den oorlog ging verklaren, niet gering te achten was.

Inderdaad als krijgsmacht was onze republiek op dit tijdstip zeer geducht. Ter zee had zij wel voor Cromwell moeten onderdoen, maar niet zonder moedigen tegenstand; en voor geen andere natie had zij de vlag behoeven te strijken. Nog onlangs had zij Denemarken tegen Zweden gelukkig verdedigd. Haar vloten waren versterkt en beter gewapend dan voorheen, en het was licht mogelijk dat het in den nieuwen oorlog met Engeland anders zou afloopen dan in den eersten. En te land scheen de Republiek nog machtiger dan ter zee, en bijna onoverwinnelijk. Na een oorlog van tachtig jaren had zij Spanje een allergunstigsten vrede afgedwongen, die de Spaansche Nederlanden, haar ten gevalle, van alle zeevaart en overzeeschen handel verstoken hield. Haar krijgsmacht, nog in geen oorlog tegen Frankrijk beproefd, — maar al te spoedig zou het blijken hoe weinig zij tegen de Fransche legers bestand was — stond in Engeland nog hoog aangeschreven. Men wist niet juist hoezeer zij na den vrede van Munster verminderd en vervallen was. Men hield haar nog altijd in de achting, die zij zich onder Maurits en Frederik Hendrik verworven had, toen de Hollandsche legers de oefenschool waren, waarin de jeugdige adel van geheel Europa den krijg kwam leeren, waarin te zelfder tijd Ruprecht van de Paltz en Turenne hun eersten veldtocht maakten. Onze schrijver roemt nog de Hollandsche vestingen, arsenalen, krijgslieden en oversten in dezelfde bewoordingen als vijftig jaren vroeger de kardinaal Bentivoglio. De reizigers, die hij had geraadpleegd, bewonderden bovenal de goede orde die er in de Hollandsche legers heerschte, de strenge krijgstucht die er

---

1) The Dutch drawn to the life. London, 1664. Een exemplaar berust in de Leidsche bibliotheek.

gehandhaafd werd, den geringen overlast dien de burgers en boeren van de soldaten te lijden hadden. De vermaarde Evelyn, die een korte poos onder Frederik Hendrik gediend had, schrijft in zijn dagboek [1]: „de kwartieren en legerplaatsen zijn zoo uitnemend ingericht, en de orde wordt er zoo gestreng bewaard, dat weinige steden haar daarin overtreffen." En dat mocht hij van ons leger getuigen in den tijd van den Dertigjarigen oorlog, waarin Duitschland van den moedwil der soldaten meer te lijden had, dan misschien eenig volk in vroeger of later dagen. Van waar dan die orde en tucht bij ons? Van de orde en den overvloed van ons geldwezen. Geldgebrek, ongeregelde betaling van het krijgsvolk, muiterij, plundering, armoede waren onafscheidelijke schakels van één keten. Onze regeering, in het bezit van ruime geldmiddelen, was in staat het krijgsvolk gehoorzaam en gewillig te houden. Door bijtijds te betalen kon zij volstaan met minder geld zelfs dan de Duitsche vorsten aan hun muitzieke en bandelooze knechten betaalden. De bron van onze macht was de welgevulde schatkist.

Sedert de Vereenigde Provinciën, en Holland in het bijzonder, den schuldenlast hadden afgeworpen, dien de lange oorlog tegen Spanje haar had opgelegd, was haar crediet gevestigd. Men vertrouwde haar zoo volkomen, dat ieder haar gaarne tegen lage rente zijn geld wilde leenen. In 1668 weigerden de Staten een goede som te leen te nemen, die hun tegen twee en half percent werd aangeboden [2]. „Waarom," zegt Temple, de Engelsche gezant in Den Haag, die deze bijzonderheid vermeldt [3], „waarom zou de koning van Engeland, als hij orde in het beheer zijner financiën bracht en prompt betaalde, ook niet zooveel geld als hij noodig heeft tegen zes percent kunnen vinden, daar toch de Staten zoo veel zij willen tegen twee en half percent kunnen krijgen?" Die éene vraag van Temple verklaart ons volkomen de overmacht van de Nederlanden op dit tijdstip. Het is een bekend gezegde van een groot veldheer: „in den oorlog wint hij het ten laatste, die over den laatsten penning te beschikken heeft". Welke mogendheid kon dan hopen het van onze republiek te winnen? Welke toch durfde zich vermeten met de republiek in geld en crediet te wedijveren?

1) Evelyn, Diary (ed. Bray, London, 1818), vol. I, p. 13.

2) Zie hierover ook Jan de Witt bij Wagenaar, dl. XIV, p. 140 (vgl. Tiele, Bibl. v. pamphl., N°. 6090).

3) Works, vol. III, p. 353.

De overvloed van 's lands schatkist was een gevolg van den rijkdom der ingezetenen. Zij leenden hun geld aan den staat tegen een rente, zoo laag dat thans geen regeering ze meer zou kunnen bedingen, omdat zij waarlijk niet wisten hoe anders hun overwinst te beleggen. Land was er niet genoeg te koop; de handel en de industrie, hoe snel toenemende, konden toch maar een gedeelte der nog sneller aangroeiende kapitalen gebruiken. Merkwaardig is het, wat Evelyn ons hieromtrent bericht [1]). Toen hij in 1641 de Rotterdamsche kermis bezocht, stond hij opgetogen over de prachtige schilderijen-kramen, die hij er zag. „Er waren (zegt hij) zoo veel schilderijen, in het bijzonder landschappen en kluchtstukken [2]), te koop, dat ik er verbaasd van stond. Ik kocht er een paar en zond ze naar Engeland. De oorzaak van dezen overvloed van schilderstukken en van den geringen prijs, ligt in gemis van landerijen en andere geldbelegging, zoodat een boer soms wel twee of drie duizend pond (*f* 24000—36000) in schilderijen steekt. De huizen zijn er dan ook vol van, en er wordt, op de kermissen vooral, een drukke handel in gedreven."

Mij dunkt, dit bericht is merkwaardig voor de geschiedenis van onze schilderschool. Het verklaart ons den plotselingen en voorbeeldeloozen bloei van de schilderkunst in ons land; het verklaart ons tevens, waarom onze meesters hun groot talent zoo vaak aan onwaardige tafereelen hebben besteed. Het waren de kleine kapitalisten, de burgers en de boeren, voor wie zij werkten: natuurlijk dat de gemeene smaak van dezen den toon gaf, en dat binnenhuizen en boerenkermissen, naast de landschappen, de geliefkoosde onderwerpen der Hollandsche kunstenaars werden. Eerst in iets later tijd, toen zich een talrijke regenten-stand gevormd had, kwamen de portretten en de regentenstukken in den smaak. Maar stukken van hooger vlucht, van edeler verbeelding, zoo als de Italiaansche en Spaansche scholen er hebben voortgebracht, zouden hier te lande geen koopers hebben gevonden, en daarom hebben onze kunstenaars er ook geen geleverd. Hoe het geld alles beheerscht, zien wij hier weêr treffend uitkomen. Had de kleine kapitalist in die dagen reeds even gemakkelijk als nu zijn geld op rente kunnen zetten, onze schilders zouden minder te doen hebben gehad; groote talenten, die wij thans in hun meester-

1) Evelyn, Diary, l.l.

2) „Drolleries". Zie Walter Scott in Bride of Lammermoor, v. II, chap. V (p. 59 van de Didot-editie): „Dutch drolleries, as the pictures of Ostade and Teniers were then termed".

stukken bewonderen, zouden zich misschien aan andere vakken hebben gewijd; doch waarschijnlijk zou ook de kunst een andere, een meer verheven richting zijn opgegaan, dan die haar nu door het gemeene publiek, waarvoor zij werkte, werd aangewezen.

Een volk, dat zelfs zijn boerenwoningen dus met schilderijen versiert, moet aan het noodige wel geen gebrek lijden. Uit één mond roemen dan ook de Engelsche reizigers de netheid en welgedaanheid der Hollandsche woonhuizen. „Zij zijn niet groot (zegt een hunner) maar net, sierlijk van buiten, en van binnen goed gestoffeerd; het huisraad is zoo zindelijk en in orde, dat het meer ten toon dan ten gebruike schijnt te hangen." Vooral de boerenwoningen trokken de aandacht van den vreemdeling. De volgende beschrijving toont, dat het platteland al vóór twee eeuwen een soortgelijk voorkomen had als tegenwoordig [1]): „De Hollandsche boer houdt het land, dat hij bebouwt, zoo netjes als een hoveling zijn baard. En zijn huis ziet er zoo keurig uit als een dame, die zoo juist uit haar kleedkamer komt. Het meest galante gewaad kan aan zulk eene niet beter staan, dan de nette gevel en het rieten dak aan een Hollandsch boerenhuis. Het ligt meestal op een eigen erf, dat met water omringd is als een eiland. Als het hoog en droog staat, zijn de muren met wijngaarden bedekt, die naar het dak opklimmen. Staat het lager, dan is het omgeven door een boschje van wilgen of elzenboomen, die er frisch genoeg uitzien op een heeten zomerdag. De brug, die tot dit erf leidt, is gewoonlijk een eenvoudige plank, met een bak steenen aan het einde tot tegenwicht, die de huisheer, als hij er overgegaan is, gemakkelijk omdraait, en dan staat hij op zijn steê in trotsche afzondering als in een kasteel. Boven zijn huisdeur vindt gij doorgaans een venster aangebracht, waaruit hij kan zien wie er nadert."

„Als gij binnentreedt, is het eerste wat u in het oog valt een spiegel, een waardig beeld der echte gastvrijheid; immers hij bemoeit zich met uw persoon zoo lang gij voor hem staat, maar is u aanstonds vergeten, als gij voorbij zijt gegaan, en haast zich weêr een nieuwen gast te vleien. Al het huisraad ziet gij verder in het gelid geschaard als schildwachten, en zoo keurig in orde dat gij meenen zoudt in het kunstkabinet van een groote dame te wezen. De wanden zien er nog sierlijker uit dan de buitenmuren; want zij zijn rijk behangen met schilderijen, die zelfs in

1) A late voyage to Holland, 1691 (Harleian miscellany, vol. II, p. 569 sq.).

de schamelste hutten niet ontbreken: geen schoenlapper of hij heeft nog het een of ander te pronk hangen. Als men al die Hollandsche snuisterijen eens bijeen had, het zou u een kermis geven, waarvan geheel Europa geen weêrga te toonen heeft. Hun bedsteden zijn zoo groot als kleine kajuiten, en zoo hoog dat men een ladder noodig heeft om er bij te komen. Eens er in, zijt gij in veiligheid tusschen stevige houten beschotten, en dat is goed ook, want wee, zoo gij uit zulk een fort naar omlaag tuimelt, het zou u den nek kunnen kosten. Maar dan mochten zich uwe vrienden toch troosten met de gedachte, dat gij gestorven waart tusschen schoon linnen." Zeker, in weinige boerenhuizen van Engeland had men kans in zulk een omgeving te sterven. Zindelijkheid was een eigenschap, waarop in dien tijd buiten Holland niet algemeen te roemen viel.

Ook onze steden behagen in het bijzonder door hun zindelijk, net aanzien de vreemdelingen, die ze bezoeken. Hoort hoe een halve eeuw later een Engelsche dame, lady Montague, de echtgenoote van den ambassadeur, zich over Rotterdam uitlaat [1]: „Al de straten (zegt zij) zijn met groote steenen geplaveid, en worden zoo rein gehouden, dat ik er op mijn sloffen wandel zonder een spat aan mijn goed te krijgen; het is een lust de Hollandsche meiden de straat te zien schrobben met meer zorg dan de onze onze slaapkamers doen. Men ziet hier noch morsigheid noch bedelarij. Men is er vrij van die walgelijke gebrekkigen en van die lastige leêgloopers, die ons in Londen zoo hinderen. De dienstmeiden en de burgerjuffrouwen zijn hier beter gekleed dan vele dames bij ons. De winkels en magazijnen zijn van een verwonderlijke netheid en pracht." Het Holland van 1660 zal zeker niet minder dan dat van 1700 bij het toenmalig Engeland hebben afgestoken. Onze reizigers komen er gul voor uit, dat in publieke gebouwen zoowel als in woonhuizen de Hollandsche steden het van de Engelsche winnen. Als iets bijzonders merkt Evelyn op, dat toch de Londensche beurs een fraaier gebouw is dan de Amsterdamsche. Er was anders zeker niet veel in Holland, dat bij het gelijksoortige van Engeland achterstond. „Hun publieke gebouwen (erkent een ander Engelschman [2])) zijn op groote schaal en heerlijk aangelegd; hun straten breed en deftig, hun wandelingen aangenaam, hun groote wegen beplant en met heggen in-

1) Montague, Letters, Letter I.

2) B. P. in The Dutch drawn to the life, p. 54.

gesloten, zoo net dat het geheele landschap een lommerrijke wandelplaats langs de boorden van een helderen stroom gelijkt." „Iedereen (laat hij hierop volgen) werkt er, niemand bedelt dan ter sluiks, en meer door houding en gebaren dan met woorden; er zijn voorbeelden van geheele huisgezinnen, die liever stierven van gebrek, dan dat zij de gemeente lastig vielen."

Maar voor de eerlijke armen en voor de ongelukkige verminkten wordt dan ook voorbeeldig gezorgd. „De armhuizen voor mannen en vrouwen (zegt een reiziger [1])) zien er uit als of het rijke koopmanshuizen waren." De weeshuizen, gasthuizen, dolhuizen zijn van het noodige ruim voorzien. In den lombard kan de arme man „tegen een matige rente, namelijk zes ten honderd" geld op pand krijgen. „Niets (zegt Evelyn [2])) trof mij te Amsterdam zoo zeer als een hospitaal voor oude en gebrekkige soldaten, dat om zijn deftig voorkomen, en om de orde en het gemak die er heerschten, een der bewonderingswaardigste inrichtingen is, die de wereld heeft aan te wijzen. Inderdaad, het is verbazend wat voor gestichten hier al bestaan tot wering van armoede en bedelarij."

Het is een liefelijk beeld van het verledene, dat zulke beschrijvingen ons voor den geest roepen. De verwondering, die de vreemdeling onder het beschrijven aan den dag legt, toont hoe schitterend het uitkomt tegen den veel donkerder achtergrond, dien het overige Europa inneemt. Wij zien welvaren, maar geen weelde, geen overmoed; wij zien uiterlijke zindelijkheid, die ook reinheid van zeden laat onderstellen; wij zien arbeidzaamheid, en weldadigheid, die de armoede niet onderhoudt, maar tracht te voorkomen. De glimlach, waarmee de vreemdeling van sommige zonderlinge gebruiken gewaagt, bederft den indruk niet, dien het geheel op ons maakt. Het verhoogt nog de natuurlijke eenvoudigheid van het tafereel, dat niets verhevens, niets groots bezit, maar bescheiden verdienste en kalme tevredenheid vertoont. Wij zijn niet trotsch, maar gelukkig tot zulk een volk te behooren.

Geen wonder dat de opmerkzame reiziger, te midden van zoo veel welvaren en van al den rijkdom dien hij aanschouwt, zich afvraagt: van waar heeft dit kleine Holland, dat vóór een eeuw nog nauwelijks bekend was, zoo plotseling al die schatten bekomen? Van waar die voorbeeldeloos snelle opkomst? „Want ik durf beweren (zegt een scherpzinnig reiziger [3])), dat zelfs de

1) The Dutch drawn to the life, p. 55.
2) Evelyn, Diary, vol. I, p. 15.
3) The Dutch drawn to the life, p. 104.

Romeinsche staat niet verdient met de republiek der Vereenigde Nederlanden vergeleken te worden, en niet in zoo korten tijd tot een zoo hoogen trap van macht en rijkdom gestegen is als zij."

De aard van den grond en de ligging van het land zijn zeker voorname oorzaken van dien bloei. „De grond van de provincie Holland is vlak als een effen zee, en zoo waterrijk, dat men zou gelooven dat, na een langen strijd tusschen land en water, wie van beiden Holland bezitten zou, ten laatste ieder de helft heeft bemachtigd. Want als men let op de groote rivieren en op het verbazend aantal kanalen en grachten, die niet slechts tot de groote steden maar tot bijna ieder dorp leiden, moet men erkennen, dat het water wel de helft van de provincie beslaat. De bevolking, die in schuiten leeft, komt dan ook zeker den bewoners van huizen in getal dicht nabij. En dit is een der grootste gemakken van den Hollandschen handel, en waarin geen ander land kan meêdingen, omdat geen ander een zoo gelijken en zachten grond heeft, waarin men zonder moeite grachten en sloten, zoo veel men wil, kan graven. De kosten van vervoer maken de waren duur: hier trekt één paard zoo veel goederen in één schuit voort als elders vijftig paarden op karren doen kunnen. Een nijver man reist hier zonder tijdverlies, want hij schrijft, eet, slaapt, terwijl hij in zijn trekschuit voortkomt; en de natuurlijke rijkdom van een land bestaat immers grootendeels in den werktijd der nijvere lieden [1])?"

„Een ander groot voordeel van den Hollandschen handel is de ligging van het land aan twee machtige rivieren, die hoogop bevaarbaar zijn te midden van dicht bevolkte en rijke landen, en die als van zelf de voortbrengselen van die streken naar de magazijnen van Holland afvoeren, van waar ze verder over al de markten van Europa verspreid worden [2])."

De Engelschman, die deze voordeelen van onzen handel zoo juist beschrijft, had niet gedacht, dat er ooit een middel van vervoer zou ontdekt worden, waardoor ons grootendeels die voorrechten zouden ontgaan. Hij kon niet gissen, dat de waterwegen ooit door spoorwegen geëvenaard zouden worden. Had hij niets anders op te merken gevonden dan de voordeelige ligging en de waterrijkheid van den bodem, waaruit hij onze handelsgrootheid

1) A late voyage to Holland, 1691 (Harleian miscellany, vol. II, p. 596).
2) Ibid., p. 577.

verklaren kon, wij zouden moeten vreezen, dat de veranderde middelen van vervoer onzen handel te gronde zouden richten. Gelukkig echter zag hij ook in het Nederlandsche volkskarakter een der hoofdoorzaken van ons welvaren. Hij roemt de werkzaamheid van den Hollander als de voorname bron van den Hollandschen rijkdom. Geen verandering van omstandigheden kan die bron doen opdroogen. Het zou onze eigen schuld zijn, indien zij ooit ophield te vlieten.

Het klinkt ons vreemd in de ooren, als wij Engelsche reizigers de arbeidzaamheid der Hollanders aan hunne landgenooten ten voorbeeld hooren aanprijzen [1]). Wij zijn tegenwoordig aan andere taal gewend. De Engelschen hebben recht gekregen, en zij maken er ruim gebruik van, om hun eigen nijverheid boven die van alle andere volken te verheffen. Maar in de zeventiende eeuw was die verhouding omgekeerd, en wij hebben geen reden om aan het algemeene getuigenis van zoo veel schrijvers te twijfelen, die ons de Hollanders als de vlijtigste menschen van Europa voorstellen. „Waar gij ze aantreft (zegt een Engelschman [2])), te Norwich, over zee, aan alle streken, zij overtreffen in werkzaamheid het volk, waaronder zij wonen.” Wijsgeerige opmerkers vragen zich af: hoe komt het dat de Hollander zoo vlijtig, zoo werkzaam is? En zij weten geen beter antwoord te vinden, dan dat de behoeften, die in zijn land nijpender zijn dan elders, den Hollander aan gestadiger arbeid gewend hebben dan meer door de natuur begunstigde volken. Om het land boven water te houden en bewoonbaar te maken, wordt zoo gedurige arbeid vereischt, dat de bevolking aan waken en werken gewoon raakt, en haar beschikbaren tijd als van zelf aan landbouw en handwerk blijft besteden. In hooger gelegen en veiliger landschappen, waar de menschen gemakkelijker leven, spoort de prikkel der behoeften niet zoo krachtig tot arbeiden aan, en men gewent er zich aan gemak en rust, gelijk de Hollanders zich aan arbeiden en slooven gewennen. Het trof mij deze verklaring van onze aloude bedrijvigheid bij Engelsche reizigers van vóór twee eeuwen aan te treffen, want zij herinnerde mij een soortgelijke opmerking, die Gijsbert Karel van Hogendorp eens, op een zijner tochten van Den Haag

---

1) Evelyn, op 2 Juni 1672 (Diary, vol. I, p. 431) sprekende van den oorlog, dien zijn koning onze Republiek had aangedaan, zegt dat hij verklaard werd „for no provocation but that the Hollanders exceeded us in commerce and industrie, and in all things but envy”.

2) B. P. in The Dutch drawn to the life, p. 58.

naar Brussel, gemaakt heeft [1]). Ook hem viel het groote verschil tusschen het lage, waterige Holland en het gelukkiger gelegen Brabant in het oog. Hij stelde zich voor, welk een onophoudelijke zorg en arbeid er gevorderd werd om het kunstmatige bestaan van Holland te verzekeren, terwijl Brabant al zijn arbeid aan landbouw en nijverheid besteden kon. „In het eerst (zegt hij) wekt die gedachte een pijnlijk gevoel. Men beklaagt de inwoners van zulk een land. Maar bij nadenken gaat men over tot hooger achting voor een volk, dat zijn woonplaats als het ware geschapen heeft. En deze achting klimt onophoudelijk, wanneer men den rijkdom van het land gadeslaat, eene vruchtbaarheid, eene volkrijkheid, een welstand, die de meeste landen van den aardbodem overtreft. De nijverheid is dus toegenomen nog met de zwarigheden, en zij heeft deze niet alleen overwonnen, maar nog meer gedaan. Ware zij gegroeid in evenredigheid met de hinderpalen, zoo zou het land gelijk staan met andere: nu overtreft het de meeste." De uitdrukking van Hogendorp is niet zeer duidelijk, maar zijn bedoeling is blijkbaar dezelfde als die onzer oude reizigers: behoefte heeft arbeidzaamheid gebaard, en deze welvaren. — Op dezelfde wijs verklaren de Engelsche schrijvers de buitengewone zindelijkheid der Hollanders. In het vochtige klimaat van Holland zou onreinheid roest en bederf te weeg brengen; eenige zindelijkheid is onmisbaar, allengs wordt zij gewoonte, zelfs lust en bijna hartstocht, waartoe andere volken, bij wie onreinheid minder schaadt, nooit komen zullen. De redeneering is scherpzinnig, en althans voor een gedeelte waar. Nood leert werken en zorgen, zoo goed als bidden.

Zou ons volk, sedert den tijd, toen het dus door Europa bewonderd werd, ontaard zijn? Zou het thans minder nijver zijn dan toen? Het is moeielijk een bepaald antwoord op deze vraag te geven. Doch ik zou meenen dat de aard niet veranderd is, dat hij slechts minder sterk door de behoefte geprikkeld wordt, en daarom niet zoo levendig uitkomt als voorheen. Nog ontbreekt het ons volk niet aan lust om te werken, maar het werkt maar niet met die inspanning van krachten, met die energie, die aan de Engelschen en aan hun jeugdige broeders, de Amerikanen, eigen is. Welnu, iets soortgelijks hadden reeds onze oude reizigers opgemerkt. Een hunner besluit aldus zijn uitvoerige lofrede van land en volk [2]):

---

1) Hogendorp, Bijdragen, dl. VI, blz. 1.
2) A late voyage to Holland, l. c., p. 576.

„Om kort te gaan, de Hollanders zijn een soort van menschen eer vlijtig dan hard werkend; traag van begrip, maar vatbaar voor overtuiging, en handelbaar genoeg, zoo gij hen maar tracht te leiden en niet te dwingen". Mij dunkt, wij kunnen in die trekken nog heden ten dage ons volkskarakter herkennen. Wij missen het vurige en vlugge van andere natiën; wij zijn bezadigd zoowel als degelijk; wij zijn geduldig, en eerst te vreezen als ons taai geduld ten laatste is uitgeput. Misschien is onze koelbloedigheid wel, zoo als onze schrijvers meenen, aan de dampige, waterige gesteldheid van de lucht, die wij inademen, te wijten. En zeker ook voor een gedeelte aan den aard der volksvoeding, die van ouds soortgelijk was als nog tegenwoordig. „Zij leven (zegt een onzer reizigers [1])) meest van moeskruiden, wortels en melkkost, en dien ten gevolge is noch hun sterkte noch hun veêrkracht geëvenredigd aan de grootte en den omvang van hun lichaam." Dierlijk voedsel, wij zien het, was vóór twee eeuwen zoo min als thans alledaagsch voor de lagere klasse.

Er is maar één stand van de Nederlandsche maatschappij, die bij alle vreemdelingen als bijzonder forsch en krachtig bekend staat: de zeemansstand. De zeevaart is het geliefkoosd bedrijf van den Hollander; als zeeman overtreft hij alle andere volken. „Zeelieden (zegt een Engelsch schrijver [2])) zijn er in Holland zoo veel als bij ons bedelaars. Het is een ruw slag van menschen, drinken en vloeken kunnen zij vreeselijk, maar als het op handelen aankomt, is één scheepsbemanning van zulke knapen meer dan een millioen van onze matrozen. Want hoe wild en woest zij zijn, zij werken en zwoegen onvermoeid, terwijl ons zeevolk liever leêgloopt en in armoede stilzit, en als kool, die 's winters op het veld is gelaten, in luiheid vergaat." Zeker, niemand zal in die leêgloopers de voorgangers van den hedendaagschen zeemansstand van Engeland herkennen! Maar gelukkig is onze matroos nog niet ontaard, al is ook zijn voorrang boven den vreemde niet meer zoo onbetwist als voorheen.

„De meeste Hollanders (gaat onze schrijver voort) zijn dan ook geboren schippers, en kunnen, als kikvorschen, even goed te water als te land leven. Geen vrijster (de Engelschman schrijft *Uriester)* of zij kan den riem hanteren, een boot sturen, een mast stellen, een zeil spannen en in het ruwste weêr overzetten. Zij slaapt zoo rustig in haar schuit als in haar bed."

1) A late voyage to Holland, l. c., p. 576.

2) Ibid., p. 575.

De visscherij is de oefenschool, waarin die geboren zeelieden zich tot de stoutste en bekwaamste van alle matrozen vormen. De Engelschen weten het, en van daar hun naijver, die bij velen in haat overslaat, als zij bedenken dat het de Engelsche zeeën zijn, waarin die voordeelige vischvangst plaats heeft. Zij geven zoo hoog op van het voordeel, door de Hollanders uit de visscherij getrokken, dat wij hun schildering niet onvoorwaardelijk durven gelooven. Maar er bestaan enkele beschrijvingen, die door ooggetuigen en zaakkundigen met hun naam geteekend zijn, en die wij geen geloof kunnen weigeren, hoe ongeloofelijk zij schijnen. Zoodanige vinden wij er een in een brochure, door zekeren Tobias Gentleman, die zich „visscher en zeeman" noemt, in 1614 uitgegeven, en aan den admiraal der Vijf Havens, lord Howard, opgedragen. De titel is: *Engelands weg om schatten te winnen,.... met een waarachtige beschrijving van den onmetelijken rijkdom, die jaarlijks door de Hollanders uit Zijner Majesteits zeeën getrokken wordt* [1]). De auteur beweert zelf een tocht met de Hollandsche haringvloot meêgemaakt te hebben, en dus te beschrijven wat hij met eigen oogen gezien heeft. Wij zullen hem niet volgen in de opsomming van al het voordeel, dat Holland onmiddellijk of middellijk uit de vischvangst trekt. Het was zeker hoogst aanzienlijk: de Staten van Holland verklaren, in hun plakkaat van 19 Juli 1606, de groote visscherij voor „een van de principaelste Mijnen der Vereenichde Nederlanden, waerby vele duysent huysgezinnen hen gheneeren ende onderhouden, oock veele ende verscheyde Hant-wercken, Neeringe, Vertieringe ende sonderlinge de Zeylagie ende de Navigatie wordt in eere gehouden." Wel duizend zeilen sterk is de vloot, die den 1sten Juni van ieder jaar uit het Vlie op de haringvaart uitloopt; niet minder dan twintig duizend visschers zijn er aan boord. „Geen koning op aarde heeft ooit zulk een vloot door zijn onderdanen zien uitrusten, maar hier, bij de Hollanders, is zij jaar aan jaar te zien. Een heerlijk gezicht, zoo het maar onze landslieden waren! Toch is het een lust te zien, hoe net de schuiten zijn toegerust, hoe goed ieder man zijn plaats kent, hoe vroolijk allen te zamen werken." Van de Shetlands-eilanden tot Yarmouth toe vervolgen zij de schollen haringen onvermoeid, en maken doorgaans twee of drie ladingen, die zij met hun jagers verzenden. Als zij maar tien pond van het last maken, winnen zij gezamenlijk ver boven

---

1) Englands way to win wealth (Harleian miscellany, vol. III, p. 378 sq.).

het half millioen ponden sterling. En dat is nog alleen de haringvaart; hoe aanzienlijk is buitendien de overige visscherij! Daarmeê houden zich nog ongeveer zeventien duizend zeelieden bezig. Men kan veilig het aantal visschers te zamen op veertig duizend stellen. Carleton, de Engelsche gezant in Den Haag, hoorde het op vijftig duizend begrooten.

Daarmeê vergeleken is de visscherij van Engeland niets. De schrijver kan zijn verontwaardiging niet bedwingen, als hij bedenkt, hoe alleen traagheid en onverschilligheid zijn landgenooten verhindert de voordeelen te genieten, die zij dus aan de nijvere Hollanders prijs geven. „De Hollanders (zegt hij) verachten ons om onze nalatigheid en zorgeloosheid; zij durven onzen armen visschers in het aangezicht zeggen: „Gij Engelschen, moogt onze oude schoenen dragen *(Ya English ya zall or oud scone dragien)*" [1]). Zeker, een overmoedig zeggen, en tartend voor onze afgunstige mededingers. Die hebben zich sinds dien tijd uit hun vernedering hoog genoeg opgebeurd. Als Tobias Gentleman nog eens kon opzien, hij zou, geloof ik, tevreden zijn over het nageslacht van zijn onwaardige tijdgenooten. Maar wat zou hij wel zeggen van de nakomelingen der overmoedige Hollanders van toen?

Zijn geschrift lokte een tweede uit, getiteld: *De uitbreiding van den handel*, van zekeren Walter Burre [2]). Daarin werd betoogd, dat de geheele scheepvaart afhangt van de visscherij, en dat de Hollanders daarom de vrachtvaarders van de geheele wereld waren, omdat zij de visscherij zoo goed als geheel inhadden. De schrijver wenscht dat de regeering van Engeland het voorbeeld volge der Staten-regeering, en op allerlei wijs de haringvaart aanmoedige. Bovenal raadt hij aan, de visscherij der Hollanders in de zeeën van Engeland te verbieden.

Maar zulke maatregelen zouden geen doel hebben getroffen. Geen bescherming van de Engelsche nijverheid, geen belemmering van de Hollandsche scheepvaart kon aan het volk van Engeland den voorrang bezorgen. De veêrkracht, die het Nederlandsche volk, en in het bijzonder de zeemansstand, gedurende den worstelstrijd tegen Spanje had opgedaan, was de reden van onze grootheid. Eerst toen die veêrkracht verslapte, begon onze welvaart te kwijnen. Zoo lang de Engelsche koopman zich niet berekend achtte onder gelijke voorwaarden met den Hollander meê te

1) „That Buckland was welcome to the wearing of Ravenswood's shanghled shoes" (Bride of Lammermoor, III, ch. 1; Didot-editie, III, p. 5.)

2) The trade's increase (Harl. miscell., vol. IV, p. 203 sq.).

dingen, kon het hem weinig baten of zijn regeering hem al tegen dien geduchten mededinger op de inlandsche markten vrijwaarde. Op de wereldmarkt moest de groote wedstrijd gestreden worden. Daar stonden beide natiën gelijk; de krachtigste zou het daar winnen. Zoo lang de Engelschen moesten erkennen, gelijk Walter Burre getuigt, dat de Engelsche kooplieden in Moscovië voor de Hollandsche hadden ondergedaan, omdat zij gedurende de burgeroorlogen aldaar zich met hun goederen niet hadden durven wagen, terwijl de Hollanders „noch door gevaren verschrikt, noch door verlies ontmoedigd werden," — zoo lang viel er niet aan te denken, die stoute mededingers voorbij te streven. De Engelsche regeering was er van overtuigd, en durfde haar onderdanen niet bloot stellen aan de onbelemmerde mededinging der Hollandsche kooplieden. In 1610 stelde Caron, de gezant der Republiek, uit naam der Staten aan de regeering van Jacobus I voor, den Oost-Indischen handel van beide volken te vereenigen. „Maar wij vreezen (schreef Mr. John More aan Sir Ralph Winwood [1])), dat bij zulk een vereeniging, zoo zij op gelijke voorwaarden plaats had, de bekwaamheid en de ijver van hun volk het onze spoedig op zij zouden gedrongen hebben." Wat baatte het dan zulke ondernemende en knappe kooplieden van de Engelsche markten, uit de Engelsche zeeën te weren? Maar eerlang begon die ondernemingsgeest, die in den tijd van De Witt het toppunt bereikt had, van zelf te verflauwen. En te zelfder tijd daarentegen werd de Engelsche natie door puriteinschen geloofsijver en zucht tot vrijheid krachtig aangegrepen en uit de onverschilligheid opgewekt, waarover de schrijvers uit den tijd van koning Jacobus zoo bitter hadden geklaagd. Eerst toen, daar de energie van de Hollanders week en tot de Engelschen oversloeg, veranderde beider onderlinge verhouding. En wij mogen niet verwachten dat de oude toestand ooit zal wederkeeren, zoo lang de Hollander in geestkracht en ondernemingszucht bij den Engelschman blijft achterstaan.

Aan één teeken kunnen wij erkennen, of wij ons op den weg tot beterschap bevinden: indien wij naar vrijheid verlangen, mogen wij ons verzekerd houden, dat wij onze krachten weêr voelen aangroeien; maar zoo lang wij daarentegen voor onze nijverheid de bescherming van de regeering tegen vreemde mededingers begeeren, bewijzen wij dat wij ons nog lusteloos en

---

1) Winwood papers, vol. III, p. 239.

krachteloos gevoelen. Zoo is het in Engeland ook gegaan. Na het langdurig geroep om bescherming komt ten laatste de wensch op naar dezelfde vrijheid, als de Hollanders genieten. In een merkwaardig pamflet van 1670 wordt onder andere als reden van den voorspoed van Holland opgegeven de vrijheid, die daar aan alle inkomelingen uit alle natiën wordt toegestaan, de vrijheid die aan de industrie, en in het bijzonder aan den scheepsbouw gelaten wordt, de lage rechten die van de benoodigdheden tot den scheepsbouw worden geheven. Om dus met de Hollanders te kunnen mededingen behoeven de Engelschen een even milde regeering, een even vrije wetgeving als die der Staten, waarbij Holland zoo wel vaart. Zulke wenschen zijn een teeken des tijds; zij toonen dat het volk zich zijne toenemende krachten bewust wordt; zij voorspellen een tijdvak van snellen vooruitgang.

Gelukkig dat thans ook bij ons de begeerte naar meerdere vrijheid van handel en nijverheid bewijst dat wij op den goeden weg voortgaan. Voorzeker, geen verstandig man zal den regeeringsvorm onzer oude republiek terugwenschen! Maar vurig wenschen wij dien republikeinschen vrijheidszin terug, die door de vreemden bij ons voorgeslacht werd opgemerkt, die leert op eigen krachten te vertrouwen, zich zelf verantwoordelijk te gevoelen voor hetgeen wij doen en laten doen. Eens benijdden de Engelsche staatslieden ons dien vrijheidszin. Thans bewonderen wij hem in onze Engelsche naburen. Zij hebben van het voorbeeld, dat onze vaderen hun gaven, in menig opzicht partij getrokken. Zou het thans voor ons geen zaak zijn, dat wij ons wat meer naar hun voorbeeld gingen richten?

(Volksalmanak van de Maatschappij tot nut van 't algemeen, 1861, blz. 75 vlg.)

HET PROCES VAN BUAT.

(1882.)

Over het onderwerp, dat ik ga behandelen, is in vroeger en later tijd veel geschreven, in onze dagen ook door mannen van wetenschap en van litterarisch talent, aan wie het beschaafde publiek gaarne het oor leent. Wijlen prof. Tydeman heeft in 1836, in zijn aanteekeningen op de *Geschiedenis des Vaderlands* van Bilderdijk, de procedure, zoo als hij zich die volgens de echte stukken voorstelde, in vaste lijnen geteekend, en die schets heeft Van Lennep in 1850, in zijn historischen roman *Elizabeth Musch* tot een uitvoerige schilderij uitgewerkt, zoodat wie thans den naam van Buat in een eenigszins letterkundigen kring noemt, een welbekende geschiedenis voor den geest zijner hoorders oproept.

Ik zou er niet aan denken op nieuw ter sprake te brengen wat reeds zoo vermaard is geworden, indien de voorstelling, die mijn voorgangers van de toedracht gegeven hebben, even juist was als zij algemeen ingang heeft gevonden. Had ik haar slechts op enkele punten aan te vullen of toe te lichten, ik zou daarmee wachten totdat de gelegenheid om dit in het voorbijgaan te doen zich aanbood. Dat ik er thans opzettelijk over ga handelen toont integendeel dat mijn aanmerkingen de hoofdzaak betreffen. Naar het mij voorkomt verdienen de Staten van Holland en hun raadpensionaris den blaam niet, die hun wegens hun houding bij het proces, eerst door Tydeman en op zijn voorbeeld en gezag door een aantal anderen, is aangewreven. Daarvan overtuigd mag ik niet verzuimen hun rechtvaardiging te beproeven. Het spreekt van zelf dat ik mij niet als hun pleitbezorger opwerp; ik wensch als

geschiedkundige wat inderdaad gebeurd is in het ware daglicht te stellen.

Beginnen wij met ons te verplaatsen te midden der gebeurtenissen, waaronder de procedure is voorgevallen.

In het jaar 1666 had het stadhouderloos bewind een zwaren oorlog voort te zetten, door koning Karel II, die ons volk en inzonderheid onze regenten persoonlijk haatte, en door de Engelsche natie, die op onzen wereldhandel en welvaart naijverig was, zonder veel schuld van onze zijde, ons het jaar te voren aangedaan [1]). Die oorlog, tegen zulken overmachtigen vijand, vorderde de inspanning van al onze krachten, en scheen zelfs, hoe wij ons ook inspanden, de maat onzer krachten te boven te gaan. Te meer daar te zelfder tijd de bisschop van Munster ons aanviel en onze schromelijk verwaarloosde krijgsmacht slagen toebracht, die, al waren zij niet gevaarlijk op zich zelf, onze onmacht aan de naburen toonden en ons in onze eigene oogen vernederden en ontmoedigden. Het was daarom een onschatbaar voordeel, en een uitkomst bijna, dat Frankrijk na langdurige aarzeling eindelijk besloot aan de verplichting te voldoen, die uit zijn tractaat, in 1662 met de Republiek gesloten, voortvloeide, en ons met zijn moreelen steun niet slechts maar ook met de wapenen te hulp te komen. In Januari van het jaar 1666 verklaarde het den oorlog aan Engeland en in April bezorgde het ons den vrede met Munster. Het waren zoowel edelmoedige als zelfzuchtige beweegredenen die Lodewijk XIV zoo trouw onze partij deden trekken. Hij achtte zich door zijn woord gebonden en stelde er zijn eer in zijn verbintenis na te leven; maar tevens was hij er op uit om tusschen te twee zeemogendheden het evenwicht te bewaren, ten einde aan zich zelf het overwicht boven ieder van haar te verzekeren. Dit bleek onder andere uit de geringe hulp, die hij ons tegen onzen mededinger bewees. Aan den zwaren vierdaagschen scheepsstrijd, waarin wij de overwinning behaalden, hadden geen Fransche schepen deelgenomen, en later in het seizoen bleef steeds het beloofde eskader onder allerlei voorwendsels uit. Toch was ons het Fransche bondgenootschap ook ter zee niet nutteloos; het noodzaakte Engeland althans een gedeelte van zijn scheeps-

---

1) Het doel, dat Engeland met dien oorlog voorhad, wordt aldus omschreven bij Arlington, Letters, vol. II, p. 48: „.... We shall not be afraid to measure swords with them for the Dominion of the Seas and the Trade that belongs to it”.

macht af te zonderen om op de beweging van de Fransche vloot te passen: inzonderheid bij den vierdaagschen strijd is ons dit te stade gekomen. Om al deze redenen was er ons ten hoogste aan gelegen de goede verstandhouding met den grooten koning te onderhouden, zijn lichtgeraaktheid te ontzien en zijn tekortkoming, hoe pijnlijk wij die ook gevoelden, niet met wrevel en nalatigheid van onze zijde te beantwoorden. Beter ongenoegzame hulp dan geen hulp, beter zelfs de bloote schijn van hulpvaardigheid tegen den vijand dan blijkbare onwil. Dat was de stelregel van den raadpensionaris De Witt, van den gezant aan het Fransche hof, Van Beuningen [1]), en van de geheele staatspartij, aan wier hoofd zij stonden, en allen gedroegen zich op het zorgvuldigst naar dezen regel.

Vooral hadden zij zich in acht te nemen voor wat maar eenigszins naar kwade trouw geleek. De bondgenooten hadden elkander beloofd niet afzondelijk naar vredesvoorslagen te luisteren, en Lodewijk XIV was op dat punt, vooral jegens ons, hoogst gevoelig. Hij was het niet vergeten, dat wij in 1648 te Munster afzonderlijk vrede gesloten en hem tegen Spanje alleen gelaten hadden. Het zou hem uiterst ongelegen zijn gekomen en zijn plannen voor de naaste toekomst hebben verstoord, indien wij ons weer evenzoo uit den oorlog, waarin hij zich alleen ons ten gevalle gewikkeld had, hadden teruggetrokken [2]); en bij het minste wat naar besprek van de onze met Engelsche onderhandelaars geleek, was dan ook zijn argwaan gaande. Op den vredehandel met Munster te Kleef had de Fransche gevolmachtigde den onzen, Van Beverningh, betrapt in een schijnbaar vertrouwelijk onderhoud met den Engelschen gezant, Sir Walter Vane; en meer was er niet noodig geweest om de regeering te Parijs tegen Van Beuningen en D'Estrades in Den Haag tegen De Witt in klachten en waarschuwingen te doen uitbarsten. In het breede verontschuldigde De Witt zichzelf en zijn bewind bij D'Estrades en gaf hij aan Van Beuningen de inlichtingen die deze behoefde om den koning gerust te stellen [3]). Uit zijn ijver om terstond alle

1) „Ick aght dat het in dese tydt nodigh is selve te dissimuleren met onse vrienden het geen men niet beteren kan, soo om in geen contestatiën en onlusten met haer te vallen, als om onse openbaere ende secrete vijanden niet te laete sien wat den staedt kan toekomen door een krencking van de vaste ende opreghte vriendtschap met dese kroon" (Brieven van en aan De Witt, dl. II, blz. 321.)

2) Zie zijn brief aan D'Estrades van 19 December 1664, Lettres du Comte d'Estrades, t. II, p. 565, en vgl. Mignet, Négociations etc., t. I, p. 413 suiv.

3) D'Estrades, t. IV, p. 130; Brieven van De Witt, dl. II, blz. 187, 198.

„ombrage" weg te nemen, kunnen wij opmaken, op hoe hoogen prijs hij het voortduren eener innige verstandhouding met den machtigen bondgenoot stelde [1]).

Hij behoefde die ook niet slechts in het algemeene landsbelang, maar tevens in het bijzondere belang van zijn partij. Het stadhouderloos bewind stond op dit oogenblik wankel. Zijn tegenstanders ontzagen zich niet gebruik te maken van de ongelegenheden, waarin het land verkeerde, en vuurden het hartstochtelijke en onnadenkende gemeen aan om luider dan ooit de verheffing van den jongen prins van Oranje te eischen. Toen in het begin van het jaar, voordat de vrede met Munster nog gesloten was, nieuwe legerhoofden voor den aanstaanden veldtocht gekozen stonden te worden, was het ijveren voor Zijn Hoogheid zoo algemeen en zoo sterk geweest, dat zelfs De Witt, hoe onverschrokken ook, den moed had laten zakken en er ernstig aan gedacht had den vijftienjarigen knaap tot generaal van de cavallerie te laten kiezen, mits onder een der grootste Fransche generaals, Turenne, als veldmaarschalk. Dat dit plan, uit een militair oogpunt beschouwd, een dwaasheid was, gevoelde hij zoo levendig als iemand; alleen om het volk en een deel der regenten te believen, omdat hij niet anders kon, wilde hij er toe meewerken. Maar toen hij er met D'Estrades over gesproken had, verklaarde de Fransche regeering er zich ten stelligste tegen. Juist om het stadhouderloos bestuur te schragen (zoo schreef koning Lodewijk zelf [2])) had hij aan Engeland den oorlog verklaard, en zou men nu desniettegenstaande toch den eersten stap zetten op den weg, die onvermijdelijk tot de oppermacht van Oranje in de Republiek leiden moest? Een ieder weet hoe gaarne de raadpensionaris zich heeft laten gezeggen, hoe behendig hij de klip heeft gemeden, waarop hij gevreesd had schipbreuk te zullen lijden, hoe hij zich van de Prinses-Douairière heeft bediend om Zeeland schaakmat te zetten, en ten slotte den jongen Prins niet tot een commando verheven, maar tot kind van den staat van Holland aangenomen en onder het opzicht van door Holland gekozen hovelingen geplaatst heeft. Hij kon zich nauwlijks meer over dien uitslag van zijn kloek beleid verheugen, dan de regeering van Lodewijk XIV het deed. Ook zij zag daarin de zegepraal van haar invloed over dien van haar tegenpartij [3]).

---

1) Brieven van De Witt, dl. II, blz. 190, 202; D'Estrades, t. IV, p. 148.
2) D'Estrades, t. IV, p. 129.
3) Brieven van De Witt, dl. II, blz. 206. Vgl. blz. 230, '31.

Hoe waren de tijden en de inzichten veranderd! Tot op het jaar 1660 had Frankrijk doorgaans de partij der stadhouders getrokken en de Staten van Holland als vrienden van Spanje tegengewerkt. Frederik Hendrik en Willem II hadden zich die voorkeur waardig betoond, en de vrede van Munster, die Frankrijk tegenover Spanje alleen liet, was het werk geweest van de antistadhouderlijke partij. Maar met het jaar 1660 verkeerde dit alles. In Engeland werd de Protector, die de uitsluiting van het huis van Oranje uit de hooge staatsposten van de Republiek als eerste vredesvoorwaarde had bedongen, vervangen door koning Karel, den oom en liefhebbenden beschermer van den jongen Prins. Van toen af kon Frankrijk de verheffing van Zijn Hoogheid niet meer wenschen, want met Oranje zou de invloed van Frankrijks ouden mededinger, Engeland, de Republiek beheerschen. Om dit laatste te voorkomen, moest het wel voor De Witt partij kiezen en het stadhouderloos bestuur zoo veel in hem was bestendigen. Van daar dat Lodewijk XIV zelfs niet hooren wilde van het plan om den Prins als onderbevelhebber van Turenne aan te stellen. Wat ook De Witt mocht voorspiegelen van maatregelen om den jongen vorst geheel en al aan den invloed der Engelschgezinden te onttrekken en onder een uitsluitend Franschgezinde omgeving op te voeden, de koning zag daarin niets dan een ijdelen waan, waarmee de raadpensionaris zichzelf en hem trachtte te paaien. Zulke familiebanden, beweerde hij, waren niet te verbreken. Hij had dan ook het voorstel, dat De Witt hem deed, om zelf nevens koning Karel den Prins voor het bedoelde commando bij de Staten aan te bevelen, van de hand gewezen: de Prins zou de eerste wezen, had hij gezegd, om over dat betoon van vriendschap met zijn Engelsche vrienden te lachen [1]. Op zijn bevel had daarop D'Estrades de vrienden van Frankrijk in de Hollandsche steden aan het werk gezet om de plannen der Orangisten te dwarsboomen, en het verijdelen van de pogingen van dezen was evenzeer een overwinning van den Franschen invloed als van de staatsche partij.

Zoo kon het wel niet anders of de vrienden van den Prins moesten de alliantie met Frankrijk betreuren als een hinderpaal op den weg, waarlangs zij Zijn Hoogheid tot de waardigheid zijner voorouders zochten op te voeren. Ook hun programma omvatte zoowel de buitenlandsche als de binnenlandsche staatkunde. Om den Prins aan het hoofd der regeering te kunnen stellen, ver-

1) D'Estrades, t. IV, p. 131.

langden zij in de eerste plaats vrede met Engeland, hoe dan ook, zonder zich om Frankrijk te bekreunen, en vervolgens een nauwe verbintenis tusschen de twee zeemogendheden, ter bevestiging van de dynastieke belangen van Oranje en Stuart, en, zoo zij hoopten, tot heil en voorspoed van de beide rijken [1]).

Van deze partij nu, die gedurende den oorlog tegen den koning, wiens bondgenootschap zij zocht, gevaar liep om bij den minsten misstap, bij overijling zelfs, in landverraad te vervallen, was Buat de onbekwame en onbezonnen handlanger. Zoover wij kunnen nagaan was hij te goeder trouw en zich van geen boos opzet bewust. Hij ijverde voor zijn jongen meester [2]), gelijk hij hem noemde, in het vertrouwen dat hij zoo doende tevens 's lands belang bevorderde; hij betreurde den oorlog met Engeland en hield zich ook overtuigd dat koning Karel, getergd door de stadhouderloozen, zijns ondanks ons den oorlog had aangedaan, en niets liever verlangde dan hem met een goeden vrede, waarbij zijn neef van Oranje bevoordeeld werd, te eindigen. Zoodra hem dus een zijner vrienden aan het Engelsche hof, Gabriel Silvius, in den arm nam, was hij bereid zijn goede diensten tot het herstellen van een zoo heilrijken vrede te leenen, en trad hij in correspondentie met een der Engelsche bewindslieden, sir Henry Bennet, weldra tot lord Arlington verheven, die door het huwelijk, hetwelk hij omstreeks dezen tijd met een dochter van Lodewijk van Nassau-Beverweerd sloot, zich als het ware aan de stadhouderlijke partij verzwagerde. Hij was daarmee begonnen voordat nog Frankrijk den oorlog aan Engeland had verklaard, en hij bleef er ook daarna mee voortgaan, hoewel het hem onder andere door de Prinses-Douairière, de grootmoeder van Willem III, ontraden werd, omdat hij gevaar liep, zoo hij in strijd met de belangen en bedoelingen van Lodewijk XIV voortging voor vrede met Engeland te ijveren, voor zijn moeite gestraft te worden met verbeurdverklaring der goederen die hij in Frankrijk bezat. Doch Silvius, dien Buat's vrouw hierover raadpleegde, stelde haar en hem gerust [3]), en zoo bleef hij den gevaarlijken weg bewan-

1) Vgl. Arlington, Letters, vol. II, p. 167.

2) Catal. d'autogr. Fred. Muller, 1882, N°. 18 (p. 3): een brief van de Prinses-Douairière, aan de Staten v. Holland, dd. Clèves, 30 Avril 1661, waarin zij uit naam van koning Karel II vraagt om promotie van Buat, „in het Huys van Orange van jongs af opgebraght sijnde geweest".

2) De brief van Silvius aan mevrouw Buat van 9/19 Maart 1666 bevindt zich onder de processtukken: het belangrijkste gedeelte luidt aldus: „Il me semble, Madame, que, si vous considérés bien toutes choses, vous trouverés que vous n'avés pas un si

delen. Toen hij zich het eerst met de zaak had ingelaten was, de raadpensionaris afwezig geweest, met de vloot op zee, en had hij zich uit dien hoofde met de vredesvoorslagen, die hem waren gedaan, tot Van Beverningh gewend; maar nu De Witt terug was gekeerd en de staatszaken weer aanvaard had, begaf hij zich tot dezen en deelde hem mee wat hij aangaande 's konings geneigdheid tot vrede van zijn correspondenten vernomen had [1]).

Het verdient opmerking dat Buat zich bij voorkeur tot de heeren van Holland wendde. Eigenlijk behoorden de buitenlandsche zaken niet tot het bewind der provinciale overheid; het waren de Staten-Generaal, als vertegenwoordigers der Unie, die ze te behandelen hadden. Maar het gebruik week in dezen af van hetgeen recht was, en, nu bij ontstentenis van een Eminent Hoofd, gelijk de prinsen van Oranje waren geweest, de Staten van Holland den toon gaven, was hun raadpensionaris inderdaad de leider der diplomatie. Een ieder wist dit en gedoogde het en gedroeg er zich naar, — behoudens zijn recht, dit spreekt van zelf, om het bij voorkomende gelegenheden aan Holland en aan den raadpensionaris als een machtsaanmatiging en een Uniebraak toe te rekenen. Het is voor een billijke beoordeeling van hetgeen

---

grand subiect de vous allarmer, puisque Monsieur de Buat n'a rien fait, qui puisse entrainer avec soy ceste mauvaise conséquence dont Madame la Douarière le mesnace; et quand mesme ce malheur là luy arriveroit (ce qui est pourtant impossible sans vouloir violer les lois) je puis vous asseurer qu'il n'y perdroit rien, ayant de puissans amys, et qui appuyeront tousjours ses intérests et ne l'abandonneront jamais, desorte que vous devés vous mettre l'esprit en repos de ce costé là, puisque je ne vois pas que la France puisse avoir aucune prinse sur Monsieur de Buat, ny aucun subiect de se formaliser de son procédé, puisqu'il n'a rien fait que par la connoisance des principaux de l'estat, et qu'il travaille à une paix, pour laquelle la France a temoigné avoir tant d'empressement, ayant envoyé pour ce subiect une ambassade célèbre en ce pays icy. Il est vrai que la France du despuis peut avoir eu d'autres desseins cachés, qui par ce moyen icy peuvent estre traversés, mais Monsieur de Buat n'entre point là dedans, mais estant à serment à l'Estat et y ayant les intérests et alliances qu'il y a, il n'a peu sans manquer à son debvoir et à son honneur cacher les ouvertures qui luy ont esté faites pour une bonne paix, laquelle est d'une si grande conséquence pour l'intérest de ses Maistres qu'il se seroit rendu criminel envers eux, s'il n'eut pas travaillé à une si bonne oeuvre. De vous dire qu'il aye fait par ce moyen icy fort sa cour au Roy de France, pour en optenir quelque grace, je ne le croy pas; mais pour le bien qu'il a là, j'ay de la peine à me persuader, qu'il courre aucun risque. Au contraire je suis d'opinion, que ceste affaire icy le fera considérer d'avantage en dehors et dedans l'Estat."

2) Zie over al wat het besprek tusschen Buat en den raadpensionaris betreft den brief van den laatsten aan den heer van Maasdam, in de aanteekening op Wicquefort, Hist. des Provinces Unies (ed. Lenting en Chais van Buren), t. III, p. 256, en vgl. daarmee de Brieven van De Witt, dl. II, blz. 184, 191, 236, 251; D'Estrades, t. IV, p. 122, 146, 171.

Holland in dezen verder gedaan heeft van belang, in het oog te houden dat dit de regel was en dat Buat zich daarnaar had gedragen.

Van den aanvang af zag de scherpzinnige en ervaren staatsman dat van zulk een onderhandeling, door middel van zulke personen, niets wezenlijks te wachten was. Buat wordt ons door allen, die hem hebben gekend, beschreven als een aangenaam en algemeen bemind man, open van karakter, moedig, een goed soldaat, niet misdeeld ook van natuurlijk verstand, maar overgegeven aan den drank en praatziek en luidruchtig als hij een dronk ophad [1]). Geen man derhalve om uit te kiezen als men een ernstige onderhandeling bedoelde. Ook waren de voorstellen, die hij overbracht, zoo vaag en nietsbeteekenend, dat zij onmogelijk ten grondslag ven den vredehandel dienen konden. Met dat al begreep De Witt dat hij niet kortaf weigeren kon op deze opening in te gaan. Hij mocht den schijn niet aannemen van afkeerig te zijn van vrede: zonder aanleiding werd hij daarvan toch reeds verdacht gehouden. Hij gaf dus een antwoord dat niet meer beteekende dan het aanbod waarop het sloeg, en hij liet Buat vrij, de correspondentie desverkiezende voort te zetten. Maar hij waarschuwde toch dat de koning, zoo het Zijn Majesteit ernst was met de zaak, het zoo diende aan te leggen, dat men hier in tweeërlei opzicht gerust kon zijn: vooreerst, dat het niet zijn bedoeling was het volk in den waan te brengen, dat wel hij den vrede wilde, maar de Staten van Holland, of althans eenige van hen of van hun ministers, niet; en ten andere, dat het hem ook niet te doen was om tusschen de bondgenooten wantrouwen te wekken en oneenigheid te stoken. Uit dien hoofde vermaande hij Buat in het bijzonder, op zijn woorden te passen en niet op gastmalen en bijeenkomsten voor te geven, gelijk men zeide dat hij gewoon was, dat de koning van Engeland den vrede waarlijk begeerde en de heeren Staten hem konden hebben als het hun geliefde. Met deze waarschuwing liet hij hem gaan, en, om alle reden tot argwaan aan Frankrijk te ontnemen, haastte hij zich

1) „This Gentleman was generally beloved and held a man of great sincerity, brave in point of courage and of good parts of wit and judgment, save that he was immoderately given to wine and to the excess of it" (Clarendon.) „Il avoit le nom et le zèle d'un fidèle et d'un passionné serviteur; mais avec autant de raison pouvoit il porter le titre d'un tres-malhabile homme; il étoit au surplus fort sujet au vin" (Guiche). Vgl. ook Wicquefort, t. III, p. 255. — Over hem en zijn echtgenoote, Elisabeth Musch zie ook mijn Aanteekeningen op Droste's Geheugchenis, dl. II, blz. 413.

door Van Beuningen zoowel als door D'Estrades den koning kennis te geven van hetgeen Buat hem had aangediend en van hetgeen hij daarop had geantwoord. De koning was over die rondborstigheid voldaan en beantwoordde haar door weerkeerig aan Van Beuningen mee te deelen, dat ook hem voorstellen waren gedaan, door tusschenkomst van den aartsbisschop van Mainz, die hij eveneens had afgewezen. Stelliger dan ooit verbond hij zich tevens om niet zonder de Staten met den vijand te handelen, overtuigd dat dezen zich evenmin zonder hem in eenige onderhandeling zouden inlaten.

Na deze eerste opening kwam Buat van tijd tot tijd bij den raadpensionaris met soortgelijke berichten uit Engeland en met nieuwe betuigingen van 's konings voortdurende vredelievendheid aan, maar hij vorderde niet en kreeg steeds hetzelfde antwoord. Op zijn telkens herhaald voorstel, dat de Staten een vertrouwd persoon, bij voorkeur Van Beverningh, naar Engeland zouden afvaardigen om met Zijn Majesteit te spreken, werd hem telkenmale herinnerd dat zulk een zending onbestaanbaar was met de alliantie met Frankrijk en buitendien geheel overbodig, omdat de Staten reeds, in hun brief van 11 December aan den koning [1]), een tweeledig voorstel hadden gedaan, waarop zij nog altijd antwoord wachtende waren. En weldra sloeg Van Beuningen [2]), in overleg met de Fransche regeering en met toestemming der Staten, een onderhandeling voor in het hôtel van de koningin-moeder van Engeland, tante van Lodewijk XIV, te Chaillot, waar ook werkelijk in den voorzomer eenige besprekingen met den Engelschen gezant Denzell Hollis, die om redenen of onder voorwendsel van ongesteldheid nog te Parijs gebleven was, gehouden werden. Zij hadden echter geen gevolg. Integendeel, gedurig duidelijker bleek de toeleg van Karel II om de bondgenooten door afzonderlijke aanbieding te verlokken of althans jegens elkaar wantrouwend te maken en te verdeelen [3]). Doch al wat hij zoodoende uitwerkte was dat De Witt des te zorgvuldiger de Fransche regeering op de hoogte hield van al wat hem door Buat en anderen uit Engeland werd aangebracht.

Intusschen werd de oorlog voortgezet met afwisselende kansen. Op de overwinning in den vierdaagschen strijd volgde in Augustus

---

1) Zie dien brief bij Aitzema, dl. V, blz. 396.

2) Brieven van De Witt, dl. II, blz. 215/6. Vgl. Mignet, t. I, p. 480.

3) Arlington, Letters, vol. II, p. 167, 174, 177/8.

de neerlaag bij Norfolksland, een neerlaag des te bedroevender, omdat zij tot een hevige oneenigheid tusschen onze twee groote zeehelden, tusschen De Ruyter en Tromp, aanleiding gaf, die weldra zoo hoog liep, dat de Staten slechts te kiezen hadden wien van beiden zij uit den dienst ontslaan wilden. De keus kon niet twijfelachtig zijn. Tromp, de minst onmisbare van de twee, was tevens Prinsen-man; De Ruyter voegde bij zijn overige voortreffelijkheden die van Staatsgezind te wezen. Doch met de verwijdering van een der admiraals was de tweespalt op de vloot niet geheeld; elk hunner had zijn aanhang onder de kapiteins en onder het zeevolk. En van de vloot sloeg het vuur der tweedracht over tot het gansche volk en deed ook onder de regenten de oude veete met nieuwe hevigheid ontbranden [1]). Het land was verdeeld in twee partijen, die van Tromp en Zijn Hoogheid en die van De Ruyter en de Staten van Holland. Tromp had inzonderheid te Rotterdam zijn vrienden in de regeering. Een zwager van hem, Kievit, was wegens de stad lid van Gecommitteerde Raden, en deze werd erkend als auteur van een blauwboekje, op naam van Sommelsdijk uitgegeven, waarin de schuld der neerlaag alleen aan De Ruyter en zijn vrienden geweten werd. De Staten van Holland, verontwaardigd over de tegenwerking die de regeering, te midden van zoo veel moeilijkheden, van een minderheid in hun eigen boezem te lijden had, kozen Kievit als zondenbok uit, schorsten hem in zijn bediening, en verwezen zijn zaak naar het Hof. Inderdaad de man stond bekend voor het hoofd der factie, die vrede met Engeland bijna tot elken prijs verlangde, mits de verheffing van den Prins er mee gepaard ging [2]). D'Estrades had uit Den Haag aan De Witt, die zich toen in Zeeland op de vloot bevond, geschreven, dat Tromp tot zijn buitensporigheden door een kabaal werd opgestookt, waaraan van de voornaamsten van het land deel hadden [3]). Geen twijfel, of Kievit was de tusschenpersoon tusschen de kabaal en den vlootvoogd.

Juist op dit oogenblik van uitgelaten partijwoede, nu de meerderheid van Holland de woelingen eener met 's lands vijand heulende minderheid met kracht wilde en moest bedwingen, kwam Buat

1) Arlington, Letters, vol. II, p. 188.

2) Belangrijk is de brief van Coninck, afgevaardigde van Hoorn ter dagvaart, gedrukt in de Kronyk van het Hist. Genootschap, 1852, blz. 432 vlg., waarover men zie de Resol. Holland van 9 December 1666, blz. 30, 40. Over de bedoelingen der Engelschgezinden schrijft De Witt aan Van Beuningen, Brieven, dl. II, blz. 230/1.

3) D'Estrades, t. IV, p. 413.

in zijn onbezonnenheid zichzelf als den handlanger dier factie aanbrengen. De toedracht is bekend [1]). Bij vergissing gaf hij nevens een nietsbeteekenenden en voor den raadpensionaris bestemden brief, aan dezen nog een anderen over, welks opschrift „pour vous-mesme" terstond verried, dat hij buiten de correspondentie, waarvan De Witt en de Staten van Holland kennis droegen, nog een heimelijke briefwisseling met Silvius en Arlington voerde, en welks inhoud bij vluchtige inzage reeds toonde dat hij die voerde op last en ten behoeve der kabaal, die met den naam van „les amis" en „les bien-intentionnez pour la paix" aangeduid en van de meerderheid, die de wettige regeering vormde, onderscheiden werd. Geen twijfel wat in dezen de raadpensionaris verplicht was te doen. Toen hem de arme man een paar uren later den brief kwam terug vragen, kon hij niet anders antwoorden, dan dat hij dien aan Gecommitteerde Raden in handen zou stellen. Een onderzoek was onvermijdelijk. Het getuigt van Buat's onnoozelheid, dat hij de gevolgen van zulk een onderzoek bleef afwachten. Om negen uur had hij de vergissing begaan; hoe laat hij ze bemerkt heeft blijkt niet, maar eerst te half zeven werd hij in hechtenis genomen. In zes uren tijds, zegt men, had hij te paard over de grenzen kunnen zijn [2]). Zijn blijven bewijst zeker zijn onschuld niet, maar toont toch dat hij zich van geen zware schuld bewust was. Of hij zich de uren, die de omslachtige gang van zaken in de Republiek hem liet [3]), ten nutte heeft gemaakt om compromitteerende brieven en bescheiden te vernietigen, dan of hij die telkens, zoodra zij gelezen waren, had verbrand, is onzeker.

Zijn arrest ging gepaard met huiszoeking en inbeslagneming zijner papieren. Deze hadden niet veel te beduiden. Behalve de brieven, die aan De Witt getoond waren, werden slechts enkele gevonden, maar daaronder van den postmeester te Antwerpen, welke het bewijs leverden dat hij bijna met elke post naar Engeland geschreven en uit Engeland tijding ontvangen had.

1) Ik verwijs naar Aitzema en naar de nieuwe uitgaaf van Wicquefort, waar men de bewijsstukken bijeen vindt, wel niet geheel nauwkeurig overgedrukt, maar toch zonder zinstorende fouten.

2) Guiche, Mémoires, p. 284.

3) Wicquefort, t. III, p. 260, wil doen gelooven dat De Witt opzettelijk aan Buat den tijd liet om te ontsnappen, zoo deze gewild had. Dit komt mij hoogst onwaarschijnlijk voor. Guiche schrijft het verlies van tijd wel zoo waarschijnlijk toe aan „la lenteur et le défaut de pouvoir agir promptement en cas pareil, qui est ordinaire à toutes les républiques."

Waarom was er van zoo drukke briefwisseling zoo weinig bewaard? Het antwoord op die vraag, dat als van zelf bij een ieder moest oprijzen, werd bevestigd door het klad van een enkelen aan Arlington gerichten brief, dat zeker bij vergissing aan de algemeene vernietiging ontsnapt was. Het sprak nog duidelijker dan de brief „pour vous-mesme" van een ongeoorloofde verstandhouding met den vijand, waartoe de briefwisseling, die aan De Witt getoond werd, slechts ten dekmantel had gediend. Van de Kastelenij, waar het eerste verhoor plaats had, werd de beschuldigde naar de Voorpoort overgebracht en daar nog driemalen ondervraagd door twee Gecommitteerde Raden en den raadpensionaris [1]).

Aanvankelijk leverde het verhoor niet veel op. Voor een man, zoo onbezonnen als Buat ons wordt voorgesteld en denkelijk wel geweest zal zijn, hield hij zich bijzonder goed; zijn antwoorden vulden het gebrek aan bewijsstukken geenszins aan. Ook noemde hij geen medeplichtigen dan zulke, die zeker slechts van ter zijde in de zaak betrokken waren, de heeren van Haarlem en van enkele Noord-Hollandsche steden, burgemeester Blauw uit Amsterdam en den heer van Amerongen uit Utrecht. Maar eindelijk liet hij zich, ik weet niet door welke bedenking, verleiden om als zijn voornaamste raadslieden te noemen Van der Horst uit Rotterdam en Kievit. Geen naam was op dit oogenblik zoo compromittant als die van Tromp's onrustigen zwager. Terstond na het arrest van Buat had D'Estrades naar Parijs geschreven: men verdenkt hem van met Engeland te heulen en tot de kabaal van Tromp te behooren, waartoe ook een aantal officieren gerekend worden [2]). Dat vermoeden was thans bevestigd: Gecommitteerde Raden hadden genoeg vernomen. Op hun rapport besloten de Staten van Holland nog dien eigen dag, den 24sten Augustus, „de zaak te renvoyeeren aan den Eersten en andere Raden van den Hove, met verzoek en last dat dezelven niet alleen tegen Buat, maar ook specialijk tegen de heeren Kievit en Van der Horst en alle anderen die bevonden mochten worden aan de voorz. zaak schuldig te wezen, met alle mogelijke promptitude en met vigueur zullen procedeeren en doen procedeeren en vervolgens ook dienthalve sententieeren, zoodanig als dezelven naar de natuur en de impor-

1) Examen op 20 Augustus op de Kastelenij door de G. R. Wimmenum en Cant en den R. P., — op 21, 23 en 24 Augustus op de Voorpoorte door de G. R. Van Naters en Cant en den R. P.

2) D'Estrades, t. IV, p. 420.

tantie van dezelve zake en den gevolge en aankleven van dien in goede conscientie bevinden zullen te behooren."

Verschillende bedenkingen zijn ten opzichte van dit besluit der Staten te maken. Vooreerst, het misdrijf, waarvan Buat en zijn complicen beschuldigd werden, betrof niet Holland in het bijzonder maar de Unie in haar geheel. Met welk recht verwezen de heeren van Holland de zaak dan naar hun Hof? Bovendien Buat, als officier, stond in den eed der Generaliteit en op de repartitie van Zeeland en lag in garnizoen buiten Holland's grenzen, te Bergen op Zoom. Wat had Holland op zoo iemand te zeggen [1])? Op deze tegenwerping hebben de Staten zelf geantwoord [2]), door te wijzen op hun resolutie betreffende de judicatuur, tien jaren te voren, den 3den October 1656, genomen en in hoofdzaak inhoudende: „dat alle ingezetenen en onderdanen van Holland, en namelijk zoodanige die zich begeven hebben in den dienst en eed van de Generaliteit, en die zich in of omtrent den voorz. dienst door eenige delicten hebben vergrepen, zich niet zullen kunnen onttrekken aan de jurisdictie van den competenten rechter, waaronder zij binnen Holland wonende sorteeren, of alwaar zij ten tijde van het aannemen van den dienst gesorteerd hebben, onder eenige uitvlucht of exceptie, reflectie hebbende op den dienst of eed van de voorz. Generaliteit [3])." Men kan zeker het recht aan Holland betwisten om zulk een resolutie te nemen; maar, het is nauwlijks noodig het op te merken, dit is een andere vraag dan die hier te pas komt. Nu eens het besluit genomen was en hoe dan ook kracht van wet verkregen had, zijn de Staten, in het geval van Buat, niet te beschuldigen omdat zij het ook op hem hebben toegepast.

Integendeel, op hem was de toepassing betamelijker dan op menig ander, want, al betrof zijn misdrijf ook de geheele Unie, inzonderheid was het toch tegen Holland begaan. Ik heb er vroeger reeds op gewezen: Buat had zich met de voorslagen, die hij uit

1) De Staten van Zeeland vroegen mededeeling der processtukken „met bijvoeging van redenen: dat sulcx aen de Bontgenooten niet en kon werden geweygert, soo ten respecte dat hij is een officier in dienst en eedt van het Gemeene Landt en particulierlijk van dese Provintie, als ten respecte van het delict, daermede hij werdt beschuldigt en daerdoor, soo veel men weet, niet tegen een particuliere Provintie maer tegen den Gemeenen Staet soude hebben gesondight" (Notulen Zeeland van 20 September 1666, blz. 315.)

2) In hun Resol. van 12 October 1666, blz. 90.

3) Opgenomen in de Resolutiën van Consideratie, blz. 276. Ten slotte was alleen Leiden tegen het arresteeren er van geweest, zie Brieven van De Witt, dl. III, blz. 282.

Engeland overbracht, niet tot de Staten-Generaal, maar tot de Staten van Holland, in den persoon van hun raadpensionaris, gewend, en zoo doende zelf zich jegens hen in het bijzonder verantwoordelijk gesteld. Een andere vraag is het ook hier, of Holland recht had gehad om het bewind der buitenlandsche zaken van de Unie in die mate aan zich te trekken, en Zeeland heeft, juist naar aanleiding van dit geval, op die vraag een ontkennend antwoord, in voor Holland hoogst aanstootelijke bewoordingen, gegeven [1]). Wij laten die vraag in het midden, want hoe zij ook te beantwoorden moge zijn, in geen geval kan zij op ons oordeel betreffende de competentie van den Hollandschen rechter invloed oefenen.

Een tweede bedenking ligt minder voor de hand. De Staten renvoyeeren de zaak naar het Hof. Inderdaad, zij hadden haar aan zich, dat is te zeggen hun Gecommitteerde Raden, die haar reeds geïnstrueerd hadden, kunnen houden. Ware het hun te doen geweest om hoe dan ook tot een veroordeeling en tot een doodvonnis te geraken, zij hadden dien eenvoudigen en zekeren weg kunnen inslaan. Art. 6 van de instructie der Gecommitteerde Raden schreef dezen voor, „tegen degenen die bevonden zullen worden iets voor te nemen, dat tot verraderije, muiterije, seditie of oproer zou mogen strekken, met alle vigeur te procedeeren; en zullen over dezelven de behoorlijke straffe mede bij preventie [d. i. voorkoming van den gewonen rechter] decreteeren en doen executeeren [2]).” Dat de zaak van Buat binnen het voorschrift van dit artikel viel, is moeilijk tegen te spreken, en toevallig ben ik in staat te bewijzen dat Gecommitteerde Raden althans van die meening waren. In 1672 ontstond er tusschen hen en het Hof van Holland geschil over de judicatuur in een soortgelijke zaak. Twee Engelschen, die hier te lande zonder paspoort vertoefden, waren door Gecommitteerde Raden in hechtenis en in verhoor genomen en daarop overgeleverd aan het Hof, doch door het Hof teruggestuurd met verklaring dat Gecommitteerde Raden bij hun instructie gemachtigd waren bij preventie in zulke zaken recht te doen, en dat zij er in het onderhavige geval toe verplicht waren, omdat zij al begonnen waren te instrueeren. Gecommitteerde Raden brachten het geschil voor de Staten en beweerden, dat zij wel

1) Notulen Zeeland, 20 September 1666, blz. 345, en Resolutie Holland van 8 October, blz. 80, en van 12 October, blz. 89.

2) De Instructie staat ook bij Aitzema, dl. I, blz. 388, gedrukt. Vgl., wat art. 6 betreft, aldaar blz. 391.

de faculteit hadden om te rechten maar ook aan het Hof mochten demandeeren, „gelijk in de zaak van den ritmeester Buat [1]).” De Staten stelden hen in het gelijk en gelastten het Hof voort te varen met de procedure. Wij vinden niet dat in 1666 het Hof bezwaar gemaakt heeft om de reeds door Gecommitteerde Raden geïnstrueerde zaak van Buat van hen over te nemen: trouwens het waren de Staten zelf die er hen bij resolutie mee belastten.

In de derde plaats merken wij in die resolutie op, dat de Staten de Raden van den Hove vermanen, met promptitude en vigeur tegen Buat en al zijn medeplichtigen te procedeeren. Die vermaning, op zich zelf geenszins onbetamelijk, geschiedde bovendien niet zonder aanleiding. Het Hof had voorheen bij het oordeelen over staatsmisdaden zich alles behalve krachtig en streng betoond. Het had, om iets te noemen, den klerk van den raadpensionaris, Van Messen, en zijn medeplichtige, Van Ruyven, die de secreten van Holland aan Hollands vijanden hadden verkocht, na ze alvorens vervalscht te hebben om ze kostelijker te maken, tot betrekkelijk lichte straffen veroordeeld [2]), met dien gevolge dat Van Ruyven zijn misdadig bedrijf had kunnen voortzetten en thans betrapt was op een verraderlijke correspondentie met den vijand, weshalve hij door het Hof van Friesland eerlang bij verstek ter dood veroordeeld werd [3]). Wicquefort drukt dan ook meer dan zijn eigen gevoelen uit, als hij zegt: „la Cour provinciale de Hollande, qui est composée de gens dont la pluspart ont peu de connaissance d’affaires criminelles tant soit peu extraordinaires, et point du tout des crimes d’Estat, y avoit fait autrefois des fautes assez énormes” [4]). Een aanmaning om snel en streng recht te doen, kwam dus hier niet te onpas.

Het Hof was op dit oogenblik onvoltallig. Er waren drie vacaturen: in plaats van negen Hollandsche en drie Zeeuwsche leden, waaruit het bestond, waren er thans slechts acht uit Holland en een uit Zeeland; wegens twisten tusschen de twee provinciën was aan de twee laatst gekozen Zeeuwen het zitting nemen voor-

---

1) Resolutie Holland 21 September 1672, blz. 26, en 18 November, blz. 25. De aangehaalde zinsnede, betreffende de zaak van Buat, komt daar niet voor, maar wordt gevonden in de ms. notulen van den pensionaris Hop.

2) Verg. over dat proces de opstellen van Mr. Nedermeyer van Rosenthal in de Bijdragen v. vaderl. gesch. en oudheidk., X, blz. 195, 285.

3) Zijn sententie bij Aitzema, dl. VI, blz. 24.

4) Hist. des Provinces Unies, t. III, p. 263.

alsnog geweigerd [1]). Ook was er wegens dezelfde twisten geen president; de Eerste Raad, Van Dorp heer van Maasdam, nam voorloopig de plichten van het voorzittersambt waar [2]). Het was buitendien vacantie, zoodat slechts enkele raden in Den Haag waren, onder dezen de waarnemende president. Hij en slechts twee anderen [3]) namen Buat den 26sten Augustus in verhoor en ondervroegen hem nader over hetgeen hij aan Gecommitteerde Raden beleden had.

Zij vernamen niet veel bijzonders bij deze gelegenheid, en, om dit nu reeds te zeggen, evenmin in het vervolg. Wij zullen dan ook wel nooit te weten komen, wat eigenlijk door Buat en die zich van hem bedienden, bedoeld, voorgenomen, uitgericht is. Alleen uit de staatsarchieven van Engeland zou er nog licht over de zaak kunnen opgaan, zoo daar de brieven uit Holland bewaard zijn gebleven. Maar ik betwijfel dit, en vrees dat wij ons, wat Engelsche berichten betreft, zullen moeten behelpen met hetgeen de toenmalige kanselier van Engeland, de beroemde Clarendon, dienaangaande in zijn autobiographie heeft opgeteekend [4]). Zijn verhaal is uitvoerig genoeg, maar, ongelukkig, in de détails zeer onnauwkeurig; het schijnt eerst vele jaren later en alleen uit het geheugen te boek gesteld. Om de vele bijzaken, die er verkeerd in worden voorgesteld, kunnen wij aan de beschrijving van de hoofdzaak ook slechts voorwaardelijk geloof hechten. Doch aan den anderen kant mogen wij niet uit het oog verliezen, dat, wie uit zijn bloote herinnering een voorval uitvoerig beschrijft, wel in de omstandigheden zich licht vergist, maar niet zoo licht in het hoofdfeit, dat als het gewichtigste den diepsten indruk in zijn geest moet hebben achtergelaten. Hoe dit zij, zonder voor de juistheid van het verhaal te durven instaan, deel ik mee wat de kanselier omtrent het door Buat en zijn vrienden ontworpen plan van handelen bericht. Volgens hem waren de prinsgezinden in Holland tot de overtuiging gekomen, dat De Witt en de meerderheid der Staten, die hem aanhing, geen vrede met Engeland wilden, dan op voorwaarden, die de koning niet kon en niet zou inwilligen; maar aan den anderen kant hielden zij zich verzekerd dat de

---

1) Aitzema, dl. V, blz. 803.

2) Sedert het overlijden van president Joh. Dedel, 22 Maart 1665. Vgl. over het geschil tusschen Holland en Zeeland: Aitzema, dl. VI, blz. 537.

3) Nierop en Goes.

4) Life of the Earl of Clarendon, p. 321 vlg. (ik gebruik de 3de uitg., in 8°., Oxford 1761).

aanzienlijke minderheid, die geneigd was des konings voorwaarden aan te nemen, op een gegeven oogenblik en onder den drang van zekere omstandigheden, door het overloopen van sommigen die reeds wankelden, tot een geringe meerderheid kon aangroeien, genoegzaam om de schaal te doen overslaan ten voordeele zoowel van den prins van Oranje als van den koning van Engeland. Zij verlangden dat de koning daartoe zou meewerken door een brief aan de Staten van Holland te richten, die hun bij hun aanstaande samenkomst zou worden bezorgd, waarbij hij den vrede op billijke voorwaarden aanbood, mits zij zijn neef den prins van Oranje in de waardigheid zijner voorouders herstelden. Tot zoover stemt het verhaal volkomen overeen met den inhoud, of beter gezegd met de toespelingen van den brief „pour vous-mesme", en wij weten bovendien uit de bekentenis van Buat, dat hij het model van zulk een brief met Silvius te Antwerpen in de allereerste dagen van Juli heimelijk had ontworpen. Maar terwijl wij uit den brief „pour vous-mesme" met zekerheid vernemen dat de koning het schrijven van den brief aan de Staten heeft geweigerd, schijnt Clarendon in den waan te verkeeren, dat Zijn Majesteit een tegenovergesteld besluit had genomen. Opmerkelijk is in alle geval zijn beweren, dat de vraag, of het al dan niet geraden was zulk een brief aan de Staten te richten, besproken is in het comité, waarmee de koning de geheele vredehandeling had beleid, en dat hij, Clarendon, zelf bij die gelegenheid had uitgesproken, dat hij aan het welslagen van het plan zeer twijfelde en vreesde dat het Buat nog het hoofd zou kosten, daar deze noch de bescheidenheid noch de voorzichtigheid bezat om een zoo teere zaak tot een goed eind te brengen.

Hoe gewenscht het op zich zelf zou zijn te kunnen uitmaken in hoever dit verhaal geloof verdient, voor de beoordeeling van de procedure en van de houding, die de Staten daarbij hebben aangenomen, doet het minder af, omdat de juiste waarheid toch voor dezen verborgen is gebleven. Zij wisten met zekerheid niet meer dan dat de factie, waartoe Buat behoorde, tweeërlei bedoelde: vooreerst den prins van Oranje door kunstgrepen en bij verrassing te doen verkiezen tot een waardigheid, die hem de meerderheid der Staten stelselmatig onthield, en ten andere met koning Karel evenzoo bij verrassing vrede te sluiten, op voorwaarden die de meerderheid der Staten tot nog toe als onaannemelijk had afgeslagen, en zonder zich te bekommeren om Frankrijk of om de alliantie, tusschen deze mogendheid en de Republiek bestaande.

Beide plannen vormden er eigenlijk slechts een [1]), en de bedoeling der factie werd misschien het duidelijkst uitgedrukt in deze zinsnede uit den brief van Buat, waarvan het klad in beslag was genomen: „Nous avons fait un grand parti pour Sa Majesté et par conséquent pour mon petit maistre", in welke phrase later „Sa Majesté" geschrapt en door „la paix" vervangen was [2]). Zoo nauw schenen de belangen van den vrede en van den koning van Engeland aan elkander verwant. In denzelfden gedachtengang volgde dan ook: „Je vous laisse à penser, quand la paix sera faite, en quel bon estat Sa Majesté et mon petit maistre sera ici — oui, je dis encore, qu'il sera le plus grand Roi du monde." Om haar tweeledig doel te bereiken, ook dit wisten de Staten, had de factie zich niet ontzien door middel van Buat een geheime correspondentie met Engelsche bewindslieden te voeren en die te verschuilen achter een bedriegelijke briefwisseling, die met voorkennis van hen en van hun raadpensionaris onderhouden werd.

Over het misdadige van zulk partijdig drijven in tijden van gevaar en van zulk tegenstreven van de politiek der regeering, in overleg met den vijand, is het overbodig uit te weiden. Maar op twee punten wensch ik toch de aandacht te vestigen. Juist voor het tot stand komen van den vrede, dien Buat en de zijnen beoogden, was het allernadeeligst de Engelsche regeering in den waan te houden, dat, als zij den oorlog maar voortzette, steeds voor haar de kans bestond op een omwenteling in de Republiek, die een partij op het kussen zou helpen, van wie een veel voordeeliger vrede te bekomen was dan vooreerst van de thans regeerende kon worden bedongen. De Staten konden te goeder trouw meenen, wat uit hun naam Vivien heeft uitgesproken, dat een der redenen, waarom Engeland de onderhandeling, te Chaillot in het voorjaar aangevangen, zoo spoedig had gestaakt, gelegen was in de hoop op het gelukken van de plannen, waarmee het wist dat Buat en de zijnen omgingen. Aan den anderen kant moesten die

1) Kort en juist schrijft D'Estrades (t. IV, p. 430) aan den koning, reeds den 26sten Augustus: „Il a avoué avoir fait un voyage à Anvers et conféré avec un Gentilhomme du Roi d'Angleterre des moyens pour faire la paix, qui vont à changer la forme du Gouvernement présent et à se séparer de la France."

2) Deze rature blijkt niet in de afdrukken bij Aitzema en elders. De Witt had ze belangrijk genoeg geacht, om er de prinses en den jongen prins van Oranje opmerkzaam op te maken, in den gelijkluidenden brief dien hij den 24sten Augustus aan beiden zond: „in den brieff is het woord *Majesté* eveneens getraceert als hier ende het woord *paix* daerboven gestelt." Deze, nog niet gedrukte, brief berust bij de overige minuten van den raadpensionaris, in het Rijksarchief.

plannen, zoo Frankrijk er achter kwam, onze alliantie met die mogendheid in gevaar brengen. De mogelijkheid dat de strekking onzer buitenlandsche politiek plotseling werd omgekeerd, waarop Buat en zijn vrienden als op een waarschijnlijke kans speculeerden, was voldoende om Lodewijk XIV op het belang eener tijdige toenadering tot Engeland, eer wij hem voor waren [1]), te wijzen. Het ontdekken van het complot en het gevangen nemen en terecht stellen van den voornaamsten handlanger keerde dit gevaar juist van pas. Opmerkelijk is het wat hierover de koning aan D'Estrades schreef: „Ne manquez pas de témoigner de ma part au Sieur De Witt, que je lui sçai beaucoup de gré de la résolution qu'il a fait prendre aux Etats de faire arrêter Buat sur les intelligences qu'il entretenoit en Angleterre, pour favoriser et promouvoir le dessein qu'on a et qu'auront toûjours les ennemis, de tâcher à porter les Etats à traiter l'accommodement à part et à le conclure à mon exclusion. Ce sont des pensées qui ne tombent pas dans l'esprit des Anglois à mon égard, et ils voyent bien que, leur ayant déclaré la guerre pour le seul intérêt des Etats, contre tous les miens, je suis incapable d'abandonner jamais mes alliez. Il ne s'agit donc, pour obtenir une prompte et bonne paix, que de leur donner là-dessus la même bonne opinion des Provinces-Unies qu'ils ont déjà de moi; et c'est à quoi l'arrêt de Buat pourra servir beaucoup, et particulièrement s'il est suivi du châtiment que mérite sa trahison, comme je me le promets de l'équité des Etats, de leur prudence et de la considération qu'ils auront de leur propre honneur, et même de leur intérêt, pour bien détromper nos ennemis de ces sortes de fausses espérances, qui empêchent de recourir à de meilleurs moyens pour avoir la paix, dont, quelque bonne mine qu'ils tiennent, ils ont incomparablement plus besoin que nous" [2]).

In deze verwachting van de Staten had de koning zich niet bedrogen. Zij deelden in zijn gevoelen en in zijn verlangen. Zij wenschten dat het Hof in den persoon van Buat een afschrikkend voorbeeld zou stellen. Het is bekend dat zij zoo ver zijn gegaan van dien wensch tot tweemaal toe aan de raadsheeren op het hart te drukken. Het is hun als een fout, als een rechtsverkrachting zelfs toegerekend. Onderzoeken wij of zij dit verwijt verdienen.

Zij, die aan de Staten hun bemoeiing met de procedure ver-

---

1) Zie wat Van Beuningen den 27sten Augustus schrijft: Brieven van De Witt, dl. II, blz. 336.

2) D'Estrades, t. IV, p. 437.

wijten, onderstellen stilzwijgend dat het Hof, zoo het aan zich zelf ware overgelaten, zonder partijdigheid alleen naar wet en recht zou geoordeeld hebben. Dit is echter op zich zelf niet waarschijnlijk. Er bestaat geen reden om aan te nemen dat de partijschap die in alle kringen heerschte, alleen het Hof vrij gelaten zou hebben. En gesteld dat dit niet zoo was, en dat het partijbelang ook op de rechters zijn invloed oefende, en oefende in andere richting, dan waarin naar de overtuiging der Staten het landsbelang gelegen was, krijgt dan hun vermaning, om zonder oogluiking, de wet op de schuldigen toe te passen, niet een ander aanzien? Maar eer wij die vraag beantwoorden, willen wij onderzoeken of de onderstelling juist is en of het Hof waarlijk van partijdigheid blijk heeft gegeven.

De Staten van Holland waren denzelfden dag, waarop zij de zaak van Buat en zijn medeplichtigen naar het Hof hadden verwezen, uiteengegaan, en hun raadpensionaris had zich den vrijen tijd, dien hij daardoor bekwam, te nutte gemaakt om naar Zeeland te gaan en daar voor het herstellen en in zee brengen van de duchtig gehavende vloot te zorgen. Hij keerde den 7den September thuis en zijn meesters kwamen den 15den weer bijeen. Hoever vonden zij de procedure intusschen gevorderd? Geen stap verder. Hooren wij wat D'Estrades, den 9den, daarover aan zijn hof had geschreven: „Le procès de Buat va fort lentement.... Quoique les Etats ayent procédé par la voye du Fiscal contre Kivit et Van der Horst, qui ont été accusez par le Buat, néanmoins on agit avec tant de lenteur, qu'il paroît que les uns et les autres sont protégez secrètement [1]).” De gezant drukt zich gematigd uit. Had hij de notulen van het Hof mogen inzien, zooals ons thans vrij staat, hij zou stouter gesproken, en gezegd hebben dat men Van der Horst en Kievit opzettelijk had laten ontsnappen. Hoort hoe de zaak zich had toegedragen. Den 31sten Augustus had de raadsheer Fannius, een neef van De Witt [2]) en om zoo te zeggen zijn creatuur en zijn geestverwant, aan zijn ambtgenooten in bedenking gegeven of men niet, „daer toch Buat in hechtenis was genomen, ook in regard van zijn twee medebeschuldigden mede de captura zoude kunnen beginnen.” In omvraag gebracht, verklaren zich voor zijn voorstel slechts twee, Van Dorp en

1) D'Estrades, t. IV, p. 450, 454.

2) Door zijn huwelijk met Catharina van Sypesteyn, dochter van Geertruid van den Corput, de zuster van De Witt's moeder. Zie Balen, Beschr. van Dordrecht, blz. 1022.

Pauw; de overigen verkiezen te wachten totdat de dag, waarop de beschuldigden geciteerd zijn, de 6de September, verstreken zal wezen; en aldus wordt besloten. Maar den 2den September krijgt Van Dorp toch gedaan, dat men ten opzichte van Van der Horst den dag anticipeeren en hem reeds tegen den volgenden ochtend citeeren zal. Dien volgenden dag verschijnt niet Van der Horst, maar komt de boodschap van hem in, dat hij de citatie ontvangen heeft. Den 4den verschijnt hij weer niet, maar in zijn plaats de oud-burgemeester Verschuer van Rotterdam, met de tijding, dat Van der Horst zich „geretireerd" heeft. Onmiddellijk wordt nu tegen hem mandement crimineel verleend. En zoo geschiedt ook tegen Kievit, als de 6de voorbijgaat zonder dat hij zich aanmeldt [1]).

Onderwijl hadden de heeren zich bezig gehouden met het lezen van de stukken tot de zaak behoorende, en eerst na veertien dagen daarmee verdaan te hebben hervatten zij den 13den het verhoor. Zij waren toen zeven in getal. Het Zeeuwsche lid Ockerse bleef afwezig tot op den 20sten der maand, en Van der Graaf was van het deelnemen aan de procedure geëxcuseerd geworden.

Met het noemen van dien naam Van der Graaf, roep ik zeker bij menigeen de herinnering aan een ergerlijk feit voor den geest, door Van Lennep in zijn roman met levendige kleuren geschilderd, naar de teekening die Tydeman er van ontworpen had. Voor hen, die zich dat tafereel niet herinneren, herhaal ik wat Tydeman er van gemaakt heeft, in zijn eigen woorden.

„Een wonderlijk en ongelukkig toeval (of een duivelsche intrigue) had Buat beroofd van een rechter, die zeker hem niet mede ter dood veroordeeld zou hebben. De raadsheer Van der Graaff (vader van Jacob van der Graaff, van Juni 1672) een dier dagen uit de Hof-vergadering komende, werd, in het voorbijgaan van de gevangenis van Buat, verzocht even bij dezen te komen, die hem verlangde te spreken. Denkende dat die hem iets te verzoeken of te klagen had, de gevangenis betreffende, gaat hij bij hem boven, vindt Buat ongesteld, maar die zich bevreemd toont over dat bezoek en ontkent naar hem gevraagd te hebben. Nu wisselt Van der Graaff met Buat eenige onbeduidende woorden in presentie van den cipier en gaat weer heen, niets ergs vermoedende. Maar weldra wordt in de courant van Johannes Naeranus vermeld, dat een der raadsheeren zich niet ontzien had

1) Vgl. Brieven van De Witt, dl. II, blz. 349.

den gevangen Buat te gaan bezoeken en dus zich blijkbaar partijdig had betoond. Van der Graaff wordt hierover onderhouden door het Hof en verhaalt de zaak eenvoudig zooals ze gebeurd was. Maar nu begreep men toch dat hij zich van de verdere cognitie over de zaak diende te excuseeren. Zoo was de stem die wellicht op Honert of een ander invloed had kunnen hebben, voor Buat verloren — en Buat ging ter dood; — maar ik denk toch dat in het huis van den raadsheer Van der Graaff van tijd tot tijd wel eens sprake zal geweest zijn van hem en van den valschen trek, dien men te zijnen opzichte aan den raadsheer gespeeld had" [1]).

Zoo als ik zeide, dit verhaal is van Tydeman afkomstig: aan geen schrijver van vroeger tijd kan hij het geheel of gedeeltelijk hebben ontleend; althans ik heb bij niemand vóór hem iets er van gelezen. Hij moet het hebben geput uit de stukken van het proces, die hij, volgens zijn eigen zeggen [2]), eens op een langen voordenmiddag ten huize van een der toenmalige raadsheeren heeft mogen doorzien en excerpeeren. Zijn bron is dus onverdacht, en zijn nauwkeurigheid is bekend en schijnt de juistheid van zijn verhaal voldoende te waarborgen. Niemand, die na hem geschreven heeft, heeft dan ook geaarzeld het onveranderd over te nemen. Toch moet ik verklaren dat het in een paar hoofdtrekken onjuist is en afwijkt van hetgeen uit de echte stukken blijkt.

Het is namelijk niet waar, dat Van der Graaff door een valsche boodschap verraderlijk naar de gevangenis van Buat gelokt is. Hij is er uit eigen beweging heen gegaan, en Buat heeft ook geen verbazing over zijn komst aan den dag gelegd.

Het is ook niet waar, dat men op grond van dat bezoek hem gedwongen heeft zich van de verdere cognitie te excuseeren. Integendeel hij is daarvan op zijn verzoek en op zijn aanhouden verschoond.

Ziet hier hoe de zaak zich werkelijk heeft toegedragen.

Den 7den September bracht de raadsheer Pauw in het midden, „dat hy hoorde datter qualyk soude mogen gesproken worden, dat hy hem soude inlaten omme te wesen over de besoignes ende de judicature van den heere Buat." Hij geeft geen reden op, maar die is licht te raden: hij was neef van den heer Pauw, heer van Carnisse, die met de moeder van Buat's vrouw hertrouwd

---

1) Bilderdijk, Gesch. des Vaderl., dl. IX, blz. 281.
2) Ib. dl. IX, blz. 280 (1).

was. Wij weten hoever men in dien tijd het neefschap en het zwagerschap uitstrekte. Zijn ambtgenooten zagen daarin echter geen reden om hem te excuseeren. Van der Graaff schijnt zich in de discussie niet gemengd te hebben; Nierop en Goes hadden de beslissing aan Pauw zelven willen overlaten. Toen deze zaak was afgedaan, nam Van der Graaff het woord en vroeg: „of hy oock niet en soude behooren te werden geexcuseert ten reguarde hy metten Heere van Carnisse was achterzusters en broeders kinderen." De notulen zwijgen van wat daarover geadviseerd is, en vervolgen aldus: „Mede bekent gemaeckt synde, dat de Heer Van der Graaf op de Voorpoorte ende oock bij den Heer Buat was geweest," wordt daarover, in het afwezen zoowel van Pauw als van Van der Graaff gedelibereerd. Sixty, Nierop, Van den Honert kunnen hem niet excuseeren; Goes, Fannius, Dorp ook niet, maar wenschen hem toch bekend te maken „de geruchten die der werden gespargeerd van dat hy buyten kennisse van de Heeren van den Rade op de poorte by den Heere Buat was geweest; dat de Heeren van den Rade daeruyt noyt eenig quaet achterdencken hadden genomen, dat sy hem oock gaerne daerinne de hant wilden bieden, dat de sinistre suspiciën ende archwaen, die daeruyt soude kunnen worden opgenomen, soude mogen worden wechgenomen etc." — „et ita conclusum." Van der Graaff, met Pauw weer binnengekomen, verhaalt op verzoek het voorgevallene, en neemt aan het op schrift te stellen. Hij wordt opmerkzaam gemaakt, „dat hy evenwel dient te dencken op middelen omme deselve quade geruchten te doen cesseeren."

Zijn schriftelijk relaas, dat onder de processtukken berust, luidt letterlijk als volgt:

„De ondergeschreven [1]) den 27sten Augusty 1666 lestleden op de expresse beschryvinge van den Hove van Haerlem naer den Hage sich begeven hebbende omme nevens d'andere beschrevene Heeren, noch staende de groote vacantie, te vaceren totte besoignes tegens den Heere Kievit mettet gevolge van dien, is daechs daeraen na de middagh, gaende voorby de Voorpoorte na seeckere plaets daer

1) In het brouillon van dit stuk, of liever in het stuk zooals Van der Graaff het indiende, niet in het afschrift onder de processtukken bewaard, komt uitgeschrapt de volgende aanhef voor: „De ondergeschrevene heeft genoechsaem van de beginne van syn jegenwoordige bedieninge geweest commissaris van de Voorpoorte van den Hove. Ende ingevolge van dien d'opsichte gehadt opt tracteren van de gedetineerden ende gegyselden aldaer, deselve oock somwylen gaende visiteren om te verstaen off daer oock siecken off clachten waren, waerinne by den Hove voorsien diende te werden. Ende den 27sten Augusti lestleden etc."

hy verwacht wert, indachtich geworden aen de gevangenen, ende onder anderen dat hy buyten den Hage synde hem was geseyt dat den Ritmeester Buat soo swack was, dat men hem sittende overeynde achter tegens de rugh most vast houden. Waarover achterwaerts getreden aen de voorsz. Voorpoorte geklopt, ingelaten ende op de examineercamer gegaen synde, heeft den cypier aldaer by hem ontboden ende gevraecht hoe 't op de poorte mette gevangens ende Buat was, seggende den cypier: „Al wel;" waerop geantwoort synde, dat nochtans geseyt wiert sieck te syn, den voorsz. cypier daerop seyde: „Neen, mynheer die kan het selfs sien"; den ondergeschreven buyten syn voorige intentie van by Buat te gaen, ofte by yemant ter werelt daertoe versocht te syn directelyck ofte indirectelyck, heeft geseyt: „Wel cypier, als soude bovengaen, soo most gy selfs medegaen ende soo lang boven by blyven totdat weer affgae" [1]). Ende syn alsoo tsamen de trap opgegaen tot aen de giolen, daer een gevangen off twee sat van den officier van den Hage, die den ondergeschreven aensprack, gelyck na alle apparentie de andere gevangens ende gyselaers mede aengesproken soude hebben, bijaldien hem de tyt overig waer geweest. Ende van daer voorts opgaende na de camer, daer de voorsz. Buat was gelogeert, heeft, in presentie van den voorsz. cypier, die dicht aen syn rechtersyde stont, gevraecht: „Mons. Buat, hoe is 't? Hebbe verstaen dat ghy niet wel waert"; hy, Buat, met 't ophalen van de schouderen begon te clagen over syn ongeval; daerop de onderschreven hem interrumperende antwoorde: aldaer om syn clachten te hooren niet gecomen te syn, dat hy daerna tyt genoech soude hebben om daerover gehoort te werden. Ende alsoo het daer seer stonck na tabacq, soodanich dat het daer seer benaut was, seyde den ondergeschreven voor syn vertreck, dat de soldaet, die aldaer in de camer was, soo stinckende tabacq en niet behoorde te drincken, ende aen den soldaat, dat, als hy tabacq wilde drincken, dat hy onder de schoorsteen most gaen om sulcken stanck voor te komen. Ende is alsoo metten selven cypier van daer gescheyden, sonder eenige discoursen metten voorsz. gedetineerde te houden, syn sake eenichsints concernerende, daer hy oock geen de minste kennisse van hadde, alsoo uit den Hage was geweest, ende geen stucken, Buat's saecken concernerende, oyt hadde gesien, twyffelende off op t afscheyt den voorsz. Buat seyde: „Mijn groetenisse

1) In het brouillon is hier uitgeschrapt: „Ick heb hem niet te seggen."

aen de vrouw van Carnisse." Presenteerende 't selve des noots ende des versocht synde nader met solemnelen eede te confirmeren ende bevestigen."

Een verklaring van den cipier, in dato 8 September, bevestigt, voor zoover deze getuigen kan, de juistheid van het relaas.

Na het gehoord te hebben zijn allen van oordeel, dat zij er genoegen mede kunnen nemen en niet behooren te vorderen dat Van der Graaff het beëedigt. Verreweg de meesten zijn ook niet genegen hem deswegens van de besoignes te excuseeren. Alleen Fannius, de neef van De Witt, meent, „dat het best voor hem waer, dat hy hem selven van de voorsz. besoignes excuseerde"; en Van Dorp, de waarnemende president, acht het ook „bedenckelyck, of het voor denselven heere dienstich was dat hy, om alle ombrage wegh te nemen, hem van de voorsz. besoignes selver sochte te excuseeren." Het einde was, dat Van der Graaf werd aangezegd, dat zijn ambtgenooten zich van zijn sinceriteit overtuigd hielden en hem wegens het gebeurde niet inadmissibel achtten, „doch dat hy selver moste bedencken wat best daerinne voor hem gedaen."

„Waerop de Heer Van der Graaf, de Heeren van den Rade bedanckende van dat sy syne verclaringe soo wel hadden opgenomen en haer voldaen hielden van syn sinceriteit in de voorsz. acte, heeft daerop blyven insisteeren, dat hy om syne gerusticheyt van de voorsz. besoignes mochte werden geexcuseert." Is goedgevonden, „dat hy hem hierop tot 's anderen daechs soude bedencken."

Den volgenden dag, den 19den September, „is wederom gedelibereerd op de excuse van den Heere Van der Graaf, die daerop als noch ernstich insisteerde. Ende is daarop goetgevonden aen syn Ed. te leveren acte, strekende tot maintien van deszelfs reputatie ende goeden naam en faam."

Vergis ik mij, of is met deze toedracht van zaken het vermoeden van Tydeman, dat hier een duivelsche intrigue gespeeld werd, onbestaanbaar? Mij komt het voor, dat Van der Graaff werkelijk gezondigd heeft door den gevangene een bezoek te brengen; dat de staatsgezinde partij van dien misstap gebruik heeft gemaakt om zijn onpartijdigheid, die buitendien wegens zijn politieke gezindheid en zijn vriendschapsbetrekkingen verdacht was, in twijfel te trekken, en dat hij, de bange en zelfzuchtige man, zoodra hij zag dat zijn „gerusticheyt" er mee gemoeid was, ijlings de wijk heeft genomen. De staatsgezinde

leden van het Hof maakten het hem zeker gemakkelijk zich te excuseeren; maar had hij, uit liefde voor het recht of uit belangstelling in den beschuldigde, aan de besoignes deel willen nemen, er was niets en er was niemand die hem dat zou hebben belet. Als dus iemand in dezen te beschuldigen is, is het ongetwijfeld Van der Graaff zelf in de eerste plaats.

Maar ik wil niet achterhouden wat tot zijn verschooning dienen kan. Ware hij niet zoo haastig geweken, hij zou in moeilijkheden zijn gekomen. In de „Rotterdamsche Zee- en Post-tijdingen", een courant die maar kort heeft bestaan en waarvan slechts enkele losse nommers bewaard zijn gebleven [1]), had een bericht gestaan, (volgens de getuigenis van den courantier aan het Hof, hem uit Rotterdam bezorgd [2])) betreffende het verdachte bezoek van den raadsheer Van der Graaff aan den gevangen Buat. Dat courantenartikel baarde veel opzien in den lande, en werd zelfs in de vroedschapscolleges van sommige steden besproken. Althans in de notulen van den Oud-Raad van Dordrecht vond ik aangeteekend, dat dit daar mede het geval was geweest. Daar werd den 11den September, des daags nadat Van der Graaf voor goed geëxcuseerd was geworden, over zijn bezoek aan den gevangene gehandeld en na deliberatie besloten, dat de afgevaardigden van de stad ter dagvaart zouden „laboureeren, dat de voorn. Van der Graaf mocht worden gelast zich van de judicature van denselven Buat absolutelyck te onthouden" [3]). Zijn voorgevoel had hem dus niet

1) Ongelukkig is het nommer met het bericht betreffende Van der Graaf's bezoek aan Buat niet tot ons gekomen. Zie over de geschiedenis van dit nieuwsblad: Mr. W. P. Sautijn Kluit, in de Handel. en Mededeel. van de M. d. N. Letterkunde, 1878.

2) De courantier, Joh. Naeranus, werd den 11den September door het Hof gehoord. Hij verklaarde o. a. (en dit is het eenige wat ons van zijn verhoor aangaat) „dat hij het advys van 7 September uytten Haghe heeft uyt een brieffken 't welcke hy meynt niet in den Haghe maer tot Rotterdam geschreven te syn." Hem werd ten slotte gelast „dat hy hem in toecomende soude onthouden van oyt diergelycke dingen, de besoignes ende de personen van den Rade rakende, in de couranten te stellen, off dat zy genoodsaeckt souden syn, daerinne nader te voorsien.

4) Ik laat de resolutie hier in haar geheel volgen: „Op het gerapporteerde, dat de heer Jacob van der Graeff, Raedt Ordinaris in den Hove van Hollandt, sich vervordert heeft, buyten kennisse ende sonder voorgaende permissie van den selven Hove, een particuliere ende secrete visite te geven aen den Ritmeester Buat, jegenwoordich gedetineert werdende op de voorpoorte in den Hage, is, naer voorgaende deliberatie, goet gevonden ende verstaen, dat de Heeren H. E. A. gedeputeerden, gaende ter dachvaert, zullen werden versocht ende gelast, gelyck deselve versocht ende gelast werden by desen, omme dienthalven met d'Heeren van de Ridderschap, van Delft ende andere voorsittende ende cordate leden te corresponderen, ende de saecken daerhenen te dirigeren, ten eynde denselven Raetsheer van der Graeff, mitsgaders

bedrogen. Ware hij op zijn post gebleven, zijn gerustigheid zou er bij geleden hebben.

Dat de meesten zijner ambtgenooten hem ongaarne vrijstelden van een rechtzaak, die ook hun kwalijk aanstond, houd ik voor gewis. Hoe anders te verklaren, dat zij eenige dagen later een partijgenoot of geestverwant van Van der Graaff, den Zeeuwschen raadsheer Ockers, die bij het arresteeren van het vonnis gestemd heeft, zooals men reden heeft te vermoeden dat ook Van der Graaff gestemd zou hebben [1]), weigerden op zijn verzoek te ontslaan, ofschoon hij als motief opgaf dat hij de examinatiën niet had bijgewoond, en daarom „hem van dese sake wenschte te excuseren, als syn gemoet daermede niet connende voldoen." Ik weet deze schijnbare inconsequentie alleen dan te verklaren, als ik mag aannemen dat de heeren slechts noode Van der Graaff hebben ontslagen, omdat hij er zoo ernstig op aandrong en omdat zij zelf zagen dat er gegronde reden toe bestond.

De procedure, die zonder zijn medewerking werd voortgezet, leverde zooals ik reeds gezegd heb, niets belangrijks meer op. Buat herhaalde in de verhooren voor het Hof, wat hij voorheen

den voorn. Buat, ieder apart mogen werden gehoort op het subject ende de particulariteyten van den voors. clandestine aenspraeck ende conversatie onderlinge gehouden, omme daerop vervolgens met vigeur soodanich te werden gedisponeert, als naer ondervindige van saecken sal wesen gerequireert; des dat de gem. Heeren gedeputeerden in allen geval sullen laboureeren, dat den voorn. Van der Graeff moge werden gelast, sich van de judicature van denselven Buat ende van degene die aen hetselve delict medeplichtich syn, absolutelyck sal hebben te onthouden, ten ware hy, Raetsheer van der Graeff, sich daervan albereyts vrijwillich mocht hebben geexcuseert, ende behoirlycke ontslaginge becomen." Bij een andere, maar met het bovenstaande nauw verbonden resolutie van denzelfden dag, werden de gedeputeerden, op grond der cabalen tot omverwerping der regeering en der vrijheid, verzocht met de welgezinde steden goede correspondentie te houden, en „met alle bedencklycke wegen ende middelen te stuyten ende te weeren al tgene tegens de jegenwoordige forme van de regeringe ende tot veranderinge van deselve ondernomen soude mogen worden," en eindelijk te bezorgen, dat allen, die zich aan correspondentie met den vijand of aan complotterie schuldig hebben gemaakt, „vigoureuselyck naer meriten gestraft ende anderen ten exempel gecorrigeert mogen werden, sonder eenige dissimulatie ofte conniventie, nochte oock aenschou van perzoonen ende qualiteyten te maecken." — In de vroedschap van Rotterdam werd insgelijks besloten aan te dringen op vigoureuse justitie. In Kievit's plaats was daar Van der Aa naar Gecommitteerde Raden afgevaardigd.

1) Als Zeeuw was hij buitendien een verspieder der Hollandsche heeren. Den 6den October besloten de Staten van Zeeland, dat hun afgevaardigden ter Staten-Generaal „oock konden spreken met den Heer Raedsheer Ockers, om door dien weg tot de noodige opening en kennisse [van het proces tegen Buat] te konnen geraecken, gevende daervan telckens spoedige advertentie aen dese Provintie" (Notulen Zeeland, blz. 342).

aan Gecommitteerde Raden had bekend, met geringe en weinig beteekenende wijzigingen. De heeren maakten hem het verzwijgen van wat hij meer had kunnen zeggen, niet moeilijk. Toen hij op de vraag: „of hij niet wist wie degenen waren, met wie Kievit en Van der Horst ruggespraak en correspondentie hielden," geantwoord had, „daarvan geen kennis te dragen," drongen zij niet verder bij hem aan, maar gingen tot een ander onderwerp over. Van al degenen, die hij reeds voor Gecommiteerde Raden had genoemd, als eenigermate in de zaak betrokken, de heeren uit Haarlem b. v., Van Tilt en Fagel — die, volgens het zeggen van Willem III, ten aanhooren van Huygens [1]), wel degelijk met de plannen van Buat bekend waren — en den heer van Zuilesteyn, te wiens huize en in wiens bijzijn hij bekend had met Kievit en Van der Horst geconfereerd te hebben — van hen en meer anderen werd niemand in verhoor genomen. Ook de vrouw van Buat niet, hoewel zij haar man voor secretaris bij de heimelijke correspondentie gediend had. Alleen de heer van Odijk, zoon van den heer van Beverweerd en dus zwager van Arlington, werd toegelaten om zich van de op hem gevallen verdenking te zuiveren — maar op zijn eigen aanbod, of liever op zijn verzoek [2]). Nog vreemder. Toen Van Dorp den 15den September het vrij onschuldige voorstel deed, om aan de heeren Staten in bedenken te geven, of zij de uitlevering van Van der Horst en Kievit, die gezegd werden in de Spaansche Nederlandon te vertoeven, niet van den gouverneur Castel-Rodrigo zouden vragen, werd dit slechts bij meerderheid van stemmen aangenomen: Sixty en Nierop waren er niet voor [3]).

Kan het ons verwonderen, dat de Staten van Holland, toen zij den 15den September weer bijeen waren gekomen en vernamen hoe het met de procedure stond, begrepen dat de ijver van het Hof wat aangevuurd diende te worden? Dagelijks kwamen nieuwe voorbeelden aan den dag van partijschap die tot landverraad oversloeg. De ramp aan het Vlie, waar, den 19den Augustus, 140 meest rijk beladen schepen door den vijand in brand waren gestoken, werd geweten aan een uit den dienst ontslagen en voortvluchtigen Hollandschen scheepskapitein, die den Engelschen tot loods had gediend. Dirk van Ruyven, van wien ik reeds

1) Zie mijn aanteekening op Droste, Overblijfsels van Geheugchenis, blz. 520.

2) Den 22sten September. Hij zuiverde zich wel, maar werd toch verzocht bij de hand te blijven.

3) De Staten gaven aan het voorstel van het Hof gevolg: zie hun resolutie van 15 September, blz. 6.

gewaagde, die in der tijd wegens verraderlijke correspondentie slechts met ballingschap was gestraft geworden, werd juist dezer dagen op nog veel snooder verraad betrapt. Dit laatste feit gaf aanleiding dat de Staten, den 17den September, over de noodzakelijkheid om diergelijke misdaden met kracht en gestrengheid tegen te gaan beraadslaagden, en ten slotte het besluit namen, het Hof te ontbieden en aan hetzelve onder het oog te brengen „de enormiteyt van de feiten en delicten door den Ritmeester Buat begaen, mitsgaders de zware gevolgen uit zoodanige zaken voor den Staet te apprehendeeren staende, indien zoo hooge crimina niet met de vereischte vigeur naer de wetten zouden werden gestraft, met serieuse recommandatie dat zylieden in dezelve zake als mede in die van Johan Kievit en Ewout Van der Horst en alle andere die insgelijks daeraen schuldig mochten worden bevonden, wilden procedeeren met de vereischte vigeur en met alle doenlijke promptitude."

Zietdaar de eigen woorden van de resolutie. Wie zal zeggen, dat de Staten inbreuk maakten op de onafhankelijkheid der rechtspraak, indien zij zich werkelijk bepaalden tot hetgeen dit besluit inhoudt? Het is immers in het wezen der zaak hetzelfde als wat tegenwoordig de regeering doet, zoo vaak zij het Openbaar Ministerie gelast een misdrijf, dat zonder haar bemoeiing ongestraft zou gebleven zijn, te vervolgen? Langs anderen weg jaagt zij dan hetzelfde doel na, omdat de rechterlijke organisatie van thans een andere is dan die van voorheen. En dat de raadpensionaris, die uit naam der Staten het woord voerde en in hun tegenwoordigheid de raadsheeren toesprak, de palen niet te buiten is gegaan, blijkt uit de notulen van het Hof, waarin de korte inhoud van zijn rede met enkele losse woorden aldus staat opgeteekend:

„Is by den Heere Raetpensionaris in 't lange gededuceert, dat, hoewel alle subjecten van desen staet, ende zoo veel te meer diegene, dewelcke mede participeerden aen de vergaderinge, gehouden waren haer te onthouden van alle correspondentie mette vyanden van desen staet etc. — Den Heeren van den Rade overgelevert een brief van Davitson, in dato den [31] Augusty, daerbij bleeck dat de Coninck van Engelandt noch niet en desisteerde om te urgeren dat dese staet yemant in Engelandt soude senden om met hem separatelick sonder Vranckryck te handelen. — „Cher amy, nous avons faict un grand party pour la paix, et par conséquent pour mon petit maistre, qui l'emporte de haute

lutte sur l'autre party etc." — De onheylen van de slappe justitie. — Dat de Heeren souden hebben te oordeelen na de wetten ende niet van de wetten. Enfin, datter eene prompte ende vigoureuse justitie mochte werden gedaen, sulcx als de Heeren, volgens de wetten, in goede justitie ende tot conservatie van den welstant ende ruste van den Lande, bevinden souden te behooren.

Daerop by den Heere van Maesdam, uytten naem van den Rade, eerst de Heeren Staten bedanckt synde voor de eere, die den Hove werde gedaen om haer de voorsz. communicatie ...., verhaelt in wat vouge ende vigilantie in de voorsz. sake was geprocedeert, ende dat sij niet en souden nalaten met allen yver ende vigeur daerinne voorts te procederen, ende sulcx te statueren, als zij in goede justitie volgens de wetten deser landen tot welstand van den Lande souden bevinden te behooren."

Het trekt onze aandacht, dat zoowel de Staten in hun resolutie als de raadpensionaris in zijn toespraak niet alleen tot snel en streng vonnissen aansporen, maar ook op de enormiteit der begane delicten wijzen. Dit laatste schijnt oppervlakkig een overschrijding van de grens, die de staatsmacht van de rechterlijke macht onderscheidt. Maar houden wij in het oog, dat de Staten, door hun Gecommitteerde Raden, de zaak zelf hadden geïnstrueerd, en dat de raadpensionaris persoonlijk aan die instructie deel had genomen, dan kunnen wij begrijpen, dat zij zich bevoegd achtten, de slotsom van hun bevinding uit te spreken en met enkele redenen te omkleeden.

In alle geval, hoe men ook over deze aanmaning oordeelen moge, zooveel is zeker dat zij op de heeren van het Hof geen diepen indruk heeft gemaakt. Van den ijver en vigeur, waarmee zij, bij monde van hun president, de Staten beloofd hadden te procedeeren, is vooreerst niet veel te bespeuren. Den 20sten besloten zij den beschuldigde nog eens op enkele punten te hooren en „met nader examen", d. i. met de pijnbank te dreigen. Zoo dit geschied is, heeft de bedreiging niets uitgewerkt. Den 22sten werd dan ook in overweging genomen, of men al dan niet tot het scherper examen zou overgaan. Slechts een der acht aanwezige heeren sprak er voor, Fannius, en wel in dezer voege: „soude hem tot nader examen brengen, om eigenlijk te weten wat hij te Antwerpen met Silvius verhandeld heeft, als mede wie zijn complicen zijn. En als de Heeren daertoe niet en souden kunnen verstaen, dat men dan de sake terstond behoorde af te doen." Beide voorstellen werden verworpen. Men was van gevoelen dat

er ook met scherper examen niets uit den gevangene te trekken zou zijn. Men verkoos daarentegen de stukken nog eens te examineeren.

Van dat vernieuwde onderzoek der stukken staat niets in de notulen aangeteekend. Wat het Hof van 22 September tot 4 October aan de zaak gedaan heeft, blijkt niet.

De heeren Staten werden ongeduldig, — ik geef te bedenken of zij er reden toe hadden. Den 2den October namen zij de zaak nog eens in beraad en kwamen tot de volgende resolutie:

„In achtinge genomen zynde, dat de feyten en delicten by den Ritmeester Buat en zyn complicen geperpetreert, voor soo veel haer Ed. Gr. Mo. albereyts uyt de confessie van denselven Buat, mitsgaders uyt de minuten van desselfs missiven en andere stucken hebben konnen afnemen, van soodanigen dangereusen gevolge zyn, dat byaldien daerjegens niet met behoorlyke promptitude, vigeur ende vereischten naedruk werde geprocedeerd, ende soo hooge crimina, naer de dispositie van de wetten ende placaten van den Lande, ten uyterste gestraft, te beduchten staet dat daaruyt veel ongemacken voor den Staet souden komen te ryzen, die aen deselve in tyden en wylen een irreparablen slag souden konnen toebrengen: Is na voorgaende deliberatie goedgevonden ende verstaen, dat de enormiteit van de voorschr. delicten ende de consequentie, die by ontstentenisse van een severe administratie van justitie van deselve met reden te beduchten staet, door Commissarissen van haer Ed. Gr. Mo. alsnog aen den Hove op het krachtigst sal werden gerepresenteerd, met ernstige recommandatie dat deselve daerop behoorlycke reflectie willen maken ende speciaal bevel dat de Raden haer in desen praecise naer de wetten en placaten sullen hebben te reguleeren, zonder daervan in de sententie van de voorn. Buat en andere zyne complicen eenigszins te deflecteeren, dewijl haar Ed. Gr. Mo. niet als met de hoogste onaangenaemheyt haer van derselver rechtmatige verwachting in desen gefrustreerd zouden konnen sien."

Voor ik verder ga, moet ik opmerken dat, toen deze resolutie viel, De Witt reeds sedert dagen afwezig was. Hij had zich den 27sten September, nadat de tijding van den grooten brand van Londen hier ontvangen was, naar de vloot gespoed en bij De Ruyter aan boord begeven, in de hoop dat onze scheepsmacht, onder zijn beleid, in staat zou wezen om van de ontzetting, die aan de boorden van de Theems moest heerschen, gebruik te maken en den vijand een slag toe te brengen — gelijk aan dien,

welken hij van onze hand, door Cornelis de Witt bestuurd, in het volgende jaar bij Chatham heeft ontvangen. De Witt was dus afwezig, en hij keerde niet terug dan nadat het vonnis tegen Buat geveld en ten uitvoer gelegd was. Het gaat niet wel aan, hem desniettemin verantwoordelijk te stellen voor hetgeen de Staten intusschen hebben besloten. Ik doe dit opmerken omdat Tydeman, en op zijn voorbeeld anderen, „postuleeren, als bij een wiskundig betoog, dat Jan de Witt in dezen tijd, en dus ook in het geval van Buat, was de Staten van Holland", en dat bijgevolg „aan hem de dood van Buat moet geweten worden [1])." Niets is roekeloozer dan deze praemis en deze gevolgtrekking. Wie de geschiedenis van het stadhouderlooze bewind van nabij en in de bijzonderheden kent, kan getuigen dat, ja, de raadpensionaris veel vermocht wanneer hij bedoelde wat ook de meerderheid der Staten wilde, maar dat hij zijn afhankelijkheid gewaar werd zoodra hij in strijd met de meerderheid zijner meesters iets naar eigen lust zocht door te drijven. Een absolute macht heeft hij nooit bezeten, en wat van Lodewijk XIV waar mocht zijn was het geenszins van hem; de Staten is hij niet geweest [2]). Is dus de algemeene regel, dien Tydeman stelt, onjuist, evenzoo de toepassing op dit geval. Wat De Witt dacht van de handeling van Buat, van de straf die hij verdiende en in het belang van het land ondergaan moest, stemde volkomen overeen met het gevoelen van de groote meerderheid der Staten, en wat hij in dezen gedaan heeft, heeft hij gedaan als hun minister volgens hun bevel. Slechts één bemoeiing komt voor zijn bijzondere rekening. Hij heeft, het is bekend, aan den waarnemenden president van het Hof een brief geschreven, dien hij in afschrift ook aan Fannius heeft gezonden, waarin hij verhaalt wat er tusschen hem en Buat was voorgevallen; maar die brief, die thans in de aanteekeningen op de nieuwe uitgaaf van Wicquefort's *Histoire des Provinces Unies* gedrukt staat, is niet meer dan de verklaring van een getuige; en dat zijn getuigenis gevraagd was, leert de aanhef van den brief, die ongelukkig in de uitgaaf is weggelaten [3]). Overigens heeft

1) T. a. pl., blz. 272/3.

2) In den brief, waarin De Witt, den 1sten Augustus 1672, zijn ontslag aan de Staten van Holland vroeg, zeide hij, met goede reden, dat hij in de sinistre opinie, die men tegen de regenten in het algemeen had opgevat, deelde „naer de mate van 't beleid ofte bestier der zaken dat aen de voorschr. mijne bediening vast is, of liever dat bij velen, door onkunde, gemeend wordt daer aen vast en(de) bij mij gebruikt te wezen."

3) De aanhef luidt aldus: „Gisteren is mij ter hand gecomen UEd's missive van

hij nooit zijn overtuiging verzwegen, dat het misdrijf van Buat bewezen en een zware straf waardig was, en dat een slappe justitie onder de gegeven omstandigheden de nadeeligste gevolgen voor den staat zou hebben. Bij elke gelegenheid heeft hij zich in dien geest uitgelaten en tot strenge toepassing der plakkaten vermaand [1]). Maar kan men zeggen, dat wie dit doet zich met de rechtspraak bemoeit? Alleen indien die vraag toestemmend beantwoord wordt, staat De Witt overtuigd van het misbruik, waarvan hij beticht wordt.

Ik keer terug tot de resolutie der Staten, die mij aanleiding heeft gegeven tot deze uitweiding over het gedrag van den raadpensionaris. Dat zij in scherper toon gesteld is dan de vorige, zal de aandacht van den lezer niet ontgaan zijn. Naarmate de slapheid der justitie duidelijker aan het licht kwam, moest de aansporing ook dringender worden. Maar waarom de tweede vermaning op andere wijze werd toegediend dan de vorige, waarom de heeren van het Hof niet nogmaals bij de Staten ontboden, maar ditmaal door commissarissen van wege de Staten bezonden werden, is niet zoo licht te vatten. Was het misschien om het eergevoel van het Hof te vleien? Ik laat dit in het midden. Zeker niet zonder voordacht werden slechts pensionarissen, en dus dienaars der regeering, niet regenten aangewezen om de commissie waar te nemen. Tydeman spreekt met een soort van minachting van „de personele comparitie der zeven pensionarissen." Hij heeft echter een kleine bijzonderheid over het hoofd gezien, die, had hij ze opgemerkt, hem bij zijn verwijt van dienst had kunnen zijn. Van ééne stad, van Rotterdam, ontbreekt in de bezending de pensionaris en compareert in diens plaats een regent, en wel een regent van naam, Adriaan Paets. Was dit toevallig of geschiedde het om goede reden? Ik vond het antwoord op die vraag in een blauwboekje van het jaar 1672, dat toegeschreven wordt aan den Rotterdamschen predikant Borstius [2]). Wij lezen daar: „Wat

den 1sten deser lesten maent; ende om UE. daerop naeder ende omstandiger te berichten" enz. Het overige in de aanteekening op Wicquefort, t. III, p. 256.

1) Naar aanleiding van een incident in deze zaak had hij reeds den 29sten Augustus aan den heer van Maasdam geschreven: „Ondertusschen schijnt het mij toe dat Gode de Heere de verborgen saecken miraculeuselyck doet aen den dag komen, ende wil ick hopen dat die genade de Heeren van den Hove meer en meer zal opwecken om met vigueur alles verder uyt te boezemen, ende oock voorts tot exempel ende afschrick van anderen oock spoedige ende condigne straffen te infligeeren aen diegenen die aen zoo pernicieuse correspondentiën schuldig zullen werden bevonden".

2) Verscheyden consideratien over den tegenwoordigen toestand van ons lieve

aengaet de saeck van Buat moet er alleenlyck dit uyt, dat wanneer de pensionaris Rudolphi [Mr. Gijsbert Rudolphi van Nideck] geconstringeert wert dat soude moeten naer den Haeg gaen om de executie van den Heer Buat te verhaesten, sulcks afsloegh ende seyde dat men de justitie syn vryen loop moest laten en die niet forceren door besendingen, doch heeft Paets dese commissie aengenomen." Indien dit bericht juist is, en het komt mij althans waarschijnlijk voor, dan is het zeer opmerkelijk, want het bewijst dat toen reeds het invloed oefenen van de regeering op de justitie in beginsel werd afgekeurd, al veroorloofden de partijen, de eene zoowel als de andere, het zich ook, zoodra het partijbelang in het spel kwam. Ook de Fransche graaf de Guiche is de tolk van dezelfde denkwijs, als hij, in zijn *Mémoires*, den Staten verwijt, dat zij de welvoegelijkheid zoo ver vergaten van het Hof tot gestrengheid tegen Buat aan te manen [1]).

Maar dit in het voorbijgaan. Het was de pensionaris van Holland's eerste stad, Vivien, van Dordrecht, die bij deze gelegenheid uit naam der Staten het woord deed. Ook van zijn aanspraak staan de hoofdpunten in de notulen van het Hof opgeteekend.

„Hoewel dat de Heeren Staten van Hollandt niet gewent en syn de Heeren etc. — Dat de Heeren Staten selfs informatie hadden genomen. — Dus de ruste van dese provincie te beschermen. — Eerst sonder communicatie, nader tegen de intentie van den staet heeft gehandelt met den viant van den staet. — Gehandelt met een gedeputeerde van den viant mondelinge op een andere plaets. — „Un grand party." — Om den Coninck te maecken de grootste Monarch van de werelt, 'twelcke niet en conde wesen sonder vercleyninge van desen staet. — Door de genade van God ontdeckt. — „Intimes amys et bons amys." — Niet om eene vaste, bondige vrede te maecken, maer om den Coninck van Engelandt te praevaleren. — Dat de Gedeputeerden door den Heere Buat syn geabuseert. Uyt den mont van den Raetpensionaris verstaen, dat men nyet en most dencken, dat men yet soude doen sonder Vranckrijck, dat hy dat terstont most afsnyden ende daervan niet hooren. Dat de handelinge van vrede, die met Engelandt was begonnen, daerom was afgebroken. —

Vaderland (n°. 6135 van Tiele's Bibliotheek van Pamfletten). Dat Borstius hiervan de schrijver zou zijn, wordt beweerd in n°. 6288, maar tegengesproken in n°. 6317.

1) Mémoires, p. 285. — Wicquefort, t. III, p. 263, legt die klacht in den mond der vrienden van Buat, en doet te recht opmerken, dat de Prinsgezinden en de Prins in persoon desniettemin op hun beurt juist hetzelfde deden.

Dat alle de geallieerden, die oock op Vranckryck.... — De Staten goetgevonden dese aensprake te doen om het groot gewichte, ende dat hetselve met eenparicheyt van stemmen soo was goetgevonden. — Na de wetten ende placcaten souden willen oordeelen.

Dorp: Dat de Heeren van den Rade wel meer saken van... — Een hooch attentaet tegens den dienst van den Lande. — Gelast van wegen de Heeren van den Hove te seggen, dat sy daerinne sullen doen als goede patriotten ende justicieuren toestaet te doen.

Vivien: Dat de Heeren Staten dese aenspraek niet hebben doen door eenige diffidentie. Sullen met aengenaemheyt verstaen dat...."

Ik erken dat de rede van Vivien, naar dit korte uittreksel te oordeelen, meer een acte van beschuldiging schijnt, dan een behoorlijke aanmaning om kort en goed recht te doen. Tot zekere hoogte moge zij haar verontschuldiging vinden in de laakbare slapheid van het Hof. Toch zou ik haar verdediging niet op mij willen nemen.

Na deze sommatie was langer talmen bijna niet mogelijk. De zaak was buitendien sedert dagen reeds in staat van wijzen. Den 5den October, den dag na dien waarop de pensionarissen de boodschap der Staten hadden overgebracht, gingen de raden over tot het opmaken van het vonnis. Hoe ieder hunner gestemd heeft, heeft Tydeman met een enkel woord vermeld. De notulen stellen mij in staat om zijn opgaaf aan te vullen met althans eenige der redenen, die zij voor hun gevoelen bijbrachten.

„Martis den 5 Octobris 1666.

Gedelibereert opte sake van Buat, jegenwoordich gedetineert.

Sixty: Aan de eene kant als men het simpel insiet ende de woorden neemt soo die liggen, ende dat men soude.... [1]). [Maar dat men na de opinie van alle criminalisten moet insien animum of intentionem operantis quae delicta distinguunt, dat het dan een ander aensien soude hebben; heeft daerop geparticulariseert al 'tgene hem te laste werd gelegt ende syne ontschuldiginge die hy daerop heeft gedaen: evenwel dat hij hem niet onschuldich kan oordeelen van hem soo verre in die saecke ingelaten te hebben.] — Soude hem niet straffen poena ordinaria perduellionis sed poena mortis proxima. Maer soude evenwel, eer hy hem desaengaende diffinitivelyck soude verclaren, off syn advys absolutelyck seggen,

1) De zin wordt niet geëindigd, is echter gemakkelijk aan te vullen. — Het tusschen [ ] gestelde staat in het oorspronkelijke op den kant.

gaerne alvorens mede hooren de consideratiën ende sentimenten van de andere Heeren, ende hoe dese saecke wierde opgenomen.

Segt naderhant: Soude hem gecondemneert hebben in eene eeuwige gevankenisse met confiscatie van goederen. Evenwel als waer soude wesen, dat hy soude geweten hebben, dat Engelandt met uytsluytinge van Vranckrijck soude hebben willen handelen, dat hy daermede soude kunnen verstaen tot de straffe des doods ende confiscatie. [Ende dat echter in syn voornemen voorsz. continueert, gelyck hem niet en is gebleken.... [1])].

Nierop: Na verhael van de sake etc., vint deselve geheel slorsich, ende dat hy hem vry verre in dese sake hadde ingelaten, ende dat hy niet en kan sien, hoe hy sal kunnen werden geexcuseert van een sware crimen. Evenwel dat hy gaerne mede alvorens eens wilde hooren de consideratiën ende sentimenten van de andere Heeren.

Naderhant, by den Heere Ockers geinsisteert synde dat de voorgaende Heeren haer nader souden willen verclaren op de straffe, die sy Buat souden infligeren, heeft d'Heer Nierop verclaert dat hy soude verstaen dat Buat heeft begaen crimen laesae majestatis.

Pauw: aedigit crimen ad 7 capita etc., die hy daerna ordentelick specificeert, ende verhaelt alle de woorden in de respective brieven vervat, daeruyt yet tot laste van Buat kan werden genomen, ende de remarques, die uyt syne confessie kunnen werden genomen. Komt daerna tot de solutiën die Buat daerop geeft, die hy mede redigeert tot 7 pointen, die hy oock alle particulariseert. Doet daerna instantie (?) om te overvoeren ende wech te nemen de solutiën, die Buat tot syne defensie opte voorsz. pointen geeft etc. — [Iudex nec sapientior nec prudentior lege esse debet.] — Soude hem straffen poena mortis et confiscationis bonorum.

Goes: Soude wel verstaen dat Buat hem verre in dese saecke heeft vergrepen; maer dat hy niet kan verstaen dat deselve soude hebben begaen crimen laesae majestatis, ende poena ordinaria daertoe staende soude kunnen gestraft werden. Soude hem gevangen houden soo lange als de oorloge duyrt, daerna bannen met confiscatie van goederen.

Ockers: [segt dat hy de examina noyt en heeft bygewoont, ende dat hy daeromme gaerne hadde geexcuseert geweest van in

1) De zin niet voleindigd.

dese saecke mede te opineren; evenwel dat de Heeren sulcx verstaende, hem die saecke niet en heeft willen onttrecken.] — Oordeelt dat hy een seer quade saecke heeft gedaen, ende daerinne hy oock latam culpam heeft begaen, die ten hoochsten strafbaer is; dat er sware misdevoiren begaen syn by Buat ende verscheyde crimina heeft begaen. Evenwel dat hy niet en heeft begaen crimen laesae majestatis. Soude hem niet kunnen met de doot straffen, maer evenwel gravi poena et mortis proxima.

Naderhant: soude noch niet kunnen verstaen tot de straffe des doots, maer dat men met meerderheid van stemmen most etc.

Fannius: [Heeft een quaet begin gehadt ende op een quade moer gelegen. 1e point, dat hy tegens expres verbot, by den Heere Raetpensionaris aen hem van wegen de Heeren Staeten gedaen, hem vervordert heeft overal uyt te roupen, dat men de vrede konde hebben als men wilde. 2. dat hy Vranckryck van desen staet heeft soucken te separeren, ende crimen laesae majestatis heeft begaen in het verbranden van de brieven, en die niet aen den staet te communiceren. 3. dat hem is aengesegt van wege den staet, datter geen apparentie was, dat men yemant van desen staet na Engelandt soude senden, ende dat hy de Engelschen alle hope daerop moste afsnyden; ende dat evenwel daertoe heeft gelaboureert omme 'tselve uyt te wercken.] — Soude hem straffen mette doot ende confiscatie van syne goederen.

Honert: [De brieven gelesen: „cher milord, nous avons faict un grand party" etc. — Communicatie mette vianden tot nadeel van den staet: dat die begaen crimen laesae majestatis, ende dat de Heeren Staten willen dat men oordeelt na de wetten ende ordonnantiën. — Een missive pour luy mesme. — Dat de conferentie door dit doen van Buat soo plotselinck in Vranckryck is afgebroken. — De waerschouwinge ende becommeringe van de Heeren Staten, ende dat sy den Hove hebben aengesegt dat sy na dat plac....] — Soude verstaen dat Buat heeft begaen een swaer crimen ende oock crimen laesae majestatis, hoewel niet in summo gradu; dat de andere Heeren oock verstaen hebben dat hy een swaer crimen heeft begaen, maer dat sy haer niet en hebben verclaert op de maniere van de straffe; dat hy de verclaringe van de andere Heeren daerop eerst wel eens nader wilde hooren, dat hy hem dan daerop nader soude expliceren.

Naderhant: soude hem mede straffen poena gladii et confiscationis bonorum.

Dorp: Dat Buat heeft begaen crimen laesae majestatis, dat

perduellio genaemt wert; dat hy malo animo heeft geattenteert tegens den staet, ende de ruste van dien heeft soucken te troubleren. — [Dat hy daermede dat hy seyt, dat de „bons amis" anders souden verandert hebben van sentiment, dat hetselve tot syn nadeel streckt, dewyle hy evenwel heeft willen voortgaen, al was het dat den Coninck daerby persisteerde; dat hetselve als een secreet most werden behouden.] — Soude hem straffen poena gladii et confiscatione bonorum.

Et ita visum".

Wij merken op dat slechts een der heeren, Van den Honert, gewag maakt van den aandrang der Staten, en dat nog maar in zoo ver als zij aan de verplichting hadden herinnerd om naar de wetten en plakkaten te vonnissen. Ook Pauw, zonder van de Staten te gewagen, beroept zich op de spreuk: judex nec sapientior nec prudentior lege esse debet, waarop De Witt had gewezen. Maar de plakkaten tegen de correspondentie met den vijand ten nadeele van den staat vorderden geen bepaalde straf; zij dreigden in het algemeen hen die er zich aan schuldig maakten met „gestraft te worden naar behooren, als fauteurs des vijands" [1]). Zoo begrijpen wij hoe de raadsheeren, ofschoon eenstemmig omtrent de enormiteit van het misdrijf, toch in de qualificatie er van en in de bepaling van de straf zoo uiteenloopen. Slaan wij acht op de staatkundige gezindheid, dan merken wij onder hen die voor de doodstraf stemden, buiten de bekende aanhangers der Staten, Van Dorp, Pauw en Fannius, twee stadhoudersgezinden, Van den Honert en Nierop, op. Dat Van Nierop tot de Prinsenpartij behoorde, kan daaruit worden opgemaakt, dat hij in 1672 een van de commissarissen was, die Willem III gebruikte om de magistraten in de steden, volgens de resolutie van den 27sten Augustus van dat jaar, buiten tijds te verzetten.

Het vonnis is bekend: het werd aanstonds in druk uitgegeven en staat overgedrukt, o. a. bij Aitzema. Het is breedsprakig en weidt uit over bijzaken, doch omschrijft in de resumtie den aard van het misdrijf bondig, geheel naar het inzicht der Staten, in deze termen: „Houdende alsoo met den vyand een tweederlei correspondentie, eene opentlyck en met kennisse van de Hooge Regeering, eene secretelyck en zonder kennisse en jegens expresse ordre en waarschuwinge van deselve, daerin gemelde Hooge

1) Zie inzonderheid het plakkaat van 21 December 1580, in het Groot Placcaatb., dl. I, blz. 1099.

Regeering wordt gedistingueerd van zijn zoogenoemde goede vrienden en wel geintentioneerde, en allenthalve getraduceerd en gecalumnieerd alsof zij den vrede niet en begeerde, omdat zij die op de ware gronden, volgens de tractaten en gemeene resolutiën van staet, en niet naar de fantasie van deze complicen, tot grootmaking van den vijand en nadeel van desen staet en desselfs geallieerden, betrachtte;... al hetwelck zijn zaken van zeer gevaarlijke inzichten en pernicieuse consequentie, waardoor de gemeente ontrust, de Hooge Regeering, soo buiten als binnen, verdacht, de geallieerden van den staet jegens denselven diffident gemaekt, de vijand van pretense divisie en partijschap en veranderinge in deselve regeeringe verwittigd en met de voornoemde abusive hope gevoed en in zijn genegenheid tot den oorlog geconfirmeerd, en dien ten gevolge de zoo gewenschte vrede tot nog toe na alle menschelijke apparentie terug gebleven is."

Dat op zulk een breede uitmeting van de schuld het vonnis des doods volgt, verrast zeker niemand. Wat alleen verwondering baart, is dat een rechtbank, die bij het vellen van het vonnis zich zoo zwaartillend en gestreng betoont, bij het procedeeren zoo slap en oogluikend te werk was gegaan. Deze inconsequentie, die natuurlijk slechts ten laste van enkele leden komt, was buiten twijfel het gevolg van de tusschenkomst der Staten en inzonderheid van de bezending der pensionarissen, waarbij Vivien het woord had gedaan. Op zichzelf beschouwd is zulke tusschenkomst van de regeering in een rechtzaak stellig af te keuren, mits de rechtbank, aan zichzelve overgelaten, haar plicht betracht. Doet zij dat niet, dan vloeit het eene kwaad bijna noodzakelijk voort uit het andere. Onzeker blijft het in dit geval wat de Staten eigenlijk hebben uitgewerkt; of zij een laakbare partijdigheid voor Buat en zijn factie door hun gezag hebben onderdrukt, dan wel een eerlijke overtuiging van zijn betrekkelijke onschuld verkracht hebben. In beide gevallen, maar vooral in het laatste, zijn de raadsheeren, die voor hun drang hebben gezwicht, niet te verontschuldigen. Immers de drang was geenszins onweerstaanbaar. Het misnoegen, waarmee de Staten dreigden, kon geen gevolgen hebben, die een man van eer en van geweten niet gelaten afwacht, als het er op aankomt zijn plicht te vervullen. De raadsheer, die een doodvonnis velt over iemand dien hij des doods niet schuldig acht, uit vrees van zich anders het ongenoegen der regeering op den hals te halen en van haar gunstbewijzen

verstoken te blijven, pleegt, voorwaar, nog een ander misdrijf dan een regeering die haar invloed op zulk een man aanwendt om een vonnis uit te lokken, dat naar haar overtuiging rechtmatig en noodzakelijk is [1]). En toch Tydeman en anderen, die op den splinter in het oog der Staten wijzen, laten den balk in het oog der rechters onopgemerkt.

Geheel anders dan in dit geval heeft eenige jaren later het Hof, toen ter tijd grootendeels uit nieuwe leden bestaande, zich gedragen in een soortgelijke zaak, welke zooveel punten van vergelijking met die van Buat aanbiedt, dat ik niet nalaten kan ze even in herinnering te brengen.

In 1693 werd de oud-burgemeester van Dordrecht, Simon van Halewijn, betrapt op een heimelijke correspondentie met de Fransche regeering, waarmee de Republiek in oorlog was. Het kwam uit, dat hij buitenslands met Fransche agenten geconfereerd en van hen vernomen had op welke voorwaarden de koning geneigd was vrede te sluiten, en dat hij, hoewel wetende dat Willem III die voorwaarden als onaannemelijk had afgewezen en nog bleef afwijzen,

1) In een blauwboekje van dien tijd komt een beschuldiging tegen den waarnemenden president Van Dorp voor, door Tydeman, dl IX, blz. 282 (1) overgedrukt, doch geen weerlegging waardig. Ernstiger schijnt wat Tydeman verder doet opmerken, aangaande het persoonlijk belang, dat Van Dorp bij het voldoen aan den wensch der Staten had. De zaak is deze: Van Dorp nam als oudste raadsheer (vgl. Bontemantel, uitg. Kernkamp, dl. I, blz. 158) de plichten van voorzitter van het Hof waar; den 16den September stelde de raadpensionaris aan de Staten voor, hem ook de tractementen en emolumenten aan de functie verbonden toe te staan; sommige leden wilden eerst het goedvinden hunner principalen inwinnen, en zoo werd de conclusie verschoven tot op den 5den October, juist den dag waarop het vonnis van Buat gearresteerd werd. Zeker die datum schijnt verdacht. Maar juist omdat het verdacht moest schijnen, zou het, meen ik, vermeden zijn, als de verdenking gegrond was geweest. Bovendien het gunstbetoon was niet groot. Als Holland zich niet om Zeeland had bekreund, zou het zeker al een jaar te voren Van Dorp president hebben gemaakt: hij was de aangewezen persoon als oudste lid en staatsgezind; hem thans, nu er na lang delibereeren besloten werd vooreerst geen president te benoemen, nevens de werkzaamheden ook de voordeelen toe te leggen, aan het ambt verbonden, kan nauwelijks als een gunst worden aangemerkt, en zou als loon niet geëvenredigd zijn geweest aan een zoo gruwelijk misdrijf als een onrechtvaardig doodvonnis. Hoogstens kan het in rekening komen voor een erkenning van zijn goede gezindheid en ijverige plichtsbetrachting. Eindelijk, er bestond ook geen reden om Van Dorp een lokaas voor te houden, want hij had zich van den beginne af gedragen gelijk hij zich tot het einde gekweten heeft. Tydeman verklaart dan ook uit de combinatie van data niets ten nadeele van den raadsheer te willen afleiden; onder een voorwaarde, die ik onvoorwaardelijk aanneem: „om niet lichtvaardig alles te gelooven wat op geen betere gronden verteld is ten laste van de rechters van Oldenbarnevelt."

desniettegenstaande op zich had genomen een partij in de Staten van Holland te vormen, ten einde den koning te noodzaken tot het zijns ondanks aannemen van zulk een vrede. De koning, die den beschuldigde door de Gecommitteerde Raden van Holland in hechtenis en in verhoor had laten nemen, liet hem vervolgens, ofschoon zijn misdrijf tegen de Unie gepleegd was, naar het Hof van Holland verwijzen. De Staten, door Zijn Majesteit van een en ander verwittigd, hechtten er ten volle hun goedkeuring aan, maar namen daarentegen geen genoegen met de trage en weinig strenge procedure van het Hof [1]). Zij begonnen met de heeren aan te bevelen „om daarin met zoodanigen vigueur, als de enormiteit van het voorsz. delict is vereischende, voort te procedeeren en de gerequireerde straffe naar de wetten en placaten van den lande te decreteeren". En sedert bleven zij toezicht houden en invloed oefenen op den gang van het proces, in gedurige ruggespraak met den koning. Dat zij en vooral Zijn Majesteit een gestreng vonnis, een doodvonnis wenschten, was een bekende zaak. Zij gingen zoover van te vorderen dat de sententie hun zou worden voorgelegd, voordat zij werd uitgesproken. Desniettegenstaande bleef het Hof zichzelf gelijk en veroordeelde tot eeuwigdurende gevangenis. De Staten zonden het vonnis aan Zijn Majesteit om advies. Zijn Majesteit zond het terug met de verklaring, „dat zijns oordeels de procedure bij het Hof in dezen gehouden, mitsgaders ook de voorsz. sententie, niet zijn geproportioneert naer de importantie en de merite van de zake noch naer de qualiteit van het delict", doch adviseerde niettemin dat men het Hof vrij zou laten het vonnis uit te spreken. De Staten vereenigden zich met dit gevoelen en lieten het Hof begaan.

Zouden zij in 1666 anders hebben gehandeld dan in 1693, indien het Hof zich toen even standvastig als later gehouden had?

Met zekerheid is op die vraag niet te antwoorden. Maar ik kan op een antecedent wijzen, dat grond geeft om te vermoeden dat in zulk geval de uitkomst dezelfde zou geweest zijn. De Witt had in 1655 over de sententie van zijn verraderlijken klerk en diens complice evenzoo geoordeeld als Willem III oordeelde over het vonnis van Halewijn. En hoe had hij zich toen daarover aan zijn vertrouwden vriend Nieuwpoort uitgelaten? „Ick vinde

---

1) Ik verwijs den lezer om nader bericht naar Van Wijn's Bijvoegsels op Wagenaar, dl. XVI, blz. 69 vlg., en naar de Secreete Resolutiën Holland, waaruit Van Wijn put.

(zoo had hij geschreven) de premissien tamelijk wel gecoucheerd, ... edogh kan niet wel begrijpen hoe ende in wat voegen het dispositief met de voorschr. premissien kan worden overeengebracht, en laete daervan het oordeel gaerne aan anderen, wetende dat een Reghter sijn conscientie voldoende, anderen ook haer daermede voldaen moeten houden" [1]).

In het vonnis van Buat valt nog een bijzonderheid op te merken, die onze aandacht allicht zou ontsnappen: het misdrijf wordt daarin niet als laesa majestas gequalificeerd. Lodewijk XIV, die overigens met de gestrengheid der straf zeer tevreden was, betuigde hierover aan D'Estrades zijn verwondering en zijn ongenoegen. Het antwoord dat de gezant hem gaf is van belang, omdat het over de gansche procedure een licht doet opgaan, dat ik er ten slotte nog op wensch te laten schijnen.

„Il est vrai (schrijft D'Estrades) qu'il y a du défaut dans l'expression de la sentence du feu Buat, mais vôtre Majesté doit être informée qu'elle a été conçue de la sorte par les parens et amis de la femme, qui étoient de ses juges, pour sauver le bien, par ce qu'il y a une loi, qui veut que, le crime de Lèze Majesté n'étant pas spécifié dans la sentence, mais seulement les biens confisquez, le plus proche parent les puisse racheter pour sept livres, ce que la femme a fait".

Een ieder kent de wet, waarop D'Estrades doelt, al ware het slechts uit het proces tegen Oldenbarnevelt. Bij verschillende privilegiën hadden de burgers der Hollandsche steden het recht verworven om de verbeurd verklaarde goederen, waarop zij aanspraak hadden, te mogen lossen tegen een vaste som, uitgezonderd bij misdaad van Gekwetste Majesteit. Ten einde de erfgenamen van Oldenbarnevelt van dit voorrecht verstoken te houden, hebben zijn rechters, een jaar ongeveer na het uitspreken van het vonnis, de verklaring afgelegd, dat, al hadden zij verzuimd zijn misdrijf dus te qualificeeren, het toch in hun bedoeling lag dat het dien naam verdiende.

D'Estrades gaat aldus voert: „Il y a eu bien des intrigues sur ce procès. Toutes les voix alloient du commencement à lui faire la même punition que le Parlement de Paris fit à Chenailles, conseiller, et ils ont même fait venir le procès de Paris. La Cour de Hollande m'en fit parler, et me représenta que le crime de Buat n'étoit pas si grand que celui de ce conseiller, qui avoit

1) Brieven van De Witt, dl. III, blz. 135.

voulu suborner les officiers d'une garnison pour remettre St. Quentin entre les mains des ennemis de Vôtre Majesté; qu'il avoit écrit et reçu plusieurs lettres à cet effet, et que néanmoins il n'avoit été que dégradé de sa charge et banni pour toute sa vie hors du Royaume. Je lui répondis, que cette sentence n'avoit pas été approuvée par Vôtre Majesté, qu'elle avoit laissé le cours libre aux formes de la justice du Parlement, qui en cette rencontre avoit favorisé un de ses membres [1]); que je voyois bien que l'intérêt de l'alliance, que plusieurs de leurs collègues avoient avec le criminel, les portoit à la douceur, mais qu'ils devoient prendre garde aux conséquences que chacun tireroit; que cette intelligence secrète avec l'Angleterre n'est pas tout-à-fait éteinte, et que je me remettois à leur prudence à y faire réflexion; en suite de quoi ils opinèrent à la mort et sauvèrent les biens à la prière les proches, en la manière que j'ai spécifié ci-dessus à Vôtre Majesté" [2]).

Ik veroorloof mij slechts één opmerking naar aanleiding van dit belangrijke bericht, en daarmee zal ik eindigen. Indien D'Estrades het hier niet toevallig aan zijn koning gemeld had, zouden wij niets weten en nauwelijks iets vermoeden van den invloed dien hij onder de hand op de rechters heeft geoefend. Ook weten wij het ware nog niet van de intrigues, waarop hij doelt, door de bloedverwanten en partijgenooten en beschermers van den gevangene in het werk gesteld. Evenmin van de ophitsingen, die hij niet vermeldt maar die wij toch met reden veronderstellen, van de zijde der heftigste partijgangers der bovendrijvende factie. Ik weet niet hoe het anderen gaat, maar mij, als ik mij al die

1) Over dit geval, dat in den winter van 1656/57 plaats had, lezen wij in de Mémoires de Montglat (Collection Petitot), t. LI, p. 21: „On découvrit une intelligence qu'un conseiller du Parlement de Paris, nommé Chenailles, avait avec le Prince de Condé, pour lui faire surprendre la ville de St. Quentin. Il fut aussitôt arrèté et mis entre les mains du Parlement pour lui faire son procès. On le convainquit par ses propres lettres et il fut condamné à perdre sa charge et à être banni. Le Cardinal Mazarin fit ce qu'il put pour le faire mourir: mais la haine que le Parlement avait conservé contre lui, et l'indulgence qu'il voulut avoir pour un de son corps, lui sauva la vie, dont le Cardinal fut outré au dernier point." Aan dit verhaal voegt Henri Martin, in zijn Historei de France, vol. XIV, p. 424, de volgende opmerking toe: „Si c'eût été un gentilhomme ou un homme du peuple, on n'eût pas manqué de l'envoyer à l'échafaud. De pareils faits sont le commentaire et l'excuse de ces commissions extraordinaires tant reprochées à Richelieu; il n'y avait point de justice à attendre du Parlement en matière politique."

2) D'Estrades, t. IV, p. 559.

elkander kruisende intrigues voor de verbeelding roep, komt de houding der Staten nog de waardigste voor, die het Hof openlijk en in zijn geheel vermanen, onverbiddelijk volgens wetten en plakkaten te vonnissen, in het belang van het vaderland, natuurlijk gelijk zij dit begrijpen.

(Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 3de Reeks, dl. I, blz. 1 vlg.)

BIJDRAGE TOT DE GESCHIEDENIS VAN HET BURGEMEESTERSCHAP VAN AMSTERDAM TIJDENS DE REPUBLIEK.

(1889.)

De invloed van Amsterdam op de politiek van Holland en langs dien weg op de politiek van het gemeenebest der Vereenigde Nederlanden is bijzonder groot geweest. Geen andere stad die in dit opzicht met haar vergeleken kan worden. Natuurlijk ligt dit voor een gedeelte aan haar bij uitstek groot vermogen, aan het geld, waarover zij beschikte, en aan de macht die zij hieraan ontleende [1]). Maar dit verklaart toch het verschijnsel niet ten volle. Het bezit van vermogen is niet voldoende; het moet ook doelmatig worden aangewend. Werkelijk heeft Amsterdam het voorrecht gehad van een regeeringsvorm te bezitten, waarin zijn macht behoorlijk samengevat en in handen van weinigen gesteld werd, en tevens het geluk dat die weinigen dikwerf voor hun taak uitmuntend geschikt en hoogst bekwame staatslieden waren.

Over die staatslieden wil ik thans niet opzettelijk spreken. Ik wil trachten aan te toonen, hoeveel beter de regeeringsvorm der stad voor uitoefening van invloed op het algemeen bestuur was ingericht dan die der overige steden van Holland. In 1787, kort na de revolutie van dat jaar, schreef Gijsbert Karel van Hogendorp aan de prinses van Oranje: „Tout le monde s'accorde sur un point, c'est que les Bourguemaîtres, et en particulier les plus anciens, gouvernent la ville, mais il y a peu de personnes qui en approfondissent la raison" [2]). En hij tracht vervolgens Haar Hoogheid de toedracht duidelijk te maken. Of hij daarin ten volle geslaagd is, weet ik niet. Mij komt het voor, dat althans de ge-

---

1) Volgens D'Avaux, Négociations, t. I, p. 380, brengt Amsterdam meer dan $1/4$ op van wat de geheele Unie in de schatkist stort.

2) Brieven en gedenkschriften, dl. IV, blz. 130. — Vgl. Ising in Ned. Spectator, 1887, blz. 445.

schiedenis aan zijn verklaring niet genoeg heeft. Die toch is niet tevreden met te weten, hoe op een zekeren tijd de toestand was; zij wil vernemen, hoe die toestand in den loop der tijden natuurlijk en bijna noodzakelijk zoo geworden is. Daartoe moet de zaak hooger worden opgehaald dan Hogendorp deed en met het oog op de vorstin, voor wie hij schreef, ook mocht doen. Ik wil trachten een bijdrage te leveren tot een vollediger voorstelling: een bijdrage, want ik ontveins het mij niet, dat zonder een grondige studie van de geschiedenis der stad, in haar archieven jaren lang voortgezet, zulk een volledige voorstelling onmogelijk te geven is.

Laten wij beginnen met de quaestie duidelijk te stellen. In de meeste stemhebbende steden van Holland is de vroedschap — de gemeenteraad, zooals wij thans zouden zeggen — bepaaldelijk ten opzichte der deelneming aan het landsbestuur de hoogste macht, waaraan de door haar gekozen burgemeesters ondergeschikt zijn. Te Amsterdam berust in theorie insgelijks het hoogste gezag bij de zes en dertig raden, die de vroedschap vormen, maar inderdaad gevoelen zich de burgemeesters onafhankelijk van dit college en als daarboven verheven. Toen in 1650 de stadhouder als zoodanig gehoor verzocht bij de vroedschap [1]), ontving hij van burgemeesters een weigerend antwoord, en toen dezen later zich hierover aan de Staten van Holland te verantwoorden hadden, verklaarden zij: „hoewel wij aan ons hadden de autoriteyt omtrent het verzoek bij ons zelven te disponeeren, zoo hebben wij nochthans tot onze meerdere décharge hierover met de vroedschap gedelibereerd" [2]). Ik twijfel of van eenige andere stad de burgemeesters zoo eigenmachtig zouden hebben durven spreken. En hoe zij zich aan den anderen kant tegenover den stadhouder gevoelden, behoeft wel niet gezegd. Bij een gehoor, dat zij in 1683 aan Willem III in de vroedschap verleenden, durfde een hunner, ik vermoed Van Beuningen, zeggen: „dat Amsterdam niet van gevoelen veranderen zou, al ware 't maar om aan de nakomelingschap te toonen, dat zelfs de tegenwoordigheid eens prinsen van Oranje niet in staat geweest ware om de vrije raadplegingen der vroedschap te beletten" [3]).

1) Vgl. over het gebeurde bij een bezending in 1639: Van der Capellen, dl. II, blz. 20/2. — Burgemeesters heeten „hoofden van de vroedschap", bij Wagenaar, Amsterdam, dl. V, blz. 32.

2) Aitzema, dl. VII, Herstelde Leeuw, blz. 30.

3) Wagenaar, dl. XV, blz. 147, uit de Aanteekeningen van een Regent van Delft.

Hoe komt nu het burgemeesterschap te Amsterdam aan die onafhankelijkheid in dubbele richting, ten opzichte van den stadhouder zoowel als van de vroedschap? Het is deze vraag, die ik mij ter beantwoording stel.

De kern, waaruit zich metter tijd de eigenaardige regeering van Amsterdam ontwikkeld heeft, is volmaakt dezelfde als die waaruit in de overige steden van Holland een van haar verschillende regeering is ontstaan. Te Amsterdam, evenals overal elders, bestond oorspronkelijk het stadsbestuur uit schout en schepenen, den schout vertegenwoordiger van den vorst, de schepenen vertegenwoordigers van de burgerij. In die oude tijden is men nog niet van de meening, die thans heerscht, dat de vertegenwoordigers noodzakelijk gekozen moeten zijn door hen die zij vertegenwoordigen. Men acht gelijkheid van stand en belangen voldoende; en zoo gebeurt het veelal, dat de schepenen door den schout der stad of den baljuw van het landschap worden aangesteld, maar altijd uit de aanzienlijkste burgers der stad. Verkiezing van schepenen door de burgers zelf komt wel voor, maar volstrekt niet als regel. Dit eenvoudige bestuur nu heeft voor alle gemeentebelangen, rechtspraak en administratie, te zorgen en is daartoe aanvankelijk ook in staat. Bij buitengewone gelegenheden kan het bovendien, als het dit verlangt, den raad inwinnen der gezeten burgers, hoofden van gezinnen, „de wijsheid" en „den rijkdom" geheeten. Wie hiertoe te rekenen zijn beslist alweer het gebruik, de publieke opinie, en niet een geschreven recht.

Gelijk in het levende lichaam de cel de kiem is, waaruit zich het organisme vormt, zoo ontwikkelt zich uit dezen eenvoudigen en algemeenen grondvorm elk later samenstel van stadsregeering. En het ontwikkelt er zich uit volgens de wet, door Herbert Spencer aangewezen: onder de inwerking der omstandigheden vormen zich voor de verschillende functiën verschillende organen; het lichaam wordt allengs meer samengesteld en tevens in zijn deelen meer onderscheiden.

Het eerst zien wij nevens de schepenen raden opkomen, die ons als „gezellen van de schepenen" of als „poorters die de schepenen te rade nemen" worden voorgesteld [1]). Het regeeringswerk is namelijk metter tijd gedurig toegenomen en op den duur

1) Te Dordrecht (Oorkb., dl. II, N°. 863). Ik verwijs verder over dit onderwerp naar mijn opstel: Over zoenen en vreden, in de Bijdr. voor vaderl. gesch. Derde reeks, dl. III, blz. 203.

te veel geworden voor schepenen alleen; zij behoeven en kiezen zich daarom medearbeiders. Eerst bedienen zij zich van de hulp van dezen bij al hun werkzaamheden; weldra echter verdeelen zij den werkkring met hen in dier voege, dat zij zich met wat dan nog het gewichtigst is, de rechtspraak, blijven belasten, maar de administratie op die raden afschuiven. Zoo verkrijgen deze laatsten een eigen karakter en nemen dienovereenkomstig naast hun ouden naam, die eerst laat in onbruik raakt, een nieuwen, beter passenden naam aan, dien van meesters van de burg of van de poort: burgemeesters, poortmeesters. Hoever zich hun bewind in het midden der 14de eeuw uitstrekt, zegt ons het nauwkeurigst Philips van Leyden, de beroemde schrijver *De cura reipublicae et sorte principantis*. In zijn VIIde casuspositie spreekt hij van hen aldus: „Munera multa sunt in civitatibus, quae decuriones olim subire solebant, et hodie adhuc subeunt quidam, licet alio nomine appellati, sicut burgimagistri, consules aut maiores, qui dispensant tutelas et curas pupillorum et rerum publicarum, ut murorum conficiendorum, fossati fodiendi, carnium vendendarum, ne infectae sint, ac vini non corrupti; ut pretia rerum ex aequo statuantur et ut iustae mensurae et pondera non mutentur, et qui huiusmodi turpia lucra refrenare solent.”

Dus burgemeesteren of raden hebben vooral voor drieerlei te zorgen: voor de voogdij der weezen, den aanleg en het onderhoud der publieke werken, en het toezicht op koop en verkoop. Ongelijksoortige en op den duur kwalijk te vereenigen aangelegenheden. Naar mate de tijd vordert, de steden zich uitbreiden en het gemeenteleven meer bescherming behoeft, wordt de drang tot splitsing van deze omvangrijke taak der burgemeesteren gedurig sterker. Nevens hen komen gaandeweg andere meesters op, met een gedeelte van hun werkzaamheid belast, weesmeesters, vestmeesters, tresoriers. Opmerkelijk is de gang van zaken te Leiden. Daar vinden wij het eerst, naast de burgemeesters, vestmeesters die niet slechts de zorg voor vesten en poorten, maar ook die voor de voogdij der weezen van hen hebben overgenomen. Het duurt langer dan een halve eeuw voordat naast dezen weer afzonderlijke weesmeesters worden aangesteld [1]). Telkens dus nieuwe organen voor de zich steeds vermeerderende functiën. Op soortgelijke maar niet op dezelfde wijs als te Leiden is het overal,

1) Vgl. mijn opstel Een Hollandsche stad in de Middeneeuwen: Verspr. Geschr., I, blz. 66, 75.

en ook te Amsterdam, toegegaan. Ten allerlaatste wordt daar de administratie door acht subalterne colleges van bewind onder het opperbestuur van burgemeesteren waargenomen [1]). Van bijzitters der schepenen hebben zich dezen thans tot hoofden der regeering verheven [2]).

Onder de Bourgondische hertogen wordt in dien staat van zaken iets nieuws ingevoerd, dat voor de ontwikkeling van het stadsbestuur van bijzonder gewicht is geweest. In plaats van de wijsheid en rijkdom, die van ouds door schout en schepenen werd geraadpleegd als dezen het noodig keurden, en waartoe de aanzienlijken in onbepaalden getale behoorden [3]), zooals wij reeds opmerkten, komt thans een gesloten college van ongeveer 24 à 36 vroede mannen, die hun leven lang aanblijven en in den regel zich zelf voltallig houden. Voortaan zijn zij de wettige vertegenwoordiging der burgerij en oefenen het kiesrecht uit, dat vroeger door de gezeten burgers of ook wel door den schout in hun plaats werd uitgeoefend. In de meeste steden, die met zulke vroedschappen zijn begunstigd, worden voortaan alle jaar op een bepaalden dag burgemeesteren en schepenen door haar gekozen, of althans genomineerd in dubbelen getale, bijaldien de vorst aan zijn stadhouder de keus, de electie, heeft voorbehouden.

Het ligt in den aard der zaak, dat deze volksvertegenwoordiging die nooit aftreedt, de voor een jaar door haar gekozen of althans benoemde regenten aan zich ondergeschikt houden moet. Dezen daarentegen, wier herkiezing, na een rusten van een of meer jaren, van het welbehagen der vroedschap afhangt, kunnen zich aan haar gezag moeilijk ontrekken.

Ook Amsterdam behoort tot de steden, waar zulk een vroedschap is ingesteld. Door vrouw Maria is zij hier op een getal van 36 raden gebracht, geëvenredigd aan de volkrijkheid der stad. Evenals overal elders benoemt zij ook hier jaarlijks een dubbeltal van veertien personen, waaruit de stadhouder dan de zeven schepenen kiest. Maar, in strijd met het gewone gebruik, is zij niet gerechtigd om ook de vier burgemeesteren te kiezen of voor te dragen. Op de keus van dezen oefent zij geen rechtstreekschen invloed. Een zaak van groote beteekenis in de gevolgen; de

1) Wagenaar, Beschr. van Amsterdam, dl. XII, blz. 343.

2) Te Amsterdam hebben burgemeesteren den voorrang boven schepenen, maar schepenen boven oud-burgemeesteren (Bontemantel, uitg. Kernkamp, dl. I, blz. 251).

3) Anno 1418 te Delft: „die vroetscap met die ryckdom van D., dat is te verstaen, die voor 200 £ int scot staen ende daerboven” (Kron. Hist. Gen., dl. VI, blz. 205).

hoofdoorzaak van het uitnemende gezag der burgemeesteren in de stad. De aanleiding tot dat afwijken van den regel was eenvoudig gelegen in het bestaan van een handvest van hertog Albrecht van Beieren van het jaar 1400, waarin het kiezen der burgemeesteren reeds voldoende geregeld was. Het scheen niet noodig of raadzaam daarin wijziging te brengen. Zonder bezwaar kon het gebruik, waaraan men gewoon was geworden, naast de nieuwe instelling voortbestaan. Het voorschrift dier handvest luidt aldus: „Voort so sullen alle diegene, die Schepen of Raede geweest hebben .... alle jaer kiesen op Onser Vrouwenavont te Lichtmisse by der meere stemmen uyt te gaen drie goede knapen tot Raede van onse stede voorsz., ende die en sullen niet jonger wesen van jaeren dan veertich jaer; ende des sullen die drie Raeden tot hem kiesen een van den ouden Raeden, dier het naeste jaer te voren Raet in gheweest heeft, ende dieselve ghecoren oude Raet sal die drie jonghe Raeden voorsz. eeden, als daer toe behoort. Ende des so sullen onsen Baelieu noch Schout van Amsterdam daer gheen stemme in hebben [1])."

Zoolang de Republiek gestaan heeft is deze wet voortdurend nageleefd, alleen met dit onderscheid, dat de raden of burgemeesters, die er in de tweede plaats achter de schepenen in genoemd worden, inderdaad ook bij het verkiezen den voorrang boven dezen bekleedden. Het eerst stemden de regeerende burgemeesters, vervolgens de regeerende schepenen, dan de oud-burgemeesters en eindelijk de oud-schepenen. Opmerkelijk is het dat de schout, 's vorsten ambtenaar, uitdrukkelijk van alle deelneming aan het kiezen is uitgesloten; elders, te Leiden b. v., stemt hij, als eerste in het gerecht, mede.

Maar van veel meer beteekenis nog is het, dat de Bourgondische hertogen bij het instellen der vroedschap en hun opvolgers uit het Oostenrijksche Huis voortdurend de vrije electie aan de stadsregenten laten, en geen gelegenheid aangrijpen om haar tot de nominatie van een dubbeltal, waaruit van hunnentwege de keus geschiedt, te beperken. In bijna alle steden van eigenlijk Holland — Westfriesland en Zuid-Holland daargelaten — heeft de vroedschap vroeger of later slechts de nominatie behouden, en staat de electie aan 's vorsten stadhouder. Amsterdam maakt op dien regel een benijdenswaardige uitzondering [2]). Zijn burgemeesters zijn

1) Van Mieris, dl. III, blz. 712.

2) Leiden en Den Briel zijn de eenige nevens Amsterdam, die het recht van electie

zoo min den stadhouder als de vroedschap wegens hun aanstelling verplicht. Geen stad van Holland en Westfriesland heeft een zoo zelfstandig college aan haar hoofd als zij, die tevens de grootste en de machtigste van allen is.

Met dat al zou ook hier de vroedschap, zoo zij het ernstig wilde en jaren achtereen stelselmatig van haar bevoegdheid gebruik maakte, op de keus van burgemeesteren een overwegenden invloed hebben kunnen bekomen. Immers zij droeg de schepenen voor, en de schepenen en oud-schepenen maakten te zamen de grootste helft uit van den zoogenaamden oudraad, die de burgemeesters koos. Door jaren achtereen telkens schepenen te benoemen, niet uit de oud-schepenen maar uit den boezem der burgerij, zou zij een meerderheid naar haar geest in den oudraad kunnen brengen, en langs dien weg tot burgemeesters doen kiezen wie zij verlangde; zoo schijnt het althans. Maar inderdaad staan aan deze bevoegdheid van de vroedschap onverwrikbare hinderpalen in den weg. De meeste oudraden zijn tevens leden van de vroedschap en maken daar van de zes en dertig meestal de meerderheid, en in alle geval een aanzienlijke minderheid uit, die bovendien haar vrienden en aanhangers onder de overige leden heeft en tegen wier zin het kwalijk gaat iets lang achtereen gestadig door te drijven. Ook zitten de burgemeesters in de vroedschap voor, zij roepen haar samen, zij leiden de debatten, zij bezitten de langste ervaring en ontleenen daaraan en aan hun waardigheid een aanzien en een overwicht, waaraan zelfs onwilligen zich bezwaarlijk onttrekken kunnen. Van verzet in de vroedschap hebben burgemeesteren dan ook zelden last; natuurlijk zijn er misnoegden, wien het soms gelust de heeren te dwarsboomen, maar dat werkt niet meer uit dan dat het dezen noopt om hun eigendunkelijkheid binnen zekere perken te bepalen en met den wil van burgerij en vroedschap rekening te houden.

Ook de stadhouder was niet van allen invloed op de samenstelling van den oudraad verstoken. Niemand immers kon daarin geraken of hij moest schepen zijn geweest, en dat werd hij slechts bij electie van den stadhouder. Een verklaarden tegenstander kon Zijn Hoogheid dus weren. Maar slechts zelden waren de politieke

---

hunner burgemeesteren behouden hebben. Alkmaar, de eerste der Westfriesche steden, was er van verstoken; evenzoo Dordrecht, doch dit eerst na 1672. D'Avaux overdrijft dus niet veel als hij in 1683 aan zijn regeering schrijft: „Le Prince d'Orange.... choisit les bourguemestres de toutes les villes de Hollande sur la présentation qu'on lui fait de plusieurs personnes, excepté dans Amsterdam" (t. I, p. 294, vgl. t. IV, p. 213).

neigingen van den candidaat al gebleken; zij openbaarden zich doorgaans eerst na de verkiezing en mettertijd, en dan bestond er voor Zijn Hoogheid geen gelegenheid meer om hem in zijn loopbaan tegen te houden. Prins Willem III heeft van dit eenige middel, dat hem ten dienste stond, zooveel gebruik gemaakt als hij kon [1]), maar wij weten hoe weinig hij er toch mee heeft kunnen uitrichten.

Gelijk de oudraden in de vroedschap, zoo geven in den oudraad de burgemeesteren en oud-burgemeesteren den toon. Het burgemeesterschap is nu eens aanzienlijker geworden dan het schependom, en van het ambt gaat het aanzien natuurlijk over op de personen, die het bekleeden. De schepenen berusten hierin te liever, omdat het uitzicht bestaat dat ook zij op hun beurt tot die hoogere waardigheid zullen opklimmen, want de burgemeesters recruteeren zich uitsluitend uit de oud-schepenen. In die trapsgewijze opklimming, waarbij een ieder die iets beteekent gedurig hooger stijgt, ligt de reden van aller berusting in den gewonen gang van zaken en in het overwicht dat enkelen verworven hebben. Alles sluit zoo vast in een, dat het een het ander steunt en het geheel onwrikbaar vast doet staan. Er komt nog bij, dat het in weinige handen samengevatte gezag het zekerst de macht en den wil der stad in de Staten-vergadering kan doen zegevieren; en zoo bevredigt meteen de regeeringsvorm het eergevoel van regenten en burgers. Wee den stadhouder of, bij diens ontstentenis, den raadpensionaris, die het onderneemt in strijd met den wil van den leidenden burgemeester of oud-burgemeester van Amsterdam, of zelfs maar buiten zijn medeweten, te regeeren: hij ziet zich weldra de handen gebonden. Niets heeft Oldenbarnevelt in zijn strijd met de kleinere provinciën meer geschaad dan de tegenwerking, die hij van Amsterdam en burgemeester Pauw ondervond. Niets heeft De Witt in het tweede tijdvak van zijn bewind meer gehinderd dan zijn oneenigheid met burgemeester Valckenier. Zoolang De Graeff van Zuidpolsbroek, een oom van zijn vrouw en een geestverwant, de leider was geweest van Amsterdam's regenten [2]), was hem het regeeren met de Staten van Hol-

1) Van Beuningen klaagde aan Waldeck: „que le prince (Frédéric) Henry avoit tousjours pris les Echevins marquez (d. i. door den oudraad aanbevolen) mais que Son Altesse faisoit le contraire" (Rauchbar, Leben u. Thaten des Fürsten von Waldeck, Bd. II, S. 341.)

2) In 1659 was de correspondentie tusschen De Witt en Amsterdam bijzonder vertrouwelijk geworden (Brief van De Witt aan Amsterdam, 22 en 23 October 1659, Rijks-

land niet moeilijk gevallen; maar sedert deze gestorven en door Valckenier vervangen was [1]), ontmoette hij in diens ijverzucht en eigendunkelijkheid gedurig hindernissen, die hij niet dan met de meeste inspanning te boven kon komen en waarop hij zijn wilskracht nutteloos verspilde. Ware de catastrophe van 1672 zijn loopbaan niet komen afbreken, en hadden de zaken haar natuurlijk verloop gehad, dan zou het te bezien hebben gestaan of hij op den duur, beter dan Oldenbarnevelt, in staat zou zijn geweest om tegen den wil van Amsterdam in te blijven regeeren. Ik voor mij acht het waarschijnlijk, dat hij, niettegenstaande zijn overwinning in 1671 en 1672 op Valckenier en Van Beuningen behaald, òf zich naar den wil van Amsterdam zou hebben moeten schikken, òf plaats moeten maken voor zijn mededinger Fagel, die één lijn met Valckenier en diens aanhang trok. Wij weten hoe, weinige jaren later, de zooveel machtiger Willem III voor Amsterdam heeft ondergedaan en den vrede van Nijmegen niet heeft kunnen afwenden. Wij weten, hoe hij daarna te vergeefs getracht heeft de stad voor haar heulen met den Franschen ambassadeur te doen boeten. Hij ondervond en erkende, dat hij zonder haar medewerking zijn levensdoel niet bereiken kon. En waarlijk, eerst toen meer meegaande mannen aan het hoofd der stad waren gekomen en nadat de herroeping van het Edict van Nantes dezen van de Fransche politiek afkeerig had gemaakt, is het hem met hun hulp gelukt te volvoeren wat hij zoolang zonder hen te vergeefs had beproefd.

De Witt, wiens stelling in de Republiek zoo veel nederiger dan die van den prins van Oranje was, bediende zich van kleiner middelen om den tegenstand van Amsterdam te boven te komen. Als overreding niet baatte, zocht hij tweedracht te stoken en zijn tegenstanders den voet te lichten. Toen de 1ste Februari, de verkiezingsdag van 1669, in aantocht was, ontzag hij zich niet zelf naar Amsterdam over te komen en voor een verkiezing

---

archief). — Over het karakter van De Graeff zie: Thurloe-Papers, vol. II, p. 708; Van Enst Koning, Het Huis Ilpendam, blz. 23; Archives, t. V, p. 37, 48; Brief van De Witt, dd. 15 Mei 1656, Rijksarchief. Hij stierf 4 Mei 1664.

1) Valckenier was voor het eerst burgemeester in 1665, en bleef in 1666 aan. In dat jaar was er veel gehaspel over de keuzen (Brief van De Witt aan Witsen e. a. 4 Februari 1667, Rijksarchief). Toen echter was de stad nog Wittiaansch volgens Guiche (Mémoires, p. 216. Vgl. Wagenaar, dl. XIII, blz. 195; D'Estrades, t. IV, p. 172). Maar in Januari 1667 wordt Pieter de Groot niet als pensionaris gecontinueerd (brief van De Witt aan De Groot, 22 Januari 1667, Rijksarchief), waaruit het dalen van De Witt's invloed blijkt.

naar zijn geest te werken [1]). Maar Valckenier was niet handelbaar en gaf aan De Witt tot bescheid, „dat hij om redenen geresolveerd was, en aan verscheiden heeren van de regeering reeds verklaard hadde, dat hij daarvan (van de te verkiezen personen) met niemand zoude spreken dan den laatsten dag." Met dit trotsche afwijzen van elk vergelijk stemde de uitslag der verkiezing overeen: Van Beuningen [2]), toen ter tijd tegenstander van den raadpensionaris en geestverwant van Valckenier, werd in de eerste plaats en nevens hem werden nog twee van zijn partij tot burgemeesters verkozen. Aan De Witt schoot niets anders over dan na verloren spel een tevreden gezicht te zetten en Van Beuningen vriendelijk geluk te wenschen. „Ik hebbe (zoo schreef hij dezen [3])) zeer gaarne vernomen dat de verkiezinge van heeren burgemeesteren zoo effen en met onderling contentement is afgeloopen, mij van de verkozene heeren veel goeds ten dienste van ons algemeene lieve vaderland belovende, hetwelk in deze onzekere tijden wel hoogelijk een goed bestuur van de kapitale stede van Amsterdam in de gemeene regeering van noode heeft." Het jaar daarop was hem de verkiezing niet gunstiger: Van Beuningen werd door Valckenier zelven vervangen, en weer door twee aanhangers bijgestaan. Beide jaren had De Witt onophoudelijk met den tegenstand van Amsterdam te kampen. Zoo ver was het gekomen, dat hij een verzoek van een bloedverwant om voorspraak bij de heeren aldaar, in April van 1670, beantwoordde met de betuiging: „Ik bevind tot mijn leedwezen, immers mij wordt door velen bericht, dat ik tegenwoordig bij vele van de heeren Burgemeesteren en Oud-burgemeesteren van Amsterdam zoodanig word aangezien, dat het mij niet geraden is aan hen eenige particuliere personen te recommandeeren, en dat het ook mogelijk den gerecommandeerden eerder nadeelig dan voordeelig zoude zijn" [4]).

---

1) Hij had dit reeds in 1666 gedaan: D'Estrades, t. IV, p. 60, 85. Over de keur in 1667 zie den brief van De Witt aan Witsen e. a., 4 Februari 1667 (Rijksarchief).

2) In Februari 1666 was Van Beuningen nog Wittiaansch en anti-Oranje-gezind (D'Estrades, t. IV, p. 129). Hij had in December 1667 een geschil met den raadpensionaris, dat weer schijnt bijgelegd te zijn (D'Estrades, t. IV, p. 155, 158, 166). Hij werd tegen zijn zin naar Frankrijk afgevaardigd (ib. p. 193, 204). In December 1669 was hij geheel met De Witt gebrouilleerd (Mignet, Négociations, t. III, p. 611, 614). Vgl. brief van De Witt aan Van Beuningen, 26 Juli 1668 (Rijksarchief).

3) Brief van 2 Februari 1669 (Rijksarchief).

4) Onuitgegeven brief, in het Rijksarchief. — In gelijken geest laten zich Temple uit, in een brief van Lord Arlington van 17 Juni 1671 (t. III, p. 441) en Pomponne in een dépêche aan Lodewijk XIV van 1 Mei van hetzelfde jaar (Mignet, t. III, p. 611).

Zoo vinnig was toen de veete; ook was het een openbaar geheim dat Amsterdam niets minder bedoelde dan De Witt van het kussen te dringen. Maar te Amsterdam waren er ook niet weinigen die Valckenier en Van Beuningen benijdden en belaagden; met dezen spande De Witt nu samen, en — de verkiezing van 1671 kwam het bewijzen — met gewenschten uitslag. Den 5^{den} Februari van dat jaar had Pomponne aan zijn koning te melden, dat het den raadpensionaris gelukt was Valckenier en Van Beuningen uit het bewind der stad te stooten [1]). Wat er achter de schermen voorgevallen mag zijn, dat tot dien uitslag voerde, weet ik niet te zeggen [2]), maar omtrent de toedracht der verkiezing is mij toevallig een merkwaardige aanteekening van een der betrokken peronen in handen gekomen. In het familiearchief van De Graeff van Zuidpolsbroek [3]) namelijk vond ik het volgende met de hand van den toenmaligen schepen Pieter de Graeff in een almanak geschreven:

„Op Sondagh, 1 Februarij [1671], ben ick op de electie van burgemeesteren geweest, alwaer present waren:

Jan Munter	o	Regerende burgemeesteren + 1, o 3.
Nicolaas Pancras	o	
Andries de Graeff	+	
Gillis Valckenier	o	
Roetert Ernst	+	Regerende schepenen + 4, o 4.
Willem Backer	+	
Johan Huydekooper . . .	o	
Nicolaes R. van [de] Capelle.	o	
Pieter Schaep	+	
Johannes Hudde.	o	
Leonard Ranst	o	
Jacob van Neck Jacobsz. .	+	

---

1) Mignet, t. III, p. 629. — Witsen, in zijn nog onuitgegeven „Verhael van saeken, voorgevallen in den jaere 1672," zegt hiervan: „Het versetten der regeeringe tot Amsterdam wort oock het onheyl [d. i. de oorlog] met Engelant veel toegeschreven. Want de vorige regeering van Valckenier en Van Beuningen met Engelant sochten te vereenigen, 't geen door het uytsetten uyt het gesag alhier, bestelt door De Witt, is belet".

2) Zie echter wat de heer Gebhard uit Bontemantel's aanteekeningen meedeelt, in de Bijdr. v. vaderl. gesch., 2de R., X, blz. 144.

3) Zie mijn opstel in de Bijdr. voor vaderl. gesch., 3de R., dl. II, blz. 349.

Joan van de Poll	N	+	Out-burgemeesteren + 4, o 1.
Corn. van Vlooswijck	N	+	
Corn. de [Vlaming] van Outshoorn		o	
Hendrick Hooft		+	
Lambertus Reynst		+	
Bernard Schillinger		+	Out-schepenen + 15, o 4.
Joan Blaeuw		+	
Nicolaes van Loon		+	
Hans Bontemantel		+	
Johan Hulft		+	
Dirck Tulp	N	+	
Joachim Rendorp		+	
Jan Jacobsz. Hinlopen		+	
Corn. Backer		+	
Nicolaes Opmeer		+	
Dirck Spiegel		+	
Jacob Boreel		+	
Arnout Hooft		+	
Gerard Bors [van Waveren]		o	
Vincent van Bronckhorst		+	
Cornelis Roch		+	
Jan ten Grootenhuys		o	
Cornelis Graefflant	N	o	
ick, Pieter de Graeff		+	

en is door Jan Munter tot burgemeester opgestelt Coenraed van Beuningen, doch aen Andries de Graeff gekomen sijnde is daertegen opgestelt Cornelis van Vlooswijck, die oock met 24 stemmen gekosen is;
en is voor de tweede reys door Nicolaes Pancras C. van Beuningen voorgestelt, doch is door A. de Graeff daertegen opgesteld Joan van de Poll, die met 23 stemmen gekosen is;
doe is door A. de Graeff opgestelt Nicolaes Tulp, waertegen door Gillis Valckenier C. van Beuningen weder opgestelt is, doch is N. Tulp met 24 stemmen gekosen;

en hebben diengevolgende de om- en overstaande electeurs met o gemerkt t'elcke omvraegh C. van Beuningen gestemt, en die met + gemerckt alle successivelijck C. van Vlooswijck, J. van de Poll en N. Tulp gestemt, die dan oock met ver de meerderheyt van stemmen tot burgemeesters gekosen sijn; doch die met N geteekent, als de burgemeesters Joan van de Poll en Corn. van

Vlooswijck, hebben haer selfs niet konnen stemmen; Dirck Tulp heeft sijn vader mede niet gestemt en Corn. Graefflant heeft gevarieert.

By welcke voorz. drie genomineerde burgemeesteren tot haeren president gekosen is Andries de Graeff."

Ik heb het de moeite waard gerekend deze aanteekening in haar geheel over te nemen, omdat zij ons niet alleen den stand der partijen op een zoo belangrijk tijdstip teekent, maar ook een voorstelling geeft van de toedracht bij het stemmen. Wij zien, er wordt mondeling gestemd; de eerste burgemeester begint met zijn candidaat te noemen voor de eerste plaats; het staat een iegelijk die volgt vrij er een anderen tegenover te stellen, ook een derden enz.; maar, daar doorgaans twee partijen elkaar de overwinning betwisten, zal men zich wel meestal tot twee candidaten bepaald hebben. Voor de tweede plaats stelt de tweede burgemeester, voor de derde de derde burgemeester zijn candidaat, waaruit volgt dat voor de tweede plaats de eerste burgemeester het laatst stemt, en de tweede het laatst voor den derde. De vierde burgemeester wordt, overeenkomstig de handvest voor 1400, niet door den oudraad maar door de drie gekozenen uit de aftredenden aangesteld. Dit geschiedt terstond na de vergadering. De formaliteiten, waarmee het plaats heeft, beschrijft ons Wagenaar uitvoerig [1]), en behoeven hier niet herhaald.

Zonder kans te hebben van te slagen schijnen de oudraden niet licht de voorgestelde candidaten te hebben bestreden. Na de neerlaag van 1671 heeft althans, in Februari van het volgende jaar, de aanhang van Valckenier zich onbetuigd gelaten. Ziehier de korte aanteekening van Pieter de Graeff dienaangaande:

„Op Maendagh, 1 Februarij [1672], ben ick op de electie van burgemeesteren geweest, alwaer present waren [4 burgemeesteren, 9 schepenen, 5 oud-burgemeesteren, 19 oud-schepenen] en is door Corn. van Vlooswijck tot burgemeesteren opgestelt Hendrick Hooft, die oock met eenparige stemmen, uytgenomen de syne, gekosen is;

door A. De Graeff is opgesteld Lambert Reynst, die mede met eenparige stemmen, uytgenomen sijn eygen, is gekosen;

door J. van de Poll is opgestelt Cornelis de Vlamingh van Outshoorn, die mede met eenparige stemmen, uytgenomen de syne, gekosen is;

---

1) Beschr. van Amsterdam, dl. XII, blz. 69.

welcke drie geëligeerde burgemeesteren tot president gekosen hebben Joan van de Poll.

C. van Beuningen, hoewel in de stad, is nochtans absent geweest."

De revolutie, die weinige maanden later Willem III in de waardigheid zijner voorvaderen herstelde, bracht ook Van Beuningen en Valckenier op het burgemeesterskussen terug. De eerste nam er bij de regeeringsverandering van September 1672 reeds plaats op; de tweede in Februari daaraanvolgende. Hun mededingers, Hendrik Hooft en Cornelis van Vlooswijck, daarentegen bleven er de eerste volgende jaren onverbiddelijk van uitgesloten en konden zich slechts als opposanten in de vroedschap weren; hetgeen zij dan ook niet nalieten met kracht te doen, ten nadeele natuurlijk van het gezag der stad in de Staten van Holland en bij den prins van Oranje.

Met den Prins en met de staatkunde, die deze voorstond, was intusschen Valckenier het meer en meer oneens geworden. Het voortzetten van den oorlog tegen Frankrijk, nu de vrede op aannemelijke voorwaarden voor ons te bekomen was, als wij maar onze bondgenooten lieten varen, keurde hij stellig af, en voor de heerschzucht van Zijn Hoogheid, die de hertogelijke waardigheid over Gelderland wel zou hebben aangenomen als hij het met voeg had kunnen doen, en die zich vervolgens in de drie op den vijand heroverde landprovinciën een bevoegdheid had aangematigd, welke hem over de stemmen dier gewesten in de Staten-Generaal zoo goed als beschikken deed, was hij ernstig beducht geworden. Hoe eer hoe liever verlangde hij daarom den vrede met Frankrijk te sluiten en den Prins meteen te leeren, dat in de Republiek de hoogste macht bij de Staten berustte. Met dit doel voor oogen zocht hij met zijn tegenpartij in de vroedschap, met Hooft inzonderheid [1]), een vergelijk te treffen, ten einde het gansche gewicht van Amsterdam tegen den Prins en diens politiek in de schaal te werpen.

Het is de Fransche ambassadeur, D'Avaux, die ons omtrent deze, ook voor zijn regeering gewichtige, gebeurtenis een welkom naricht geeft. Ziehier wat hij in een dépêche van twee jaren later [2]) er over schrijft:

---

1) Over de verhouding van Valckenier tot Hooft in 1672 zie een aanteekening van Bontemantel (uitg. Kernkamp, dl. II, blz. 178).

2) September 1678 (Mignet, t. IV, p. 558).

„Il y a dans la ville d'Amsterdam deux des principales têtes de la république: l'un s'appelle M. Hooft et l'autre M. Valkenier. Le premier est un homme violent, emporté, toujours opposé au prince d'Orange; le second est homme sage, modéré, qui parle peu et qui paraît un peu pesant, mais ferme dans ses résolutions, qui a de grandes vues et un très-grand crédit [1]). Il avait eu des démêlés avec M. de Witt; je crois même qu'il a reçu quelques bienfaits de M. le prince d'Orange, et qu'il en a témoigné toute la reconnaissance qu'un honnête homme doit avoir, jusqu'à ce qu'il a vu que ce prince voulait abuser de son autorité pour détruire la république. Alors il s'est opposé plus que pas un à ses desseins et pour y parvenir, comme M. de Witt l'avait brouillé avec M. Hooft, et que la ville d'Amsterdam se trouvait quasi, par ce moyen, partagée en deux factions, et qu'il apprit que la cabale du prince d'Orange tâchait de gagner M. Hooft, il l'alla trouver et lui dit: qu'il n'était pas juste que la république souffrit de leurs démêlés, qu'il fallait oublier leur animosité particulière et s'unir ensemble tous deux pour procurer la paix à leur patrie, puisqu'ils avaient tous deux les mêmes intentions. Ils se raccomodèrent dans ce moment et ont toujours travaillé depuis de concert l'un et l'autre. Ils n'eurent pas de peine à gagner tout le reste des magistrats, qui voyant les deux principaux chefs réunis se réunirent aussi ensemble; et M. Valkenier, pour faire connaître que la ville d'Amsterdam n'avait qu'une seule volonté, et ôter au prince d'Orange le prétexte de solliciter ceux qui portaient l'avis d'Amsterdam, qu'on imputait toujours à celui qui avait la parole, fit résoudre que les députés d'Amsterdam donneraient, dans toutes les affaires importantes, l'avis de la ville par écrit, ce qui se pratique présentement par cette ville, en sorte que cela passe comme le résultat de tout le conseil, sans qu'on sache à qui s'en prendre."

Dit bericht is in de hoofdzaak zeker juist; het komt overeen met wat wij zien gebeuren, doch zonder deze inlichting niet zoo goed begrijpen zouden. Evenwel, zoo gemakkelijk als de gezant het voorstelt was de verzoening tusschen de twee partijhoofden en

1) Temple, uit zijn oogpunt, beschrijft ze dus: „M. Valkenier is a very thoughtful designing and covered man; M. Hooft is a much franker man and of greater credit though less opinion than the other" (Temple to my Lord Treasurer, 7 October 1678, Works, vol. IV, p. 462/3). Vgl. de uitvoeriger beschrijving, vol. I, p. 348.

hun volgers niet geschied [1]). Omtrent de onderhandelingen, die er aan vooraf gingen, kan ik eenige nog onbekende bijzonderheden mededeelen uit een bundel afschriften uit het Amsterdamsche gemeente-archief, die mij Mr. Ch. M. Dozy welwillend ten gebruike heeft verstrekt.

In het jaar 1676 was Valckenier burgemeester met Cornelis van Outshoorn, Jan Munter en Joan Huydecoper nevens zich. Omtrent de maand Mei ontwierpen deze vier een „Concept tot Eenigheit [2])", dat zij voorloopig alleen aan de goedkeuring der overige oud-burgemeesters onderwierpen, waaronder Hendrik Hooft en Cornelis van Vlooswijck, als hoofden der tegenovergestelde factie, de voornaamste waren. Het stuk was van dezen inhoud:

„Concept tot Eenigheit.

Wy burgemeesteren en regeerders der stad Amsterdam, so dienende in die qualiteit als voor desen gediend hebbende, beloven elkanderen ter goeder trouwe te sullen naerkomen ende ons leven lang voor soo veel in ons is te praesteeren die condities hiernaer gespecificeert, sonder dat wy deselve ofte eenige van die met onse stemmen ofte directie sullen contremineeren directelyk ofte indirectelyk, ook dat wy alle geoorloofde devoiren sullen aanwenden dat niemand iets ter contrarie en onderneme maer alles dat mogelyk is tot erlangen van deselve praestere, als namentlyk:

1. Dat men niet sal excedeeren het aloude gebruyk van meerder dan twaelf burgemeesteren, regeerende ende oude te samen genomen, te verkiezen.

2. Dat een of meerder van die twaelf komende te sterven, men derselver plaetsen ofte eenige van die niet en sal vervullen (so lange deselve niet onder tien sijn gekomen) als by eenparig goedvinden van alle de regeerende burgemeesteren.

3. Dat de regeerende burgemeesteren, sulx eenparig goedvindende, ook sullen convoceeren de oud-burgemeesteren, ende aldaer in deliberatie leggen of men een of meer nieuwe burgemeesteren sal maken of niet, ende hetgeene bij meerderheid van stemmen onder regeerende en oud-burgemeesteren te samen sal werden goedgevonden, sullen alle gesamentlyk ende een ieder in het bysonder gehouden sijn te secundeeren.

1) Reeds eenmaal, in Augustus 1672, had Valckenier getracht den twist met Hooft bij te leggen (Bontemantel, uitg. Kernkamp, dl. II, blz. 188).

2) Ook vermeld door Gebhard, Nicolaas Witsen, dl. I, blz. 145; en gedrukt: Bontemantel, uitg. Kernkamp, dl. II, blz. 248 vlg.

4. Dat de regeerende en oud-burgemeesteren te samen beneden het getal van tien sijnde gekomen, een ander, die noyt burgemeester is geweest, ten tyde als men gewoon is electie te doen, in den verstorvene sijn plaetse sal moeten verkiesen.

5. Dat een van de voormelde heeren sal werden gecommitteert in het collegie van H. E. G. M. Gecommitteerde Raden, een ter Generaliteit, een in den Raad van State, op de touren van de stad van Amsterdam in de twee laetstgenoemde, ende een in het collegie ter Admiraliteit aldaer.

6. Dat de eerste die in een der respective collegien, in art. 5 genaemt, sal werden gesonden (byaldien sig niemand daartoe vrywillig en vertoont) door het lot onder alle de oud-burgemeesteren, voorts naar de verandering van de regeering op Vrouwendag te trekken, tot die commissie sal werden gedesigneert.

7. Dat vervolgens de oudste der oud-burgemeesteren, aan de lotbeurige komende te volgen, in het eerst opkomende collegie sal werden gecommitteert, ende soo voorts, op deselve order, de in rang volgende in indefinitum.

8. Dat in de voorstaende gevallen de respective gedesigneerden ofte gecommitteerden aldaer sullen hebben de keuse (byaldien sy niemand uyt de oud-burgemeesteren weeten te disponeeren om vrywillig waer te nemen de commissie op HaerEdele geconfereert of staende geconfereert te werden) of sy de voorschreven commissie selfs voor den tijt van drie jaren willen waernemen, dan of sy liever sien willen dat een schepen en vroedschap, die noyt burgemeester is geweest, in haer plaets werde gecommitteert.

9. Dat by verkiesing van de laetste gevalle de respective gecommitteerden of gedesigneerden sullen moeten occupeeren in een subalterne collegie, sonder tot het burgemeestersampt verkooren te werden, de tijt van drie jaren, die haar respective commissie in de Gecommitteerde Raden, de Staten-Generael, den Raad van State of de Admiraliteit tot Amsterdam soude hebben geduurd.

10. Dat die van de oud-burgemeesteren, dewelke daer in een derselver collegien is geweest ofte drie jaren in een subalterne bank, omdat daer niet selfs heeft willen dienen, heeft gevaceert, in geen van deselve wederom sal behoeven te gaen so lange een oud-burgemeester overig is, die in een der voorschreven collegien niet is geweest.

11. Dat in de gevallen, daer twee der voorseyde collegien in een jaer komen te vaceeren, de oudste dergenen die aldaer sal moeten

gaen sal hebben de keuse, in hetwelk van beyde sal willen gecommitteert werden.

12. Dat de eerste drie burgemeesteren, die om in den jare 1677 te dienen sullen verkoren werden, meede by loting onder alle de oud-burgemeesteren primo Februarij 1677 voorseyt te trekken sullen werden gedesigneert.

13. Dat naer de te verkiesen nieuwe burgemeester of burgemeesteren successivelyk uyt het getal der oude sullen werden verkoren en voor andere geprefereert degenen die den langsten tijt als burgemeester niet hebben gedient, ten sy sake sy waren gecommitteert in het collegie van H. E. G. M. Gecommitteerde Raden, ter vergadering van de Staten-Generael, den Raed van State ofte het collegie ter Admiraliteyt tot Amsterdam, ende de drie jaren harer commissie primo Maij naest de te doene electie niet waren geexpireert, ofte ook wel dat iemand, op publicque commissie sijnde buyten 's lands, selfs quam te oordeelen, dat hy den meesten tijt des jaers, dat als burgemeester hadde te dienen, buyten 's lands soude moeten continueeren, en eyndelyk mede dat degene, die langst uyt den dienst als regeerende burgemeester was geweest, selfs sig wilde en wiste te excuseeren, in welke gevalle de naest daeraen volgende, langst buyten dienst als burgemeester sijnde geweest, sal moeten werden verkooren.

14. Dat naer degenenen die den langsten tijt als burgemeester niet hebben gedient successivelyk sullen moeten verkooren werden ende voor anderen gepretereert de oudste der oud-burgemeesteren, te rekenen den ouderdom naer den tijt dat sy de eerste mael tot het burgemeestersampt sullen sijn verkooren geweest en rang hebben genomen, dies dat die oudsten niet te naer bestaen aen degenen, die vooral als nieuw burgemeester of langst niet gedient hebbende is verkooren, in welken geval de oudste daeraenvolgende verkooren sal moeten werden.

15. Dat altoos de oudste in dienst als burgemeester van de drie burgemeesteren door den oud-raed het vorige jaar verkooren het volgende jaer, so sig niet selfs wilde en wiste te excuseeren, sal werden gecontinueert, ten ware sake hy door maegschap ofte affiniteit van een der drie nieuw verkoren burgemeesteren wierde gesecludeert.

Toirconde der waerheit ende meerdere bevestiginge van hetgene voorschreven, hebben wy hetselve met ons handschrift respectivelyk onderteekent den 23sten Maij 1676."

Op de vergadering van regeerende burgemeesteren, waarin dit project werd voorgelezen, teekenden het terstond, na de vier regeerende, de heeren Nicolaas Pancras, Jan Hudde en Louis Trip, met dien verstande evenwel dat niemand er aan gehouden zou zijn, indien niet allen er zich mee vereenigden. De drie andere aanwezigen, Hooft, Vlooswijck en Cornelis Geelvink van Castricum, maakten zwarigheid en verzochten, tot nadere overweging, kopie, die hun werd geleverd op voorwaarde dat zij ze stipt voor zich zouden houden. Aan den oud-burgemeester Van Beuningen, die in Engeland in ambassade was, werd mede een afschrift overgezonden.

Den 24sten Juni kwamen daarop de heeren Van Vlooswijck en Hooft in burgemeesterskamer een deductie voorlezen en overhandigen, tegen het concept gericht [1]), waarvan de hoofdinhoud was:

dat zij evenzeer vrede en confidentie en eenigheid onderling verlangen, maar om die reden juist wenschen „te declineeren dit en alle andere contracten, waarby de regenten haer onderling naeuwer tot eenige saken souden kunnen verbinden, voor en aleer door alle mogelyke satisfactie sy weggenomen soodanige koelheit en aigreur, als misschien verscheyde ongemakkelyke bejegeningen in de regeering een tijt lang herwaerts in velen sullen hebben veroorsaekt, en door verdere civiele conversatiën en satisfactoire omgang sijn verwekt eenige vrientschap en goede genegentheit; want sonder soodanige prealabele dispositie achten (zij) dat alle contracten, hoe serieusen titel die dragen mogen, niet alleen geen nut sullen doen, maer integendeel aanleiding geven tot meerder onheyl en grooter misnoegen, als sijnde alle perioden subject verscheyden interpretatiën die tusschen qualyk geaffectionneerden gemeenlyk ten ergste plegen te geschieden" enz. Wat nu het concept in het bijzonder betreft, zij vinden het bedenkelyk overeen te komen over zaken, die niet door burgemeesteren alleen, maar door meer anderen met hen behooren beslist en afgedaan te worden; „want of wel verscheyden heeren dus lang gewent sijn uyt discretie veel te defereeren aen 't advis van burgemeesteren, sullen echter haer niet gaerne op die wijze sien geludificeert in 't oog van al de werelt, als wierden sy maer pro forma by den anderen geroepen." Zoo zou juist oppositie worden gewekt, vooral als een der burgemeesteren, die zijn voordeel niet vond bij het contract, het vuur aanstookte; waarvan het

1) Vgl. Gebhard, Nicolaas Witsen, dl. I, blz. 146.

gevolg zou zijn, dat burgemeesteren in de minderheid geraakten en neerlaag leden ten nadeele van de waardigheid van hun ambt. „Sijnde mede seer qualyk te compasseeren met de eenvoudicheyt van een christelyk gemoed, dat men in soo aensienlyke vergaderingen, als sijn die van de Vroetschap en Schepenen, God den Heere sal aanroepen, gelyk met grooten ernst, om synen goeden geest tot de aenstaende electie en deputatie, daer soo merkelyke getal van dien so solemneel is verbonden by contract, en besloten heeft volgens hetselve de voors. electie en deputatie te willen doen naer het voors. contract en haer eygen sinlijkheit." Om deze twee redenen en bovendien omdat zij oordeelen dat de handvesten en oude gewoonten toereikend zijn om het beoogde doel te bereiken, mits betamelijk nageleefd, achten zij het concept onaannemelijk en overbodig. Zoo blijft er niets over, dat tot het aannemen er van zou kunnen bewegen, „als de hope, die (hun) gegeven schijnt te worden, van door dat middel tot het burgemeesterschap weder te sullen kunnen worden gepromoveert, daervan (zij) schynen t'eenemaal gefrustreert te sullen blyven, soo de heeren, die 't voors. contract hebben gepresenteert, sulx goedvinden." Van hun kant geven zij de verzekering, dat, zoo zij voor dezen iemand beleedigd mochten hebben, zij genegen zijn dit te beteren met satisfactie, en voortaan allen te bejegenen gelijk zij om hun ambt en persoonlijke verdiensten behooren bejegend te worden. Derhalve bestaat er noch in het algemeen noch in het particulier eenige reden om te teekenen.

Op deze deductie antwoorden burgemeesteren, den 29sten Juni, met veel wat weinig ter zake doet. Wat betreft het onchristelijke van Gods geest in te roepen over een electie, die vooraf bekonkeld is, zeggen zij „uyt grond harer herten te wenschen, dat sy benevens de heeren Van Vlooswijck en Hooft gelukkiger tyden als van veel jaren voorheen mogen beleven, daer hebben gezien dat by velen die christelyke eenvoudigheit meer gepraetexteert als gepractiseert is geworden." Het doel is ook volstrekt niet geweest om de eenigheid alleen bij burgemeesteren te bevorderen, want, als het contract maar eerst door hen allen aangenomen is, bestaat er uitzicht, „dat daerna een ieder der regeerende of oudburgemeesteren by sijn vrienden onder de regeerende en oud-schepenen directie in alle opregtigheid toebrengende, ook tegelyk soude sijn te verkrygen dat alle de heeren schepenen voorsz. het concept van eenigheit souden approbeeren, dat dan vervolgens in de vroedschap gebragt konde worden om op desselfs resolutie ook

daerover octroy en approbatie van H. E. G. M. de Staten van Holland en Westfriesland te versoeken." Van al die goede voornemens kan echter niets komen, nu twee zulke invloedrijke oud-burgemeesters zich niet tot aanneming van het concept laten overhalen. De overigen beschouwen hun onderteekening dan ook uit dien hoofde als van geen waarde, „in allen schijn en manieren alsof zy over hetselve, of eenig lid van dien, nimmer en hadden gedelibereert". Zij blijven echter verlangend uitzien naar alle geschikte middelen om tot de beoogde eenigheid te geraken [1]).

Dat weldra werkelijk zulk een middel gevonden is, en dat althans tusschen de hoofden der partijen [2]), zij het dan ook zonder formeel verdrag, de eendracht hersteld werd, hebben wij reeds van D'Avaux vernomen. Het gevolg hiervan was, dat in het volgende jaar, 1677, Hendrik Hooft als burgemeester optrad en in het jaar daarna nevens Valckenier aanbleef. Het onder hen beiden vereenigd Amsterdam [3]) droeg vervolgens tot het tot stand komen van den vrede, tegen den wil van Willem III, krachtig bij. Wij weten, uit hetgeen Temple in zijn dépêches en in zijn *Mémoires* schrijft, dat de Prins toen ter tijd voorzag, dat hij ook in het vervolg met den stelselmatigen tegenstand van Amsterdam te kampen zou hebben, en nog meer voor den koelbloedigen Valckenier dan voor den heftigen Hooft beducht was. De laatste, die zich jegens Temple ook nog het vreedzaamst uitliet, overleed kort daarop [4]), en zoo bleef de ander als onbetwist leider der stad alleen over [5]). De oude Wittianen, die zich aan Hooft hadden aangesloten, hielden zich voortaan aan den republikein, die zeker voorheen tegen hun

1) Het concept werd aangebracht bij Zijn Hoogheid (Gebhard, Nicolaas Witsen, dl. I, blz. 147).

2) Ook het verschil met den heer van Castricum werd bijgelegd (ib.).

3) Temple schrijft in October 1678: „Amsterdam is absolutely governed by these two man, without any other person so much as pretending any share in it" (vol. IV, p. 462.)

4) 12 December 1678 (Wagenaar, Amsterdam, dl. VI, blz. 32).

5) Op het eind van 1679 zegt D'Avaux (t. I, p. 43): „M. Valkeniergouverne absolument cette ville-la." De Engelsche gezant Henry Sidney laat zich nog sterker uit, in een brief van 10 Augustus 1679: „I assure you, the Great Turk hath not more absolute dominion and power over any his of countrymen than he (Monsieur Valconier) hath at Amsterdam. What he saith is ever done without any contradiction; he turns out and puts in who he likes; raises what money he pleases, does whatever he has a mind to, and yet he walks about the streets just like an ordinary shopkeeper" (Diary, vol. I, p. 66).

raadpensionaris geijverd had doch het thans niet minder krachtig tegen den prins van Oranje deed [1]). Wat deze van de naaste toekomst van Amsterdam gevreesd had, ondervond hij dan ook inderdaad, en het was voor hem een ware uitkomst, toen Valckenier, 6 November 1680, overleed.

Niet dat zijn opvolgers in het bewind van een andere richting zouden geweest zijn, maar zij waren zwakker van karakter en daarom minder invloedrijk en als tegenstanders minder te duchten. Al spoedig klaagt de Fransche gezant, die het met Valckenier zoo goed had kunnen vinden, dat sedert diens dood Amsterdam in zwakke handen is gevallen, die de belangen der stad, welke onveranderd dezelfde waren gebleven, met veel minder kracht handhaafden en daarom ook minder vertrouwen aan de overige steden van Holland inboezemden [2]). Het waren, ik behoef het nauwlijks te zeggen, Joan Hudde en Nicolaas Witsen, beiden in de toegepaste wetenschap mannen van groote verdiensten maar als staatslieden niet boven het middelmatige uitstekend. Zij bleven de op Frankrijk steunende politiek der stad voortzetten en met D'Avaux heulen, maar lieten zich niet of noode overreden om de krasse maatregelen, die deze aanbeval, te nemen en na te komen. Gedurig klaagt hij over hun en inzonderheid over Hudde's vreesachtigheid [3]). Huns ondanks ontbrandde in 1684 de hevige strijd tusschen den Prins en de stad, naar aanleiding van den onderschepten brief van D'Avaux, waarvan ik de bijzonderheden, als sedert lang bekend, voorbijga. De Prins was in dezen de aanvaller, en de man, die hem stond, was noch Hudde noch Witsen, maar de vertegenwoordiger van een ouder geslacht, Van Beuningen.

Deze was jaren achtereen, sedert Willem III De Witt had vervangen, uit overtuiging een voorstander der anti-fransche politiek geweest en dus een steun van den Prins, wien ten gevalle hij meer dan eens een ambassade naar Engeland op zich had genomen. Eerst in 1680 had hij zich weer te Amsterdam als burgemeester laten gebruiken en was ook in het volgend jaar aangebleven, hetgeen hem echter niet verhinderd had in het najaar van 1681 zich nog eens naar Engeland te laten afvaardigen, toen het er op aankwam die mogendheid voor de politiek

1) „C'étoit le seul homme, qui pût reunir les bien-intentionnés qui n'étoient pas de la faction De Witt avec ceux de cette faction.... et qui osât répondre de la ville d'Amsterdam" (D'Avaux, t. I, p. 108).

2) D'Avaux, t. I, p. 294.

3) „M. Hudde est d'une timidité extraordinaire" (t. IV, p. 358). Vgl. t. V, p. 137.

van Zijn Hoogheid te winnen en met de Staten-Generaal te doen samengaan [1]). Hij vertoefde er tot in Maart van 1683 en keerde toen huiswaarts om het burgemeesterschap, dat hem in Februari op nieuw was opgedragen, te aanvaarden. Maar hij keerde terug met veranderde inzichten. Wel bleef hij met den Prins voor de heerschzuchtige plannen van Frankrijk vreezen; maar hij achtte Frankrijk's macht onweerstaanbaar, nu hij de Engelsche regeering beter had leeren kennen en de hoop had moeten opgeven om haar ooit tot oprechten bondgenoot tegen Frankrijk te winnen. Hij verwachtte dus alleen heil van een dragelijken vrede met den overmachtigen nabuur [2]). Ongetwijfeld te goeder trouw, en waarlijk ook niet zonder goeden grond. Maar Willem III was te eenzijdig om dit te begrijpen en te waardeeren. Hij zag in de gewijzigde zienswijs slechts afval en wispelturigheid [3]), en hij, de onwrikbare, verfoeide niets zoozeer als zulk draaien met den wind. Zijn ziedende verontwaardiging luchtte hij in een brief aan Fagel, die bewaard gebleven en voor de kennis van zijn karakter merkwaardig is [4]).

Onder deze omstandigheden barstten in het najaar van 1683 de hevige oneenigheden uit tusschen den Prins, die het leger met 16000 man versterken wilde, en Amsterdam dat van zoo iets zelfs niet wilde hooren. Van Beuningen als een der regeerende burgemeesteren kon niet anders dan daarbij een hoofdrol vervullen, hoe ongaarne hij ook met Zijn Hoogheid brak. Want in de hoofdzaak verschilde hij nog altijd niet van diens politiek [5]), en persoonlijk was hij hem waarlijk toegenegen. Maar de omstandigheden waren machtiger dan zijn wensch, en de ijver, waarmee hij voor de zelfstandigheid van Amsterdam opkwam, verbitterde den Prins bovenmate. Al in den brief aan Fagel had deze voorspeld, dat hij en Van Beuningen tengevolge van deze verwijdering voortaan onverzoenlijke vijanden zouden worden; en hij althans betoonde zich in het vervolg tot verzoening ongezind. Wel hadden hem de gebeurtenissen van 1683 geleerd, dat hij in strijd met Amsterdam zijn voornemen niet doordrijven kon en

1) „Le Prince d'Orange fit passer Van Beuningen en Angleterre en qualité d'envoyé extraordinaire, ne croyant pas qu'il y eût d'homme plus propre pour engager les Etats-Généraux dans les intérêts du Roi de la Grande-Bretagne" (D'Avaux, t. I, p. 184).

2) Vgl. Muller, Wilhelm III und Waldeck, Bd. I, S. 221.

3) Vgl. zijn uitlatingen aan Waldeck, bij Muller, Bd. I, S. 209, 215, 221, 222.

4) Bijv. op Wagenaar, dl. XV, blz. 36, en Archives, t. V, p. 572.

5) Van daar dat D'Avaux hem „avec sa cabale" steeds van de welgezinde Amsterdammers onderscheidt (t. IV, p. 118, 122, 139, 156, 170 en elders).

luisterde hij dus gaarne naar de voorstellen van verzoening, welke de burgemeesteren der stad, die evenzeer voor de herhaling van zoo hoog loopenden twist beducht waren, hem in Augustus 1684 deden [1]); maar met Van Beuningen wilde hij niet meer te doen hebben [2]). Hoezeer deze zich bemoeien mocht om Amsterdam met Zijn Hoogheid te verzoenen, hem persoonlijk bleef de Prins van het vergelijk uitsluiten [3]), en zijn collega's van hun kant trokken zich zijner ook niet aan. Hij had met zijn eigenaardige politiek het bij beide partijen verbruid en werd door beide gelijkelijk verstooten. Toen hij in Februari 1685 als burgemeester aftrad, was zijn staatsmansloopbaan voor goed gesloten. Het volgend jaar verzocht hij zelf om als oudraad en lid van de vroedschap ontslagen te worden [4]). Hij gevoelde dat zijn tijd voor goed voorbij was.

Hudde en Witsen waren van nu af, zoolang Willem III heeft geleefd, de twee eenigen die Amsterdam leidden en vertegenwoordigden. Het is bekend, onder den drang van welke omstandigheden zij zich aan de staatkunde van den Prins aansloten en hoe zij hem de groote onderneming op Engeland mogelijk hebben gemaakt. Nog eens, in 1689, bij het benoemen der schepenen, kwam de oude achterdocht boven en stichtte voor een korte poos tweedracht tusschen stadhouder en stad; maar de voorwaarden, waarop de vrede hersteld werd, toonden, hoe de houding van de Amsterdamsche burgemeesters intusschen veranderd en hun aanzien bij de Staten van Holland gedaald was.

Om den draad van het verhaal niet af te breken heb ik mij tot nu toe onthouden van het maken van opmerkingen betreffende het Concept tot Eenigheit, door Valckenier en de zijnen voorgeslagen maar door Hooft van de hand gewezen. Wie het gelezen heeft zal ook wel niet opmerkzaam behoeven gemaakt te worden op het oligarchische karakter, dat het draagt. Burgemeesters en

1) Muller, l.l., Bd. I, S. 293/4.

2) Tijdens de twisten over het werven der 16000 man was een commissie benoemd om de burgemeesters bij te staan en 's Prinsen bedoelingen te steunen tegenover Van Beuningen (D'Avaux, t. V, p. 35 en elders).

3) Aan Van Amerongen, die bij den Prins een goed woord voor Van Beuningen deed, gaf Zijn Hoogheid ten antwoord: „qu'il étoit un faquin et qu'il ne vouloit jamais avoir affaire à lui" (D'Avaux, t. IV, p. 360). En Burnet zegt van hem: „He broke twice with the Prince after he came into confidence with him; he employed me to reconcile him to Him for the third time, but the Prince said, he could not trust him any more" (vol. II, p. 49, uitg. van Edinb. 1753). Vgl. ook de aanteekeningen van Waldeck, bij Rauchbar, Leben und Thaten des Fürsten von Waldeck, Bd. II, S. 339.

4) Wagenaar, Amsterdam, dl. VI, blz. 128.

oud-burgemeesters beginnen met voor zich zelf te onderhandelen, om, als zij het ééns mogen worden, vervolgens ook de overige regenten tot adhaesie uit te noodigen. In den oudraad vormen zij afzonderlijk de kern, en aan hen is de zitting in de hooge staatscolleges bij toerbeurten voorbehouden. Hun aantal mag de twaalf niet te boven gaan (volgens oud gebruik, beweren zij) en zal doorgaans wel niet hooger klimmen dan de tien. Eerst als het door sterfgevallen beneden dat cijfer is gedaald, wordt het kiezen van een novus homo onvermijdelijk en daarom geoorloofd. Er wordt niet bijgevoegd, dat die nieuweling uit de oud-schepenen genomen zal worden, doch dit ligt toch in de bedoeling, gelijk het standvastig gebruik bewijst. Van de tien zijn drie, die dit jaar regeeren, niet terstond herkiesbaar; inderdaad is dus de keus voor het volgend jaar beperkt tot zes. Het streven is dan ook om de keus zooveel mogelijk te bepalen en alles naar ancienneteit in te richten. Het artikel, dat over het verkiezen van dien der regeerende burgemeesters, die nog een jaar zal aanblijven, handelt, art. 13, strekt daarvan ten bewijze. Dat door dusdanige bepalingen vooral de middelmatigheid bevoordeeld wordt en het voortrekken van de bekwaamsten bemoeilijkt, valt in het oog. Het moet ons verwonderen, dat niettemin zoo dikwerf werkelijk geschikte staatslieden aan het roer der stad gezeten hebben. Alles kwam aan op een goede keus uit de oud-schepenen, wanneer een nieuweling burgemeester moest worden gemaakt. Maar ook hier kwam het gebruik de vrije keus meer en meer beperken; het werd gedurig moeilijker den oudsten in dienstjaren voorbij te gaan.

Wel is waar dat het concept, hetwelk wij bespreken, wegens den onwil van Hooft en Vlooswijck niet tot reglement verheven is, doch waarom verklaarden deze heeren er zich tegen? Om den inhoud en de strekking geenszins, alleen om redenen van welvoegelijkheid en omdat zij meenden, dat de handvesten en gewoonten, mits naar behooren nageleefd, voldoende waren om het beoogde doel evenwel te bereiken. Waarlijk, het concept berustte ook voornamelijk op het reeds gevestigde gebruik en ontwikkelde dit in den geest der eeuw. Uit dien hoofde is het voor de historie tamelijk onverschillig, of het al dan niet kracht van wet verkreeg.

Men wist dan ook toen ter tijd reeds zeer goed, hoe het in de stadsregeeringen, en met name in die van Amsterdam, placht toe te gaan. Een Leidsch deskundige, de bekende Simon van Leeuwen, heeft in zijn geschrift *Over de Stadhouderlijke Macht* [1]),

1) Uitg. in Bijdr. en Meded. Hist. Gen., dl. XVIII, blz. 407 vlg.

dat van omstreeks 1675 dagteekent, daarover met kennis van zaken gehandeld. Veel van wat hij zegt is ons reeds van elders bekend geworden en behoeft dus met zijn woorden niet nog eens herhaald. Maar ik heb nog niet gehandeld over de wijs waarop de staatszaken, die in de aanstaande bijeenkomst der Staten van Holland ter tafel moesten komen en als zoodanig in den beschrijvingsbrief werden aangekondigd, door de burgemeesteren aan de vroedschap ter overweging werden meegedeeld, ten einde het advies der stad bij meerderheid van stemmen vast te stellen. Hoort hoe Van Leeuwen dit beschrijft [1]):

„Indien datter eenige uytschryvingen van staetssaecken gedaen werden, komen eerst aen de burgemeesteren, als het hooft van de vergaderingh; maer daer en werd de andere leden geen communicatie van gedaen voor het laetste oogenblick, dat daerop moet geresolveert werden; dan komen zy met een gepraepareerde advis in de volle vergaderingh, ende doen dan eerst overtuyre van de poincten van beschryvinge als de gedeputeerden vlotvaerdigh moeten sijn om van dien selven dag, naedat sy verre van den Hage af sijn, des anderen daegs in de vergadering te compareren. De burgemeesteren doen de poincten van de beschryvinge voorlesen ende adviseren vooraf met eenparigheyt van stemmen, soo als sy den anderen van te voren hebben konnen verstaen, met soo een drift dat diegenen die anders adviseert de grootste indignatie te wachten heeft [2]). Isser yemandt die anders als amen seyt, die werd uitgeteyckent, men sal hem dat te pas brengen; isser yemandt die aen de regering niet gelegen is, die op sijn eygen staen kan ende die de couragie heeft daertegen aen te gaen, die werd, soo hy in hooger bediening is, geaffronteert ende van het banckje afgestooten ende op het ezelsbanckje geset, daer een kopere plaat op gespijckert is, opdat hy die niet door en sit. Is hy van minder soort, soo wert hy voor een dooteeter ende een vergeten borger gehouden."

De hier beschreven middelen zijn meer dan toereikend, gelijk de ondervinding bewees, om de vroedschap te noodzaken haar zegel doorgaans te hechten aan hetgeen vooraf door de burgemeesters overlegd en besloten was. De vreemde gezanten houden

1) Ib., blz. 449/50.

2) Vergelijk hiermee blz. 452/3 der verhandeling. Zie ook het geval van 1670, door Bontemantel, dl. I, blz. 107 vermeld. Toen de gedeputeerden ter dagvaart eens een keer maakten om nadere lastgeving te vragen, verkozen burgemeesteren den raad niet bijeen te roepen „also alrede van stede wege was geresolveert".

zich dan ook van den steun der stad verzekerd, indien zij maar de burgemeesters voor hun politiek gewonnen hebben.

Welken invloed dezen verder ook op de benoemingen, die in naam aan de vroedschap staan, plegen uit te oefenen, zegt ons dezelfde Van Leeuwen [1]):

„Even soo gaet het met de nominatie ende verkiesinge van de scheepenen ende burgemeesteren ende voort met alle andere saecken. De burgemeesteren houden eerst aparte vergaderingen, ende verstaen malkanderen ende dwingen den anderen onder eede van met den anderen geen collusie te maecken, off yemandt tot recommandatie offte sollicitatie te hooren spreecken, off hetselve sal bekent gemaeckt worden. Het advys dan van de burgemeesteren met eenparigheyt van stemmen voorgaende, soo volght de wet; want sy weeten het soo verre te brengen met haer omkijckende creatuyren, dat sy altijdt de meeste hoop sijn, ende daer en derft niemandt tegen opstaen. Isser yemandt die een neeff van een burgemeester is, die moet scheepen worden, off hy bequaem is off niet; isser yemandt van de minder cabale, dat de bequaemste sijn, die het sijn beurt in rang ende ordre soude sijn om scheepen off burgemeester te sijn, die laet men sitten ende men gaet die voorby. Soo verre als geen anderen en syn te vinden, dat sy dan die Heeren, die in de Gecommitteerde raden, Admiraliteyts, Generaliteyt, Hollandts Reeckenkamer, Oostindische compagnie ende wat des meer is gecommitteert sijn, voor haer tijdt te huys haelen, die dickmaels maer een half jaer van de driejarige commissie voldient hebben, ende de affgaende burgemeesters weder in haer plaets senden, die dan alwederom voor haer tijdt thuys komen, als sy die van noode hebben, soodat sy al de hooge ambten ende bedieningen, soo veel het mogelyk is, onder haer houden, al om diegeene, die sy niet en souden kunnen voorby gaen (omdat geen van haer cabale ledig sijn) te affronteren ende op 't selffde ezelsbanckje te laeten sitten, soo verre dat oock verscheyde employen ende commissien buyten de stad in actuelen dienst van het burgemeesters-ambt blyven bedienen. Hoe wel wordt dan de magistraet versorgt!"

Was in stadhouderlijke tijden het gebruik zoodanig, hoe het dan wel toeging, als geen stadhouder de oligarchie nog eenigermate in toom hield, laat zich denken. Na den dood van Willem III zagen zich de burgemeesteren weer hersteld in het recht,

1) Blz. 450.

dat zij van 1651 tot 1672 bezeten hadden, om uit het dubbeltal, door de vroedschap benoemd, telken jaren de schepenen te kiezen. Zoo kwamen dezen en evenzoo de oud-schepenen, die met hen den oudraad uitmaakten, te beter onder hun bedwang. Dat was de tijd toen de heeren zich niet met hertogen en graven, maar met koningen gelijk gevoelden. De burgerij, bij wie meer en meer democratische neigingen, die in den Patriotten-tijd tot daden zijn geworden, binnenslopen, heeft hun juk met klimmenden onwil tot op 1747 getorscht. Welk een vreugde heerschte er onder de gemeente, toen gevaren van buiten 's lands het herstellen van het stadhouderlijk bewind in den vollen omvang van vóór 1702 schenen noodzakelijk te maken! Het Oranje-boven, dat geroepen werd, beteekende vooral: de stadstyrannen er onder. Maar Willem IV vatte het niet in dien zin op en haastte zich om de volksbeweging, die had uitgediend nu zij hem aan het hoofd van den staat had gebracht, te sussen en te bedaren, en met de stadsregenten een vergelijk te treffen omtrent de grenzen van hun beider bevoegdheid.

Wat Amsterdam in het bijzonder betreft, dat het voor den stadhouder van het hoogste belang was om daar voortaan op de keus der burgemeesters invloed te oefenen, leerde de geschiedenis van zijn voorgangers en vooral van zijn naasten voorganger, Willem III. Wel had hij, door de Staten daartoe gemachtigd, in het personeel der regenten, inzonderheid der oudraden, een doortastende verandering gemaakt, de vier regeerende burgemeesters en vier van de regeerende schepenen, zeven oud-burgemeesters en drieendertig oud-schepenen ontslagen en in de vroedschap niet minder dan zeventien nieuwelingen ingeleid, zoodat zijn tegenpartij vooreerst tot volslagen machteloosheid was gedoemd; maar, de ondervinding had het meermalen bewezen, de oude zuurdeesem, waarvan colleges doortrokken zijn, besmet min of meer allen die er van buiten inkomen, en dat hoe langer hoe meer. Op de blijvende aanhankelijkheid en ondergeschiktheid van 's Prinsen gunstelingen en hun familiën viel dus niet te rekenen. Een aanhoudende invloed van den stadhouder op de keus der burgemeesteren was en bleef gewenscht. Het eenvoudigst en tevens het doelmatigst zou het zeker geweest zijn, de electie uit een nominatie, die de stadhouder ten opzichte van de schepenen reeds bezat, ook ten opzichte van burgemeesters hem door de oudraden te laten opdragen. Bij gelegenheid der verandering in het personeel der regenten zou dit wel te bedingen zijn geweest. Maar van het eergevoel der Amsterdammers ware het toch mis-

schien wat al te veel gevergd. De vrije electie der burgemeesters was een voorrecht, waarop de stad trotsch was: beter haar dit in naam gelaten, zoo het inderdaad onschadelijk kon worden gemaakt.

Er was juist in die dagen iets in zwang gekomen, dat als middel hiertoe bijzonder geschikt moest schijnen. De kiesgerechtigden in de steden waren begonnen hun keuzen te vestigen op candidaten, die de stadhouder hun „recommandeerde". Of dit waarlijk, zoo als ik het voorstel, een uitvinding van dezen tijd was, dan of de recommandatiën al onder Willem III hier en daar in gebruik waren gekomen, kan ik niet met zekerheid zeggen [1]; geen voorbeeld echter van vóór 1747 heeft mijn aandacht getrokken [2]; en zoo veel is in alle geval buiten twijfel, dat eerst Willem IV het stelselmatig is gaan toepassen, van stonde aan nadat hij in het stadhouderschap over Holland was gesteld.

Uit den aard der zaak volgt, dat het recht om dus te recommandeeren niet bij openbare acte aan Zijn Hoogheid kon worden toegekend. Een ieder, aan wien het niet uitdrukkelijk verboden is, mag aanbevelen wien hij goedvindt: de vraag is maar, of er op zijn aanbeveling zal worden gelet. En nu kon men toch kwalijk den stadhouder toezeggen, dat de kiezers kiezen zouden wie hij aanbeval; in plaats van aan te bevelen had hij dan gezegd moeten worden te bevelen. Dat mocht toch niet, de schijn van vrije keus diende bewaard te worden. Zoo bleef dus de verplichting om op 's Prinsen recommandatiën te letten volstrekt ongewaarborgd, en maakten de steden dan ook geen inbreuk op de bevoegdheid van den stadhouder, toen zij omstreeks 1783, den eerbied voor Willem V geheel en al verloren hebbende, voor zijn recommandatiën in het vervolg bedankten en meteen besloten in geen geval er meer rekening mee te houden. Uit deze omstandigheden is het te verklaren, dat wij omtrent de recommandatiën en de wijs waarop zij toegingen, zoo weinig vernemen. Het geschiedde niet alleen achter de schermen maar ook doorgaans niet bij geschrifte. Eerst toen de steden zich van dien band ontsloegen, hoorde men in het openbaar, dat zij er zoolang mee gebonden waren geweest.

Van één stad weten wij, bij uitzondering, hoe het daar onder Willem IV met het recommandeeren gesteld was: van Gorcum,

1) Vgl. Gebhard, Nicolaas Witsen, dl. I, blz. 148/9.

2) Later kwam Fruin naar aanleiding van mededeelingen van Bontemantel (uitg. Kernkamp, dl. II blz. 232—238), tot het besluit, dat werkelijk de recommandatiën in 1672 reeds in gebruik waren. Doch in 1676 werd een recommandatie van Z. H. toch nog voorbijgegaan (Gebhard, Nicolaas Witsen, dl. I, blz. 148). (N. v. d. R.).

uit de *Memoriën van Mr. Dirk van Bleiswijk*, door Jorissen uitgegeven en voortreffelijk toegelicht [1]). Bleiswijk zelf, die er tijdig bij was geweest om zich de gunst van Zijn Hoogheid te verwerven, erkent, dat hij het aan diens recommandatie had te danken dat hij in 1748 burgemeester werd. Naar het schijnt had in dit geval de drossaard eenvoudig aan de kiezers (daar ter stede schepenen en oud-schepenen) te kennen gegeven, dat Zijn Hoogheid hem, Bleiswijk, aanbeval. De heeren hadden hem volgens dien wenk gezeggelijk op de nominatie gesteld, waaruit hem Zijn Hoogheid zelf weer eligeerde. Althans twee jaren later zien wij de verkiezing zich zoo toedragen. „De oude en nieuwe schepenbank bijeen zijnde (schrijft Bleiswijk) werd een deputatie naar hem (den heer D'Escury, substituut van den tijdelijk afwezigen drossaard) toe gezonden, om te vernemen wie Zijn Hoogheid op de nominatie tot burgemeester geliefde gesteld te hebben; die rapporteerde dat de burgemeester Van Hoey daarop moest komen, gelijk geschied is. Die heer is vervolgens door Zijn Hoogheid geëligeerd" [2]).

Het vermoeden is, dunkt mij, gewettigd dat het in de andere steden al even zoo zal zijn toegegaan. Onder de hand wordt van wege den Prins een candidaat gerecommandeerd, en dit beteekent, naar de opvatting der kiezers, dat die op de nominatie *moet* komen, met dit gevolg, dat de Prins in al zulke steden niet maar de electie uit een dubbeltal, zoo als de privilegiën inhouden, maar de vrije electie heeft.

Met dit nieuwe kiesstelsel nu zou te Amsterdam meer uit te richten zijn dan door het oude er in te voeren, dat in de meeste steden van Holland gebruikelijk was, en Zijn Hoogheid de electie van burgemeesters uit een nominatie van den oudraad te laten toekennen. Immers op die wijs zou men slechts weren wie men bovenal niet wilde, maar geenszins in de regeering brengen wie men er in verlangde. Met de recommandatiën daarentegen kon men dit wel. Het recommandeeren stond, zoolang de regenten niet durfden weigeren, met eligeeren gelijk. Buitendien had het dit voor, dat het zonder verandering in de constitutie der stad, zonder inbreuk op de oude handvesten, zonder eenig gerucht beklonken kon worden. Wij zouden er ook volstrekt niets van hebben bemerkt, indien niet in veel later tijd, kort na de restauratie

1) Werken van het Histor. Genootsch. Nieuwe Serie, N°. 45 (1888).
2) Blz. 262. Vgl. ook blz. 275/8.

van 1787, een ingewijde in de geheimen der regeering er gewag van had gemaakt in een brief, die gelukkig bewaard is gebleven. Hij staat afgedrukt in de *Contracten van correspondentie* van De Witte van Citters [1]) en luidt, voor zoo ver hij ons onderwerp raakt, aldus:

„In den jare 1748 is door een mondelinge schikking tusschen wijlen Zijn Doorl. Hoogheid Prins Willem IV en burgemeesteren (van Amsterdam) bepaald, dat de Heer Erfstadhouder bij de jaarlijksche verandering der Regeering zoude hebben de recommandatie van twee Burgemeesteren en van twee Schepenen. Dit is geobserveerd geworden in de jaren 1749, '50 en '51, en dus gedurende het leven van den Vorst. Na het overlijden van Zijn Hoogheid heeft de Vrouwe Gouvernante wel getracht dit op denzelfden voet te houden, maar Burgemeesteren hebben zich daartegen gekant...."

Hogendorp, in zijn brief van 18 November 1787 aan prinses Wilhelmina, waarvan ik boven reeds met een enkel woord gewaagde, zegt slechts in het onbepaalde, dat na de revolutie van 1747 aan Willem IV te Amsterdam „de l'influence dans la nomination des Bourguemaîtres et des Echevins" werd toegekend, maar ongetwijfeld heeft ook hij hierbij het oog op de recommandatie, want hij laat er op volgen: „cette influence fut perdue en 1752 [2])."

Inderdaad van de eerste gelegenheid de beste maakte dus de regeering, die slechts vier jaren te voren geheel naar den zin van den stadhouder was omgezet, gebruik om zich aan zijn invloed te onttrekken en den toestand van voorheen te herstellen. Ja, de meerderheid ging nu nog verder dan voorheen; een conventie tusschen de oudraden, met uitsluiting der orangistische indringers, kwam tot stand, die zich weldra ook over de vroedschap uitbreidde. Onze briefschrijver verzekert, dat de contractanten de buitengeslotenen voortaan uit alle posten, zelfs uit de geringste commissiën, weerden. Dat lag in de strekking van alzulke correspondentiën, en is op het oogenblik voor ons slechts bijzaak.

---

1) Blz. 194.

2) Het zou mij niet verwonderen, indien de brief bij De Witte van Citters aan niemand anders dan aan Van Hogendorp gericht ware geweest, en had moeten dienen om dezen in staat te stellen de Prinses voor te lichten. Van Hogendorp vertoefde op dat oogenblik te Amsterdam en de brief is, blijkens het slot, geschreven door een Amsterdammer aan iemand die zich in de stad bevond: „Zoo Uw Hoog-Edelgeb. hieromtrent nog nadere explicatie mondeling verlangt, ben ik altoos bereid" enz.

De hoofdzaak is, dat Amsterdam door het sluiten der conventie zich te beter in postuur stelde om zijn zelfstandigheid tegenover de stadhouderlijke macht te handhaven.

Hoe het zich dan ook tegenover Willem V en diens raadsman, den hertog van Brunswijk, heeft gedragen, hoe het zijn „systeem" heeft doorgezet, en wat daarvan de gevolgen zijn geweest, wil ik thans niet ophalen: het zijn trouwens bekende zaken. Maar ik wil er op wijzen, dat vriend en vijand het gedrag van Amsterdam tijdens de Patriotten-beweging in de eerste plaats toeschrijven aan het gevoel van zelfgenoegzaamheid, dat de vrije verkiezing van burgemeesteren aan zijn regenten inboezemde. „Les conventionnaires (zegt Van Hogendorp) par leur indépendance sentoient la force de l'opposition qu'ils pouvoient faire, et moitié par ce sentiment, qui tient à l'ambition, moitié par aigreur contre les défiances qu'ils remarquoient dans la conduite de la Cour, ils traversoient le plus souvent ses mesures." In tegenovergestelden geest schrijft een patriot in een opstel over de recommandatiën, dat hij in de *Post van den Neder-rhijn* [1]) plaatste: „Twijfelt nog iemand of een regeering, die haar eigen commissiën en ambten begeeft en waar zulks naar rang en ouderdom toegaat, de beste zij, die vestige zijn oog maar op de groote stad Amsterdam, daar immers bij geen geheugen Recommandatiën in gebruik zijn of gerespecteerd zouden worden.... heeft men niet in alle tijden ondervonden, dat zij het eenige bolwerk der vrijheid is gebleven!"

Nog in een ander opzicht verdient de conventie van 1752 onze aandacht. Niets slechts om de aanhangers van Oranje buiten het stadsbestuur te sluiten en de zelfstandigheid der stad te beschermen tegen de stadhouderlijke macht was de conventie aangegaan; zij strekte tevens om de overmacht der burgemeesteren op de stadsregeering te bevestigen. In zoo verre sloot zij zich aan bij het concept, een eeuw te voren door Valckenier aan Hooft voorgeslagen. Alleen de bepalingen van deze strekking wil ik hier uit de conventie aanhalen [2]). Volgens art. 3 blijft aan heeren burgemeesteren het generaal bestuur over de stedelijke zaken toevertrouwd, zooals die tot hiertoe van hun departement zijn geweest; en volgens art. 4 behouden zij de voordracht van nieuwe vroedschappen en van de te nomineeren schepenen. —

1) N°. 115, blz. 1017.

2) Zij staat in haar geheel afgedrukt in het aangehaalde boek van De Witte van Citters, blz. 184.

Het getal van burgemeesteren en oud-burgemeesteren, zegt art. 5, tot nog toe nimmer gepasseerd hebbende het getal van twaalf, zal bij continuatie zoo beperkt blijven, maar ook nooit op minder dan tien mogen dalen. Is het deswegens noodig een nieuwen te kiezen, dan zal volgens art. 6 daartoe voorgedragen worden de oudste van oud-schepenen, die tot de conventie behooren, en niet worden voorbijgegaan dan om goede redenen en met vier vijfde parten der stemmen, te geven bij besloten biljetten. Dit laatste schijnt iets nieuws, althans in de dagen van Valckenier was het nog geen verplichting geworden juist den oudsten der oud-schepenen in het college van burgemeesteren bij vacature op te nemen. Doch hoe verder de tijd vordert, hoe meer het bekleeden van een aanzienlijk ambt een voorrecht wordt gerekend, dat aan ieder op zijn beurt toekomt, en niet een plicht, die aan den bekwaamsten behoort opgelegd te worden. Uit dat oogpunt beschouwd is zeker de opklimming naar de jaren van dienst het billijkst en het redelijkst. In het volgende tijdvak, tusschen 1752 en 1787, wordt dat stelsel dan ook strenger dan ooit te voren toegepast. Onder de oud-burgemeesteren zijn het weer de drie oudste, die boven de overige worden begunstigd. Het gebruik, in dezen zoo machtig als een wet, wil namelijk, dat elk van deze drie gedurende drie jaren tweemaal tot burgemeester wordt gekozen, eens namelijk door de oudraden en andermaal door de drie gekozenen uit het viertal dat aftreedt. Zoowel Van Hogendorp als de briefschrijver vermelden dit, en de eerste voegt er deze opmerking aan toe: „ces Triumvirs de cette manière .... demeuroient au fil des affaires beaucoup mieux que les autres, ce qui seul devoit excessivement étendre leur autorité." Uit dit alles wordt ons het bijna onbeperkte gezag begrijpelijk, waarmee wij een Temminck en een Rendorp, en van de tegenpartij een Hooft, de regeering van Amsterdam in den Patriotten-tijd zien leiden waarheen zij willen. De oligarchie had in hun dagen haar *nec plus ultra* bereikt. Verval was van toen onvermijdelijk — of een revolutie!

(Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, 3de Reeks, dl. V, blz. 211 vlg.)

WILLEM III EN ZIJN GEHEIME ONDERHANDELINGEN MET KAREL II VAN ENGELAND IN 1672.

(1864.)

Er bestaat een merkwaardige verzameling van brieven en bescheiden over de onderhandelingen van Willem III met zijn oom, den koning van Engeland, gedurende het jaar 1672. Zij is te vinden onder de bijlagen op het werk van B. Costerus, *Historisch verhaal ofte deductie van zaaken raakende het formeren van de republique in 1572 ende van het gebeurde in 1672 en '73 (Leyden 1736).* Van het oogenblik af dat zij aan het licht was gebracht, heeft zij tot eindeloos redetwisten aanleiding gegeven. Het doel van den uitgever was blijkbaar, een blaam te werpen op de nagedachtenis van den Prins, het te doen voorkomen alsof hij uit heerschzucht het belang van het land aan zijn eigenbelang had opgeofferd. Dat kon de tegenpartij niet zwijgend toelaten; zij zag geen kans de beschuldiging te wederleggen, als zij de getuigen niet wraakte; en daarop hield zij de echtheid der aangevoerde stukken verdacht, en meende dat ten minste enkele òf geheel onecht, òf althans gedeeltelijk door den uitgever vervalscht waren.

Haar achterdocht scheen niet ongegrond. Het werd bewezen dat een andere brief, onder de bijlagen opgenomen, een brief van Willem III aan den graaf van Portland, in dato 10/20 Januari 1690, verdicht was. Op verzoek der kinderen van den graaf stelde het Hof van Holland een onderzoek naar de echtheid van den brief in, en verklaarde dat een geheel andere brief, door supplianten overgelegd en met den eersten in strijd, ontwijfel-

baar van de hand van den Prins was [1]). Daarmeê scheen de argwaan ten volle gewettigd en de geheele verzameling van stukken, op het zachtst genomen, verdacht [2]).

De hoogleeraar Vreede heeft van dezelfde stukken gebruik gemaakt, in zijn *Inleiding tot eene geschiedenis der Nederlandsche diplomatie* [3]). Hij schijnt ze voor stellig echt en zelfs boven verdenking verheven te houden; althans hij acht het onnoodig hun echtheid te bewijzen of te beweren. Na hem heeft Groen van Prinsterer, in de *Prolégomènes* voor het laatste deel der *Archives de la maison d'Orange-Nassau*, ze nog eens besproken en zelfs enkele herdrukt, maar eveneens zonder over de echtheid of onechtheid uitspraak te doen. Hij zegt alleen, dat die bescheiden nog weinig bekend zijn en toch een nauwkeurig onderzoek verdienen [4]). Ik stem hem dit gaarne toe. Ik geloof met hem, dat het onderzoek nog niet gesloten mag heeten, en ik wil naar mijn vermogen een bijdrage leveren tot zulk een vernieuwd en dieper onderzoek. Wij handelen eerst over de echtheid der stukken, en dan over hun historische beteekenis [5]).

Er bestaat geen uitwendig bewijs voor de echtheid. Wij weten niet uit welk archief zij aan den dag zijn gebracht; wij kunnen zelfs niet gissen hoe zij uit het kabinet van den Prins in handen van een liefhebber geraakt zijn. Het is met deze bescheiden als met de correspondentie tusschen Maurits en Willem Lodewijk, die ook voor het eerst in de vorige eeuw, zonder acte van oorsprong, uit de collectie van een liefhebber in het licht is gegeven [6]). Beide moeten zich handhaven door innerlijke bewijzen van echtheid.

Maar voor wij de stukken zelf onder handen nemen, eerst nog iets over de uitgaaf. Men neemt gewoonlijk aan, dat het Costerus

---

1) Vidimus van den Hove van Holland enz., 's Gravenh. 1739.

2) Vgl. nog den strijd over de echtheid van dezen brief, in de Haagsche Courant van 31 Mei, 31 Juni en vlg. nummers van 1786 en in den Batavier, n°. 31 van 1786. Hij heeft echter niet veel om het lijf.

3) Dl. I, blz. 233.

4) P. LXXXVI.

5) De echtheid der brieven is later voor goed bewezen door de nieuwe uitgaaf der brieven naar de in het archief der familie Hoog berustende origineelen, door Dr. Schotel in Bijdragen voor Vad. Gesch. en Oudheidk., Nieuwe reeks, dl. IV, blz. 1 vlg. Fruin heeft bij den van dat opstel ontvangen overdruk een aantal aanteekeningen gevoegd, waarvan wij de belangrijkste in de noten mededeelen. (N. v. d. R.)

6) Over de echtheid dier correspondentie, door Groen van Prinsterer in twijfel getrokken, heb ik gehandeld in den Kunst- en Letterbode van 1861, N°. 51.

is die ze heeft laten drukken. „Een voormalig regent", zegt Vreede, „heeft ze voor meer dan eene eeuw uitgegeven." Dit is onjuist. Eerst in de tweede uitgaaf van het *Historisch verhaal*, die na den dood des auteurs, in 1736, verschenen is, komen zij voor. In de eerste uitgaaf van 1706, door den schrijver zelven bezorgd, worden zij niet gevonden, en evenmin in het *Advertissement* of aanhangsel, in 1726 insgelijks door den schrijver zelven aan die eerste uitgaaf toegevoegd. Het is waar, hieruit is nog niet bewezen, dat zij niet door den schrijver zelven opgespoord en voor een latere uitgaaf van zijn werk bestemd waren. Maar dit wordt toch onwaarschijnlijk, als wij zien dat nergens in den herzienen tekst op die stukken gewezen wordt, ook niet daar, waar zij tot bevestiging van het gevoelen des schrijvers hadden kunnen dienen [1]). Daarentegen wordt er gebruik van gemaakt in de voorrede van den bezorger der tweede uitgaaf. Reden genoeg om te vermoeden dat deze het is, die de stukken in handen gekregen en in de bijlagen geplaatst heeft. De schrijver van een bekend pamflet uit dien tijd, het *Schuitpraatje ofte samenspraak tusschen vier heeren met de schuit reijsende van Leeuwarden na Groningen* (Januari 1737), gelooft dan ook, „dat dezelfde menschen, die de voorrede hebben geschreven, ook de bijlagen daar achter hebben gefourneert".

Wie was de schrijver van de voorrede en de bezorger der nieuwe uitgaaf? Het gerucht noemt Pieter Burman, een heftig staatsgezinde, zoo als hij getoond had in de *Aanmerkingen op de redevoering van Gundling*, door hem onder den naam van Favoritus Noricus in het licht gegeven, en gehuwd aan de pleegdochter van den kinderloozen Costerus, bij wien hij de plaats van schoonzoon vervulde. Het zou dus niet meer dan natuurlijk zijn, zoo hij, die de boeken en brieven van zoo vele anderen heeft uitgegeven, ook het werk van zijn ouden vriend, wiens politieke gevoelens hij deelde, voor de pers had gereed gemaakt.

Wij aarzelen dus niet om aan Burman het publiceeren der briefwisseling van Willem III met Karel II toe te schrijven. Hij en niet Costerus is aansprakelijk voor haar echtheid. Van waar en van wien hij ze bekomen heeft, kunnen wij zelfs niet gissen; hij helpt ons volstrekt niet op het spoor. Ook schijnt hij niet geweten te hebben, dat hij de eerste was die ze in druk gaf. Hij duidt het Basnage euvel, dat deze van slechts een enkelen der brieven

1) Bijv. blz. 75.

gewaagt en de overige stilzwijgend voorbij gaat, „hoewel hij ze mogelijk gezien had". Hij wist dus niet dat juist die eene brief, dien Basnage gebruikt had, de eenige van de geheele verzameling was, die in druk bestond, en dat al de overige door hem voor het eerst aan den dag werden gebracht. Die onkunde, die blijkbaar niet geveinsd is, pleit naar mijn oordeel Burman vrij van opzettelijke verdichting en vervalsching der brieven. Hoe zou hij verdicht hebben wat hij meende dat reeds door anderen gezien was? Hoe zou hij hebben durven vervalschen, als hij anderen met de ware lezing bekend achtte? Ik houd mij op dezen grond overtuigd dat, zoo er vervalsching heeft plaats gehad, Burman althans daaraan geen schuld heeft.

Maar onderzoeken wij verder, of er sporen van vervalsching te ontdekken zijn. Laten wij beginnen met dien eenen brief, die sedert lang gedrukt en door Basnage gebruikt was. Wagenaar [1]) had er een afdruk van gezien, die op kosten van den lande gemaakt was, en waarop *secreet* stond. Hij oordeelt dus dat dit stuk „meer teekens van echtheid heeft", dan hij aan de overige van den bundel durft toekennen [2]). Wij zien hier alweder hoe voorzichtig Wagenaar in zijn oordeelen is: een stuk, voor 's lands rekening gedrukt, kan toch nog ondergeschoven zijn. Maar hij zou stelliger hebben durven spreken, indien hij het laatste deel der *Archives* van den heer Groen van Prinsterer had mogen gebruiken. Uit de correspondentie van den Prins met Fagel, ons daar medegedeeld, leeren wij de toedracht der uitgave, en het doel dat men er meê voorhad, volkomen kennen. De Prins schrijft den 29sten Juli aan den griffier: „Hiernevens sende ick UE. den brief van den Coningh van Engelandt, die mijn vriendt, heer van Reede mij heeft gebroght. UE. gelieft deselve te communiceren of niet, gelijck hij het sal goet vinden". De griffier achtte den brief overwaardig om aan de Staten gecommuniceerd te worden [3]), en hij had er zelfs niets tegen dat hij gepubliceerd werd, want de zaak van den Prins kon er slechts bij winnen. Hij moest de natie overtuigen, dat al wat voor den Prins gedaan werd den

1) Tiele, Bibl. van pamfletten, N°. 6093.

2) Dl. XIV, blz. 45.

3) In de ms. aanteekeningen van Hop en Vivien wordt bij de vergadering der Staten van Holland van 5 Augustus over dezen brief gesproken. Later vindt men: „Den 12 Augusti kwam by Holland ter tafel de brief des Coninghs van Engelandt van 8 Juli". De brief is gedrukt en uitgegeven den 15den Augustus, volgens Dagboek uit het rampjaar 1672, in Bijdr. en Meded. Hist. Gen., dl. VIII, blz. 85.

koning van Engeland gunstig jegens de Republiek stemde, en dat er geen beter middel bestond om tot vrede met Engeland te geraden dan Zijn Hoogheid tot eminent hoofd van den staat te verheffen. Wicquefort gelooft aan boosaardiger bedoeling. „Ceux qui publièrent cette lettre" (zegt hij in zijn *Mémoires* [1])), „ne pouvoient avoir d'autre intention que de décrier par-là les personnes et la conduite de ceux, qui jusqu' alors avoient eu le plus de part à la direction des affaires, et à les exposer à la rage du peuple, avec le succez, dont nous dirons bientôt les particularités". Hij doelt op den moord der De Witten; maar om tusschen dien gruwel en de uitgave van den brief van Karel II verband te vinden, moet men minstens een wrevel en partijhaat voeden zoo hevig als Wicquefort, toen hij deze opmerking in zijn gedenkschriften inlaschte. Fagel bedoelde niets meer dan het volk te versterken in den waan, dat de vrede met Engeland onafscheidelijk was van de verheffing van den Prins.

De brief heeft de meest mogelijke ruchtbaarheid gekregen. In bijna alle geschiedenissen van den tijd is hij opgenomen [2]). Meestal echter niet in het oorspronkelijke, maar in een Hollandsche vertaling [3]). Van daar dat Basnage, die in het Fransch schreef, den brief voor de tweede maal, van het Hollandsch weêr in het Fransch, vertalen moest. Doch in de bijlagen op Costerus' *Historisch Verhaal* komt de oorspronkelijke tekst voor, zeer verschillend, gelijk te wachten was, van de navolging van Basnage. Dit stemt ons gunstig voor de echtheid van het stuk. Niet minder de aanteekening van den uitgever, dat de brief niet van de hand des konings, maar alleen door dezen onderteekend was. Immers de koning was gewoon, zoo hij eigenhandig aan den Prins schreef, niet in het Fransch maar in het Engelsch te schrijven.

Er bestaat dus alle reden om te gelooven dat die eene brief, zoo als Burman hem mededeelt, volkomen echt is. En dan wordt het moeielijk vol te houden dat de andere brieven, die met dezen op het nauwst samenhangen, verdicht zouden zijn. Te meer, omdat wij ook nog voor een paar andere uit de verzameling rechtstreeksche bewijzen kunnen aanvoeren. In een korten brief van den Prins aan den Engelschen minister Arlington, gedagteekend 7 October 1672, komt een passage voor, die ons bevreemdt:

1) Uitgegeven door het Hist. Genootschap in zijn Berigten, dl. VI, 1e stuk, blz. 127.

2) B.v. in Valckenier, Verwerdt Europa, Bijlage N°. 57.

3) Er bestaat een uitgaaf van den Franschen tekst, overeenkomend met dien bij Costerus (Bibl. Meulman, Pamfl. N°. 5812; Thysiana, Pamfl. N°. 8791).

„J'ai l'âme trop bien placée pour ne pas répondre comme je „dois aux grâces, que Sa Majesté me fait et l'amitié qu'il me „témoigne: soyés asseuré que je sacrifierai ma vie pour son service, „et que rien me pourra faire changer de ces sentiments: mais ne „croyés pas aussi que vos menaces de me faire déchirer en pièce „par les peuples me fasse grand peur".

Wat? Zou Arlington den Prins bedreigd hebben met een dood, als dien de De Witten gestorven waren? Het luidt niet waarschijnlijk. Maar ziet hier wat Temple, de Engelsche gezant, den 25sten Maart 1675 aan Karel II schrijft. Hij geeft verslag van een onderhoud met den Prins, die woedend was over een brief van denzelfden Arlington, waarin gesproken werd van de oude veete der Hollandsche partijen, en gezegd: „que, si on les touchoit, on les pourroit faire saigner encore." „De Prins zeide," zoo gaat hij voort, — maar ik wil zijn eigen woorden aanhalen: „The prince said, he understood this very well; for it was „the same with what my lord Arlington told monsieur Reed (Van „Reede) in England: that if the king would go about it, he „could make him be served as monsieur De Witt was; then he „swore in a rage, that be could not bear this language from „my lord Arlington, nor live any longer with him as he had „done, etc." [1]).

Ik kan volstaan met het mededeelen van deze plaats. Het zal wel niet noodig zijn te betoogen, dat daardoor vooreerst de bewuste brief verklaard en als echt gewaarborgd wordt, maar dat ook verder onze goede dunk van de geheele verzameling er niet weinig door versterkt wordt.

Het kwam mij geraden voor, door de voorafgaande proeven eerst de waarde der verzameling in haar geheel te bepalen, eer wij tot de behandeling overgaan van het stuk, waartegen het meeste bezwaar wordt gemaakt. Tegen brieven, als de tot nog toe behandelde, hebben de vrienden van den Prins niet veel in te brengen. Hun zaak wint en verliest niet bij de echtheid of onechtheid van zulke bescheiden. Zij zouden de geheele verzameling in haar waarde laten, zoo het maar mogelijk was te bewijzen dat één der stukken van den bundel verdicht of vervalscht is.

Dit aanstootelijke stuk behelst de vredesvoorslagen, die de Prins in Juli 1672 door den bekenden Sylvius aan het Engelsche hof liet aanbieden. Zoo Engeland afzonderlijk vrede wilde sluiten en

1) The works of sir William Temple (Edinb. 1754), vol. IV, p. 95 seq., I, p. 221.

helpen om Frankrijk tot het aannemen van billijke voorwaarden te dwingen, dan meende de Prins dat wij ons de volgende opofferingen zouden kunnen getroosten:

„1. Le pavillon partout (d. i. saluut met de vlag in alle zeeën door de Hollandsche aan de Engelsche oorlogschepen te doen).

2. Cent mille livres par an pour la liberté de la pêche.

3. Suriname en propriété.

4. Quatre millions de livres à payer en des termes à convenir.

5. En hostage pour ces subdites conditions la ville de l'Ecluse (Sluis in Vlaanderen).

6. La souveraineté des sept provinces pour le prince d'Orange."

In deze voorslagen is tweeërlei dat den vrienden van den Prins tegenstaat en ongeloofelijk voorkomt. Vooreerst dat Zijn Hoogheid voor zich zelven de souvereiniteit bedongen zou hebben. Ten andere dat hij aan de overmoedige eischen van Engeland zoo veel zou hebben toegegeven. Tot driemaal toe had de Republiek den oorlog tegen Engeland gewaagd, liever dan zulke eischen in te willigen en zulke vernedering te lijden. Zou het nu de Prins zijn, die aannemelijk keurde wat de De Witten fier hadden afgewezen? Zou de Prins de eer van het land geringer hebben geacht dan de Loevesteinsche factie? En zou hij zich niet hebben geschaamd om aan de schande van den staat zijn eigene verheffing te verbinden? Dat was ongelooflijk, het streed met het karakter, met de doorgaande handelwijs van Zijn Hoogheid. Zijn vijanden hadden, om zijn nagedachtenis te bezwalken en zijn partij in verachting te brengen, het stuk vervalscht, en aan den Prins toegeschreven wat van het Engelsche hof was uitgegaan; als voorslagen van hem doen voorkomen, wat inderdaad de eischen waren van de regeering van Engeland. „Dit sijn de redenen (zoo besluit de schrijver van het aangehaalde *Schuitpraatje* zijn breede redeneering) die mij bewegen om het stuk voor geheel onecht of gemutileert en verhanselt aan te zien."

Het is altijd gevaarlijk op deze wijs een bericht of een feit weg te redeneeren, op grond dat het in strijd is met het karakter van den man, van wien het verhaald wordt. Wie blijft zich altijd gelijk? Is het niet mogelijk dat de Prins zich een oogenblik vergeten heeft, en moedeloos heeft voorgeslagen, wat hij onder eenigszins veranderde omstandigheden als onaannemelijk zou hebben afgewezen? Nu wij eens weten, dat de verzameling in het algemeen vertrouwen verdient, is het gewaagd een enkel stuk te

verwerpen, alleen omdat het niet overeenkomt met hetgeen wij waarschijnlijk achten.

Doch het is niet noodig te redeneeren; ik kan bewijzen dat ook dit stuk echt is. Te goeder ure heeft Mignet in zijn *Négociations relatives à la succession d'Espagne* ons een uittreksel uit een depêche van den Franschen gezant aan het hof van Engeland medegedeeld, die alle redeneering overbodig maakt. Ziet hier wat Mignet [1]) ons verhaalt:

„Cependant le stathouder n'avait pas encore perdu tout espoir „de détacher l'Angleterre de la France. Il essaya d'empêcher „Charles II de ratifier le traité d'Heeswijk en lui offrant toutes „les satisfactions qu'il pouvait désirer. Lorsque M. Sylvius retourna „en Angleterre, il le chargea à proposer à son roi le salut du „pavillon, tel qu'il l'exigeait, la propriété de l'île de Surinam, „une subvention annuelle de cent mille livres tournois pour la „pêche du hareng [2]), quatre millions pour les frais de la guerre, „et la cession de l'Ecluse, comme garantie et jusqu'à l'accom„plissement des autres conditions, s'il consentait à faire une paix „séparée avec les Provinces Unies".

Daarmeê is de zaak afgedaan. De echtheid van de vredesvoorslagen is niet langer te loochenen. Maar nu rijst een nieuwe quaestie op. Van het bedingen der souvereiniteit over de Nederlanden voor den Prins wordt bij Mignet, en waarschijnlijk ook in de depêche van Colbert, geen gewag gemaakt. Is het dan niet waarschijnlijk dat althans dit ééne punt ter kwader trouw is ingelascht, en mogen wij den Prins niet vrijspreken van de beschuldiging, dat hij partij heeft willen trekken van de omstandigheden om zich souverein te maken over de zeven gewesten?

Ik zou die vraag niet toestemmend durven beantwoorden. De onbillijkheid van onzen argwaan is te herhaaldelijk gebleken, om nu weêr losweg den verzamelaar van kwade trouw te verdenken. Een negatief bewijs is zelden afdoend; en in dit geval laat het

1) T. IV, p. 52, onder aanhaling van Dépêche de M. Colbert à Louis XIV, du 8 Août 1672 (Corr. d'Angl. vol. CIII).

2) Volgens de Mémoires van Wicquefort (p. 117) gaven Buckingham en Arlington een briefje aan de gedeputeerden van wege de Staten-Generaal Halewijn, Boreel en Van Weede, waarin de voorwaarden stonden, geëischt door den koning van Engeland. Onder die voorwaarden is er een „Vrijheid van vischvangst tegen betaling van 100,000 pond sterl." (In het Leidsch handschrift staat 10,000; in Wicquefort's Histoire (dl. IV, p. 437) staat echter ook 100,000.) Voor het overige staan die voorwaarden noch bij Basnage, noch bij Valckenier, noch bij Sylvius, noch in het Ontroerd Nederlandt. Vgl. de ms. aanteekeningen van Hop en Vivien van 3 Juli.

zich gemakkelijk verklaren, waarom Colbert niet spreekt van de souvereiniteit over de Nederlanden. Hij geeft bepaaldelijk op wat ter voldoening van Engeland was aangeboden; daartoe behoorde de verzekering der souvereiniteit aan Willem III niet. Karel II had hem denkelijk van dit artikel niet gesproken. Het was een zaak tusschen den koning en den Prins.

Maar er is nog meer wat ons doet gelooven, dat het betwiste artikel inderdaad aan de andere was toegevoegd. De aanbiedingen van den Prins waren het antwoord op de eischen, ons door Engeland kort te voren gedaan. Zij komen daarmeê nagenoeg overeen, zij zijn zelfs in zeker opzicht nog voordeeliger voor Engeland. Het groote onderscheid bestaat daarin, dat Engeland bovendien voldoening voor Frankrijk gevorderd had, en dat de Prins daarentegen zoo groote aanbiedingen deed om Engeland tot een afzonderlijken vrede, en zelfs tot beteugeling van Frankrijk's buitensporige eischen te bewegen. Wij moeten dus de voorslagen van den Prins in verband met de vroeger gestelde voorwaarden van Engeland beschouwen, en, daar wij nu onder de Engelsche artikels ook de souvereiniteit voor Zijn Hoogheid begrepen zien, zoo gelooven wij licht dat de Prins dit ééne artikel niet zal hebben uitgezonderd [1]). Of hij, zoo doende, zich vergrepen heeft aan de hoogheid van den lande en aan de vrijheid van het volk, is een vraag op zich zelf, en die wij het best zullen beantwoorden, als wij nu, in de tweede plaats, de als echt erkende bescheiden in verband brengen met de geschiedenis van den tijd.

De oorlogsverklaring van Engeland aan onze Republiek in het voorjaar van 1672 wordt door Temple naar waarheid vergeleken met een donderslag bij helderen hemel. Niemand had zoo iets verwacht. Onze staatslieden meenden, dat het ergst, waarop wij ons moesten voorbereiden, de onzijdigheid van Engeland was, zoo Frankrijk ons aanviel. Dat Engeland zijn belang zoo zeer zou vergeten, dat het met Frankrijk gemeene zaak maakte tegen de Republiek, kwam bij niemand op. En ook Frankrijk zelf maakte op de beloften van Engeland geen staat, en geloofde aan geen oorlogsverklaring tegen de Nederlanden, voor de verraderlijke aanval op onze Smyrnasche vloot allen twijfel deed ophouden. Nu volgden weldra de oorlogsverklaringen van Engeland en Frankrijk te zamen. Onze Republiek kreeg te gelijker tijd met

1) Vgl. hierover de ms. aanteekeningen van Hop en Vivien van 20 Juli.

beide mogendheden te doen, op wier tweestrijd en weêrkeerige jaloerschheid zij haar politiek had gevestigd. Beide partijen, de stadhouderlijke en de stadhouderlooze, zagen den staat bedreigd door de mogendheid, op wier bijstand zij gewoon waren te rekenen. Dat had haar moeten bewegen tot hartelijke verzoening, tot eendrachtige samenspanning tegen de gemeenschappelijke vijanden. Maar daartoe was de partijschap te heftig. Beide trachtten van den nood des lands gebruik te maken tot bevordering van hare bijzondere belangen. De prinsgezinden ijverden voor de verheffing van Zijn Hoogheid, onder voorwendsel dat Engeland daardoor verzoend en tot vrede bewogen zou worden. De staatsgezinden hoopten den koning van Frankrijk tot inkeer te brengen door hem voor te spiegelen dat zijn aanval den Prins, en met dezen de vrienden van Engeland, aan het bewind der Republiek zou brengen. Beide partijen zochten heil bij een onzer vijanden, in plaats van het te zoeken bij zich zelf in eendrachtige inspanning van alle krachten. Zij wilden nog liever het vaderland vernederen voor haar beschermheer, dan onderdoen voor haar tegenpartij. Een oorlog met Frankrijk, schrijft De Witt aan zijn vriend De Groot, zal leiden tot promotie van den heer prince van Orange, waarmeê men voorgeeft Engeland te zullen winnen. „Ick bekenne gaerne dese remedie erger te houden als het quaedt selve" [1]). En Willem III schrijft in Januari 1672 [2]) aan den koning van Engeland: „Votre Majesté ne pourra jamais avoir une meilleure occasion que celle ci pour avoir de messieurs les Etats tout ce qu'elle pourroit prétendre" [3]). Zoo zeer had de partijschap de edelste gemoederen bevangen. „Liever Frans dan Prins" was de leus, die de vrienden van Oranje hun tegenpartij in den mond legden. „Liever onder Engeland met den Prins, dan met de Staten onafhankelijk" was de leus, waarnaar zij zelven handelden.

Wij moeten deze verregaande partijdigheid gedurig voor den geest hebben, willen wij de onderhandelingen over vrede met de beide mogendheden goed begrijpen. Dan eerst wordt het ons duidelijk, waarom De Groot en zijn vrienden, voor nog de Prins als stadhouder van Holland en Zeeland uitgeroepen was, een vrede met Frankrijk wilden sluiten op voorwaarden, die de prins-

---

1) Onuitgegeven brief van 10 December 1671, op het Rijksarchief bewaard.

2) Schotel, Briefwisseling tusschen Karel II en Willem III, in Bijdragen voor Vad. Gesch. en Oudheidk., Nieuwe reeks, dl. IV, blz. 17.

3) Histor. Verhaal, blz. 430.

gezinden, niet zonder reden, schandelijk en onaannemelijk noemden. Maar dan begrijpen wij tevens hoe de Prins, die zijn verheffing grootendeels aan de zucht om Engeland te voldoen te danken had, den vrede met koning Karel wilde koopen voor den afstand van alle rechten en voordeelen, om wier behoud het stadhouderloos bestuur in twee groote oorlogen duizenden van menschenlevens en millioenen schats had opgeofferd.

Dat de politiek van den Prins, alles te zamen gevat, de voorkeur verdiende boven die der tegenpartij, kunnen wij, die naar de uitkomst oordeelen, gemakkelijk erkennen. Het is hem ten laatste gelukt een afzonderlijken vrede met Engeland te treffen; het zou hem waarschijnlijk ook gelukt zijn, als de tegenpartij hem de vrije hand had gelaten, in bondgenootschap met Engeland een billijken en vasten vrede op de Franschen te veroveren. Maar, aan den anderen kant, moeten wij de politiek van De Witt beoordeelen naar den toenmaligen staat van zaken, en erkennen dat in Juni 1672 de kans hachelijk stond, en het voortduren van den krijg onze wisse ondergang scheen te wezen. Het gevaar was alleen af te wenden, zoo wij Frankrijk tot staan brachten. Wat baatte een vrede met Engeland, als intusschen de Franschen over Utrecht en Naarden Holland binnendrongen? Een vrede met Frankrijk alleen kon ons redden. Daarom moest Frankrijk onverwijld, het kostte wat het wilde, bevredigd worden.

En de onderhandeling met Frankrijk, hoe vernederend voor onze regeering, is toch niet nutteloos geweest. Zij heeft het voortdringen van den vijand helpen keeren. De onderdanigheid der Staten en van hun afgezanten, de flauwhartigheid van Pieter de Groot in het bijzonder, gaven den Franschen veldheeren hoop, dat de harde voorwaarden, door Lodewijk XIV voorgeschreven, weldra deemoedig zouden worden aangenomen, en benamen hun den lust om den nutteloozen en schijnbaar gevaarlijken tocht over de onlangs geïnundeerde grenslinie van Holland te wagen. Daardoor werden enkele dagen gewonnen, die voor onze verdedigingswerken van onschatbaar belang zijn geweest.

En het geluk wilde dat juist op dit tijdstip de regeering, wier moedeloosheid ons tot dusver voordeelig was geweest, maar ons spoedig tot een schandelijken vrede zou gebracht hebben, plaats maakte voor een nieuw, jeugdig, moedig bestuur, dat van geen vernedering voor Frankrijk hooren wilde. Terwijl Louvois ieder oogenblik De Groot terug verwachtte met de boodschap, dat de Staten de hun gestelde voorwaarden van vrede eerbiedig aan-

namen [1]), werden door heel Holland en Zeeland de Oranje-vlaggen uitgestoken, ter eere van den nieuwen stadhouder.

Zijn komst aan de regeering gaf aan de onderhandeling over vrede een geheel andere richting. Op de voorwaarden, door Frankrijk gesteld, werd vooreerst geen besluit genomen en geen antwoord gegeven. Daarentegen kreeg 's Prinsen vertrouwde, Van Reede van Schonauwen, die de tijding van zijn verheffing aan het Engelsche hof ging boodschappen, in last om een onderhandeling over een afzonderlijken vrede met Engeland aan te knoopen. Wel was de Prins daartoe nog niet door de Staten gemachtigd, maar hij hield zich verzekerd die machtiging, zoo hij ze behoefde, te zullen verwerven. Hij wist dat wat hij wilde ook door het volk begeerd werd. Het volk was, uit liefde voor Oranje, den Engelschen koning toegenegen; het rekende er op dat de oom van hun Prins den oorlog aanstonds eindigen zou, nu het doel van den oorlog, de val van het stadhouderloos bestuur, bereikt was. Die Engelschgezindheid bleek bij de overkomst van de gezanten, Buckingham en Arlington, die als vredeboden werden begroet en toegejuicht; zoodat zij zich zelfs tot beloften en tot woorden van vrede lieten verleiden, die zij niet gemachtigd waren te spreken, en die zij ook niet konden goedmaken. Maar hun komst was toch heilrijk, want hun ijdele beloften verlevendigden de hoop der menigte, en deden de politiek van den Prins triomfeeren. Men gaf de afzonderlijke onderhandeling met Frankrijk op, en wendde zich bij voorkeur tot Engeland. Met Karel II kon men echter het best door de tusschenkomst van den Prins onderhandelen. De Staten verzochten daarom reeds den 7den en 8sten Juli [2]) aan Zijn Hoogheid, dat hij aan de onderhandeling van Dijkvelt en Van Beuningen met de Engelsche heeren deel wilde nemen.

De uitkomst beantwoordde niet aan de verwachting. De Engelsche gezanten reisden door naar het Fransche hoofdkwartier bij Heeswijk, en legden daar de mom van vredelievendheid, die zij in Holland gedragen hadden, af. Het bleek dat Engeland zich van zijn bondgenoot niet wilde scheiden, en dat geen andere vrede dan een gemeenschappelijke met onze beide vijanden te treffen zou zijn. Er schoot dus niets over dan hetgeen de Prins en zijn

1) „J'espère, écrivait Louvois à Le Tellier le 2 Juillet, j'espère que Lundi [le 4 Juillet] au soir nous saurons à quoi nous en tenir avec nos voisins, et je suis bien trompé ou ils viendront signer tout ce qu'on leur a demandé" (Rousset, Hist. de Louvois, t. I, p. 378. Vgl. D'Avaux, Mémoires, t. I, p. 144).

2) Secr. Resol. Holland 1672, blz. 266—268.

medegemachtigden deden, de beide mogendheden uit te noodigen de voorwaarden te noemen, waarop zij den vrede wilden schenken.

Die voorwaarden werden den Prins den 17den Juli toegezonden. Zij waren vervat in het bekende concept-tractaat van Heeswijk, en niet minder hard en onaannemelijk dan de vroegere eischen van Louvois aan De Groot. Door ze aan te nemen, zou de Republiek haar zelfstandigheid opgegeven en zich zelf zoo goed als vernietigd hebben. Op zulk een grondslag kon geen onderhandeling begonnen worden.

Maar de Prins gaf daarom den moed niet op. Hij hoopte te Westminster met zijn oom, den koning, verder te komen, dan te Heeswijk met de gemachtigden: doch dan moest hij ook alleen met de onderhandeling worden belast. Het zal wel op zijn aanstoken geweest zijn, dat Dordrecht, reeds den 14den Juli [1]), voorstelde aan den Prins volmacht te geven tot het sluiten van een vrede met Engeland op de voorwaarden, die hem zouden goeddunken. Dat was toen nog wat te kras voor de Staten van Holland; het voorstel werd in bedenking genomen en bleef buiten behandeling, totdat Dordrecht het den 10den Augustus nog nader aandrong. Toen ging het bij meerderheid van stemmen door. Amsterdam, dat er niet in had toegestemd, werd met een bezoek van Zijn Hoogheid vereerd, en voegde zich daarna den 14den bij de meerderheid. Nu was de Prins inderdaad meester van de positie [2]), hij kon vrede sluiten, wanneer en zooals hij goedvond.

Hij had reeds getoond dat men van hem geen schandelijken vrede te wachten had. Hij had het concept-tractaat van Heeswijk zoo sterk ontraden aan de Staten van Holland, hij toonde zich zoo verontwaardigd op De Groot en op de overige voorstanders van den vrede met Lodewijk XIV, dat niemand gelooven kon dat hij de eer van den staat aan den vijand zou prijs geven.

Met ongeduld wachtte hij de terugkomst van Van Reede uit Engeland af. Maar de boodschap, die hem deze overbracht [3]), stelde zijn verwachting te leur. Zijn oom wilde van geen afzonderlijken vrede hooren. Van Reede bracht twee brieven van den koning mede, een in het Fransch, geschikt om aan de Staten te worden medegedeeld, zonder stellige belofte, maar in een geest van verzoening gesteld, die het beste deed hopen, mits de partij van

1) Vgl. Notulen Hop en Vivien.
2) Vgl. echter Hop en Vivien, 23 en 27 Augustus.
3) Vóór 5 Augustus (Ms. aant. Hop en Vivien).

De Witt voor goed bedwongen en het stadhouderschap voor altijd bevestigd werd. Deze brief [1]) is het, dien Fagel met medeweten van den Prins aan de Staten overlegde en onder het volk liet verspreiden [2]). Maar behalve dezen bracht Van Reede nog een anderen brief voor den Prins mede, door den koning eigenhandig in het Engelsch geschreven, waarin Zijn Hoogheid geraden werd partij te trekken van de omstandigheden, de Republiek de straf te laten dragen voor hetgeen zij misdreven had, en voor zich zelven de waardigheid te nemen „waarnaar zijn voorouders altijd getracht hadden". Dat deze brief niet overgelegd en niet verbreid werd, behoeft wel niet gezegd te worden.

Nog vóór de ontvangst van deze brieven was Sylvius, die de Engelsche gezanten vergezeld had, naar Engeland teruggekeerd met de instructie, waarover wij reeds gehandeld hebben. Daarbij werd aan Engeland nagenoeg alles toegestaan, wat het te Heeswijk had gevorderd, maar onder de voorwaarde dat het zich van Frankrijk afscheiden en de Republiek aan een eerlijken vrede met die mogendheid helpen zou. Ook de souvereiniteit van den Prins, waarin de koning een waarborg zag van den te treffen vrede, werd als een der punten van het verdrag ondersteld. Had de Loevesteinsche factie zich vroeger niet aan Cromwell verplicht om de prinsen van Oranje van het staatsbestuur verwijderd te houden? Waarom zou de Republiek zich dan thans niet jegens Karel II verbinden den prins van Oranje de souvereiniteit op te dragen?

Het valt niet te ontkennen, dat bij deze voorslagen aan Engeland meer werd toegegeven dan de eene vrije staat van den anderen mag eischen, meer dan het stadhouderloos bewind ooit had willen toestaan. Maar de vraag is hier eenvoudig: kon men den vrede van Engeland tot minderen prijs verwerven, en zoo niet, was de vrede dien prijs dan waardig? Op de eerste vraag is het antwoord gereed. Engeland achtte zelfs de aangeboden voordeelen te gering en weigerde ze aan te nemen. Moeielijker valt het te beslissen, of de vrede tot zulk een prijs niet te duur zou gekocht zijn. Wij, die den verderen loop der gebeurtenissen kennen, kunnen ons zoo moeielijk in de onzekerheid verplaatsen, waarin de regeering in Juli 1672 verkeerde. Moest men toen niet vreezen, dat de staat, waarvan een zoo aanzienlijk gedeelte door

1) Gedrukt Holl. Mercurius, blz. 117.
2) Vgl. Hop en Vivien, 5 Augustus; Wicquefort, t. IV, p. 519.

de vijanden vermeesterd was, hun geheel in handen zou vallen, zoo het niet gelukte hen te verdeelen en tegen elkander op te zetten? En was het dan niet geraden aan de hooge eischen van Engeland te voldoen, als men daardoor in staat werd gesteld de nog veel buitensporiger voorwaarden van Frankrijk af te slaan? Maar wij ontkennen niet, dat ook de vooroordeelen van den Prins in het spel kwamen. Een vernedering tegenover Engeland ergerde hem minder dan een verootmoediging voor Frankrijk. Voor vrede met Frankrijk zou hij zeker den hoogen prijs niet geboden hebben, dien hij voor den vrede met Engeland overhad.

De verantwoordelijkheid van het vredesverdrag zou op hem alleen gekomen zijn. Had het volk een vrede onder voorwaarden, als de Prins had aangeboden, vernederend geacht, het zou aan Zijn Hoogheid alleen de schuld hebben gegeven. Het komt ons daarom ten hoogste onvoorzichtig voor, dat de Prins onder die voorwaarden zijn eigen verheffing tot souverein had begrepen. Hoe zou hij dan de verdenking kunnen ontgaan, dat hij aan Engeland had toegegeven, omdat hij daarbij zijn voordeel vond? Zijn verheffing zou voor altijd gepaard zijn gebleven aan de vernedering van het land. Zijn huis zou niet aan de liefde van het volk, maar aan den invloed van een vreemden vorst, van een overwinnaar, zijn grootheid te danken hebben gehad. Wat het in aanzien en macht gewonnen zou hebben, zou het hebben verloren aan populariteit. Hoeveel staatkundiger en waardiger ware het geweest, indien de Prins, toegevende aan de overige eischen van Engeland, geweigerd had daarbij iets voor zich zelf te bedingen! Zulk een weigering zou den vrede niet hebben verhinderd, en zij zou den Prins in de schatting van het volk oneindig hooger hebben verheven, dan een nieuwe titel en een vermeerdering van macht hem verheffen konden.

Van onvoorzichtigheid kunnen wij derhalve den Prins in deze zaak niet vrij pleiten. Maar een vergrijp aan de vrijheid des volks zien wij in zijn handeling niet. Wij weten bij ondervinding dat de vrijheid niet onbestaanbaar is met de monarchie. Onder de Republiek daarentegen, zooals Willem III haar vond, bestond geen politieke vrijheid; de regeering berustte bij gesloten colleges, die zich zelf coöpteerden. Het volk zou er bij gewonnen hebben, indien een vrijheidlievend vorst aan het hoofd van den staat gekomen was, en de oligarchie beteugeld had. De Prins zou langs wettigen weg de macht bebben verworven, die hij behoefde om den staat in de moeielijke tijden, die op handen waren, en die

hij nu wel genoodzaakt was langs slinksche wegen zich toe te eigenen. Al de regeeringsdaden, die Willem III tot oneer verstrekken, het uitvaardigen der schandelijke reglementen van regeering voor Utrecht, Gelderland en Overijsel, het oprichten der nog schandelijker correspondentiën onder de regenten in de Hollandsche en Zeeuwsche steden, het handhaven van eerlooze baljuwen, die de vroedschappen dwongen niet overeenkomstig hun overtuiging, maar volgens het goeddunken van Zijn Hoogheid te stemmen — al die inbreuken op de politieke vrijheid der natie waren onvermijdelijk, zoolang de Prins de rechten der souvereiniteit miste, en toch de plichten van den souverein, bepaaldelijk ten opzichte der buitenlandsche politiek, te vervullen had. Als souverein zou hij boven de partijen verheven zijn geweest, en jegens alle billijk hebben kunnen wezen. Nu hij aan het hoofd eener partij een even machtige tegenpartij te bestrijden had, moest hij wel in de eerste plaats zorg dragen dat zijn partijgenooten de overhand behielden. Wij achten het om deze redenen geen geluk voor het land, dat Willem III van de begeerde souvereiniteit verstoken is gebleven, maar voor de verhouding tusschen het huis van Oranje en Nederland rekenen wij het een geluk, dat niet ten gevalle van een vreemde mogendheid de souvereiniteit aan Willem III is opgedragen.

Voor dien politieken misslag behoedde ons de overmoed der Engelsche regeering. Op de voorslagen, door Sylvius overgebracht, zond Karel II zijn antwoord aan den Prins in een eigenhandigen brief [1]), dien de lijfarts van Amalia van Solms, doctor Rumpf [2]), overbracht. Niet alleen dat hij de voorwaarden van den Prins als onvoldoende afwees; hij toonde zich beleedigd, dat men hem van zijn bondgenoot had zoeken af te trekken.

Na het ontvangen van dit antwoord gaf de Prins vooreerst den moed op, om zich met de Engelsche regeering te verstaan. Hij zette de briefwisseling niet voort [3]). Hij beantwoordde zelfs een

1) Gedagteekend 20/30 Augustus, in de Bijlagen op het Histor. Verhaal, blz. 436.

2) Zie Temple, Works v. III, p. 452; Huygens, Journael, dl. II, blz. 390.

3) In een zijner aan zijn overdruk van het opstel van Schotel toegevoegde aanteekeningen heeft Fruin de daar uitgegeven brieven chronologisch gerangschikt, en hun verband, zoowel onderling als met andere stukken van hun tijd, aangewezen. Wij laten die aanteekening hier volgen (N. v. d. R.): Eerste zending (van Karel II aan Willem III): Sylvius, Schotel, brief N°. 1, 2, 13. Downing, die een brief van Karel II meebracht, welke aanleiding gaf tot het zenden van Sylvius, is in het begin van Januari in Den Haag gekomen (Wagenaar, dl. XIV, blz. 472). Die zending is terstond daarna geschied, blijkens brief N°. 4 van 16/26 Februari. Het goed succes, waarvan N°. 4 spreekt, is

tweeden eigenhandigen brief niet, waarin Karel zijn ingenomenheid met den moord der De Witten betuigde, en zijn voortdurend

het kapitein-generaalschap, waarover in hoofdzaak in Januari beslist werd (vgl. Arlington, Letters, v. II, p. 357). Antwoord des konings, 16 Februari, bij Schotel, N°. 4. 's Konings schrijven bij de oorlogsverklaring, N°. 5. — Tweede zending (van Willem III aan Karel II): Reede. Deze is volgens zijn zeggen (Navorscher, dl. IV, blz. 68) vertrokken, toen Arlington en Buckingham in het leger bij Zijn Hoogheid waren geweest. Dit had plaats den 5den Juli. Zij waren namelijk 26 Juni/6 Juli 's avonds te Utrecht (Berigten Hist. Gen., dl. VI, blz. 20; aant. Hop—Vivien 5/7 Juli); dus is Reede denkelijk 6 of 7 Juli naar Engeland vertrokken, met de boodschap van het stadhouder worden van den Prins. Dubbel antwoord 8/18 (N°. 6) en 12/22 Juli (N°. 7). Beide brieven zijn in handen van den Prins 29 Juli (Archives, t. V, p. 265; aant. Hop—Vivien, 5 en 12 Augustus). Sylvius, die met de Engelsche gezanten was teruggekomen, trekt 2/12 Juli door Utrecht (Berigten Hist. Gen., dl. VI, blz. 23). Hij was 10 Juli uit Den Haag vertrokken (Secr., Resol. Holland, blz. 268) en bracht uit Heeswijk den brief van 17 Juli (Secr. Resol. Holland, blz. 271, Wicquefort, t. IV, p. 454). Denkelijk is hij nog eens naar de ambassadeurs en naar het Fransche leger gegaan (Leven van De Ruyter, blz. 710), vervolgens naar Den Haag en naar Engeland (Wicquefort, t. a. p.) met de door den Prins gestelde vredesvoorwaarden (Schotel, N°. 3), welke een antwoord zijn op de Engelsche en Fransche eischen en in geen betrekking staan tot den uitslag der zending van Reede, denkelijk vóór de ontvangst van de brieven, die Reede terugbracht en die 29 Juli in handen van den Prins waren, en vóór den brief bij Mignet, t. IV, p. 52. Arlington schrijft 5 Augustus (v. II, p. 381), dat Sylvius kort na zijn vorigen van 25 Juli terug was gekeerd (vgl. p. 380): dus ongeveer 28 Juli/7 Augustus, dus wel *na* de terugkomst van Reede; doch het is dan vreemd, dat Rumpf en niet Reede zelf met Sylvius gaat. — Derde zending: Sylvius—Rumpf. Volgens Wicquefort (t. a. p.) is de lijfarts Rumpf in het einde van Juli met Sylvius vertrokken om het antwoord, dat deze op de voorstellen van Karel II zou krijgen, naar Den Haag over te brengen. Het antwoord, dat hij terugbrengt in den vorm eener instructie, is gedrukt in Den Nederlandschen Heraut van 1892, blz. 257. Het paspoort van Rumpf is door Arlington geteekend 30 Juli/9 Augustus en de brief (Schotel, N°. 9), van Karel II aan Willem III is gedateerd 31 Juli. Zijn broeder, de secretaris van legatie Christiaan Constantin Rumpf, teekent al in zijn journaal op 22 Augustus aan: (Verschillende brieven ontvangen, o.a.) „van mijn broeder, daaruyt vernam dat syn Ed. een snapreysje naer Engeland hadde gedaen, apparentelyk in secrete commissie". Dus moet hij ongeveer half Augustus weder bij den Prins zijn teruggeweest. Deze antwoordt niet terstond. Daarop volgt de moord der De Witten en 's konings brief daarover van 20/30 Augustus (Schotel, N°. 10). Hiertusschen in valt de correspondentie van Willem met Sylvius (in Original Letters). Sylvius had 27 Augustus geschreven en de Prins antwoordt 4 September. Met de „last letters", in brief N°. 10 vermeld, zijn „public letters" bedoeld, nieuwstijdingen, geen bijzondere brieven: Vierde zending; Reede. Daarop wordt uit Den Haag voor de tweede maal Van Reede gezonden met 's Prinsen verklaringen, vervat in Schotel, N°. 8, waarin gesproken wordt van de conditiën, door Rumpf medegebracht uit Engeland. De koning antwoordt daarop 20/30 September (Schotel, N°. 11 vlg.). Brief van 26 September/6 October (Arlington, Letters, v. II, p. 389; Temple, Works. v. I, p. 221, v. IV, p. 92). Wederantwoord van den Prins aan den koning (Schotel, N°. 12) en aan Arlington (Schotel, N°. 14). Deze laatste brief is gedateerd 7 October (Silvius, Vervolg op Aitzema, Bk. VI f°. 466a, zegt ten onrechte „laatst van October").

verlangen naar een algemeenen vrede te kennen gaf [1]). Want de Prins zag geen heil in een algemeenen vredehandel. De toestand, waarin de Republiek zich nog bevond, was te hachelijk, dan dat zij goede voorwaarden had kunnen bedingen. Naar een afzonderlijken vrede met Engeland daarentegen haakte hij vurig, in de hoop van dan vroeger of later Engeland als bondgenoot tegen Frankrijk te winnen. En, nu het uitzicht om den koning over te halen vervlogen was, vestigde hij zijn hoop op de oppositie in het parlement, om door deze den koning te dwingen. In bijzonderheden kunnen wij zijn heulen met de leiders der oppositie niet nagaan, maar zeker is het, dat hij hen in hun tegenstand tegen de regeering stijfde, en dat de koning en zijn minister hiervan kennis droegen. Tot Van Reede, die half September nog eens naar Engeland overkwam, om den koning, in antwoord op zijn schrijven, van de toegenegenheid van den Prins te verzekeren, en tevens op nieuw tot een afzonderlijken vredehandel op de bekende voorwaarden uit te noodigen, sprak Arlington die dreigende woorden, die de Prins, gelijk wij boven zagen, zoo euvel opnam. Als de Prins de oppositie in Engeland opzette, kon de Engelsche regeering uit weerwraak de stadhouderlooze partij in beweging brengen, en den Prins het lot bereiden, dat de De Witten getroffen had. Van het antwoord, dat Zijn Hoogheid aan Arlington overzond, spraken wij reeds. Terzelfder tijd schreef hij op kalmen en zelfs op eerbiedigen toon aan den koning, maar toch op een wijs, die toonde, dat alle hoop om elkander vooralsnog te verstaan, verdwenen was [2]). Verdere correspondentie kon niets uitwerken. Van veranderde omstandigheden alleen was verandering van denkwijs te wachten. Tot zoolang brak Zijn Hoogheid de briefwisseling met den koning af. In de verzameling, door Burman uitgegeven, vinden wij geen brieven van later dagteekening.

Hoe zal ten slotte ons oordeel over deze correspondentie van den Prins uitvallen? Zullen wij het Simons, den schrijver eener geschiedenis van Jan de Witt en zijn tijd, toestemmen, dat zij Zijn Hoogheid niet tot eere strekt? Ik zie daartoe geen reden. Integendeel. Wij bespeuren dat de Prins naar de souvereiniteit over de Nederlanden verlangt, maar wij bemerken tevens dat hij

1) Gedagteekend 31 Juli—10 Augustus in de Bijlagen op het Histor. Verhaal, blz. 435.

2) In de Bijlagen op het Hist. Verhaal, blz. 438.

die slechts begeert, zoo het heil van den staat er geen schade bij lijdt. Hij kan ze krijgen, hij heeft ze maar aan te nemen, indien hij wil medewerken tot het sluiten van een nadeeligen, maar bijna noodzakelijken vrede. Doch daarvan wil hij zelfs niet hooren. En later heeft hij getoond dat hij de souvereiniteit ook niet begeerde als zij hem niet gegund werd. Toen het aan hem stond hertog van Gelderland en graaf van Zutphen te worden, raadpleegde hij de Staten der andere provinciën, en schikte zich naar hun ongunstig advies. Hij mocht zich gekrenkt toonen over de woorden, die vooral Zeeland hem durfde toevoegen, hij gaf toch het geliefkoosde plan voor goed op; hij bleef stadhouder. Zijn matiging, zijn zelfbeheersching rekenen wij hem als zeldzame deugd toe. En zijn streven naar de souvereiniteit duiden wij hem niet ten kwade. Waarlijk, de Staten-regeering was niet zoo voortreffelijk, dat een poging om haar te vervangen heiligschennis moet heeten. Wij, die het voorrecht hebben te leven onder de souvereiniteit van Oranje, wij hebben geen reden om het voorgeslacht gelukkig te prijzen, dat de plannen van Willem III verijdeld zijn.

(Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde, Nieuwe Reeks, dl. III, blz. 288 vlg.)

DE SCHULD VAN WILLEM III EN ZIJN VRIENDEN AAN DEN MOORD DER GEBROEDERS DE WITT.

(1867.)

Ik heb mij altijd verwonderd over den fellen tegenstand, dien ieder plan tot slooping van de zoogenaamde Gevangenpoort te 's Gravenhage ontmoet. Het gebouw is buiten gebruik, leelijk in den hoogsten graad, en ontsiert een geheele wijk, met welker bouworde het strijdt en welker regelmatigheid het verbreekt. Er zijn geen herinneringen aan verbonden dan van den treurigsten aard, en alle andere herinneringen worden verdrongen en als uitgewischt door de gedachtenis aan den gruwel, die er den 20sten Augustus van het jaar 1672 gepleegd is. Een andere natie zou zich haasten het gedenkteeken van die schande te slechten. Toen de Franschen zich de willekeur van het *ancien régime* begonnen te schamen, was het hun eerste werk, de Bastille, het steenen zinnebeeld van het absolutisme, omver te halen. En wij, die ons over de razernij van het uit den band gesprongen volk zeker niet minder schamen, wij houden het gedenkteeken van zijn waanzin en bloeddorst zorgvuldig in stand. Is het misschien om aan de burgerij van Den Haag alle dagen onder het oog te brengen, tot welke misdaad de menigte kan uitspatten, als haar vooroordeel door laster en logen gedurig wordt opgezet?

Als waarschuwing zou dan het onderhouden van het monument onzer schande zijn nut kunnen hebben. Maar dat dan althans de traditie, die er zich aan hecht, de volle waarheid en niet dan de waarheid spreke; dat zij alleen de schuldigen aanklage, en

geen onschuldigen verdacht houde [1])! In de handboeken, waaruit het opkomend geslacht zijn kennis van onze geschiedenis opdoet, worden nog altijd een paar gewichtige bijzonderheden van het bloedige treurspel in het duister gelaten, zoo niet in een valsch daglicht geplaatst, en het gevolg daarvan is, dat bij de meesten een onbepaald maar niettemin stellig vermoeden ingang vindt, het vermoeden, dat de misdaad, die door de handen van gemeene burgers is bedreven, door hooggeplaatste personen aangelegd en gemakkelijk gemaakt is geworden. Zulk een achterdocht, die te gevaarlijker is omdat zij in haar onbepaalden vorm zoo moeilijk is te weerleggen, mag niet worden aangekweekt. Bestaat er grond voor kwade vermoedens, dan moeten deze onderzocht en beoordeeld, de schuld moet aangetoond of de onschuld erkend worden. De geschiedenis, die men vaak een gericht heeft genoemd, mag den aangeklaagde geen recht weigeren, hem niet in het oneindige ongevonnisd voor haar balie houden.

De bijzonderheden, die ik bedoel, en die, naar mijn oordeel, in de handboeken onzer geschiedenis doorgaans verkeerd worden voorgesteld, zijn tweeërlei. Ik zal ze bij voorkeur bespreken naar aanleiding van hetgeen er in de *Geschiedenis des Vaderlands* van Dr. J. A. Wijnne over voorkomt, niet slechts omdat dit het nieuwst verschenen onder de tallooze handboeken is, maar inzonderheid omdat het boven de meeste de bewijzen draagt van eigen onderzoek en bronnenstudie, en door vorm en stijl evenzeer uitmunt. Onware voorstellingen moeten met verdubbelde zorg worden weerlegd, als zij in een boek, dat bestemd is om invloed uit de oefenen en gezag te verwerven, zijn binnengeslopen [2]).

---

1) Toen ik dit opstel schreef, kende ik de brieven nog niet die in Griffet's Recueil de lettres pour servir à l'histoire militaire de Louis XIV, t. I, p. 197—209 voorkomen. Zij bevestigen mijn voorstelling der zaken; vooral de brief van 11/21 Augustus (p. 199, suiv.) is juist en stelt de hoofdfeiten in het licht. Ook geen der vijf in de Bibliotheca Thysiana aanwezige gedrukte brieven (N°. 8809, Copye van een Brief uyt 's Gravenhage, dato Hage den 20 Augusti 1672; N°. 8810, Tydingh uyt 's Gravenhage; N°. 8811, Waerachtigh Verhael enz.; N°. 8808, Verhael van 't Oproer; N°. 8815, Toneel der wereltsche Veranderingh enz) weten iets van een hinderlaag tegen den raadpensionaris; alle spreken van een volkstumult. Geen dezer vijf heeft iets gemeen met de twee bij Griffet aanwezige brieven, dien van Bernard en dien van den ongenoemde. Vergelijk daarmede nog het verhaal van een ooggetuige in het Dagboek uit het rampjaar van den Amsterdammer Watering (Bijdr. en Meded. Hist. Gen., dl. VIII, blz. 87 vlg.). Een verhaal van Verhoef is gedrukt bij Van der Hoeven, Leven van Johan De Witt, blz. 423 vlg., beter uitgegegeven in Gedenkwaerdige Stucken, blz. 5.

2) Fruin resumeert in een onder zijn papieren aanwezige aanteekening zijn voorstelling van de toedracht der zaak aldus: (N. v. d. R.) „Vóór den 20sten Augustus

Naar het verhaal dan van Wijnne moet reeds op den vroegen morgen van den 20sten Augustus, eer nog eenige beweging in de straten van Den Haag ontstaan was, het plan om de beide broeders te vermoorden of te laten vermoorden, beraamd zijn. Immers onmiddellijk nadat aan den ruwaard van Putten het vonnis was aangekondigd, waarbij hij van zijn waardigheden vervallen verklaard en het land uitgebannen werd, kwam hem (zoo wordt ons verhaald) in de gevangenis de gewezen raadpensionaris bezoeken, „naar hij meende, door zijn broeder ontboden.” Die drie onschuldige woorden „naar hij meende,” hebben heel wat meer, dan zij oppervlakkig schijnen, te beduiden. Zij geven te kennen, wat het handboek van Van Kampen wel zoo duidelijk uitdrukt: „Men lokte, onder voorgeven eener noodiging zijns broeders, ook den raadpensionaris naar de Gevangenpoort.” Hetzelfde zeggen Siegenbeek en Lodewijk Mulder en Van der Maaten en nagenoeg alle handboekschrijvers, die de toedracht met eenige uitvoerigheid behandelen. Allen volgen hierin Wagenaar na, die op gezag eener mondelinge overlevering verhaalt, dat de ruwaard, toen zijn broeder bij hem binnentrad, zich over zijn komst verwonderd toonde, „verklarende hem geenszins ontboden te hebben”. „Ook wil men (zoo gaat hij voort) dat de broeders van toen af begonnen te vermoeden, dat er iets kwaads tegen hen gebrouwen werd.” — Men ziet, Wagenaar spreekt niet stellig, hij deelt slechts meê wat hem gezegd was. Maar Wagenaar staat te recht bekend voor een nauwgezet auteur, die in de geschiedenis geen losse geruchten toelaat, en die niet herhaalt dan wat hij van geloofwaardige zegslieden vernomen heeft en voor waarschijnlijk houdt. Van daar dat zijn navolgers, op hem vertrouwende, stelliger durven spreken.

---

bestond er geen gevaar voor De Witt; men bezette alleen de Poort, opdat de ruwaard niet ontvluchten zou. Ook toen de raadpensionaris op de Poort kwam, was er nog niets te doen. Eerst de tijding dat de ruwaard ontslagen was, bracht het volk in beweging: het verdacht de rechters en het wilde den ruwaard niet laten aftrekken. Intusschen waren de broeders bijeen. Maar het plan om den ruwaard het afkomen te beletten ging op in het andere plan, om de beide broeders om te brengen. De regeering heeft hen zeker willen redden; daartoe strekten alle maatregelen. Maar ongelukkig was de schutterij even heftig als het volk. Alleen de ruiterij zou denkelijk de bevelen van haar welgezinden kommandant hebben gehoorzaamd. Deze wordt echter, te goeder trouw, elders noodig gekeurd, en van dat oogenblik af hebben de belhamels de handen vrij. De massa der schutters ziet toe, hoe enkele in vereeniging met andere burgers de daad volvoeren; dan trekken zij af. De traditie, die aan voorbedachten rade bij den moord denkt, is al weinige dagen daarna in de Onpartijdige Bedenkinge (Tiele, Bibl. v. Pamfletten, N°. 6288) vervat, op blz. 30.”

De zaak is op zich zelf van niet gering belang. Indien de raadpensionaris onder een valsch voorgeven naar de Gevangenpoort is gelokt, moet dit met een boosaardig opzet zijn geschied; en door de verdere gebeurtenissen van den dag wordt maar al te duidelijk aangewezen, met welk opzet het geschied zal zijn. Maar van wien zal dan de verraderlijke boodschap zijn uitgegaan? Natuurlijk van iemand, die wist dat de ruwaard zoo even zijn vonnis had gekregen, en die tevens voorzag, dat de bevolking aanstonds het afkomen van de Gevangenpoort zou beletten. Maar die dit kon voorzien, moet al bijzonder goed bekend zijn geweest met hetgeen er in Den Haag omging, of hij moet geweten hebben, dat er maatregelen waren genomen om zoo voorbeeldeloos snel de burgerij op de been te brengen. En dat het vonnis dien morgen zou worden aangekondigd, was vooraf niet bekend geweest; zelfs Johan de Witt had er niets van vernomen. Bedenken wij daarbij, dat er onder de rechters, „de gewetenlooze rechters", zoo als hen zelfs De Bosch Kemper noemt, zich enkele bittere vijanden van den ruwaard en van zijn broeder bevonden, dan rijst er van zelf een vermoeden bij ons op, dat niet weinig wordt versterkt door hetgeen er verder is geschied.

Wij houden ons ook ten opzichte dier volgende gebeurtenissen aan het verhaal van Wijnne. Tegen den middag was de Gevangenpoort, waarop zich de gebroeders nog altijd bevonden, door een tallooze menigte en door de geheele schutterij omgeven, waaronder velen blijkbaar het ergste voorhadden. „De ruiters, die eerst last bekwamen de samengeschoolde lieden uiteen te doen gaan, kregen vervolgens van twee leden der Gecommitteerde Raden schriftelijk bevel de toegangen tot Den Haag te bezetten, omdat er een leugenachtig bericht was verspreid, dat de boeren uit den omtrek de stad wilden plunderen. Ik zal gehoorzamen, zeide de bevelhebber Tilly, maar nu zijn de De Witten doode lieden." — Hetzelfde had alweer Van Kampen nog duidelijker geschreven: „De ruiters onder Tilly hielden de woede tegen, totdat zij op een loos alarm van de aankomst der landlieden naar 's Gravenhage door Gecommitteerde Raden schriftelijk last bekwamen om af te trekken. „Ik zal gehoorzamen, sprak Tilly, doch nu zijn de De Witten doode lieden." Zij waren het." — En hetzelfde in nagenoeg dezelfde woorden kunt gij in alle handboeken vinden. Zelfs Van Lennep, die overigens aan de achterdocht zoo weinig voedsel mogelijk wil geven, en daarom, in strijd met alle berichten, het doet voorkomen alsof de raadpen-

sionaris niet ontboden, maar uit eigen beweging [1]) des morgens naar de Gevangenpoort was gekomen, volgt toch hier de gewone traditie en zegt: „De Graaf van Tilly, die de ruiterij gebood, wel voorziende wat na haar vertrek zou voorvallen, weigerde zijn post anders dan op schriftelijk bevel te verlaten. Dat schriftelijk bevel werd gegeven, waarop Tilly met de zijnen vertrok, zeggende: Ik zal gehoorzamen, maar nu zijn de De Witten om hals. En inderdaad", enz.

Men gaat zeker niet te ver als men beweert, dat er tegen hen, die onder zulke omstandigheden de ruiterij hebben weggezonden, een gegrond vermoeden bestaat, dat zij den moord der De Witten gewild hebben. De ruiterij houdt de moordenaars in toom. Haar kommandant voorziet, dat, als zij aftrekt, het met de broeders gedaan is. Aan een mondeling bevel om zich te verwijderen, weigert hij dus te gehoorzamen. Een schriftelijk bevel wordt gegeven, onder voorwendsel van een leugenachtig bericht, dat zelfs den schijn van waarheid niet voor zich heeft. Wie dat bericht verzonnen en verbreid hebben, is niet meer uit te vorschen. Maar dat het verzonnen is, ten einde een voorwendsel te hebben om de lastige ruiters te verwijderen, schijnt zeker genoeg. En nog duidelijker is het, dat de Gecommitteerde Raden, die er zich van bediend hebben om Tilly, niettegenstaande zijn maar al te gegronde bezwaren, van het moordtooneel weg te roepen, zeer goed geweten hebben wat zij deden. Wordt het verder na dit alles niet in hooge mate waarschijnlijk, dat er tusschen de verraderlijke boodschap aan den raadpensionaris in den morgen en tusschen het wegzenden van de ruiterij na den middag verband bestaat; dat zij, die later den moordenaars de vrije hand hebben gegeven, dezelfden zijn, die eerst de beide broeders te zamen binnen het bereik dier moordenaars hadden gelokt? Dit vermoeden is werkelijk de ziel van de oude traditie, die ik thans met de woorden van een tijdgenoot wil laten spreken. In een pamflet [2]), dat grootendeels nog vóór den 20sten Augustus geschreven is en eerst in een naschrift over den moord der De Witten handelt, lezen wij het volgende: „Zijnde den Raedt-Pensionaris door de meyt van den cipier versocht om by sijn Broeder

1) „Zijn broeder, vernemende dat het vonnis was uitgesproken, liet zijn koets inspannen en reed" enz.

2) Verhael van 't voornaemste, 't geene dezen staet tseder eenige jaren is overgekomen, een Onpartijdige Bedenkinge over deszelfs tegenwoordige constitutie. (N°. 6288 van Tiele's Bibliotheek van Pamfletten.)

te komen, quansuys om hem uyt de ghevangenis af te halen, maer inderdaet was het een bestoken werck ende geformeert desseyn om beyde die Heeren by een te krijgen ende ghesamentlyck aen het woedende volck over te gheven, dewelcke te samen rottende voor de Gevanghen-poort haer weygerde af te laten. De borgerye werd daarop in de wapenen gebracht, gelijck mede de ruyterye, bestaende in drie compagniën, onder pretext van de defensie der voorschr. Heeren; maer het bleeck terstond wel anders, alsoo twee van de compagniën ruyters gecommandeert werden te vettrecken, ende de derde last ghegeven sich niet van sijn plaetse te begeven. Daerop wierd het werk aengevangen." In dit verhaal is geen plaats meer voor eenigen twijfel: de gruwel is vooraf beraamd, de broeders zijn eerst bijeengelokt en daarop aan de moordenaars overgeleverd. Van hooger hand is alles beschikt.

En wie waren nu de Gecommitteerde Raden, die dat onverantwoordelijke bevel hebben gegeven? De traditie noemt ze niet; wel heeft Wagenaar, die de staatsstukken onder de oogen had, hun namen opgeteekend, maar de handboekschrijvers hebben ze niet herhaald, hebben niet onderzocht in hoever die namen op zich zelf verdacht klinken. Zij hebben evenmin de verschillende bevelen, op dien dag aan de ruiterij gegeven, vergeleken. Hadden zij het gedaan, hun reeds zoo sterk vermoeden zou nog niet weinig bevestigd zijn geworden.

Toevallig is het echte bevelschrift, waarop Tilly [1]) is afgetrokken, bewaard gebleven. Hij had het natuurlijk tot zijn verantwoording onder zich gehouden, en hij toonde het in 1683 aan den vriend van Jan de Witt, Nicolaas Vivien, dien hij te Maastricht, waar zijn regiment in garnizoen lag, ontmoette. Deze nam er een afschrift van, dat in 1737 door P. Burmannus Secundus achter zijn uitgaaf van het *Historisch Verhaal* van Costerus is afgedrukt. Aan de echtheid van dit en van de overige daar geplaatste stukken valt niet te twijfelen. En daaruit zien wij nu, dat het gewichtige bevelschrift niet door den secretaris van het college, Simon van Beaumont, maar door den president zelven, Boetselaer van Asperen, geschreven en geteekend is. Volgens een alleszins geloofwaardig verhaal bij Wagenaar, dat hiermeê vol-

1) „Claude, comte de Serclaes et de Tilly, gouverneur de Maestricht, mort en 1723, épouse Anne Antoinette d'Aspremont, fille de Ferdinand, comte de Rechem" (Butkens, Trophées de Brabant, t. II, p. 300). Zijn grootvader was de oudere broeder van den beroemden Tilly uit den Dertigjarigen oorlog, die 25 April 1632 sneuvelde.

komen overeenstemt, was dan ook het college na den middag niet vergaderd, en heeft Van Asperen eigenmachtig, met voorkennis en goedvinden van een enkelen ambtgenoot, den heer Van Bosveld, met wien hij toevallig middagmaalde, eerst mondeling en toen schriftelijk het bevel om af te trekken aan Tilly gegeven.

Philip Jacob van Boetselaer, heer van Asperen, op wien dus in de eerste plaats het vermoeden valt, behoorde tot de allerijverigste Prinsgezinden [1]). Sedert 1663 lid der Ridderschap van Holland [2]), en sedert 1669 [3]) in die qualiteit president van het college van Gecommitteerde Raden (wij zouden zeggen, van Gedeputeerde Staten, aan wie het dagelijksch bestuur was toevertrouwd), had hij, vooral in 1672, met al zijn invloed voor de verheffing van Willem III gewerkt [4]). Hij droeg dan ook aan het stadhouderloos bewind een erfelijken haat toe. Zijn vader, een vriend en vertrouweling van Willem II [5]), was na den plotselingen dood van dien vorst, een der eerste slachtoffers van de reactie geworden. Men had hem betrokken in het schandaleus proces tegen de nagedachtenis van den schelmachtigen Musch; men had hem, en naar het schijnt met afdoende redenen, beticht, dat hij zich, als er recht te spreken, posten te vergeven, gunsten te verleenen waren, geregeld had laten omkoopen; uit dien hoofde was hij uit al de waardigheden, waarop zijn geboorte en stand hem anders aanspraak gaven, zelfs uit de beschreven Ridderschap

1) Den 6den December 1671 schreef de raadpensionaris aan zijn broeder den ruwaard, dat, toen Enkhuizen op den 4den had voorgesteld den prins van Oranje kapitein-generaal te maken, „d'Heeren Edelen, die vijff in getaele present waeren, te weten Duyvenvoorde, Asperen, Wassenaer, Werckendam ende Offem, inclineerden voor het meerendeel ende naementlyck de drie eersten met chaleur, om de voorschreven propositie ilico te appuyeren; weshalven ick haar modestelyck in bedencken gaff, off sy niet noodich achtten soo importanten point alvorens eens te brengen in de volle ordre, waertoe de twee laetsten inclineerde, hebben de voorn. drie eersten 't selve mede geacquiesceert; ende naerdemael het albereydts seer laet geworden was, is de sessie offgebroocken sonder eenige advisen te wtten." En den 10den derzelfde maand, over de vraag of de Prins gedeputeerde te velde dan wel kapitein-generaal zou worden, „dat se de Heeren Gecommitteerde Raden, sterck wesende vijff in getaele, te weten de Heeren van Asperen, Bosveldt, van der Meer ende van der Does, ende wt het Noorderquartier den secretaris van Foreest alleen, eenparichlyck hebben gelieven te adviseren tegen de wetten.... mitsgaders tegen alle ernstige ende iterative representatien by my over 't voorschr. subject ter contrarie gedaen." (Onuitgegeven brieven van De Witt, R. A.)

2) Resol. Holland, 1663, blz. 6.

3) Sedert 2 October, volgens Van Leeuwen, Bat. Ill. Vgl. Resol. Holland, 28 September, blz. 46.

4) Vgl. Costerus, blz. 425.

5) Archives, t. IV, p. 390.

geweerd [1]); zoodat men zijn dood, die kort daarna voorviel, niet minder aan hartzeer dan aan lichaamsziekte toeschreef. Dat de zoon van zulk een vader de De Witten, in wie de vijandelijke regeering verlichamelijkt was, verafschuwde en haatte, behoeft ons niet verzekerd te worden. En de achterdocht heeft uit dien hoofde op niet veel staatslieden beter vat dan juist op hem.

Reeds het eerste bevelschrift [2]), in het college van Gecommitteerde Raden door den secretaris geschreven, waarbij de ruiterij gelast werd op te zitten en in de nabijheid van de Gevangenpoort post te vatten, geeft argwaan, omdat het in het oog loopend verschilt van hetgeen weinige uren vroeger door de Staten zelf gelast was. Het verwondert mij, dat dit verschil tot nog toe onopgemerkt is gebleven, want het is inderdaad van belang. Zoodra de Staten, die, gelijk bekend is, in de onmiddellijke nabijheid van het tooneel van het oproer vergaderden, door den heer van Asperen zelf bericht hadden ontvangen van den staat van zaken, hadden zij geresolveerd, „dat Heeren Gecommitteerde Raden sullen worden versocht, ghelast ende geauthoriseert soodanige ordre te stellen ende die voorsieninge te doen, ten eynde de Compagniën Peerden, jegenwoordich alhier in guarnisoen leggende, ten spoedigsten in de wapenen gebraght, ende tegens de voorschrevene foules ende tsamenrottingen geëmployeert mogen worden, tot soodanigen effecte dat deselve niet alleen alle feytelyckheden ende insolentiën door de krachtigste middelen sullen beletten ende weeren, maar oock de voorschreven tsamenrottingen doen scheiden ende dissipeeren, met last, in cas alle hetselve met gemoede niet soude konnen geschieden, op de onwillige ende wederspannige te schieten, ende deselve daermede, midtsgaders door hare verdere wapenen te doen vertrecken, ende alles in stilte te brengen." Vergelijkt nu met dit stellige en forsche bevel de ordre, door Gecommitteerde Raden aan graaf van Tilly gegeven: „Ordonneeren en lasten mits dezen, dat hy de compagniën ten allerspoedichste sal doen te paerde sitten en in het geweer komen, dat hy de compagnie tegenwoordich de wacht hebbende sal posteren voor de corps-des-guardes van deselve ruyterwacht [op het Buitenhof], en de twee andere op de Plaets alhier in den Haghe, en dat aldaer sal afwachten haer Ed. Mog. verdere ordres." Van het uiteen drijven der menigte, van het schieten op de weder-

1) Archives, t. V, p. 57, 60, 62, 64, 71, 74.
2) Zie Costerus, blz. 426.

spannigen enz. geen enkel woord: toezien en afwachten is al wat Gecommitteerde Raden aan de ruiterbenden gelasten.

Hoe heeft het college, mogen wij vragen, hoe heeft inzonderheid de president, die zelf de resolutie der Staten had ontvangen, zich durven verstouten om in een zoo gewichtige aangelegenheid zoo lijnrecht in strijd met de bevelen zijner principalen te handelen? Wij weten dat de moord ongestraft gebleven, dat er naar de toedracht der zaak zelfs geen onderzoek ingesteld is. Is het mogelijk dat de heer van Asperen daarop gerekend heeft? Het was vooral op het advies van Willem III, dat de Staten van Holland de zaak lieten rusten. „Zijne Hoogheid wist niet of met vigeur daertegen te procedeeren; was by de voornaemste burgers geschiedt: dangereus. Soude garen de consideratiën der Staeten daerop hooren" [1]). Zoo rapporteerde de heer van Maesdam, die op last der Staten met den Prins geraadpleegd had. Het einde van al die consideratiën en adviezen was een volledige amnestie, die over de gansche geschiedenis een ondoordringbaren sluier wierp. Was het wonder, dat de achterdocht nog hooger dan den heer van Asperen opzag, en vermoedde dat de president van Gecommitteerde Raden maar al te goede redenen gehad moest hebben om te gelooven, dat zijn handelwijs niet nader onderzocht zou worden? Bij het leven van Willem III is, zoover ik weet, dit vermoeden nooit geuit. Maar na zijn dood [2]), onder het tweede stadhouderlooze bestuur, verscheen het *Historisch Verhaal* van Mr. Bernard Costerus, tijdens den moord secretaris van de stad Woerden, in welks eerste uitgaaf van 1707 nog slechts geïnsinueerd, maar in de volgende van 1737 met ronde woorden beweerd werd, dat de misdaad met voorweten van Willem III gepleegd was. De Prins had op den voormiddag van den 20sten Woerden bezocht, zonder er iets bijzonders uit te richten. Dit wordt geconstateerd en aldus toegelicht [3]): „Veele verstandige en naukeurige opmerkende in die tijden hebben niet alleen gemeent, maar vastgestelt gehadt, dat den Prince van Orange, kennisse hebbende van hetgene in den Hage smeulde, deze inspectie op den 20sten Augustus binnen Woerden heeft willen

1) Te vinden in het verhaal achter Oudaens Broedermoord, blz. 46.

2) De achterdocht tegen den Prins zou nog versterkt kunnen worden door zijn aan de Staten van Holland den 14 Juli gegeven raad (niet vermeld in de Resol., blz. 297, maar wel in de aanteekeningen van Vivien en Hop) om de Haagsche compagnieën tot bescherming van het zeestrand te gebruiken.

3) Costerus, blz. 235.

doen, niet met een dessein om die stede te doen besetten met guarnisoen, maar om de werelt te abuseeren, ende als quasi sijn alibi ten opsigte van het voorgevallene in 's Gravenhage te kunnen doceren, alzo zy haerlieden versekert hielden, dat ten tijde van de massacre van de Heeren Gebroeders De Witt den Prince als incognito in 's Gravenhage soude sijn geweest; dat het aftrekken van de ruyterwacht, welke soo execrable moordt hadde konnen beletten, door zijn ordre by zeeker bekent Heer was gecommandeert" [1]). Met dezen trek is het afzichtelijke tafereel volkomen uitgewerkt. En, wij moeten het erkennen, nu eerst sluit alles op elkander, en vormen de bijzonderheden, die op zich zelf vreemd schijnen, een goed verklaarbaar geheel.

Maar dat geheel, hoe wel sluitend het zij, niemand die het in onze dagen kan aannemen, niemand die het voor waarheid zou durven uitgeven. In algemeene termen herhalen onze schrijvers enkele verdachte omstandigheden, maar zij brengen ze niet in verband, zij trekken er geen gevolgen uit, zij noemen geen namen; op hun wijze eerbiedigen zij de amnestie, die ten behoeve van alle schuldigen is afgekondigd [2]). Wij volgen hun

1) In de eerste zeldzame uitgaaf van 1707 wordt nog maar gezegd: „Wat motief den Prince gehadt heeft omme juist op dien dag Woerden te komen bezigtigen, weten wij niet, maar dit weten wij, dat de voorsz. bezigtinge is geweest van geen het minste effect." Vgl. ook het gesprek van den Prins met den baljuw van Den Haag over het vervolgen der moordenaars, in: Aanteekeningen betreffende het voorgevallene in 1672 (Kron. Hist. Gen., Serie V, dl. IV, blz. 448).

2) Natuurlijk spreken de vreemde geschiedschrijvers met meer vrijmoedigheid. Ik wil er een ten voorbeeld aanhalen, en wel Henri Martin, wiens Histoire de France te recht beroemd is. Ziethier, wat hij van den 20sten Augnstus verhaalt: „Les orangistes, voyant l'arme de la loi se briser dans leurs mains, invoquèrent la trahison et la force tout ensemble pour frapper les deux victimes à la fois. Jean reçut avis que Corneille, près d'être remis en liberté, voulait l'entretenir dans sa prison. „Ah! mon frére! s'écria Corneille, en le voyant entrer, que venez-vous faire ici? — Quoi! ne m'avez vous pas mandé? — Non! — Alors, reprit Jean avec calme, nous sommes perdus!" C'étaient en effet leurs ennemis qui avaient attiré Jean dans le piège. En ce moment même, le dénonciateur de Corneille parcourait les rues de la Haie, en appelant le peuple aux armes pour empêcher les deux traitres d'èchapper à leur châtiment. Jean voulut sortir: les gardiens mêmes lui barrèrent le passage. La prison fut bientôt assiégée par une horde furieuse. Les Etats de Hollande écrivirent au prince d'Orange, qui etait au camp d'Alfen, pour lui demander des troupes. Le prince n'envoya rien. La petite garnison de la Haie contint les séditieux durant la plus grande partie du jour; mais, vers quatre heures, les magistrats intimidés eurent la lâcheté de faire retirer la garnison. La prison fut aussitôt forcée par la milice bourgeoise elle-même etc..... Les Etats de Hollande requirent le stadhouder de poursuivre les meurtriers: les bourgeois de la Haie, en corps, protestèrent contre toutes poursuites. Le stadhouder fit donner une amnistie. Les assassins ne furent pas seulement impunis, mais récompensés."

voorbeeld niet. Zonder omzien hebben wij al wat ons verdacht voorkwam, bijeen gesteld en naar ons beste weten in samenhang gebracht. Thans willen wij de gronden, waarop de achterdocht berust, met dezelfde zorgvuldigheid beproeven, en zien of zij tegen een onpartijdige kritiek bestand zijn.

Is het waar, dat de raadpensionaris met een valsche boodschap naar de Gevangenpoort gelokt is? Ziedaar de eerst vraag, die zich aan ons voordoet. Om ze op te lossen, willen wij drie getuigen oproepen, die beter dan de naamlooze traditie in staat zijn ons inlichting te geven.

De eerste is de cipier van de Gevangenpoort zelf, Jan van Bossy. Eenigen tijd na den moord had de raadsheer Roeland van Kinschot iets op de Poort te doen: hij raakte er met den cipier over de gebeurtenissen van den 20sten Augustus in gesprek, schreef, te huis gekomen, een omstandig relaas van het gehoorde op, en bewaarde het onder zijn papieren, waar een naneef het vond, die het in de Kronijk van het Historisch Genootschap te Utrecht heeft laten afdrukken [1]). Uit dit relaas, dat in allen deele belangrijk is, nemen wij alleen over, wat de zaak in quaestie, de boodschap aan den raadpensionaris, betreft. Zoodra het vonnis aangekondigd en de rechters vertrokken waren, had de cipier beleefdelijk gezegd: „Mijnheer, ick ben blijde, dat Gy nu sult mogen afgaen", waerop de Ruwaert brusquelyck antwoordde: „Ick wete dat haer [den rechters] geen danck; maer ga eens naer mijn broeder den Raetpensionaris en versouck hem uyt mijn naem dat hy eens wil by my komen". De cipier, swaricheyt by sich selfs maeckende om in persoon het te gaen versoecken, had een van sijne meyssens gesonden aen thuys van den Raetpensionaris, die aldaer de voorsz. boodschap dede. Waerop de Raetpensionaris, sittende onder de hant van den barbier, liet zeggen: dat hy daedlyck soude comen", enz. Wij zouden aan dezen éénen getuige genoeg hebben, indien zijn goede trouw boven verdenking was. Maar hij wordt zelf beschuldigd. Een verhaal, ons door Basnage, ik weet niet recht uit welke bron, overgebracht, verzekert dat 's morgens vroeg een hooggeplaatst persoon bij den cipier was gekomen en hem gelast had te zorgen, dat de broeder en de vader van den ruwaard hem kwamen bezoeken. De cipier had gehoorzaamd, — en was dus zelf de kwade man

1) Dl. II, blz. 366 vlg.

van de boodschap. Men mag echter vragen: hoe heeft de verhaler kennis gekregen van dit bevel aan den cipier, als deze zelf er niet voor is uitgekomen? De hooggeplaatste zal wel hebben gezwegen. Maar gelukkig is de cipier onze eenige zegsman niet.

De tweede getuige is een onbekende, die een *Verhael van 't ombrengen* heeft opgesteld, dat achter Oudaen's *Broedermoord* gedrukt is. Hij had blijkbaar zijn berichten voor een gedeelte van de huisgenooten van den raadpensionaris vernomen. Hij verhaalt [1]), dat in den vroegen morgen bij Mevrouw van Swijndrecht, de zuster van de De Witten, die allernaast den raadpensionaris woonde en binnendoor in zijn huis komen kon, een meid gekomen was, die zeide dat haar de cipier om bodenbrood gezonden had, „alzoo de Ruwaerd bij sententie van den Hove vrij verklaard was en nu den Heer Raadpensionaris verlangde te zien." Mevrouw van Swijndrecht was daarop naar haar broeder gesneld, die juist gebarbierd werd, maar zich aanstonds gereed maakte en op weg begaf. Hij voegt hier nog verschillende bijzonderheden bij, die ik kortheidshalve ter zijde laat, doch die aan het geheele verhaal een groote waarschijnlijkheid bijzetten.

In de derde plaats nemen wij den knecht van den raadpensionaris in het verhoor, Jan van der Wissel, die den 23sten September een schriftelijke verklaring heeft afgelegd van het gesprek, dat hij tusschen zijn heer en diens broeder den ruwaard had hooren voeren, toen zij elkander, voor het eerst na zoo langen en voor hen zoo gewichtigen tijd, op de Gevangenpoort ontmoetten [2]). Daarin komt niets voor van eenige verwondering, die de ruwaard over de komst van zijn broeder aan den dag gelegd zou hebben, en het is toch ondenkbaar, dat die omstandigheid, waaraan toen reeds zulk een merkwaardige uitlegging gegeven werd, den knecht had kunnen ontgaan, zoo zij zich werkelijk had voorgedaan.

Wij kunnen dus met volkomen zekerheid verklaren, dat de overlevering in dit opzicht onwaarheid spreekt, en dat Jan de Witt wel degelijk door zijn broeder ontboden is geworden.

Is de overlevering ten opzichte van het andere punt beter gewaarborgd? Heeft het wegtrekken der ruiters werkelijk plaats

---

1) Achter Oudaen's Broedermoord, blz. 30.

2) Een afschrift van de hand van P. Burmannus Secundus is uit de bibliotheek van prof. Tydeman in mijn bezit gekomen.

gehad op een los en leugenachtig gerucht, in het zekere vooruitzicht, dat de moord der De Witten er op volgen zou?

Wij zullen die vraag het best beantwoorden, indien wij tevens nagaan, waarom de Gecommitteerde Raden van den aanvang af aan Tilly zoo geheel andere bevelen, dan de resolutie der Staten meebracht, mogen gegeven hebben [1]).

Toen de Staten die resolutie namen, was de Gevangenpoort omsingeld door een saamgeloopen hoop volk [2]), door een troep canaille, zoo als de patricische regenten zich plachten uit te drukken. Dat canaille kon gevoegelijk met de blanke sabel en de pistolen van Tilly's ruiters uiteen worden gedreven. Maar nog eer de resolutie ten uitvoer gelegd en het bevel er toe aan Tilly gegeven was, had de toestand een groote verandering ondergaan. De trommen van de schutterij waren, denkelijk op bevel van den Haagschen magistraat [3]), geroerd, en de schutters, reeds op de hoogte van hetgeen gebeurde, waren niet op hun gewone loopplaatsen, maar voor de Gevangenpoort te zamen gekomen [4]). Daar hadden zij zich onder hun vaandels geschaard, en hielden zij thans wacht; het duurde wel twee uur eer de ruiterij opdaagde [5]). Het spreekt van zelf, dat er nu aan geen charge van paardenvolk, aan geen gebruik van vuurwapenen te denken viel. De schutters, altijd naijverig op de militie, weigerden voor de ruiters ruim baan te maken, en stelden zich zelfs in postuur om hun den doortocht door de Poort met geweld te beletten [6]). Men moest

1) Het onderzoek naar de toedracht der gebeurtenissen wordt niet weinig bemoeilijkt door het ontbreken van alle aanteekeningen, haar betreffende, in de Resolutiën der Gecommitteerde Raden, in de Registers van het Hof van Holland en in de Resolutiën van den Magistraat en van de Wet van 's Gravenhage. Zwijgen en zwijgen opleggen zijn de gewone middelen geweest, waardoor de regenten der Republiek de partijschap zochten te bedaren.

2) Vgl. het verhaal in Bijdr. en Meded. Hist. Gen., dl. VIII, blz. 88/9.

3) Belangrijk ware het te onderzoeken, op wiens bevel de schutterij opgetrommeld is. Vgl. de resolutie der Staten van Holland gedrukt bij Van der Hoeven, Leven van De Witt, blz. 413/14; Gedenkwaerdige Stucken, blz. 20. — In pamflet 6393 „Den oprechten Patriot" wordt (blz. 4/5) de moord der De Witten aan hooger order geweten: „Maer wil ick nu jou mening eens seggen: Had men 't soo niet gewilt, men had geen borgers in 't geweer gelaten, maer ruyters in de plaets gestelt gehadt, soo was dit niet eens voorgevallen." De ander stemt toe (blz. 6): „De Raed ende Militie hebben dit met goede oogen aengesien en niets daertegen gedaen; ja de drie compagniën ruyters heeft men daer selve doen van daen trecken, in plaets dat men haer soude bevelen 't werk tegen te gaen en te stuyten" enz.

4) Achter Oudaens Broedermoord, blz. 18.

5) Achter Oudaens Broedermoord, blz. 18/9.

6) Achter Oudaens Broedermoord, blz. 19.

hun dus wel de bewaking der gevangenis toevertrouwen. Al wat men verder doen kon, was wat Gecommitteerde Raden, zoo als wij zagen, dan ook gelastten: de ruiters in de nabijheid, op het Buitenhof en op de Plaats, te posteeren, van waar zij, als de schutters mochten aftrekken, aanstonds de gevangenis bezetten konden.

Zoo was dus de ruiterij tot werkeloosheid gedoemd. Niet van haar, maar van de schutters, die de Poort bewaakten, hing het lot der De Witten af. Deden de schutters hun plicht, dan was er van het gepeupel niets te vreezen. Maakten zij met het gepeupel gemeene zaak, dan konden de ruiters den gruwel niet beletten. Zij waren misschien driehonderd tegenover duizend of twaalfhonderd schutters [1]). Maar al waren zij sterker geweest, wat hadden zij dan nog kunnen uitrichten? Wie zou hun het teeken hebben gegeven om op de schutters en de tallooze menigte, die tusschen de vaandels opeengedrongen stond, in te rijden en hun wapenen te gebruiken? Wie zou om twee algemeen gehate personen te redden een bloedbad onder de Haagsche burgers hebben aangericht? Stellen wij ons voor, dat de ruiters den geheelen dag op de aangewezen posten, achter de schutters geschaard, waren gebleven, zou dan hun aanwezigheid den moord hebben kunnen beletten? Zij zouden van de Plaats af niet eens gezien hebben wat er bij de Gevangenpoort voorviel; maar al hadden zij vernomen dat de deur met mokers werd opengeslagen, hoe zouden zij, om het te beletten, hebben kunnen naderen zonder geweld te gebruiken tegen de schutters, die voor hen stonden? En toen de deur eens opengebroken en de moordenaars naar binnen gestormd waren, was alles afgeloopen eer Tilly zich beraden kon hebben wat hem te doen stond. Maar waartoe zelf gegist naar hetgeen had kunnen geschieden? Wij weten wat geschied is. Een der drie compagnieën is op het Buitenhof voor de corps-des-gardes gebleven. Zij heeft niets uitgericht; zij is werkeloos getuige geweest van hetgeen onder haar oogen voorviel. Geen andere rol zou Tilly met zijn manschap op de Plaats in deze tragedie hebben vervuld.

Slechts op één wijs hadden de gebroeders gered kunnen worden: indien de schutters bevel hadden gekregen om af te trekken. Maar zij zouden zulk een bevel als een beleediging aangemerkt

---

1) Wicquefort, Mémoires sur la guerre etc. (Berigten Hist. Gen., dl. VI, 1e stuk, blz. 167).

en niet licht gehoorzaamd hebben. En vooraf was het waarlijk niet te denken, dat men hun de gevangenen niet kon toevertrouwen. Wie zou hebben durven vermoeden dat een duizendtal gewapende burgers, waarvan de overgroote meerderheid uit eerlijke, ordentelijke lieden bestond, niet voor de veiligheid van twee voorname personen, die bovendien in een wel verzekerde gevangenis waren opgesloten, zou gezorgd hebben?

Met deze voorstelling der zaak is, ik erken het, het gezegde dat aan Tilly bij het aftrekken in den mond wordt gelegd, moeilijk te rijmen. Maar het is verre van bewezen dat het ooit over zijn lippen is gekomen: de traditie [1]) is hier alweer onze eenige autoriteit [2]). En het gezegde gelijkt sprekend op zoo veel profetieën, waarvan men eerst hoort, als zij door de uitkomst bewaarheid zijn.

Want dat werkelijk het aftrekken der ruiters het sein is geweest tot den moord, komt mij toch waarschijnlijk voor. Een daad, die ieder oogenblik geschieden kan, wacht doorgaans op een aanleiding, en zulk een aanleiding was de aftocht van Tilly's compagnieën. Nu of nooit scheen het oogenblik gekomen. De moordenaars drongen naar de Poort, de overigen lieten hen begaan, onzeker wat zij eigenlijk voorhadden, en binnen weinige minuten was de misdaad voltrokken.

Doch welke de gevolgen van het wegzenden der ruiters mogen geweest zijn, men kan ze in billijkheid niet toeschrijven aan het opzet van hen, die het bevel er toe gegeven hebben. Dat bevel is op zich zelf onschuldig. De ruiters konden oogenschijnlijk op de Plaats niets doen, niets beletten. Als zij elders van dienst konden wezen, was het raadzaam hen derwaarts te zenden. De vraag is maar, of de reden, die voor hun wegroepen werd opgegeven, een wezenlijke, degelijke reden, dan wel een gezocht voorwendsel is geweest.

Bij het eerste hooren klinkt het zeker vreemd, dat Gecommitteerde Raden geloof zouden hebben geslagen aan een zoo

---

1) Achter Oudaen, Broedermoord, blz. 35.

2) Tenzij men haar bevestigd mocht rekenen door een Mémoire MS. du comte de Tilli, waarop Basnage zich beroept, die, naar het schijnt, den graaf gekend en met hem over de geschiedenis gesproken had. Licht mogelijk dat Tilly in het stadhouderlooze tijdvak zijn aandeel in de gebeurtenissen van den dag wel wat vergroot heeft. In alle geval zouden wij zijn Mémoire zelf dienen te zien. Het verhaal van Basnage is verward en zeker niet overal juist. Omdat zijn geschiedwerk in het Fransch is geschreven, volgen hem veelal de vreemde auteurs, en zoo hebben zich zijn dwalingen wijd en zijd verbreid.

onwaarschijnlijk gerucht, als dat de boeren uit den omtrek Den Haag kwamen plunderen. Maar ik moet in de eerste plaats opmerken, dat het gerucht ook eigenlijk iets anders zeide. Men meende dat de boeren, door zendelingen uit de stad opgeruid, op weg waren om het canaille te hulp te komen. Zoo iets was volstrekt niet onwaarschijnlijk; kort te voren was iets soortgelijks te Delft gebeurd [1]), waar ook het gepeupel, versterkt door de buitenlui uit het Westland, tegen de staatsgezinde regeering in opstand was gekomen. De Staten van Holland hadden dan ook het gerucht geenszins in den wind geslagen. In hun boven besproken resolutie, tot bescherming der De Witten en beveiliging van de stad, hadden zij o. a. bevolen: „Dewyle niet buyten apparentie is, dat eenige huysluyden ten platten lande haer wel te samen souden mogen rotten ende herwaerts aenkomen om de tumulte te vermeerderen, dat over sulcks mede door de Magistraet ordre gesteld moge worden dat de valbruggen van den Hage opgehaelt ende de schuyten aan deze zijde van de grachten ghelegt mogen worden." Wat de Staten als niet buiten apparentie beschouwden, vermoedden de Haagsche burgers dat werkelijk stond te gebeuren; den geheelen dag verhaalde men elkander van den aantocht der boeren, en tegen den middag werd er algemeen aan geloofd.

Waarom zouden dan Gecommitteerde Raden er niet evenzeer geloof aan geslagen hebben? Waarom zouden zij niet dienovereenkomstig maatregelen hebben mogen nemen? In het *Omstandig verhaal*, door Wagenaar [2]) gebruikt, waarvan wij reeds vroeger spraken en dat afkomstig is van den gastheer, bij wien de heer van Asperen dien dag met Bosveld middagmaalde, wordt ons gezegd, dat die heeren gedurig werden aangezocht om ter beveiliging der stad de ruiters naar de toegangen te zenden, en dat dit verzoek ten slotte werd herhaald en aangedrongen door twee leden der Haagsche regeering, den burgemeester Maes [3]) en den pensionaris Van der Hoeve. Indien dit zoo is, en het schijnt boven redelijken twijfel verheven, dan vervalt daarmeê noodzakelijk iedere gedachte aan boos opzet; want de regeering van Den Haag was in het algemeen staatsgezind, en de beide genoemde heeren

1) Wagenaar, dl. XIV, blz. 80.

2) Wagenaar, dl. XIV, blz. 167.

3) Hij was toen ter tijd eigenlijk thesaurier, maar eens burgemeester geweest bleef hij, volgens het spreekwoord en naar het spraakgebruik, altijd burgemeester.

in het bijzonder werden bij de regeeringsverandering van 7 September [1]), als aanhangers van het gevallen bewind, van hun waardigheid ontslagen. Een maatregel, door zulke mannen gevergd, kon zeker den moord der De Witten niet bedoelen.

Dat de president, in overleg met den eenigen ambtgenoot die bij hem was, in dit geval een besluit genomen en een bevel gegeven heeft, zonder te wachten totdat het college bijeengeroepen en intusschen de gelegenheid misschien voorbijgegaan zou wezen, was zeker niet zonder antecedent en niet meer dan redelijk. Al mocht het gerucht leugenachtig wezen, het was genoeg dat zelfs de Haagsche regeering er geloof aan hechtte.

Doch het is buitendien verre van bewezen, dat het gerucht ongegrond en een loos alarm zou geweest zijn. Er wordt ons integendeel verzekerd, dat er wel degelijk een beginsel van oproer in het Westland was uitgebroken. Het is Wicquefort, die ons dit in zijn *Mémoires*, nog in 1672 samengesteld, verhaalt. Nu is hij zeker geen auteur, dien men lichtvaardig gelooven moet; ik ben altijd huiverig uitsluitend op zijn gezag een feit aan te nemen. Maar in dit geval kan ik geen reden bedenken, waarom hij van de waarheid zou zijn afgeweken, en zijn bericht is op zich zelf waarschijnlijk genoeg. Ziet hier wat hij verhaalt [2]): „Il est bien vrai que les habitans de Maesland et de quelques autres villages voisins s'étoient atroupez à dessein de venir fondre sur la Haye. Mais il en furent empeschez par l'adresse de Jacob de Volberguen, receveur-general des Provinces Unies, lequel étant allé voir les terres, qu'il a en ces quartiers-là, pria le pasteur du lieu de l'aider à dissiper la canaille, comme il fit avec succez" [3]).

Ik laat het aan den lezer over, of hij Wicquefort al dan niet geloof wil schenken. Maar ik houd het voor bewezen, dat het wegroepen der ruiters van de Plaats voldoende gemotiveerd was en dat het niet mogelijk was te voorzien, dat hun vertrek zulke gruwelijke gevolgen na zich zou sleepen.

Ik concludeer op deze gronden tot volkomen vrijspraak van al de beschuldigde staatslieden [4]), rechters, Gecommitteerde Raden

1) De Riemer, Beschr. van 's-Gravenhage, dl. II, blz. 160.

2) Blz. 165.

3) Basnage, die veelal Wicquefort volgt en niet geloofwaardiger is dan hij, zegt ook: „Il étoit vrai que des matelots de Scheveling et des paisans du voisinage de la Haye étoient en marche." Reeds 26 Juli zeiden de gedeputeerden van Schiedam bij hun verslag omtrent de oproerige bewegingen in hun stad: „Willen met die van Maassluis en Vlaardinge naar den Hage trekken" (Ms. aanteekening Hop).

4) Christiaan Huygens, toen te Parijs, schrijft 4 September aan zijn broeder

en Zijn Hoogheid in persoon, van alle medeplichtigheid aan den moord der De Witten.

Medeplichtig daaraan is de geheele schutterij van Den Haag geweest; de bedrijvers waren enkele schurken, wier geheele levensloop ten bewijs verstrekt van de waarheid, dat wie in koelen bloede een misdaad pleegt niet door het voorwenden van politieken of religieusen hartstocht verontschuldigd mag worden.

Wat wij den Prins [1]) verwijten kunnen en verwijten moeten, is het ongestraft laten, neen, erger, het begunstigen dier moordenaars en schurken [2]). Ik kan niet aannemen, dat een onderzoek naar de bedrijvers van den moord zoo gevaarlijk voor de rust van het land zou geweest zijn. Zeker, de medeplichtigen waren te talrijk om ze allen te straffen, maar de eigenlijke moordenaars waren enkele, en zij waren algemeen bekend. Waarom een booswicht als Verhoeff [3]) niet bij den kop gevat? Een ieder wist,

---

Lodewijk, dat het aan den moord schuldige volk eenigermate te verontschuldigen is door den vreemden aard van het vonnis enz., en slechts te veroordeelen „quand on ignore par quelle raison il a esté excité à faire ce qu'il a fait" (Schinkel, Nadere Bijzonderheden, blz. 33; Chr. Huygens, Oeuvres, t. VII, p. 218).

1) Vgl. de getuigenis van Bentinck omtrent 's Prinsen leedwezen (Siegenbeek, Redevoering, blz. 132).

2) In 1775 verscheen: „De valsch- en kwaadaartigheid door de schrijveren der Nederlandsche Bibliotheek in de Beoordeeling der Gedichten van den Prof. Burman begaan." Daarachter (zelf beteekent het geschriftje niets) op blz. 91 staat een brief, uit de nalatenschap, zoo het heet, van een kenner onzer geschiedenis den uitgever in handen gekomen, van P. Coenen in dato Hage den 12 April 1699 aan een onbekende, dien hij als Neef aanspreekt. In dien woordenrijken maar niet veel zeggenden brief is alleen deze passage van belang: „Hebbe mijn devoir gedaen om te erlangen copie van respective giften ende pensioenen, dewelcke sijn geconstitueert ten laste van de Thesaurie van de Domeynen van Sijn Conincklycke Majesteyt van Grootbrittanjen alhier in den Hage, ten behoeve van Willem Tichelaer, ter somme van vyerhondert gls. 's jaars, ende in opsigte van Hendrik Verhoeff, de geheele werelt bekent met den fameusen naem van de Haegse Silversmit, ter somme van seshondert gls. jaerlijks, welke niet alleen wete dat jaerlijks aan voorsz. personen onder haere quitantie ten voorsz. comptoyre werden betaelt, alleen uit hooren seggen, maer als ooggetuige ter occasie, dat bij het leven van de Heer Hendrik Maes, sijnde mijner vrouwen Moeders broeder, ende de Thesaurie voorn. waernemende, aldaer present was ende pro rato van de voorsz. jaarlijkse pensioenen, deselve hebbe sien het geld ontfangen ende quitantie geven". Dit is de brief, waarop wordt gedoeld in de Post van den Neder-Rhijn, dl. V, blz. 905; er wordt op gewezen in den Navorscher, van 1886, blz. 438.

3) „Hendrik Verhoeff, silversmid," volgens vonnis van Mannen van Rijnland te Leiden gegeeseld (27 November 1677) „en voorts voor 50 jaren geconfineert in het tuchthuis aldaer, om met zijn arbeid den kost te verdienen, is geëvadeerd" en in Den Haag op last van het Hof gegrepen en op de Voorpoort gezet om naar Leiden teruggevoerd te worden. De regenten van het tuchthuis aldaar verlangen echter aanwijzing, wie zal betalen wat Verhoeff meer kosten dan winnen zal, daar hij zijn ambacht in

dat hij den geheelen dag onbeschaamd voor het plan om de gebroeders te vermoorden was uitgekomen. Zijn schuld behoefde nauwelijks bewezen te worden. Maar ik vrees dat er bij den Prins verregaande partijschap in het spel was. De gruwel was verricht, zoo het heette, uit liefde voor zijn persoon en zijn huis. Kon hij nu straffen wat uit zulk een beweegreden was geschied? Daartoe heeft Willem III steeds te veel familiezwak gehad. — Onder de aanhitsers van den moord bekleedde de schepen Van Banchem een voorname plaats. De man was overigens een warm vriend van Oranje. Hij werd bij de regeeringsverandering baljuw van Den Haag gemaakt. In die qualiteit gedroeg hij zich slecht [1]), zooals te verwachten was. De predikanten weerden hem in 1674 van het nachtmaal; commissarissen uit het Hof kwamen Zijn Hoogheid meêdeelen wat hem zoo al ten laste werd gelegd. En wat antwoordde de Prins? „Het was hem leet dat hy sulcke dingen van hem hoorde, hy hadde hem altijd bemint, omdat hy sijn huys altijt hadde voorgestaen, hy soude hem ontbieden ende dan den Hove sijn bedencken laten toekomen.” Het gevolg was, dat de booswicht nog twee jaren aan het hoofd der policie van de residentie bleef, tot het Hof hem eindelijk in 1676 crimineel vervolgde en in 1680 ter dood veroordeelde [2]), welke straf zijn tijdige dood in de gevangenis hem gelukkig deed ontgaan.

Nog een andere bedenking kwam mede het vervolgen der moordenaars ontraden. De moord was een onovertroffen middel van intimidatie van de vrienden van De Witt. Het scheen wenschelijk, dat de Prins van de Staten van Holland volmacht kreeg om de regeeringen der stemhebbende steden buiten tijds te veranderen. Maar dat was van hen vergen, dat zij hun eigen politiek doodvonnis velden. Alleen door vrees voor erger zouden zij er toe over te halen zijn. Hun moest beduid worden, dat, zoo zij zich niet in alle liefde door den Prins lieten removeeren, het volk hen misschien nog verder dan van het stadhuis removeeren

---

het huis niet kan uitoefenen en door Welgeboren Mannen niet tot raspen is veroordeeld. De baljuw van Rijnland heeft verzocht het te kort uit de inkomsten der domeinen te mogen ontvangen, doch de Meesters van de Reekeninge hebben dit geweigerd. Het schijnt onredelijk, dat de baljuw het uit zijn eigen beurs zou moeten betalen. Dus vraagt het Hof aan de Staten wat te doen. Deze vraag wordt gesteld in handen eener commissie uit de Staten, het Hof en de Domeinen tot nader advies (Resol. Holland, 1683 21 Mei, blz. 169. Vgl. Wagenaar, dl. XIV, blz. 180).

1) Vgl. Van den Bergh, De baljuwen, in Het Nederl. Rijksarchief, I, blz. 379.

2) Wagenaar, dl. XIV, blz. 179/180.

zou. De raadpensionaris Fagel maakte van dit argument een welsprekend gebruik. Hij merkte aan, „dat de verandering der regeering buitentijds en door den stadhouder behoorde te geschieden, omdat het volk anderszins niet te vrede zou zijn, hebbende men hier, toen het execrabel faict aan de De Witten uitgevoert werd, voorgegeven, dat de Prins te goed was, en dat men daerom 't werck verrigten moest, eer hij in den Hage kwame [1])." Wij kunnen ons de lange gezichten voorstellen, waarmeê de Edelgrootmogenden deze klemmende redeneering aanhoorden. Maar de uitwerking was naar wensch. De machtiging aan den Prins werd verleend [2]).

En toch, alles te zamen genomen, ware het voor den Prins en zijn aanhangers misschien beter geweest, indien zij aan al die politieke bedenkingen minder gehecht, en eenvoudig het kwaad gestraft hadden, onverschillig door wie het bedreven was en wien het bevoordeelde. Zij hadden dan voorkomen, dat tijdgenoot en nakomeling hen medeplichtig hebben gehouden aan den gruwel, dien zij in hun hart verfoeiden. De geheimzinnigheid, waarin zij de misdaad van hun aanhang gehuld hebben gelaten, heeft alleen enkelen schurken gebaat, ten nadeele der geheele partij en van hen zelf in de eerste plaats. Eerst in onzen tijd, nu de geschiedenis den sluier mag oplichten, dien een dwaze staatkunde over de gebeurtenissen placht te werpen, eerst nu blijkt het, dat er voor hen geen reden bestaan heeft om een onderzoek te schuwen. Ik hoop, dat hun onschuld voortaan erkend zal worden. Maar intusschen hebben duizenden twee eeuwen lang aan hun schuld geloofd, en heeft de partijschap in die denkbeeldige misdaad een voorwendsel en een verontschuldiging gezocht voor weer andere misdrijven.

(De Gids, 1869, dl. I, blz. 182—189.)

---

1) Ms. Notulen Vivien—Hop, 27 Augustus 1672.

2) Zeer juist schrijft Stoupa aan Louvois, 23 Augustus, over de houding van Willem III (Griffet, Recueil, t. III, p. 199).

DE SLAG VAN SAINT DENIS IN VERBAND MET DEN VREDEHANDEL VAN NIJMEGEN [1]).

(1877.)

Het onderwerp, waarover ik wensch te handelen, is reeds bekend. Generaal Knoop heeft het al met zijn gewone helderheid van voorstelling behandeld. Men kent dus de stof; men weet ook de reden waarom ik ze nog eens ter sprake wil brengen. Met de uitkomst der onderzoekingen van generaal Knoop kon ik mij al dadelijk slechts gedeeltelijk vereenigen. Op één punt, het gewichtigste misschien in zijn betoog, verschilde zijn gevoelen inzonderheid van het mijne. Ik kon hem niet toegeven, dat prins Willem III den slag bij Saint Denis zou geleverd hebben zoo al niet met kennis van den reeds gesloten vrede, dan toch in de verwachting dat hij gesloten stond te worden, en in de hoop, zoo al niet met het stellige opzet, om zoo doende den vrede te keeren, of, als hij reeds geteekend mocht zijn, weer te verbreken.

Het deed mij leed, ik wil het niet ontveinzen, van hem zulk een oordeel over het gedrag van onzen Willem III te

---

1) Deze verhandeling werd voorgedragen in de vergadering der Koninklijke Academie van Wetenschappen van 9 April 1877, ter beantwoording eener verhandeling van generaal Knoop over hetzelfde onderwerp, die was voorgedragen in de vergadering van 7 Februari. Nadat de zaak in de Mei-vergadering door Knoop nogmaals behandeld was, kwam Fruin daarop in de vergadering van 12 November nog eens terug, in de als Naschrift hierachter gedrukte bijdrage, die den titel draagt: Nadere Mededeeling betreffende Willem III en den slag van Saint Denis. De beide stukken zijn met de twee van Knoop door den laatste in 1881 gezamenlijk uitgegeven onder den titel: Willem III en de slag bij Saint Denis, 1678 (N. v. d. R.)

hooren. Dubbel leed deed het mij, dat hij vervolgens zijn ongunstig vermoeden in verband bracht met de waardeering van 's Prinsen karakter in het algemeen. Hij herinnerde aan de houding van den Prins voor en na den moord der De Witten en bij den gruwel van Glencoe. Op grond van een ander laakte hij Macaulay's al te groote ingenomenheid met den held van zijn geschiedverhaal, en wilde die uit de bekende politieke beginsels en neigingen van den beroemden auteur verklaard hebben. Kortom, in zijn narede liet hij het gedrag van den Prins in 1678 een schaduw werpen over zijn gansche bedrijf en karakter. Ik voldeed aan den aandrang van mijn gemoed, toen ik terstond tegen die voorstelling opkwam, en er een paar bezwaren tegen inbracht, die zeker geen weerlegging mochten heeten, maar toch, naar ik mij vlei, voldoende waren om diegenen, wier gewone studiën vreemd zijn aan het gebied onzer geschiedenis, tegen al te gave instemming met het oordeel van den geachten spreker te waarschuwen [1]).

Meer kon ik voor het oogenblik ook niet doen. Ik was niet genoegzaam voorbereid. Wel had ik jaren geleden de zaak onderzocht, maar niet zoo grondig als vereischt wordt om de slotsom, waartoe men gekomen is, met vertrouwen te mogen verdedigen tegen een man als generaal Knoop. Bovendien ik stond alleen: de hoogleeraar Brill stemde met den spreker in, en bevestigde het gesprokene met zijn gezag. Door een en ander gevoelde ik mij tot een nieuw en nader onderzoek gedrongen. Met lust begaf ik er mij in, zoodra andere bezigheden het niet langer verhinderden. Hoe dieper ik doordrong, hoe meer ik bemerkte dat de voorstelling, die ik mij van de toedracht der zaak gevormd had en die mij voor den geest stond, onvolledig en in sommige bijzaken onjuist was. Maar tevens bevond ik gedurig stelliger, dat ik mij in de hoofdzaak niet had bedrogen, en dat Willem III in dezen niet slechts vrij van schuld was, maar bewondering verdiende om zijn even wijze als kloeke plichtsbetrachting. Daarvan overtuigd mocht ik niet zwijgen. Het vaderland heeft onsterfelijke verplichting aan den grooten vorst, die, zijn geheele leven door, Frankrijks overheersching van onzen bodem en van Europa heeft afgeweerd. Wij zijn van onzen kant uit dankbaarheid verschuldigd, zijn nagedachtenis tegen

1) Zie het door Fruin zelven gestelde verslag van dit protest in het procesverbaal der vergadering van 12 Februari 1877 (Verslagen en Meded. der K. A., Afd. Letterk., 2e Reeks, dl. VI, blz. 295). (N. v. d. R.)

de achterdocht en den smaad te verdedigen, waarmee haar de Fransche geschiedschrijvers nog heden ten dage bejegenen. Behoef ik te zeggen, dat ik alleen van valsche beschuldigingen spreek, en alleen verdediging uit volle overtuiging, na een nauwgezet en onpartijdig onderzoek verlang? Het kan bij mij niet opkomen een verwijt te richten tegen hen, die, als generaal Knoop en professor Brill, openlijk uitspreken wat zij, na deugdelijk onderzoek, met rijpen rade oordeelen dat tegen hem getuigt. Voor hun waarheidsliefde en openhartige eerlijkheid gevoel ik achting, en ik zou niet anders willen handelen indien ik in hun gevoelen deelde. Maar nu ik hun gevoelen voor onjuist houd, zou het onedel zijn het zwijgen te bewaren. Ik gevoel mij verplicht de redenen uiteen te zetten, waarom ik in tegenovergestelden zin durf beslissen. Want, wij kunnen het ons niet ontveinzen, de vreemdelingen en inzonderheid de Franschen, die, na een eenzijdig onderzoek van enkel Fransche bronnen, prins Willem van een gruweldaad, een bloedig misdrijf verdenken, zullen door het betoog van een man als generaal Knoop, in een vergadering der Koninklijke Akademie zonder noemenswaardige tegenspraak aangehoord, niet weinig in hun meening bevestigd worden. Zij zullen, en niet zonder reden, vertrouwen, dat zij hiermede het pleit in hoogste ressort hebben gewonnen. Van nu voortaan zal Willem III in de geschiedenis bezoedeld staan met het baldadig vergoten bloed der gesneuvelden bij Saint Denis. Dit wensch ik naar mijn vermogen te voorkomen. Ik kom dus tegen het gevelde vonnis in verzet. Ik vraag revisie. Ik zal eerst trachten aan te toonen, dat de gronden, waarop de aanklacht berust, niet stevig genoeg zijn om haar te dragen, en daarna de feiten in hun wezenlijke toedracht ontvouwen, om getuigenis der waarheid af te leggen. Men mag dan zelf beslissen.

Zoo als in alle wetenschappelijke onderzoekingen zoo is het ook hier raadzaam, ons onderzoek naar de waarheid der voorstelling aan te vangen bij den eersten en oorspronkelijken vorm, waarin zij zich voordoet. Haar latere gedaantewisselingen nemen wij dan achtereenvolgens in oogenschouw.

Tusschen den te Nijmegen gesloten vrede en den slag bij Saint Denis liggen drie volle dagen en vier nachten in. Den 10den Augustus tegen middernacht werd het verdrag geteekend en verbreidde zich het blijde bericht er van door de stad. Het ge-

volg der Hollandsche gevolmachtigden, uitgelaten van vreugd, doorkruiste de straten, klopte de reeds slapende burgers op, en riep hun toe: dat de vrede gesloten was [1]). Inderdaad er was reden om te juichen: het volk van Nederland had zes jaren lang zooveel van den oorlog en de oorlogslasten geleden, dat elke vrede, hoe dreigend ook voor de toekomst, hoe gevaarlijk in zijn gevolgen, voor het oogenblik een uitkomst en een uitredding scheen. Maar het was bekend, dat er waren in den lande, die aan het oude devies getrouw, dat „voor een beveynsden pays een rechte krijg te kiezen is", een vrede op zulke voorwaarden verfoeiden, en het zwaard met tegenzin in de scheede staken. Een ieder wist, dat vooral de prins van Oranje zoo dacht en zoo gezind was. Hij was thans in het leger bij Mons. En wat gebeurt? Op den vierden dag na het sluiten van den vrede, als de Franschen in hun leger er reeds kennis van dragen, levert de Prins een grooten en bloedigen veldslag, waarin hij zich, ten koste van honderden menschenlevens, roem verwerft, maar voor het vaderland en de gemeene zaak van Europa oogenschijnlijk niets uitricht. Kon het anders of men moest, zijn gezindheid kennende, zonder verder onderzoek, gelooven, dat hij, zoowel als de Franschen, verwittigd was van hetgeen voor vier dagen te Nijmegen was geschied, en niettemin uit afkeer van den vrede en uit onedele roemzucht den noodeloozen en nutteloozen slag had gewaagd? Het verwondert ons dan ook niet, die verdenking terstond door de Fransche generaals te hooren uitspreken. Toen Dijckvelt uit naam van den Prins zich den 16den, na het algemeen bekend worden van den vrede, bij den hertog van Luxembourg aanmeldde, om over het staken der vijandelijkheden te spreken, voegde deze hem toe, (ik haal de eigen woorden aan uit een brief van Luxembourg aan Louvois): „que j'avois de la peine à comprendre qu'ils eussent eu si tard la nouvelle de la paix, puisque leur armée étoit plus près de Nimègue que celle de Sa Majesté, et que le jour de l'affaire, qui arriva entre les deux armées, j'avois appris avant le combat, que la paix étoit faite, et que cela m'avoit paru une chose fort extraordinaire de voir en même temps la paix, et qu'ils commençassent leurs attaques" [2]). Ten stelligste verzekerde daarop Dijckvelt, dat Zijn Hoogheid, hoe vreemd het schijnen mocht,

1) St. Disdier, Hist. des Négociations de Nimègue, p, 178.
2) Rousset, Histoire de Louvois, t. II, p. 530.

de tijding van den vrede het eerst uit Den Haag, en niet vroeger dan den dag na den slag, had ontvangen. Hetzelfde verklaarde weinige uren later de Prins zelf aan den intendant Robert, die wel niet anders kon antwoorden, dan dat hij te veel vertrouwen stelde in het woord van Zijn Hoogheid om niet te gelooven wat hij verzekerde. Maar met dat al bleven de Fransche legerhoofden en diplomaten ongeloovig en ergdenkend. D'Avaux, een der drie Fransche gevolmachtigden te Nijmegen en sedert gezant in Den Haag, schrijft in de inleiding zijner *Négociations:* „que le Prince avoit attaqué les troupes du Roi auprès de Mons, sachant que la paix entre le Roi et les Etats-Généraux étoit signée" [1]). D'Avaux gaf zijn boek [2]) althans niet uit; eerst jaren na zijn dood, in 1752, is het in druk verschenen. Maar een uit zijn gevolg, zijn écuyer, le sieur de Saint Disdier, liet al in 1680 zijn *Histoire des Négociations de Nimègue* drukken [3]) en durfde daarin zeggen: „Beaucoup de personnes ont voulu croire que le Prince avoit appris par un courier exprès de Nimègue, que la paix y avoit été conclue; mais, quoy qu'il en soit, n'en ayant pas sceu la nouvelle par le canal des Etats-Généraux, il estoit en droit de l'ignorer" [4]). Wij zien hier de oorspronkelijke voorstelling al eenigermate gewijzigd: de Prins wist officieel van den vrede nog niet, officieus wel; in dien zin zullen wij zijn ontkentenis hebben op te vatten. Zijn woord is dan even dubbelzinnig als zijn handelwijs dubbelhartig. Daarmee was de Prins dan ook volstrekt niet gediend: waar het te pas kwam sprak hij geheel anders, en hield vol van den vrede niet, dat wil zeggen op geenerlei wijs hoegenaamd, geweten te hebben. Nog in 1698 liet hij zich in dien geest tegen den Franschen maarschalk Tallard uit [5]). Slechts één is er, die beweert uit zijn mond het tegendeel gehoord te hebben. Als wij Gourville wilden gelooven, zou Zijn Hoogheid hem in 1681 vertrouwelijk hebben meegedeeld, dat hij bij het aangaan van den slag wel wist dat de vrede gesloten was, maar het bericht er van eerst den volgenden dag had gekregen. Als wij Gourville wilden gelooven, — maar dat willen wij niet,

---

1) D'Avaux, Mémoires, t. I, p. 10.

2) Over den aard van het boek van D'Avaux zie wat daarover gezegd wordt, t. I, p. 123.

3) Sidney zag het boek reeds in Mei 1680 (Henry Sidney's Diary, ed. Blencowe, vol. II, p. 67).

4) P. 184.

5) Zoo bericht ons Basnage, Annales des Provinces Unies, t. II, p. 942, op welken grond is mij onbekend.

daaromtrent bestaat tusschen ons geen verschil, en ik zal niet veel woorden verkwisten om zijn ongeloofwaardigheid te betoogen.

Dat de bedachtzame Willem III een geheim, dat hij voor zijn vrienden zorgvuldig verborgen hield, aan een Franschen diplomaat van den derden of vierden rang zou hebben toevertrouwd, wie kan dit gelooven? En een geheim, een zorgvuldig bewaard geheim, was het zeker wat Gourville, indien hij waarheid sprak, vernomen zou hebben. Niet slechts aan de Fransche legerhoofden, aan de Staten-Generaal, aan de steden van Holland verzekerde de Prins, dat hij voor het aangaan van den slag van den vrede niet wist, hij heeft het ook aan Fagel, die over den afzonderlijken vrede niet gunstiger dan Zijn Hoogheid dacht, aanstonds in een particulieren brief getuigd: „Ick kan UEd. voor Godt verklaren, dat ick niet geweten heb als dezen middag, door UEd's missive van den 13den, dat de vrede gesloten was." Stelliger kan men zich wel niet uitdrukken. En zoo spreekt de Prins in een brief aan zijn vertrouwden vriend, voor dezen alleen bestemd, en door een toeval tot ons gekomen. Die laatste omstandigheid is niet de minst opmerkelijke. De brief, die thans, sedert de baron De Grovestins er de aandacht van Mignet op vestigde [1]), het gewichtigste bewijsstuk in het geding is geworden, is voorheen nooit, voor zoo ver wij weten, aan iemand ter verdediging van den Prins getoond. Hij heeft jaren lang eerst onder den raadpensionaris, aan wien hij gericht was, en vervolgens onder diens erfgenamen berust, totdat een van dezen, Henri de Vilattes [2]), kapitein bij de Hollandsche garde, hem aan Basnage meedeelde, in wiens *Annales des Provinces Unies* hij gedrukt staat. Hij is dus een onverdachte en onwraakbare getuige; hij stelt buiten allen twijfel, dat de Prins, zelfs bij zijn beste vrienden, niet onder de verdenking wilde liggen den krijg te hebben voortgezet, nadat hij wist dat de vrede tot stand was gekomen. Dat hij nochtans aan een Franschman, dien hij nauwelijks kende, van wien hij niet veel

1) Histoire des luttes et rivalités politiques entre les puissances maritimes et la France, t. III, p. 223.

2) „Cette lettre m'a été communiquée (zegt Basnage, t. II, p. 942) par M. des Vilattes, capitaine des gardes Hollandoises et héritier du Conseiller Pensionaire Fagel, à qui elle est écrite." — Henri de Vilattes was gehuwd met Elisabeth baronesse Eck van Panthaleon, wier moeder, Catharina, een dochter was van Nicolaas Fagel, een halfbroeder van den raadpensionaris (zie de Navorscher, dl. XVI, blz. 284; dl. XVII, blz. 81).

anders wist, dan dat hij door de regeering van Lodewijk XIV gezonden was om hem bij zijn aanstaande samenkomst met de Duitsche vorsten te Humeling [1]) te bespieden, dat hij aan zoo iemand zou hebben bekend wat hij voor Fagel verborgen had gehouden, zou ons door andere borgen gewaarborgd moeten worden dan door den zwetser zelf [2]).

Het staat dus vast, dat Willem III steeds aan iedereen verzekerde, dat hij onschuldig was aan het misdrijf, waarvan hij beticht werd. Voor sommigen, die hem goed meenen te kennen en hem vertrouwen, is die verzekering voldoende. Op zijn woord gelooft hem Ranke [3]). Ik zou, bij gemis aan andere bewijzen, met dit eene ook voldaan zijn. Maar tegenover hen, die zoo veel vertrouwen in den Prins niet stellen, is het geen genoegzaam bewijs: ik erken het. Gelukkig dat wij meer andere hebben. De verklaring van Zijn Hoogheid wordt in de eerste plaats bevestigd door de getuigenis van Van Beverningh. Deze is hoogst gewichtig, vooral in verband met de omstandigheden, waaronder zij werd afgelegd. Van Beverningh gaf ze niet, zoo als men allicht zou vermoeden, om den Prins tegen verdenking te vrijwaren, maar ter zelfverdediging, juist tegen een verwijt van den Prins. Den 19den Augustus ontvingen de Staten-Generaal een brief van Zijn Hoogheid van den 17den, waarin hij schreef, de tijding van den vrede het eerst uit Den Haag van den raadpensionaris ontvangen te hebben, „hebbende wij in eenighe daghen te voren tot onse groote verwonderinghe gansch geene narichtinghe gehadt aengaende den toestandt van de handelinghe tot Nimegen [4])." Op deze klacht kon Van Beverningh, toen hij den volgenden dag, den 20sten, verslag van den vredehandel aan de Staten gaf, het antwoord niet schuldig blijven; aan het eind van zijn rapport verklaarde hij dus: „dat sij Heeren Ambassadeurs ende Plenipotentiarissen oock aenstonds aen Sijne Hoogheyt den Heere Prince van Oranje, bij missive kennisse

1) Vgl. Journaal van Constantyn Huygens den zoon, dl. II, blz. 389.

2) Dat evenwel Gourville in Den Haag aan het Hof welwillend ontvangen en behandeld werd, blijkt uit Sidney's Diary, vol. II, p. 172 sq. Over Gourville's persoon vgl. Temple Works, v. I, p. 184, en D'Estrades, t. I, p. 110; over zijn Mémoires handelt Sainte Beuve, Causeries, 3e ed., t. V, p. 359—379 suiv.

3) Englische Geschichte, Bd. V (Sämmtl. Werke, Bd. XVIII S. 227).

4) De brief is indertijd uitgegeven, zie Catalogus der pamfletten enz. van L. Meulman, dl. II, N°. 5673, en later opgenomen in den Holl. Mercurius van het jaar 1678, en elders.

hadden gegeven, dat het voorschr. tractaet tusschen Sijne Conincklijcke Majesteyt van Vranckrijck ende desen Staet was ghesloten, ende die voorschr. missive hadden laeten afgaen met het pacquet van den heer Marquis de los Balbasses, dewijle sij geen ander courier hadden konnen bekomen, maer naderhandt hadden verstaen dat de voorschr. courier afgheworpen was". Van Beverningh erkende dus de juistheid van hetgeen waarover de Prins klaagde: Zijn Hoogheid had geen bericht gehad; maar dat was niet aan hem en zijn medegevolmachtigden te wijten; zij hadden bericht gezonden en konden niet helpen dat dit onderschept was, eer het Zijn Hoogheid bereikte. In de Staten van Holland waren echter de Heeren van Amsterdam met deze verontschuldiging niet tevreden, gelijk zij in het algemeen op het gedrag der gevolmachtigden te Nijmegen veel hadden aan te merken. Zij namen dus vrijheid op drie, huns inziens groote, leemten te wijzen, die in het vredesverdrag hersteld dienden te worden eer het geratificeerd werd; en zij voegden daar ten vierde deze vraag aan toe: „Of de Heeren Ambassadeurs ende Plenipotentiarissen van den Staet tot Nimmegen aan Sijne Hoogheyt door expresse hebben gegeven kennisse van de geslotene vrede; wat tijdt dien expresse hebben verzonden, ende of sijn Ed. (van Beverningh) niet en weet, door wat occasie die expresse op den 14den dezer bij Sijn Hoocheyt noch niet aengekomen is geweest. Zoo neen, dat sijn Ed. moge worden versocht sich op het curieuste, sonder eenich tijdtversuim, daerover te informeren, ende haer Ed. Gr. Mo. van sijn bekomen kennisse schriftelijck te dienen." Het is mogelijk dat de gedeputeerden van Amsterdam met deze vraag, die tegen Van Beverningh gericht scheen, eigenlijk van ter zijde Zijn Hoogheid wilden aantasten. Maar hoe dat zij, Van Beverningh, die zeer verbolgen was over de wijs waarop men zijn handelingen te Nijmegen kritiseerde, nam de vraag op als een beleediging voor zich zelf, en gaf ten antwoord: „dat het voorsz. versocht esclaircissement moest werden gevordert ter vergaderinge van haer Ho. Mo., de Staten-Generael, van alle de ghesamentlycke Ambassadeurs; ende dat voor zoo veel hem, Heer van Beverningh, aengingh, tselve esclaircissement te vinden was in sijn gedaen rapport" [1]). Het schijnt dat hiermee, met dit hooghartig en trotseerend antwoord, de woordenwisseling afgeloopen was. Van een vraag om meer

1) Resolutie der Staten van Holland, 20 Augustus 1678.

licht in de vergadering der Staten-Generaal, werwaarts Van Beverningh de heeren verwezen had, vernemen wij niets, zoo min als van eenig nader onderzoek of verdere opheldering [1]). Toch had de zaak nog wel eenige toelichting vereischt. Zij is en blijft zeer vreemd. Het vreemdste van het geval is zeker wel, dat de heeren te Nijmegen, naar de getuigenis van Van Beverningh zelf, niet eens een eigen expres met de gewichtige tijding naar den Prins hebben gezonden, maar eenvoudig een brief voor Zijn Hoogheid hebben meegegeven aan den koerier, dien de Spaansche gevolmachtigden naar Brussel afzonden. Zij wisten toch, dat de regeering te Brussel den afzonderlijken vrede tusschen de Republiek en Frankrijk met leede oogen moest aanzien, en wel geen haast zou maken om, terwijl voor Spanje de krijg voortduurde, het bericht dat het voor de Republiek vrede was geworden aan den Hollandschen generaal-en-chef van het leger der geallieerden te doen toekomen. Dat een bericht, met die gelegenheid verzonden, onder weg bleef steken, is niet te verwonderen, en was veeleer te duchten en te voorzien geweest. Toch kunnen wij de getuigenis van Van Beverningh niet in twijfel trekken. Zij wordt ten overvloede bevestigd door het officieele *Verbael van den Vredehandel*, waarin op den 11den Augustus geboekt staat: „Wij gaven oock communicatie aan Sijn Hoocheyt den Prince van Orange van den geteekenden vrede ende van 't geene omtrent Desselfs particuliere saecken gedaen was, bij missive onder No. 968." De verwijzing naar dit nommer maakte het gemakkelijk de missive zelf op te sporen. Ik was verlangend ze te zien, die beruchte missive, wier uitblijven zulke gewichtige gevolgen had gehad. Ik verlangde vooral ze te zien om te kunnen oordeelen, of de toon, waarin zij gesteld was, al dan niet overeen kwam met de zorgelooze wijs, waarop zij gezegd werd verzonden te zijn. Ik wil mijne lezers in staat stellen zelf te oordeelen, en daartoe den brief mededeelen. Hij luidt als volgt:

„Doorluchtige Hooch Geboren Furst en Heere.

Wij ontfingen eergisteren avont een resolutie van Hare Hoog Mog. van den 8sten dezer, bij dewelcke zij ons belasten de tractaten van vreede met Franckrijck te sluyten; ende wij hebben daarop gisteren den geheelen dach gearbeyt om het geene noch

1) Hij werd door de Staten van Holland eenvoudig bedankt voor zijn rapport (Secrete Resolutiën Holland, 24 Augustus 1678).

oneffen was in te schicken, ende hebben in den voornacht van desen laetsten gepasseerden dach, de tractaten zoo van vreede als van commercie geteekent; ende wij zenden de origineele daervan aff desen morgen aen Hare Hoog Mog., oock aen de heeren Staten van Hollant, ende ick hebbe van mijn schuldich devoir geacht oock deze kennisse ten eersten aen Uwe Serenissime Hoocheyt te geven. Omtrent het interest van Uwe Serenissime Hoocheyts saecken, hebben wij alleen een esclaircissement bedongen van een woort, daerbij de acten zoowel als het recht werden gereserveert, ende wij willen hopen dat daeromtrent geene difficulteyten en sullen vallen. Ick bidde den Almachtigen Godt, dat hij desen vreede late gedijen tot Sijns heyligen naems eere ende tot welstant van het lieve vaderlant, ende dat Hij Uwe Serenissime Hoocheyts diere ende illustre persoon beware voor alle onheyl, ende zijne desseynen zegene.

Ick blijve,

Doorluchtigste Hoochgebooren
Furst en Heere, etc.

Nijmegen, 11 Augustus 1678."

Bedrieg ik mij, of beantwoordt werkelijk de toon van dit schrijven aan de onachtzaamheid der bestelling? Het heeft er alles van, alsof het alleen uit hoffelijkheid is dat Van Beverningh Zijn Hoogheid zoo spoedig kennis geeft van de gewichtige gebeurtenis: „Ick hebbe van mijn schuldich devoir geacht oock deze kennisse ten eersten aan Uw Hoocheyt te geven". Van de voorwaarden geen enkel woord, evenmin of er iets omtrent het staken der vijandelijkheden overeengekomen is. Het was toch bekend, dat de legers van Frankrijk en van de geallieerden tegenover elkander stonden, het eene gereed om een poging tot ontzet van Mons te wagen, het andere in postuur om een aanval af te slaan. Bij het sluiten van den vrede had Temple aan D'Estrades toegevoegd: „Licht mogelijk dat, terwijl hier de vrede wordt geteekend, bij Mons een veldslag geleverd wordt" [1]). Wat Temple zoo deed spreken, wist Van Beverningh even goed. Hij schijnt er zelfs aan het eind van zijn missive op te doelen, als hij spreekt van 's Prinsen desseinen. Van waar dan die achteloosheid in het verzwijgen van hetgeen voor Zijn Hoogheid zoo noodig was te weten? Zij wordt niet verklaard, maar houdt op ons te

1) Temple Works, v. I, p. 375/6.

verwonderen, wanneer wij bedenken dat Van Beverningh bij deze gelegenheid nog veel sterker bewijzen van onbedachtheid gegeven heeft. Hij heeft zelfs verzuimd, de noodige afspraak te maken omtrent een wapenschorsing in Vlaanderen en den staat van zaken rondom Mons tot op het uitwisselen der ratificatiën. De Staten-Generaal hebben later wel beweerd [1]), dat van onze zijde te vergeefs op een regeling van die aangelegenheden bij de Fransche ambassadeurs is aangedrongen, en zij spreken in zoo ver waarheid, dat in de laatste weken vóór den 10den Augustus daarover vaak gehandeld is. Maar bij het teekenen van het verdrag hebben onze gevolmachtigden er niet van gewaagd. Dit blijkt uit den brief, dien de Fransche gezanten den 11den Augustus aan hun koning schreven, waarin zij zeggen: „Les Ambassadeurs de Hollande ne nous ont point encore parlé ni de suspension d'armes en Flandre et subsistence de Mons, ni de trêve en faveur de leurs alliés; lorsqu'ils nous en feront quelque instance, nous suivrons ponctuellement l'ordre que Vostre Majesté nous donne" [2]). Het schijnt onbegrijpelijk dat een diplomaat, die zoo hoog staat aangeschreven als Van Beverningh, zulke verzuimen kon begaan. Maar vergeten wij niet, dat de Franschen het arresteeren der artikelen van het verdrag voorbedachtelijk tot het laatste oogenblik hadden verschoven, en, nadat zij zich zelf op alles hadden voorbereid, thans met sluwe berekening partij trokken van de verrassing, waarin zij de onzen hadden gebracht. Het blijkt uit hun eigen brief. Zij wachten dat Van Beverningh over de wapenschorsing en den toevoer van levensmiddelen naar Mons zal beginnen; zij weten wat zij hem dan zullen antwoorden; maar nu hij er niet van spreekt, zwijgen zij, omdat zij het meer in het voordeel van hun koning achten, de zaak in het midden en onbeslist te laten. Bij Van Beverningh en de zijnen is in dezen aan geen opzet, aan geen booze bedoeling, om den vrede in gevaar te brengen, te denken; want die vrede, door den Prins afgekeurd, was inzonderheid en allermeest hun werk. Van Beverningh had meer dan iemand anders tot afzonderlijk teekenen, zonder Spanje en buiten de bemiddeling der Engelsche gezanten, gedreven. Temple besluit zijn verhaal van hetgeen daarover was voorgevallen met deze woorden: „Alles was te vergeefs, Van Beverningh bleef

---

1) Resol. Staten-Generaal 19 Augustus 1678. De plaats wordt hier beneden in haar geheel medegedeeld.

2) Mignet, Négociations, t. IV, p. 622.

onverzettelijk en de daad werd volvoerd" [1]). Dat nu dezelfde Van Beverningh te zelfder tijd opzettelijk een verzuim zou hebben gepleegd, waardoor de ratificatie van den vrede in de waagschaal werd gesteld, is kortaf ongerijmd. Indien hij iets verzuimd heeft, en ik geloof dat hij daarvan moeilijk kan worden vrijgepleit, moet het een onwillekeurig verzuim geweest zijn.

In geen geval kan men zijn fouten en de gevolgen, die er uit zijn voortgevloeid, op rekening van Willem III brengen. Het zal wel in niemands brein opkomen, te vermoeden dat op verzoek van Zijn Hoogheid en om hem te believen Van Beverningh en zijn medegevolmachtigden het bericht van den gesloten vrede aan een weinig vertrouwbaren bode hebben meegegeven. Indien werkelijk de Prins geen tijding uit Nijmegen heeft ontvangen, uit welke oorzaak dan ook, moet hij van alle schuld vrijgesproken en van alle verdenking ontslagen worden.

Maar hoe zullen wij bewijzen, dat hij geen tijding heeft ontvangen? Rechtstreeksch bewijs is uit den aard der zaak hiervan niet te leveren. Wij kunnen alleen de waarschijnlijkheid van zijn betuiging met nieuwe redenen bevestigen. Met die bedoeling geef ik de vraag in overweging, of het denkbaar is, dat, indien de Prins zulke gewichtige tijding per expres uit Nijmegen had ontvangen, niemand buiten hem daarvan iets gehoord of iets bespeurd zou hebben. Waarschijnlijk zou de koerier, indien hem niet uitdrukkelijk geheimhouding was aanbevolen, — en waartoe zou hem die in dit geval bevolen zijn? — bij zijn aankomst in het leger niet verzwegen hebben welke boodschap hij bracht. En al was hij zoo bescheiden geweest, zou dan de Prins voor de generaals der geallieerden, voor den krijgsraad, bovenal voor de gedeputeerden der Staten te velde, de gewichtige tijding hebben kunnen, hebben durven verbergen? Mij komt dit onmogelijk en ondenkbaar voor. En, zoo zij in het geheim waren ingewijd, is het dan te gelooven, dat zij, die zeker niet allen tegen den vrede ingenomen waren, met Zijn Hoogheid hebben meegedaan om dien vrede aanstonds in gevaar te brengen? Zij hebben dan voortreffelijk weten te huichelen. Wij hebben brieven van Dijckvelt en van Pesters, den dag na den veldslag geschreven, waarin de scherpste achterdocht niets kan ontdekken dat kennis van den vrede verraadt. Ik geef toe, Dijckvelt en Pesters waren creaturen van Zijn Hoogheid, en dit verzwakt het bewijs dat wij aan hun brieven

1) Works, v, I, p. 370.

mogen ontleenen. Maar wij hebben ook een brief van Revixit van Naarssen, den gedeputeerde van Holland nevens Zijn Hoogheid [1]), denzelfden dag aan de Staten van zijn provincie geschreven. Van hem althans is geen samenspanning met den Prins, geen misleiding van zijn committenten te wachten. En zijn brief is toch in denzelfden toon als die der twee anderen gesteld. Hij weet niets van den vrede, hij denkt aan geen vrede. „Morgen," zoo eindigt hij, „morgen staet het leger verder naer Mons te passeeren; indien de Franssen ons wederom den wegh willen bedisputeeren, zoo sal men weder aen malcander raecken" [2]). Zou hij zoo aan de Staten van Holland hebben durven schrijven, indien hij met meer anderen nevens Zijn Hoogheid kennis had gedragen, dat den dag te voren een koerier uit Nijmegen de tijding had gebracht, dat de vrede geteekend was?

Op andere wijs dan per koerier, bij gewone gelegenheid, kon de tijding van hetgeen te Nijmegen in den nacht tusschen 10 en 11 Augustus was geschied, niet vóór den 14den in het leger aankomen. Ook hierop wensch ik de aandacht nog te vestigen. Het reizen ging in die dagen niet snel. De jonge D'Estrades kwam op den ochtend van den slag tusschen 8 en 9 uren bij Luxemburg aan; en hij was den 11den tijdig uit Nijmegen vertrokken [3]). Wel is waar, dat hij zijn weg over Maastricht en Luik had genomen en dus langs een omweg; de weg, dien de Spaansche koerier kon houden, over 's Hertogenbosch en Brussel, was iets nader. Maar daar staat tegenover, dat D'Estrades zeker zoo snel reisde als mogelijk was; want hij bracht de vredestractaten aan Lodewijk XIV, dien zijn hovelingen niet gewoon waren te laten wachten. Sneller dan D'Estrades zou dus een gewoon koerier wel niet voortgekomen zijn. Ik kan dit ten overvloede nog in een tweede voorbeeld aanwijzen. Een paar weken vroeger hadden de Staten-Generaal hun envoyé te Brussel, Jacob Boreel, gelast naar Nijmegen te reizen, om daar onze gevolmachtigden bij te staan. In een brief van 30 Juli geeft hij verslag van zijn reis, en schrijft: „Woensdagh morgen [den 27sten] ben ick van Brussel vertrocken, ende hebbe over dagh ende nacht de reyse in dier voege voortgeset, dat gisteren [den 29sten] tegen den avont in

1) Zie de Resol. der Staten-Generaal van 28 Juli 1678. Vgl. over zijn geslacht: Balen, Beschr. v. Dordrecht.

2) De brief is terstond gedrukt en verspreid, en later in den Holl. Mercurius opgenomen.

3) Rousset, t. II, p. 511, 515.

dese stede [Nijmegen] ben aengecomen" [1]). Dus besteedde iemand, die nacht en dag doorreisde, drie dagen en twee nachten om van Brussel te Nijmegen te komen. Met gelijke snelheid reizende, zou een koerier, die den 11den 's ochtends uit Nijmegen vertrok, den 13den tegen den avond Brussel bereiken, en, naar evenredigheid van den afstand, eerst op den 14den in het leger bij Mons aankomen. Nu twijfel ik wel niet, of een expres legde te paard in gelijken tijd meer wegs af dan een deftig heer in zijn rijtuig, maar dat verschil zal toch zóó aanzienlijk niet geweest zijn. In alle geval kunnen wij veilig aannemen, dat een gewone bode langer onder weg was, en dat bij gevolg, indien de koerier, die met het Spaansche pakket ook Van Beverningh's brief overbracht, onder weg aangehouden en beroofd of te Brussel gebleven was, geen tijding, met de gewone gelegenheid den 11den uit Nijmegen verzonden, het leger bij tijds heeft kunnen bereiken, om den slag op den 14den te voorkomen [2]).

Op al deze gronden ben ik met generaal Knoop van gevoelen, dat de Prins den 14den Augustus, bij het leveren van den veldslag, noch officieel noch officieus kennis had gekregen van den gesloten vrede, en dat zijn verzekering dienaangaande ons volle vertrouwen verdient.

Maar ik moet van hem verschillen, als hij den Franschen geschiedschrijvers toegeeft, dat de Prins, al had hij den 14den nog geen bericht ontvangen, het op handen zijn van den vrede toch wel voorzien moest. Rousset had dit beweerd: „Qu'importe que le Prince d'Orange n'ait pas eu la nouvelle officielle de la paix! Il la sentait venir, et il n'a pas voulu l'attendre". Het is moeilijk over de geheime overleggingen van den Prins te oordeelen, en uit te maken wat hij wel en wat hij niet verwachtte. Maar zoo veel is zeker, dat men te Nijmegen in den kring der ambassadeurs en plenipotentiarissen tot op het laatste oogenblik, tot op het teekenen van het verdrag toe, tusschen hoop en vrees geslingerd werd.

Hoe stonden de zaken? De Staten-Generaal hadden kort te voren een verbond met den koning van Engeland aangegaan, dat hen verplichtte, indien de Franschen voor den 11den Augustus den

---

1) Rijksarchief 's Gravenhage.

2) De bewering van majoor Bernardi, dat den dag vóór den slag, dus den 13den Augustus, reeds verscheiden brieven met het bericht van den gesloten vrede in het leger waren ontvangen, heeft geen kracht van bewijs, en is vele jaren daarna, onder den invloed der toen omloopende verhalen, te boek gesteld.

vrede op de gestelde voorwaarden niet sloten, den krijg gezamenlijk met Engeland voort te zetten, tot voordeeliger voorwaarden van Frankrijk afgedwongen zouden zijn. Maar de Fransche gevolmachtigden verklaarden dag aan dag, dat zij geen last om te teekenen hadden. Den 9den 's avonds brachten hun de Hollandsche heeren nog eens voor het laatst onder het oog, dat zij niet langer dan den volgenden dag vrij waren om zonder Engeland vrede te sluiten; maar de Franschen antwoordden kort en goed: „qu'ils avoient les main liées et que sans de nouveaux ordres ils ne pouvoient passer outre".

Zoo brak de ochtend van den 10den aan. Hoe lieten zich de kansen toen aanzien? Ik wil het den geschiedschrijver van het congres, Saint Disdier, laten zeggen: „Enfin on estoit arrivé au dixième, qui estoit la grande journée, qui devoit donner un heureux commencement au repos de toute l'Europe, ou qui devoit en faire perdre l'espérance pour un long temps. On ne voyoit cependant aucune apparence que la paix pust estre signée ce jour là .... M. d'Odijck estoit mesme retourné à la Haye dès le septième, parce qu'il avoit perdu toute espérance de paix; mais tant à cause qu'il crut que le dixième pourroit apporter quelque changement aux affaires, que parce qu'il avoit ordre du Prince d'Orange de faire le onzième une protestation de la part des Etats contre tout ce qui se pourroit conclure, si cette journée s'estoit passée sans signer la paix, il se rendit en diligence ce même jour là à Nimègue" [1]). Ik zou niet voor de juistheid van dit laatste, dat blijkbaar niet meer dan een vermoeden is, durven instaan. Maar dat is ook niet noodig. Genoeg dat volgens Saint Disdier, die oog- en oorgetuige is, de diplomaten te Nijmegen nog steeds in onzekerheid verkeerden en meer aan het voortduren van den oorlog dan aan het sluiten van den vrede geloofden. Van hun kant waren de Franschen, die last hadden en voornemens waren om nog op het laatste oogenblik toe te geven, volstrekt niet gerust, dat zij de Hollanders welgezind zouden vinden. Nog den 9den schreven zij aan den koning: „Nous avons affaire à des gens qui paraissent à présent plus portés à la guerre qu'à la paix, se croyant assurés du Roi d'Angleterre" [2]). Men ziet, de prins van Oranje behoefde niet blind te zijn, om in de eerste helft van Augustus den vrede niet te zien naderen. Of zal men

1) Saint Disdier, p. 169.
2) Mignet, t. IV, p. 611.

misschien zeggen: van nabij lette men te veel op de kleine wisselingen in de onderhandeling, en had men geen oog voor de hoofdzaak, die daarvan onafhankelijk was; maar uit de verte, uit het leger in Brabant, moet de Prins de bijzaken over het hoofd, en alleen het groote feit gezien hebben, dat de Franschen nu zij eens zoo ver waren gekomen, voor de laatste concessie, die van hen gevorderd werd, niet licht zouden terugdeinzen. Welaan dan, laat ons zien, of zij, die uit de verte, maar wel ingelicht, den vredehandel gadesloegen, geruster waren. Ik zou uit de brieven, die Van Beuningen uit Engeland schreef, kunnen aantoonen, dat ook daar aan het hof hoop en vrees elkander afwisselden. Maar, om niet te uitvoerig te worden, wil ik volstaan met het aanhalen van een enkelen brief, door den hertog van York aan zijn schoonzoon den prins van Oranje geschreven, nadat hij de tijding van den vrede bekomen, en eer hij nog het bericht van den slag bij Saint Denis ontvangen had: „We were very much surprized this day to hear by an express from Nimègue, that the peace was signed only by the Dutch and French, without the Spaniards.... I believe it was what you did not expect, no more than we...." [1]). Vordert men niet al te veel van 's Prinsen verren en vasten blik, als men verlangt, dat hij, te midden van zoo dikke duisternis, die de oogen van alle anderen benevelde, alleen de zaken, die komen zouden, voorzien, en zijn gedrag daarnaar ingericht had?

Er is een andere vraag te stellen, die mij voorkomt gepaster te zijn en niet zoo gemakkelijk op te lossen: waarom heeft de Prins, wetende dat de dag van den 10den Augustus zoo beslissend was, niet gewacht met slag te leveren, tot hij vernomen had, hoe die dag was voorbijgegaan, in welken zin hij beslist had? Ik zal ook deze vraag niet onbeantwoord laten, maar haar eerst later, in een ander verband, bespreken.

Eerst vraag ik hun, die den Prins een kennis of een voorgevoel opdringen, dat hij niet bezat: wat zou hij dan, volgens U, wel bedoeld mogen hebben met een slag te wagen, die, zoo hij al gewonnen werd, tot niets kon leiden, omdat de vrede aanstonds het voortzetten van de behaalde overwinning zou komen verbieden? Van alle antwoorden, die op deze vraag gegeven zijn of nog bedacht kunnen worden, schijnt mij het plompste en brutaalste nog

1) Brief van 4/14 Augustus, bij Dalrymple, Memoirs of Great-Britain (uitg. Londen 1790) v. I, Review, Ch. III, App. p. 243.

het meest waarschijnlijke. Het is dat, hetwelk Gourville beweert uit den mond van den Prins zelven te hebben vernomen. Zijn Hoogheid zou hem hebben verteld: „qu'à la verité Elle sçavoit que la paix estoit faite, mais qu'Elle avoit cru que ce pouvoit être une raison pour que M. de Luxembourg ne fut plus sur ses gardes; mais qu'au moins il prendroit une leçon, qui pourroit lui servir une autre fois, et qu'il avoit consideré que s'il perdoit quelque monde, cela ne seroit d'aucune conséquence, puisqu'aussi bien il failloit en réformer" [1]). Wij behoeven niet weer te onderzoeken, of de Prins dit kan gezegd hebben: die vraag is, dunkt mij, reeds voldoende beantwoord. Wij beschouwen de verklaring, die hier van 's Prinsen gedrag gegeven wordt, eenvoudig als een vermoeden van Gourville, of liever nog als de gewone voorstelling der zaak, die in Frankrijk in de kringen, waarin hij verkeerde, in omloop was.

Op zich zelf heeft zij niets onwaarschijnlijks, en zij geeft een voldoende reden voor de daad. Gesteld, de Prins was een man, zoo als de Franschen zich hem dachten, hardnekkig en hardvochtig, zonder anderen hartstocht dan haat tegen Frankrijk en zijn grooten koning, was dan de reden, die Gourville opgeeft, niet in de hoogste mate aannemelijk? Zij is daarom alleen volstrekt te verwerpen, omdat zij van een valsche onderstelling uitgaat, en in den Prins een aard en karakter vermoedt, zoo als hij geenszins bezat. Niets was hem vreemder dan het doelloos wagen, het vechten om te vechten, om zich te oefenen in de kunst. Geen staatsman, die zijn geheele leven één groot doel zoo gestadig heeft nagejaagd als hij. Geen staatsman, wiens drijfveer tot schijnbaar tegenstrijdige handelingen, met zooveel zekerheid uit één beginsel kan worden verklaard. Maar bovenal, om te handelen, zooals Gourville wil dat hij gehandeld zal hebben, zou hij een zoo verharde en gewetenlooze egoist hebben moeten wezen, als er gelukkig slechts enkelen op aarde zijn. Honderden menschenlevens op te offeren en duizenden, waaronder trouwe en geliefde vrienden, te wagen, alleen om een les in het slagleveren te nemen! Ik twijfel of zelfs Luxemburg, als het er op aankwam, niet voor zulk een duizendvoudigen moord zou zijn teruggedeinsd. In zijn geheele, aan misdaad zoo rijke, leven weet ik althans niets, wat hiermee gelijk te stellen is. Wat hij bij deze gelegenheid gedaan heeft komt daarmee niet in vergelijking. Hij heeft, wetende dat

1) Mémoires de M. de Gourville (Paris, 1724), t. II, p. 222.

de vrede gesloten was, niettemin den slag aangenomen, dien Willem III, wien hij verdacht hield van het even goed te weten als hij, hem aanbood. Generaal Knoop heeft, als ik hem wel begrepen heb, gezegd, dat de Franschman derhalve ontegenzeggelijk gedaan heeft, hetgeen zijn landgenooten onzen Willem van Oranje aanwrijven en als een misdaad toerekenen. Maar mij dunkt, de twee gevallen staan volstrekt niet gelijk. Het is iets anders een duel aan te nemen, waartoe men zonder reden wordt uitgedaagd; iets anders uit louteren vechtlust iemand zonder reden uit te dagen. Ik kan begrijpen en tot zekere hoogte toegeven, wat Luxemburg tot rechtvaardiging van zijn gedrag aan Dijckvelt toevoegde: „que ce n'étoit pas la coutume des François, lorsqu'ils voyoient une occasion de combattre, de rien dire qui en empêche, et que nous avions un maître trop jaloux de la gloire de ses armes pour avoir trouvé bon qu'on eut différé un combat" [1]). Aan een sabreur als den hertog van Luxemburg staat zulk een hanen-vechtlust niet kwaad, en het ware wel te wenschen dat hij niet erger tot zijn last had. Maar wat aan iemand van zijn gehalte vergeven kan worden, zou in een Willem III onvergeeflijk zijn. En van dezen zouden wij dan gelooven wat buiten alle vergelijking snooder en gruwelijker is? Wil men weten, hoe zich de Fransche geschiedschrijvers, die deze verklaring van 's Prinsen gedrag voor waar houden, hem zich verbeelden? Men hoore dan wat Rousset van hem zegt. Als hij Chamlay heeft naverteld, hoe na het sluiten van den wapenstilstand de generaals van de beide legers elkander hoffelijk begroetten, en beklaagden dat hun de vrede de geliefkoosde bezigheid kwam ontrooven, roept hij vol edele verontwaardiging uit: „Nobles regrets, magnanime douleur! Admirons ces grands coeurs, si touchés de leur oisiveté prochaine! Plaignons-les, ces vivants inutiles, et non pas ces morts inutiles de la dernière bataille. Plaignons-le surtout, ce généreux Prince d'Orange, qui avait si bien su, jusqu'au dernier moment, même au delà, donner pâture à son activité dévorante. La moralité manquait au drame de St. Denis; la voilà".

Geen wonder waarlijk, dat generaal Knoop, die den Prins door langdurige studie van zijn leven en bedrijf van nabij kent, aan dien laster geen geloof schenkt, en voor zijn gedrag, dat hij niet kan goedkeuren, een minder schandelijke drijfveer tracht te ontdekken. Volgens hem bedoelde de Prins, met het

1) Rousset, t. II, p. 530.

leveren van een overigens nutteloozen slag, den vrede, die òf reeds gesloten moest zijn òf eerlang gesloten stond te worden, en dien hij voor het vaderland en voor Europa verderfelijk achtte, te keeren of te breken. Een bedoeling, die zeker het middel niet heiligen zou, maar toch wel eenigermate vergoelijken, en die dan ook, hoewel naar mijn gevoelen onzen Willem III onwaardig, toch niet zoo lijnrecht in strijd is met zijn wezenlijk karakter. Het vermoeden is ook niet ver gezocht, en tot bevestiging er van kan hij zich beroepen op hetgeen, onmiddellijk na de gebeurtenis, aan D'Estrades door een zijner correspondenten of spionnen, „un ami qui voyage avec le Prince d'Orange", geschreven werd. „M. de Grana [de Keizerlijke gezant te Brussel] et M. Tempel, par ses lettres, sont cause que Son Altesse s'est precipité de donner le combat. M. Tempel a écrit à Son Altesse, que le seul moyen de rompre la paix étoit celui d'attaquer l'armée du Roi; que Sa Majesté ne voudroit plus de paix et désavoueroit ses ambassadeurs; et qu'aussitôt que ce point seroit fait, il (Tempel) échangeroit la ratification du traité de ligue avec l'Angleterre" [1]). Het is altijd zaak, niet aanstonds en onvoorwaardelijk aan hetgeen zulke correspondenten berichten geloof te hechten. In dit geval kunnen wij al dadelijk de tweede helft van het verhaal logenstraffen. Temple kon zoo niet schrijven, en niet beloven dat hij de ratificatie van het verdrag van 26 Juli zou uitwisselen, zoodra maar eerst het Fransche leger aangegrepen was, om de afdoende reden, dat hij tot het uitwisselen eerst den 13den Augustus te Nijmegen de noodige machtiging ontving, en van 2 Augustus af in onzekerheid verkeerde, of zijn koning het verdrag, zooals het geteekend was, wel zou willen ratificeeren [2]). Reden genoeg, voor mij althans, om voorloopig ook de eerste helft van de tijding voor niets meer dan een bloot vermoeden van den correspondent aan te zien en buiten rekening te laten.

De verklaring, op zich zelf genomen, lijdt aan een doodelijke kwaal; zij is onbestaanbaar met het gedrag van den Prins van het oogenblik af dat hij den veldslag had gewonnen. Hij heeft onmiddellijk, zonder aarzelen, aan den slag het karakter ontnomen, dat deze noodzakelijk dragen moest om het doel te bereiken, dat hij gezegd wordt er mee beoogd te hebben. Hij heeft verklaard, plechtig verzekerd zelfs, dat hij niet wetende dat het reeds vrede

1) Rousset, t. II, p. 533.
2) Temple, Works, v. IV, p. 413.

was den slag had geleverd; hij heeft dus zelf den koning van Frankrijk de gelegenheid aangeboden om de daad, uit onkunde voortgekomen en op dien grond verontschuldigd, niet euvel te duiden. Het was wel niet twijfelachtig, dat Zijn Majesteit, die, blijkens het vele dat hij in de laatste dagen had toegegeven, hoogen prijs op den vrede met de Republiek stelde, dien niet zou opzeggen, indien zijn eergevoel er hem niet toe noodzaakte. Had Willem III van den slag een casus belli willen maken, hij had op hoogen, tartenden toon alle opheldering moeten weigeren; hij had Luxemburg moeten toevoegen, dat hij niet hem of zijn koning, maar alleen den heeren Staten rekenschap verschuldigd was, en dat Zijn Majesteit er van denken mocht wat hij goed vond. Dan zou misschien de eer van Lodewijk XIV niet geduld hebben, zich dien hoon te laten welgevallen: misschien was uit den slag bij Saint Denis een nieuwe oorlog voortgesproten. Maar — zal men mij tegenwerpen — het was Willem III niet mogelijk zoo vermetel te spreken; hij moest met de Staten-Generaal en met de Staten van Holland rekening houden, die hem zeker op die wijs niet zouden hebben laten begaan en zijn hooge woorden openlijk afgekeurd zouden hebben. Volkomen waar, en Willem III wist dit beter nog dan wij; maar hij wist het even goed vóór den slag als daarna, en hij was er de man niet naar om het uit het oog te verliezen. Om die reden zou hij nooit beproefd hebben, den vredehandel te storen of den gesloten vrede te breken door een middel, dat hij zelf onbruikbaar moest maken, zoodra hij het ging aanwenden. De vergoelijkende verklaring van generaal Knoop is dus nog minder aannemelijk dan de onteerende, die Gourville aan de hand doet. Wij kunnen haar niet aannemen zonder aan het doorzicht van den Prins te kort te doen; en zijn beleid wordt algemeener erkend dan zijn rechtschapenheid. Wat hij dus met zijn misprezen daad mag hebben voorgehad, blijft voor alsnog een raadsel.

Het zal een raadsel voor ons blijven, zoolang wij ons niet weten los te maken van het nu eens gevestigde vooroordeel, dat een slag bij Mons op dit oogenblik door geen gewichtig belang werd gevorderd, en minstens even goed nagelaten of uitgesteld als geleverd had kunnen worden, en dat bij gevolg de aanval van Willem III op het Fransche leger een daad van moedwil, een baldadigheid was. Zoolang wij in dien waan verkeeren, moeten wij wel de reden, waarom de slag geleverd werd, in de

bijzondere neigingen en bedoelingen van den Prins zoeken. De Fransche geschiedkundigen, voor wie onze Hollandsche bronnen zoo goed als niet bestaan, en die nagenoeg uitsluitend de bescheiden hunner staatsarchieven raadplegen, kunnen zich uit dien hoofde den gang onzer zaken niet juist voorstellen, en nog minder de drijfveeren die haar bestuurden. Dat zij niet vermoeden wat de prins van Oranje voorhad, is bijna noodzakelijk. Maar wij, die ons bedienen kunnen van hetgeen buiten hun bereik ligt, wij moeten niet hun voorstelling der gebeurtenissen, maar hun voorbeeld volgen, en in onze archieven den sleutel zoeken, die ons den toegang tot de Statenvergaderingen en de kabinetten opent, waarin de plannen beraamd en de bedoelingen bloot gelegd worden. Zulke nasporingen zijn niet omslachtig en vorderen niet veel tijd. Ons Rijksarchief is reeds voor een groot gedeelte zoo uitnemend geordend, en de beambten zijn zoo hulpvaardig en voorkomend, dat het raadplegen der geschreven bescheiden er even gemakkelijk valt als het doorsnuffelen der gedrukte boeken in de best geordende openbare bibliotheek. Zonder moeite heb ik in korten tijd de bouwstof verzameld, die ik noodig had, om de gebrekkige en eenzijdige voorstelling der gebeurtenissen, aan de Fransche bronnen ontleend, aan te vullen en te verbeteren. Eerst thans meen ik te weten, hoe zich werkelijk in den zomer van 1678 de gebeurtenissen hebben toegedragen en welke plaats daarin de slag bij Saint Denis inneemt. Om dit met de gewenschte duidelijkheid voor te stellen moet ik iets verder teruggaan, en beginnen met te herinneren aan bekende zaken, maar die misschien niet iedereen zoo levendig voor den geest staan.

De oorlog, dien Frankrijk in verbond en samenwerking met Engeland, Munster en Keulen tegen ons begonnen had, en die tegen onze onafhankelijkheid, zoo al niet tegen ons volksbestaan, gericht was, had na twee jaren van beproeving en ellende een gansch ander karakter aangenomen. Met drie onzer vier vijanden hadden wij den vrede hersteld; de vierde, Frankrijk, zag zich genoodzaakt ons grondgebied te ruimen en hield alleen Maastricht in zijn macht. Reeds vroeger in verbond met Spanje en den Keizer, gingen wij met hen te zamen nu nieuwe verbintenissen van weerzijdsche hulp aan met Denemarken en Brandenburg en verscheiden Duitsche vorsten van den tweeden rang. Wij hadden voortaan niet meer voor het behoud van ons volksbestaan te worstelen, wij streden met onze talrijke bondgenooten voor het evenwicht van Europa. Zou Frankrijk met geen anderen

bondgenoot dan Zweden tegen een zoo machtige alliantie zijn opgewassen? De uitkomst bewees, dat zijn macht alleen die van al zijn vijanden overtrof. Terwijl Zweden voor Brandenburg en Denemarken moest onderdoen, hielden in Vlaanderen, in Lotharingen, in Franche Comté, in Catalonië en op Sicilië, overal de Franschen de bovenhand. Wij hadden vooral met den oorlog in Vlaanderen te doen. De Spaansche Nederlanden dienden ons tot voormuur tegen Frankrijk, en hadden uit dien hoofde voor ons nog hooger waarde dan voor Spanje zelf. Dat wisten de Spanjaarden, en zij lieten daarom de verdediging dier gewesten zoo goed als uitsluitend aan ons over, en besteedden hun geringe krachten liever aan den oorlog in het Zuiden. Wij waren echter niet in staat alleen den machtigen Franschen legers het veroveren der Nederlanden te beletten. Te vergeefs putten wij ons geld, ons crediet, onze laatste krachten uit; wij werden gestadig teruggedrongen en zagen met iederen veldtocht nieuwe vestingen verloren gaan. Intusschen was er te Nijmegen onder bemiddeling van Engeland een congres beschreven, om een algemeenen vrede tot stand te brengen, dat vooreerst niets uitwerkte en voor de toekomst weinig beloofde. Het samenbrengen der gevolmachtigden had reeds veel moeite in; van samenspreken en overleggen kwam zoo goed als niets. De belangen der geallieerden liepen ook te ver uiteen. Die gewonnen hadden, Brandenburg en Denemarken, wilden geen vrede dan met behoud hunner veroveringen; die verloren hadden, Spanje in de eerste plaats, wilden geen vrede, die hun het verlorene voor altijd onthouden zou. Frankrijk, in de diplomatie even bekwaam en gelukkig als in den oorlog, trok van deze tweedracht uitnemend partij om den lossen band der alliantie gedurig losser te maken, en ging ondertusschen voort met steeds nieuwe voordeelen op het oorlogstooneel te behalen. Langzaam maar gestadig naderden zijn legers onze grenzen: het scheen dat de krijg wel zou kunnen eindigen, gelijk zij begonnen was, met een inval in ons eigen grondgebied. En zulk een gevaar gingen wij te gemoet alleen ten gevalle onzer bondgenooten. Omdat zij niet besluiten konden zich te schikken in hetgeen noodzakelijk, onvermijdelijk was, lieten wij toe dat onze zaken, zoowel als de hunne, van kwaad tot erger vervielen. Voor ons afzonderlijk konden wij van Frankrijk een vrede bekomen op zeer aannemelijke voorwaarden. Maastricht benevens het land van Overmaze zou ons terug worden gegeven, op het minst met gesloopte vestingwerken, en bovendien het handelsverdrag van 1662, waarom

wij voorheen jaren lang te vergeefs hadden aangehouden. Was het niet onverantwoordelijk jegens onze nijvere burgers zulke voorwaarden van de hand te wijzen? En was het zelfs wel in het welbegrepen belang onzer bondgenooten? Het eenige middel om uit den wanhopigen oorlog te geraken was, dat wij het voorbeeld gaven. De anderen zouden dan door nood gedrongen volgen, terwijl Frankrijk nog redelijke eischen stelde; en bij den vredehandel zouden wij als onzijdige mogendheid hun beter dienst kunnen doen dan op het slagveld. Zoo oordeelde Van Beverningh, de bekwaamste onzer diplomaten en de hoofdpersoon op het congres te Nijmegen; en hij vond onder de regenten, vooral van de provincie Holland, bijna geen tegenspraak. Bij den aanvang van het jaar 1677 verklaarde de raadpensionaris Fagel aan den Engelschen gezant Sir William Temple, dat hij zijns ondanks met Van Beverningh moest instemmen en dat hij geen staatsman kende die van een ander gevoelen was. „Dan ken ik er althans een", antwoordde Willem III, toen Temple hem dit gesprek meedeelde, „mij zelven. Ik zal nooit tot zulk een vrede meewerken. Ik weet dat, als mij iets overkwam, de afzonderlijke vrede binnen twee dagen gesloten zou wezen, maar zoo lang ik leef zal het niet gebeuren: ik geloof dat ik in staat zal zijn het te beletten" [1]). De Prins zag een anderen, een veiliger en eerlijker uitweg. Engeland moest zich doen gelden. Het Engelsche volk en de Engelsche regeering beiden erkenden het gevaar, dat ook zij in de Nederlanden van Frankrijks overmacht hadden te duchten; alleen treurig wederzijdsch wantrouwen verhinderde hen voor alsnog een kloek besluit te nemen. Met Engeland versterkt zou de alliantie meer dan opgewassen zijn tegen Frankrijk. Niets moest derhalve van onze zijde worden verzuimd om de medewerking van Engeland te winnen; en tot zoo lang moest de oorlog moedig worden voortgezet [2]). Maar de zomer van 1677 ging voorbij zonder eenig uitzicht op verbetering der Engelsche toestanden te openen, en de veldtocht was voor de geallieerden, inzonderheid in de Spaansche Nederlanden, meer ontmoedigend dan eenige vorige. Valenciennes, Kamerijk, Saint Omer gingen verloren; te vergeefs leverde de Prins, om de laatste vesting te redden, den wanhopigen slag van Mont Cassel; te vergeefs zocht hij tot vergoeding van zoo groote verliezen Charleroi te bemachtigen;

1) Temple, Works, v. I, p. 297.

2) Over de verhouding van Willem III tot Spanje vgl. Rochester Correspondence, v. I, p. 629, 636.

hij werd genoodzaakt het beleg op te breken. Op Mons en Namen en de zeesteden van Vlaanderen na, waren thans alle Zuid-Nederlandsche vestingen van gewicht in de handen van den vijand. Van zooveel tegenspoed gaven de bondgenooten elkander de schuld. Hoon en laster ontzagen zelfs Zijn Hoogheid niet. Maar daarom gaf deze nog de hoop niet verloren. Zijn volharding, zijn onbezweken moed, zijn veerkracht, die hem nooit deed vertwijfelen, hoe wanhopig de toekomst zich ook voordeed, zijn de schoonste eigenschappen van zijn grooten geest. Meer dan ooit was hij thans overtuigd, dat de redding alleen van Engeland kon komen; en de veldtocht was in de Spaansche Nederlanden nog niet geeindigd, of hij stond al gereed om gedurende den winter, als de wapenen rusten moesten, een diplomatieken veldtocht aan het Engelsche hof te gaan voeren. Hij had door zijn vriend Bentinck de vergunning om over te komen van zijn oom laten vragen en bekomen, en hij spoedde zich nu derwaarts. Hij verraste er den koning en zijn broeder, den hertog van York, met een aanzoek om de hand der dochter van dezen, die hem twee jaren te voren zoo goed als aangeboden, maar toen om gewichtige redenen nog niet aangenomen was [1]). Zij werd hem thans na eenige aarzeling, en niet van harte, toegestaan. Het was van weerszijden een politiek huwelijk, en, voor het oogenblik althans, niet meer [2]). Zoodra het gesloten was, ging dan ook de Prins beproeven, om op dien grondslag een overeenstemming in de buitenlandsche staatkunde van beide mogendheden te vestigen. Hij stelde voor, dat de koning in overleg met de Staten-Generaal de voorwaarden van een algemeenen vrede ontwerpen, en die dan met de klem van Engelands macht aan de partijen opleggen zou. Frankrijk, hoe onwillig ook, zou zich daarin liever voegen dan Engeland tot de alliantie te zien toetreden; en van de geallieerden was wel tegenspraak maar geen blijvende tegenstand te vreezen. De vrede zou tot stand komen; en daarvan zouden Engeland en Engelands koning de eer hebben. Een overtuiging en een vaste wil als die van Willem III vermogen veel op een zwak en wuft gemoed als dat van Karel II. De koning liet zich overhalen, en het verdrag van 16/26 Januari 1678 was de eerste vrucht van het Engelsche huwelijk van den Prins. Het gaf

1) Vgl. hierover Mignet, Négociations, t. IV, p. 108 suiv.; Carte, Life of Ormond, v. IV, p. 603.

2) Vgl. Journaal van Huygens, dl, II, blz. 121; Dalrymple, v. I, Review, Ch. III, App., p. 179.

de hoofdvoorwaarden aan, waarop de beide contracteerende mogendheden den algemeenen vrede billijk achtten, en die zij, des noods met vereenigd geweld van wapenen, aan de oorlogvoerende partijen wilden opleggen. De voorwaarden waren natuurlijk voor Frankrijk zeer voordeelig, maar toch niet zoo als Lodewijk XIV ze zelf wenschte; en bovendien, dat zij hem werden voorgeschreven was voor zijn hoogmoed ondragelijk: langs dien weg wilde hij den vrede niet gesloten zien. Hij was echter te verstandig, om de Engelsche voorwaarden ronduit af te wijzen en zoodoende Karel in het harnas te jagen; hij nam ze in overweging; hij besprak ze; hij maakte zwarigheid — en zoo bereikte hij zijn doel: hij won tijd, en hij besteedde dien voortreffelijk om het Engelsch-Nederlandsche verbond te verlammen. De partij was ook al te ongelijk. De politiek van Frankrijk, in een kabinet van hoogst bekwame staatslieden overlegd, werd door geen mederegeering van volksvertegenwoordigers in de uitvoering belemmerd; alles ging door één geest gedreven gestadig op het doel af. Daarentegen had de regeering van Engeland, uit eigen aard wispelturig en wuft, gedurig om te zien naar een parlement, dat de buitenlandsche politiek als bijzaak beschouwde, en de regeering bemoeilijkte, ook waar zij in den geest van het volk zich tegen de heerschzuchtige plannen van Frankrijk verzette, uit vrees dat zij anders te machtig worden en haar macht tegen de vrijheden van het volk misbruiken zou. Om die reden was Karel beducht, dat, als hij zich eens verleiden liet om met Frankrijk te breken en een kostbaren oorlog tegen dat machtige rijk te beginnen, zijn parlement hem de noodige geldmiddelen niet zou toestaan zonder daarvoor concessies van zijn zijde te vorderen, die hij zich niet wilde laten afdwingen. Van die tweedracht bediende zich de Fransche diplomatie behendig; met beide partijen, regeering en parlement, heulde zij te gelijker tijd. Als de regeering een houding van verzet tegen haar veroveringsplannen aannam, ruide zij het parlement op, en jaagde den koning vrees aan voor de praerogatieven der kroon. En had zij hem in die stemming gebracht, dan bood zij hem het geld, dat hij van het parlement ten behoeve van zijn hofhouding niet om niet had kunnen bekomen, voorkomend aan, mits hij het Lagerhuis ontbond of schorste en zich zoodoende den weerzin van zijn volk op den hals haalde. Dat spel gelukte ook nu weer volkomen. De koning durfde niet vastberaden met Willem III en zijn plannen van bevrediging meegaan. En te zelfder tijd werd soortgelijk spel in onze staat-

kundige kringen opgezet. Bij ons was de macht van den prins van Oranje nog veel enger beperkt dan die van den koning in Engeland. Hij was de dienaar der Staten; niet hij, maar zij waren de souverein, en zij, niet hij, beslisten over de richting der buitenlandsche politiek. Aan die onderhoorigheid had Willem III zich onlangs, op wederrechtelijke en voor de vrijheid verderfelijke wijze, gedeeltelijk onttrokken. Door regeeringsreglementen, die hij aan de drie tijdelijk door den vijand overheerde gewesten, Utrecht, Gelderland en Overijsel, bij hun bevrijding had opgelegd zonder daartoe bevoegd te zijn, was hij zoo goed als meester van zijn meesters, de Staten dier provinciën, geworden; en, waar hij kon, bracht hij ook in Holland en Zeeland zijn creaturen in het bewind, daaronder verachtelijke handlangers die zijn partij tot schande verstrekten. Hij roeide met de riemen die hij vond; ook hier moest het doel de middelen verschoonen. Niet om de vrijheid der burgers aan banden te leggen, maar om de oppositie tegen zijn buitenlandsche staatkunde tot volgzaamheid te dwingen, vergreep hij zich dus aan den geest van onzen regeeringsvorm en bevorderde hij zijn ontaarding. Maar hij kon dit vergrijp niet plegen zonder bij de nog onafhankelijke regenten, vooral in de Hollandsche steden, weerzin te wekken en verzet uit te lokken. Zij waren huiverig hem te wille te zijn en de overhand te laten nemen, uit vrees van geheel en al ondergeschikt te worden. Zij waren niet vergeten, dat hij de hem opgedragen waardigheid van hertog van Gelder en graaf van Zutfen zou hebben aangenomen, indien zij er zich niet zoo duidelijk tegen verklaard hadden. Zij werden er op nieuw aan herinnerd door het huwelijk, dat hij zoo even met de Engelsche prinses had gesloten. Zulk een Engelsch huwelijk had eens zijn vader overmoedig gemaakt en tot den aanslag van 1650 verleid; zouden thans de gevolgen weer niet soortgelijk wezen? Vooral te Amsterdam was men verontrust. Daar hadden tot nog toe in de vroedschap twee côterieën bestaan, partijen verdienen zij niet te heeten, de aanhang van Gillis Valckenier, die in de laatste jaren van het stadhouderloos bewind den raadpensionaris De Witt had tegengewerkt en hem in 1672 ten val had helpen brengen, en de aanhang van Hendrik Hooft. Deze twee vereenigden zich thans onder den drang der omstandigheden, en kantten zich gezamenlijk tegen de toenemende macht van Willem III. De pensionaris der stad, Jacob van den Bosch, voorheen secretaris en vertrouwde van De Witt en steeds vurig bewonderaar van de stadhouderlooze regeering, was de derde

persoon in deze ligue. Uit vrees voor den Prins, en misschien ook uit haat tegen zijn persoon, liet hij zich tot een geheime correspondentie met D'Estrades verleiden, die hier ten tijde van De Witt jaren lang gezant geweest en thans een der drie Fransche gevolmachtigden te Nijmegen was. Uit de briefwisseling tusschen hen, die tot schande van Van den Bosch in het Fransche staatsarchief berust, en waaruit Mignet ons eenige gewichtige uittreksels meedeelt, zien wij, hoe ver de partijschap iemand vervoeren kan. Uit blind vooroordeel tegen den prins van Oranje geeft de pensionaris van Holland's aanzienlijkste stad aan den vijand van zijn land de middelen in handen om de politiek van den stadhouder, die tegen dien vijand gekeerd is, te verijdelen. Hij verklapt de beraadslagingen, hij verraadt de bedoelingen van zijn meesters. D'Estrades verzuimde niet hem, en, door zijn tusschenkomst, de regeering van Amsterdam te stijven in hun argwaan tegen den prins van Oranje, en hun de bescherming van zijn machtigen koning aan te bieden. Zoo als de Prins zijn steun gezocht had bij Engeland, zoo moesten nu de republikeinen hun toevlucht nemen bij Frankrijk. Een veilige toevlucht voorwaar! Maar wat laat blinde hartstocht zich niet wijs maken? De Amsterdamsche regenten spanden met Frankrijk tegen Willem III samen. Zij beletten dat de verstandhouding met Engeland uitgebreid en versterkt werd, gelijk de Prins bedoelde en koning Karel thans werkelijk wenschte. Zij zorgden dat Engeland niet in het drievoudig verbond tusschen de Republiek, den Keizer en Spanje als vierde deelgenoot werd toegelaten; hoe Van Beuningen, onze gezant te Westminster, er op aandrong, de machtiging, die hij behoefde om daartoe mee te werken, werd hem onder het doorzichtigste voorwendsel geweigerd. Zoo stak de Fransche politiek aan die van Willem III zelfs in Holland de loef af. Wat de Prins gemeend had tegen haar te richten, zijn alliantie met het Engelsche koningshuis, wist zij als een wapen tegen hem en zijn invloed aan te wenden. Intusschen was de winter verloopen en het seizoen voor den veldtocht aangevangen. Wat de diplomatie had voorbereid, zou door de kracht der wapenen worden aangedrongen. Vroeger dan gewoonlijk verschenen de Fransche legers in het veld; zij trokken naar het oosten, in de richting van Lotharingen, op; het scheen dat zij het op Mons of Namen hadden gemunt [1]). Maar toen de geallieerden

1) De Prins vertrok op 1 Maart plotseling naar het leger (Rochester Corresp., v. I, p. 11/12).

zich haastten om tegen zulk een gevaar hun maatregelen te nemen, zwenkten de Fransche troepen plotseling, rukten in de tegenovergestelde richting Vlaanderen binnen, en namen eerst Gent en toen het sterke Yperen weg; vóór 1 April rustten zij reeds in de ververschingskwartieren van den vermoeienden tocht uit. In Engeland was de indruk van deze veroveringen, zoo dicht bij de kust van Vlaanderen, geweldig. Lodewijk XIV had dit wel voorzien, maar tevens berekend, dat ook nu weer de opschudding tot niets wezenlijks leiden en van zelf bedaren zou. In Holland daarentegen zou de vrees voor zijn onverwinlijke wapenen de neiging tot vrede zeer zeker nog versterken. Want van Gent uit, waar thans de voorhoede van het machtige leger stond, werd niet slechts Antwerpen, maar Staats-Vlaanderen bedreigd; met elken dag werd de oorlog voor de Republiek gevaarlijker. Wat hij voorzien had, gebeurde. In het eerst werd het Engelsche volk door den voorspoed der Fransche wapenen opgeschrikt en vorderde oorlogsverklaring aan Lodewijk XIV. Het parlement stond geld toe om nieuwe troepen te werven, en de regeering toonde zich vol ijver en lust om zich ten krijg toe te rusten [1]). In Oostende en in Brugge rukte Engelsche bezetting binnen. Wie de verhouding tusschen koning en parlement niet zoo goed kende als de Fransche diplomaten, zou allicht geloofd hebben, dat het thans werkelijk tot oorlog komen zou. Maar het duurde niet lang of het oude mistrouwen brak weer uit; aan het toestaan van geld verbond het Lagerhuis ook nu voorwaarden, die de koning in strijd achtte met zijn praerogatieven. Het bleek op nieuw, dat voor de alliantie op Engeland niet te rekenen viel. De vredelievende partij in Holland dacht er dan ook niet aan om, op hoop van zulk een bondgenoot te winnen, zich langer in gevaar te stellen. De vermeestering van Gent bezorgde aan de Franschgezinde partij de overhand. Weinige dagen nadat de tijding te Amsterdam ontvangen was, vergaderden daar heimelijk de invloedrijkste regenten; en met hun voorweten schreef Van den Bosch aan D'Estrades, om te vragen of de koning genegen zou zijn afzonderlijk met de Republiek vrede te sluiten. D'Estrades wist dat zijn meester niets liever wilde, maar hij toonde zich niet toeschietelijk; hij stelde als voorwaarde, dat Holland zich

1) Reeds in Februari waren op verzoek van Spanje Engelsche troepen in Oostende gelegerd (Temple, Works, v. I, p. 350; Mignet, t. IV, p. 529, 541). Over de krijgstoerustingen in Engeland zie: Temple, v. IV, p. 372; Dalrymple, v. I, p. 235, 237, 239, 240/2; Mignet, t. IV, p. 542/3.

vooraf onwillig zou verklaren om langer aan zijn burgers de drukkende oorlogsbelastingen op te leggen. Aan die voorwaarde werd terstond voldaan. Een commissie uit de Staten der provincie begaf zich met deze boodschap naar Antwerpen tot den Prins, en kreeg ten antwoord, dat, hoewel Zijn Hoogheid een vrede, als die thans te treffen was, oordeelde „ten hoogste schadelijk voor den staat, ja buiten twijfel ruineus te zullen zijn", hij zich echter niet zou verzetten tegen de sentimenten, die hij zag dat algemeen waren; hij was in overleg met Engeland getreden om de vroeger ontworpen voorwaarden te wijzigen, overeenkomstig de eischen die Frankrijk thans op grond der onlangs behaalde voordeelen stellen kon; hij verlangde veertien dagen tijd om die onderhandelingen ten einde te brengen, en verzocht dat men zoolang de beraadslaging over het verminderen van de krijgsmacht zou verschuiven [1]).

Maar de Fransche diplomatie gunde geen tijd van beraad; zij was even voortvarend als de Fransche krijgsmacht. Eens zeker van de Staten van Holland, schoof zij de bemiddeling van koning Karel beleefdelijk ter zijde, en wendde zich onmiddellijk en openlijk tot de Staten-Generaal en hun bondgenooten. Den 15den April maakten de gevolmachtigden van koning Lodewijk te Nijmegen de voorwaarden bekend, waarop Zijn Majesteit bereid was vrede te sluiten, en waaraan hij tot den 10den Mei gebonden wilde zijn. Zij waren binnen dien tijd te aanvaarden of te weigeren [2]). Zij waren niet onredelijk hoog en op zichzelf beschouwd voor de Republiek zelfs gunstig te noemen. De groote koning wilde haar Maastricht teruggeven en een handelsverdrag, gelijk zij het begeerde, toestaan; bovendien beloofde hij, haar ten gevalle en ten gevalle van den koning van Groot-Britannië, in de Nederlanden een rij van vestingen aan Spanje te laten, die tot voormuur tegen zijn macht verstrekken zou. Overigens behield hij Franche Comté en zijn veroveringen in de Nederlanden, en liet aan Lotharingen slechts een schijn van onafhankelijk bestaan; van het Duitsche rijk eischte hij zoo goed als niets voor zich zelf, maar voor zijn bondgenoot Zweden volkomen voldoening, dat was te zeggen teruggaaf van al wat het aan Denemarken en Brandenburg verloren had. In den stand van zaken, bij de gebleken

1) Secr. Resol. Holl. 1678 6 April.

2) Al de staatsstukken, die tot den vredehandel behooren, vindt men in de Actes et Mémoires des Négociations de la paix de Nimègue, Amst., 1689.

overmacht van Frankrijk, waren zulke eischen volstrekt niet buitensporig. Zij weken ook niet ver af van die, waaraan Engeland en de Republiek bij hun verdrag van Januari van dit jaar hun zegel hadden gehecht: het grootste verschil bestond daarin, dat Frankrijk zich de vestingen Doornik, Condé, Valenciennes en Yperen toeeigende: vestingen van groot belang inderdaad — de oorlogen van later tijd hebben het bewezen — maar zou men, liever dan ze aan Frankrijk te laten, den noodlottigen oorlog voortzetten en de waarschijnlijke kans op het verlies van al de Nederlanden loopen? Amsterdam was van een ander gevoelen. Met een overhaasting, die bijna onvoegelijk scheen, verklaarde het zich, tien dagen nadat de voorwaarden waren aangeboden, voor haar gave en onvoorwaarlijke aanneming, en gelastte zijn gedeputeerden ter Staten-vergadering „sonder een moment tijds te versuymen" de overige leden „met de meest pathetique expressiën en redenen de indispensabele necessiteyt" van den vrede te betoogen [1]). De meeste leden van Holland, en van de overige gewesten insgelijks, waren van hetzelfde gevoelen, maar konden toch zoo snel niet besluiten. Het ging niet aan, alle bezwaren eenvoudig ter zijde te stellen, de klachten onzer bondgenooten, de verplichtingen der tractaten, de raadgevingen van Zijn Hoogheid. Het bleek al ras, dat men binnen den gestelden termijn onmogelijk gereed kon komen. Onze gevolmachtigden te Nijmegen verzochten uitstel, doch verkregen het slechts met moeite en voor onvoldoenden tijd. De Staten moesten bij Zijn Majesteit om nieuwe verlenging aanhouden, niet voor zich zelf, want zij waren bereid, maar ter wille van hun bondgenooten, van wie zij zich niet konden scheiden zoolang de onmogelijkheid om hen tot deelneming over te halen niet ten stelligste gebleken was.

Die herhaalde verzoeken om uitstel, in den eerbiedigsten vorm gesteld, konden den koning niet dan welgewallig zijn. Hij werd er door erkend voor hetgeen hij zijn en schijnen wilde, de beschikker van het lot der natiën. Het Engelsch-Nederlandsche verbond, door Willem III tegen hem gesloten, zou hem zoo goed als zijn vijanden de voorwaarden van vrede hebben voorgeschreven en opgedrongen: dat verbond was echter door zijn behendige politiek verijdeld, en hij was het thans, die de wet stelde en den vrede op zijn voorwaarden aan Europa aanbood, om binnen

1) Extract uit de Resol. van de Vroedsch. van Amst. van 25 April (in de Secr. Resol. Holl. van 3 Mei 1678).

den door hem bepaalden termijn aangenomen of geweigerd te worden. Met de meeste waardigheid en met vertoon van den hoogsten luister vervulde hij de grootsche rol, die hij op zich had genomen. Hij begaf zich naar Vlaanderen, te midden van zijn zegevierend leger, en richtte van daar den 18den Mei een openbaren brief van nederbuigende goedheid aan de Staten-Generaal, die toonen zou, — zoo luidde ongeveer de aanhef — dat Zijn Majesteit te midden der reeds door zijn wapenen behaalde voordeelen, en in het vooruitzicht op de nog veel grootere, die het voortzetten van den oorlog beloofde, toch zijn roem vooral in het bevorderen van den vrede stelde. Zijn Majesteit had met genoegen gezien, dat de Staten de door hem aangeboden voorwaarden billijk achtten, maar nog twee wenschen koesterden: zij verlangden een wijziging in het handelsverdrag en verzekering, dat, zoo zij vrede met Zijn Majesteit sloten, terwijl Spanje in den oorlog volhardde, de voormuur van vestingen, dien zij voor zich in de Nederlanden noodig achtten, hun gegund zou blijven. In beide opzichten wilde Zijn Majesteit hun te wille zijn: de verandering in het handelsverdrag stond hij toe, en hij beloofde, als de Staten zonder Spanje den vrede aannamen en voortaan in den oorlog onzijdig bleven, de barrière in de Nederlanden, ten gelieve der Republiek, aan de Spanjaarden te zullen laten, en zelfs geen plaats in de Nederlanden te zullen aantasten. Eindelijk, indien zij het ter bespoediging van de onderhandeling geraden achtten, eenige gedeputeerden tot hem te zenden, verwittigde hij hen, dat zij hem tot den 27sten der maand in de buurt van Gent zouden aantreffen. — De Staten ontvingen die letteren met den eerbied aan zoo grooten monarch verschuldigd, en besloten gebruik te maken van de vergunning om Zijn Majesteit in persoon door een afgevaardigde te begroeten. Van Beverningh werd met die zending belast. Hij ontmoette den koning in het leger te Wetteren, overhandigde hem een dankbaar en eerbiedig schrijven der Staten, en verzocht uit hun naam een wapenstilstand van zes weken, om in dien tusschentijd den algemeenen vrede tot stand te brengen. Hij werd goedgunstig ontvangen, en keerde binnen weinige dagen terug met een kort antwoord op den brief der Staten en met een uitvoeriger memorie, van 1 Juni gedagteekend, waarin Zijn Majesteit hetgeen hij beschikt had verkondigde. Hij stond een wapenstilstand van zes weken toe, die eerst met 1 Juli zou aanvangen, op voorwaarde dat de Staten zich verbonden, in geval de geallieerden verzuimden zich dien tijd tot het sluiten van vrede te nutte te maken, verder

gedurende den oorlog onzijdig te blijven. Tot den 1sten Juli hadden zij tijd om zich daarover te beraden: de hertog van Luxemburg zou zoo lang aan het hoofd van het leger bij Brussel op hun antwoord wachten, en had in last onderwijl geen stad in de Nederlanden aan te tasten [1]).

Wat hadden de Staten meer kunnen verlangen? Zij waren volkomen bereid op deze voorwaarden vrede te sluiten, en zij beijverden zich hun geallieerden tot instemming over te halen. Bij Spanje, dat zonder de Republiek zoo goed als weerloos was, gelukte hun dit. Maar de Keizer, Denemarken, Brandenburg en de kleinere Duitsche staten wilden er niet van hooren en overstelpten onze onderhandelaars met bittere klachten en verwijten. Den 17den Juni werd er in Den Haag een laatste conferentie met de afgevaardigden dier bondgenooten gehouden, die vruchteloos afliep als de vorige; en weinige dagen later, den 22sten, namen de Staten het eindbesluit. Zij kondigden den koning aan, dat zij hun gevolmachtigden te Nijmegen gelast hadden, nog vóór den 1sten Juli den vrede, op de vastgestelde voorwaarden, te teekenen, met diegenen der geallieerden die toetreden zouden, en althans met Spanje, dat zich daartoe bereid had verklaard.

De zaak scheen dus onherroepelijk beslist. Prins Willem had er in berust [2]). Tot het laatst toe had hij een vrede op zulke voorwaarden verderfelijk genoemd en ontraden, maar hij boog voor de beslissing der Staten. Den dag na dien waarop het besluit gevallen was, diende hij reeds een voorstel tot vermindering der krijgsmacht in, „nademaal de vrede (zoo drukte hij zich uit) nu alle dagen of immers binnen en voor de expiratie van dese loopende maandt gesloten stond te worden" [3]). Hij schreef ook ten zelven dage een beleefden brief aan den koning van Frankrijk, wiens leenman hij was, om Zijn Majesteit, nog eer de vrede hersteld werd, van zijn diepen eerbied te verzekeren en zijn belangen bij hem aan te bevelen [4]). Alles scheen geschikt en beklonken. De Fransche koning nam, bij een missive van 30 Juni, acte van het besluit der Staten-Generaal, en willigde op hun verzoek in, dat, hoewel eigenlijk de zaken in den staat, waarin zij waren, blijven moesten tot op de uitwisseling der ratificatiën, niettemin de hertog van Luxemburg nu reeds de buurt van Brussel en het

1) „....avec ordre durant ce temps de n'attaquer aucune Place".
2) 20 Mei (Rochester Corresp., v. II, p. 16).
3) Resol. Holl., 23 Juni 1678.
4) Bij Mignet, t. IV, p. 587.

aan Spanje terugkeerend grondgebied met zijn leger zou ruimen. Maar onder één voorbehoud, waarop ik de aandacht bijzonder wensch te vestigen en dat ik daarom met zijn eigen woorden zal meedeelen: „Nous le chargeons [den hertog van Luxemburg] pour ce sujet de conférer avec le Duc de Villa Hermosa [den gouverneur-generaal der Spaansche Nederlanden], mesme avec vostre Envoyé auprès de luy, de la conduite que devront tenir les officiers, qui commanderont les troupes, que nous sommes obligés de laisser aux environs de la ville de Mons".

Het is hier voor de eerste maal, dat wij in de gewisselde stukken melding vinden van Fransche troepen rondom Mons — de aanleiding tot den slag van Saint Denis, die wij schijnbaar uit het oog hadden verloren, maar waarheen mijn uiteenzetting der voorafgaande feiten steeds heeft gestrekt. Reeds sedert geruimen tijd [1]) hielden Fransche legerbenden de stad Mons geblokkeerd, en beletten den toevoer van levensmiddelen derwaarts. Een feit van groote beteekenis. Want Mons was met Namen de eenige vesting van belang, die de Spanjaarden nog niet verloren hadden; en, wat ons inzonderheid aanging, wij hadden er dertien regimenten, minstens 8000 man, in bezetting [2]). Het zou iets te zeggen zijn, als die plaats door hongersnood tot overgaaf gedwongen werd en onze soldaten zich krijgsgevangen moesten geven. Op dat gevaar was bij het handelen over oorlog of vrede wel degelijk gelet, en in de conferentie met de bondgenooten van 17 Juni hadden onze gedeputeerden als een der drangredenen tot vrede er nadrukkelijk op gewezen, dat de regimenten binnen Mons zich reeds met oneetbaren kost moesten voeden en zich eerlang, indien de oorlog voortduurde, zouden moeten overgeven, waarvan het gevolg zou wezen, dat ook Brussel niet meer te houden zou zijn en de geheele Spaansche Nederlanden gevaar zouden loopen [3]). Men had zich gevleid, dat, als eens de vrede gesloten was, de blokkade terstond zou worden opgeheven [4]). Het bleek

---

1) Lord Castlehaven zegt, sedert de verrassing van St. Guilain (11 December 1677).

2) „Mons, où il y a 13 regiments de l'Estat, avec un Espagnol et quelque cavalerie mais la place si mal fortifiée et pourvue, que sans un secours elle ne peut pas estre maintenue" (Memoriaal van den graaf van Waldeck, bij Von Rauchbar, Georg Friedrich von Waldeck, Bd. I, S. 595).

3) Urkunden und Actenstücke zur Gesch. des Kurf. Fr. W. von Brandenburg Bd. III, S. 513.

4) Over het approviandeeren eener ingesloten stad gedurende een wapenstilstand zie o.a. Thiers, Hist. de la Rev. du 4 Sept. (overgedrukt uit de Enquête parlementaire), p. 81/2, 85/6, 88, 108, 110/11, 112; Busch, Graf Bismarck und seine Leute, Bd.

thans dat dit verre van zeker was. Dit was de eerste zwarte stip aan den horizon, wel geschikt om bezorgdheid te wekken. Maar eer 's konings missive nog in handen der Staten kwam, waren er te Nijmegen reeds plannen van de Fransche regeering uitgelekt, die het uitzicht op vrede weer geheel in het onzekere stelden.

Zoo vaak er sprake was geweest van het teruggeven van Maastricht aan de Staten en van de Nederlandsche vestingen aan Spanje, was er van het tijdstip der ontruiming niet gesproken; onze staatslieden hadden zelfs niet aan de mogelijkheid gedacht, dat dit niet terstond bij het uitwisselen der ratificatiën zou plaats hebben. Maar nu het teekenen van het verdrag zoo op handen scheen, lieten de Fransche gezanten zich opzettelijk een enkel woord ontvallen, waaruit de Spaanschen aanleiding namen om dienaangaande een verklaring te vragen; en nu vernam men, dat de ontruiming niet zou geschieden dan nadat eerst aan Zweden volkomen voldoening zou gegeven zijn. Het was immers alleen om aan Zweden zijn verloren grondgebied terug te bezorgen, dat Frankrijk zoo veel van zijn veroveringen teruggaf: voordat Zweden voldaan was, kon die teruggaaf dus geen plaats hebben. Dat maakte natuurlijk voor de Republiek en voor Spanje den afzonderlijken vrede volstrekt onaannemelijk; want bij de onzekerheid van de krijgskans in het Noorden kon de voldoening van Zweden, en bij gevolg het ontruimen der Nederlandsche vestingen, nog jaren uitblijven; alles werd op deze wijs afhankelijk van gebeurtenissen, die niet te voorzien waren, en van de uitlegging, die de Fransche diplomatie bij tijd en wijlen aan het rekbare woord van volkomen voldoening zou gelieven te geven. Niet slechts de prins van Oranje en de weinige staatslieden die, even als hij, de gestelde voorwaarden steeds verderfelijk hadden geacht, maar ook de voorstanders van den vrede en zelfs de regenten van Amsterdam, begrepen dat, indien de ontruiming niet terstond geschiedde, de vrede niet geteekend worden mocht [1]). Zoo stond men dus weer voor een onoverkomelijk bezwaar. De laatste Juni verstreek en de vrede was niet geteekend.

Wat Frankrijk zoo overmoedig gemaakt en tot het stellen van zulk een onredelijken eisch verleid had, was vooral de toestand van regeering en parlement in Engeland. De tweedracht was

S. 310, 343/4). Zie ook over de bepaling hieromtrent bij den wapenslilstand van 1813: Thiers, Hist. du Cons. et de l'Emp., t. XV, p. 102, t. XVI, p. 11.

1) Vgl. hetgeen D'Avaux, t. I, p. 6, van den invloed van Frankrijks handelingen in dezen op de stemming der Staten zegt.

daar op nieuw en heftiger dan ooit uitgebroken, en Lodewijk XIV had er gebruik van gemaakt, om koning Karel tot het teekenen van een verdrag te brengen, waarbij deze tegen een Fransch subsidie van zes millioen het schorsen van het parlement en het afdanken van het onlangs aangeworven krijgsvolk beloofde [1]). Van die zijde derhalve achtte Frankrijk zich veilig, en op de vredelievendheid van Amsterdam en Holland durfde het ook staat maken. Er bestond dus alle reden om te gelooven, dat de quaestie der ontruiming den vrede niet zou verhinderen, en dat de groote koning ook in dezen zijn wil zou doen eerbiedigen. De stellige weigering der onzen om het verdrag te teekenen was dan ook voor de Franschen een wezenlijke teleurstelling.

Onderwijl had Luxemburg gevolg gegeven aan den bekomen last en den hertog van Villa Hermosa, benevens onze envoyés te Brussel, Dijckvelt en Boreel, uitgenoodigd om over het ontruimen van het Spaansch gebied en het geblokkeerd houden van Mons met hem te komen beraadslagen. Hij wist toen nog niets van het te Nijmegen opgerezen geschil. Den 1sten Juli had de conferentie plaats. Hij stelde voor, wat Mons betrof, dat de blokkade zou voortduren tot op de uitwisseling der ratificatiën, maar dat intusschen van week tot week een zekere hoeveelheid graan, naar het aantal der belegerden berekend, zou worden binnengelaten. De Spaansche gemachtigden durfden dit zoo gaaf niet toestemmen, zij namen tijd van beraad en gingen om nadere bevelen naar Brussel. Maar toen zij den 3den terugkeerden, vonden zij Luxemburg, die intusschen ook nieuwe bevelen, ten gevolge der opgerezen moeilijkheden in den vredehandel, ontvangen had, veel minder inschikkelijk dan de eerste maal. Hij wilde nu niet meer dan een bepaalde hoeveelheid graan, 20.000 pond per dag, naar de stad doorlaten, een hoeveelheid, die naar het oordeel der Spaanschen en der onzen te gering was voor de behoefte. Op die wijs zouden de belegerden langzaam maar zeker uitgehongerd, en, indien de vrede zoo lang uitbleef als thans weer te vreezen was, ten laatste tot overgaaf gedwongen worden, zonder dat onze legers, door het aan te gaan verdrag gebonden, zelfs een poging tot ontzet zouden mogen wagen. Om die reden meende de regeering van Brussel, in overleg met onze envoyés, het verdrag niet te moeten aannemen [2]); en de Staten-Generaal keurden dat besluit

1) Verdrag van 27 Mei, bij Mignet, t. IV, p. 578.

2) De stukken, die tot deze onderhandeling behooren, staan gedrukt in den Hollandschen Mercurius van 1678, blz. 132 en vlg.

volkomen goed bij hun secreete resolutie van den 5den Juli. De overwegingen, die hen daartoe leidden en die in hun resolutie uiteengezet worden, geven een duidelijk inzicht in hetgeen zij van deze handelwijs van Frankrijk dachten en vreesden, en verdienen ook om den toon waarin zij gesteld zijn, dat ik ze meedeel.

„Ontfangen twee Missiven van de heeren Boreel ende van Dijckvelt.... nopende de blocquade van Mons.... Waarop gedelibereert sijnde, is goetgevonden ende verstaen, dat de gemelte Heeren Boreel ende van Dijckvelt sal worden gerescribeert, dat Haere Ho. Mo. haer wel laeten gevallen de conduite, die sij dienaengaende hebben gebruyckt: dat Haere Ho. Mo. niet connen begrijpen, dat Sijne Con. Maj. van Vranckrijk intentie soude connen hebben om de stadt van Mons bij forme van blocquade ofte hongersnoot te willen vermeesteren, daer deselve duydelijck heeft verklaert geen plaetsen in de Spaensche Nederlanden te willen aentasten, ende daer die voorsz. stadt een gedeelte maeckt van de barrière, die Hoochstgemelte Sijne Maj. verclaert heeft in de voorsz. Spaensche Nederlanden te willen laeten: dat Haere Ho. Mo. niet connen sien, dat daerin veel onderscheyt is, off een plaetse met gewelt aengetast, off door crijchsmacht soodaenich beslooten gehouden wert, dat degenen die daerin sijn door hongersnoot geobligeert souden werden de plaetse te moeten abandoneeren ende overgeven: ende dat Haere Ho. Mo. derhalve dat vast vertrouwen hebben op de generositeyt van Hoochstgemelte Sijne Maj., dat deselve sal toelaeten dat de voorsz. stadt van genoechsame levensmiddelen voor haer nootdruft tot den tijt van de ratificatie van het voorsz. tractaet worde voorsien; dat sij sulcx sullen opnemen voor een singuliere preuve van Sijne Majesteyts goede affectie tot desen Staet, ende als een evident teecken van de conditiën, bij Hoochstgem. Sijne Majesteyt voorgestelt, completelijck ende glorieuselijck te willen voldoen. Ende dat sij, Heeren Gedeputeerden, derhalve alle goede ende crachtige officien bij den gemelten Heere Hertogh van Luxemburgh, ende des noot oock omtrent Hoochstgemelte Sijne Majesteyt bij brieven, sullen aenwenden, ten eynde deselve gepermoveert mach worden, de voorsz. stadt met genoechsame levensmiddelen voor haere nootdruft te laten voorsien, bijaldien deselve Sijne Majesteyts niet soude connen resolveeren de voorn. blocquade in het geheel op te heffen: doch dat gemelte Heeren Gedeputeerden haer niet sullen inlaeten om door eenich tractaet de voorsz. stadt te stellen off brengen in staet van door hongersnoot te moeten vallen in handen

van Hoochstgemelte Sijne Majesteyt. Dat van 't gunt voorschr. is kennisse sal worden gegeven aen de Heeren Ambassadeurs ende Plenipotentiarissen van desen Staet op de vredehandelinge tot Nijmegen, om gelijcke officien ende devoiren te doen omtrent de Heeren Ambassadeurs ende Plenipotentiarissen van Hoochstgemelte Sijne Majesteyt van Vranckrijck aldaer" [1]).

Men ziet, hoe hoog belang de Staten-Generaal op het behoud van Mons stelden, en hoe zorgvuldig zij zich wachtten voor het aangaan van een verdrag, dat hun verbieden zou het revictuailleeren des noods met geweld van wapenen te ondernemen.

Volgens hun resolutie brachten hun ambassadeurs de zaak terstond bij de Fransche heeren te Nijmegen ter sprake, maar zonder veel vrucht, gelijk zij in hun brief van 10 Juli aan de Staten meldden. Aan het eind van een conferentie over deze en andere aangelegenheden hadden de Franschen bij het opstaan kortaf gezegd: „indien de stadt Mons in haere handen viel, naedat de tractaten met haer Ho. Mo. souden geteeckent ende geratificeert sijn, dat zij die dan souden restitueeren"; waaruit de onzen niet zonder reden afleidden, „dat sij bij andere toevallen, het niet en souden doen". Er viel aan den toeleg om de vesting te vermeesteren zonder eigenlijk gezegde vijandelijkheden te plegen, wel niet te twijfelen. En dat de stad het zonder toevoer van levensmiddelen niet lang meer zou kunnen houden, berichtten tezelfder tijd de envoyés uit Brussel: „dat men binnen Mons met de granen daer binnen sijnde niet langer als acht dagen soude connen bestaen; ende dat men aen 't Hoff te Brussel sprack, dat, indien Mons wierdt verloren, den Coninck van Vranckrijck alsdan niet offte seer beswaerlijck naer den vrede soude luysteren, ende dat alsdan Brussel ende de verdere plaetsen aldaer, door mancquement van terrein ende subsistentie voor de noodige trouppes, niet lang soude connen bewaert off gedefendeert werden."

Dit een en ander maakte in Holland een diepen indruk. Zij die aan de grootmoedigheid van den Franschen koning hadden geloofd, erkenden dat zij teleur waren gesteld, en de talrijke middenpartij, die hun in den laatsten tijd had aangehangen, gaf thans aan Willem III gelijk, en betreurde het dat zijn politiek niet gevolgd was. De Staten zagen dan ook thans naar hulp uit van de zijde van waar de Prins die steeds had gehoopt, van

1) Secr. Resol. Staten-Generaal, 5 Juli 1678.

Engeland. Van Beuningen en Van Leyden van Leeuwen, onze gezanten bij koning Karel, kregen in last Zijne Majesteit de onbillijkheid van den eisch der Fransche regeering, en het gevaar dat er aan verbonden was, op het levendigst voor te stellen, en de hoop uit te spreken, „dat Sijne Majesteyt hierin met desen Staet niet alleen sal concurreeren, maar oock de voors. evacuatie met de meest krachtige middelen helpen bevorderen" [1]). Zij behoefden daartoe niet veel aandrang te bezigen. Engeland en zijn koning waren er uit eigen beweging ten volle toe bereid. Al had de treurige tweedracht tusschen de kroon en het parlement hen tot nog toe van krachtige maatregelen teruggehouden, argwaan tegen Frankrijk was bij beiden diep geworteld, en die werd thans door het ontduiken der reeds vastgestelde voorwaarden van vrede op nieuw gaande gemaakt. De koning en zijn broeder, de hertog van York, waren daarover, zoowel als het parlement en de natie, verontwaardigd en verontrust. Allen waren het eens, dat men den toeleg van Frankrijk, om zich voor onbepaalden tijd in de Nederlandsche vestingen te nestelen, des noods met de wapenen moest tegengaan. Het eerste gevolg van deze wending in de politiek was, dat Karel het tractaat met zijn broeder van Frankrijk, waarbij hij zich verplicht had zijn nieuw geworven krijgsvolk af te danken, weigerde te ratificeeren [2]), en dat het parlement het noodige geld toestond om het voorloopig nog in dienst te houden. Het tweede, dat Sir William Temple, die reeds tot plaatsvervanger van den onlangs uit Holland teruggekeerden gezant, Laurens Hyde, benoemd was, onverwijld derwaarts werd gezonden met een geheel andere instructie dan de vredelievende, die voor hem gereed was gemaakt [3]). Hij kreeg in last, aan Hun Hoog Mogenden het aangaan van een verbond voor te slaan, ten einde gezamenlijk een korten termijn aan Frankrijk te stellen, binnen welken het den vrede, zonder het voorbehoud der evacuatie, sluiten moest, met bedreiging van anders door de contracteerende mogendheden daartoe met de wapenen gedwongen te worden. Met open armen werd Temple in Den Haag ontvangen, ook door de Staten van Holland. Want ook zij waren er van overtuigd: beter voortdurende oorlog dan een vrede, die Frankrijk voor onbepaalden tijd in het bezit der Nederlandsche vestingen zou

1) Secr. Resol. Holl., 2 Juli 1678.
2) Mignet, t. IV, p, 600.
3) Zie deze instructie bij Courtenay, Memoirs of Sir William Temple, v. II, p. 412, 422.

laten. Reeds werd er met de Duitsche bondgenooten overlegd over het aantal troepen [1]) dat zij, zoo noodig, bij het leger van Zijn Hoogheid zouden kunnen voegen. De Prins stond op het punt van naar Brussel te vertrekken, en stelde zijn reis slechts uit wegens de komst van Temple [2]). Op geen gelegener oogenblik had deze met zijn boodschap kunnen aankomen. De onderhandelingen vorderden snel. Den 15den Juli opende hij zijn last aan de Staten; den 26sten was het verdrag reeds geteekend [3]). Indien Frankrijk vóór den 11den Augustus niet verklaarde af te zien van zijn eisch, om met de ontruiming der terug te geven Nederlandsche steden en kwartieren te wachten tot na de volkomen voldoening van Zweden, en met dien verstande den vrede op de bedongen voorwaarden teekende, zouden de koning van Groot-Britannië en de Staten der Vereenigde Nederlanden te zamen de wapenen opvatten om het tot vrede te dwingen, en dat niet op de reeds aangenomen voorwaarden, maar op die welke Zijn Majesteit en Hun Hoog Mogenden in hun verdrag van Januari aannemelijk hadden verklaard.

Niets kon den hooghartigen Lodewijk XIV hatelijkers overkomen dan dit verbond. Niet slechts omdat hij in diergelijke verstandhouding en samenwerking der zeemogendheden steeds den grootsten hinderpaal van zijn politiek had gezien, maar vooral omdat het hem een eisch stelde, dien hij niet kon afwijzen zonder gevaar en niet aannemen zonder vernedering. Tot nu toe was hij het geweest, die de voorwaarden van vrede had gesteld: de Republiek had ze eerbiedig en bijna dankbaar van hem aangenomen en aan haar bondgenooten opgedrongen. Nu waren het de Republiek en Engeland, die hem, onder bedreiging met oorlog, den termijn voorschreven, binnen welken hij een overmoedigen eisch moest laten vallen en den vrede teekenen. Hij was besloten, indien hij een van beiden kiezen moest, liever de vernedering te lijden dan een oorlog te wagen, waarin de alliantie met de nog ongerepte macht van Engeland zou worden versterkt. Maar, eer hij boog, zou zijn diplomatie niets onbeproefd laten, om zonder krenking van zijn eer uit zijn scheeve houding te geraken. Reeds was hij bij het naderen van het gevaar, dat zijn overmoed had verwekt, een schrede achteruit geweken; hij had laten weten,

1) Secr. Resol. Holl., 12 Juli 1678.
2) Temple, Works, v. IV, p. 369, 371.
3) Secr. Resol. Holl., 27 Juli 1678.

dat hij de vestingen wel vroeger ontruimen wilde, indien de Staten hem maar een ander middel, om de voldoening van Zweden te verzekeren, aan de hand konden doen. Maar op deze proeve van inschikkelijkheid was nauwelijks acht geslagen, en het gehate verbond was niettemin gesloten. Indien het hem niet gelukte het weer te breken, eer het nog geratificeerd werd, zou zijn hoogmoed zich dieper vernedering en grootere offers moeten getroosten.

Van deze neiging tot toegeven bij Frankrijk wist men in Engeland en in Holland niets. Men vermoedde integendeel dat de groote koning voor geen bedreiging zou willen wijken. De prins van Oranje, zoo verzekert ons Temple [1]), gevoelde zich voor het eerst in langen tijd weer gelukkig. Zijn vurigste wensch stond eindelijk vervuld te worden: Engeland zou zijn gewicht in de schaal werpen, en haar ten voordeele der alliantie doen doorslaan. Ook zijn eigen belang stond op het spel: zijn stelling in de Republiek hing af van zijn voorspoed tegen Frankijk. Zoodra het verbond gesloten was, vertrok hij naar het leger, in het vaste voornemen, om met het ontzet van Mons geen dag langer te dralen dan noodig was om de Duitsche troepen, die in aantocht waren, met de zijne te vereenigen. Nog vóór den 11den (het is alweer Temple die het ons zegt [2])), dus eer nog de fatale termijn verstreken was, hoopte hij in staat te zijn de blokkade van Mons te verbreken. Bij het afscheid nemen van de Staten-Generaal en van de Staten van Holland sprak hij niet zoo stellig, maar toch in denzelfden geest. „Verstaen hebbende dat de Koning van Vranckrijck ordre had gegeven tot nieuwe mouvementen van sijne legers in de Spaensche Nederlanden, ende om die door nieuwe detachementen uyt Duytslandt ende van elders te versterсken, ende dat desselfs troepen haer soo langer soo meer beneerstichden om de stadt Bergen in Henegouwen te benauwen ende in Sijne Majesteyts handen te doen vallen, had hij gemeend dat den dienst van den lande vereyschte, dat hij voor sijn persoon sich wederom begaf naer het leger van den Staet, om de macht van den vijandt te observeren, ende tegens deselve ter handt te nemen wat tot bevordering van het gemeenebest meest soude konnen strecken" [3]).

Er was ook geen tijd te verliezen, als men Mons behouden

1) Works, v. IV, p. 385, 387, 389.

2) „He hoped to engage the French army before the term for signing the peace should expire" (Works, v. I, p. 364).

3) Resol. St. Gen. en Resol. Holl. van 24 Juni 1678 (blz. 329).

wilde. De berichten uit de stad, niet vrij van overdrijving naar het schijnt, schilderden den toestand als hoogst zorgelijk. Mignet zegt, op grond van Fransche berichten, dat de vesting, toen eindelijk de blokkade werd opgeheven, op het punt was van te capituleeren [1]); en volgens Temple [2]) vreesde men hier te lande dat zij zich nog vóór den 11den Augustus zou moeten overgeven. Na het vertrek van Willem III uit Den Haag wachtte men dan ook eerstdaags een poging tot ontzet. Voor de Fransche politiek was het te wenschen, dat zulk een poging niet gewaagd werd. Nu zij eens besloten was den oorlog niet voort te zetten, kwam haar alles ongelegen, wat bij de geallieerden den geest van oorlog kon aanwakkeren. Waarschijnlijk was het op haar inblazing, dat Silverkroon, die als commissaris van den koning van Zweden tijdelijk de plaats van Zweedsch gezant in Den Haag vervulde, zich bemoeide om een botsing der legers bij Mons te voorkomen. In de vergadering der Staten-Generaal van den 3den Augustus berichtte dienaangaande de Raadpensionaris van Holland: „dat den Heer Silverkroon desen morgen bij hem was gecomen, ende gesproocken hebbende over verscheyden saecken, concernerende het werck van den vrede, onder andere mede hadde geseyt, dat de heeren Ambassadeurs van Sweden [te Nijmegen], apprehenderende dat beyde de legers over het secours van de stadt Bergen in Henegouwen tegen den anderen in actie souden mogen geraecken, ende dat daerdoor lichtelijcken groote veranderingen in de saecken van de werelt souden connen voorvallen, haer wel souden willen laeten employeeren om die sinistre accidenten voor te comen, ende te procureeren het revictuaillement van de voorsz. stadt bij minnelijke wegen, ende dat sij in hoope waren van dat sulcx bij de Heeren Ambassadeurs van Sijne Coninckhjcke Majesteit van Vranckrijck soude connen worden uytgewerckt". De Staten-Generaal verlangden natuurlijk niets liever dan zulk een bevrijding van Mons langs minnelijke wegen, en zij lieten onverwijld aan hun gevolmachtigden te Nijmegen schrijven: „dat sij souden trachten te vernemen, off eenige apparentie soude mogen sijn om 't voors. revictuaillement bij minnelijcke wegen uyt te wercken, ende dat sij alle meest crachtige officien ende devoiren souden aenwenden, 't sij bij middel van de gemelte Heeren Ambassadeurs van Haere Coninckhjcke Majesteiten van Vrankrijck

1) Négociations, t. IV, p. 607.
2) Works, v. I, p. 363, 364.

ende van Sweden off andersints, soo sij best ende bequaemst sullen achten, om te sien off sulcx soude connen werden geëffectueert" [1]). Maar toen Boreel in gevolge dezen last bij de Zweedsche gezanten navraag deed, bleek het dat er voor het zeggen van Silverkroon niet de minste grond had bestaan. Blijkbaar had hij er niets anders mee bedoeld, dan de Staten af te leiden van het voornemen om tot ontzet van de bedreigde stad hun leger te laten oprukken. De Fransche ambassadeurs daarentegen spraken op geheel anderen toon, en bedienden zich van het gevaar, waarin Mons verkeerde, om tot het sluiten van den vrede, zonder dadelijke ontruiming der vestingen, de gevolmachtigden der Staten te drijven. In een secreeten brief van den 6den aan de Staten-Generaal schreef Boreel daarvan het volgende, dat hem in een conferentie met D'Estrades wedervaren was: „Ick vorders willende spreecken over het revictuailleeren van Mons door minnelijcke wegen, om daerdoor alle verwijderinge voor te comen, soo seyde de Heere Maréschal met wat ijver: Ick twijffele niet off jegenwoordigh als wij spreecken soo is Mons niet alleen geblocqueert, maar wert de vive force aengetast door een leger van drie en vijfftich duysent man; wij sullen eens sien off men daernae, als wij Mons genomen sullen hebben, liever vrede sal willen maecken". Inderdaad, met Mons in handen en onze regimenten, die er lagen, krijgsgevangen, zou Frankrijk bij den vredehandel een nog hooger toon kunnen aanslaan. Aan het lot van die vesting was beiden partijen voor het oogenblik bijzonder veel gelegen. Maar om die reden lieten de Staten zich dan ook evenmin door de bedreiging van D'Estrades als door de verlokking van Silverkroon van hun stuk brengen. Uit elke missive van Zijn Hoogheid vernamen zij, dat hij gedurig meer troepen bij zijn leger trok en in de richting van Mons vooruitschoof. Zij wisten wat hij voorhad, en lieten hem vrij begaan, zonder eenige bedenking daartegen te maken.

Intusschen verliep de tijd: de fatale termijn van 11 Augustus [2]) naderde met rassche schreden. Wilde Frankrijk den oorlog met Engeland vermijden, dan diende het niet langer te talmen: het moest, zoo eervol mogelijk, maar in alle geval hoe dan ook, den terugtocht aannemen en den eisch, die zooveel aanstoot gaf, laten

1) Secr. Resol. Staten-Generaal, 3 Augustus 1678.

2) Elders wordt het voorgesteld dat de vrede nog „vóór of op den 11den" geteekend kon worden (Secr. Resol. Holl., 8 Augustus 1678, blz. 146 en Secr. Resol. Staten-Generaal: „voor ofte opten elffden van den maendt").

varen. De weg, waarop dit veilig geschieden kon, lag voor de hand: de Zweden moesten zelf verzoeken, dat hun ten gevalle de vrede niet langer verschoven werd; dan kon Frankrijk zonder oneer aan dat verzoek voldoen. En wellicht was het zoo in te richten, dat daarmee tevens nog een ander doel bereikt en de verstandhouding tusschen Engeland en de Republiek verstoord werd [1]). Om dit uit te werken liet men de eerste opening van de zijde der Zweden doen door zekeren Ducros, een Franschman van geboorte en die, als zoovelen, in soldij van Frankrijk stond [2]); hij was thans envoyé van den hertog van Holstein aan het hof van Westminster, en nam meteen de belangen van Zweden bij ontstentenis van den Zweedschen gezant waar. Hij sprak met koning Karel, als uit zich zelf, over de mogelijkheid dat Zweden, om den vrede te bevorderen, de Franschen tot het afstaan van hun eisch bewoog, indien namelijk Zijn Majesteit van zijn zijde beloven en er borg voor blijven wilde, dat Spanje dan in den verderen oorlog de vijanden van Frankrijk en van Zweden niet zou ondersteunen. Koning Karel liet zich vangen. Met zijn gewone wuftheid zag hij reeds tegen de gevolgen van zijn verbond met de Republiek op, tegen de afhankelijkheid vooral, waarin hij gedurende den oorlog jegens zijn parlement zou geraken, en hij greep met beide handen het middel aan, dat Ducros hem voorhield, om aan alle moeilijkheden te ontkomen. Hij liet zich zelfs overhalen, om door Ducros aan Temple te gelasten, met dezen uit Den Haag naar Nijmegen te reizen en daar de pogingen van de Zweden te ondersteunen.

Zoo was de Fransche kunstgreep volkomen gelukt; zij werkte alles uit wat de diplomatie er van gewacht had, Ducros gebruikte de weinige uren, die hij op weg naar Nijmegen in Den Haag vertoefde, om onze staatslieden te overtuigen, dat de koning van Engeland, wat hij uit ontzag voor zijn parlement en volk ook mocht voorgeven, inderdaad steeds de trouwe vriend van Frankrijk was, en dat zijn verbond met de Republiek, waarvan de ratificatie ook nog uitbleef, niets was dan misleiding. Temple zag met evenveel ergernis als spijt het wantrouwen jegens zijn regeering bij onze Staten weer plotseling in volle kracht herleven; maar wat kon hij ter gerustをtelling daartegen doen? Hij mocht

1) Temple, Works, v. I, p. 365. Vgl. Courtenay, v. II, p. 7, 195 sq.

2) Zie de lijst der gepensioneerden van Barillon, bij Dalrymple, v. I, Review, Ch. IV, App., p. 383.

zelfs niet eens in Den Haag, waar zijn tegenwoordigheid nu juist zoo noodig was, blijven; hij moest het ontvangen bevel gehoorzamen en Ducros naar Nijmegen volgen.

Daar hadden de Fransche ambassadeurs den weg voor den terugtocht reeds gebaand. In een memorie, den 29sten Juli aan de onze overhandigd, hadden zij doen uitkomen, dat hun koning alleen ter verzekering der aan Zweden toegezegde voldoening, de Nederlandsche vestingen niet terstond begeerde te ontruimen; maar dat overigens Zijn Majesteit den vrede ernstig verlangde, en daarom gaarne hooren zou wat de Heeren Staten hem tot opheffing van alle moeilijkheden zouden willen voorstellen; indien zij daartoe eenige hunner tot hem wilden afvaardigen, zou Zijn Majesteit ze tot Saint Quentin te gemoet gaan; daar zou men dan ook maatregelen kunnen beramen om alle vijandelijkheden te voorkomen, dewijl zijn vroegere belofte, van geen plaats aan te tasten, thans was komen te vervallen. Op dat voorstel hadden zij echter een beleefde maar stellige weigering van de Staten ontvangen. Thans, den 6den Augustus, na de aankomst van Ducros, gingen zij een stap verder, en verklaarden, dat Zijn Majesteit, gehoor gevende aan den wensch van zijn bondgenoot, zijn voornemen om de ontruiming der Nederlandsche plaatsen tot na de voldoening van Zweden uit te stellen, gaarne uit liefde tot den vrede opgaf; maar er op bleef aandringen, dat Hun Hoog Mogenden eenige gedeputeerden naar Saint Quentin of Gent zouden afvaardigen, werwaarts zich dan ook Zijn Majesteit zou begeven, ten einde gezamenlijk maatregelen te beramen om de voldoening van Zweden op andere wijs te verzekeren. De eerste vrucht van zulk een samenkomst zou het voorkomen van vijandelijkheden in de Nederlanden wezen en het orde stellen op het revictuaillement van Mons. — De lokstem was vleiend en liefelijk, maar bedriegelijk tevens. Hadden de Staten er naar geluisterd en aan de noodiging voldaan, dan hadden zij meteen hun verbond met Engeland verbroken. De zending naar Saint Quentin had onmogelijk binnen den gestelden termijn doel kunnen treffen; de 11de Augustus zou voorbij zijn gegaan, zonder dat de vrede geteekend was en zonder dat de oorlog, waarmee Engeland en de Republiek gedreigd hadden, een aanvang nam. De groote koning zou zijn zegevierende houding, waaruit een enkele misstap hem had doen vallen, hernomen hebben. Hij zou weer als vroeger bij Wetteren, uit vrije grootmoedigheid zonder dwang, zonder tusschenkomst van iemand, de weldaden, die hij wel verleenen wilde, aan de

Republiek hebben toegereikt. Het zou op nieuw aan heel de wereld, en inzonderheid aan de Hollandsche regenten, zijn gebleken, dat zoo min bij den koning van Groot-Britannië als bij iemand anders hulp en steun tegen de macht van Frankrijk te vinden was; dat daartegen geen andere toevlucht bestond dan bij de grootmoedigheid van den machtigen koning zelf. Maar de Staten bleven eerbiedig doch stellig weigeren: zij waren bereid hun gezanten zelfs naar Versailles te zenden, doch eerst na het teekenen van den vrede; wat te Saint Quentin of te Gent geschieden kon, kon ook geschieden te Nijmegen, en er behoefde ook niets nieuws overlegd te worden: het verdrag van vrede was vastgesteld, het was maar te teekenen. Overigens toonden zij maar al te zeer, hoe ook zij naar het eind van den oorlog haakten. Den 6den Augustus gaven zij daarvan een treurig blijk; zij lieten den eisch van neutraliteit der Kleefsche landen gedurende den verderen loop des oorlogs met Brandenburg vallen, en stelden zich daardoor bloot aan de gevaarlijke nabijheid van een Fransch leger aan hun zwakste grenzen. Indien zij daarvoor niet terugdeinsden, scheen het niet ondenkbaar dat zij, als het er op aankwam, den vrede liever te Saint Quentin zouden gaan halen dan hem voor goed te zien verdwijnen.

Terwijl dit op het gebied der diplomatie voorviel, was Willem III op het krijgstooneel steeds bezig met de toebereidsels tot het ontzet van Mons. Het ging hem daarmee naar wensch: zijn leger was strijdlustig en krijgshaftig, de Duitsche hulptroepen kwamen wel wat langzaam maar gestadig aan; uit Engeland werden tot op de laatste dagen aanhoudend troepen naar de Vlaamsche havens overgescheept [1]). De hertog van Monmouth kwam het bevel over hen voeren; de hertog van York dacht zich zelf later aan hun hoofd te stellen. Daar kwam plotseling de verontrustende tijding uit Den Haag van de zending van Ducros, en van den argwaan, dien deze bij de Staten had gewekt. Nooit, getuigde Fagel aan Temple, was Zijn Hoogheid zoo ontroerd als door die Jobstijding [2]). Al wat met zoo veel moeite en zorg tot stand was gebracht scheen nu plotseling weer in duigen te vallen. Alles stond weer op losse schroeven. Wat er uit die verwikkelingen ten slotte zou voortkomen was onmogelijk te voorzien.

---

1) Zie de brieven van den hertog van York aan den prins van Oranje, bij Dalrymple.

2) „The Prince had never been so troubled at any thing in his life" (Brief aan Ormond bij Temple, Works, v. IV, p. 440).

Het kon zijn dat de Fransche hoogmoed niet zou willen buigen, dat de Staten van hun kant evenmin zouden toegeven: dan duurde de oorlog voort. Het kon ook zijn dat de Staten zich lieten gezeggen om gedeputeerden te zenden en den vredehandel te Saint Quentin voort te zetten: dan bleef de onzekerheid voorloopig bestaan. Het kon ook zijn dat, als de Staten volhielden, Frankrijk op het laatst toegaf: dan werd het aanstonds vrede. Maar zelfs in dat geval was Mons nog niet behouden; want de Franschen beweerden immers recht te hebben om tot aan de uitwisseling der ratificatie de blokkade voort te zetten, en tot zoo lang kon de stad het onmogelijk uithouden. Zij zou dus den Franschen in handen vallen, en, indien dan de ratificatie eens niet volgde, of indien er over de uitlegging van eenig artikel van het verdrag verschil ontstond, wat dan? Te midden van zoo veel onzekers stond slechts één punt vast: het was voor de geallieerden en inzonderheid voor de Republiek van het hoogste belang, onverwijld, hoe eer hoe liever, den knoop door te hakken en de blokkade met geweld te verbreken. Het schijnt dan ook niet dat de Prins een oogenblik geaarzeld, een oogenblik er aan gedacht heeft zijn voornemen op te geven, en evenmin hebben de Staten hem ooit daartoe aangemaand. Zijn Hoogheid misleidde hen niet. In brief op brief schreef hij hun, hoe de zaken stonden en wat hij voorhad. Den 6den Augustus berichtte hij hun uit Sint Quentyns Linnike: „Wij sijn op huyden met het leger van den Staet op dese plaetse geavanceert, met intentie van op morgen onse marche te vorderen naer de zijde van Berghen, welcke stadt wij vernemen dat meerder ende meerder benaeuwt werdt. Wij maecken staet dat den Luitenant-Generael Spaen [1]) [met de Brandenburgers] in een ofte twee marchen met ons sal connen conjungeren.... Wij sijn voornemens met het leger te avanceren naer den vijandt, soo verre als sal connen geschieden, omme alsdan te overlegghen wat op hem sal connen werden ondernomen". En vier dagen later, den 10den: „Wij hebben geacht onse schuldigheyt te wesen, U Hoog Mogenden te berichten, dat de heer Luitenant-Generael Spaen sijne bijhebbende trouppes op gisteren met ons hebbende geconjungeert, wij voornemens sijn op morgen te marcheren naer den vijandt ende ons te zetten soo naer aen deselve als sal connen geschieden, omme vervolgens te resolveren ofte men hem sal connen aangrijpen ende op wat maniere". Duidelijker dan in deze brieven had Zijn Hoogheid wel

1) Zie over hem: Kwartierstaten van de Veluwe, blz. 373.

niet kunnen verklaren, dat hij slag zou leveren, indien hij daartoe de kans schoon zag. Hadden de Staten dit niet gewild, het stond aan hen tegenbevel te geven, en zij hadden hun gedeputeerden te velde nevens Zijn Hoogheid, om voor het naleven van hun bevelen te waken. Maar zij hebben steeds stilzwijgend hun goedkeuring gehecht aan hetgeen de Prins berichtte en als zijn voornemen aankondigde. Dit bewijst dat zij, even als hij, het ontzetten van Mons beschouwden als een zaak op zich zelf; dat, naar hun oordeel, de koning van Frankrijk geen recht had, noch voor noch na het teekenen van den vrede, de vesting door uithongering tot overgaaf te dwingen, en dat zij van hun kant met volkomen recht geweld mochten gebruiken om dit te beletten.

Te gelijk met den laatst vermelden brief van Zijn Hoogheid ontvingen de Staten de gewichtige tijding uit Nijmegen, dat de vrede toch nog den 10den geteekend was. Op het laatste oogenblik hadden de Franschen toegegeven. Al toegevende hadden zij evenwel nog weer een groot diplomatiek voordeel behaald. Zij hadden het zoo aangelegd, dat de tijd, voor het verstrijken van den fatalen termijn, te kort was om de verdragen met de Republiek en de verdragen met Spanje beide te arresteeren; alleen die met de Republiek kwamen gereed; en zij hadden nu onze gevolmachtigden bewogen om die al vast te teekenen [1]); die met Spanje zouden dan onmiddellijk, den volgenden dag reeds, onder handen worden genomen. Het gevolg was, dat de Staten-Generaal, door de overijling van hun gezanten, zonder het te willen of te bedoelen, zich van Spanje hadden gescheiden, en reeds in vrede met Frankrijk verkeerden, terwijl nog de oorlog tusschen Spanje en Frankrijk voortduurde. Zoo als te voorzien was, trokken de Fransche gezanten te Nijmegen van dien misslag der onzen behendig partij. Zij wierpen bij het formuleeren der artikels van het verdrag met Spanje allerlei zwarigheden op; zij kwamen met opvattingen en uitleggingen der vroeger vastgestelde voorwaarden te berde, waaraan de Spanjaarden nooit gedacht hadden, en die alle ten nadeele van Spanje waren. Dag aan dag ging voorbij zonder dat men met het verdrag veel vorderde. Ware Mons onderwijl tot overgaaf genoodzaakt geworden, hoe uitnemend zou dan dit voordeel den Franschen bij den vredehandel te pas zijn gekomen! Zij mochten de vesting niet behouden,

---

1) Fagel en anderen keurden het zeer af, dat onze gevolmachtigden dit hadden gedaan (Temple, Works, v. I, p. 370).

zij hadden haar in het verdrag met de Republiek onder de barrière-plaatsen begrepen, die aan Spanje blijven zouden. Maar mochten zij daarom niet iets anders in ruil vorderen? Zij zouden niet verzuimd hebben, er voor te bedingen zoo veel eenigszins doenlijk was.

Doch Mons is niet gevallen. Daarvoor heeft Willem III gezorgd. Den 14den 's ochtends verkeerde hij in het leger bij Soignies aangaande vrede of oorlog nog steeds in dezelfde onzekerheid. Maar tot den strijd was hij volkomen toegerust. De gelegenheid stond gunstig. Waarom zou hij ze niet hebben aangegrepen? Er was slechts één reden, die hem had kunnen weerhouden. Een niet onaanzienlijke Engelsche krijgsmacht, acht of tien duizend man, stond gereed zich bij hem te voegen, zoodra de fatale termijn verstreken en het verbond van 26 Juli in werking getreden zou zijn. De hertog van York had Zijn Hoogheid nog onlangs vermaand daarop te wachten; want tot zoo lang zou Mons het wel kunnen uithouden [1]). Maar ook zonder de Engelschen achtte de Prins zijn leger talrijk genoeg [2]). Hij waagde den slag en hij won hem.

---

1) In zijn brief van 26 Juli/5 Augustus, bij Dalrymple, v. I, p. 240.

2) Ik weet dat ik de meeste geschiedschrijvers (ook Knoop) tegen mij heb, als ik beweer dat de Engelsche troepen geen deel aan het gevecht bij Saint Denis genomen hebben. Mignet, anders zoo nauwkeurig, zegt, (t. IV, p. 626): „L'armée du Prince d'Orange avait été renforcée par le Duc de Monmouth à la tête d'un corps Anglais"; en Bosscha (Nederlands Heldendaden te land, 1e uitg. dl. II, 204): „Het leger van den Prins van Oranje, nu ook versterkt met een Engelsche hulpbende" enz. In een aanteekening op deze plaats (blz. 108) verdedigt Bosscha dit gezegde tegen het gezag van Temple. „Temple zegt, dat 7' of 8000 Engelschen op het punt stonden van zich bij het leger van den Prins te voegen; doch vermoedelijk vergist hij zich hier, daar de Engelsche hulpbenden onder Monmouth reeds voor den slag waren aangekomen en werkelijk mede gevochten hebben." Mij dunkt, de verzekering van Temple, van wien het niet te denken is, dat hij zich op een zoo gewichtig punt zou vergissen, had Bosscha voorzichtiger moeten maken. Als hij de echte stukken, b.v. de brieven van Dijckvelt en Van Maerssen, had ingezien, zou hij bemerkt hebben dat Monmouth met eenig gevolg, doch zonder hulpbenden, bij den slag tegenwoordig is geweest. „Den Heer Hertog van Monmouth, een quartier voor het gevecht in het leger gearriveert, heeft Zijn Hoogheid alomme gedurende hetzelve gevolgt, en weet niet genoegh te roemen over de kloekmoedigheyt ende standvastigheyt van de troepen van U Hoog Mogenden", zoo schrijft Dijckvelt. Het zou ook een zaak van zoo groote beteekenis zijn geweest, indien de Engelsche troepen de Franschen hadden helpen bevechten, in vredestijd, en eer het verbond van 26 Juli in werking trad, dat daarover in de diplomatie heel wat te doen zou zijn geweest. — Het misverstand komt hieruit voort, dat er in de beschrijvingen van het gevecht telkens gesproken wordt van de Engelschen, dat is van de Engelsche regimenten in Hollandschen dienst. Sedert den herfst van 1677 (vgl. Historical Account of the British regiments employed

Over de bijzonderheden van het gevecht zal ik niet uitweiden. Na de fraaie en duidelijke beschrijving van generaal Knoop zou dit een overbodig werk wezen. Niettemin vestig ik de aandacht op [1]) twee verschillende verhalen van Engelsche officieren, die den slag hebben bijgewoond, lord Castlehaven [2]) en majoor Bernardi [3]),

---

in the defence of the Dutch Republic. Londen, 1794) waren alle Engelschen en Schotten, die onder de Staten dienden, in zes regimenten verdeeld, en onder het commando van den graaf van Ossory, zoon van den hertog van Ormond, geplaatst (zie Carte's Life of Ormond, Oxford 1851, v. IV, p. 603; Dalrymple, v. I, Review, Ch. III, App., p. 244). Dit heeft geduurd tot in 1688, toen die geheele brigade Zijn Hoogheid naar Engeland vergezeld heeft en daar in soldij van Groot-Brittannië is overgegaan; de drie Engelsche regimenten zijn nooit teruggekeerd; wel, in 1701, de drie Schotsche, die later, tot zes vermeerderd, de zoogenoemde Schotsche brigade hebben gevormd, en die eerst bij besluit der Staten van 1782 gedenationaliseerd en met de overige regimenten in Staten-dienst gelijk gesteld zijn. De namen der kolonels van de zes regimenten, die onder Ossory aan den slag van Saint Denis hebben deelgenomen, worden opgegeven in den Holl. Mercurius van 1678, blz. 184.

1) Ik ben daartoe in staat gesteld door de hulpvaardigheid van Dr. J. P. N. Land, die, toen ik dit onderwerp bestudeerde, te Londen vertoefde, en mij op mijn verzoek nauwkeurige afschriften bezorgde uit boeken, die hier te lande niet te vinden waren, maar in het Britsch Museum voor de hand lagen. In de eerste uitgave dezer verhandeling zijn beide fragmenten afgedrukt. (N. v. d. R.)

2) James Lord Audley, Earl of Castlehaven, was katholiek, grondbezitter in Ierland, en pair daar en in Engeland. Het grootste gedeelte van zijn leven bracht hij onder de wapenen door, tegen de rebellen in Ierland en later tegen de Nederlanders op de Engelsche vloot. Na den vrede van Breda in 1667 diende hij de Spanjaarden in de Nederlanden; in 1676 commandeerde hij het Spaansche voetvolk, in 1678 streed hij mee bij Saint Denis onder Villa-Hermosa. — Zijn mémoires zijn herhaaldelijk uitgegeven. Het eerst te Londen in 1680. Deze uitgaaf bevat alleen „his engagement and carriage in the wars of Ireland, from the year 1642 to the year 1651". Maar in het volgend jaar verscheen een nieuwe titel-uitgaaf, vermeerderd met eenige addenda en corrigenda en met een Appendix van 79 blz., „relating wars abroad, that he hath either seen or known". Een derde uitgaaf verscheen, door de zorg van Chas. O'Connor of Belanagare Esq., in 1753 onder dezen titel: „The Earl of Castlehaven's Memoirs, or his Review of the late wars of Ireland, with his own Engagement and Conduct therein. To which is added an Appendix and Postscript. The whole enlarged and corrected by himself. Waterford, 1753."

3) John Bernardi was van Genueesche afkomst, maar uit Engelsche ouders geboren. Na een ongelukkige jeugd trad hij vroeg in krijgsdienst en nam na den vrede tusschen Engeland en Nederland in 1674, met meer andere afgedankte officieren en soldaten, dienst in het leger der Staten. Hij bezat den rang van luitenant bij kapitein Ph. Savage, toen hij den slag van Saint Denis bijwoonde. Hij bleef in Nederlandschen dienst tot in 1687, toen hij, gevolg gevende aan de oproeping van Jacobus II, naar Engeland wederkeerde. Sedert diende hij dezen tegen Willem III. In 1696 nam hij deel aan het zoogenaamde Assassination-plot van Sir George Barclay, werd gearresteerd en jaren lang gevangen gehouden (Vgl. Macaulay's History, Chap. XXI, v. VIII, p. 116). In Newgate schreef hij zijn levensgeschiedenis, die in 1729 uitkwam, onder dezen titel: „A short History of the Life of Major John Bernardi, written by himself in Newgate, where he has been for near 33 years a Prisoner of State, without any

Zij zijn niet slechts aan generaal Knoop, maar aan alle Nederlandsche en Fransche geschiedschrijvers onbekend gebleven, gelijk dan ook de boeken, waarin zij voorkomen, hoogst zeldzaam zijn. Aan generaal Knoop laat ik het gaarne over hun waarde te beoordeelen, mij zelven acht ik daartoe minder bevoegd; ook liggen de bijzonderheden van het gevecht buiten mijn bestek. Alleen wil ik herinneren aan hetgeen generaal Knoop heeft verhaald van den bijna roekeloozen moed, waarmee de Prins in persoon zijn troepen tegen den vijand aanvoerde, en die, zonder de tijdige tusschenkomst van Ouwerkerk, noodlottig had kunnen afloopen. Bedenken wij, tot verklaring van die schijnbare roekeloosheid, dat het den Prins niet te doen was om te vechten maar om te overwinnen; dat groote belangen op het spel stonden, belangen die hem dierbaarder waren dan het leven. Een neerlaag zou voor de geallieerden even verderfelijk zijn geweest, als een overwinning, die tot ontzet van Mons kon leiden, heilrijk was. Hij, die daarvoor zoo veel menschenlevens waagde, mocht het zijne niet voorzichtig ontzien [1]).

De overwinning was niet beslissend: generaal Knoop heeft het erkend, en vooral op zijn gezag neem ik het aan. Maar voor Luxemburg was toch de neerlaag even stellig als vernederend. Zulk een uitslag had hij onmogelijk geacht en als onmogelijk aan anderen voorgesteld. Weinige dagen te voren had D'Estrades nog aan Temple gezegd, dat de stelling, waarin Luxemburg zich geplaatst had, zoo sterk was, dat hij ze met tien duizend man tegen veertig duizend onder den prins van Oranje gemakkelijk verdedigen kon. En aan Louvois had Luxemburg in denzelfden geest geschreven: „C'est un poste, où le Prince d'Orange seroit fou de nous venir attaquer" [2]). De moreele neerlaag, die zijn overmoed dus geleden had, was niet gering, en zij verklaart de bitterheid, waarmee hij na den afloop den Prins beschuldigde van hem overvallen te hebben, wetende dat het vrede was.

Wat zouden de gevolgen van dit eerste gevecht geweest zijn, indien de oorlog had voortgeduurd? Zou Mons in een tweeden

---

Allowance from the Government, and could never be admitted to his Tryal." Londen 1729. Macaulay zegt er van: „this autobiography is not at all to be trusted" (p. 116). Zoo schijnt ook het verhaal van den veldtocht van 1678 uit het geheugen opgesteld, en niet te vertrouwen.

1) „He went into the field.... resolved to relieve Mons or die in the attempt" (Temple, Works, v. I, p. 364).

2) Rousset, t. II, p. 512.

slag ontzet zijn? Wie durft het zeggen? Den volgenden dag, terwijl de Prins met zijn hoofdofficieren overlegde wat verder te ondernemen, kwam de koerier met Fagel's brief. De vrede was gesloten; dat wist men thans. Maar op welke voorwaarden? Hoe moest het gaan tot op de ratificatie? Wat zou er worden van Mons en de blokkade? Daarvan sprak de brief geen woord. Het is hier de plaats om het antwoord, dat Zijn Hoogheid aan Fagel zond, en waaruit wij reeds den gewichtigsten zin bespraken, in zijn geheel te beschouwen. Wij zullen het thans eerst volkomen verstaan, nu wij de omstandigheden, waaronder het geschreven is, nauwkeurig hebben leeren kennen.

„Mijn Heer, UEd. sal uyt mijn publicque missive aen den Staet vernemen 't geen in 't furieus gevecht van gisteren is voorgevallen. Hoe het sal worden opgenomen bij ons volck en weet ick niet; maar ick kan UEd. voor Godt verklaren dat ick niet geweten en heb als dese middagh, door UEd's missive van den 13den, dat de vrede gesloten was. Ende hebbende geen brieven van den Staet, soo sal ick de groote wegh gaen [1]) ende mijn best doen om Mons t' eenemael t' ontsetten. Ick blijve onveranderlijck, Mijn Heer, UEd. dienstwillighe vriend

G. PRINCE D'ORANGE."

Welk een bedwongen kracht in die weinige woorden! Het slot, dat de echtheid van den brief, indien er ooit aan getwijfeld werd, voldingend zou aantoonen, is vooral opmerkelijk. Het ontzet van Mons wordt niet opgegeven, al is de vrede geteekend; zoolang geen tegenbevel van de Staten komt, kan niettegenstaande den vrede nog een tweede poging worden gewaagd. Maar dat was toch te stout gesproken. Eerst diende althans gebleken te zijn, dat de Franschen de uithongering van Mons dachten voort te zetten tot aan de ratificatie, eer men hen op nieuw kon aangrijpen. Den volgenden dag werd Dijckvelt naar Luxemburg gezonden om over een wapenstilstand te handelen; en het gevolg was dat voorloopig een wapenschorsing van tweemaal vier en twintig uren werd aangegaan, om de nadere bevelen van Lodewijk XIV in te wachten. Die bevelen luidden boven verwachting gunstig: de blokkade werd opgebroken en Mons langs minnelijke wegen gerevictuailleerd.

Ik zeg, die gunstige uitkomst was buiten verwachting. Als

---

1) Huygens, Journaal, dl. II, p. 416.

wij onze en de Fransche geschiedschrijvers raadplegen, zouden wij dat niet vermoeden. Zij spreken van het ophouden der vijandelijkheden en het vrijgeven van Mons als van iets dat van zelf sprak en niet kon uitblijven. Uit hetgeen vroeger gebeurd was, moeten wij echter tot het tegenovergestelde besluiten. Er was geen reden te bedenken, waarom thans de Fransche regeering haar recht anders zou opvatten en handhaven dan weinige weken geleden, te minder omdat nog voor weinige dagen haar ambassadeurs te Nijmegen dat recht hadden volgehouden. Wat mag haar dan thans tot ander inzicht, tot ander gedrag ten minste, geleid hebben? Zeker bovenal de wensch om alles te vermijden, wat den vrede met de Republiek in gevaar brengen kon. Maar zou niet ook de uitslag van het jongste gevecht, en de vastberaden houding van den Prins na het gevecht, daartoe bijgedragen hebben? Want dat Zijn Hoogheid het voortdurend uithongeren van Mons niet werkeloos dacht aan te zien, kan aan de Fransche generaals niet ontgaan zijn. Ware na het eindigen van de wapenschorsing geen uitzicht geopend op het revictuailleeren langs minnelijke wegen, buiten twijfel zou de Prins het dan op nieuw beproefd hebben langs den weg van geweld, en dat moesten de Franschen in het belang van den vrede voorkomen. Men kan mij tegenwerpen, dat dit slechts een gissing is. Ik erken het, maar een gissing die gegrond is op hetgeen wij met zekerheid weten, en, laat mij er dit bijvoegen, een gissing die niet bij mij het eerst is opgekomen. Toen de hertog van York de tijding van den gesloten vrede en kort daarop de tijding van den geleverden veldslag had ontvangen, was hij van gevoelen dat het, niettegenstaande den vrede, bij dien éénen slag niet blijven zou. In zijn brief van gelukwensch aan Willem III [1]) schreef hij: „We are very impatient for the to morrow's letters, and hope to hear you have gained your point and relieved Mons". Het toegeven van den Franschen koning heeft verder geweld overbodig gemaakt. Maar had hij volgehouden, ik voor mij ben overtuigd, dat de Prins in dat geval niet zou hebben gerust, voor hij òf Mons ontzet òf een beslissenden neerlaag geleden had. Maar, zal men mij misschien vragen, denkt gij dan, dat de Staten-Generaal, die zoo naar den vrede hadden verlangd, dit gedoogd zouden hebben? Op die vraag behoef ik geen waarschijnlijk antwoord te gissen, ik kan een zeker antwoord geven. Niet slechts gedoogd zouden zij het

1) Van 12/22 Augustus, bij Dalrymple, v. I, p. 245.

hebben, zij zouden het gaarne hebben gezien. Zij hebben dit met zooveel woorden verklaard. Den 19den Augustus namen zij kennis van een brief, twee dagen te voren door Zijn Hoogheid geschreven, waarin hij zich beklaagde niets vernomen te hebben van de voorwaarden, waarop de vrede gesloten was, niets aangaande het al of niet voortduren der vijandelijkheden en het lot van Mons tot op de uitwisseling der ratificatiën, zoodat hij zich genoodzaakt had gezien een wapenschorsing van twee dagen met Luxemburg aan te gaan, in afwachting van nadere bevelen van Lodewijk XIV. Die brief gaf aanleiding tot gewichtige deliberatiën. Hadden de Staten geoordeeld, dat uit het sluiten van den vrede het ophouden der vijandelijkheden van zelf volgde, het is duidelijk wat zij in dezen hadden moeten besluiten en aan Zijn Hoogheid ten antwoord geven. Maar zij kwamen tot een tegenovergesteld besluit. Het is zoo belangrijk, dat ik het met de eigen woorden wil meedeelen.

„Ontfangen een missive van S. H. . . . . Waarop gedelibereert sijnde, is goedgevonden ende verstaen, dat aen hoochgemelte Sijne Hoocheyt sal worden gerescribeert, dat, gelijck Hare Ho. Mo. groote redenen hebben gehadt om haer te vernoegen over de ongemeene conduite ende dapperheyt, bij deselve in het jongste gevecht betoont, haer oock seer wel laten gevallen, dat Sijne Hoocheyt, kennisse becomen hebbende van de geslooten vrede, den Hertogh van Luxemburg daervan heeft doen adverteeren, ende een stilstant van wapenen met hem aengegaen. Dat Hare Ho. Mo. in het sluyten ende teekenen van de voorschr. vrede wel gaerne hadden gesien, dat de hostiliteyten oock hadden mogen cesseeren, immers de termijnen wat te eerder ingaen, ende particulierlijck oock dat de stadt Mons bij minnelijcke wegen hadde mogen werden gerevictualieert, als doch sullende maecken een gedeelte van die barrière, die in de Spaensche Nederlanden soude werden gelaeten; maer dat bij de Heeren Ambassadeurs van Sijne Conincklijcke Majesteyt van Vrankrijck niets heeft connen werden geobtineert, noch nopende het eerder ingaen van de voorschr. terminen, noch nopende het voorschr. revictuaillement, hoewel de inconvenienten, die daeruyt souden connen spruyten, aen haer wel voorgehouden sijn geweest; dat mitsdien daervan in het voorschr. tractaet van vrede niets heeft connen influeren, ende vervolgens daervan oock geene advertentie heeft connen werden gegeven aen Hoochgemelte Sijne Hoocheyt. Dat hare Ho. Mo. daerom oock wel gepersuadeert zijn, dat niets anders heeft

connen werden gedaen dan het ontzet van Mons voors. te ondernemen; ende dat aen diegenen, die het voors. ontset feytelijcker wijse hebben willen beletten, ende de voors. stadt door hongersnoot tot overgave obligeeren, alleen geimputeert ende toegeschreven moet worden het gevecht, dat daeromtrent voorgevallen is. Dat aen Haer Ho. Mo. niets soo welgevallig sal wezen dan dat de voorschreven stadt mach werden gesecoureert door minnelijcke wegen, ende niet door de wapenen, ende dat Hoochgemelte Sijne Hoochheyt sulcx mach obtineeren; maer wetende aen de eene zijde, dat de voors. stadt is een van de plaetsen, die de voors. barrière souden helpen constitueeren, als hiervoren is geseyt, ende dat mitsdien aen de zijde van Sijne Coninckljjcke Majesteyt van Vranckrijck met geen recht ter werelt kan worden gepretendeert, dat Sijne Majesteyt die voors. stadt soude mogen blijven benauwen ende dwingen om door gebreck in sijne handen te moeten vallen; ende dat aen de andere zijde de conservatie van deselve stadt aen de Spaensche Nederlanden ten uytersten importeert: dat Hoochgemelte Sijne Hoocheyt het voors. revictuaillement door minnelijcke wegen niet connende obtineeren, Haere Ho. Mo. aen desselfs wijsheyt ende voorsichtigheyt bevoolen laeten het secours van dien te ondernemen, soo veel Sijne Hoocheyt sulcx mogelijck, ende door soodanige middelen als deselve daertoe dienstichst sal oordeelen."

Het overige van de resolutie staat met ons onderwerp in geen nauw verband. Maar hetgeen ik ervan heb medegedeeld is, dunkt mij, zeer gewichtig. De Staten keuren goed en nemen als het ware voor hun verantwoording, wat de Prins tot nog toe heeft gedaan, en zij machtigen hem, voor het geval dat de toevoer van levensmiddelen naar Mons belet mocht blijven, het ontzet te ondernemen met de middelen die hem dienstig zullen schijnen, hetgeen hier niet anders beteekenen kan dan met geweld van wapenen. En wat dit besluit der Staten-Generaal dubbel opmerkelijk maakt, het is een bloote herhaling van het advies van de Staten van Holland [1]), van dat gewest, dat meer dan eenig ander voor den vrede geijverd had. Hoe afdoend weerlegt die omstandigheid de geruchten, die de correspondenten van D'Estrades hem hadden overgebriefd, volgens welke Amsterdam en de meeste steden overtuigd zouden geweest zijn, dat Zijn Hoogheid, wetende dat het vrede was, met bijbedoelingen den slag had geleverd,

1) Zie Secr. Resol. Holl., 19 Augustus 1678.

en hem dat zeer kwalijk zouden hebben genomen [1]). Ik merk dit op, om in een nieuw voorbeeld te toonen, hoe bedriegelijk de vertellingen van zulke om loon dienende correspondenten [2]) plegen te zijn.

De ware gezindheid der Staten, zooals zich die in hun resolutiën uitspreekt, geeft nu ook het antwoord op de vraag, die hier als van zelf bij ons oprijst: hoedanig zou de gang van zaken zijn geweest, indien de tijding van het sluiten van den vrede den prins van Oranje twee dagen vroeger, eer hij den slag aanving, bereikt had? Er bestaat geen reden om te vermoeden, dat Zijn Hoogheid dan den 14den anders zou hebben gehandeld, dan hij nu den 16den heeft gedaan. Hij zou hoogstwaarschijnlijk begonnen zijn met het revictuailleeren van Mons langs minnelijke wegen te beproeven. Was dat gelukt, zooals het, na den afloop van het gevecht, onder andere omstandigheden gelukt is, er zou geen veldslag hebben plaats gehad. Was het daarentegen mislukt, hadden de Franschen, even als eene maand te voren, zich voor gerechtigd gehouden om de blokkade tot op de ratificatie van den vrede voort te zetten, dan zou de Prins zich door den vrede niet verplicht hebben geacht toe te zien, hoe de vijand voortging met de vesting uit te hongeren en tot overgaaf te noodzaken; hij zou gehandeld hebben in den geest der resolutiën van de Staten, en de slag van Saint Denis zou slechts van eenige dagen later dagteekenen dan thans het geval is. Daarom behoefde Zijn Hoogheid, indien hij op den 14den werkelijk de tijding uit Nijmegen had ontvangen, deze geenszins verborgen te houden. Zij veranderde den stand van zaken ten opzichte van de blokkade van Mons niet wezenlijk. Of het oorlog dan of het vrede was, dit stond vast, buiten bedenking, de vesting moest langs minnelijke wegen of door geweld worden ontzet, hoe eer hoe liever. Zoo wordt dus de stellige verklaring van Willem III, dat hij van den vrede nog niet wist toen hij den vijand aantastte, van alle zijden, langs alle wegen van mijn betoog, bevestigd.

Zoodra de wapenstilstand geteekend en het behoud van Mons verzekerd was, verliet de Prins het leger en keerde naar Honselaarsdijk, waar zijn gemalin zich ophield, en naar Den Haag terug. Als wij de spionnen van D'Estrades zullen gelooven, kwam

1) Mignet, t. IV, p. 628.

2) Dat de correspondenten van D'Estrades in diens soldij stonden, bericht Temple in een zijner brieven (Works, v, IV, p. 383).

hij er met de bedoeling om den vrede, vóór het uitwisselen der ratificatiën, nog weer te verbreken, zoo hij kon. De waarheid is, dat hij daaraan zelfs niet dacht. Wij kunnen omtrent zijn gezindheid en oogmerken op dat tijdstip bij beter ingelichte en geloofwaardiger getuigen naricht inwinnen. Sir William Temple kwam Zijn Hoogheid terstond na zijn terugkomst in Den Haag begroeten en over de groote gebeurtenissen der laatste dagen onderhouden; en van dat onderhoud gaf hij weinige dagen later een uitvoerig verslag in een brief aan zijn vriend, den hertog van Ormond [1]). Wij vernemen daar, dat Willem III, zooals doorgaans, ook thans een vast plan had afgebakend, welks verwezenlijking de maat zijner krachten niet te boven ging. Hij betreurde den vrede op de bedongen voorwaarden, maar hij berustte er in, als in een afgedane en onveranderlijke zaak. Slechts een enkelen misslag, door de onzen begaan, zou hij nog trachten te verhelpen. Onze gevolmachtigden hadden zich laten verleiden hun verdrag te teekenen, eer dat met Spanje nog gereed was, en daaraan was het te wijten dat de Franschen te Nijmegen zich thans onhandelbaar betoonden en van de Spanjaarden nieuwe voordeelen zochten te winnen. Die fout was gelukkig niet onherstelbaar. Wij moesten onverzettelijk volhouden, dat wij ons verdrag niet zouden ratificeeren voor en aleer ook de vrede van Frankrijk met Spanje gesloten en geteekend was. Zoo zou de Fransche koning een van beide moeten kiezen, of zijn chicanes op te geven, of den oorlog met de gansche alliantie, thans door Engeland versterkt, te hervatten. Een even wel berekend als wel uitvoerbaar plan. Verder strekten zich ook de wenschen van Zijn Hoogheid niet uit. Had hij meer gewild, had hij, zoo als zijn vijanden meenden, onzen vrede ongedaan willen maken: ook daartoe zou het hem niet aan een gereede aanleiding hebben ontbroken. Engeland zelf bood hem zulk een gelegenheid aan. Aan het wufte hof van Karel II had, sedert de zending van Ducros naar Nijmegen, op nieuw een ommekeer in de politiek plaats gegrepen, en thans voerde er de zucht naar oorlog weer den boventoon. De overwinning van Saint Denis zal op die verandering wel van invloed zijn geweest; andere reden althans is er niet voor aan te wijzen. Maar, hoe dit zij, geheel in strijd met de eerste brieven van Van Beuningen, waarin gemeld werd dat de koning het gedrag der Staten en het sluiten van den vrede

1) Brief van 30 Augustus: Works, v. IV, p. 441.

goedkeurde [1]), verscheen onverwachts, als buitengewoon gezant van Engeland, Laurens Hyde in Den Haag, met last om namens zijn meester aan de Staten voor te houden, dat de vrede, door hun gevolmachtigden zonder deelneming van Spanje gesloten, in strijd was met het verbond van 26 Juli tusschen Groot-Britannië en de Republiek, en uit dien hoofde door Hun Hoog Mogenden niet mocht worden geratificeerd; dat daarentegen, nu de 10de Augustus voorbij was gegaan zonder dat Frankrijk aan den eisch, bij dat verbond gesteld, voldaan had, de casus belli, daarin voorzien, geacht moest worden ontstaan te zijn; en dat dan ook Zijn Majesteit bereid was, indien de Staten met hem instemden en openlijk aankondigden hun vredesverdrag niet te willen ratificeeren, terstond daarop den oorlog aan Frankrijk te verklaren en zijn leger bij dat der Republiek te voegen. Temple stond verbaasd, toen Hyde hem dien last kwam openen. Aanstonds begeleidde hij hem naar den prins van Oranje, om dezen, eer hij zich tot de Saten wendde, kennis te geven van hetgeen hij kwam doen. De beschrijving, die Temple van deze ontmoeting geeft [2]), kenteekent Willem III, zoo als hij toenmaals gezind was, voortreffelijk. De Prins hoorde wat Hyde te zeggen had aandachtig aan, zonder verbazing aan den dag te leggen of iets stelligs te antwoorden. Maar toen Hyde zijn afscheid had genomen, en Zijn Hoogheid met Temple alleen was gebleven, hief hij zijn handen twee-, driemaal omhoog en zeide: „Is iets ter wereld om beurten zoo warm en zoo koud als dat hof van u? Toen ik laatst in een vliegenden storm uit Engeland overkwam, trof het mij, den ganschen nacht door, onder het loeien van den wind, den schipper aan den man die het roer hield telkens te hooren toeroepen: Steddy, steddy [3]). Die vermaning komt in de politiek evenzeer als in de stuurmanskunst te pas. Wat kan, in Gods naam, thans

1) Temple, Works, v. I, p. 381, en Resol. Holl. van 25 Augustus 1678 (blz. 436).

2) Works, v. I, p. 382, IV, p. 433, 443, 447.

3) Deze anecdote van den Prins schijnt Temple zeer getroffen te hebben. Hij komt er meermalen op terug, en zinspeelt er nog op in een brief aan Zijn Hoogheid van 2 Januari 1679/80, uitgegeven in de Archives van Groen van Prinsterer, t. V, p. 376: „The Bosors [lees: „The boson's," d. i. „the boatswain's," naar de matrozen-uitspraak van het woord] „steddy, steddy" will come, when Mademoiselle Brederode's prophecy is fulfilled, but till then I do no not expect it". Ik vermoed, dat Mademoiselle de Brederode voorspeld had, dat Willem III nog eens koning van Groot-Brittannië zou worden. Een andere anecdote, waarbij de Prins zich vergelijkt met een die tegen den stroom oproeit, bij Temple, Works, v. I, p. 297/8.

het voorstel van Hyde voor goed doen, na het kwaad dat de zending van Ducros zoo kort geleden gebrouwen heeft? Had ik den koning mogen raden, ik zou gezegd hebben: zorg dat de Republiek haar vrede niet ratificeert, als die van Spanje niet vooraf geteekend wordt, en bemoei u vervolgens om den algemeenen vrede voor Duitschland op redelijke voorwaarden te bemiddelen. Zooveel is thans nog uit te werken, meer niet. Daartoe kan ons de boodschap van Hyde misschien nog van dienst zijn; maar aan den anderen kant, wie weet hoe zij op de achterdocht van Amsterdam en Holland ten kwade werken zal?"

De uitkomst toonde weldra, dat de vrees van den Prins maar al te gegrond was geweest. Zoodra had Hyde zijn last aan de Staten-Generaal niet geopend, of de regenten der Hollandsche steden meenden lont te ruiken: het werd er op toegelegd, dachten zij, den pas gesloten vrede weer te breken; het was een afgesproken stuk tusschen den Prins en zijn Engelsche verwanten. Om dien toeleg te verijdelen stelde Holland nog denzelfden dag aan de Staten-Generaal voor, terstond, zonder op de ratificatie van hun verdrag te wachten, een of twee buitengewone gezanten naar Lodewijk XIV af te vaardigen [1]). Een onbezonnen besluit, dat hoogst nadeelig op de onderhandelingen te Nijmegen tusschen Frankrijk en Spanje zou hebben gewerkt, maar dat gelukkig bij de Staten-Generaal gekeerd werd, en telkens afgewezen zoo vaak Holland het op nieuw voorstelde [2]). Nog veel vijandiger betoonde zich Amsterdam. Het verlangde, dat de Staten hun verdrag met Frankrijk onverwijld zouden ratificeeren, zonder te wachten totdat de vrede met Spanje gesloten was. Tot driemaal kwam de stad bij de Staten van Holland met haar voorstel te berde, dat namens de provincie bij de Staten-Generaal in dien geest zou worden geadviseerd. Maar de meerderheid wilde zich daartoe niet leenen, en bij de laatste beraadslaging bleef Amsterdam in dezen geheel alleen [3]). De wijze en gematigde staatkunde van Willem III zegevierde. Op het voorstel van Hyde antwoordden de Staten: dat Hun Hoog Mogenden met vertrouwen de uitkomst der onderhandelingen te Nijmegen te gemoet zagen, en zich vleiden dat de vrede tusschen Frankrijk en Spanje getroffen en geteekend zou worden, eer nog de termijn, die voor het

1) Resol. Holl. van 25 Augustus 1678.
2) Resol. Holl. van 26 en 27 Augustus 1678.
3) Secr. Resol. Holl. van 30 Augustus 1678; Resol. Holl. van 5, 8 en 14 September 1678.

uitwisselen der ratificatiën van hun verdrag bepaald was [1]), verstreek; maar dat, zoo Frankrijk onverhoopt geen vrede met Spanje sloot of den gesloten vrede niet ratificeerde, in dat geval, naar het oordeel van Hun Hoog Mogenden, het verbond van 26 Juli van kracht zou wezen en nageleefd zou moeten worden [2]). Onder bedreiging derhalve met oorlog werd Frankrijk genoopt van al zijn onredelijke eischen ten nadeele van Spanje, den een voor en den ander na, af te zien, en eindelijk den 17den September een verdrag op de vroeger vastgestelde voorwaarden te teekenen. Nu gaven twee dagen later de Staten ook verlof om de ratificatiën van hun verdrag uit te wisselen, maar altijd onder voorbehoud, dat, indien Frankrijk den vrede, dien het met Spanje had gesloten, niet binnen den gestelden tijd ratificeerde, ook hun ratificatie nietig en van geen waarde zou wezen [3]). Al deze voor zijn hoogmoed zoo krenkende verklaringen en bepalingen liet Lodewijk XIV zich welgevallen; en hij betoonde zich zoo doende wijs en boven de bedenkingen eener kleingeestige ijdelheid verheven. De voordeelen toch, die hij door den gesloten vrede in veiligheid bracht, waren groot, zoo groot als hij ze bij zijn propositie van 15 April zelf had bedongen. Alleen de wijs, waarop de vrede tot stand kwam, was niet zoo streelend voor zijn hoogmoed als hij zich vroeger had voorgesteld. Zijn weigering om de terug te geven vestingen aanstonds bij de ratificatie van den afzonderlijken vrede met Spanje en de Republiek te ontruimen, was een misstap geweest, die hem uit den hoogen stand, waarin hij zich geplaatst had, had doen afdalen; en iedere poging, later gewaagd om de verloren houding te hernemen, was mislukt. In plaats van aan zijn tegenpartij de wet te stellen, had hij ten slotte zich naar haar eisch moeten voegen.

Aan wie de eer van deze voor de geallieerden nog dragelijke en voor de Republiek in het bijzonder niet ongunstige uitkomst? Temple, die alles had bijgewoond, zegt in een brief aan den lord treasurer Danby van 20 September [4]), nadat de vrede met Spanje geteekend was: „De vastberadenheid van onzen koning en het redden van Mons door den prins van Oranje hebben de zaken gebracht waar zij thans zijn". Het behoud van Mons was

---

1) Binnen zes weken: de laatste dag was dus 20 September.
2) Resol. Holl. van 5, 14, 19 September 1678.
3) Resol. Holl. en Resol. Staten-Generaal van 19 September 1678.
4) Works, v. IV, p. 455.

ontegenzeggelijk in de eerste plaats aan Willem III te danken; doch de vastberadenheid, die Temple wat al te hoffelijk in zijn koning roemt, wat was zij anders dan de geest van den Prins, dien deze den wuften vorst voor een korte poos had weten in te boezemen?

(Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, 2e Reeks, dl. VII, blz. 26—99.
Overgedrukt in: Willem III en de slag van Saint Denis (1678) door R. Fruin en W. J. Knoop, 's Gravenhage, 1881, blz. 7—103.)

NASCHRIFT [1]).

(1877.)

Ik moet de aandacht nog eens vragen, voor een korte mededeeling over het onderwerp, door generaal Knoop en mij reeds herhaaldelijk besproken: den slag van Saint Denis. Sedert ik er over handelde, heb ik het geluk gehad nieuwe berichten dienaangaande uit een nog niet gebruikte, hoewel sedert lang toegankelijke, bron te putten; en wat ik daaruit tot aanvulling en verbetering van mijn voorstelling der toedracht van zaken heb gewonnen, mag ik niet achterhouden.

De bescheiden, waarvan ik spreek, berusten in de boekerij der Koninklijke Academie van Wetenschappen [2]) onder de papieren der familie Huygens, en wel bepaaldelijk die van den jongeren Constantijn, den secretaris van Willem III, wel bekend uit zijn *Journaal* van 1688—1696, dat door de zorg van het Historisch Genootschap te Utrecht het licht ziet. Soortgelijke dagverhalen van vroeger jaren zijn nevens dat *Journaal* tot ons gekomen en worden in die boekerij bewaard; zij zijn echter minder uitvoerig en zeer onvolledig. Ik kende ze tot nog toe slechts uit de beschrijving, die professor Jorissen er eenige jaren geleden van gegeven heeft [3]); het lezen en bestudeeren er van had ik wegens

1) Vroeger gedrukt onder den titel: Nadere mededeeling betreffende Willem III en den slag van Saint Denis.

2) Catalogus, nieuwe uitg., Dl. I, St. I, blz. XI vlg.

3) Verslagen en Mededeelingen der Kon. Acad. v. Wetensch., dl. III, 2e R., blz. 211 vlg.

andere bezigheden nog uitgesteld. Eerst dezer dagen had ik aanleiding en vrijen tijd om ze ter hand te nemen, en nu vond ik er in, wat ik verzuimd had er vroeger in te zoeken, merkwaardige berichten betreffende de krijgsbedrijven van 1678 en inzonderheid den slag bij Saint Denis.

De schrijver van het dagboek, de jongere Constantijn, munt noch door zijn doorzicht noch door zijn karakter uit; hij is een zeer alledaagsch man: als zoodanig doet hem zijn uitgegeven journaal kennen, en de nog onuitgegeven dagboeken geven van hem geen hooger dunk. Zelf klein en bekrompen, heeft hij geen oog voor hetgeen groot is, geen begrip van de grootheid der mannen met wie hij verkeert. Willem III en zijn vertrouwden maken in zijn verhaal volstrekt geen schitterend figuur. Wie den Prins met den maatstaf, dien Huygens aanbiedt, zou meten, zou zich verbazen over het groote dat Zijn Hoogheid ontegenzeggelijk heeft tot stand gebracht, en zou dit meer aan de omstandigheden dan aan de verdiensten van den vorst willen toeschrijven. Welk een verschil, als wij ons van den Willem III van Huygens' *Journaal* tot den Willems III van Temple's *Gedenkschriften* wenden! Zooveel hangt er van af, wie het portret schildert, wanneer wij ons een voorstelling van iemand vormen zullen. Maar ter verschooning, ter gedeeltelijke verschooning althans, van Huygens wijs ik er op, dat de Prins zich aan zijn secretaris ook niet op zijn gunstigst vertoonde. Zijn Hoogheid (kon het anders?) zag op den kleingeestigen man, die in karakter en verstand zoo ver beneden hem stond, uit de hoogte neer, en bediende zich slechts van hem voor het dagelijksche werk. Vertrouwen schonk hij hem niet. Een sprekend voorbeeld hiervan kan u uit het gedrukte *Journaal* bekend zijn. Het manifest, dat de Prins bij zijn overtocht naar Engeland uitvaardigde, draagt, gelijk het behoort, de onderteekening van den secretaris. Maar hoort wat deze ons nu zelf verhaalt [1]). „Des avonds brachten mij Preswitz en Hompesch het manifest van Zijn Hoogheid, daar mijn naam onder stond, als het gecontrasigneerd hebbende, hoewel ik het te voren nooit gezien had." Dit ééne voorbeeld teekent ons voor goed de verhouding tusschen den vorst en zijn geheimschrijver, die van de geheimen niets verneemt. En dit was niet iets nieuws in 1688. Jaren te voren hield de Prins zijn secretaris reeds op een eerbiedigen afstand. In het dagregister van 1675 vinden wij ont-

1) Journaal, dl. I, blz. 8.

boezemingen als deze: „S. A. me parla avec quelque sorte de civilité et de familiarité, plus qu'à l'ordinaire, pendant que je faisois signer mes dépesches." Met dat al bleef hij jaar aan jaar in deze dienstbaarheid, die voor iemand van eenig zelfgevoel geen maand te verdragen zou geweest zijn.

Ik heb op deze verhouding van onzen dagboekschrijver tot zijn grooten meester vooraf de opmerkzaamheid willen vestigen, om te waarschuwen, dat wij bij hem geen onthullingen van geheimen, geen menschkundige beoordeeling van drijfveeren en bedoelingen te wachten hebben. Maar aan den anderen kant verliezen wij niet uit het oog, dat hij wegens zijn ambt tot de omgeving van den Prins behoorde, en al was hij niet bijzonder scherpzinnig, toch van nabij veel moest zien wat de scherpstzienden uit de verte niet konden waarnemen. Met de meeste aandacht derhalve luisteren wij gaarne naar al wat hij ons weet te vertellen, al behouden wij ons ook ons eigen oordeel voor aangaande hetgeen hij niet gezien heeft, maar waarschijnlijk acht en vermoedt.

Eer ik hem thans het woord geef en laat mededeelen wat hij heeft bijgewoond, zij het mij vergund nog kortelijk te herinneren aan hetgeen ons uit de echte stukken, die ik in mijn verhandeling ontleed en verklaard heb, omtrent den gang van zaken gebleken was. Er was gebleken, dat in de eerste dagen van Augustus een veldslag tot ontzet van Mons noodzakelijk was. De vredehandel te Nijmegen bleef slepen; nu eens scheen de vrede nabij, dan verdween weer dat uitzicht, en dreigde de oorlog op nieuw. Intusschen heette het dat de wapenen stilstonden, maar niettemin werd Mons door de Franschen ingesloten en uitgehongerd, en beweerden dezen recht te hebben daarmee voort te gaan, niet slechts tot op het teekenen, maar tot op het ratificeeren van den vrede. Het verlies van zulk een vesting, met een aanzienlijk Nederlandsch garnizoen, zou op den verderen vredehandel een allerongunstigsten invloed uitoefenen. Daarom was het ontzetten van Mons een dringende noodzakelijkheid, hetzij de uitzichten op vrede zich bevestigden of weer verdwenen. Wilden de Franschen het inbrengen van voorraad in de stad niet goedschiks gedoogen, dan moesten zij met geweld van voor de stad worden verjaagd, om het even vóór of na het teekenen van den vrede. Zoo oordeelde de Prins, en zoo oordeelden ook de Staten [1]). Zelfs nadat de afzonderlijke vrede tusschen de Repu-

1) Huygens zelf schreef den 30sten Juli uit het kamp te Vilvoorden aan zijn te Parijs vertoevenden broeder Christiaan: „On commence à mieux espérer de la paix

publiek en Frankrijk geteekend was, besloten de Staten-Generaal, op advies van de Staten van Holland, dat Frankrijk geen recht ter wereld had om Mons door uithongering tot overgaaf te dwingen, en dat dus Zijn Hoogheid, indien hij het approviandeeren niet langs minnelijke wegen bewerken kon, het ontzet behoorde te ondernemen met zoodanige middelen, als hij daartoe dienstig zou oordeelen. En dienovereenkomstig zou dan ook de Prins, naar het zich laat aanzien, niettegenstaande den vrede, een tweede poging tot ontzet gewaagd hebben, indien niet de Franschen de insluiting goedschiks hadden opgeheven. Uit deze toedracht der gebeurtenissen volgt van zelf, dat het bloote bericht van het sluiten van vrede niet voldoende zou geweest zijn om een slag, als die bij Saint Denis den 14den Augustus geleverd is, te voorkomen. Het opgeven der blokkade door de Franschen was daartoe noodig. Had dus de Prins vóór den 14den de tijding van den vrede ontvangen, dan zou hij op dien dag hebben moeten handelen, gelijk hij den 16den gehandeld heeft: hij zou de Franschen hebben moeten sommeeren om het beleg te staken, en bij weigering, een poging wagen om de insluiting te verbreken. Maar hij had de tijding eerst na den 14den ontvangen, hij verzekerde dit plechtig; en, zoo zijn woord niet genoeg was, er waren bijkomende bewijzen in overvloed die het staafden.

Dit alles staat vast en kan door geen tegenstrijdige berichten van oningewijden in de zaken aan het wankelen worden gebracht. Het eenige waarover onzekerheid bestaat en verschillende meeningen mogelijk zijn, is de vraag, in hoever de Prins reden had om te gelooven dat de vrede op handen was, en in hoever hij uit dien hoofde zedelijk verplicht was den slag nog vooreerst uit te stellen, in afwachting van nadere tijdingen. Juist aangaande die vraag bevat nu het dagboek van Huygens mededeelingen, die van groot gewicht zijn. Over den gang der staatszaken leert het niets nieuws; het bevestigt slechts van ter zijde wat wij reeds van elders wisten. Uit zijn korte aanteekeningen straalt door, wat wij buitendien vermoedden, dat de Prins met zijn gewone vastberadenheid, zonder zich aan geruchten en waarschijnlijkheden te storen, op zijn doel, het ontzet van Mons, gestadig aangaat. Den 7den Augustus deelt Zijn Hoogheid aan Van Naerssen, den gedeputeerde te velde, mee: „qu'à Nimègue les Suédois se met-

depuis qu'il est venu des lettres d'Angleterre, portant que la France semble de vouloir consentir à l'évacuation." Het is zijn eenige brief uit dien tijd van het jaar: de volgende is van 5 October.

toient à la raison"; hij wist dit uit een brief van Fagel, maar daarom vertraagt hij toch niet in zijn optocht tegen den vijand. Den 10den wordt in het leger en ook aan het hof verteld: „que la paix estoit autant que faite"; niettemin wordt tegen den volgenden dag bevel gegeven om voort te trekken. Den 11den en den 12den schijnen de berichten van vrede niet bevestigd te zijn. Het leger naderde, hoewel langzaam, den vijand meer en meer. Maar den 13den 's morgens vertoonde iemand [1]) aan Huygens een exemplaar van den op last der Staten gedrukten brief van Van Berverningh van den 10den [2]), „par laquelle il mandoit à Messieurs les Etats, que ce jour là ils avoient adjusté tous les articles avec les Ambassadeurs de France, et qu'on avoit donné ordre pour les faire transcrire et mettre au net, en intention de signer ce traitté encore ce mesme soir." Natuurlijk kende de Prins dien brief ook: toch wordt dien dag weer opgemarcheerd. Den 14den gaat de slag aan. Belangrijk is het verhaal dat het dagboek er van geeft, al bevestigt het slechts wat wij hoofdzakelijk reeds weten. Ik zou het dan ook zeker hier inlasschen, indien ik mij niet vleide met de hoop, dat het Historisch Genootschap, hetwelk het *Journaal* van 1688 en volgende jaren heeft uitgegeven, ook de vroegere soortgelijke dagregisters, en daaronder dat van 1678, in druk zal willen bezorgen [3]). Voor dat geval gun ik het gaarne het voorrecht en de eer om het eerst deze beschrijving van den immer gedenkwaardigen veldslag in het licht te zenden. Ik wil alleen mededeelen, dat ook Huygens den slag verloren achtte, en den volgenden ochtend aangenaam verrast werd door de tijding, dat de vijand 's nachts was afgetrokken en zich zoo doende overwonnen verklaard had. Van meer gewicht voor de vraag, waarmee wij ons bezighouden, is hetgeen hij laat volgen: „Comme S. A. alloit se mettre à table, le marquis de Grana nous dit, qu'il avoit lettres du marquis de los Balbassos, que la paix avoit été signée le 11e après minuit." Blijkbaar zijn dit de brieven, die de Spaansche koerier uit Nijmegen had overgebracht, te gelijk met den brief van Van Beverningh aan Zijn Hoogheid. En toch meende Van Beverningh, of beweerde hij althans te meenen, dat die

1) De Wilde, eerste klerk der secretarie onder Huygens, die veel van Huygens' werk verrichtte (Journaal, dl. II, blz. 428) en soms met voorbijgaan van dezen direct met den koning handelde (ibid. blz. 548), gelijk men zich met zaken ook wel tot hem bij voorkeur wendde.

2) Pamfletten van Meulman, N°. 5714.

3) Dit is geschied in 1881 (N. v. d. R.).

koerier onder weg was aangehouden, zoodat de brief niet aan Zijn Hoogheid in handen was gekomen. Natuurlijk heeft Huygens ons niets ter opheldering dier duistere zaak te verhalen. Hij vervolgt: „S. A. dit à table, qu'Elle avoit eu une lettre de la conclusion de la paix du Rpensionaire, mais point de l'Estat; et que cependant Elle avoit dessein de servir l'Estat aux occasions qui se présenteroyent. Cela sembloit bien extraordinaire cependant, que le Rpensionaire luy mandant cela et quantité de particuliers en ayant des nouvelles, S. A. n'en avoit pas de l'Estat; et il y avoit lieu de juger qu'il y avoit de mystere, surtout S. A. ne se plaignant pas de cela, ni aussi tous les jours passés, quand après les lettres de l' 11e, par lesquelles Elle sceut que la paix devoit se signer au plus tard ce jour là, Elle ne temoigna pas estre faschée de ce qu' Elle n' en recevoit pas d'avis." Omtrent het gebeurde op de volgende dagen, de conferenties van Dijckvelt met Luxemburg en van den intendant Robert met Zijn Hoogheid, waaruit vooreerst een wapenstilstand en ten slotte het debloqueeren van Mons voortvloeide, bericht het dagboek niet dan bekende zaken. Belangrijk is alleen nog het verslag van hetgeen den secretaris den 17den, terwijl het lot van Mons nog hangende was, bij Zijn Hoogheid wedervoer. „Le soir, comme je fis signer à S. A. des choses, Elle dit: Ick en kan niet bedencken, wat duyvel, waerom dat se me niet en schrijven; ick geloof dat ze in den Haeg allemael geck geworden sijn. Ick weet niet hoe het er staet; ick heb het tractaet niet, noch niet met alle. Daer is nu weder andere brouillerie in den wegh gekomen. De Raadpensionaris schrijft me een briefje van vier regelen." Het dagverhaal eindigt met den 20sten, toen de Prins, nu eindelijk zeker dat zijn doel bereikt en Mons gered was, zich gereed maakte om het leger te verlaten en naar Den Haag terug te keeren.

Zietdaar, wat de secretaris van Willem III ons omtrent het gedrag van zijn meester voor en na den slag van Saint Denis verhaalt. Het geeft stof tot meer dan één opmerking. Wij zien duidelijk, dat Huygens de houding van den Prins vreemd en raadselachtig vindt. Hij verklaart niet te begrijpen, hoe het mogelijk is dat Zijn Hoogheid den 15den het officieele bericht van den vrede nog niet heeft ontvangen, terwijl toch Zijn Hoogheid uit den brief van den Raadpensionaris en een aantal particulieren uit de brieven van hun vrienden er kennis van dragen. Hij had reden zich hierover te verwonderen; maar niettemin was het zoo.

Wij weten dat de Prins zoowel bij de Staten als bij den Raadpensionaris zich over dit verzuim beklaagde: en aan dezen, die met de waarheid bekend waren, zou hij geen onwaarheid, waarin voor hen een verwijt lag opgesloten, hebben durven voorwenden, gesteld dat hij het gewild had. De betuiging van den Prins is boven allen twijfel verheven. Maar er is een ander feit, waarvan niemand buiten Huygens gewaagt, hetgeen niet zoo ten voordeele van Zijn Hoogheid kan worden uitgelegd. Den 13den, den dag vóór den veldslag, kende men in het leger den brief, door Van Beverningh op den 10den uit Nijmegen aan de Staten-Generaal gezonden, en op hun last terstond gedrukt en uitgegeven. Aan zulk een bijna officieel stuk kon geen verstandig man, hoe voorzichtig en achterdochtig hij zijn mocht, geloof weigeren. En uit dien brief volgde, dat het sluiten van den vrede, althans van een afzonderlijken vrede tusschen de Republiek en Frankrijk, zoo goed als verzekerd was. Ware mij dit feit vroeger bekend geweest, ik zou zeker tegenover generaal Knoop niet hebben volgehouden, wat ik op grond van hetgeen bekend was met recht volhouden mocht, dat de Prins bij het aangaan van den slag geen reden had om aan het spoedig sluiten van den vrede te gelooven. Het blijkt thans, dat hij alle reden had om er zich van verzekerd te houden. De gedrukte brief van Van Beverningh liet daaromtrent nauwelijks eenigen twijfel over; en dat de Prins desniettegenstaande den vijand heeft aangegrepen, zonder nadere tijding af te wachten, en zonder vooraf te onderzoeken of Luxemburg thans ook genegen zou zijn in het approviandeeren van Mons te bewilligen, is iets dat ik niet verdedigen kan [1]). Wij moeten

1) Vooral in het niet sommeeren van Luxemburg ligt de fout. Anders, het sluiten van den vrede had niet noodzakelijk het opheffen der blokkade ten gevolge. Daaromtrent was ook werkelijk bij den vrede alles onzeker gebleven (vgl. boven blz. 429; Res. Staten-Generaal 19 Augustus 1678) en Luxemburg, als hij weet dat de vrede gesloten is, acht zich niet bevoegd zonder uitdrukkelijk bevel het approviandeeren toe te laten. Had hij een tegenovergesteld bevel gekregen, dan zou de Prins terecht een tweede gevecht hebben geleverd (zie boven blz. 428). Met te meer recht mocht hij dus den 14den slag leveren, niets anders van den vrede wetende dan dat hij waarschijnlijk gesloten zou worden, maar op voorwaarden die niet absolutelijk naar den zin der Staten waren. Werkelijk waren zij niet naar hun zin, juist ten opzichte ook van Mons. Er bestond dus den 13den reden om te vechten, als Luxemburg het approviandeeren weigerde. Maar de Prins had den 13den behooren te doen wat hij den 16den deed en Luxemburg sommeeren. Hij deed dit, omdat hij den 15den wel zekerheid van den vrede had, maar er niet de voorwaarden van kende (vgl. boven blz. 427); den 13den had hij hooge waarschijnlijkheid zonder voorwaarden. Hierbij komt dan verder, dat de

thans wel aannemen, dat Zijn Hoogheid vast besloten was den strijd te voeren zoolang totdat het officieele bericht van den vrede het hem stellig kwam verbieden: juist zooals hij in zijn antwoord aan Fagel schreef, en aan zijn officieren, volgens Huygens' aanteekening, aankondigde. Zijns ondanks zal hij dan door den drang der omstandigheden verhinderd zijn geworden dat opzet ten volle uit te voeren. Dat hij het zich had voorgenomen strekt hem, mijns inziens, niet tot eer. Wel was het doel dat hij voorhad goed en groot, maar in onze oogen kon dit de middelen niet goed maken. De slag is geleverd en het leven van honderden opgeofferd zonder dat de noodzakelijkheid er van gebleken, zonder dat zij onderzocht was.

Een andere opmerking zou ik gaarne verzwijgen, als de oprechtheid het toeliet. Wat zullen wij thans, na hetgeen wij vernomen hebben, van den brief aan Fagel denken waarop wij zoo vast vertrouwden? „Ik kan voor God verklaren, dat ik niet geweten heb als dezen middag, uit uw missive van den 13den, dat de vrede gesloten was." Die plechtige betuiging is letterlijk waar, maar ook slechts naar de letter [1]). Dat de vrede gesloten was, wist de Prins eerst sedert dien middag, maar moet hij al sedert den 13den, toen hij den brief van Van Beverningh had gelezen, voor meer dan waarschijnlijk gehouden hebben. Tusschen zoo groote waarschijnlijkheid en stellige zekerheid bestaat het verschil meer in naam dan inderdaad; en het doet ons leed dat de groote Willem van Oranje zich met zulk een sophistische onderscheiding verdedigt, en dat hij het doet onder aanroeping van Gods heiligen naam.

(Verslagen en Mededeelingen der Koninklijke Academie van Wetenschappen, Afdeeling Letterkunde, 2e Reeks, dl. VII, blz. 234 vlg.
Overgedrukt in: Willem III en de slag van Saint Denis (1678) door R. Fruin en W. J. Knoop, 'sGravenhage, 1881, blz. 124 vlg.)

---

nood nog niet zoo dringend in Mons was, of eenige dagen wachten waren mogelijk geweest. — Dat hij met den slag den vrede dacht te breken, heb ik weerlegd; zijn drijfveer was alleen lust in vechten: hij wilde liever met geweld, dan langs minnelijken weg het ontzet van Mons bewerken. Hij zag echter zelf in, dat de Staten dat niet zouden goedkeuren. Van daar zijn plechtige verzekering van Fagel.

1) Vgl. een soortgelijke onoprechtheid van Willem II: Archives, t. IV, p. 282.

